

ISSN 2518-1998 (Print)
ISSN 2663-5097 (Online)

№ 2(94)/2019

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 2518-1998 (Print)
ISSN 2663-5097 (Online)
Индексі 74624
Индекс 74624

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ЭКОНОМИКА сериясы

Серия ЭКОНОМИКА

ECONOMY Series

№ 2(94)/2019

Сәуір–мамыр–маусым
28 маусым 2019 ж.

Апрель–май–июнь
28 июня 2019 г.

April–May–June
June, 28, 2019

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2019
Караганда, 2019
Karaganda, 2019

Бас редакторы

химия ғыл. д-ры, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі

А.Т. Едрисов

Бас редактордың орынбасары

Е.М. Тажбаев, хим. ғыл. д-ры, профессор,
ҚР ҰҒА корр.-мүшесі

Жауапты хатшы

Г.Ю. Аманбаева, филол. ғыл. д-ры, профессор

Редакция алқасы

Б.С. Есенгельдин,	ғылыми редактор экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Т. Михалич,	PhD (Словения);
Ж. Сарменто,	PhD (Португалия);
Л. Тылл,	PhD (Чех Республикасы);
Ж. Хусты,	PhD (Венгрия);
А.А. Кочербаева,	экон. ғыл. д-ры (Қырғызстан);
Л. Васа,	PhD (Венгрия);
Л.А. Родина,	экон. ғыл. д-ры (Ресей);
Р.С. Каренов,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Т. Тлеубердинова,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.М. Шаекина,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Р.К. Андарова,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Ж. Садуов,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Т.П. Притворова,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.А. Ахметжанов,	экон. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Д.А. Ситенко,	PhD (Қазақстан);
С.К. Ержанова,	жауапты хатшы экон. ғыл. канд. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

Ж.Т. Нурмуханова, И.Н. Муртазина

Компьютерде беттеген

Г.К. Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Экономика» сериясы.

ISSN 2518-1998 (Print). ISSN 2663-5097 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж.
№ 13112–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 29.06.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 39,0 б.т.
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 61.

Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор

д-р хим. наук, профессор, чл.-корр. НАН РК

А.Т. Едрисов

Зам. главного редактора

Е.М. Тажбаев, д-р хим. наук, профессор,
чл.-корр. НАН РК

Ответственный секретарь

Г.Ю. Аманбаева, д-р филол. наук, профессор

Редакционная коллегия

Б.С. Есенгельдин ,	научный редактор д-р экон. наук (Казахстан);
Т. Михалич ,	PhD (Словения);
Ж. Сарменто ,	PhD (Португалия);
Л. Тылл ,	PhD (Чехия);
Ж. Хустьи ,	PhD (Венгрия);
А.А. Кочербаева ,	д-р экон. наук (Кыргызстан);
Л. Васа ,	PhD (Венгрия);
Л.А. Родина ,	д-р экон. наук (Россия);
Р.С. Каренов ,	д-р экон. наук (Казахстан);
А.Т. Тлеубердинова ,	д-р экон. наук (Казахстан);
Ж.М. Шапкина ,	д-р экон. наук (Казахстан);
Р.К. Андарова ,	д-р экон. наук (Казахстан);
А.Ж. Садуов ,	д-р экон. наук (Казахстан);
Т.П. Притворова ,	д-р экон. наук (Казахстан);
Б.А. Ахметжанов ,	д-р экон. наук (Казахстан);
Д.А. Ситенко ,	PhD (Казахстан);
С.К. Ержанова ,	ответственный секретарь канд. экон. наук (Казахстан)

Адрес редакции: 100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

Ж.Т. Нурмуханова, И.Н. Муртазина

Компьютерная верстка

Г.К. Калел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика».

ISSN 2518-1998 (Print). ISSN 2663-5097 (Online).

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № 13112–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 29.06.2019 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 39,0 п.л. Тираж 300 экз. Цена договорная. Заказ № 61.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А. Букетова.

100012, Казахстан, г. Караганда, ул. Гоголя, 38, тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Main Editor

Doctor of Chemical sciences, Professor, Corresponding member of NAS RK
A.T. Edrissov

Deputy main Editor **E.M. Tazhbaev**, Doctor of chem. sci., Professor,
Corresponding member of NAS RK

Responsible secretary **G.Yu. Amanbayeva**, Doctor of phylol. sci., Professor

Editorial board

B.S. Yessengeldin,	Science Editor Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
T. Mihalich,	PhD (Slovenia);
J. Sarmiento,	PhD (Portugal);
L. Tyll,	PhD (Czech Republic);
Zs. Huszti,	PhD (Hungary);
A.A. Kocherbayeva,	Doctor of econ. sciences (Kyrgyzstan);
L. Vasa,	PhD (Hungary);
L.A. Rodina,	Doctor of econ. sciences (Russia);
R.S. Karenov,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
A.T. Tleuberdinova,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
Zh.M. Shayekina,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
R.K. Andarova,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
A.Zh. Saduov,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
T.P. Pritvorova,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
B.A. Akhmetzhanov,	Doctor of econ. sciences (Kazakhstan);
D.A. Sitenko,	PhD (Kazakhstan);
S.K. Yerzhanova,	Secretary cand. of econ. sciences (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100024, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

Zh.T. Nurmukhanova, I.N. Murtazina

Computer layout

G.K. Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Economy» series.

ISSN 2518-1998 (Print). ISSN 2663-5097 (Online).

Proprietary: RSE «Academician Ye.A. Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13112–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 29.06.2019. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 39,0 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 61.

Printed in the Ye.A. Buketov Karaganda State University Publishing house.

100012, Kazakhstan, Karaganda, Gogol Str., 38, Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Аймагамбетов Е.Б., Тынгишева А.М.</i> Қарағанды облысының денсаулық сақтау жүйесінің ағымдағы жағдайы	11
<i>Бекбосынова Ж.А., Джунусбекова Г.А.</i> Мемлекеттік органдардың ақпараттық ашықтығы мемлекеттік басқару тиімділігінің критерийі ретінде.....	18
<i>Гранецкий В.Н., Мадиярова Е.С., Рахимбердинова М.У., Қарайылмазлар Е.</i> «Жасыл экономиканың» қазақстандық даму жолы	26
<i>Ниязбаева Ә.Т., Есенгельдина А.С.</i> Туризм индустриясын басқарудағы теориялық концепцияларды талдау	35
<i>Бугубаева Р.О., Тапенова Г.С.</i> Қазақстан Республикасындағы жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруының элеуметтік диагностикасы	42
<i>Каменова М.Ж., Джазыкбаева Б.К., Аймурзина Б.Т.</i> Ауыл шаруашылығын тұрақты дамытуда агроөндірістік кешенінің шаруашылық жүргізу нысандарының ерекшеліктері	52
<i>Стеценко И.П., Тасмаганбетов А.Б., Алдашова Г.М.</i> Қазақстан мен Ресейдің өнеркәсіп салаларының бәсекеге қабілеттілігін бағалау.....	62
<i>Емелина Н., Асанова М., Югай С.</i> Экологиялық мәселелерді Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының экономикалық талдауына интеграциялау	72
<i>Шеломенцева В.П., Беспалый С.В., Бейсембаева Г.М., Солтангазинов А.Р.</i> Аймақтағы экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың өз бетінше жұмыспен қамтылуы.....	80

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

<i>Майдырова А.Б.</i> Инновациялық белсенділік интеллектуалды әлеуетті тиімді пайдалану шарты ретінде	87
<i>Шеломенцев А., Таубаев А., Амирова Г., Касымова Н.</i> Еуразиялық экономикалық одақтың интеграцияланған инновациялық инфрақұрылымын қалыптастыру қатысушы-елдер экономикаларының ғылымисыйымдылығын арттыру факторы ретінде	94
<i>Хусаинова Ж.С., Абауова Г.М., Бектлеева Д.Е., Жартай Ж.М.</i> Жастар кәсіпкерлігін қолдаудың институционалдық тетіктері: отандық және шетелдік тәжірибе.....	101
<i>Рахметова А.М., Есенгельдин Б.С., Калкабаева Г.М.</i> Даму институттарының инновациялық жобаларын қаржылық қолдау	113
<i>Әлімбаев Ә.Ә., Филлюк Г.М., Кенешева Г.Ә.</i> Қазақстан Республикасы өнеркәсібінің технологиялық даму факторларын бағалау	121
<i>Абылкасимова Ж.А., Алибаева М.М., Рамашова А.Н., Гудалин А.В.</i> Аймақтың кәсіпорынның инвестициялық белсенділігін арттыру жолдары	129
<i>Төлеуұлы А., Тылл Л.</i> Электрондық сауда жағдайында компанияның бағалау стратегиясын қолданудың мүмкіндіктері	138
<i>Маймурунова А.А., Арын Е.М.</i> Қарағанды облысының моноқалаларының инновациялық даму стратегиялары	145

<i>Болысов Т.К.</i> Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау саласындағы мемлекеттік реттеудің қазіргі заманғы құралдары.....	153
<i>Курбанов Ф.</i> Қазіргі жағдайдағы энергия үнемдеу жобаларын дамытудың теориялық жақтары	161
<i>Жусупов Е.А.</i> Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын тұрақты дамытудың технологиялары мен механизмдері.....	168

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Каренов Р.С., Нурпеисов Б.Г., Тоқсамбаева А.Б.</i> Елдің агроөндірістік кешенінің жай-күйі және тұрақты дамудың жаңа сапалы деңгейіне өту басымдылықтары.....	175
<i>Хусаинова Ж.С., Адилова Ж.Г., Жартай Ж.М.</i> Ұлттық экономикадағы жастар кәсіпкерлігі субъектілерінің әлеуметтік-экономикалық портретінің ерекшеліктері	182
<i>Алтайбаева Ж.К., Бауэр М.Ш., Алимханова Р.К.</i> Аумақтық табиғи рекреациялық жүйелерді дамыту үшін инвестициялық нысандарды анықтау.....	196
<i>Чоюбекова Г.А., Кочербаева А.А.</i> Қырғыз Республикасындағы денсаулық сақтаудың экономикалық негіздері	205
<i>Аллахвердиева Л.М., Курманалина А.А., Тасмаганбетова С.Ж.</i> Қазақстан Республикасының ұлттық көліктік жүйесінің даму ерекшеліктері, мәселелері және болашағы	212
<i>Донцов С.С.</i> Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдарының өзара әрекеттесудің проблемалары мен келешегі.....	224
<i>Құрманалина А., Ғұсманова Ж.</i> Реттеу жүйесін оңтайландыру саласындағы негізгі трендтер: әлемдік тәжірибе.....	232
<i>Үкібасова Ғ.С., Тоқсанова А.Н., Ғалиева А.Х., Әмірбекова А.В.</i> Қазіргі заманғы интеграция жағдайында жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарын мемлекеттік қолдау	240

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

<i>Абдикаримова А.Т., Жетписбаева М.К., Гимранова Г.И., Мусатаева А.А.</i> Перифериялық экономика және импорт алмастыру: Қазақстан үшін мүмкіндіктер	247
<i>Шакирова Г.А., Ситенко Д.А., Васа Л.</i> Мемлекеттік аудит жүргізу процесінде бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудиті	262
<i>Ерманова А.А., Тиштыкбаева А.Ж.</i> Қазақстан Республикасында салықтық әкімшілендіру жүйесін жетілдіру.....	274
<i>Серкебаева Р.К., Қазбеков Г.К., Саматова Л.А.</i> Әлеуметтік саясаттың қаржылық қамтамасыздандырылуы	281
<i>Артакшинова В., Домников А.</i> Банктердің қаржысы және оларды жақсарту жолдары.....	287
<i>Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К.</i> Қазақстандағы банктік депозиттік қызметтер нарығының қазіргі жай-күйі мен даму үрдістерін талдау	295
<i>Сатанбеков Н.А.</i> Шығарылымдар мен субвенциялардың бұрмалануының салдарынан бюджет теңгерімсіздігі.....	302
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	309

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА

<i>Аймагамбетов Е.Б., Тынгишева А.М.</i> Современное состояние системы здравоохранения Карагандинской области.....	11
<i>Бекбосынова Ж.А., Джунусбекова Г.А.</i> Информационная открытость государственных органов как критерий эффективности государственного управления.....	18
<i>Гранецкий В.Н., Мадиярова Е.С., Рахимбердинова М.У., Қарайылмазлар Е.</i> Казахстанский путь развития «зеленой экономики»	26
<i>Ниязбаева А.Т., Есенгельдина А.С.</i> Анализ теоретических концепций управления индустрией туризма	35
<i>Бугубаева Р.О., Тапенова Г.С.</i> Социологическая диагностика государственного управления системой высшего образования в Республике Казахстан	42
<i>Каменова М.Ж., Джазыкбаева Б.К., Аймурзина Б.Т.</i> Особенности форм хозяйствования агропромышленного комплекса в устойчивом развитии сельского хозяйства	52
<i>Стеценко И.П., Тасмаганбетов А.Б., Алдашова Г.М.</i> Оценка конкурентоспособности отраслей промышленности в Казахстане и России.....	62
<i>Емелина Н., Асанова М., Югай С.</i> Интеграция экологических проблем в экономический анализ государственной политики Республики Казахстан	72
<i>Шеломенцева В.П., Беспалый С.В., Бейсембаева Г.М., Солтангазинов А.Р.</i> Самозанятость экономически активного населения в регионе	80

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

<i>Майдырова А.Б.</i> Инновационная активность как условие эффективного использования интеллектуального потенциала	87
<i>Шеломенцев А., Таубаев А., Амирова Г., Касымова Н.</i> Формирование интегрированной инновационной инфраструктуры Евразийского экономического союза как фактор повышения наукоемкости экономик стран-участниц	94
<i>Хусаинова Ж.С., Абауова Г.М., Бектлеева Д.Е., Жартай Ж.М.</i> Институциональные механизмы поддержки молодежного предпринимательства: отечественный и зарубежный опыт ...	101
<i>Рахметова А.М., Есенгельдин Б.С., Калкабаева Г.М.</i> Финансовая поддержка инновационных проектов по линии институтов развития.....	113
<i>Алимбаев А.А., Филюк Г.М., Кенешева Г.А.</i> Оценка факторов технологического развития промышленности Республики Казахстан.....	121
<i>Абылкасимова Ж.А., Алибаева М.М., Рамашова А.Н., Гудалин А.В.</i> Пути повышения инвестиционной активности предприятий региона	129
<i>Төлеуұлы А., Тылл Л.</i> Возможности применения ценовой стратегии компаний в условиях электронной торговли	138
<i>Маймурунова А.А., Арын Е.М.</i> Стратегии инновационного развития моногородов Карагандинской области.....	145

<i>Болысов Т. К.</i> Современные инструменты государственного регулирования в области поддержки использования возобновляемых источников энергии.....	153
<i>Курбанов Ф.</i> Теоретические аспекты развития энергосберегающих проектов в современных условиях	161
<i>Жусупов Е.А.</i> Технологии и механизмы устойчивого развития сельского хозяйства Республики Казахстан.....	168

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

<i>Каренов Р.С., Нурпеисов Б.Г., Токсамбаева А.Б.</i> Состояние и приоритеты перехода агропромышленного комплекса страны на новый качественный уровень устойчивого развития	175
<i>Хусаинова Ж.С., Жартай Ж.М., Адилова Ж.Г.</i> Особенности социально-экономического портрета субъектов молодежного предпринимательства в национальной экономике.....	182
<i>Алтайбаева Ж.К., Бауэр М.Ш., Алимханова Р.К.</i> Выявление инвестиционных объектов для развития территориальных природных рекреационных систем	196
<i>Чоюбекова Г.А., Кочербаева А.А.</i> Экономические основы сферы здравоохранения в Кыргызской Республике	205
<i>Аллахвердиева Л.М., Курманалина А.А., Тасмаганбетова С.Ж.</i> Особенности, проблемы и перспективы развития национальной транспортной системы Республики Казахстан.....	212
<i>Донцов С.С.</i> Проблемы и перспективы развития взаимодействия государственных органов и неправительственных организаций Республики Казахстан	224
<i>Курманалина А., Гусманова Ж.</i> Основные тренды в области оптимизации системы регулирования: мировой опыт	232
<i>Укубасова Г.С., Токсанова А.Н., Галиева А.Х., Амирбекова А.Б.</i> Государственная поддержка предприятий легкой промышленности в условиях современной интеграции	240

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

<i>Абдикаримова А.Т., Жетписбаева М.К., Гимранова Г.И., Мусатаева А.А.</i> Периферийная экономика импортозамещение: возможности для Казахстана	247
<i>Шакирова Г.А., Ситенко Д.А., Васса Л.</i> Аудит эффективности использования бюджетных средств в процессе проведения государственного аудита	262
<i>Ерманова А.А., Тиштыкбаева А.Ж.</i> Совершенствование системы налогового администрирования в Республике Казахстан	274
<i>Серкебаева Р.К., Қазбеков Г.К., Саматова Л.А.</i> Финансовое обеспечение социальной политики.....	281
<i>Артақшинова В., Домников А.</i> Финансы банков и пути их улучшения в Казахстане	287
<i>Суханбердина Б.Б., Курманова Г.К.</i> Анализ современного состояния и тенденций развития рынка банковских депозитных услуг в Казахстане.....	295
<i>Сатанбеков Н.А.</i> Бюджетный дисбаланс как следствие перекосов в изъятиях и субвенциях....	302
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	309

CONTENT

PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES

<i>Aimagambetov E.B., Tyngisheva A.M.</i> Current state of the health care system of Karaganda region..	11
<i>Bekbossynova Zh.A., Junusbekova G.A.</i> Information transparency of state bodies as a criterion of public administration efficiency	18
<i>Granetsky V.N., Madiyarova E.S., Rakhimberdinova M.U., Karayilmazlar E.</i> «Green economy» as a way of future development of Kazakhstan	26
<i>Niyazbayeva A.T., Yessengeldina A.S.</i> Analysis of theoretical concepts of tourism industry management.....	35
<i>Bugubayeva R.O., Tapenova G.S.</i> Sociological diagnostics of public administration by the higher education system in the Republic of Kazakhstan	42
<i>Kamenova M.Zh., Jazykbayeva B.K., Aymurzina B.T.</i> Features of forms of agro-industrial complex management in the sustainable development of agriculture	52
<i>Stesenko I.P., Tasmaganbetov A.B., Aldashova G.M.</i> Assessment of competitiveness of industries in Kazakhstan and Russia	62
<i>Yemelina N.K., Assanova M.A., Yugay S.V.</i> Integration of environmental problems into economic analyses of state policy of the Republic of Kazakhstan	72
<i>Shelomentseva V.P., Bespalyy S.V., Beisembayeva G.M., Soltangazinov A.R.</i> Self-employment of economically active population in the region.....	80

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

<i>Maydyrova A.B.</i> Innovative Activity as a Condition for Effective Use of Intellectual Potential	87
<i>Shelomentsev A., Taubayev A., Amirova G., Kasymova N.</i> Formation of the integrated innovative infrastructure of the Eurasian economic union as a factor of increase in knowledge intensity of economies of member countries	94
<i>Khussainova Zh.S., Abauova G.M., Bektleyeva D.Ye., Zhartay Zh.M.</i> Institutional mechanisms to support of the youth entrepreneurship: domestic and foreign experience	101
<i>Rakhmetova A.M., Yessengeldin B.S., Kalkabayeva G.M.</i> Financial support for innovation projects by development institutions.....	113
<i>Alimbayev A.A., Filyuk G.M., Kenesheva G.A.</i> Assessment of technological development factors of the industry of the Republic of Kazakhstan.....	121
<i>Abylkassimova Zh.A., Alibayeva M.M., Ramashova A.N., Gudalin A.V.</i> Ways of increasing the investment activity of the region enterprises	129
<i>Toleuly A., Tyll L.</i> The possibilities of applying the pricing strategy of companies in e-Commerce .	138
<i>Maimurunova A.A., Aryn E.M.</i> Strategies for the innovative development of single-industry towns of Karaganda region	145
<i>Bolyssov T.K.</i> Modern instruments of state regulation in the field of support of renewable energy sources	153
<i>Kurbanov F.</i> Theoretical approaches of development of energy saving projects in the modern world	161
<i>Zhussupov Y.A.</i> Technologies and mechanisms of sustainable development of agriculture of the Republic of Kazakhstan.....	168

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

<i>Karenov R.S., Nurpeyissov B.G., Toxambayeva A.B.</i> Condition and priorities of the transition of agro-industrial complex of the country to a new quality level of sustainable development.....	175
<i>Khussainova Zh.S., Zhartay Zh.M., Adilova Zh.G.</i> Peculiarities of socio-economic portrait of the subjects of youth entrepreneurship in the national economy.....	182
<i>Altaibayeva Zh.K., Bauer M.Sh., Alimkhanova R.K.</i> Identification of investment objects for the development of territorial natural recreational systems	196
<i>Choyubekova G.A., Kocherbayeva A.A.</i> Economic fundamentals of health care in the Kyrgyz Republic	205
<i>Allahverdieva L.M., Kurmanalina A.A., Tasmaganbetova S.Zh.</i> Features, problems and prospects of development of the national transport system of the Republic of Kazakhstan.....	212
<i>Dontsov S.S.</i> Problems and prospects of the development of interaction between government bodies and non-governmental organizations of the Republic of Kazakhstan.....	224
<i>Kurmanalina A., Gusmanova Zh.</i> The main trends in the field of optimization of the regulation system: world experience	232
<i>Ukubassova G.S., Toksanova A.N., Galieva A.Kh., Amirbekova A.B.</i> The governmental support of the light industry in modern integration condition	240

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

<i>Abdikarimova A.T., Zhetpisbayeva M.K., Gimranova G.I., Mussatayeva A.A.</i> Peripheral economy and the import substitution: opportunities for Kazakhstan.....	247
<i>Shakirova G.A., Sitenko D.A., Vasa L.</i> Audit of efficiency of the use of budgetary funds in the process of conducting a state audit	262
<i>Ermanova A.A., Tishtykbayeva A.Zh.</i> Development of the tax administration system in the Republic of Kazakhstan	274
<i>Serkebayeva R.K., Kazbekov G.K., Samatova L.A.</i> Financial provision of the social policy	281
<i>Artakshinova V., Domnikov A.Yu.</i> Finance banks and ways to improve them in Kazakhstan.....	287
<i>Sukhanberdina B.B., Kurmanova G.K.</i> Analysis of the current state and development trends of the banking deposit services market in Kazakhstan	295
<i>Satanbekov N.A.</i> Budget imbalance as a consequence of distortions in withdrawals and subventions	302
INFORMATION ABOUT AUTHORS	309

**РЕСПУБЛИКА САЛАЛАРЫ МЕН АЙМАҚТАРЫНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӘЛЕМНІҢ
БӘСЕКЕҚАБІЛЕТТІ 30 ЕЛДЕР ҚАТАРЫНА ҚОСЫЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ
И ОТРАСЛЕЙ В СВЕТЕ ВХОЖДЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ
В ЧИСЛО 30-ТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СТРАН МИРА
PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS
AND SECTORS IN THE VIEW OF ENTERING THE REPUBLIC
INTO 30 COMPETITIVE COUNTRIES**

УДК 338.2

Е.Б. Аймагамбетов, А.М. Тынгишева

*Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан
(E-mail: ajnur-88@mail.ru)*

**Современное состояние системы здравоохранения
Карагандинской области**

Здоровье населения весьма существенным образом зависит от функционирования системы здравоохранения, обеспечивающей максимально возможную доступность и качество медицинской помощи. В статье рассмотрены состояние и тенденции развития системы здравоохранения Карагандинской области. Здравоохранение Карагандинской области — социально-ориентированная система, призванная обеспечить доступность, своевременность, качество и преемственность оказания медицинской помощи населению. На сегодняшний день основной стратегической целью здравоохранения Карагандинской области является укрепление здоровья населения для обеспечения устойчивого социально-экономического развития страны. Авторами произведен теоретический обзор организации системы здравоохранения. Проведен сравнительно-сопоставительный анализ основных показателей здравоохранения Карагандинской области, а именно инфраструктуры системы здравоохранения, состояние кадрового обеспечения, медико-демографических показателей и т.д. На основе проведенного анализа выявлены основные особенности функционирования системы здравоохранения Карагандинской области. Особое внимание авторами уделено ключевым направлениям реформирования системы здравоохранения в Карагандинской области. В качестве методов исследования авторами для решения поставленных задач использовались статистические приемы (сбор, анализ и сравнение данных). Таким образом, сравнительный анализ показателей системы здравоохранения Карагандинской области позволяет выявить существующие проблемы и предложить пути их решения с учетом внедрения основных мероприятий программы модернизации здравоохранения по улучшению информационных технологий, развитию государственного и частного партнерства в целях обоснования и разработки эффективного механизма управления системой здравоохранения.

Ключевые слова: система здравоохранения, инфраструктура медицинских организаций, медико-демографические показатели, показатели здоровья населения, кадровые ресурсы здравоохранения, естественное движение населения, рождаемость, смертность, государственно-частное партнерство, цифровизация.

Проблема организации системы здравоохранения является предметом научного анализа многих известных казахстанских ученых. Теоретическое исследование сущности системы здравоохранения, выработка научно обоснованных предложений и рекомендаций по ее совершенствованию на начальном этапе становления Республики Казахстан были предложены Г. Утибаевым [1]. Социальные

и организационно-правовые характеристики системы здравоохранения, вопросы правового регулирования разрешительной и контрольно-надзорной деятельности в области здравоохранения были освещены в диссертационном исследовании К. Кожабек «Правовое регулирование государственного управления здравоохранением в Республике Казахстан: проблемы и перспективы» [2]. Вопросы государственного регулирования и управления деятельностью системы здравоохранения Республики Казахстан на современном этапе развития исследованы А. Рахимбековой [3] и М. Рыскуловой [4]. Оценка современного состояния и обоснование основных направлений реформирования системы здравоохранения в Казахстане нашли отражение в трудах С. Орынбасаровой [5].

На официальном сайте ВОЗ (Всемирной организации здравоохранения) указано, что система здравоохранения — это совокупность всех организаций, институтов и ресурсов, главной целью которых является улучшение здоровья [6].

Следует отметить, что в отечественной практике термин системы здравоохранения закреплен в Кодексе Республики Казахстан от 18.09.2009 N 193-IV 'О здоровье народа и системе здравоохранения: «Система здравоохранения — совокупность государственных органов и субъектов здравоохранения, деятельность которых направлена на обеспечение прав граждан на охрану здоровья» [7].

Систему здравоохранения можно рассматривать как отрасль в ее социально-экономическом понимании. И как отрасль государственного управления. Система здравоохранения как социально-экономическая отрасль, т.е. комплекс учреждений, организаций, предприятий с однородным характером деятельности, независимо от форм собственности является основой для построения соответствующей отрасли государственного управления.

В свою очередь задача управления здравоохранением сводится к наиболее эффективному достижению цели путем повышения качества медицинских услуг и рациональному использованию ресурсов здравоохранения. В связи с этим государство ставит перед собой задачи, направленные на обеспечение здоровья граждан, реализовать которые призвана именно государственная система управления здравоохранением.

Проведем анализ функционирования системы здравоохранения Карагандинской области.

Здравоохранение Карагандинской области — социально-ориентированная система, призванная обеспечить доступность, своевременность, качество и преемственность оказания медицинской помощи населению.

В Карагандинской области на 1 января 2018 года представлена следующая инфраструктура медицинских организаций: 72 государственные медицинские организации, в т.ч. 13 амбулаторно-поликлинические, 42 стационарные, 17 прочие, и 46 частных медицинских организаций работают в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи (ГОБМП). Сельское здравоохранение представлено 9 центральными районными больницами, в состав которых входят 8 сельских больниц, 71 сельская врачебная амбулатория (СВА), 48 ФАПов (Фельдшерско-акушерских пунктов) и 197 медицинских пунктов.

Количество коек (системы здравоохранения) в 2017 г. уменьшилось до 7326 против 8085 в 2013 г. Показатель обеспеченности койками в 2017 г. снизился на 6 % и составил 53,1 на 10 тыс. населения против 59,0 в 2013 году (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Динамика числа коек (системы здравоохранения) за 2013–2017 гг.

Период, год	Число коек (системы здравоохранения)	
	Абс. число	На 10000 населения, %
2013	8085	59,0
2014	7735	56,1
2015	7535	54,4
2016	7452	53,9
2017	7326	53,1

Примечание. Составлено авторами на основе источника [8].

В настоящее время особое внимание уделяется вопросам кадровой обеспеченности системы здравоохранения. Развитие кадровых ресурсов рассматривается как одно из стратегических направ-

лений развития здравоохранения. В таблице 2 представлены показатели кадрового обеспечения системы здравоохранения Карагандинской области.

Т а б л и ц а 2

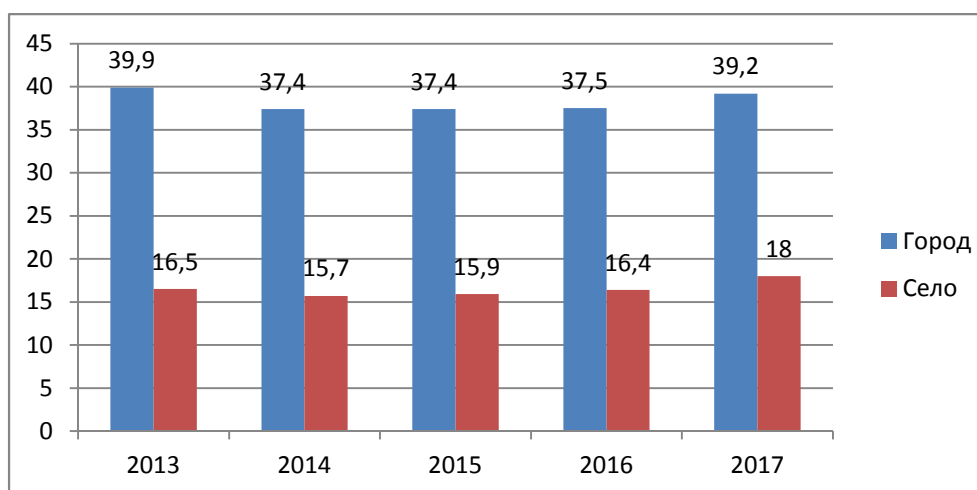
Состояние кадрового обеспечения системы здравоохранения Карагандинской области

Наименование показателя	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.
Число врачей, чел	4784	4529	4562	4580	4819
Обеспеченность врачами на 10000 чел. соответствующего населения	34,9	32,9	32,9	31,1	34,9
Число средних медицинских работников, чел	10168	9908	10178	10220	10676
Обеспеченность среднего медперсонала на 10000 человек соответствующего населения	74,2	71,9	73,5	73,9	77,3

Примечание. Составлено авторами на основании источника [8].

По состоянию на 1 января 2018 г. обеспеченность врачами на 10000 человек соответствующего населения составила 34,9, то есть осталось на уровне 2013 г. Обеспеченность средним медперсоналом на 10.000 человек соответствующего населения Карагандинской области увеличилась на 3,1 в абсолютном выражении.

Рассмотрим состояние обеспеченности врачами на 10000 человек в разрезе городского и сельского населения (рис. 1).

Составлено авторами на основании источника [8].

Рисунок 1. Обеспеченность врачами на 10000 человек соответствующего населения

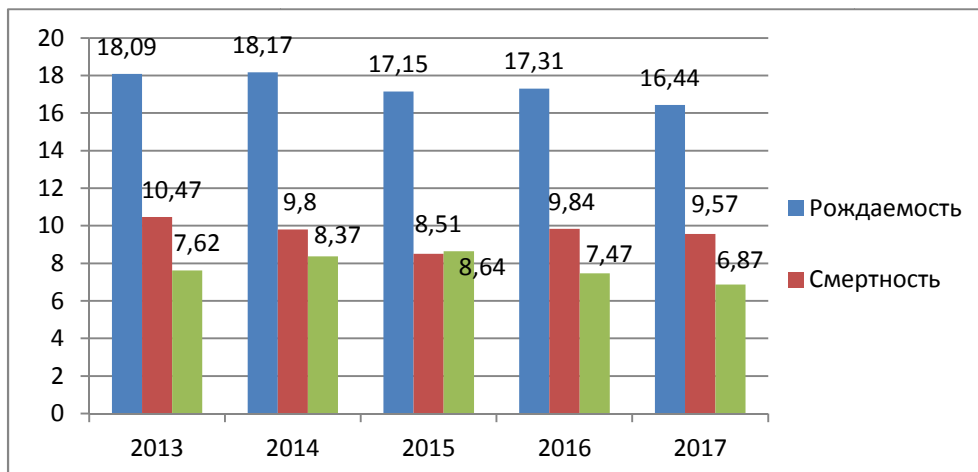
Как видно из рисунка 1, в разрезе городского населения обеспеченность врачами на 10000 соответствующего населения на конец отчетного периода составила 39,2 врача. В разрезе сельского населения данный показатель составил 18 врачей на 10000 населения, что на 21,2 меньше, чем в городе.

В настоящее время в Карагандинской области приведена в действие государственная политика, направленная на привлечение медицинских кадров в сельские регионы.

Основными направлениями государственной политики являются:

- реализация Государственной программы «С дипломом — в село»;
- предоставление льгот врачам в сельских регионах, выделение финансовых средств на первоочередные нужды;
- обеспечение служебным жильем.

Медико-демографические показатели и заболеваемость. В 2017 г. показатель смертности населения Карагандинской области снизился на 0,27 %, по сравнению с 2016 г. и составил 9,57 умерших на 1000 населения. За период 2013–2017 гг. общий показатель смертности снизился на 8,6 % (рис. 2).

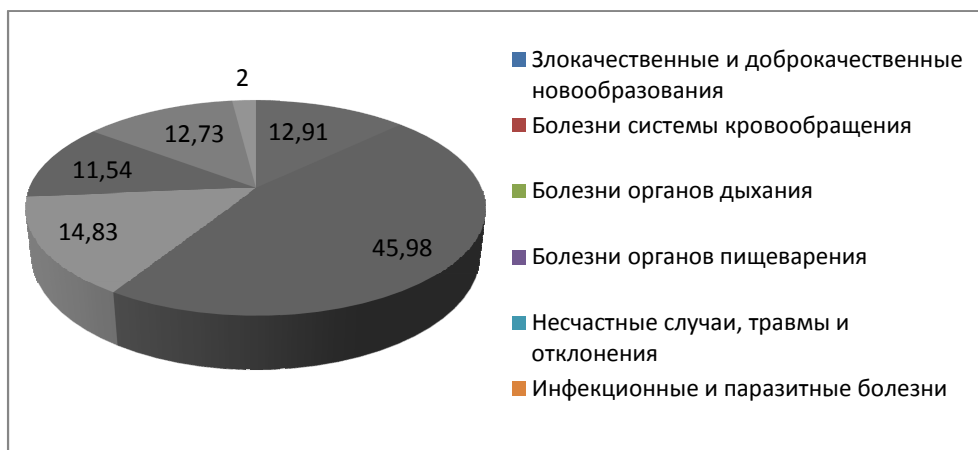
Составлено авторами на основании источника [8].

Рисунок 2. Естественное движение населения Карагандинской области в 2013–2017 гг.

Значение показателя рождаемости ежегодно уменьшается, за исключением 2016 года, за анализируемый период данный показатель снизился на 9,1 %.

Таким образом, наблюдается тенденция снижения рождаемости, что приводит к снижению естественного прироста населения, который в 2017 г. составил 6,87 %, уменьшившись на 9,8 %.

На рисунке 3 представлена структура общей смертности населения Карагандинской области по основным классам причин смерти в 2017 г.

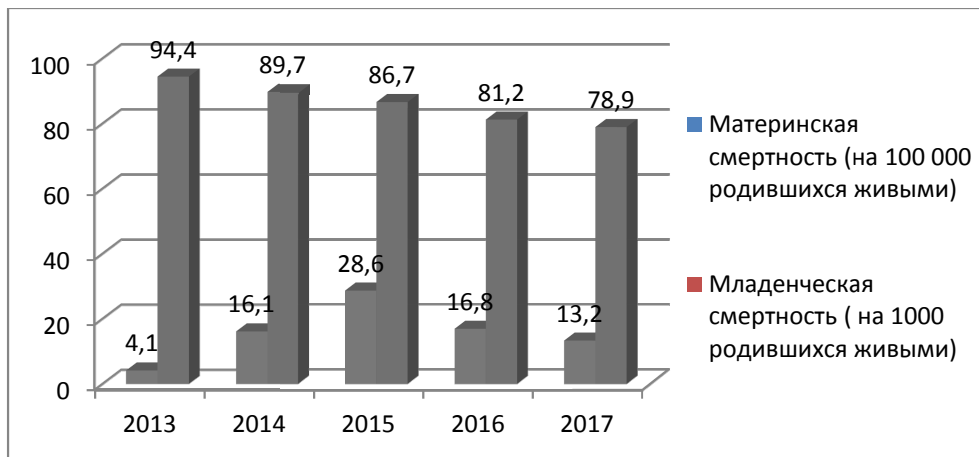

Составлено авторами на основании источника [8].

Рисунок 3. Структура общей смертности населения Карагандинской области по основным классам причин смерти в 2017 г.

Основной причиной смертности в Карагандинской области являются болезни системы кровообращения (45,98 %). На втором месте болезни органов дыхания — 14,83 %.

Одним из основных критериев качества медицинской помощи являются показатели материнской и младенческой смертности. На рисунке 4 представлена динамика показателей младенческой и материнской смертности за 2013–2017 гг.

Составлено авторами на основании источника [8].

Рисунок 4. Динамика показателя материнской и младенческой смертности Карагандинской области

В 2017 г. показатель младенческой смертности Карагандинской области уменьшился на 16,4 % по сравнению с 2013 г. и составил на конец анализируемого периода 78,9 умерших до 1 года на 10000 родившихся живыми. В причинной структуре младенческой смертности на первом месте состояния, возникающие в перинатальном периоде — 50,28 %, на втором месте врожденные аномалии — 31,5 %. Причины являются следствием многих социальных факторов.

Материнская смертность с 2013 по 2017 гг. увеличилась на 221,9 %, при этом тенденция изменения показателя нестабильна. Наблюдался рост: в 2014 г. — в 3,9 раза, в 2015 г. — в 1,8 раза, затем снижение в 2016 г. в 1,7 раз. Основными причинами материнской смертности являются соматические заболевания, не связанные с беременностью, родами и послеродовым периодом [8].

В целом, по области по итогам проведенного анализа отмечается улучшение динамики основных медико-демографических показателей и показателей здоровья населения: снижение показателя общей смертности на 8,6 %, показателя младенческой смертности на 16,4, однако показатель материнской смертности с 2013 по 2017 гг. увеличился на 221,9 %, при этом тенденция изменения показателя нестабильна.

В качестве ключевых направлений реформирования системы здравоохранения в Карагандинской области следует отметить развитие государственного частного партнерства и цифровизации.

В целях развития здоровой конкурентной среды к оказанию гарантированного объема бесплатной медицинской помощи привлечено 56 предприятий частной формы собственности (45,2 %), в том числе в рамках государственно-частного партнерства (ГЧП). В области реализуются 17 проектов ГЧП на общую сумму 2,5 млрд тенге, что способствует расширению спектра медицинских услуг и улучшению доступности и качества медицинской помощи.

Что касается цифровизации, внедрена региональная Комплексная медицинская информационная система (КМИС), к которой подключены все государственные и 95 % частных организаций, предоставляющих гарантированный объем медицинской помощи. Комплексная медицинская информационная система позволяет автоматизировать и оптимизировать все внутренние процессы организаций здравоохранения [9]. Следует отметить, что в настоящее время медицинские организации области приступили к реализации пилотного проекта по переходу на безбумажный документооборот.

Таким образом, внедрение основных мероприятий программы модернизации здравоохранения по улучшению информационных технологий, развитию государственного и частного партнерства, повышению качества медицинского обслуживания и его доступности позволит снизить показатели заболеваемости по Карагандинской области.

Список литературы

- 1 Утибаев Г.К. Административно-правовые аспекты управления здравоохранением в Республике Казахстан: моногр. / Г.Н. Утибаев. — Алматы: Санат, 1998. — 112 с.

2 Кожабек К.М. Правовое регулирование государственного управления здравоохранением в Республике Казахстан: проблемы и перспективы: автореф. дис. ... д-ра философии (PhD): Спец. 6D030100 – «Юриспруденция» / К.М. Кожабек. — Алматы, 2017. — 6 с.

3 Рахимбекова А.Е. Государственное регулирование и управление деятельности системы здравоохранения Республики Казахстан / А.Е. Рахимбекова // Науч. журн. «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук». — 2014. — № 1. — С. 182–187.

4 Рыскулова М.Р. Актуальные вопросы государственного управления системы здравоохранения Казахстана / М.Р. Рыскулова // Вестн. НАН Республики Казахстан. — 2017. — № 4. — С. 8–17.

5 Орынбасарова С.Е. Современное состояние и основные направления реформ системы здравоохранения в Казахстане / С.Е. Орынбасарова // Вестн. Казах.нац. ун-та. Сер. экон. — 2010. — № 4 (80). — С. 24–33.

6 Официальный сайт Всемирной организации здравоохранения [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.who.int/features/qa/28/ru/>

7 Кодекс «О здоровье и системе здравоохранения» Республики Казахстан от 18.09.2009 № 193-IV (с изм. и доп. от 28.12.2018 г.).

8 Сборник «Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения» 2013–2017 гг. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rcrz.kz/index.php/ru/statistika-zdravookhraniya-2/>

9 Итоги развития здравоохранения Карагандинской области за 2017 год [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zdravkrz.kz/ru/informatsiya/analiticheskaya-informatsiya>.

Е.Б. Аймагамбетов, А.М. Тынгишева

Қарағанды облысының денсаулық сақтау жүйесінің ағымдағы жағдайы

Халықтың денсаулығы максималды мүмкін болатын медициналық көмек сапасы мен қолжетімділігін қамтамасыз ететін денсаулық сақтау жүйесінің қызмет етуінен елеулі түрде тәуелді болып саналады. Мақалада Қарағанды облысының денсаулық сақтау жүйесін дамытудың жай-күйі мен үрдістері қарастырылған. Қарағанды облысының денсаулық сақтау жүйесі халыққа медициналық көмек көрсетудің қолжетімділігін, уақытылы болуын, сапасын және сабақтастығын қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік-бағдарлы жүйе болып табылады. Бүгінгі күні Қарағанды облысының денсаулық сақтау саласының басты стратегиялық мақсаты елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету үшін халықтың денсаулығын жақсарту болып табылады. Авторлармен денсаулық сақтау жүйесін ұйымдастырудың теориялық шолуы жүргізілді. Қарағанды облысының денсаулық жағдайының негізгі көрсеткіштеріне: денсаулық сақтау жүйесінің инфрақұрылымы, қызметкерлермен қамтамасыз ету жағдайы, медициналық және демографиялық көрсеткіштер және т.б. салыстырмалы талдау жүргізілді. Талдаудың нәтижесінде Қарағанды облысының денсаулық сақтау жүйесінің жұмыс істеуінің негізгі ерекшеліктері анықталды. Авторлар Қарағанды облысының денсаулық сақтау жүйесін реформалаудың негізгі бағыттарына ерекше назар аударды. Зерттеу әдісі ретінде авторлар қойылған мәселелерді шешу үшін статистикалық тәсілдерді (деректер жинау, талдау және салыстыру) пайдаланды. Сонымен, Қарағанды облысы денсаулық сақтау жүйесінің көрсеткіштерін салыстырмалы талдау бар мәселелерді айқындауға және денсаулық сақтау жүйесін басқарудың тиімді механизмін әзірлеу мен негіздеу мақсатында мемлекеттік және жеке меншік әріптестігін дамыту, ақпараттық технологияларды жақсарту бойынша денсаулық сақтауды жаңғырту бағдарламасының негізгі шараларын енгізуді ескере отырып, оны шешудің жолдарын ұсынуға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: денсаулық сақтау жүйесі, медициналық ұйымдардың инфрақұрылымы, медициналық-демографиялық көрсеткіштер, халықтың денсаулық көрсеткіштері, денсаулық сақтаудың кадрлық ресурстары, халықтың табиғи қозғалысы, өсіп-өну, өлім-жітім, мемлекеттік-жеке меншік әріптестігі, цифрландыру.

Е.В. Aimagambetov, А.М. Tyngisheva

Current state of the health care system of Karaganda region

Public health is substantially dependent on the functioning of the health care system, ensuring the highest possible availability and quality of medical care. The article discusses the state and trends in the development of a health care system of Karaganda region. The health care of Karaganda region is a socially-oriented system designed to ensure the availability, timeliness, quality and continuity of the provision of medical care to population. Today, the main strategic goal of the health care of Karaganda region is to strengthen health of the population in order to ensure sustainable socio-economic development of the country. The authors carried out a theoretical review of organization of the health care system. A comparative analysis of the main health indicators of Karaganda region, namely the infrastructure of the health system, the state of staffing, medical and demographic indicators, etc., was conducted. Based on the analysis, the main features of functioning of

the health care system of Karaganda region are identified. The authors paid special attention to key areas of a health care system reform in Karaganda region. For solving the objectives posed the authors used statistical techniques (data collection, analysis and comparison) as methods of research. Thus, a comparative analysis of indicators of the health care system of Karaganda region reveals the existing problems and proposes ways to solve them, taking into account the implementation of the main measures of the health care modernization program on improvement of information technologies, development of public-private partnerships in order to justify and develop an effective mechanism for managing the health care system.

Key words: health care system, infrastructure of medical organizations, medical and demographic indicators, indicators of public health, human resources for health care, vital statistics, fertility, mortality, public and private partnership, digitalization.

References

- 1 Utibaev, G.K. (1998). *Administrativno-pravovye aspekty upravleniia zdavookhraneniem v Respublike Kazakhstan* [Administrative and legal aspects of health care management in the Republic of Kazakhstan]. Almaty: Sanat [in Russian].
- 2 Kozhabek, K.M. (2017). *Pravovoe rehulirovaniie hosudarstvennogo upravleniia zdavookhraneniem v Respublike Kazakhstan: problemy i perspektivy* [Legal regulation of public health management in the Republic of Kazakhstan: problems and prospects]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Almaty [in Russian].
- 3 Rakhimbekova, A.E. (2014). *Hosudarstvennoie rehulirovaniie i upravleniie deiatelnosti sistemy zdavookhraneniia Respubliki Kazakhstan* [State regulation and management of the health care system of the Republic of Kazakhstan]. *Nauchnyi Zhurnal «Aktualnye problemy humanitarnykh i yestestvennykh nauk» –Scientific journal «Actual problems of the humanities and natural sciences»*, No. 1(60), 182–187 [in Russian].
- 4 Ryskulova, M.R. (2017). *Aktualnye voprosy hosudarstvennogo upravleniia sistemy zdavookhraneniia Kazakhstana* [Actual issues of public administration of the health care system of Kazakhstan]. *Vestnik Natsionalnoi akademii nauk Respubliki Kazakhstan – Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 4, 8–17 [in Russian].
- 5 Orynbasarova, S.E. (2010). *Sovremennoie sostoianiiie i osnovnye napravleniia reform sistemy zdavookhraneniia v Kazakhstane* [Current state and the main directions of health care system reforms in Kazakhstan]. *Vestnik Kazakhskoho natsionalnogo universiteta. Seriya Ekonomika – Bulletin of the Kazakh National University. Economic series*, 4 (80), 24–33 [in Russian].
- 6 Ofitsialnyi sait Vsemirnoi orhanizatsii zdavookhraneniia [Official website of the World Health Organization]. *who.int*. Retrieved from <http://www.who.int/features/qa/28/ru/> [in Russian].
- 7 Kodeks «O zdorovie i sisteme zdavookhraneniia» Respubliki Kazakhstan ot 18.09.2009 No. 193-IV [«On population health and the health care system» of the Republic of Kazakhstan Code dated September 18, 2009 № 193-IV] [in Russian].
- 8 Sbornik «Zdorovie naseleniia Respubliki Kazakhstan i deiatelnost orhanizatsii zdavookhraneniia» 2013–2017 hh. [«The population health of the Republic of Kazakhstan and the activities of health organizations» collection 2013–2017]. *rcrz.kz*. Retrieved from <http://www.rcrz.kz/index.php/ru/statistika-zdavookhraneniya-2/> [in Russian].
- 9 Itohi razvitiia zdavookhraneniia Karahandinskoi oblasti za 2017 hod [The results of the development of health care in Karaganda region in 2017]. *zdravkrz.kz*. Retrieved from <http://www.zdravkrz.kz/ru/informatsiya/analiticheskaya-informatsiya> [in Russian].

Ж.А. Бекбосынова, Г.А. Джунусбекова

*Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: Gulsara_Dzhunusbekova@apa.kz)*

Мемлекеттік органдардың ақпараттық ашықтығы мемлекеттік басқару тиімділігінің критерийі ретінде

Мақалада мемлекеттік аппарат қызметін жетілдіру, тиімділігін арттыру бағыттарының бірі болып табылатын мемлекеттік органдардың тұрғындар алдындағы ашықтығы қарастырылды. Бұл бағыт ел азаматтарына мемлекеттік және стратегиялық бағдарламаларды жүзеге асыруға қатысу, біріге атсалысуға мүмкіндік береді. Зерттеуде әр мемлекеттік орган қызметінің ашықтығы мен мөлдірлігі деңгейіне сараптамалық баға берілді. Мемлекеттің мөлдірлігі, есептілігі мен ашықтығы мемлекеттік органдағы құпия болып табылмайтын кез келген ақпарат елдің әр азаматына қолжетімді болуын көздейді. Қызмет ашықтығы стратегиялық және бағдарламалық құжаттарды, ақпаратты, жаңалықтарды, бірінші басшының баяндамалары мен мақалаларын, белгілі бір мерзімде атқарылған жұмыстар туралы есеп және тағы басқа БАҚ мен мемлекеттік органның интернет-ресурсында (веб-сайттар) жариялау арқылы жүзеге асырылады. Аталған талаптар Қазақстан Республикасы Инвестициялар мен даму министрінің бұйрығымен бекітілген Мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарының ақпараттық толықтырылуы мен олардың мазмұнына қойылатын талаптар ережелерінде нақты көрсетілген. Сол Ережелерге сәйкес, мақалада мемлекеттік органдар сайттарына талдау жасалды. Бұл жұмыстағы орталық мемлекеттік органдар мен жергілікті атқарушы органдар сайттарын зерттеу елдің мемлекеттік органдарының ақпараттық ашықтығын қалыптастыруында белгілі бір тенденциялар мен заңдылықтарын анықтады.

Кілт сөздер: мемлекеттік органдар, ақпараттық ашықтық, веб-сайттар, қолжетімділік, мемлекеттік органдар қызметінің мөлдірлігі, қызметті жетілдіру.

Атқарушы билік органдарының еңбек тиімділігі мен нәтижелілігін арттыру, сонымен қатар олардың тарапынан көрсетілетін мемлекеттік қызметтің сапасы мен сала ауқымы соңғы 10 жыл ішінде ел ішінде жүргізіліп жатқан реформалардың басты тақырыбына айналды. Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігінің мемлекеттік аппараттың лайықты деңгейде қызмет етуіндегі ролі маңызды екені сөзсіз. Мемлекеттік органдардың тиімсіз қызметі жағдайы елдің барлық салаларындағы төмен нәтижелілікке әкеліп, экономикалық жаңғырулар, стратегиялық бағдарламалар орындалмай қалу қаупі туындайды [1].

Мемлекеттік органдар жұмыс нәтижелігін тиімділігін арттыру, мемлекеттік қызметтің кадрлық әлеуетін қалыптастыру, қолдану мен дамытудың маңызы арта түсті [2].

Дүниежүзілік тәжірибе мемлекетті басқарудың мінсіз құрылымы ешбір елде қалыптаспағанын көрсетеді. Дегенмен, мемлекеттік билік органдарының қызметін жетілдіру әрбір елдің негізгі мақсаттарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік органдар қызметін нақты бағалайтын жүйе қажеттігі туындап, оның нәтижесінде Қазақстан Республикасы Президентінің бастамасымен 2010 жылғы 19 наурыздағы № 954 Жарлығымен «Орталық мемлекеттік органдар мен облыстардың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органдары қызметінің тиімділігін жыл сайынғы бағалау жүйесі» бекітілді [3].

Қазақстанда аталған жүйенің қалыптасуына келесі факторлар әсер етті:

- мемлекеттік органдар тарапынан бюджеттік бағдарламаларды жүзеге асыру мен олардың мемлекеттік қызмет көрсету тиімділігін бағалау арасындағы өзара байланыстың жоқтығы;
- көрсетілетін мемлекеттік қызметтің сапасын бағалау мен бақылау жүйесінің жоқтығы;
- мемлекеттік қызметшілерді қолданыстағы жалақы төлеу жүйесімен ынталандырудың төмен деңгейлігі.

Осы орайда, бағалау жүйесіне сәйкес, азаматтық қоғамды дамытуды көздей отырып, мемлекеттік қызметті реформалаудың басты мақсаты мемлекеттілікті біріктіру таңдалды.

Мемлекеттік органдардың тиімділігін бағалаудың аталған жүйесі орталық (министрліктер, комитеттер, агенттіктер және т.б.) және жергілікті мемлекеттік органдардың қызметінің нәтижелілігін арттыруда маңызды құжат болып табылады.

Қызмет тиімділігін бағалау жүйесінің басты мақсаты — міндеттер мен қызметтерді іске асырудың тиімділігінің көрсеткіштер анықтау мен барлық деңгейдегі мемлекеттік органдар қызметін бағалау. Барлық деңгейлі мемлекеттік органдардың қызметін бағалаудың жылсайынғы жүйесін бекіткелі бері Қазақстан мемлекеттік басқару саласында дамудың жаңа кезеңіне аяқ басты.

Бүгінгі таңда мемлекеттік органдарды жетілдірудің жаңа стратегиялық міндеттері бар. Бұл:

- нарықтық бастама мемлекет тарапынан белсенді әрі жылдам қатысуды талап етеді;
- экономикалық және әлеуметтік салалардағы белсенді саясат мемлекет ролін көтеруді көздейді.

Нәтижесінде

– қоғам мүддесіне сәйкестелген заңдар мен нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу мен жүзеге асыру;

– мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыру — Қазақстанның болашағын анықтайтын басты фактор. Сондықтан бүгінгі күні мемлекеттік қызметшілер мен органдардың жалпы тиімділігін арттыра отырып, мемлекеттік ресурстарды ақылмен пайдалану маңызды;

– жалпы мемлекеттік аппарат пен оның жекелеген бөлімдерінің тиімділігін арттыру алдыңғы қатарлы ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды енгізуге жағдай жасауы тиіс [4].

Халықаралық сарапшылар мемлекеттік қызмет жаңғыруының басты шарты ретінде ел Президентінің мемлекеттілікті дамыту мен бекітудегі саяси бағытын атайды.

«Кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру» тарауында меритократия қағидасы мен мемлекеттік қызметке кіругегі үміткерлер арасындағы ашық бәсекелестік мемлекеттік қызмет дамуының негізгі басымдықтары ретінде көрсетіледі. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігінің Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің 2017 жылдағы хал-ахуалы туралы Ұлттық баяндамасына сәйкес, реформаның іске асырылуынан бастап, мансаптық жолын бастапқы сатыдан бастағандардың саны үш есеге артқан (2569-ден 7862-ге дейін). Бір лауазымға үміткерлер саны екі есе артты [5].

Сонымен қатар бақылаушылар мен сарапшылар институтын енгізу арқылы іріктеу процедураларының ашықтығы қамтамасыз етілді. Олар үміткерлерге сұхбаттасуларға қатысып, конкурстық комиссия жұмысымен таныса отырып, мемлекеттік орган басшылығына оның қызметі жайлы өз пікірін білдіреді.

Бақылаушылар ретінде БАҚ, қоғамдық бірлестіктер мен басқа да ұйымдар өкілдері қатысуға құқылы. Лауазымға тағайындау кезінде конкурстық бастаманы күшейту, ауысу шарттарын азайту, біліктілік талаптарын күшейту, қызметшілер үшін мансаптық мүмкіндіктерді арттыру — мұның бәрі командалық ауыс-түйістерге тиімді тосқауылға айналды [6].

Осылайша, «100 нақты қадам» Ұлт жоспарын жүзеге асыру барысында қызметшілердің таза ауысуы 2 есеге дейін төмендеді (2015 жылғы 11,2 %-дан 2017 жылғы 6,2 %-ға дейін).

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес агенттігінің мәліметтеріне сәйкес, 2016 ж. отандық мемлекеттік қызметшілерінің нақты саны 92 203 адамды құрады (1-кесте). Мемлекеттік қызметшілердің мұндай саны мемлекеттік басқару аппаратының орташа көлеміне сай келеді.

1 - кесте

ҚР мемлекеттік қызметшілері нақты саны мен қосалқы көрсеткіштер динамикасы (2013 пен 2017 жж.)

Көрсеткіш	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.
Нақты саны, адам	90 220	90 537	91 330	92 203	91 830
Бос орын саны, бірлік	7 611	8 781	7 556	6 502	6 669
Штаттың толықтандырылуы, %	92,22	91,16	92,36	93,41	93,22
Халық саны, мың адам	17 035	17 289	17 557	17 926	18 157
1 мемлекеттік қызметшіге шаққандағы халық саны	188,8	191,0	192,2	194,4	197,7

Дереккөз. [7–9].

Қазақстанда мемлекеттік қызметшілердің экономикалық белсенді тұрғындарға қатысты үлестік салмағы шамамен 1,1 %-ды құрайды. 1 мемлекеттік қызметшіні азаматтарға шаққанда шамамен 197,7-ден келеді. Мәселен, ЭЫДҰ елдерінде аталған көрсеткіштер сәйкесінше 2,43 % және 116 адамды құрайды [9].

Бүгінгі таңда елімізде әлемдік тәжірибе жетістіктері мен мемлекеттік басқару жүйесінің отандық ерекшелігінен тұратын мемлекеттік қызметтің өзіндік үлгісі қалыптасты.

«100 нақты қадам» Ұлт жоспарының бірінші бағыты аясында кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру бойынша жүргізілген реформа мемлекеттік қызметке ашық бәсекелестік пен іріктеу ашықтығы орналасу мүмкіндігін арттырды.

Әлемнің көптеген елдерінде үкіметтік ақпаратқа қолжеткізу тәртібін реттейтін заңдар бекітілген. Мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы қағидатын енгізген алғашқы ел болып Швеция саналады. Бұл ел 1776 ж. жариялау еркіндігі туралы заң қабылдап, ол 1949 ж. баспасөз бостандығы заңы болып өзгертілді.

Қазіргі таңда Швеция Конституциясының құрылымды бөлігінің бірі болып табылады әрі әрбір азаматына мемлекеттік органдардан тегін түрде кез келген ақпарат алу құқығын қамтамасыз етеді.

АҚШ 1966 ж. ақпарат еркіндігі туралы заң қабылдап, оған сәйкес, мемлекеттік құрылымдарда жинақталатын және сақталатын барлық мәліметтер қоғамдық игілік болып саналады және барлық азаматтарға тегін қолжетімділік берілген. Қорғаныс министрлігі, ОББ (ЦРУ), ФТБ (ФБР) жартылай заң талаптарын орындаудан босатылған. Алайда азаматтар құпия ақпаратты сот арқылы талап ете алады.

Жапонияда 2001 жылдың 1 сәуірінен бастап, әкімшілік органдардың құзырындағы ақпаратқа қолжетімділік туралы заң күшіне енді. Мемлекеттік басқарушылық ақпаратқа қолжеткізе алатын адамдар қатары жапондық заңнама тарапынан шектелмеген: кез келген адам әкімшілік органдар басшылығынан құжаттарды тегін негізде беруді талап ете алады. Қызмет мөлдірлігі қағидаты заң шығарушылық және сот биліктеріне мемлекеттік басқару құрылымдары бөліміндерінде таралмайды.

Биліктің ақпараттық ашықтықты реттеудің шетелдік тәжірибесін Эстонияның «Бұқаралық ақпарат туралы» Заңы (2000 жылдың 15 қарашасында қабылданып, 2001 жылдың 1 қаңтарында күшіне енді) мысалында қарастыру қисынды болып табылады. Бұл оның салыстырмалы түрде жаңа және бұрынғы кеңестік кеңістікте неғұрлым толық әзірленген заңдардың бірі болып табылады. Заңның мақсаты — барлық тұлғалар мен қоғамға ақпаратқа қолжетімділікті демократиялық және әлеуметтік құқықтық мемлекет пен ашық қоғам қағидалары негізінде және бұқаралық міндеттердің орындалуына қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету.

Мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметі жайлы ақпаратқа қолжетімділік екі түрде (ұсыну және тарату) және алты тәсілмен қамтамасыз етілуі мүмкін:

- 1) ақпаратты жариялау;
- 2) ақпаратты телекоммуникациялық кешендерде, сонымен қатар интернет ақпараттық-телекоммуникациялық желілерінде орналастыру;
- 3) ақпараттық қоғамдық қолжетімді орындарда орналастыру;
- 4) қолданушыларды құжаттармен таныстыру;
- 5) азаматтар мен ұйымдар өкілдерінің алқалық органдар жиналыстарына қатысуы;
- 6) тапсырыс бойынша ақпарат ұсыну.

Бүгінгі күні елімізде мемлекеттік аппарат қызметін жетілдірудің басты бағыттарының бірі болып оның тұрғындар алдындағы ашықтығы саналады. Бұл функция азаматтарға мемлекеттік және стратегиялық бағдарламалардың жүзеге асырылуына қатысу, әрекеттесу мүмкіндігін береді. Осылайша, әр мемлекеттік орган қызметінің ашықтық деңгейі өлшенеді. Қызмет ашықтығы, мөлдірлігі бірінші басшылардың баяндамаларын, мақалаларын, белгілі бір мерзім ішінде атқарылған жұмыстар туралы есептерді және тағы басқа БАҚ пен мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарда (веб-сайттар) жариялау арқылы жүзеге асырылады.

Осылайша, 2015 ж. Қазақстан Республикасы Инвестициялар мен дауы министрінің бұйрығымен мемлекеттік органдар интернет-ресурстарын ақпараттық толықтырудың ережелері бекітіліп, оған сәйкес, ақпараттық, мазмұндық толықтыру бойынша жұмыстар жүргізілуде.

«100 нақты қадам» Ұлт жоспарының бесінші бағыты аясында «Есепті мемлекет қалыптастыру» он қадамды қамтиды, олардың үшеуі Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің құзырына кіреді. Қазіргі заманғы кезеңде жүзеге асырылатын негізгі бағыттар: «Ашық үкімет» енгізу, тұрғындарға мемлекеттік органдардың мәліметтеріне қолжетімділігін қамтамасыз ету, «Азаматтарға арналған Үкімет» мемлекеттік корпорациясын құру.

Мемлекеттің мөлдірлігі, ашықтығы және есептілігі мемлекеттік органдар иелік ететін құпия болып табылмайтын кез келген ақпарат азаматтарға қолжетімді болуы тиіс. Аталған ереже «Ақпаратқа қолжетімділік туралы» Заңында бекітілген. Оның әзірленуі Ұлт жоспарында айтылған

болатын. Жаңа заң 2015 ж. қабылданып, «Ашық үкіметтің» енгізілуінің құқықтық негізіне айналды. «Ашық үкімет» порталдары орталық мемлекеттік органдардың мәліметтер базасының онлайн-қолжетімділігі туралы айтылатын Ұлт жоспары қадамдарының іске асырылуын қамтамасыз ететін электронды ресурс болып табылады.

«Ашық үкімет» бес құрамдас бөліктен тұрады: ашық мәліметтер, ашық нормативті құқықтық актілер (НҚА), ашық диалог, ашық бюджеттер мен мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау.

Қазіргі кезеңде 723 мемлекеттік қызметтің 548-і (76 %) «Азаматтарға арналған үкімет» арқылы көрсетіледі. Бұл көрсеткіш жақын арада мемлекеттік корпорацияның үлесі тағы 70 қызмет берілетіндіктен, ары қарай 85 %-ға дейін арта бермек.

Алайда бүгінгі таңда барлық мемлекеттік органдардың ресми парақшаларында мазмұндық толықтырулар жағынан кемшіліктер кездеседі. Барлығына ортақ талаптар көп жағдайда толық дәрежеде сақталмайды.

Осылайша, барлық орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың ресми сайттарын бір порталда біріктіретін ақпараттық ресурстардың Бірыңғай платформасын құру туралы ҚР Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің шешімі орынды және мезгілді. Аталған шара мемлекеттік органдардың ақпараттық ашықтығын қамтамасыз етуге, ресми сайттарының мазмұнды толықтырылуына мүмкіндік береді.

Мемлекеттік органдар үшін ортақ мәселелер қатарында орналастырылатын ақпараттың жанартылмауы немесе толық еместігі, белсенді емес сілтемелердің болуы, навигациялық қолжетімсіздік, шындыққа сай емес ақпарат, нашар көретін адамдарға арналған қызметтің толық мөлшерде жұмыс істемеуін атауға болады. Сонымен қатар қазақ тілдегі нұсқада ақпараттың толық болмауы. Аталған мәселелердің барлығының шешім табуына және ақпараттық ашықтықты қамтамасыз ету үшін кешенді шара қолдану қажет.

«Ашық НҚА» порталы азаматтардың нормативті-құқықтық актілер жобалары мен заң жобаларының тұжырымдамаларын қарау кезінде қатысуды қамтамасыз етеді. Бүгінгі таңда бұқаралық талқылауға 420-дан астам құжат берілген, ал былтыр 7 мыңнан астам НҚА жарияланған болатын.

Азаматтар түсінігінде мемлекеттік «бюджет» ұғымын қалыптастырып, бюджет қаржысының жұмсалыу барысына қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету мақсатында «Ашық бюджет» порталы қосылды. Бүгінде онда 13 мыңнан астам бюджеттік бағдарламалар жобалары мен аяқталған қаржы жылы ішінде олардың жүзеге асуы туралы есептері жарияланды.

Мемлекеттік органдар тарапынан порталдарда орналастыруға арналған ақпараттың жеделдігі мен шынайылығын қамтамасыз ету мемлекеттік органдар тиімділігін бағалаудың жаңа жүйесінде ынталандыру факторына айналады. Яғни мемлекеттік құрылымның ақпараттық ашықтығы оның тиімділігі факторларының бірі ретінде белгіленген кезде мемлекеттік қызметшілердің өздері оны қамтамасыз етуге мүдделі болады, себебі бұл олардың жеке бағасына, нәтижесінде еңбегінің бағалануына тікелей әсер ететін болады.

Мемлекеттік органдардың ресми сайттарындағы «Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау» тарауында стратегиялық жоспарлар мен аймақты дамыту бағдарламаларының мақсатты индикаторларына жету туралы есептері жариялануы тиіс (сайтта 11 және 35 сәйкесінше). Алайда төменде берілген талдау (2-кесте) барысында көпшілік мемлекеттік органдар аталған талапты орындамайтынына көзжеткізетін боламыз.

Мемлекеттік органдардың қолданыстағы веб-ресурстарына жүргізілген салыстырмалы талдау кезінде ақпараттық толықтыру туралы Ереженің талаптарына сәйкес, мемлекеттік органдар сайттарының сапасын арттыру мақсатында ұсыныстар әзірленді.

Орталық мемлекеттік органдар мен жергілікті атқарушы органдардың сайттарын зерттеу барысы мемлекеттік органдардың ақпараттық ашықтығын қалыптастыру кезінде белгілі бір тенденция мен заңдылықтарды көрсетті.

Мемлекеттік органдардың веб-сайттарын талдау кезінде ең әлеуметтік қажет салалар таңдалынды: білім, денсаулық сақтау, жұмыспен қамту мен әлеуметтік қорғау. Себебі аталған салалар ел тыныс-тіршілігінің негізі болып табылады. Сонымен қатар 3 (ШҚО, Қызылорда облысы мен Алматы қаласы) жергілікті атқарушы органның сайттары таңдалды.

Талдау мақсаты ретінде сайттардың мазмұнына, құрылымына қоғам мүддесі тарапынан зерттеу жүргізу таңдалынды.

Таңдалған сайттарға жасалған эксперттік контент талдау

Сайт сипаты	Ескертулер
1	2
Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі (http://www.edu.gov.kz)	
Сайт қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде жұмыс істейді. Мәтіндер жақсы форматталған, қарапайым тілмен жазылған. Барлық тілде ақпарат теңдестірілген, қатарынан жағартылады. Жаңалықтар ағымы 3 күнде 1 рет жаңартылады. Навигация алдыңғы бетке және басты бетке қайтуға мүмкіндік береді. Сайт картасы мен іздеу мүмкіндігі бар	Сайт атауы қиын айтылады, есте сақталмайды. Іздеу жүйелерінде және кілт сөздермен бірден табылмайды. Басты бет жақсы құрылған, бірақ орыс тілінде ашылады. Кейбір тарауларда ақпарат ескірген. Мемлекеттік орган жайлы ақпарат сайтта толық емес, тек қабылдау бөлімдерінің телефондары көрсетілген. Кейбір құжаттар сайтта сурет ретінде ұсынылған, жүктелуі қиын. Министрлік құрылымында мәліметтер толық емес. Талдамалық есептер, мемлекеттік, салалық, стратегиялық бағдарламалар толық ұсынылмаған
Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі: http://www.mz.gov.kz	
Сайт атауы жеңіл айтылады. Басты бет жақсы құрылған, бірақ ақпаратпен шамадан тыс толыққан, жаңалықтар тармағы тым ұзақ. Мәтіндер жеңіл тілмен жазылған. Сайт қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде жұмыс істейді. Жаңалықтар кемінде аптасына 1 рет жаңартылып отырады	Қажетті ақпаратты ұзақ іздеуге тура келеді. Сайттың әр тілдегі нұсқаларындағы ақпараттар сәйкестендірілмеген. Ағылшын тіліндегі нұсқада жүктеуге құжаттар жоқ. Басты бетте мемлекеттік орган туралы ақпарат орналасқан жеке тарау жоқ және сайт картасы арқылы ғана табуға болады. Азаматтардың өтініштерін қабылдау тәртібі мен кеңес беру құрастырылмаған. 2018 жылдың I тоқсанына арналған шолу (ақпарат толық емес, тек өтініштер саны берілген) ғана орналастырылған. Форум жұмыс істемейді. Статистикалық мәліметтер 2016 жылдың бірінші жарты-жылдығынан бері жаңартылмаған
Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі http://www.enbek.gov.kz	
Сайт атауы жеңіл айтылады және есте сақталынады. Сайт 3 тілде әзірленген. Сайт навигациясы алдыңғы бетке қайтуға мүмкіндік береді, сайт картасы бар, сайт бойынша іздеу мен сілтемелер орналастырылған. Басшылардың талдамалық мақалалары, ресми баяндамаларының мәтіндері және т.б. ішара кездеседі	Мемлекеттік рәміздер сайттың оң жақ астыңғы бөлігінде орналасқан. Басты бет құрылымы ыңғайлы жасалмаған, ақпаратпен шамадан тыс толыққан. Мемлекеттік орган туралы ақпарат толық емес. Сайттың құрылымында ыңғайсыздықтар кездеседі. Сайтта ақпаратты табу қиындық туғызады
Шығыс-Қазақстан облысы әкімдігінің ресми интернет-ресурсы http://www.akimvko.gov.kz	
Сайт мекенжайы жеңіл айтылады, есте сақталады және іздеу жүйелерінде алдыңғы қатардан табылады. Облыс жаңалықтары мен оқиғалар қатары тұрақты түрде жаңартылады	Сайт атауы дұрыс жазылмаған: «Шығыс Қазақстан облысы әкімінің ресми интернет-ресурсы». Интернет-ресурстың қарпі өте ұсақ. Сайтта ақпараттың орналасуының қисыны жоқ, сондықтан оның ішінде іздеу жүргізу көп уақыт алады. Сайтта жұмыс істемейтін «Халықтық IPO» логотипі орналасқан.

1	2
	Іздеу баяу жұмыс істейді және табылған ақпарат тек жаңалықтар ағынынан алынады. Әкімдік қызметі туралы ақпарат толық емес
Алматы қаласы әкімдігінің ресми интернет-ресурсы: https://www.almaty.gov.kz	
Сайт атауы жеңіл айтылады және есте сақталынады. Іздеу жүйелерінде бірінші сілтемелерден табылады. Облыстың жаңалықтары мен оқиғалары тұрақты түрде жаңартылады. «Мемлекеттік қызметтер» тарауында ақпараттар толық берілген	Байланыс мәліметтерін, анықтамалық қызметтерінің телефондарын, пошта және электронды пошта мекенжайларын табу қиындық туғызады. Ақпарат орналастыруда қисын жоқ, сайтта іздеу жасау көп уақыт алады. Елбасының тек 2018 жылдың 5 қазанындағы Жолдауының мәтіні орналастырылған. Азаматтардың арыз-шағымдарына шолу берілмеген (түскен арыз-шағымдар мен олардың нәтижесі туралы кеңейтілген ақпарат). Әкімдік қызметі туралы ақпарат толық емес
Қызылорда облысы әкімдігінің интернет-ресурсы: https://e-kyzylorda.gov.kz	
Сайт атауы жеңіл есте қалады. Сайт үш тілде әзірленген. Басты бет жақсы және қисынды құрылған. Жаңалықтар легі тұрақты жаңартылып тұрады. Беттің басты тараулары көлденеңінен орналастырылған, бұл өңірдің ақпараты ішінде жеңіл жұмыс жасауға септігін тигізеді. Өңірдің геопорталы бар	Мемлекеттік орган туралы кейбір ақпарат жетіспейді. Сайт құрылымында ыңғайсыздықтар бар. Қызылорда облысы әкімінің есептері жоқ. «Бизнес жол картасы–2020» Бағдарламасының жүзеге асырылуы туралы ақпарат жоқ

Ескерту. Авторлармен әзірленген.

Талдау жүргізілген мемлекеттік органдардың интернет-ресурстары ішінде Қызылорда облысының сайты неғұрлым контенттік мазмұны толық, үлгі ретінде қолдануға болады.

Қазақстан Республикасының нормативті-құқытық актілерін зерттеу негізінде мемлекеттік органдардың *web-ресурстарына салыстырмалы талдау бойынша* ұсыныстар беріледі. Мемлекеттік органдар сайттарына ұсыныстар негізгі тараулар бойынша жүйелендірілді.

Берілетін ұсыныстар:

- техникалық деңгейді, сайт әзірленуін жетілдіру жұмыстарын жалғастыру, навигациялық кестеге назар аудару;
- мөлшері жағынан сайтты оңтайландыру;
- ақпараттық сәулетті жетілдіру жұмыстарын жалғастыру;
- ақпарат іздеу ыңғайлығын күшейті мақсатында жоғары және басты менюда қосымша тармақтардың әзірленуіне назар аудару;
- сайттың мазмұнды толықтырылуын кеңейту бойынша жұмыстар жүргізу;
- кестелер көлемін 1 немесе 2 беттен арттырмау;
- тараулар бойынша ақпаратты толық көлемде орналастыру және тұрақты түрде жаңарту;
- өзекті жаңалықтарға көңіл бөлу және сайтқа тез арада орналастыру;
- жаңалықтарды бір сөйлемге дейін қысқартпай, толығымен орналастыру;
- сайттың барлық тілдік нұсқаларында ақпараттың бір мезгілде жаңартылуы және орналастырылуы;
- сайттың кенестік тарауларында мәтіндердің түсінікті тілмен жазуылуы;
- кері байланыс алу айдарларында «барлық хабарламалар» тетігінің болуын қамтамасыз ету, бұл сұрақтардың қайталануын алдын алады;
- мемлекеттік органдр электронды қызмет көрсету орталығымен жұмысты реттегені дұрыс, ЭҚКОмен жұмыс стандарттарының және мерзімдерінің сақталуына мән беру, мақсатты топтар арасында ЭҚКО-ның танымалдығын арттару жұмыстарын жүргізу;

– интерактивті дауыс беру сауалын тұрақты түрде өзгертіп тұру;
– интерактивті дауыс беруді әлеуметтік зерттеулер, түрлі сауалнамалар мен қоғамдық пікірді анықтау кезінде қолдануға болады және т.б.

Мемлекеттік органдар тарапынан транзакциялық қызметтердің көрсетілуі «электронды үкімет» веб-порталы арқылы электронды санды қол қою арқылы жүргізілуі тиіс.

Шешім ретінде Ақпарат және коммуникациялар министрлігі тарапынан Ұлыбритания тәжірибесіне сәйкес мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарының Бірыңғай платформасын құру ұсынылып отыр. Бұл, өз кезегінде, орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарын бірыңғай платформаға біріктіруге мүмкіндік береді. Азаматтар үшін ыңғайлы «бір терезе» сервисі интернет-пайдаланушысына бір парақшадан барлық ақпаратты табуға көмектеседі.

Мемлекеттік органдардың ресми парақшаларының, веб-сайттарының басты мақсаты — «пайдаланушы бағытталу» қағидасы бойынша жетілдірудің нақты тетіктерін дамыту жолы арқылы қызметтің ашықтығы мен мөлдірлігін қамтамасыз ету болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Жоламан Қ.Д. Мемлекет және құқық теориясы / Қ.Д. Жоламан, А.Қ. Мұхтарова, А.Н. Тәукелев. — Алматы: ҚазМУ баспа орталығы, 1999. — 154 б.
- 2 Эффективное государственное управление: материалы III Акад. симпозиума (Астана, 25 ноября 2011 г.). — Астана: Акад. гос. упр. при Президенте РК, 2011. — 101 б.
- 3 Указ Президента Республики Казахстан за № 954 «О системе ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения, столицы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://akorda.kz/>.
- 4 Қапаров С.Ф. Қазақстандағы мемлекеттік қызметті жетілдіру / С.Ф. Қапаров. — Астана: Алем–Астана, 2010. — 184–185-б.
- 5 Национальный доклад о состоянии государственной службы в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kyzmet.gov.kz/>.
- 6 План нации — 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева (май 2015 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://akorda.kz/>.
- 7 Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Официальная статистическая информация [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://stat.gov.kz/>.
- 8 Мониторинг состояния кадров государственной службы по состоянию на 1 января 2017 года — Материалы официального сайта Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/monitoring-sostoyaniya-kadrov-gosudarstvennoy-sluzhby-po-sostoyaniyu-na-1-yanvarya-2017-goda> (Дата обращения: 21.07.2017).
- 9 Мониторинг состояния кадров государственной службы по состоянию на 1 января 2018 года: материалы официального сайта Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/monitoring-sostoyaniya-kadrov-gosudarstvennoy-sluzhby-po-sostoyaniyu-na-1-yanvarya-2018-goda> (Дата обращения: 21.04.2018.).

Ж.А. Бекбосынова, Г.А. Джунусбекова

Информационная прозрачность государственных органов как критерий эффективности государственного управления

В статье рассмотрены направления совершенствования, повышения эффективности деятельности государственного аппарата, одним из которых является информационная открытость, прозрачность деятельности государственных органов перед населением страны. Данное направление обеспечивает гражданам государства право на вовлеченность, соучастие в принятии и осуществлении государственных и стратегических программных документов. В исследовании проводится экспертная оценка степени открытости и прозрачности деятельности каждого государственного органа. Прозрачность, подотчетность и открытость государства подразумевают то, что любые не являющиеся секретными информация и сведения, которыми владеют государственные органы, должны быть доступны и предоставляться гражданам страны. Открытость деятельности осуществляется через публикацию стратегических и программных документов, информации, новостей, докладов, статей первых руководителей, отчетов о проделанной работе, за определенный период и т.д. в СМИ и на официальных интернет-ресурсах (веб-сайтах) государственных органов. Данные требования прописаны в Правилах информационного наполнения интернет-ресурсов государственных органов и требований к их содержанию утвержденных приказом Министра по инвестициям и развитию Респуб-

лики Казахстан. В работе авторы исследования сайтов центральных государственных органов и местных исполнительных органов показали определенные тенденции и закономерности в формировании информационной открытости госорганов страны.

Ключевые слова: государственные органы, информационная открытость, веб-сайты, доступность, прозрачность деятельности государственных органов, совершенствование деятельности.

Zh.A. Bekbossynova, G.A. Junusbekova

Information transparency of state bodies as a criterion of public administration efficiency

In the article areas of improvement, increase of the efficiency of the state apparatus are considered, one of which is informational openness, transparency of the activities of state bodies to the population of the country. This direction provides the citizens of the state with the right to involvement and participation in the adoption and implementation of state and strategic policy documents. The study provides an expert assessment of the degree of openness and transparency of the activities of each government body. Transparency, accountability and openness of the state imply that any non-secret information owned by state bodies should be available and provided to citizens of the country. Openness of activity is carried out through the publication of strategic and program documents, information, news, reports, articles of first leaders, reports on the work done, for a certain period, etc. in the media and on the official Internet resources (websites) of state bodies. These requirements are spelled out in the Rules for the Information Content of Internet Resources of Government Agencies and the requirements for their content approved by order of the Minister for Investment and Development of the Republic of Kazakhstan. In the study of the websites of the central state bodies and local executive bodies, certain tendencies and patterns in the formation of the information openness of the state bodies of the country were shown.

Keywords: state bodies, informational openness, web sites, availability, transparency of state bodies activities, improvement of activities.

References

- 1 Zholaman, K.D., Muhtarova, A.K. & Taukelev, A.N. (1999). *Memleket zhane kutyk teoriiasy [The theory of state and law]*. Almaty: KazMU baspa ortalyhy [in Kazakh].
- 2 Effektivnoie hosudarstvennoie upravleniie [Effective public administration]. (2011). *Materialy III Akad. simpoz. (Astana, 25 noiabria 2011 h.) – Materials III Acad. symposium.* (101 p.). Astana: Akademiia hosudarstvennoho upravleniia pri Prezidente RK [in Russian].
- 3 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan za No. 954 «O sisteme ezhegodnoi otsenki effektivnosti deiatelnosti tsentralnykh hosudarstvennykh i mestnykh ispolnitelnykh orhanov oblastei, horodov respublikanskoho znachenii, stolitsy» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 954 «On the system of annual performance evaluation of the central state and local executive bodies of regions, cities of republican significance, the capital.]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://akorda.kz/> [in Russian].
- 4 Kaparov, S.G. (2010). *Kazakstandahy memlekettik kyzmetti zhetildiru [Improvement of civil service in Kazakhstan]*. Astana: Alem-Astana [in Kazakh].
- 5 Natsionalnyi doklad o sostoianii hosudarstvennoi sluzhby v Respublike Kazakhstan [National report on the state of public service in the Republic of Kazakhstan]. *kyzmet.gov.kz*. Retrieved from <http://kyzmet.gov.kz/> [in Russian].
- 6 Plan natsii — 100 konkretnykh shahov po realizatsii piati institutsionalnykh reform Hlavny hosudarstva Nursultana Nazarbaeva (mai 2015 hoda) [Plan of the Nation — 100 concrete steps to implement the five institutional reforms of the Head of State Nursultan Nazarbayev (May, 2015)]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://akorda.kz/> [in Russian].
- 7 Ministerstvo natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan. Ofitsialnaia statisticheskaia informatsiia [Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. Official statistical information]. *stat.gov.kz*. Retrieved from http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersLabor?_afLoop=8283192857932057#%40%3F_afLoop%3D8283192857932057%26lang%3Dru%26_adf.ctrl-state%3D4avj9zfaa_4 [in Russian].
- 8 Monitorinh sostoianiiia kadrov hosudarstvennoi sluzhby po sostoianiiu na 1 yanvaria 2017 hoda — Materialy ofitsialnoho saitа Ahentstva Respubliki Kazakhstan po delam hosudarstvennoi sluzhby i protivodeistviiu korruptsii [Monitoring the state of civil service personnel as of January 1, 2017 — Materials of the official website of the Agency of the Republic of Kazakhstan on Civil Service Affairs and Anti-Corruption]. *kyzmet.gov.kz*. Retrieved from <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/monitoring-sostoyaniya-kadrov-gosudarstvennoy-sluzhby-po-sostoyaniyu-na-1-yanvarya-2017-goda> (21.07.2017) [in Russian].
- 9 Monitorinh sostoianiiia kadrov hosudarstvennoi sluzhby po sostoianiiu na 1 yanvaria 2018 hoda: materialy ofitsialnoho saitа Ahentstva Respubliki Kazakhstan po delam hosudarstvennoi sluzhby i protivodeistviiu korruptsii [Monitoring the state of civil service personnel as of January 1, 2018 — Materials of the official website of the Agency of the Republic of Kazakhstan on Civil Service Affairs and Anti-Corruption]. *kyzmet.gov.kz*. Retrieved from <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/monitoring-sostoyaniya-kadrov-gosudarstvennoy-sluzhby-po-sostoyaniyu-na-1-yanvarya-2018-goda> (21.04.2018).

V.N. Granetsky¹, E.S. Madiyarova¹, M.U. Rakhimberdinova¹, E. Karayilmazlar²

¹*D. Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan;*

²*Pamukkale University, Denizli, Turkey*

(E-mail: gran2007@bk.ru, emadiyarova@mail.ru, rmu_uk@mail.ru)

«Green economy» as a way of future development of Kazakhstan

In the article theoretical aspects of realization of the concept of «green economy» in the Republic of Kazakhstan are considered. The essence, content and basic principles of the «green economy» as a basis for stimulating the sustainable development of the national economy are defined. The key achievements of the «green economy» are considered: creation of «green» workplaces, creation of new «green» industrial branches, increase of high-tech workplaces, creation of ecological sustainable economy and beverage social development. Authors studied the potential problems of transformation of the Republic of Kazakhstan to a new «green» course of economic development. The conditions and tools for the transition to a green economy that will lead to the emergence of new economic opportunities are formulated. On the basis of the received results the characteristic and suggestions on improvement of ecological and economic policy in the Republic are given. The specific measures to reduce the costs of production of alternative energy sources are introduced.

Keywords: «green economy», ecology, ecological crisis, waste, alternative energy sources, state support instruments.

Now many treatments of «green economy» take place. All of them are close to the fact that the «green economy» is the economy directed to maintaining wellbeing of society, due to effective use of natural resources and also providing return of products of final use to a production cycle.

At the heart of green economy — clean or «green» technologies. According to experts, development of «green economy» will allow to avoid to Kazakhstan of ecological crisis which has affected by the scales already many post-industrial countries [1]. Figure 1 below shows a diagram of the green economy in relation to waste management.

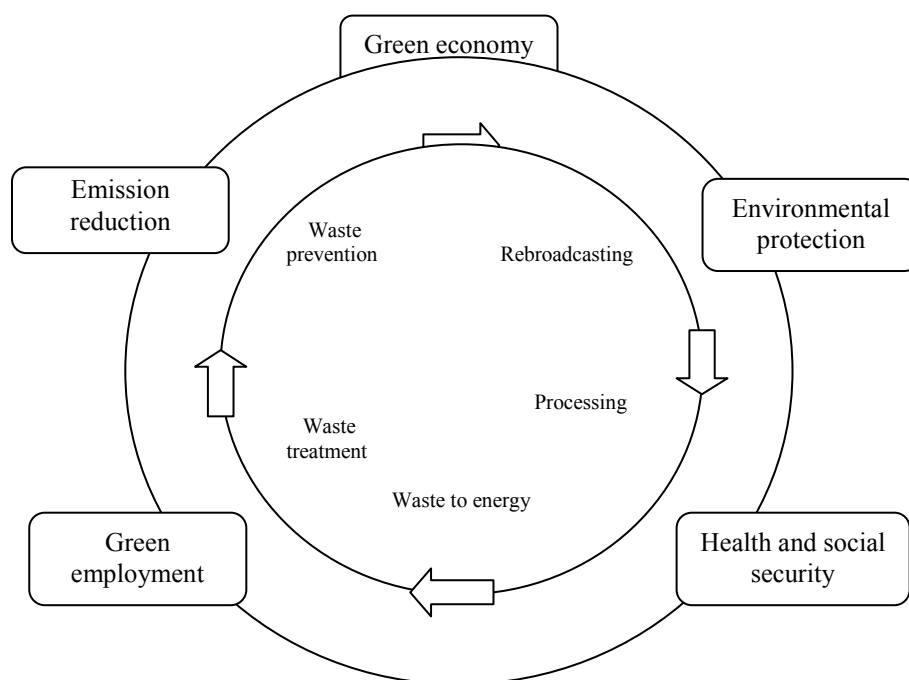

Figure 1. Green economy and its waste management

The need to develop a «green economy» should be considered both in the geopolitical and national aspects of security. Today, in the media quite often began to say that some countries of the former Soviet Union are considered by Western civilization and not only as «reserve territories» for living and business. At

the same time, it is possible to predict various alternative options, for example, the global warming scenario, which will provoke the melting of glaciers and the flooding of Western Europe and America. This can lead to their food security, and then under the pretext «you have huge free territories, you have great resources, but you cannot rationally use them, destroy forests, etc.» «our partners» will try to put national elite under control and to carry out expansion.

According to experts, the axis of the Earth tends to shift, and this leads to a cooling or warming of certain territories, depending on the direction of its shift relative to the axis of the ecliptic. According to this theory, the Atlantic has already been frozen several times, and the glaciations of certain regions of Eastern Siberia has proceeded according to this scenario. The cooling of the Atlantic also happened when the waters of the Labrador Current «crushed» the Gulf Stream at the point of «diving», and nowadays this can be done due to a powerful explosion.

In addition, a new era of the resettlement of peoples from certain regions of Africa and the Middle East in the form of «climate refugees» is possible. This is due to their high fertility and unsuitable climate for living [2].

Therefore, the implementation process of the «green economy» strategy should be considered from the standpoint of national security in order to protect oneself from any expansion, while enhancing the ecological culture and well-being of the people. The «green economy» as one of direction in economic science, was formulated in the last two decades. At the same time three basic principles have been developed:

- a) it is impossible to expand infinitely a sphere of influence in space;
- b) it is impossible to demand satisfaction of infinitely growing needs of mankind in the conditions of limitation of resources;
- c) everything on the Earth surface is interconnected and interdependent [3].

The main task of «green economy» is directed to reduction of consumption of those resources which are subject to exhaustion now (minerals — oil, gas, ore, etc.) and their rational use. It should be noted that energy saving and energy efficiency aren't the only key factors of «green economy». Actually key factors of development of «green» power along with energy saving and energy efficiency are the renewable power, reduction, reuse and processing of waste and also application of more eco-friendly methods of managing in agriculture.

Results of the Third industrial revolution in the world can promote development of «green economy» in Kazakhstan. Among its basic canons there is a transition to renewable sources of natural resources, introduction of energy efficient technologies and others.

Historical and legal aspects of strategy «green economy» in RK have been partially already considered by us in work [4], continuing, it is necessary to stop that this Concept includes three stages:

1) till 2020 — to optimize the use of natural wealth and to create energy efficient infrastructure. Set of goals:

- 100 % water supply for all agriculture;
- elimination of the deficit for each water basin;
- reduction of the energy intensity of GDP by 30 % compared with 2008;
- increase of the share of alternative energy sources to 30 %;
- transfer in major cities of thermal power plants to gas — up to 25 % of the total number of thermal power plants;
- reduction of carbon dioxide emissions by 15 % compared to 2012;
- ensuring of the removal of solid household waste from the population by 100 %;
- increase in the share of waste processing to 40 %;

2) until 2030 — on the basis of the established infrastructure, transform the national economy of Kazakhstan.

3) until 2050, a national economic model should be built in accordance with the principles of global industrialization. Natural resources should be used only if the conditions for their renewal are met. Set of goals:

- elimination of water supply problems in the country;
- reduction of energy intensity of GDP by 50 % compared to 2008;
- increase of the share of alternative energy sources to 50 %;

– reduction of carbon dioxide emissions by 40 % compared to 2012 and an increase in the share of waste processing.

The concept of Kazakhstani transition to a «green economy» implies deep systemic transformations by increasing the well-being of the people and the quality of life of the population while minimizing the burden on the environment and the degradation of natural resources. At the same time, it is necessary to calculate GDP through natural capital and, on this basis, to implement programs on renewable energy sources (RES). Figure 2 shows comparative forecasts of development of «green» and traditional economy in Kazakhstan according to KazNIEK.

Figure 2. Projected GDP growth rates of Kazakhstan (%)

For this reason, it is necessary to develop a methodology that would lay the depreciation charges for the reclamation of spent coal basins and the creation in their place of recreation and fishing zones, as well as the restoration of felled forests.

For example, forestry should be given licenses for deforestation if they plant the same amount or even more than cut down. We have already lost the relic forest near Semey and not only there [5].

The concept is implemented within the strategic development plan for the Republic till 2050. It includes also seven key directions of development of «green economy». Taking into account updating of industry and regional programs.

The first direction — introduction of renewables and preservation of minerals. Even the largest energy resources which are possessed by Kazakhstan once will be exhausted, so it is necessary to look for new resources for activity. But in RK there is a good ecosystem, including water resources, the woods, soils that considerably upgrades the rating it before other countries

The second direction — energy efficiency in housing and communal services. As the considerable part of city housing stock has been constructed in Post-Soviet time, the majority of housing estates are equipped with inefficient heat-insulating designs and the systems of heat supply that leads to considerable thermal losses. Now in Kazakhstan the power service companies designed to carry out actions in the field of thermal insulation of objects and debugging of operation of devices of heat supply work.

The third direction — organic husbandry in agriculture. It provides refusal of synthetic fertilizers (pesticides) and feed additives. It is about the use of organic fertilizers for ensuring productivity, growth of cultural plants. «Gardening» of agriculture will allow to provide food to the population, without doing harm at the same time to natural resources. At the same time it is planned to work in the following directions: management of fertility of soils; effective use of water; mechanization of farms.

The fourth direction — improvement of a control system of waste, including household and food waste.

We have huge opportunities of conducting green business in this sphere. In the country about 30 billion tons of waste of various origin are saved up — it is about 1800 kg on the person. Annually again about 700 million tons of industrial wastes, including 300 million ashes and slags are formed, and utilized by

different estimates from 1 % to 5 %, for comparison in Europe — 60 %. The share of household waste — 3,5 million tons, annually in RK each person makes them on 300 kilograms, 92 million more tons are waste of livestock production from which it is possible to produce biogas. So far it at us at the level of an error in 0,2 %, and in Japan — 90 % [6].

The main pollutant is fuel and energy complex in which coal fields are especially allocated. Warehousing of sub-standard coal considerably pollutes the soil on the huge area of farmlands, reduces productivity of crops and worsens an ecological situation in general.

According to experts, in RK 95 % of garbage lies under the open sky, polluting the environment. It is utilized only as it was noted above, 5 % of waste, and the rest is stored on grounds or forms spontaneous dumps which quantity constantly grows. In the country there is no system of separate collecting garbage, there is no communication between his producers and consumers, more than 90 % of useful fractions of the general collecting make losses. It is also supposed to use waste as a by-product of a production cycle, for example technology of complex processing of municipal solid waste and receiving alternative fuel. But there are problems, connected or with not competence of the persons making decisions, or their corruption.

In Kazakhstan the attempt to build waste recycling plants repeatedly became, but it is unsuccessful since all chain of the movement of garbage hasn't been created: sorting, processing, and recycling.

The western companies quite often dump to Kazakhstan obsolete technologies and the equipment under the guise of the advanced achievements. For example, capital-intensive incineration plants which emit dioxine and furana much more cede to new pyrolysis Russian and even Kazakhstan modular installations («Stork-200» — NPO Bazalt Tomsk, Unilux LLP, Almaty). So in 2007 in Alma-Ata the waste recycling plant which doesn't function now any more has been constructed. The similar plant has been entered in Astana in December 2012, a similar situation.

International experience shows that the developed countries have approved national programs for processing of waste and receiving the electric power from them. In Sweden, for example, the program of obtaining electric energy from waste is implemented. Moreover, the waste isn't enough there, and Swedes annually buy about 800 thousand tons in neighboring countries [7].

In RK it is necessary to make so that all mechanism has been supported with acts on the principles of «carrot and stick» that the enterprises had a motivation of use of secondary raw materials and to punish those who don't collect garbage and will organize unauthorized dumps. Except penalties and privileges, there has to be an educational system since small years since we have very low ecological culture

The fifth direction — improvement of a control system of water resources. Water remains a key natural component of activity of the person and integrity of ecosystems. In this regard, rational use of water resources remains the problem assuming a huge scale. Here both watering of agricultural grounds, and construction belongs to pass hydroelectric power station, and a construction of channels, dams, etc.

The sixth direction — development of «clean» transport. In the large cities, and especially in megalopolises of 50–80 % of harmful emissions it is the share of personal vehicles therefore increase in a share of the inhabitants using public transport directly improves ecology of the cities. The majority is now transported on the basis of gasoline or diesel fuel that leads to high emission of greenhouse gases. Therefore the system of public transport, electric vehicles, safe options of movement for pedestrians, cyclists and also movement with use of other not motorized vehicles has to gain distribution. It is planned to direct 10 percent of the investments allocated for development of road infrastructure, for creation of walking and bicycle paths. It is necessary to notice that the electric vehicles working at the level of the existing technologies, don't solve a problem since accumulator charging in terms of conditional fuel, and further on hydrocarbons demands in two big tomorrow.

The seventh direction — preservation and effective management of ecosystems. Activity in this direction is directed to maintaining unique natural wealth of the country: recreational territories, parks, woods, lakes and rivers. According to statistics of department of ecology about 70 % of the woods at us are cut already down [8].

Within the program of development of «green economy», Kazakhstan plans to invest means in 10 key sectors of economy: agriculture; housing and communal services; to the power engineering specialist; fishery; forestry; industry; tourism; transport; utilization and processing of waste; water resources management.

The figure 3 below shows the relationship between the green economy and the sectors of activity.

Financing of projects of «green economy» will require the state help: tax incentives, toughening of technical regulations, credits for research works, demonstration projects, and also «gardening» of the state infrastructure and consciousness.

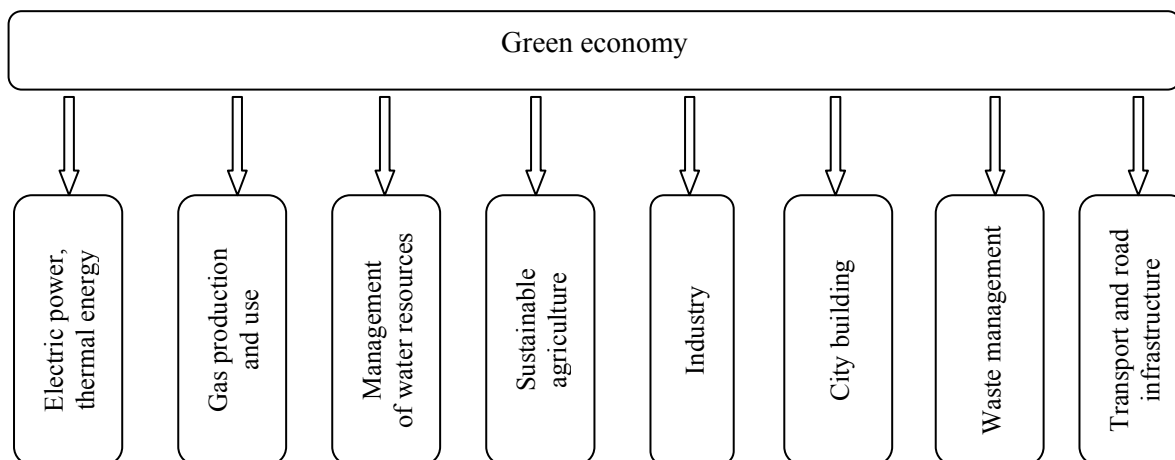

Figure 3. Green economy for Kazakhstan, education and promotion

For coordination and control of transition to «green economy» Council for transition of Kazakhstan to «green economy» at the President of the Republic of Kazakhstan is created. This Council considers each three years the National report on transition to «green economy».

Creation of similar body is the mechanism of realization of large-scale transformations in public sector. For example, this approach has been successfully used on Taiwan, in Great Britain, South Korea and Bahrain [7].

Everything listed above will serve as the catalyst for the unprecedented global «green» course sending the capitals, technologies and working force to this sector. The rural population also represents itself commercially favorable market for small-scale technologies of «pure» power.

The understanding of close interrelation between ecology, economy and social problems gradually becomes general: doesn't cause doubts that employment, salaries, savings and investments have to grow, a pollution of the habitat and unemployment — to be reduced. Therefore the new course towards development of «green economy» is necessary not only for prevention of the worst consequences of excessive use of natural resources, exhaustion of ecosystems and change of climate, but also for creation and fixing of a wide range of highly paid innovative working places. The true criterion of economic stability of the country is employment.

According to experts, by 2030 about 20 million of only «direct» working places will be created at the environmentally friendly enterprises. It is, of course, very underestimated figure — without accounting of the animator of employment and a clustering of «green» processes in economy, so that it is possible to talk about hundreds of millions of potential «green» working places.

But the oil and gas sector which provides 6,5 % of world economy, first of all, gets in the way of development of «green economy» on a global scale, and this is 4,9 trill. US dollars a year that there are more economies of Japan or Germany. Therefore big over the profit of the traditional energy sector slow down development of effective ecological innovations. And «green economy» is playing a supporting role so far.

By one estimates, oil gives a third of all energy of mankind, gas today — about 15 %, the hydropower is even three times less [6]. On others, data of the International Energy Agency, the oil share makes for today 32 %, natural gas — 22 %, atomic energy — 5,6 %, and hydroelectric power stations give 2,3 %. On alternative energy sources (or RES), all combined, in planetary scale is necessary — 0,7 %. The forecast of structure of world power balance for 2043 following: gas — 27 %; oil — 24 %; coal — 27 %; nuclear power plants and hydroelectric power stations — 4–12 %; renewables — 4 %. It is necessary to hope that by this time new sources of energy will appear and a new ecological culture will be finally formed.

It is necessary to consider that the cost of alternative energy is several times higher, than cost from traditional power sources. However the statistics demonstrates that harm from coal power on the environment is 4,5 times more, and gas is in 4 thousand times more harmful than atomic. Exactly here it is necessary

to place emphasis on advantages of development of RES since they reduce influence on ecology. Therefore it is necessary to conduct promotion in media that the climate is connected with future questions, and its change leads to disaster. For this purpose, a method of calculation of GDP, which considers the natural capital (load of ecology) has to be developed and approved.

Need of development of «green economy» should be considered both in geopolitical aspect, and in aspect of national security. Recently in media quite often began to say that some countries of the former Soviet Union are considered by the Western civilization and not only it as «reserve territories». At the same time it is possible to consider various alternative options, for example the scenario of general warming which will provoke thawing of glaciers and to flooding of Western Europe and America. It can lead to their food security, and then under a pretext «you have huge free territories, you possess big resources, but you can't rationally use them, you destroy the woods, etc.» «our partners» will try to put national elite under control and to carry out expansion.

As experts note, the axis of Earth tends to shift, and it conducts to a cold snap or warming of these or those territories, depending on axis shift. According to this theory Atlantic froze and underwent freezing of certain regions of Eastern Siberia several times already according to this scenario. The cold snap of Atlantic happened and when waters of the Labrador Current «pressed down» Gulf Stream in a point of «duck under», and presently it can be done due to powerful explosion. Therefore once again it is necessary to repeat that the «green economy» should be considered strategically, and quickly to conduct implementation of the developed concepts with a position of national security.

Important factor of involvement of RES in electricity generation is a decrease in harmful emissions in the environment, but these technologies are still noncompetitive in the market with hydrocarbons [9].

Therefore in innovative programs it is necessary to stake on technologies of tomorrow which launch large mass production in the next 2–3 years.

A promising direction is a project to modernize old coal boiler houses, which have already served their resources, but still work, polluting the atmosphere or simply mothballed. So in St. Petersburg, special boilers have been developed that will operate on special fuel (Topal-1) produced from household waste [10].

According to experts, when recycling waste, 25 % of the material composition of solid household waste (MSW) are energy-intensive components that are the basis for alternative fuels. The technology involves the selection of valuable and useful components from solid waste, and the remaining fractions are used for the production of fuel and its subsequent combustion. This will reduce by 65 % the volume of wastes that are safe for landfilling at landfills.

It should be noted that the technology for the transformation of the dried and crushed mass of «secondary raw materials» has been known since the 50s of the last century. However, unfortunately, only a few years ago we began to show interest in this valuable resource. In many respects this is due to the fact that it is an alternative fuel relative to the traditional energy sector. At the same time, one must adhere to the principle: burning waste without sorting is environmentally harmful and economically impractical. As an example, we can cite Western Europe, where strict environmental requirements are applied. However, incinerators work around the clock, not polluting the atmosphere, as Europeans have previously selected all useful components from solid waste.

Without transition to green economy Kazakhstan can't reach the planned indicators of decrease in power consumption of GDP, resource-saving, implementation of the international ecological conventions and agreements. Creation of national innovative system is impossible without institute of support of green technologies, without transition to the principle of the best available technologies (BAT) of the European Union put in the Ecological Code.

In 2017 in Astana the EXPO-2017 exhibition at which I was an opportunity to show to Kazakhstan citizens and guests from other countries the future of power and green technologies is held. But, unfortunately, we aren't in vanguard of this development yet to show and offer own developments and technologies in this sphere. The exhibition had fact-finding — informative character for children, youth and the population more in general. Government officials and the domestic companies have actively been involved in process of its organization. Unfortunately, holding a specialized exhibition hasn't led to structural changes in national economy so far. But the positive trend of development of RK towards power efficiency took place. First of all, it was the first large-scale project in Kazakhstan on promotion and publicizing of use of alternative energy sources. Besides, the EXPO exhibition has allowed Kazakhstan to take away 2017 105 energy saving projects from the different countries for introduction from them itself.

In a broad sense, it is possible to carry steady power to branches of green economy, including RES, biofuel, increase in energy efficiency, resource-saving, processing of waste, ecological housing construction and architecture, «the clever cities», trade in «green» goods, organic agriculture, an aquaculture, steady transport, ecological tourism, ecosystem services and others.

In the narrow sense of the word the «green economy» is the renewing energy source (REI). In Kazakhstan there are considerable resources of renewable energy in the form of hydraulic power, energy of the sun, wind and biomass. But so far only the hydraulic power is used rather actively.

According to experts the greatest effect in development of RES can be reached at the expense of a possibility of granting to realization of surplus of the electric power developed from objects of RES in public network. To the natural persons who don't have a possibility of connection to the general power supply system, the state will give financial support for acquisition of the RES installations, at the same time 50 % of the cost of installation with a power up to 5 kW are compensated from the republican budget.

In 2018 the Ministry of Energy of RK plans to hold the first pilot auction for acquisition of the energy received from renewable sources. But there is a serious opposition from traditional power engineering specialists. Not because renewables are able to compete at the prices now, nor the market mechanism is just entered, and power engineering specialists are monopolists on energy transportation, and it essentially doesn't suit them. Even when the renewable power will be cheaper traditional, RES producers can be hostages of present coal monopolists who will demand still big subsidies from the state.

Today in a section of regions work on design and construction of RES is intensively conducted. By 2020 in the Republic 13 new wind installations have to construct which will produce 79,3 MW, 14 hydroelectric power stations on 170 MW and 4 solar power stations. It should be noted that on other sources [11] the general power of RES — 490 MW (68 objects) and until the end of 2018 are planned to build 138 more MW. In the East Kazakhstan region the Kazakhstan-Spanish enterprise Spain Consulting has started construction of a wind station (VES) in the 24 MW Ulansky district. Two more 60 MW and 10 MW VES are under construction near Karaganda, there already another Spanish company has begun to build solar power station.

As it was already noted, the cost of RES is much higher than coal power which share makes 60 % of power production now. For decrease in costs it is necessary to hold, in our opinion, the following events:

- to increase several times financing of research on energy saving and production of alternative energy sources;
- to carry out mass introduction ecological, power — the preserving innovations;
- to hold regularly auctions on RES;
- to consider an environmental pressure when calculating cost of the electric power;
- to modernize the energy, transport and water-supplying infrastructure so that it meets international standards;
- to demonstrate the advanced experience of developed countries, based on the specific features of their country and even the region.

Of course today a share of RES making only 1 % in the overall power balance of RK, and in the Concept of transition to «green economy» the purposes are put — till 2020 the country has to reach 3 %–4 %, 2030 of-10 % and 50 % — by 2050. These are ambitious goals, but they are reference points for development of all economy of Kazakhstan on the future [5].

It is considered to be that about two percent from GDP are enough for the starting capital in greening of economy, for stimulation of new green branches and green infrastructure. The annual turnover of the eco industry of EU countries makes 2,5 % of GDP, about 1,5 % from all employed are directly engaged in this sphere, ¼ of all investments are investments into clean technologies.

In Kazakhstan the power, transport and water providing infrastructure doesn't meet the international standards, it needs to be modernized on the basis of advanced technologies. Investments into small-scale power generation quickly pay off and increase access for the population to cheap energy. Therefore they should be considered as priority.

Thus, it is necessary for successful introduction of ecological economy:

- to direct investments into perspective branches which are economically and ecologically perspective;
- to build regulatory requirements and regulations so that business hasn't been ready for operation of outdated infrastructure, taking high profits;

- quickly and flexibly to adapt to the changing conditions, to look for new niches of the market, to acquire new knowledge and skills, to offer new goods and services;
- to count GDP formula taking into account the natural capital and on this basis of a message implementation of the RES programs [7, 11];
- to promote and cultivate a culture of rational use of resources, starting from kindergarten and further along the entire educational system.

It is visible that promotion and publicizing of use of alternative energy sources in Kazakhstan in embryo, however last EXPO exhibition — has laid 2017 the foundation for this process. Besides since kindergarten, school, and further average and highest institutions, in media it is necessary to propagandize and impart the culture of rational use of resources. To show the best practices of Japan, Sweden and other developed countries, relying on specific features of the country and even region.

Transition to «green economy» has to be smooth and have step character: from coal to gas, then from gas to RES. Then introduction of green technologies will allow Kazakhstan to increase GDP by 3 % by 2050, to create more than 500 thousand new jobs, to create new industries and services sectors.

According to us, it has to increase the level and quality of life of the population, will make production of more competitive in the market due to decrease in energy consumption and use of secondary processing of waste. The realized measures will improve ecology in general and liquidate deficiency of resources in separate branches and regions.

References

- 1 «Зеленая экономика» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://egov.kz/cms/ru/articles/green_ekonomika.
- 2 Шигарева Ю. Умножение размножения. Как сберечь население России? / Ю. Шигарева, С. Грачев, Д. Писаренко, Л. Юдина, Е. Евсеева // Аргументы и факты. — 2018. — № 31. — С. 18 - 19.
- 3 Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой» экономике от 30.05.2013 года № 57 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31399596.
- 4 Гранецкий В.Н. Особенности развития «зеленой» экономики в РК // Проблемы и перспективы развития экономики и менеджмента в России и за рубежом: материалы X Междунар. науч.-практ. конф. (20–21 апреля 2018 г.). / В.Н.Гранецкий, Е. А.Колос, М.У.Рахимбердинова, А.С.Исахова. — Рубцовск: Рубцов. индустр. ин-т, 2018. — С. 182–188.
- 5 Козина В. Природу мы взяли в долг у будущих поколений / В. Козина // Аргументы и факты в Казахстане. — 2016. — № 38. — С. 6, 7.
- 6 Шаповалова А. Ветер, солнце и вода — наши лучшие друзья [Электронный ресурс] / А. Шаповалова // Аргументы и факты в Казахстане. — 2018. — № 25. — Режим доступа: <https://aif-kaz.kz/node/2754>.
- 7 Упушев Е.М. «Зелёная экономика» — будущее развитие Казахстана / Е.М. Упушев // Казах. экон. вестн. — 2013. — № 2. — С. 107 — 117.
- 8 Энергия будущего [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://kapital.kz/economic/65014/energiya-buducshego.html>.
- 9 Гурдин К. Топливо третьей мировой / К. Гурдин // Аргументы недели. — 2017. — № 32 (574) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://argumenti.ru/economics/2017/08/545799>.
- 10 Сжигать или не сжигать? // Аргументы и факты. — 2018. — № 37. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.aif.ru/realty/utilities/szhigat_il_ne_szhigat.
- 11 Джоланов Е.Е. Казахстан на пути развития «зеленой экономики» [Электронный ресурс] / Е.Е. Джоланов. — 2017. — Режим доступа: <http://e-history.kz/media/upload/1299/2014/04/14/d7f5fa3ebcb79ad18dd1d4c05659908e.pdf>.

В.Н. Гранецкий, Е.С. Мадиярова, М.У. Рахимбердинова, Е. Қарайылмазлар

«Жасыл экономиканың» қазақстандық даму жолы

Мақалада Қазақстан Республикасында «жасыл экономиканың» тұжырымдамасын іске асырудың теориялық қырлары қарастырылған. Ұлттық экономиканың тұрақты дамуына жәрдемдесу үшін негіз болып табылатын «жасыл экономиканың» мәні, мазмұны және негізгі қағидалары талқыланған. «Жасыл» экономиканың негізгі жетістіктері қарастырылған — «жасыл» жұмыс орындарын құру, жаңа «жасыл» өндіріс салаларын құру, жоғары технологиялық жұмыс орындарын ұлғайту, экологиялық тұрғыдан тұрақты экономиканы құру және әлеуметтік даму болашағы. Қазақстан Республикасының экономикалық дамудың жаңа «жасыл» бағыты бойынша трансформациялау мәселелері зерттелді. Жаңа экономикалық мүмкіндіктер пайда болуына әкелетін «жасыл экономикаға» көшу үшін қажетті жағдайлар мен құралдар жасалды. Алынған нәтижелер негізінде Республикадағы экологиялық-экономикалық саясатты жетілдіру бойынша мазмұндама мен ұсыныстар

берілген. Авторлар баламалы энергия көздерін өндіру шығындарын азайту бойынша шаралар ұсынған.

Кілт сөздер: «жасыл» экономика, экология, экологиялық дағдарыс, қалдықтар, баламалы энергия көздері, мемлекеттік қолдау құралдары.

В.Н. Гранецкий, Е.С. Мадиярова, М.У. Рахимбердинова, Е. Қарайылмазлар

Казахстанский путь развития «зеленой экономики»

В статье рассмотрены теоретические аспекты реализации концепции «зеленой экономики» в Республике Казахстан. Определены сущность, содержание и базовые принципы «зеленой экономики» как основы стимулирования устойчивого развития национальной экономики. Рассмотрены ключевые достижения «зеленой экономики» — создание «зеленых» рабочих мест, создание новых «зеленых» производственных отраслей, увеличение высокотехнологических рабочих мест, создание экологической устойчивой экономики и перспективы социального развития. Изучены проблемы трансформации Республики Казахстан на новый «зеленый» курс экономического развития. Сформулированы условия и инструменты, необходимые для перехода к «зеленой» экономике, которые приведут к возникновению новых экономических возможностей. На основании полученных результатов даны характеристика и предложения по совершенствованию эколого-экономической политики в республике. Авторами предложены мероприятия по снижению издержек на производстве альтернативных источников энергии.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, экология, экологический кризис, отходы, альтернативные источники энергии, инструменты государственной поддержки.

References

- 1 «Zelenaiia ekonomika» [Green economy]. *egov.kz*. Retrieved from http://egov.kz/cms/ru/articles/green_ekonomika [in Russian].
- 2 Shigareva, Yu., Grachev, S., Pisarenko, D., Yudina, L., & Evseeva, E. (2018). Umnozhenie razmnozheniia. Kak sberech naseleniie Rossii? [Multiplication of reproduction. How to save the population of Russia?]. *Arhumenty i fakty – Arguments and Facts, No 31*, 18–19 [in Russian].
- 3 Kontsepsiia po perekhodu Respubliki Kazakhstan k «zelenoi» ekonomike ot 30.05.2013 hoda No. 57 [The concept of the transition of the Republic of Kazakhstan to the «Green economy», 30.05. 2013 No. 57]. *online.zakon.kz*. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/? doc_id=31399596 [in Russian].
- 4 Granetsky, V.N., Kolos, E.A., Rakhimberdinova, M.U., & Isakhova, A.S. (2018). Osobennosti razvitiia «zelenoi» ekonomiki v RK [Features of the development of «green economy» in Kazakhstan]. Proceedings from Problems and prospects for the development of the economy and management in Russia and abroad: *Desiatoi mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii (20, 21 apreliia 2018 h.) – Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference*. Russia: Rubtsovsk Industrial Institute [in Russian].
- 5 Kozina, V. (2016). Prirodu my vziali v dolh u budushchikh pokolenii [We borrowed nature from future generations]. *Arhumenty i fakty v Kazakhstane – Arguments and Facts of the Republic of Kazakhstan, 38, 6, 7* [in Russian].
- 6 Shapovalova, A. (2018). Veter, solntse i voda — nashi luchshiiie družia [Wind, sun and water are our best friends]. *Arhumenty i fakty v Kazakhstane – Arguments and Facts of the Republic of Kazakhstan, 25*. Retrieved from <https://aif-kaz.kz/node/2754> [in Russian].
- 7 Upushev, E.M. (2013). «Zelenaiia ekonomika» — budushchee razvitiie Kazakhstana [«Green economy» — future development of Kazakhstan]. *Kazakhskii ekonomicheskii vestnik – Kazakhstan Economic Bulletin, 2*, 107–117 [in Russian].
- 8 Enerhiia budushcheho [Energy of the future]. *kapital.kz*. Retrieved from <https://kapital.kz/economic/65014/energiy-buduchshego.html> [in Russian].
- 9 Gurdin, K. (2017). Toplivo tretei mirovoi [Fuel of the Third World]. *Arhumenty nedeli – Arguments of the week, No 32 (574)*. Retrieved from <http://argumenti.ru/economics/2017/08/545799> [in Russian].
- 10 Szhihat ili ne szhihat? [To burn or not to burn?]. (2018). *Arhumenty i fakty – Arguments and facts, 37*. Retrieved from http://www.aif.ru/realty/utilities/szhihat_il_ne_szhihat [in Russian].
- 11 Dzholanov, E.E. (2017). Kazakhstan na puti razvitiia «zelenoi ekonomiki» [Kazakhstan on the way to the development of a «green economy»]. *e-history.kz*. Retrieved from <http://e-history.kz/media/upload/1299/2014/04/14/d7f5fa3ebcb79ad18dd1d4c05659908e.pdf> [in Russian].

A.T. Niyazbayeva, A.S. Yessengeldina

*Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: aliya_amore@inbox.ru)*

Analysis of theoretical concepts of tourism industry management

In modern conditions, categorical variables in the tourism industry management, their interrelation between state intervention and self-regulation, as well as the relationship between policy actors and steering modes are developed. Targeted and effective governance is a key requirement for implementing competitive tourism industry. It can facilitate democratic processes, guide and offer the means to make practical progress. The article presents the results of the analysis and systematization of theoretical approaches of foreign authors to the tourism industry management: from the point of view of the government approach, collaboration, public and private partnership, the theory of clusters, political networks and stakeholders theory. It is revealed that there are conceptual problems associated with the analysis of the theoretical foundations of management and tourism policy in general. The role of the central government in the development of a coherent and effective policy in the field of tourism is defined. Four modes of coordination in the tourism industry management are identified: hierarchies, markets, networks and communities.

Keywords: tourism management, government approach, theory of stakeholders, destination management, public and private partnership, political networks, cluster approach

Tourism is recognized as a complex multisectoral activity with multiple stakeholders and different and often divergent goals and objectives. Achieving cooperation, collaboration and integration between government organizations involved in various aspects of tourism, between public and private sector enterprises and the interests of society are the main challenges for policy makers, industry leaders, members of society and scientists. In this regard, effective governance, which requires transparency, accountability, the rule of law, as well as efficient and effective institutions, is considered to be one of the most important conditions for economic development, while poor governance can inhibit economic growth even in the most dynamic systems.

According to the opinion of authoritative foreign scientists over the past four decades, during which a formal study of tourism develops, there are conceptual problems associated with the analysis of the theoretical foundations of management and tourism policy in general. Thus, back in 1975, H. Matthews noted the extreme lack of political research in tourism [1], and 20 years later C. Hall wrote that the study of the political aspects of tourism is in a relatively poor condition [2]. In the early 2000s W. Kerr suggested that most of the research on policy in the field of tourism are insufficiently developed, in terms of frameworks, approaches and theories to accurately illustrate tourism policy [3]. In many ways, this is surprising, given L. Richter's compelling and controversial comments that where tourism succeeds or fails is largely dependent on political and administrative action and is not a function of economic or business expertise [4]. Perhaps because of this, ten years after comments of V. Kerr, there has been a marked acceleration in the pace of tourism policy and policy research [5]. This positive dynamics is also confirmed by the results of the content analysis of the literature in the field of tourism management conducted by W. Chang and J. Katrichis [6]. This analysis was conducted in five online electronic databases, such as Science Direct, Emerald, SAGE, Wiley and Taylor & Francis from 1990 to 2013. Based on 773 articles, W. Chang and J. Katrichis found that the number of publications in the field of tourism has increased significantly since 2000, indicating a steady growth since 2008. Thus, if in the period of 90s there were only 57 articles on tourism management (7.37 % of the total), then for the next 10 years there were 374 articles (48 % of the total), and from 2010 to 2013 there were 342 publications (44.3 % of the total and 80 % of the total for 20 years). These articles were published in 196 journals, however, the majority of them, which is 44.8 % of the total number placed in 11 academic journals (Table 1).

Table 1

Top 11 tourism management journals (1990–2013)

1	Tourism Management (Elsevier/England)	70
2	International Journal of Contemporary Hospitality Management (Emerald/England)	54
3	Journal of Sustainable Tourism (Channel view publications/England)	45
4	Tourism Review (Emerald/England)	31
5	International Journal of Tourism Research (Wiley-Blackwell/England)	28
6	International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research	24
7	Current Issues in Tourism (Taylor & Francis/England)	23
8	Annals of Tourism Research (Elsevier/USA)	20
9	Journal of Travel & Tourism Marketing (Taylor & Francis/USA)	19
10	Worldwide Hospitality and Tourism Themes (Emerald/England)	16
11	Journal of Vacation Marketing (Sage/London)	16

Note. Compiled from source [6].

Of the 11 best magazines, Tourism Management and the International Journal of Contemporary Hospitality Management are the only management-oriented journals to have published 124 articles (35.8 % of the total). Other magazines are specific in pursuit of the broader objectives and in the aggregate amounted to 187 articles (54 % of the total).

V. Chang and J. Katrichis also identified the top 10 countries that attracted the attention of researchers as a tourist destination. Thus, the experience of tourism development in Australia was studied in 42 articles of various researchers, occupying an honorable first place in the ranking. The UK (41 articles) and the USA (28 articles) are in second and third place, and the seventh place with the same results is taken by 6 countries — Thailand, Portugal, Austria, Turkey, Canada and Norway (Table 2).

Table 2

Top 10 countries that attracted the attention of researchers and their competitiveness (1990–2013)

Rank	Country	Amount of articles	Competitiveness of tourism and travel
1	Australia	42	11
2	Great Britain	41	5
3	USA	28	6
4	China	21	45
5	Spain	17	4
6	Taiwan	16	33
7	Thailand	13	43
7	Portugal	13	20
7	Austria	13	3
7	Turkey	13	46
7	Canada	13	8
7	Norway	13	22

Note. Compiled from source [6].

Analyzing the data presented in the table, the following features can be identified: first, there is no relationship between the development of the tourism industry and the geographical area of the country. The smallest country in the ranking of Taiwan is the same sixth place along with one of the largest country in the area of Canada. Second, there is a strong link between the tourism industry and the ocean. Thus, all 10 leading countries are close to the ocean, with the exception of Austria, which has no access to it. Third, 1/3 of the top 10 countries are in the Asia-Pacific region.

Thus, it can be noted that in recent years there has been a positive trend in the development of research in the field of tourism management, which in turn is the basis for the development of a conceptual theoretical framework.

The results of the analysis of foreign works in the field of tourism management revealed different conceptual approaches to research: from the point of view of the government approach, the theory of clusters, collaboration, public-private partnership, the theory of stakeholders and political networks.

The role of the central government in developing coherent and effective tourism policies is vital. In this regard, public tourism administrations at the national and subnational levels play a fundamental role and their leadership positions according to the report of the OECD Tourism Committee should be strengthened. Since the absence of leadership in the vast majority of cases makes it difficult for them to play the role of the main center of state political networks, able to coordinate platforms for discussion, analysis and negotiations on issues affecting the development of tourism.

This is partly due to the fragmented nature of tourism, which requires public tourism administrations to perform a variety of functions in response to political, social, environmental and technological trends affecting tourism. Thus, the authorities in the field of tourism coordinate work in various fields, including marketing and promotion, infrastructure development, border security, transport policy, territorial planning, financial issues, employment, etc. In this regard, in order to implement an integrated and effective tourism policy, it is necessary to coordinate horizontal and vertical levels of management, a common understanding of the goals and objectives of all stakeholders, the ability to develop effective and integrated policy solutions. The government approach to tourism management also requires effective alignment with regional policies and government priorities and actions at the subnational level.

The concept of cluster approach to tourism industry management explains the changed role of the destination and shows how to date within the global economy, companies are constantly creating competitive advantages due to the benefits that bring the proximity to interconnected firms. The cluster concept focuses on the relationships and interdependencies between the actors of the supply chain in the production of products, services and innovation. Clusters differ from other forms of cooperation and networks in that the actors involved in a cluster are linked in a value chain. Thus, the cluster concept goes beyond «simple» horizontal networks, in which firms operating in the same end-product market and belonging to the same industry group cooperate on aspects such as R&D, demonstration programs, collective marketing or procurement policies. Clusters are often cross-sector (vertical and / or lateral) networks consisting of heterogeneous and complementary firms specializing in a particular link or knowledge base in the supply chain, which in turn contributes to the process of innovation and economic growth.

Collaboration in the field of tourism management is associated with the concept of communicative actions, which implies a seamless connection between tourism entities, which in turn provides a common understanding, agreement of compromises and consensus. This approach reflects the relationship between stakeholders seeking to solve a common problem within an agreed set of rules and regulations. In the tourism literature, scholars suggest applying the theory of collaboration to promote sustainable tourism policy and planning, as well as marketing development. In the scientific literature, there are also negative aspects of the collaboration. Thus, the personal interests of stakeholders can restrain the innovations needed to solve problems, and influential stakeholders can dominate the joint tourism planning processes.

Over the last two decades the development of the tourism policy was dominated by the partnership between the public and private sectors. During this period, there was a transition from a centralized form of government (from top to bottom) to decentralized (from bottom to top) [7]. J. Vernon, S. Essex, D. Pinder and C. Curry found that within the framework of this partnership, the public sector justifies itself in the dominant role of the initiator, organizer and supplier of resources, promoting strategic leadership and innovation when working with the fragmented tourism industry. They also found that the role of partners does not remain static over time and may vary depending on the ability of individual partners to influence outcomes [8]. However, public-private partnerships are criticized for their narrow interest and institutional framework [9].

The cluster approach, collaboration and public-private partnerships include stakeholder theory, which in turn is characterized by the control and management of the organization and the recognition of the reciprocity of rights and responsibilities based on economic, social and political integration. This theory has been considered in various contexts of tourism: in the development and management of coastal tourism, management of protected areas, planning of tourist destinations, where stakeholders play a key role because they provide or facilitate financing, create a tourism product, participate in state and regional development programs and influence the management [10, 11]. The founder of the theory R. Freeman defines a stakeholder as «any group or individual that can influence the achievement of the corporation's goal or is

influenced by the corporation». It is obvious from this definition that the types of stakeholders are diverse and go beyond those that have exclusively formal, formal or contractual relations with the organization [12].

Networks are groups of formal and informal social relationships that form collaborative actions between government, business and civil society. The transition to governance, in which policy-making responsibilities include the public and private sectors, has helped to increase interest in networks as an organizing concept to promote collective action. B. Bramwell and B. Lane suggests that neoliberal reforms initiated in the 1980s and 1990s led to a shift from hierarchical bureaucracy to greater use of networks as well as markets and quasi-markets, changing the rules of the game in the global economy [13]. D. Harvey also analyzes the decisive turn to neoliberalism with the least participation of the government in his work, describing it as «the maximization of entrepreneurial freedoms within the institutional structure characterized by private property rights, individual freedom, unencumbered markets and free trade» [14]. In the tourism literature, there has been a steady increase in the use of network theory to understand some aspects of development and management of destinations. First, there is a growing number of publications investigating the strategic network organization of firms, as well as how the nature of social transactions and resource exchange affects product innovation, complementarity and economic efficiency. Secondly, a certain part of the research is devoted to the study of the network nature of public-private interest structures and the impact of these networks on the development and implementation of tourism policy.

Based on the above concepts, scientists are developing different typologies of management of the tourism industry. Categorical variables are developed on the basis of the relationship between state intervention and self-regulation, as well as the relationship between policy actors and governance regimes.

The importance of understanding the above conceptual approaches to tourism management is emphasized in the study of the authoritative scientist C. Hall [15]. Creating a typology of tourism industry management, it shows that the tourism literature does not pay enough attention to understanding management concepts. He advocates for a broad view of tourism management and identifies four modes of coordination: hierarchies, markets, networks and communities. In hierarchical management C. Hall highlights the primary role of the state in international relations, the development of institutions that ensure international and supranational law and the importance of legislation and regulation in the implementation of state control. In this typology, the management of the tourism industry is a traditional model of public administration and is defined as an idealized model of democratic governance and public bureaucracy carried out by vertically integrated state structures. However, this approach, in his opinion, was weakened by changes in the state environment, globalization and the growth of political forces of local authorities.

The use of markets as a management mechanism of the tourism industry is considered as one of the effective and fair instruments of resource allocation and is characterized by the appropriate level of state intervention in socio-economic systems, for example, corporatization and privatization of tourism functions, which were previously the area of the state, the provision of state subsidies and tax incentives for certain types of tourism activities. However, according to C. Hall due to self-regulation, market failures and its limitations as a form of governance is increasingly recognized for its inability to achieve the desired results, especially in terms of policy equity and more sustainable forms of tourism.

C. Hall defines the concept of networks in the tourism industry as a means of potential integration of various political actors. It presents a variation of political networks according to their degree of cohesion, ranging from «sub-governments», «iron triangles» (a term used by political scientists to describe partnerships of interest groups that come together for mutual support, usually composed of politicians, government regulators and industry groups) and coherent political communities through the creation of specific coalitions. Despite this variability in its organization, network management is often seen as a «middle way» or «third way» between hierarchical and market-based approaches to tourism management. Despite the effectiveness of this type of management, it is noted that networks serve personal interests more than collective interests, which create serious problems in their effectiveness as a strategic tool.

The fourth conceptualization of management according to C. Hall is public administration. This approach is characterized by a significant degree of influence of communitarianism and more direct participation of citizens in governance. Communitarianism suggests that large-scale government should be replaced by smaller spatial units of government that are closer to the community. Although the structure has been criticized as overly idealistic and exaggerating the benefits of the consensus being adopted, community participation and control over planning and decision-making play an important role in tourism policy planning and development and have become fundamental in thinking about local governance regarding

volunteer tourism and the management of conservation and promotion of tourism initiatives in less developed countries.

Analyzing various concepts of tourism management, it should be noted that the majority of authoritative foreign studies are formulated within the framework of the terms «tourism destination management». According to W. Framke [16], scientists and various subjects of the tourism industry interpret the significance of a tourism destination in different ways, which in turn creates confusion, not clarity, since there are certain systematic internal contradictions in its use. Thus, a tourism destination is defined as a set of attractions; as a geographical unit; as an empirical relationship; as a marketing object; as a place where tourism takes place; as a production system; as an information system, etc. Each of these approaches tends to determine the tourism destination in its own way, emphasizing only one aspect without interest in the other. In the opinion of W. Framke himself, the totality of interests, activities, infrastructure and attractions create the identity of the place — a tourism destination.

According to T. Bornorst, B. Ritchie and L. Sheehan, a tourism destination is a geographic region that contains quite a critical mass of attractions in order to provide tourists with impressions of visiting [17]. R. Sainaghi and R. Baggio, given the fragmented structure of the tourism destination and the presence of many actors, describe the tourism destination as a complex network system in which local actors (public and private) and organizations are nodes and the relations between them are links. In their opinion, both elements are crucial: the nodes represent resources and services, and the relationship allows you to mobilize these resources to create tourism destination products [18].

Based on the definition of the Center for European Policy Studies, P. Beritelli, T. Bieger and C. Laesser [19] indicate that management refers to a whole set of internal and external mechanisms of power, process and control in order to protect stakeholders. Therefore, destination management refers to the rules and mechanisms for developing policies and business strategies that can unite organizations and individuals.

S. Nordin and B. Svensson [20] put forward a conceptual framework for the study of destination management, taking management as a self-organizing inter-organizational network. In this network, all participants are interdependent, automatically share their resources, following the rules that are established by negotiation and have autonomy powers. In their opinion, the tourist destination, which includes a large number of participants, is distinguished by its complexity. In a destination, the public sector and private organizations interact with each other and they are all interdependent in terms of resources. These three aspects — complexity, the relationship between the public and private sectors and resource interdependence can be three dimensions for a destination management study.

P. Eagles [21] argues that governance is the process by which a society or organization decides who takes responsibility for the choice and who pays the costs. Governance refers to three dimensions: political, economic and administrative which include government, enterprises, non-governmental organizations and individuals.

Despite the fact that scientists have not reached a consensus on the definition of destination management, L. Ruhanen and others identify three general characteristics:

1. Management is a guide and rules of the game;
2. Governance implies less government control, and predictability is characterized by the absence of obvious leadership and the absence of hierarchy;
3. Management includes many stakeholders [22].

Thus, within the framework of this article the key theoretical concepts of tourism management over the past 40 years have been studied. The role of state tourism administrations in the development of a coherent and effective policy in the field of tourism is studied. The features and advantages of the cluster approach concept are studied. The concepts of collaboration, partnership and diversity of stakeholders and participants with unequal skills, responsibilities and resources are analyzed. The strengths and weaknesses of the theory of political networks and public administration in the field of tourism are investigated.

References

- 1 Matthews, H.G. (1975). International tourism and political science research. *Annals of Tourism Research*, Vol. 2, No. 4, 195–203.
- 2 Hall, C.M., & Jenkins, J.M. (1995). *Tourism and public policy*. London: Routledge. *books.google.kz*. Retrieved from https://books.google.kz/books?id=hGDIFsD058sC&printsec=frontcover&dq=Tourism+and+public+policy.+hall&hl=ru&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Tourism%20and%20public%20policy.%20hall&f=false.

- 3 Kerr, W.R. (2003). Tourism public policy and the strategic management of failure. Pergamon, Oxford. *ipaa.ir*. Retrieved from http://ipaa.ir/files/site1/pages/tourism_public_policy,_and_the_strategic_management_of_failure.pdf.
- 4 Richter, L.K. (1989). The politics of tourism in Asia. University of Hawaii Press, Honolulu, HI. *books.google.kz*. Retrieved from <https://books.google.kz/books?id=YMt8oGY6fEC&printsec=frontcover&dq=The+Politics+of+Tourism+in+Asia&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwieqTX-7DWAhXFFJoKHdjDNwQ6AEIJDA#v=onepage&q=The%20Politics%20of%20Tourism%20in%20Asia&f=false>.
- 5 Airey, D., & Ruhanen, L. (2014). Tourism policy-making in Australia: a national and state perspective. *Tourism Planning and Development, Vol. 11, No. 2*, 149–162.
- 6 Chang, W., & Katrichis, J.M. (2016). A literature review of tourism management (1990–2013): a content analysis perspective. *Current Issues in Tourism, Vol. 19*, 791–823.
- 7 Eagles, P.F.J. (2009). Governance of recreation and tourism partnerships in parks and protected areas. *Journal of Sustainable Tourism, Vol. 17, Issue 2*, 231–248.
- 8 Vernon, J., Essex, S., Pinder, D., & Curry, K. (2005). Collaborative policymaking: Local sustainable projects. *Annals of Tourism Research, Vol. 32, Issue 2*, 325–345.
- 9 Hall, D. (2014). Why public-private partnerships don't work the many advantages of the public alternative. Public Services International Research Unit University of Greenwich, UK. *world-psi.org*. Retrieved from http://www.world-psi.org/sites/default/files/rapport_eng_56pages_a4_lr.pdf.
- 10 Caffyn, A., & Jobbins, G. (2003). Governance capacity and stakeholder interactions in the development and management of coastal tourism: Examples from Morocco and Tunisia. *Journal of Sustainable Tourism, Vol. 11, Issue 2–3*, 224–245.
- 11 Yuksel, F., Bramwell, B., & Yuksel, A. (1999). Stakeholder interviews and tourism planning at Pamukkale, Turkey. *Tourism Management, Vol. 20, Issue 3*, 351–360.
- 12 Sheehan, L., & Ritchie, R. (2005). Destination Stakeholders Exploring Identity and Salience. *Annals of Tourism Research, Volume 32, Issue 3*, 711–734.
- 13 Bramwell, B., & Lane, B. (2011). Critical research on the governance of tourism and sustainability. *Journal of Sustainable Tourism, Vol. 19, Nos. 4–5, May-June 2011*, 411–421.
- 14 Harvey, D. (2007). Neoliberalism as creative destruction. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 610, Issue 1*, 21–44.
- 15 Hall, C. M. (2011). A typology of governance and its implications for tourism policy analysis. *Journal of Sustainable Tourism, Vol. 19, Issue 4–5*, 437–457.
- 16 Framke, W. (2002). The Destination as a Concept: A Discussion of the Business-related Perspective versus the Socio-cultural Approach in Tourism Theory. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, Vol. 2, Issue 2*, 92–108.
- 17 Bornhorst, T., Ritchie, B., & Sheehan, L. (2010). Determinants of tourism success for DMOs & destinations: An empirical examination of stakeholders' perspectives. *Tourism Management, Vol. 31, Issue 5*, 572–589.
- 18 Sainaghi, R., & Baggio, R. (2017). Complexity traits and dynamics of tourism destinations. *Tourism Management, Vol. 63*, 368–382.
- 19 Beritelli, P., Bieger, T., & Laesser, C. (2007). Destination governance: using corporate governance theories as a foundation for effective destination management. *Journal of Travel Research, Vol. 46, No. 1*, 96–107.
- 20 Nordin, S., & Svensson, B. (2007). Innovative destination governance: then Swedish ski resort of Are. *Entrepreneurship and Innovation, Vol. 8, No. 1*, 53–66.
- 21 Eagles, P.F.G. (2009). Governance of recreation and tourism partnerships in parks and protected areas. *Journal of Sustainable Tourism, Vol. 17, No 2*, 231–248.
- 22 Ruhanen, L., Scott, N., Ritchie, B., & Tkaczynski, A. (2010). Governance: a review and synthesis of the literature. *Tourism Review, Vol. 65, Issue 4*, 4–16.

Ә.Т. Ниязбаева, А.С. Есенгельдина

Туризм индустриясын басқарудағы теориялық концепцияларды талдау

Заманауи жағдайда туризм индустриясын басқарудағы категориялық айнымалылар мемлекеттің араласуы мен өзін-өзі реттеу, сондай-ақ саясат субъектілері мен басқару режимдері арасындағы қатынастар мен өзара байланыстан дамиды. Мақсатты және тиімді басқару бәсекеге қабілетті туризм индустриясын қамтамасыз ету үшін негізгі талап болып табылады. Ол демократиялық үдерістерге ықпал ете алады, тәжірибелік ілгерілеуге қажетті әдістерді ұсынып, бағыттап алады. Мақалада шетелдік авторлардың туризм индустриясын басқарудағы теориялық көзқарастарын талдау және жүйелеу нәтижелері берілген: үкіметтік көзқарас, коллаборация, мемлекеттік-жеке меншік әріптестік, кластерлер теориясы, саяси желілер және стейкхолдерлер теориясы. Туризм саласындағы басқарудың теориялық негіздерін және жалпы саясатты талдауға байланысты тұжырымдамалық мәселелер бар екені анықталды. Орталық үкіметтің туризм саласындағы келісілген және тиімді саясатты әзірлеудегі рөлі анықталды. Туризм индустриясын басқарудағы төрт үйлестіру тәртіптемесі бөліп көрсетілген: иерархия, нарықтар, желілер мен қауымдастықтар.

Кілт сөздер: туризмді басқару, үкіметтік тәсіл, стейкхолдерлер теориясы, дестинацияны басқару, мемлекеттік-меншік әріптестік, саяси желілер, кластерлік тәсіл.

А.Т. Ниязбаева, А.С. Есенгельдина

Анализ теоретических концепций управления индустрией туризма

В современных условиях категориальные переменные в управлении индустрией туризма развиваются из взаимосвязи между вмешательством государства и саморегулированием, а также отношениями между субъектами политики и режимами управления. Целенаправленное и эффективное управление является ключевым требованием для обеспечения конкурентоспособной индустрии туризма. Оно может способствовать демократическим процессам, направлять и предлагать средства для достижения практического прогресса. В статье представлены результаты анализа и систематизации теоретических подходов зарубежных авторов к управлению индустрией туризма: с точки зрения правительственного подхода, коллаборации, государственно-частного партнерства, теории кластеров, политических сетей и теории стейкхолдеров. Выявлено, что существуют концептуальные проблемы, связанные с анализом теоретических основ управления и в целом политики в сфере туризма. Определена роль центрального правительства в разработке согласованной и эффективной политики в области туризма. Выделены четыре режима координации в управлении индустрией туризма: иерархии, рынки, сети и сообщества.

Ключевые слова: управление туризмом, правительственный подход, теория стейкхолдеров, управление дестинацией, государственно-частное партнерство, политические сети, кластерный подход.

R.O. Bugubayeva, G.S. Tapenova

*Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, Kazakhstan
(E-mail: gulnur.tapenova_19@mail.ru)*

Sociological diagnostics of public administration by the higher education system in the Republic of Kazakhstan

In the article the interaction of subjects in the management of higher education system is considered, the effectiveness of public administration and the implementation of state policy in the system of higher education is evaluated. A sociological diagnosis was carried out to study the opinions of managers and specialists in higher education about the level of public administration of the education system and ways to improve it. A comprehensive analysis of the current state of management was made, the significance of quantitative and qualitative methods of sociological diagnostics as a tool for assessing the effectiveness of public administration in the higher education system is substantiated. A number of reasons for dissatisfaction, or partly respondents' satisfaction with state administration of the higher education system, have been identified. The authors made suggestions for solving the problems of graduates' employment after graduation, housing problems and supporting in higher education.

Keywords: public administration, higher education system, knowledge economy, sociological diagnostics, sociological research, public policy

In the context of active modernization of the education system in the Republic of Kazakhstan, higher education is crucial for the successful development of the state and society. For decades, the issues of the quality of educational services occupy one of the basic places in discussions about higher education. The most important factor determining the need to improve the quality of higher education is to increase the role of education in all areas of society and the individual: in industry, in the service sector and in other areas, including in the field of higher education. The growth of the higher education system in the Republic of Kazakhstan (the emergence of new educational programs, strategies, changes in regulatory legal acts, new reforms in the higher education system) is stimulated by the increasing public need for highly educated specialists. In connection with this, the expenses of the society and its desire to know how effective these costs are, the desire for globalization of higher education and the activation of academic mobility are rising.

The problem of sociological diagnosis of public administration of the higher education system in Kazakhstan is the subject of scientific analysis of many famous scientists. A theoretical study of the essence of public administration of the education system, the historical aspects of the development of higher education in Kazakhstan, the development of science-based proposals and recommendations for improving legislation at the initial stage of the formation of the Republic of Kazakhstan were proposed by R.A. Alshanov [1]. The work of V. Tkachenko was dedicated to the sociological diagnosis of the quality of higher education [2]. An analysis of the development of the education system of Kazakhstan is presented in the works of A.P. Lyferov [3]. The problem of Kazakhstan entering the world educational space, reforming higher education in Kazakhstan in the context of the Bologna process is reflected in the works of G.A. Lukichev [4], A.A. Nurmagambetov [5] and others.

The expansion of integration in all spheres of public life that is occurring in the world has predetermined the need for the integration of national education systems and the creation of a single world educational space. Thus, in the European Union, for several decades, a holistic policy in the field of higher education has been developed and implemented, and supranational institutions of coordination and management have been formed. Conventions have been adopted on the mutual recognition of higher education documents and degrees, which create the normative basis for the integration process in the field of higher education [6].

The level of the intellectual potential of a country directly depends on the quality of higher education, and this requires solving this problem from each institution of higher learning for them in advanced domestic and foreign experience, searching for and finding new ways to solve it. The need to identify and understand the problems of state management of higher education quality is due to the formation of a new educational policy in the Republic of Kazakhstan, where the priority is to ensure the modern quality of education based on preserving its fundamentality and relevance to the current and future needs of the individual, society and state. The process of improving the quality of education directly depends on the potential of public policy, public administration of the education system, and its social efficiency [7].

When organizing their activities, higher education institutions are oriented toward meeting the requirements of the state, reflected in the Law «On Education», the Program and Strategy, SES, indicators of state attestation and accreditation. However, the main consumers are employers, and it is in the real economy that the result of education expressed in knowledge and skills can be fully manifested (Table 1).

Table 1

The interaction of subjects in the management of higher education of the Republic of Kazakhstan

Functions / Subjects	Employers (Business structures)	Society	State
Planning			
identification of labor market needs;	not involved	not involved	involved
formation of classifier specialties	not involved	not involved	involved
formation of state order	not involved	not involved	involved
development of state compulsory education standards	not involved	not involved	involved
development of model programs	not involved	not involved	involved
development of state educational development programs	not involved	not involved	involved
changes and additions to the regulatory framework	not involved	not involved	involved
Organization			
the creation of a legislative and another regulatory legal framework for the functioning of education	not involved	not involved	involved
updating of educational, methodical and material support and technical base.	partially involved	not involved	involved
Monitoring and analysis			
licensing	not involved	not involved	involved
state certification	partially involved	not involved	involved
accreditation	partially involved	partially involved	involved

Note. Compiled by the author on the basis of materials [8].

Based on the above, the main problems of public administration of the higher education system include:

- lack of public and business structures of the components in the management of the higher education system;
- insufficient amount of the regulatory framework for attracting business structures and society to the management of the higher education system;
- weak interaction of state authorities with the institutions of public regulation in the definition of content, higher education [9].

Thus, the relevance of the research topic of sociological diagnostics of public administration of the higher education system is determined by the contradictions between the requirements of modern society, the state policies implemented in the field of education modernization and the need to form and implement education quality management systems. On the basis of this, it is necessary to improve the managerial competence of university managers, the available scientific research and the activities of universities to solve this problem and the presence in this activity of a number of the problems noted above that cause its lack of effectiveness.

The aim of the study is to justify the importance of quantitative and qualitative methods of sociological diagnostics as a tool for assessing the effectiveness of public administration in the higher education system.

Currently, the analysis of the social situation of the Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan is generally accepted in management practice both at the state and regional levels of management. Information developed by the Committee of Statistics and government agencies, there are many undoubted advantages (comparability, efficiency, a fairly high degree of reliability of the measured indicators). However, it does not give a complete picture of the development of various sectors of the economy. Such important aspects as the social group of people, their attitude to various spheres of personal and public life, to the activities of state structures remain without attention. Such information can only be obtained through

regular public opinion polls. One of the most effective tools of a public opinion poll is a sociological diagnosis — a survey.

When compiling the questionnaire, the authors used several methods of social diagnosis. Questioning of respondents was conducted in person, the survey refers to the standardized type of surveys and consists of an introductory and main part, passport. The main task of this sociological diagnosis is to encourage the respondent to answer the questions posed. The form of the questionnaire contains closed questions, half-closed questions and open questions.

In the course of the study, a social diagnosis was carried out to study the opinions of managers and specialists in higher education about the level of public administration of the higher education system and ways to improve it. To ensure effective public administration of higher education in the conditions of the knowledge economy formation, it was important to know the opinion on a number of issues for a comprehensive assessment of the current state of management and the development of specific proposals for its improvement. 100 respondents, heads and specialists of higher educational institutions and excellent students, participated in the sociological survey.

As a result of the questionnaire survey, it was revealed that the most important life goals, values and ideals of the respondents' orientation determines their unequal approach to the construction of life plans and affect the future choice of their activities. So, 29 % it is important to receive a high salary taking into account labor and qualification; 16 % get a good education and temporarily go to work abroad; 14 % of respondents want to get a PhD degree; 10 % of respondents want to get a good education and go to a permanent place of residence abroad (currently in Kazakhstan there is a tendency to leak young people abroad, this is mainly related to the demographic situation, innovation activity, the «quality» of science and high-tech industries and a catalyst for negative trends in these areas); 9 % have good health; 8 % want to have the honor and respect of colleagues and others; 7 % get a good higher education and live in prosperity. The results are presented in the form of a diagram in table 2

Table 2

The most important life goals of the respondents

№	Purpose	Number of answers, units	Response rate %
1	To get a high salary taking into account labor and qualifications	18	7
2	Get a good education and temporarily go to work abroad	33	14
3	Get a PhD degree	14	7
4	Get a good education and leave for permanent residence abroad	42	9
5	Have good health	65	29
6	Have the honor and respect of colleagues and others	19	8
7	Get a good higher education	12	16
8	To live in prosperity	24	10
	Total	227	100

To the question of the respondents' satisfaction with the state administration of the higher education system, 30 % responded that 34 % were not satisfied with the state administration of higher education, only 13 % were partially satisfied and 23 % were satisfied (Fig. 1).

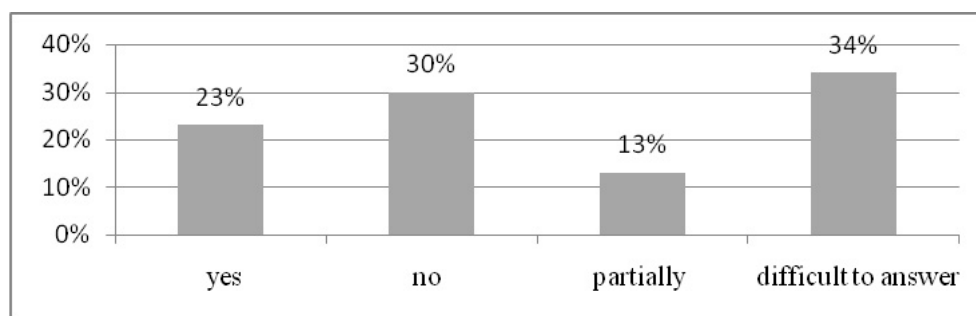

Figure 1. Respondent's satisfaction with government administration of the higher education system

Based on the above question, the dominant goal in public administration of the higher education system is the quality of education. In this regard, respondents were asked the question «Causes of dissatisfaction, or partly respondents' satisfaction with government administration of the higher education system», critically evaluating various aspects of public administration of the higher education system. Of the total number of 22 % of respondents, they said that the state administration of the higher education system contains an ill-conceived, non-systemic policy of the state, 20 % responded that, in the higher education system, frequent changes are introduced in regulatory acts, 13 % of respondents answered that there is no close connection and partnership of higher authorities with universities, 12 % instability and chaotic decision-making, 11 % adoption of new program, planning documents without careful analysis, identification and elimination understand the reasons for the failure to comply with previous documents, 10 % excessive regulation of financial and economic activities, restriction of the independence of universities in dealing with financial and other issues, 7 % outdated legal framework, 5 % manifestation of corruption in state administrative educational bodies and structures. Despite the measures taken in recent years in the Republic of Kazakhstan to improve the state administration of the higher education system, the administration of the higher education system looks quite pessimistic. This suggests that, in public administration of the higher education system, there are a number of problems that require improvement of policy and decision making, adoption of new programs, plans and legal acts for the development of the education system taking into account new global trends in the development of education. To enable higher educational institutions to independently regulate financial and economic activities, the freedom to resolve financial and other issues. The survey results are shown in table 3.

Table 3

Causes of dissatisfaction, or partly respondents' satisfaction with public administration of the higher education system

№	The reasons	Number of answers, units	Response rate %
1	Unreasonable to the end, non-system state policy	51	22
2	Instability and chaotic decision making	28	12
3	Frequent changes in regulations	49	20
4	Legacy legislation	16	7
5	Adoption of new program, planning documents without careful analysis, identification and elimination of causes of non-fulfillment previous documents	26	11
6	Lack of close ties, partnerships of higher authorities with universities	31	13
7	Excessive regulation of financial and economic activities, restriction of the independence of universities in dealing with financial and other issues	24	10
8	Manifestation of corruption in state administrative educational bodies and structures	12	5
	Total	237	100

It turned out that more than half of the respondents (54 %) do not feel they will support the state in obtaining higher education, 28 % find it difficult to answer and only 18 % answered yes (Fig. 2).

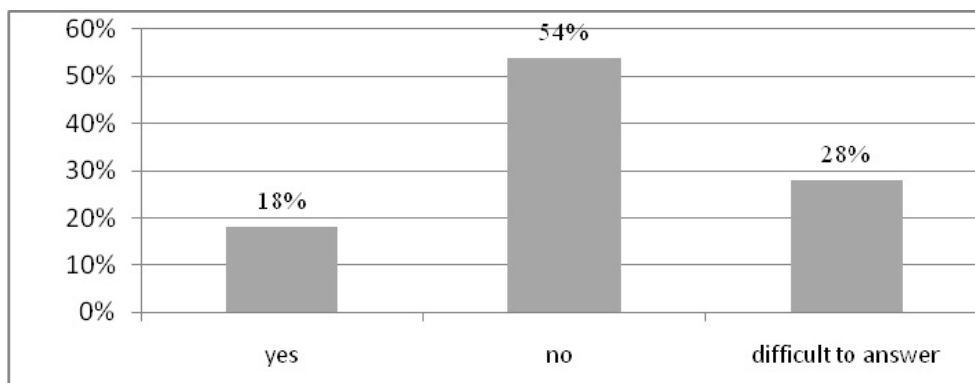

Figure 2. Respondent satisfaction with public administration of the higher education system

The above data allows us to conclude that of the main points of integration into the global space of Kazakhstan education is, first of all, attracting the attention of all students to this process, for which it is necessary to carry out explanatory work on innovations conducted at universities. In addition, it is necessary to constantly carry out work to support students' youth — scholarships, allowances, benefits, since only a competent and far-sighted social policy will help to provide young people with their well-being, the opportunity to develop and adequately exist in the present and graduating. It is necessary for governments and non-state structures and funds working in the field of education and youth policy to ensure regular sociological research, taking into account the opinions of students.

Along with this, the opinions of respondents about state support in employment look quite pessimistic, 49 % of respondents answered that they do not feel the state (Fig. 3).

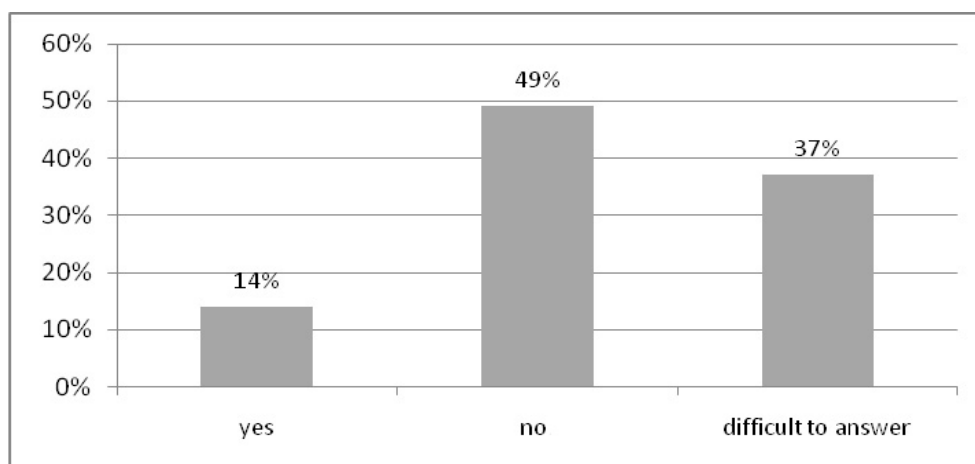

Figure 3. The results of the survey of respondents to the question of state support in employment in the specialty after graduation

According to this survey, we would like to make suggestions for solving the problems of employment of graduates after the university:

1. Universities should establish close cooperation with business structures, namely, to negotiate internships for their students in these organizations. The theoretical basis that the higher education institution provides, supported by an abundance of practice, is the key to the successful preparation of a competent young specialist.

2. Universities need to develop such a practice, in which the place of internship of a student in the future can become his place of work after graduation. For this, it is worthwhile, first of all, to encourage students with good academic performance and those who have shown themselves from the positive side during their internship in one organization or another.

3. In order to increase the activity of business structures in hiring young professionals, one should introduce a preferential tax assessment, state grants and support.

4. It is necessary to adopt a law on job quotas, for those who are first looking for work in their field.

5. It will be expedient to encourage the scientific development of students in various universities of our country and their introduction into production. For example, if students of this or that university put forward a certain development that improves the work of a production, then organizations, enterprises or companies that will take up the implementation of this idea and get results will also be provided with certain preferential conditions in the tax field. And students who have developed one or another idea that has already been implemented must be provided with work, either in the enterprise where their innovation is in effect or in the company that provided financial support for this project. This proposal should also be enshrined at the legislative level, adopting the relevant legal act. Consequently, nothing can be realized in full without active participation on the one hand of universities, on the other — of state bodies and business structures. At the same time, 44 % of respondents support the requirements of working out in higher educational institutions or scientific organizations for at least three years after completion of training, 30 % find it difficult to answer, and 26 % did not support the requirements of working out. Respondents were asked to expand the mining site, add government agencies and national companies (Fig. 4).

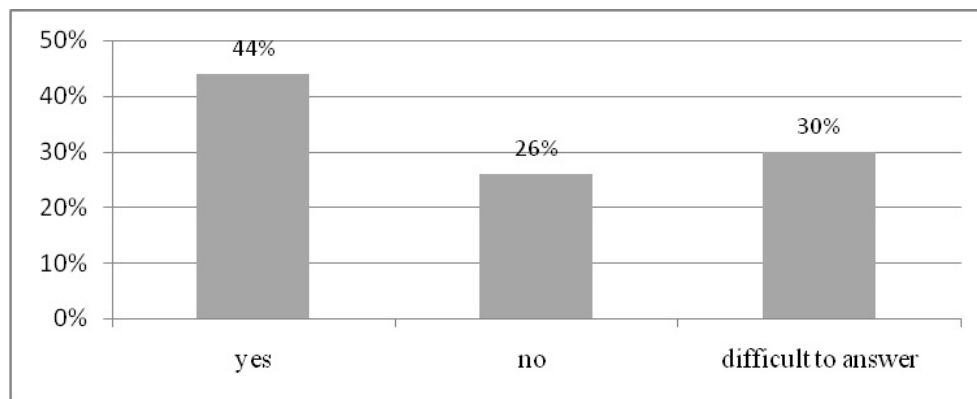

Figure 4. Supporting of the requirements of working for at least 3 years by citizens studying on the basis of the state educational order

Answers to the question asked to respondents about state support in solving the housing problem of young specialists after graduation are shown in figure 5.

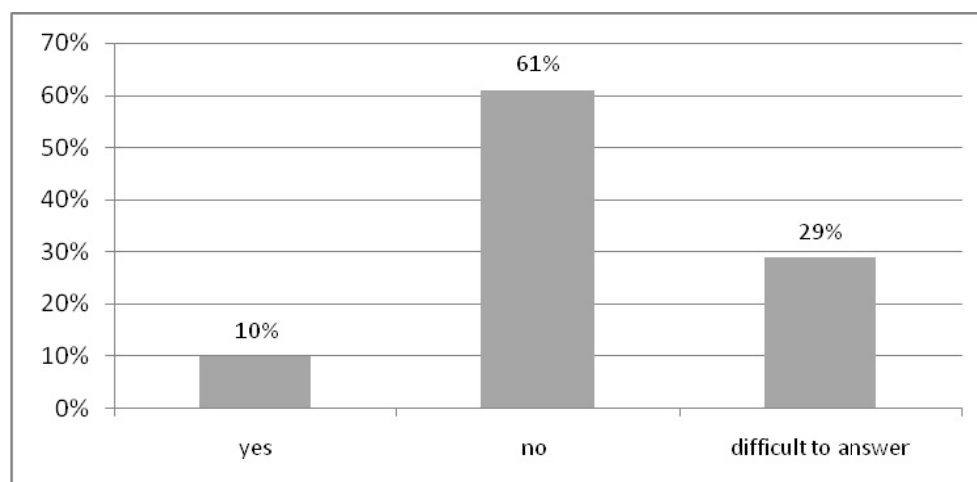

Figure 5. State support in solving the housing problem of young professionals after graduation

Analysis of respondents' answers on support for reforms conducted by the state in the field of higher education showed that 44 % of respondents partially support reforms in the higher education system, 27 % find it difficult to answer, 19 % do not support ongoing reforms, and only 10 % support reforms carried out in higher education. Based on this survey, the author assumes that the reforms carried out by the state in the field of higher education are negative (Fig. 6).

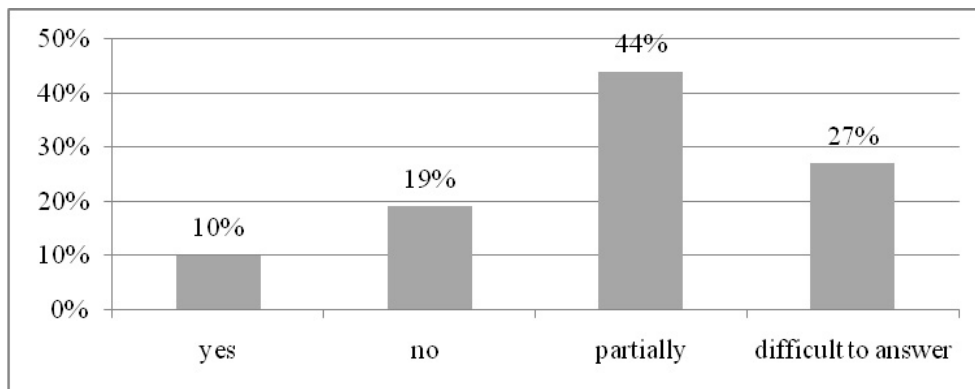

Figure 6. Results of respondents' answers to the question of state support for reforms in higher education

In addition, the questionnaire included a number of questions on the implementation of academic mobility, the place of universities of the Republic of Kazakhstan in international and national rankings. On the question of the degree of implementation of academic mobility in your university, the majority of respondents rated it as satisfactory (31%), 56% assessed positively, and 17% assessed as not satisfactory (Fig. 7).

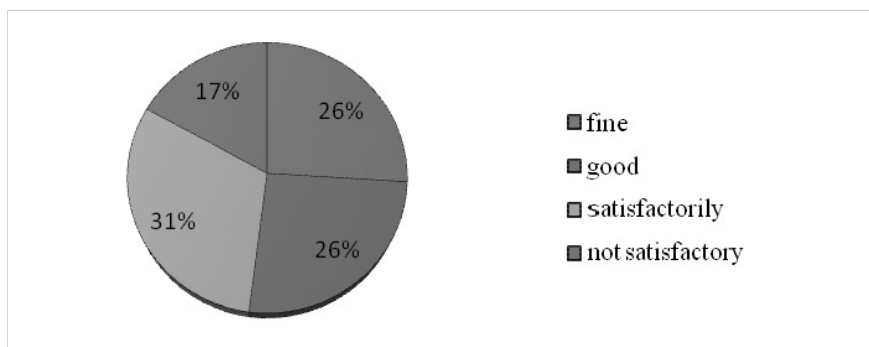

Figure 7. The degree of implementation of academic mobility

93% of respondents answered yes to the question whether you are tracking the places of universities of Kazakhstan in national and international ratings. Of these, 22% — constantly, 33% — sometimes, and 38% — not regularly (Fig. 8).

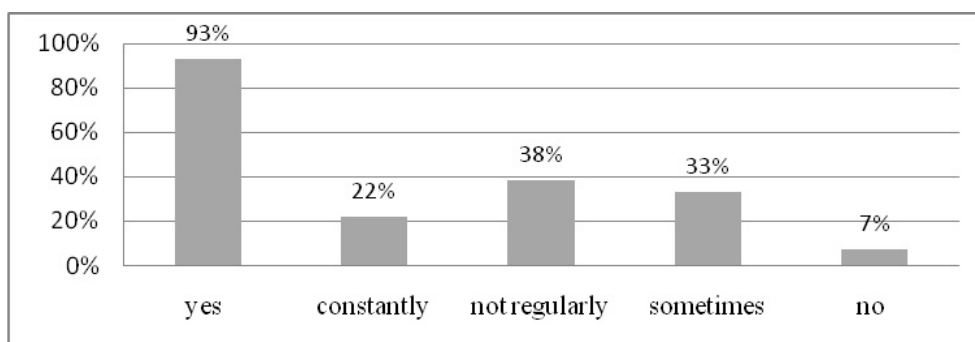

Figure 8. Tracking the place of universities of Kazakhstan in national and international rankings

Based on the above, the question is asked main indicators of which interest the respondents. As a result of the survey, 36% of respondents are interested in the scientific reputation of the university, which plays an important role in the development of the knowledge economy. For the rest of the indicators, the leading position was taken by the reputation of the university among employers (27%), 16% the ratio of teachers and students, 13% the proportion of foreign teachers, 6% scientific citation, 2% the proportion of foreign students. The survey results are shown in table 4.

The main indicators of international ratings of interest respondents

№	Indicators	Number of answers, units	Response rate, %
1	Scientific reputation of the university	44	36
2	The reputation of the university among employers	32	27
3	The ratio of teachers and students	20	16
4	The share of foreign teachers	15	13
5	Share of foreign students	3	2
6	Scientific citation	7	6
7	Total	121	100

The survey involved 100 respondents, of which 43 are men and 57 are women. Age up to 30 years — 28 people, 31–40 — 34 people, 41–55 years — 22 and more than 55 years — 15.

Analyzing the results of the sociological diagnosis of public administration of the higher education system it is necessary:

- to improve the organizational foundations of state administration of the higher education system. To increase requirements for the quality of higher education, which makes it necessary to improve the strategy of public administration of educational processes.

- to optimize of the administrative, regulatory and legal mechanism and the expansion of public participation in the management of the higher education system, the further development of academic freedoms and autonomy of universities, while maintaining state interaction and state support in various forms. Nowadays, the main functions of the state are becoming effective participation in the management of the economic and social spheres, ensuring conditions for the free activity of individuals. Such important conditions include the opportunity to get an education, a profession, a workplace.

- to rethink also the functions of a modern educational institution, which is not limited to the traditional mission of transmitting knowledge from generation to generation, but becomes a means of confronting challenges. Only education that is adequate to the tasks of developing network intelligence can contribute to the effective integration of Kazakhstan into the world community and support its competitiveness in the global competition of innovative economies.

- to establish close cooperation between the state, business structures and higher educational institutions. It is necessary to directly attract the competencies and investments of business structures in order to create qualitatively new conditions in order to get a professional higher education meeting modern requirements;

- to increase the competitiveness of universities in the country and the world. This is especially relevant in the conditions of the formation of the knowledge economy. Thus, the state will receive a developed competitive market of educational services, business will be able to influence the quality of training, and educational institutions will attract additional funding and implement innovative educational programs of higher education.

References

- 1 Алшанов Р. Пути интеграции Казахстана в мировое образовательное пространство / Р. Алшанов // Столичное образование. — 2003. — № 3–5.
- 2 Ткаченко В.В. Социологическая диагностика качества высшего образования северных филиалов вузов: автореф. дис. ... канд. соц. наук: спец. 22.00.06 – «Социология культуры» / В.В. Ткаченко. — Тюмень, 2013. — 67 с.
- 3 Лиферов А.П. Геополитические аспекты российско-казахстанского сотрудничества в сфере образования / А.П. Лиферов // Вестн. Рязанс. гос. пед. ун-та. Сер. Образование, педагогика и методика. — 2002. — № 1. — С. 3–17.
- 4 Лукичев Г.А. Развитие образования в государствах-участниках Болонского процесса / Г.А. Лукичев // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 8. — С. 34–37.
- 5 Нурмагамбетов А.А. Образовательная политика Республики Казахстан в контексте трансформации системы высшего образования / А.А. Нурмагамбетов // Казахский университет. — Алматы, 2002. — 200 с.
- 6 Галактионов В. Международная практика взаимного признания документов об образовании и профессиональных квалификаций / В. Галактионов // Высшее образование в России. — 2004. — № 2. — С. 35–41.
- 7 Майер В.А. Социологическая концепция формирования системы управления качеством высшего образования: автореф. дис. ... д-ра соц. наук: спец. 22.00.08 – «Социология управления» / В.А. Майер. — Тюмень, 2007. — 12 с.

8 Обзор национальной политики в области образования: высшее образование в Казахстане, 2017 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://iac.kz/sites/default/files/otchet_o_esr_po_rk_2017_rus_s_pravkami.pdf.

9 Игнатова Е.В. Управление системой высшего образования Казахстана в условиях реформирования: автореф. дис. ... канд. соц. наук: спец. 22.00.08 – «Социология управления» / Е.В. Игнатова. – Тюмень, 2011. — 16 с.

Р.О. Бугубаева, Г.С. Тапенова

Қазақстан Республикасындағы жоғары білім беру жүйесін мемлекеттік басқаруының әлеуметтік диагностикасы

Мақалада жоғары білім жүйесіндегі субъектілердің өзара қарым-қатынасы қарастырылған. Мемлекеттік басқарудың тиімділігін және жоғары білім беру жүйесінде мемлекеттік саясаттың іске асырылуы әлеуметтік бағаланды. Білім беру жүйесін мемлекеттік басқару деңгейі және оны жетілдіру жолдары туралы жоғары білім беру жүйесіндегі мамандар мен басшылық пікірін зерделеу бойынша әлеуметтік диагностика жүргізілген. Басқарудың ағымдағы жағдайына кешендік талдау жасалып, оны жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалған. Жоғары білім беру жүйесіндегі мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалау үшін құрал ретінде әлеуметтік диагностикалаудың сандық және сапалық әдістерінің маңыздылығы айқындалған. Жоғары білім беру жүйесіндегі мемлекеттік басқару деңгейіне респонденттердің қанағаттанбау немесе ішінара қанағаттану себептерінің қатары анықталған. Авторлар жоғары оқу орнынан кейін түлектердің жұмысқа орналастыру, тұрғын үй мәселелерін шешу және жоғары білім алуға қолдау көрсету бойынша ұсыныстарды жасаған.

Кілт сөздер: мемлекеттік басқару, жоғары білім беру жүйесі, білімдер экономикасы, әлеуметтік диагностика, әлеуметтік зерттеулер, мемлекеттік саясат.

Р.О. Бугубаева, Г.С. Тапенова

Социологическая диагностика государственного управления системой высшего образования в Республике Казахстан

В статье рассмотрено взаимодействие субъектов в управлении системы высшего образования, оценены эффективность государственного управления и реализация государственной политики в системе высшего образования. Проведена социологическая диагностика по изучению мнений руководителей и специалистов сферы высшего образования об уровне государственного управления системой образования и предложены пути его совершенствования. Проведен комплексный анализ современного состояния управления, обоснована значимость количественных и качественных методов социологической диагностики в качестве инструмента для оценки эффективности государственного управления в системе высшего образования. Выявлен ряд причин неудовлетворенности или частично удовлетворенности респондентов государственным управлением системой высшего образования. Авторами изложены предложения по решению проблем трудоустройства выпускников после окончания вуза, решение жилищных проблем и поддержки в получении высшего образования.

Ключевые слова: государственное управление, система высшего образования, экономика знания, социологическая диагностика, социологическое исследование, государственная политика.

References

1 Alsharov, R. (2003). Puti intehratsii Kazakhstana v mirovye obrazovatelnoe prostranstvo [Ways of integration of Kazakhstan into the world educational space]. *Stolichnoe obrazovanie, Vol. 3–5* [in Russian].

2 Tkachenko, V.V. (2013). Sotsiologicheskaya diahnostika kachestva vyssheho obrazovaniia severnykh filialov vuzov [Sociological diagnosis of the quality of higher education of the northern branches of universities]. *Extended abstract of candidate's thesis. Tiumen* [in Russian].

3 Liferov, A.P. (2002). Neopoliticheskie aspekty rossiisko-kazakhstanskogo sotrudnichestva v sfere obrazovaniia [Geopolitical aspects of Russian-Kazakhstan cooperation in the field of education]. *Vestnik Riazanskogo gosudarstvennogo pedahohicheskogo universiteta. Seria Obrazovanie, pedahohika i metodika, Vol. 1, 3–17* [in Russian].

4 Lukichev, G.A. (2003). Razvitie obrazovaniia v hosudarstvakh-uchastnikakh Bolonskoho protsessa [The development of education in the States parties to the Bologna process]. *Vysshee obrazovanie sehodnia, Vol. 8, 34–37* [in Russian].

5 Nurmagametov, A.A. (2002). Obrazovatelnaia politika Respubliki Kazakhstan v kontekste transformatsii sistema vyssheho obrazovaniia [The educational policy of the Republic of Kazakhstan in the context of the transformation of the higher education system]. *Kazakhskii universitet. Almaty* [in Russian].

- 6 Galaktionov, V. (2004). Mezhdunarodnaia praktika vzaimnogo priznaniia dokumentov ob obrazovanii i professionalnykh kvalifikatsii [International practice of mutual recognition of certificates of education and professional qualifications]. *Vysshiee obrazovanie v Rossii, Vol 2*, 35–41 [in Russian].
- 7 Maier, V.A. (2007). Sotsiologicheskaia kontseptsiiia formirovaniia sistemy upravleniia kachestvom vysshego obrazovaniia [Sociological concept of the formation of the quality management system of higher education]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tiumen [in Russian].
- 8 Obzor natsionalnoi politiki v oblasti obrazovaniia: vysshee obrazovanie v Kazakhstane (2017) [Overview of National Education Policy: Higher Education in Kazakhstan]. *iac.kz*. Retrieved from http://iac.kz/sites/default/files/otchet_oesr_po_rk_2017_rus_s_pravkami [in Russian].
- 9 Ignatova, E.V. (2011). Upravlenie sistemoi vysshego obrazovaniia Kazakhstana v usloviakh reformirovaniia [Management of the system of higher education in Kazakhstan in terms of reforming]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tiumen [in Russian].

М.Ж. Каменова¹, Б.К. Джазыкбаева², Б.Т. Аймурзина¹

¹Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан;

²Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан
(E-mail: baldirgan_keu@mail.ru)

Особенности форм хозяйствования агропромышленного комплекса в устойчивом развитии сельского хозяйства

В статье отмечено что важной проблемой сложившихся экономических отношений в аграрной сфере является выбор форм хозяйствования. Практика реформ в аграрном секторе показала, что в Казахстане более 80 % валовой продукции в настоящее время производят именно «хозяйства населения» и крестьянские (фермерские) хозяйства, обеспечивая дальнейшее наращивание объёмов производства сельхозпродукции, а именно растениеводства и повышение его экономической эффективности. В настоящее время в аграрном секторе имеется тенденция к мелкотоварному производству. Как показала ситуация, одними из основных факторов, негативно влияющих на инвестиционную активность, являются финансовая неустойчивость большинства сельскохозяйственных товаропроизводителей, низкий уровень его доходности и значительные риски. Факторы низкого роста прибыли аграрного сектора связаны с особенностями спроса на продукцию сельского хозяйства и сезонностью производства продукции в данной отрасли. Проведен анализ структуры валовой продукции сельского хозяйства Республики Казахстан по категориям хозяйств, рентабельности производства сельскохозяйственной продукции за 2012–2017 гг., показано влияние цены и урожайности зерновых на уровень дохода хозяйств. Даны предложения по дальнейшему совершенствованию ценообразования зерновых.

Ключевые слова: сельскохозяйственное производство, сельскохозяйственные товаропроизводители, крестьянские (фермерские) хозяйства, цена, урожайность, рентабельность.

Многообразие целей сельскохозяйственного развития требует адекватного подхода к аграрным преобразованиям. Они должны отвечать комплексному характеру сельского хозяйства и соответствовать экономическим, социальным и экологическим критериям эффективности. В связи с этим, еще в начале прошлого века Н.Д. Кондратьев и Н.П. Макаров подчеркивали двойственность аграрных реформ: во-первых, необходимо, чтобы меры, предпринимаемые государством, «приводили к повышению производительности, или, по меньшей мере, не приводили бы к понижению ее, во-вторых, удовлетворяли требованиям социальной справедливости» [1].

В Казахстане защищаются равным образом частная, государственная, и иные формы собственности, хозяйственной деятельности. Многоукладная экономика предполагает возможность свободного выбора вида хозяйственной деятельности и формы собственности, зависящего от множества факторов: природных, экономических, исторических, технических и экологических, однако при этом смена формы хозяйствования, будет оправданной, если она способствует повышению эффективности производства. К организационно-правовым формам предпринимательской деятельности относятся следующие виды хозяйствующих субъектов: хозяйственные товарищества, производственные кооперативы, государственные предприятия. Главной проблемой сложившихся экономических отношений в аграрной сфере является выбор форм хозяйствования. Практика реформ в АПК показала, что «единственной» организационно-правовой формой хозяйствования, подходящей для всех условий и повсеместно обеспечивающей повышение сельскохозяйственного производства, не существует; в условиях развития рыночных отношений необходимо функционирование всех форм собственности и хозяйствования на основе их равноправия, расширения экономической самостоятельности и хозяйственной инициативы [2].

Наиболее простыми формами организации являются хозяйственные товарищества, создаваемые путем объединения капиталов нескольких физических лиц. Законодательством определено, что хозяйственное товарищество — коммерческая организация, являющаяся юридическим лицом, с разделенным на вклады (доли) учредителей (участников) уставным фондом, имеющая в качестве основной цели своей деятельности извлечение прибыли.

Установлены следующие формы хозяйственных товариществ:

- 1) полное;
- 2) командитное;

- 3) товарищество с ограниченной ответственностью;
- 4) товарищество с дополнительной ответственностью;
- 5) акционерное общество.

Доход и убытки полного товарищества распределяются между участниками пропорционально размеру их вкладов в уставный фонд товарищества, если иное не предусмотрено учредительным договором или соглашением участников, то же предусмотрено по коммандитному товариществу с ограниченной ответственностью.

Кооперативный сектор экономики является одним из звеньев единого хозяйственного комплекса. Развитие форм собственности в условиях рыночных отношений открывает широкий простор для возрождения этой демократической формы хозяйствования в новых сферах деятельности и расширения в традиционных [3]. А.В. Чайнов отмечал, что перспективы дальнейшего развития, перехода к применению прогрессивной техники и эффективных приемов ведения хозяйства видятся прежде всего, в развитии кооперации [4].

Кооперация формируется и осуществляет свою деятельность на основе определенных принципов, то есть основных требований, соблюдение которых обеспечивает ее успешное функционирование. Более чем за 150-летний период существования кооперативов принципы их создания и деятельности постоянно дополняются и уточняются. Кооператив — созданный главами крестьянского (фермерского) или гражданами, ведущими личные подсобные хозяйства, для совместной деятельности по производству сельхозпродукции, основанной на личном трудовом участии и объединении их имущественных паевых взносов (земельные участки КФХ и ЛПХ остаются в их собственности) [5].

Теоретические аспекты развития кооперации в краткой форме представлены по четырем основным их составляющим:

Кооперация:

- форма организации труда и организационно оформленное объединение сельхозпроизводителей;
- процесс добровольного объединения и сотрудничества людей на основе общих идей, целей, интересов и совместного использования средств производства.

Кооперативное движение — динамика процесса и структуры кооперации, ее содержания и формы.

Отличительные признаки и преимущества кооперации:

- трудовая основа — обязательное участие членов в трудовой или хозяйственной деятельности, распределение доходов и прибыли главным образом по труду;
- равные права членов кооператива в управлении — «один член — один голос»;
- ограниченные возможности сосредоточения собственности у отдельных лиц;
- целевая функция — рост доходов и повышение уровня жизни своих членов;
- соответствие менталитету абсолютного большинства сельского населения;
- функционирование в различных общественно-экономических формациях.

Принципы кооперации:

- добровольность и открытое членство; демократический контроль; экономическое участие членов; автономия и независимость; образование, повышение квалификации и информация; сотрудничество кооперативов; забота об обществе (международный кооперативный альянс).

– добровольность членства; взаимопомощь и обеспечение экономической выгоды для членов кооператива; распределение прибыли и убытков между членами кооператива с учетом их личного трудового вклада; ограничение участия в деятельности лиц, не являющихся членами кооператива; управление деятельностью на демократических началах; доступность информации о деятельности кооператива;

– социальная направленность экономических отношений в кооперативах; оптимальное использование производственного потенциала; государственное регулирование развития кооперации; соблюдение интересов всех участников кооперации; прозрачность отношений. Организационное построение всякого хозяйствующего субъекта, то есть его размер, состав подразделений, отраслей и пропорции между ними, имеет важное значение, так как характеризует уровень концентрации и специализации производства и оказывает весьма существенное влияние на эффективность использования производственного потенциала, экономический рост и уровень конкурентоспособности хозяйствующего субъекта [6–8].

Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК структуру продукции сельского хозяйства делят по трем категориям хозяйств — сельхозпредприятия, крестьянские (фермерские) хозяйства и хозяйства населения.

Сельскохозяйственные предприятия — юридическое лицо или его структурное подразделение, занимающееся производством, хранением и переработкой сельскохозяйственной продукции, оказанием услуг в области сельского хозяйства. В настоящее время в республике созданы и активно функционируют интегрированные структуры холдингового типа, в основном в зерновом подкомплексе Северного Казахстана. Многие зерновые компании также выкупили хлебоприемные пункты (ХПП) и элеваторы, мельницы и другие перерабатывающие предприятия и стали крупнейшими агропромышленными компаниями.

Характерной особенностью агрохолдингов является использование земли (в собственности или аренде) для получения и переработки сельскохозяйственной продукции. В большинстве объединенных структур земля используется на условиях долгосрочной аренды (49) лет с включением условных земельных долей сельских жителей в уставный фонд хозяйств-участников холдинга.

Интегрированные объединения в агропромышленном комплексе создаются как организационно-хозяйственные формы соединения сельскохозяйственных, перерабатывающих, обслуживающих предприятий и торговых организаций. При этом экономические отношения между участниками строятся на взаимовыгодной основе с сохранением статуса юридического лица.

В настоящее время в Гражданском Кодексе Республики Казахстан отсутствуют организационно-правовые формы (холдинги, компании и корпорации). Они не проходят государственную регистрацию и не представляют полной статистической отчетности, на практике руководствуются действующим законодательством и выбирают существующие формы: акционерное общество, товарищество с ограниченной ответственностью и ассоциации (союзы). Законы об акционерных обществах и товариществах с ограниченной ответственностью не учитывают особенностей интеграционного процесса. Они не предусматривают совместное функционирование совокупности юридических лиц и не регулируют экономические отношения участников единого технологического цикла производства и реализации конечной продукции, взаимоотношения инвестора с сельхозпредприятиями и собственниками-совладельцами условных земельных долей, включенных в уставный капитал, с органами управления местной власти и т.д.

К категории «хозяйства населения» относятся личные подсобные хозяйства (ЛПХ) населения, коллективные сады, огороды и дачные участки. В ЛПХ населения сегодня производится значительный объем сельскохозяйственной продукции и это несколько противоречит характеристике их как хозяйств подсобных и потребительских. Подавляющее их большинство удовлетворяют собственные потребности. Таким образом, к современным личным подсобным хозяйствам вполне применим вывод А.В. Чайнова о том, что мотивация хозяйственной деятельности крестьянина — это не мотивация предпринимателя, получающего в результате вложения своего капитала разницу между валовым доходом и издержками производства, а скорее мотивация рабочего, работающего на своеобразной сдельщине, позволяющей ему самому определять время и напряжение своей работы [9].

В настоящее время ЛПХ является важным источником обеспечения сельских жителей необходимыми продуктами питания, а для отдельных категорий жителей села оно является основным источником доходов. В мировой практике эта форма хозяйствования получила развитие только в странах бывшего Союза, где происходил процесс всеобщего обобщения производства. Этому способствовали определенные исторические условия, особенности экономической политики социалистического уклада жизни. В то же время в странах с развитой рыночной экономикой такой формы хозяйствования нет. В процессе качественных изменений в системе аграрных отношений в нашей стране, прежде всего в вопросах собственности, происходит стирание грани между семейным, личным подсобным и крестьянским (фермерским) хозяйством, которые относятся к мелкотоварному производству.

ЛПХ является источником дополнительных доходов для пенсионеров, объектом приобщения к труду детей и подростков сельских семей. Не следует также забывать, что сельская семья — хранитель национальных духовных, культурных и бытовых традиций [10].

При разработке различных государственных программ, направленных на поддержку аграрного сектора экономики личные подсобные хозяйства остаются вне поля зрения, как самостоятельная форма хозяйствования. Поэтому, по мнению ведущих ученых-аграриев, требуется правовое регули-

рование отношений, возникающих в связи с ведением гражданами страны личного подсобного хозяйства и принятие Закона «О личных подсобных хозяйствах граждан РК» В этом Законе следует рассматривать ЛПХ как форму непредпринимательской деятельности по производству и переработке сельскохозяйственной продукции, которая служит в целях удовлетворения личных потребностей на земельном участке, в пределах законодательно установленных Земельным Кодексом РК норм. В отношении ЛПХ должна проводиться государственная и иная поддержка, которая должна быть направлена на их правовую защищенность, на создание инфраструктуры по обслуживанию скота, содействию по организации сбытовых (торговых), перерабатывающих кооперативов, на обеспечение социальных гарантий владельцев ЛПХ и работающих членов их семей [11].

Взаимодействие ЛПХ и сельхозпредприятий является перспективным направлением развития, наиболее популярным, чем кооперация ЛПХ между собой, которая считается приемлемой там, где интеграция ЛПХ и сельхозпредприятий затруднена [12].

По словам А.В. Чайнова «Крестьянское хозяйство сохраняет жизнеспособность и в неблагоприятных условиях, для него приемлемы очень низкие оплаты единицы труда, дающие возможность существовать в условиях, обрекающих на несомненную гибель» [13].

Официальное признание крестьянские (фермерские) хозяйства получили в 1990 г. на основании Закона Казахской ССР «О крестьянских хозяйствах». В 1998 г. принят новый Закон РК «О крестьянском (фермерском хозяйстве)». В соответствии со статьей данного Закона крестьянским (фермерским) хозяйством признается семейно-трудовое объединение лиц, в котором осуществление индивидуального предпринимательства неразрывно связано и использованием земель сельскохозяйственного назначения для производства сельскохозяйственной продукции, а также с переработкой и сбытом этой продукции. В то же время фермерское хозяйство представляет собой одну из форм свободного предпринимательства, осуществляемого на принципах экономической выгоды. Субъектами крестьянского хозяйства являются физические лица, занимающиеся предпринимательской деятельностью без образования юридического лица и при отсутствии признаков юридического лица [14].

Крестьянское (фермерское) хозяйство самостоятельно определяет направление своей деятельности, структуру и объемы производства, выращивает, перерабатывает и реализует продукцию, а также решает другие вопросы, связанные с ведением хозяйства. Средства производства, применяемые в таком хозяйстве, приобретаются фермерами на собственные или заемные средства, а также в аренду по договору. Имущественные отношения членов хозяйства регулируются соответствующими нормами гражданского и земельного законодательства.

Основными признаками крестьянского (фермерского) хозяйства, отличающими его от других организационно-правовых форм сельскохозяйственных предприятий, являются наличие в нем семейно-трудовых связей, осуществление деятельности хозяйства на личном труде его членов и совместной собственности на имеющиеся средства производства. В зависимости от выбранной формы хозяйствования крестьянскому (фермерскому) хозяйству присущи характерные только для него специфические признаки:

– крестьянское хозяйство выступает в качестве односубъектного формирования, а именно носителя определенных прав и обязанностей;

– крестьянское (фермерское) хозяйство может быть представлено в идее взаимосвязанных компонентов — имущественного комплекса, земельного участка и труда, составляющих основу его деятельности;

– крестьянское хозяйство является субъектом предпринимательской деятельности, что дает ему возможность осуществления определенных прав и обязанностей, установленных законодательством для предпринимателей.

В широком смысле крестьянское (фермерское) хозяйство следует рассматривать как многогранную и разнообразную совокупность организационных формирований, развивающихся на основе личного и семейного труда, личной и семейной форм собственности, а также отличающихся правовыми отношениями и уровнем экономической самостоятельности (табл. 1) [15].

Классификация крестьянских (фермерских) хозяйств

Классификационный признак	Социально-экономический тип хозяйства
Организационно-правовая форма	Крестьянское хозяйство Фермерское хозяйство Простое товарищество
Форма собственности на имущество	С совместной собственностью С общей долевой собственностью С индивидуальной собственностью
Число семей	Односемейное Двухсемейное Многосемейное
Форма землепользования	С правом постоянного пользования С правом временного пользования С использованием арендованных земель
Трудоресурсная занятость	С полной занятостью С неполной занятостью С частичной занятостью С привлечением наемных работников
Производственная направленность	Специализированное Многоотраслевое
Технологическая завершенность производства	Без переработки продукции С переработкой продукции С частичной переработкой продукции
Объем товарной продукции	Крупные Средние Мелкие

Фермерские хозяйства — независимые товаропроизводители, имеющие полную экономическую самостоятельность в своей деятельности. Обычно под фермой понимается специализированное высокотоварное хозяйство, функционирующее на базе участия его владельца в процессе производства и реализации сельскохозяйственной продукции для конкретных заказчиков. Базой жизнедеятельности фермерских хозяйств, в основном, является труд владельцев и членов их семей [16]. Основным условием в выборе той или иной формы собственности и хозяйствования должна быть возможность производить на единицу совокупного труда наибольшее количество конечной продукции. Поэтому в аграрном секторе получит развитие организационно-правовая форма хозяйствования, обеспечивающая дальнейшее наращивание объемов производства сельхозпродукции и повышение его экономической эффективности.

Таким образом, агроформирования (сельскохозяйственные товаропроизводители) могут иметь любую разрешенную законодательством организационно-правовую форму. Все формы равны перед законом и все меры аграрной политики, если это не оговорено специально в соответствующем нормативном акте, в равной степени применяются ко всем сельхозпроизводителям. Реформирование отечественной экономики в целом, и АПК, в частности, является серьезным испытанием способности предприятий адаптироваться к динамичным изменениям внешней среды. Возникающие у агроформирований проблемы финансирования, устойчивости, кредитоспособности разрешаются, если им удастся упорядочить процесс формирования необходимых для основной деятельности финансовых ресурсов за счет различных источников. Чрезвычайно важно определить систему внутриотраслевых приоритетов с целью концентрации материальных и финансовых ресурсов. В этой связи необходимо определить теоретические аспекты финансового обеспечения субъектов рынка.

Создание сельскохозяйственных формирований не было ориентировано на потребности рынка, что и привело к снижению эффективности их производств; снизилась концентрации производства, изменилась отраслевая структура хозяйств, сократились площади, находящиеся в пользовании сельхозтоваропроизводителями, соответственно в большинстве случаев сложились мелкие сельхозпредприятия и крестьянские хозяйства, а также уменьшились размеры землепользований в расчете на

1 хозяйство. По оценке НИИАПКирСТ, примерно около половины сельхозпредприятий (48 %) имеют площадь пашни до 200 га, 44 % — до 2000 га и только 8 % предприятий — около 15 тыс. га, что еще раз подтверждает необходимость укрупнения хозяйств. Животноводство размещено в основном на личных подворьях, незначительно — в крестьянских хозяйствах и лишь 10 % — в сельхозпредприятиях. В среднем на 1 сельхозпредприятие, которое имеет скотопоголовье, приходится 336 голов крупно-рогатого скота и 1455 голов овец. Сельхозпредприятия специализируются в основном на продукции растениеводства с высокой долей производства зерна. Этому соответствует и складывающаяся структура посевных площадей, где посевы зерновых культур составляют до 80 %, а небольшие площади под кормовыми не могут обеспечить поступательное развитие животноводства.

Опыт развитых стран показывает, что в целях повышения эффективности производства в сельском хозяйстве должны преобладать средние и крупные сельхозтоваропроизводители. В настоящее время в аграрном секторе имеется тенденция к мелкотоварному производству. Из общего числа сельхозформирований, удельный вес крестьянских (фермерских) хозяйств возрос с 6,6 % в 1990 г. до 95,5 % в 2017 г.

Таблица 2

**Структура валовой продукции сельского хозяйства
Республики Казахстан по категориям хозяйств, %**

Показатели	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2017 г.
Все категории хозяйств, в том числе	100	100	100	100	100
сельскохозяйственные предприятия	16,5	19,4	18,8	20,6	23,2
крестьянские (фермерские) хозяйства	22,9	25,5	25,8	27,4	28,3
хозяйства населения	60,5	55,1	55,4	52,0	48,5

По данным Комитета по статистике, более 80 % валовой продукции в настоящее время производят именно «хозяйства населения» и крестьянские (фермерские) хозяйства, число которых в 2017 г. больше почти в 20 раз по сравнению с юридическими лицами сельхозтоваропроизводителями (табл. 2, рис. 1).

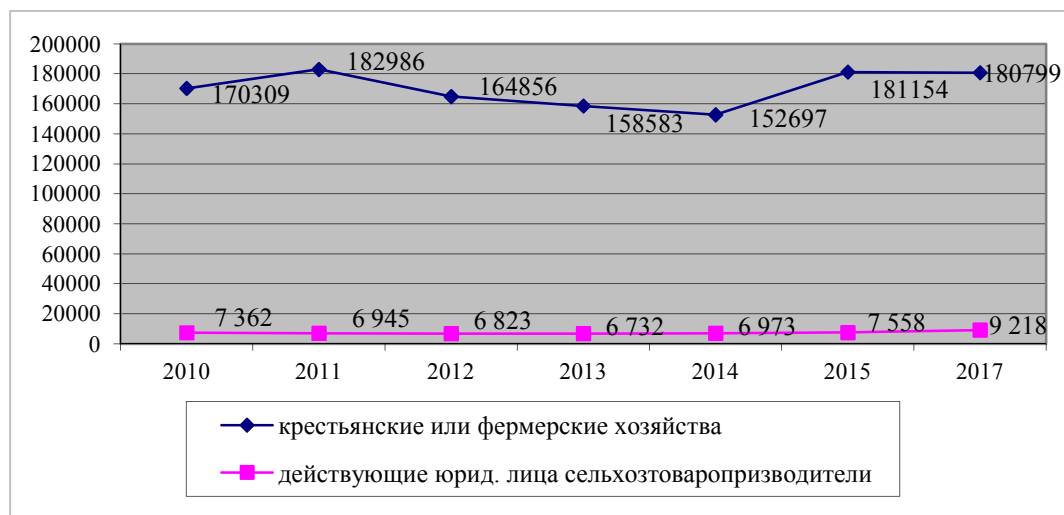

Рисунок 1. Количество активных крестьянских (фермерских) хозяйств
и действующих сельскохозяйственных юридических лиц

Процесс адаптации сельскохозяйственных предприятий к новым условиям хозяйствования протекал небезболезненно и имел особенности. Так, некоторые сельские производители не сумели наладить работу в соответствии с законами рынка, распродали земельные участки, скот, средства производства и пополнили ряды горожан. Оставшаяся часть сельских производителей все-таки вынуждена была считаться с требованиями рыночной экономики, перестраивать свое мышление, образ жизни и научиться самостоятельно зарабатывать деньги. В процессе адаптации сельскохозяйственных предприятий к условиям рыночного механизма хозяйствования при анализе показателей выделяются три

периода. Первый период охватывает промежуток времени после приобретения Казахстаном суверенитета, начала перестроечных явлений на селе и до 1995 г. В этот отрезок времени большинство сельскохозяйственных предприятий работают убыточно, происходит отток финансовых и трудовых ресурсов из сельского хозяйства. Процесс адаптации идет весьма болезненно. Растениеводство и животноводство нерентабельны. Второй период включает промежуток времени с 1995 по 1999 гг. Он характеризуется появлением положительных тенденций в результатах деятельности сельскохозяйственных предприятий, дальнейшими преобразованиями формы собственности. И наконец, третий период начинается с 1999 г. и длится по настоящее время. Этот промежуток времени интересен в плане структурных изменений, наращивания темпов роста продукции растениеводства и животноводства. Сельскохозяйственные предприятия стали активно осваивать рыночные принципы хозяйствования. Как показала ситуация, одним из основных факторов, негативно влияющих на инвестиционную активность, является финансовая неустойчивость большинства сельскохозяйственных товаропроизводителей, низкий уровень его доходности и значительные риски. Факторы низкого роста прибыли аграрного сектора связаны с особенностями спроса на продукцию сельского хозяйства и со специфическими особенностями данной отрасли. Данные рисунка 2 показывают, что рентабельность продукции животноводства в 2017 году осталась почти на прежнем уровне по сравнению с 2012 г., при этом рентабельность продукции растениеводства повысилась почти в 1,6 раза за данный период.

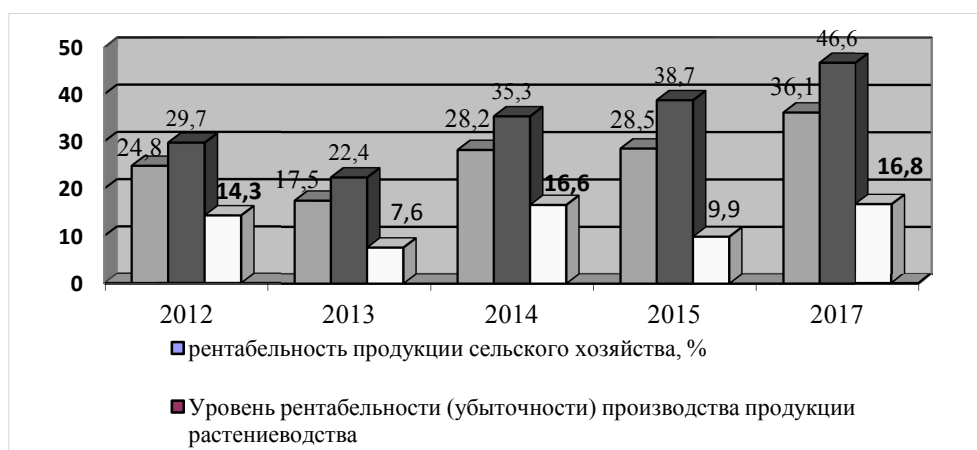

Рисунок 2. Рентабельность производства сельскохозяйственной продукции за 2012–2017 гг., %

Неустойчивость ведения зернового производства, связанная с частыми сильными колебаниями урожайности зерновых культур, отражается прежде всего на результатах финансово-хозяйственной деятельности сельскохозяйственных формирований или на устойчивости доходов сельских товаропроизводителей. Как показывают исследования, на величину доходов хозяйств оказывают большое влияние внутренние цены на зерновые культуры. Индекс цен на продукцию сельского хозяйства в 2017 г. имел тенденцию к росту почти на 2,7 % по отношению к 2014 г. При этом, цены на продукцию растениеводства повысились на 20,8 %, в том числе на зерновые культуры на 22,2 %, масличные культуры снизились на 0,6 %. Цена на продукцию животноводства увеличилась лишь на 2,3 %. Цена культуры зависит от спроса на внутреннем рынке, государственного вмешательства, состояния зернового рынка соседних государств. Меры по защите от ценовых рисков субъектов аграрного сектора предпринимает АО «Продовольственная корпорация», ежегодно устанавливающая фиксированные закупочные цены на зерно. Однако определенные ограничения со стороны Корпорации, касающиеся качества и объема закупаемого зерна, не позволяют большинству хозяйств, особенно мелким, сдавать зерно и обеспечивать стабильность своих доходов. Анализ закупочных цен на элеваторах показал сильную вариацию цен. Кроме того, высокие издержки по перевозке и хранению зерна на элеваторах заставляют сдавать зерно по низкой цене в ближайший элеватор, что значительно снижает доходы сельхозтоваропроизводителей. Рассмотрим влияние цены и урожайности зерновых на доход в расчете на 1 гектар посевов (табл. 3).

Т а б л и ц а 3

Влияние цены и урожайности зерновых на уровень дохода хозяйств (в расчете на 1 га)

Год	Средняя цена, долл./ц	Урожайность, ц/га	Доход, долл. (г)
1 г.	6,0	3,6	21,6
2 г.	6,4	13,0	83,2
3 г.	7,7	7,6	58,6
4 г.	6,8	10,8	73,4
5 г.	5,6	8,7	48,7
6 г.	8,8	9,0	79,2
7 г.	9,9	7,1	70,3
8 г.	9,8	8,5	83,3
9 г.	10,8	9,6	103,7
10 г.	17,2	11,6	199,5
11 г.	21,1	7,5	158,3
Среднее	10,0	8,8	89,1

Т а б л и ц а 4

Расчетная таблица для определения средних квадратических отклонений дохода

Год	Линейные отклонения	Квадраты линейных отклонений
1 г.	-67,5 (21,6–89,1)	4556,3
2 г.	-5,9 (83,2–89,1)	34,8
3 г.	-30,5 (58,6–89,1)	930,3
4 г.	-15,7 (73,4–89,1)	246,5
5 г.	-40,4 (48,7–89,1)	1632,2
6 г.	-9,9 (79,2–89,1)	98,0
7 г.	-18,8 (70,3–89,1)	353,4
8 г.	-5,8 (83,3–89,1)	33,6
9 г.	14,6 (103,7–89,1)	213,2
10 г.	110,4 (199,5–89,1)	12188,2
11 г.	69,2 (158,3–89,1)	4788,6
	Сумма линейных отклонений =- 0,3	25075,1
	Среднее значение	2279,6

Для определения коэффициента вариации необходимо рассчитаем величину среднего квадратического отклонения (табл. 4).

$$V = \frac{\sigma}{X} \cdot 100 \% ; \quad (1)$$

$$V = 47; \quad 7/89; \quad 1=53,5 \%$$

Вариация доходов по зерновым в расчете на 1 га посевов значительна и составляет 53,5 %.

Таким образом, сельскохозяйственное производство страны остается все еще мелкотоварным, государство должно решить следующие задачи:

- защита экономической конкуренции, содействие развитию предпринимательства, свободное продвижение сельскохозяйственных товаров и ресурсов [17,18];
- создание условий для конкуренции на продовольственном рынке, чтобы ослабить монополистическое влияние на цены в АПК, закупки должны производиться по рыночным ценам, сложившимся в конкретном регионе;
- применение прямых бюджетных надбавок в расчете на единицу реализованной продукции;
- проводить экономическую политику регулирования импорта сельскохозяйственной продукции и продукции перерабатывающей промышленности.

Список литературы

- 1 Кондратьев Н.Д. О крупно-крестьянских хозяйствах / Н.Д. Кондратьев, Н.П. Макаров. — Ч. 2. — М., 1917.
- 2 Байдыбекова С.К. Экономическая эффективность различных форм хозяйствования в аграрной сфере (на материалах Алматинской области): автореф. канд. экон. наук. / С.К. Байдыбекова. — Алматы, 2010. — 33 с.
- 3 Чайнов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чайнов // Избранные труды. — М.: Колос, 1993.
- 4 Адуков Р.Х. Земельная и аграрные реформы в России: сб. науч. тр. ВНИЭТУСХ/ Р.Х. Адуков. — Воронеж, 1998.
- 5 Имяреков С.М. Организационно-экономические отношения в кооперативной системе АПК: автореф. ... д-ра экон. наук / С.М. Имяреков— М., 2009. — 45 с.
- 6 Анафияева Ж. Основные направления развития АПК // Сейфуллинские чтения-13: сохраняя традиции, создавая будущее: материалы Респ. науч.-теор. конф., посвящ. 60-летию Казах. агротехн. ун-та им. С. Сейфуллина. — 2017. — Т. I, Ч.4. — С. 31–35.
- 7 Абылгазина М.В. Показатели деятельности аграрной кредитной корпорации //М.В. Абылгазина, Р.М. Жунусова. Сейфуллинские чтения–10: Новые перспективы подготовки конкурентоспособных кадров и роль науки в формировании индустриально-инновационной политики страны: материалы Междунар. науч.-теорет. конф., посвящ. 120-летию со дня рождения С. Сейфуллина. — 2014. — Т. I, ч.2. — С. 66–68.
- 8 Чайнов А.В. Избранные труды / А.В. Чайнов. — М., 1993.
- 9 New tendencies in agricultural cooperatives in Kazakhstan / A. Ismailova, A. Balkibayeva, Z.P. Aidynov, D. Aikupesheva, D. Zhenishan // Вестн. Науки Казахского агротехнического ун-та им. С. Сейфуллина (междисциплинарный). — 2017. — № 1(92). — P.152–158.
- 10 Предложения по регулированию функционирования личных подсобных хозяйств сельского населения в Республике Казахстан / кол. авт. Молдашев А.Б., Жарекешев Х.Б., Григоров В.В. / НИИЭиРСТ. — Алматы, 2017.
- 11 Усатова А.С. Организационно-экономическое развитие личных подсобных хозяйств (на примере Ставропольского края) // Агропромышленный комплекс: состояние, проблемы, перспективы: сб. ст. V Междунар. науч.-практ. конф. / МНИЦ ПГСХА. — Пенза: РИО ПГСХА, 2009. — С. 271.
- 12 Чайнов А.В. Крестьянское хозяйство / А.В. Чайнов // Избранные труды. — М.: Экономика, 1989.
- 13 Закон РК. «О крестьянском (фермерском) хозяйстве». Принят 31 марта 1998 г., № 214-1 (с изм., внесенными Законами РК от 24.12.01 г. № 276-III; от 08.01.03 г. № 375- II; от 13.03.03. № 395- II).
- 14 Бакирбекова А.М. Развитие крестьянских (фермерских) хозяйств в Казахстане // Коллективная продовольственная безопасность стран СНГ: проблемы и пути их решения: материалы Междунар. конф. — Алматы: НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 2008. — С. 329, 481.
- 15 Ертазин Х.Е. Становление и развитие агробизнеса в Казахстане. / Х.Е. Ертазин. — Алматы: Білім, 1999. — С. 20.
- 16 Нурумов А.А. Государственная финансовая поддержка развития АПК РК Журнал «Актуальные проблемы экономики» / А.А. Нурумов, Б.Т. Аймурзина. — № 2 (152). — Украина, 2014. — С. 87–93.
- 17 Аймурзина Б.Т. Mechanism of financial of regulation of the agro-industrial complex of Kazakhstan / Б.Т. Аймурзина, М.Ж. Каменова и др. // International Journal of Economic Perspectives. — 2017. — Vol. 11, Is. 2. — P. 40–44.

М.Ж. Каменова, Б.К. Джазыкбаева, Б.Т. Аймурзина

Ауыл шаруашылығын тұрақты дамытуда агроөндірістік кешенінің шаруашылық жүргізу нысандарының ерекшеліктері

Мақалада аграрлық саладағы қазіргі экономикалық қатынастардың маңызды мәселесі ретінде шаруашылық жүргізудің нысаны саналатындығы көрсетілген. Агроөнеркәсіптік кешендегі реформалар тәжірибесі Қазақстанда жалпы өнімнің 80 %-дан астамын қазіргі уақытта «тұрғындардың шаруашылықтары» және шаруа (фермер) қожалықтары өндіріп, ауыл шаруашылығы өндірісінің көлемін одан әрі арттыруды, атап айтқанда, өсімдік шаруашылығын және оның экономикалық тиімділігін арттыратындығын көрсетті. Қазіргі уақытта аграрлық секторда шағын өндіріс үрдісі байқалады. Қазіргі жағдай инвестициялық белсенділікке теріс әсер ететін басты факторлардың бірі ауылшаруашылық өндірушілердің көпшілігінің қаржылық тұрақсыздығы, оның табыстылығының төмендігі және елеулі тәуекелдер екендігін көрсетіп отыр. Агроөнеркәсіптік кешендегі кірістің өсуінің төмендігі ауыл шаруашылығы өнімдеріне деген сұраныстың ерекшеліктерімен және осы саладағы өндірістің маусымдық сипатына байланысты. 2012–2017 жылдарға арналған ауыл шаруашылығы өнімдерінің табыстылығы, шаруашылық санаттары бойынша Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық өнімдерінің жалпы көлеміне талдаулар жасалып, астық өнімділігі мен бағаның шаруашылықтың табыс деңгейіне әсері көрсетілген. Астықтың бағасын белгілеуді одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: ауыл шаруашылығы өндірісі, ауылшаруашылық тауарын өндірушілер, шаруа (фермер) қожалықтары, баға, шығымдылық, рентабельділік.

M.Zh. Kamenova, B.K. Jazykbayeva, B.T. Aymurzina

Features of forms of agro-industrial complex management in the sustainable development of agriculture

In the article it is noted that the choice of forms of management is an important problem of the existing economic relations in the agrarian sphere. The practice of reforms in the agro-industrial complex has shown that in Kazakhstan more than 80 % of gross output is currently produced by «households of the population» and peasant farms, ensuring a further increase in the volume of agricultural production, namely, plant growing and its economic efficiency. Currently in the agricultural sector, there is a tendency to small-scale production. As the situation showed, one of the main factors negatively affecting investment activity is the financial instability of most agricultural producers, the low level of its profitability and significant risks. The factors of low profit growth in the agricultural sector are related to the peculiarities of the demand for agricultural products and the seasonality of production in this industry. The analysis of the gross agricultural output of the Republic of Kazakhstan by the categories of farms, the profitability of agricultural production for 2012–2017 years was carried out, the influence of prices and grain yield on the level of farm income was shown. Suggestions for further improvement of grain pricing were given.

Keywords: agricultural production, agricultural producers, peasant farms, price, yield, profitability.

References

- 1 Kondratev, N.D. & Makarov, N.P. (1917). *O krupno-krestianskikh khoziaistvakh [About large-peasant farms]*. (P. 2). Moscow [in Russian].
- 2 Baidybekova, S.K. (2010). Ekonomicheskaya effektivnost razlichnykh form khoziaistvovaniia v ahrarnoi sfere (na materialakh Almatinskoi oblasti) [Economic efficiency of various forms of management in the agricultural sector (on the materials of Almaty region)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 3 Chaianov, A.V. (1993). *Osnovnye idei i formy orhanizatsii selskokhoziaistvennoi kooperatsii [Main ideas and forms of organization of agricultural cooperation]*. Moscow: Kolos [in Russian].
- 4 Adukov, R.Kh. (1998). Zemelnaia i ahrarnye reformy v Rossii [Land and agrarian reforms in Russia]. *Sbornik nauchnykh trudov VNIETUSKh. Voronezh* [in Russian].
- 5 Imiarekov, S.M. (2009). Orhanizatsionno-ekonomicheskie otnosheniia v kooperativnoi sisteme APK [Organizational and economic relations in the cooperative system of agriculture]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
- 6 Anafiiava Zh. (2017). Osnovnye napravleniia razvitiia APK [The main directions of development of agriculture]. *Proceedings from Seifullin readings-13: preserving traditions, creating the future: Respublikanskoi nauchno-teoreticheskoi konferentsii posviashchennaia 60-letiiu Kazakhskogo agrotekhnicheskogo universiteta imeni S.Seifullina – International Scientific and Practical Conference*. (Vol. 1, Part 4, pp. 31–35) [in Russian].
- 7 Abylgazina, M.V. & Zhunusova, R.M. (2014). Pokazateli deiatelnosti ahrarnoi kreditnoi korporatsii [Performance indicators of agricultural credit Corporation]. *Proceedings from Seifullin readings – 10: New perspectives of competitive personnel training and the role of science in the formation of industrial-innovative policy of the country: mezhdunarodnaia nauchnaia-prakticheskaia konferentsiia – International Scientific and Practical Conference*. (Vol. 1, P. 1, p. 66–68) [in Russian].
- 8 Chaianov, A.V. (1993). *Izbrannye trudy [Selected works]*. Moscow [in Russian].
- 9 Ismailova, A., Balkibayeva, A., Aidynov, Z.P., Aikupesheva, D., Zhenishan, D. (2017). New tendencies in agricultural cooperatives in Kazakhstan. *Vestnik Nauki Kazakhskogo ahrotekhnicheskogo universiteta imeni S. Seifullina (mezhdistsiplinarnyi) – No. 1(92)*, 152–158
- 10 Moldashev, A.B., Zharekeshev, Kh.B., & Grigoruk, V.V. (2017). Predlozheniia po reulirovaniu funktsionirovaniia lichnykh podsobnykh khoziaistv selskogo naseleniia v Respublike Kazakhstan [Proposals to regulate the functioning of private farms of the rural population in the Republic of Kazakhstan]. NIIEIRST. Almaty [in Russian].
- 11 Usatova, A.S. (2009). Orhanizatsionno-ekonomicheskoe razvitie lichnykh podsobnykh khoziaistv (na primere Stavropolskogo kraia) [Organizational and economic development of private farms (on the example of Stavropol region)]. *Agro-industrial complex: state, problems, prospects: sbornik statei V Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii – collection of articles in the V International Scientific and Practical Conference*. (p. 271). MNITs PGSKhA. Penza: RIO PGSKhA [in Russian].
- 12 Chaianov, A.V. (1989). *Krestianskoe khoziaistvo [Peasant holding]*, Moscow: Ekonomika [in Russian].
- 13 Zakon RK. O krestianskom (fermerskom) khoziaistve: priniat 31. Marta 1998 h., № 214-1 [law of RK. On peasant (farmer) economy]. [in Russian].
- 14 Bakirbekova, A.M. (2008). Razvitie krestianskikh (fermerskikh) khoziaistv v Kazakhstane [Development of peasant (farm) farms in Kazakhstan]. *Collective food security of the CIS countries: problems and solutions: mezhdunarodnaia konferentsiia – International Conference*. (p. 481, 329). Almaty: NII ekonomiki APK i razvitiia selskikh territorii [in Russian].
- 15 Ertazin, Kh.E. (1999). *Stanovlenie i razvitie ahrobiznesa v Kazakhstane [Становление и развитие агробизнеса в Казахстане]*. Almaty: Bilim [in Russian].
- 16 Nurumov, A.A. & Aimurzina, B.T. (2014). Hosudarstvennaia finansovaia podderzhka razvitiia APK RK [State financial support for the development of the agroindustrial complex of Kazakhstan]. *Zhurnal «Aktualnye problemy ekonomiki» – Journal «Actual problems of the economy»*, No. 2 (152), 87–93. Ukraina [in Russian].
- 17 Aimurzina, B.T., Kamenova, M.Zh. & et al. Mechanism of financial of regulation of the agro-industrial complex of Kazakhstan. *International Journal of Economic Perspectives*, Vol. 11, Is. 2, 40–44, 2017.

I.P. Stesenko¹, A.B. Tasmaganbetov², G.M. Aldashova²

¹*Baltic International Academy;*

²*K. Zhubanov Aktobe Regional State University
(E-mail: aslandelo@mail.ru)*

Assessment of competitiveness of industries in Kazakhstan and Russia

In the article the genesis and the potential of the Kazakh and Russian economic industrial cooperation are analyzed, as well as limiting factors and perspectives of its further development. In the article the dialectical relationship and the dualistic nature of cooperation and competitiveness are revealed. The authors' hypothesis is based on the idea that the dominant purpose of industrial cooperation is a model of the active participation of the consolidated group of countries in the region eliminating the possibility of a drift towards the periphery. The authors used the concepts of methodological possibilities of the «theory of the new regionalism», «competitiveness theory» and geopolitical doctrine of Eurasianism tried to explain the background and development of the industrial capacity of the Kazakh and Russian economic cooperation, that allow to evaluate the quantitative and qualitative parameters of the functioning of the Kazakh and Russian economic and industrial cooperation, its limiting factors and perspectives for its further development. Modern features and problems of economic cooperation of Kazakhstan and Russia on macro - and meso-levels are revealed and ways of their decision are offered. Comparative analysis of the level of economic development of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation are assessed. The specificity of the Kazakh-Russian cooperation in the industrial (fuel and energy, transport, industrial), trade and investment spheres is studied and the author's assessment of the prospects of their development is given.

Keywords: industry, cluster, technology, technological structure, industrial complex, mining industry, new regionalism, integration, Kazakh-Russian economic relations, cooperation.

I. Introduction

Competition is a necessary condition for the formation and development of market relations. It helps to improve the economy, reduce production costs, improve product quality. Competition also contributes to the renewal of fixed assets, helps to meet the needs of consumers, improve the socio-economic standard of living of the population. The concept of «competitiveness» covers a wide range of economic characteristics that determine its position in the industry market. This complex includes the qualitative characteristics of the goods, the quality of the equipment and technology, the level of organization of production, labor, management and marketing.

Within the framework of economic globalization, a high level of competitiveness is a priority for the success of the enterprise, industry and country. As part of the competitiveness of the economy is understood concentrated expression of social opportunities realized in goods and services, both in domestic and foreign markets. The competitiveness of the industry is determined by the presence of competitive advantages that allow to produce high quality products that meet the requirements of specific groups of consumers according to the market segment. Characteristics, evaluation criteria and indicators, as well as factors affecting the level of competitiveness of an enterprise, industry or country have their own specifics in the industry market [1].

The American school (M. Porter, M. Enright, M. Storper, P. Krugman, G. Gereffi) is focused on the most practical aspects of the implementation of programs to improve the competitiveness of economic entities; the main research topics are the analysis of the development of industrial and regional clusters as the basis of the competitiveness of countries and regions.

M. Porter's developments were continued by another American scientist M. Enright, concerning the regional aspect. He developed the theory of regional clusters. According to its definition, «a regional cluster is an industrial cluster geographically close to each other by cluster member firms» or «a regional cluster is a geographical agglomeration of firms operating in one or more similar industries». The main determinants of improving the development of regional clusters are the four sides of the diamond of competitive advantages defined by M. Porter. M. Enright noted three levels of competitive advantages of the regional cluster: supranational, national and local.

Experts, based on the theory of M. Storper, developed a scheme of «ideal development» of the regional cluster, consisting of six stages:

1. Creation of pioneer firms based on local specific production skills;
2. Creation of a system of special service providers of firms and a specialized labor market;
3. Creation of new (often governmental) organizations to support firms working in 3rd grade;
4. Attraction of external domestic and then foreign firms, highly skilled labor force as incentives for the organization of new cluster firms in the cluster;
5. Creation of non-market assets between firms that stimulate diffusion of innovation, information and knowledge;
6. The stage of the fall of the 6th cluster, when the cluster has exhausted its innovation potential, and the closed one does not allow it to confuse innovations from the external market.

Hettne Bjorn stands out from researches in this area, claiming that the main action of the elements of modern globalized economic system serves the region. Wherein, this new regionalism, firstly, is formed in a multipolar world, and secondly, is the result of movement within the region, thirdly, the region is more open and multilateral concept, fourthly, it also includes non-governmental players (Hettne & Soderbaum, 2002) [2].

The main arguments of the representatives of the «new regionalism theories» are the following: firstly, regionalism as a purely endogenous process in each region has its own specific model, deterministic set of specific socio-economic, industrial, socio-cultural, political and historical characteristics of the region; secondly, the economic reality of the second half of the 20th century, in which European integration was born, is fundamentally different from the modern picture of the world, in which similar situations are reproducible (Baikov, 2010) [3].

The author's hypothesis comes from the fact that there are significant features of the typological similarity in the set of the original motivations of the integration of EU and CIS groups. Thus, the prerequisites for the formation of the integration of these associations are: firstly, the fear of intraregional conflicts, as well as the need to unite in the face of the larger, first of all, non-regional players; secondly, the desire to simplify the conditions for intra-regional economic exchange and to create conditions for improving the competitiveness of the integration group as a whole in relation to the «outside» of the state; thirdly, efforts to create a common identity symbols based on a common historical and cultural heritage and common historical and economic destinies in the future; fourthly, the predominance of the intergovernmental approach to strategic decision-making relating to regional development [4].

II. Data, Analysis, and Results

All these years the Kazakh-Russian relations were developing steadily and dynamically, important issues were solved, consistently, in the economic, political, humanitarian and other spheres. Countries have developed partnerships, for which stability, mutual trust and openness are fully characteristic. The high level of cooperation has objective reasons, connected not only with the huge total length of the borders of more than 6,000 km, the active interaction of adjacent regions, but also the common historical, economic and spiritual values of the two largest Eurasian peoples — Kazakhs and Russians.

Now legal base includes more than 300 documents. It has become more political trust and understanding. The culmination of the political will of the two countries was the adoption of a declaration on eternal friendship and cooperation oriented to the 21st century, which has political importance for the future of Kazakhstan and Russia.

In terms of socio-economic development, Kazakhstan and Russia are developing countries with new economies. Kazakhstani foreign policy gives priority to the Russian Federation. Kazakhstan and Russia are committed to preserving the common economic, defense, humanitarian and information space and are equally interested in strengthening each other's security, stability and prosperity. Both states have all the necessary conditions and prerequisites for such interstate cooperation (Table 1).

Table 1

Necessary conditions and prerequisites for interstate cooperation of Kazakhstan and Russia

№	Option	Kazakhstan	Russia
1	2	3	4
1	Geographical proximity	The presence of a jointly created infrastructure	The presence of a jointly created infrastructure
2	Area	2 724 900 км ² (the 9th place)	17 125 191 км ² (the 1st place)

1	2	3	4
3	GDP in terms of PPP	460 bn.\$ (the 41st place)	3800 bn.\$ (the 6th place)
4	GDP per capita	25 669 \$ (47th place)	25 411 \$ (48th place)
5	Population	17 963 900 bn. (64th place)	146 804 372 bn. (9th place)
6	Human Development Index	0,788 (high, 56th place)	0,804 (very high, 49th place)
7	Natural resources	Oil, natural gas, coal, rare earth elements, ferrous and non-ferrous metal ores, etc.	Oil, natural gas, coal, rare earth elements, ferrous and non-ferrous metal ores, etc.
8	Industrial potential	high	high
9	Cooperation	close	close
10	Agriculture	Production of cereals and livestock products	Production of cereals and livestock products
11	Transport corridors	5	3
12	Education, culture, science	Close connected	Close connected
13	Technological structure in the economy	3,4,5	4,5

Note. Source [5].

Necessary conditions and prerequisites for interstate cooperation between Kazakhstan and Russia:

- Russia and Kazakhstan have rich natural resources: oil, natural gas, coal, rare earth elements, ores of ferrous and non-ferrous metals, etc.;
- the presence of a strong industrial potential in the fuel and energy, metallurgical and chemical industries, engineering and metalworking, enterprises which have operated for decades in close cooperation;
- both States have great opportunities for the development of agriculture, especially for the production of grain crops and livestock products;
- Russia and Kazakhstan have a well-developed transport system, which is traditionally interconnected with similar European systems, Caucasian, Central Asian and far Eastern regions and countries;
- most of the fixed assets of industry, agriculture and housing and communal services were created under the same conditions and standards;
- the main transport and communication industries, energy of the Republic of Kazakhstan worked in a single technical and technological mode with Russian structures, received scientific and regulatory and material and technical support also from Russia. Thus, rail transport was 80 % satisfied with supplies from Russia, for aviation this percentage was even higher, the same is in the field of communications;
- education, culture, science of Kazakhstan had a close relationship with the relevant areas of Russia; training of specialists and highly qualified personnel in all sectors of the economy was carried out according to common norms and standards;
- both states have large and underutilized potential reserves for economic recovery and increasing export potential, primarily for manufacturing and agricultural products, as well as transport system services;
- Kazakhstan and Russia are facing similar tasks today, in particular, building a competitive economy by diversifying the sectoral structure, creating new and developing existing knowledge-based industries, including export-oriented ones, working in the manufacturing industries for the production of goods and services with high added value [6].

Russia is the second largest economy in the middle surrounded by Kazakhstan, and a common border with it is 7591 km away. There is a significant difference between countries in population: RK — 17.6 million, Russia — 143,7 million. Economically, Russia significantly outweighs Kazakhstan. By a large margin from Kazakhstan, it dominates the Eurasian integration Union (EAEU). Russia's share in its total GDP is 82.7 percent. The high degree of disproportion between the members of the Association distinguishes it from other integration blocks in the world.

But there are obvious differences between these two countries and, first of all, the incompatibility of the size of economies.

After the devaluation of the national currency, Kazakhstan lost its primacy and ceded to Russia in per capita GDP, which was \$10344 by the end of 2016 and \$9346 — in the Russian Federation (Fig. 1).

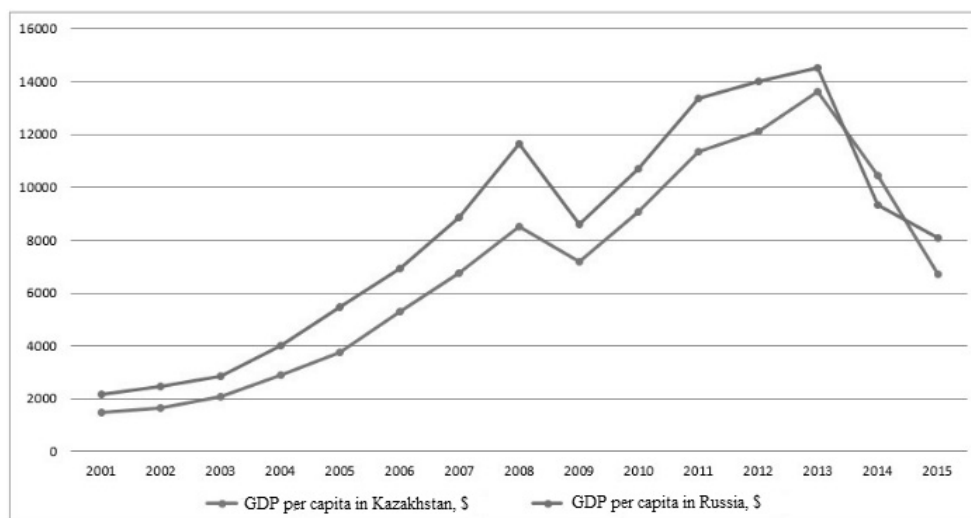

Figure 1. GDP per capita in Kazakhstan and Russia for 2001–2015 [5]

The main reason for the decline in GDP per capita in Kazakhstan was the fall in prices the country's main export product — oil, which brings about half of the revenues to the budget. The result was almost 100 % devaluation, when in August 2015, the price for 1 US dollar rose from 188 tenge to 384 in January 2018. Despite the fact that the Russian economy continues to experience difficulties from Western sanctions, its budget depends less on world oil prices than on Kazakhstan, but the less dramatic devaluation of the ruble remains the main factor.

The structural changes made during the years of independence did not yield any significant results. The dependence of the country on the import of industrial products is still an actual problem for Kazakhstan. About half of the imports are products of the heavy and transport industries, engineering.

Despite the focus of the Russian economy on the extraction and sale of minerals, their contribution to Russia's GDP is gradually declining. For 4 years, their share decreased by almost 4 percentage points. It is caused by a surge in activity in the services market. According to Rosstat, this type of activity for 2018 brought Russia's GDP 9.2 trillion rubles, increasing from 2012 to 3.1 trillion rubles.

Analysis of the sectoral structure of the GDP of both countries shows the following: the economy of Kazakhstan shows a direct dependence on the extraction of minerals (oil, gas, metals), while the Russian economy is gradually moving away from this, its economy shows an increase in operations with real estate and other services.

In Kazakhstan today, when the current crisis affected almost all industrial enterprises, there is a weak activity of enterprises in the creation and distribution of innovations. According to the Statistics Committee of the Ministry of Economy of the Republic of Kazakhstan, the share of innovation-active enterprises in the country was 8.1 % of the total number of respondents (24,068 units). In previous years, it had the following level: from 2.1 % in 2003 to 8.1 % in 2018.

In Russia the situation is the same as in Kazakhstan. According to Rosstat, the share of innovation-active enterprises in Russia was 9.7 %. In previous years, it had the following level: from 10.3 % in 2003 to 9.7 % in 2018.

Two countries are currently not priority partners for each other, especially Kazakhstan for Russia. For 2012–2016, the level of mutual trade fell by 2.2 percent.

The results of any structural changes should be directly reflected in the sectoral structure of the national economy, GDP and the balance of payments, as well as in the structure of employment by economic sectors. In 2015, the gross domestic product (GDP) of Kazakhstan decreased to 1.5 %, and in 2016 decreased to 2 %. The suspension of GDP growth was due to a decrease in oil prices around the world, the fall in the level of investment in the economy of the post-soviet states, a decrease in oil demand from China and Russia, the impact of anti-Russian sanctions on the economy of Kazakhstan.

The Russian-Kazakh Agreement and the program of long-term economic cooperation between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Russian Federation (until 2020) provide a large field of activity for the production cooperation of our countries.

The priorities of bilateral economic cooperation most fully reflect the complementarity of the economies of our countries, which are components of the once unified economic complex — fuel and energy and agro-industrial complexes, metallurgy, engineering and transport, outer space (Table 2).

Table 2

Priorities of bilateral economic cooperation between Kazakhstan and Russia in the industrial sphere

№	Priorities of the national economy of Kazakhstan	Priorities of the national economy of Russia
1	2	3
1	Oil refining and oil and gas infrastructure	Energy efficiency
2	Mining and metallurgical industry	Space technology and telecommunications
3	Chemical industry	Medical technology and pharmaceuticals
4	Nuclear industry	Information technology and software
5	Engineering	Nuclear energy
6	Pharmaceutical industry	
7	Agribusiness	
8	Information technology	
9	Biotechnologies	
10	Space activity	
11	Alternative energy	

Note. Compiled by the author.

The structural changes carried out during the years of independence did not yield significant results. The country's dependence on imports of industrial products is still an urgent problem for Kazakhstan. About 1/2 of the imports are products of heavy and transport industries, engineering (Fig. 2).

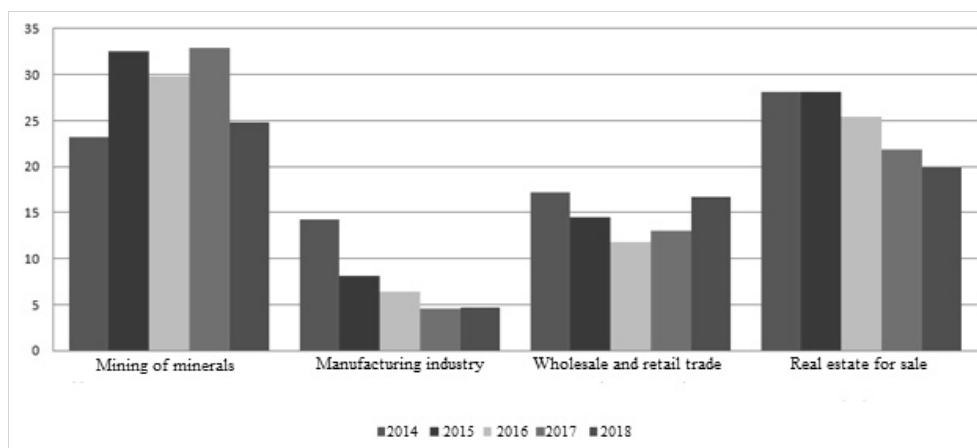

Figure 2. The share of industry in GDP of Kazakhstan (%) [7]

Despite the focus of the Russian economy on the extraction and sale of minerals, their contribution to Russia's GDP is gradually declining. In 2016, mining and processing accounted for 23.3 %, in 2017 — 24 %, and in 2014 — 26.1 %. For 4 years, their share has decreased by almost 4 percentage points.

This is caused by a surge in activity in the service market. According to Rosstat, this type of activity in 2018 brought Russia's GDP 9.4 trillion rubles, an increase from 2014 to 3.1 trillion rubles (Fig. 3).

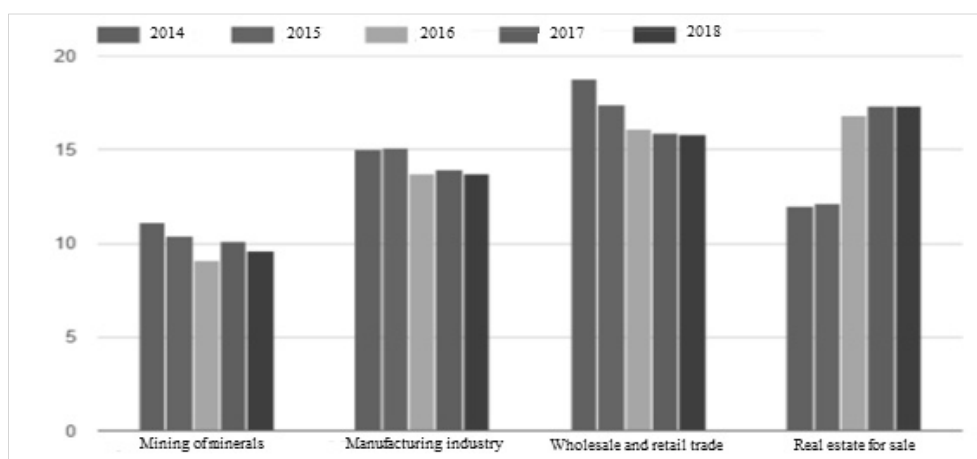

Figure 3. The share of industry in GDP of Russia (%) [8]

The analysis of the sectoral structure of the GDP of both countries shows the following: the economy of Kazakhstan shows a direct dependence on the extraction of minerals (oil, gas, metals), and the Russian economy is slowly moving away from this, its economy shows the growth of real estate transactions and other services.

Also, the devaluation of national currencies played a decisive role in reducing the figures, which followed the strongest fall in oil prices in early 2016. In January quotes for Brent crude oil fell below \$30 per barrel due to excess supply in the market, as well as a reduction in demand from China.

The dependence of the Kazakh and Russian economies on the extraction of raw materials continues (Table 3). In the Russian Federation, the share of mining in GDP (in terms of value added) increased from 9.33 % in 2008 to 9.76 % in 2018. The share of mining in Kazakhstan tended to decline (from 38.81 % in 2008 to 18.28 % in 2018). The main factor of this decline was the fall in prices for metal and hydrocarbons on the world market. At the same time, the share of manufacturing in GDP is also declining. Thus, for the period from 2008 to 2018 it decreased: in the Republic of Kazakhstan — from 20.93 to 14.11 % (or 6.82 percentage points), in the Russian Federation — from 17.52 to 14.15 % (or 3.37 percentage points).

Table 3

Structure of industrial production of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation by types of economic activity, %

	2016	2017	2018
The share of manufacturing in GDP:			
Republic of Kazakhstan	15,78	14,95	14,11
Russian Federation	13,41	13,68	14,15
Share of mining industry in Kazakhstan	28,84	27,14	18,28
Share of mining in Russia's GDP (in terms of value added)	9,37	9,12	9,76

Note. Sources [7] and [8].

In the Republic of Kazakhstan the degree of reduction of this indicator was much smaller compared to the share of industrial production in GDP (6,82 p.p. versus 27.61 p.p.) that allows to assess structural changes in GDP as positive.

Cooperation between Russia and Kazakhstan in priority sectors of the economy, such as the fuel and energy complex, engineering, metallurgy, transport, space exploration, is increasing. For example, the share of the fuel and energy complex in the total volume of industrial production in Russia is 29.5 %, in Kazakhstan — 38.7 %.

The direction of cooperation between the two countries in the fuel and energy complex is one of the promising.

We can note the growth of investments in recent years, the general markets are still developing.

The main participants of mutual investment ties in the region are Russia and Kazakhstan. At the end of 2018, the Russian Federation accounted for 81.5 % of the exported volume of accumulated FDI and 15.1 % of imported FDI (Russia is considerably inferior to both Kazakhstan and Belarus in terms of incoming direct investments). Similar indicators for Kazakhstan were 17.4 % and 30.2 %, respectively.

In 2018, the gross inflow of direct investment from the Russian Federation to the Republic of Kazakhstan was 9,856 million US dollars. The leading sectors of Russian FDI in Kazakhstan are the fuel complex and non-ferrous metallurgy. The specific weight of these sectors was 51.4 % and 13.0 % at the end of 2018 (Fig. 4 and Fig. 5).

In general, the sectoral structure of accumulated Kazakh FDI is very different from the structure of Russian FDI in the region. The leading sector is the agro-food complex (32.9 %) due to the investments of Ivolga-Holding in plant growing and Meridian Capital in the dairy industry in Russia. In the second place is the transport complex (21.5 %), where Meridian Capital is leading thanks to investments in Russian airports, but notable FDI is also associated with the Caspian Pipeline Consortium (Kazakhstan's share is 20.75 %, the bulk of the pipeline passes through Russia). A tourist complex is also allocated due to Kazakhstan investments in hotels in Russia and Kyrgyzstan.

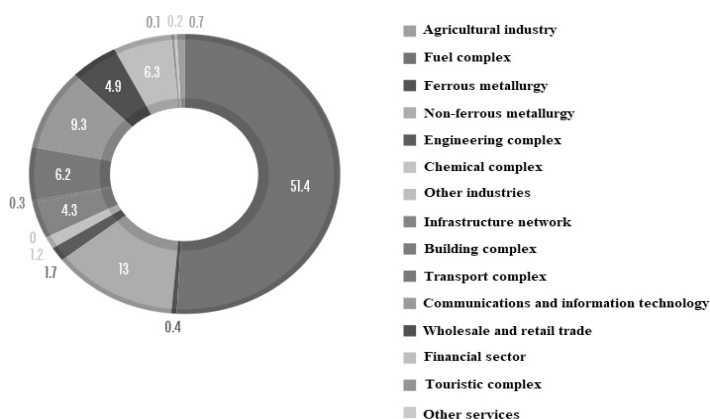

Figure 4. Branch structure of accumulated Russian FDI in the economy of the Republic of Kazakhstan at the end of 2018, %

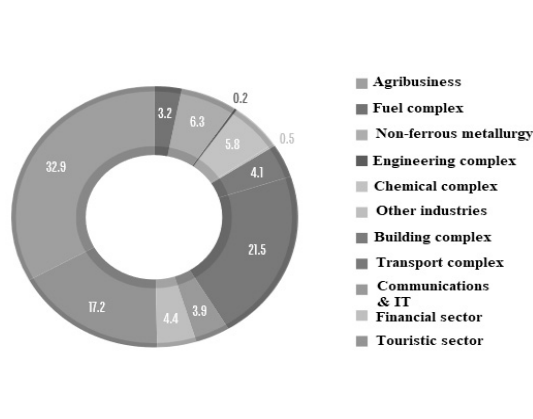

Figure 5. Sectoral structure of accumulated Kazakhstani FDI in the economy of the Russian Federation at the end of 2018, %

Note. Sources [7] and [8].

According to expert estimates, the specific weight of the fifth technological structure in Russia is 3 %, the fourth — 48 % (prevails in civil engineering, raw materials industries), third and relic (prevail in agri-business, services, households) — 49 % (Fig. 6).

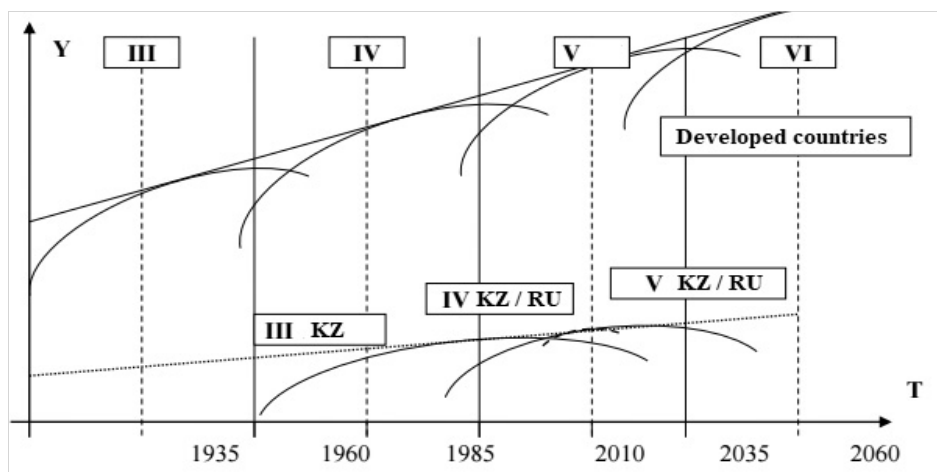

Figure 6. Technological structure in the Kazakh and Russian economies [9]

According to other estimates, in Russia the third way occupies 55 %, the fourth way does not exceed 30 %, and the fifth way — 5 %. In the US, the share of the fifth technological order is 60 %, the fourth — 20 %, the sixth mode occupies about 5 %.

Degradation and de-industrialization of the technological structure of Kazakhstani economy are associated with negative trends in structural changes in the economy. They were manifested in the course of the economic recovery that began at the turn of 2000 on the basis of a commodity factor. As a result, the structure of the economy was dominated by the production of oil, non-ferrous metals, that is, industries belonging to the fourth technological order. Their share in the volume of industrial production is more than 60 %. It can be said that Kazakhstan lags behind the world economy more than one technological structure.

III. Conclusion

From the analysis presented above, we can make an unambiguous conclusion: in order for Kazakhstan and Russia to reach a new level of economic development, having overcome the prevalence of raw dependence, it is necessary to continue to follow the previously adopted benchmarks for innovation in the economy. In an economic crisis, there is simply no alternative to scientific and technological development. However, this process should be based on the concept of intensification of innovation activity, which involves the correlation of its results with the resources expended.

Of course, today's level of economic integration does not meet the needs of the national economies of Kazakhstan and Russia. The existing facts of economic interaction between the two countries should be assessed as insufficient and in need of correction. Priority of development of Kazakh-Russian economic relations can be supported by existing numerous perspective directions of development:

- cooperation and development of fuel and energy complexes;
- cooperation in the field of transport;
- cooperation between Kazakhstan and Russia in the development of the Baikonur cosmodrome;
- cooperation in developing the natural resources of the Caspian Sea;
- scientific and technological cooperation;
- cooperation in the agricultural products market

Economic topics, especially the prospects for bilateral cooperation in the oil and gas sector, energy and transport, were the subject of discussion during the regular official visits of the Presidents of Russia and Kazakhstan.

Concluding each negotiation, the heads of state confirm that our countries have entered a new millennium under the sign of unshakable friendship and strategic partnership [10].

Kazakhstan and Russia as the main middle states of Eurasia should become important elements of the global economy, as they are in a favorable position, have rich natural resources and ample opportunities. The present century opens for both countries, which see a strategic goal in strengthening the indestructible friendship of their peoples, the broadest prospects for comprehensive development, economic and cultural growth in the conditions of lasting peace, stability and guaranteed security.

References

- 1 Асанбеков М.К. Евразийский экономической союз — прагматическая реализация евразийской идеи [Электронный ресурс] / М.К. Асанбеков. — Проект «Время Востока». — Институт стратегического анализа и прогнозирования. — Режим доступа: <http://www.easttime.ru/analytics/tsentralnaya-aziya/evraziiskii-ekonomicheskii-soyuz-pragmaticheskaya-realizatsiya-idei-evr>.
- 2 Hettne B. Globalisation and the New Regionalism: the Second Great Transformation / B. Hettne, A. Inotai, O. Sunkel (eds.). London: Macmillan. — 1999. — P. 154–155.
- 3 Katzenstein P. European Enlargement and Institutional Hypocrisy / P. Katzenstein. — Oxford: Oxford University Press., 2003. — P. 25–33.
- 4 Байков А. Формы интеграционных взаимодействий в Восточной Азии: опыт проверки Евразийским союзом / А. Байков // Сравнительная политика. — № 1(1). — С. 166–187.
- 5 Отчет Евразийского экономического союза [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_macroec/dep_stat/econstat/Documents/Indicators201512.pdf.
- 6 Мансуров Т.А. Казахстан и Россия: суверенизация, интеграция, опыт стратегического партнерства / Т.А. Мансуров. — М., 2013. — С. 145–151.
- 7 Официальный сайт Комитета статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stat.gov.kz.

8 Официальный сайт Федеральной таможенной службы Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.customs.ru.

9 Ковалькин В. Россия в новых геополитических реалиях на пороге XXI века / В. Ковалькин. — М., 2016. — С. 25–33.

10 Токаев К.К. Казахстанско-российские отношения в контексте внешней политики Казахстана / К.К. Токаев // Казахстанско-российские отношения. 1991–1995: Сб. документов и материалов. — Алматы; М., 2015.

И.П. Стеценко, А.Б. Тасмаганбетов, Г.М. Алдашова
**Қазақстан мен Ресейдің өнеркәсіп салаларының
бәсекеге қабілеттілігін бағалау**

Мақалада қазақстандық және ресейлік экономикалық және өнеркәсіптік ынтымақтастықтың генезисі мен әлеуеті, сондай-ақ шектейтін факторлар мен оның даму келешегі қарастырылған. Кооперация мен бәсекеге қабілеттіліктің диалектикалық өзара байланысы мен дуалистік сипаты ашылды. Авторлардың болжамы өнеркәсіптік кооперацияның басым мақсаты дрейфтің шеткі жағына қарай мүмкіндігін болдырмайтын өңір елдерінің топтастырылған тобының белсенді қатысу моделі болып табылады. Олар «жаңа аймақтық теориясы», «бәсекеге қабілеттілік теориясы» әдіснамалық мүмкіндіктері және еуразиялықтың геосаяси доктринасы ұғымдарын пайдаланды және Қазақстан-Ресей экономикалық ынтымақтастығының өнеркәсіптік әлеуетінің пайда болуы мен дамуының алғышарттарын түсіндіре отырып, Қазақстан-Ресей экономикалық және өнеркәсіптік ынтымақтастығы қызметінің сандық және сапалық параметрлерін бағалауға мүмкіндік берді. Авторлар Ресей мен Қазақстанның халықаралық экономикалық стратегияны таңдауының әлеуметтік-экономикалық алғышарттарын ашып, оның негізгі қағидалары баяндады. Осы стратегияны қабылдау мақсаттары, оның қатысушылар үшін артықшылықтары бағаланды. Өндірістік, қаржылық және инвестициялық салалардағы, сондай-ақ өзара саудадағы Қазақстан-Ресей экономикалық ынтымақтастығының перспективалары қарастырылды. Мемлекеттер арасындағы экономикалық әріптестіктің орындылығы мен дамуы туралы қорытындылар жасалды. Барлық салалар бойынша жетілдіру жолдары ұсынылып, жалпы қорытынды берілді.

Кілт сөздер: өнеркәсіп, кластер, технология, технологиялық құрылым, өнеркәсіптік кешен, тау-кен өнеркәсібі, жаңа аймақтану, интеграция, қазақ-орыс ынтымақтастығы, кооперация.

И.П. Стеценко, А.Б. Тасмаганбетов, Г.М. Алдашова
**Оценка конкурентоспособности отраслей промышленности
в Казахстане и России**

В статье проанализированы генезис и потенциал казахстанского и российского экономического промышленного сотрудничества, а также ограничивающие факторы и перспективы его дальнейшего развития. Раскрыты диалектическая взаимосвязь и дуалистический характер кооперации и конкурентоспособности. Гипотеза авторов базируется на идее, что доминирующей целью промышленной кооперации является модель активного участия консолидированной группы стран региона, включающая возможность дрейфа в сторону периферии. Авторы использовали понятия «методологические возможности», «теория нового регионализма», «теория конкурентоспособности» и «геополитическая доктрина евразийства» и попытались объяснить предпосылки возникновения и развития промышленного потенциала казахстанско-российского экономического сотрудничества, которые позволяют оценить количественные и качественные параметры функционирования казахстанско-российского экономического и промышленного сотрудничества, его сдерживающие факторы и перспективы ее дальнейшего развития. В статье раскрыты социально-экономические предпосылки избрания Россией и Казахстаном международной экономической стратегии, изложены её основные принципы. Оценены цели принятия данной стратегии, её преимущества для участников. Рассмотрены перспективы казахстанско-российского экономического сотрудничества в производственной, финансовой и инвестиционной сферах, а также во взаимной торговле. Сделаны выводы о целесообразности и развитии экономического партнёрства между государствами.

Ключевые слова: промышленность, кластер, технология, технологическая структура, промышленный комплекс, горнодобывающая промышленность, новый регионализм, интеграция, казахстанско-российское сотрудничество, кооперация.

References

- 1 Asanbekov, M.K. (2012). Evraziiskii ekonomicheskoi soiuz — prahmaticheskaiia realizatsiia evraziiskoi idei. Proekt «Vremia Vostoka». Institut stratehicheskoho analiza i prohnozirovaniia [Eurasian Economic Union — the pragmatic realization of the Eurasianism idea. The Project «The Time of the East». The Institute of the Strategic Analysis and Forecast]. *easttime.ru*. Retrieved from <http://www.easttime.ru/analytics/tsentralnaya-aziya/evraziiskii-ekonomicheskii-soyuz-prahmaticheskaya-realizatsiya-idei-evr> [in Russian].
- 2 Hettne, B., Inotai, A. & Sunkel, O. (Eds.) (1999). *Globalisation and the New Regionalism: the Second Great Transformation*. London: Macmillan.
- 3 Katzenstein, P. (2003). *European Enlargement and Institutional Hypocrisy*. Oxford: Oxford University Press.
- 4 Baikov, A. (2010). Formy intehratsionnykh vzaimodeistvii v Vostochnoi Azii: opyt proverki Evraziiskoim soiuzom [Forms of integration interactions in the East Asia: the experience of testing by the European Union]. *Sravnitelnaia politika – Comparative Politics*, 1(1), 166–187 [in Russian].
- 5 Otchet Evraziiskoho ekonomicheskoho soiuz (2015) [The Report of the Eurasian Economic Commission]. *eurasiancommission.org*. Retrieved from http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Indicators201512.pdf [in Russian].
- 6 Mansurov, T.A. (2013). Kazakhstan i Rossiia: suverenizatsiia, intehratsiia, opyt stratehicheskoho partnerstva [Kazakhstan and Russia: sovereignization, integration, experience of strategic partnership]. Moscow [in Russian].
- 7 Ofitsialnyi sait Komiteta statistiki Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Official Internet resource of Committee on statistics of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from: www.stat.gov.kz [in Russian].
- 8 Ofitsialnyi sait Federalnoi tamozhennoi sluzhby Rossiiskoi Federatsii [Official Internet website of the Federal Customs Service of the Russian Federation]. *customs.ru*. Retrieved from: www.customs.ru [in Russian].
- 9 Kovalkin, V. (2016). Rossiia v novykh geopoliticheskikh realiiakh na porohe XXI veka [Russia in new geopolitical realities on the dawn of XXI centuries]. Moscow [in Russian].
- 10 Tokayev, K.K. (2015). Kazakhstansko-rossiiskie otnosheniia v kontekste vneshnei politiki Kazakhstana [Kazakhstan-Russian relations in the context of a foreign policy of Kazakhstan]. The Kazakhstan-Russian relations. 1991–1995: *Sbornik dokumentov i materialov – Collection of documents and materials*. Almaty-Moscow [in Russian].

N.K. Yemelina¹, M.A. Assanova¹, S.V. Yugay²

¹Karaganda Economic University of Kazpotreboyz, Kazakhstan;

²Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies, Halle, Germany
(E-mail: yemelina_n@mail.ru)

Integration of environmental problems into economic analyses of state policy of the Republic of Kazakhstan

Nowadays, regulation of water resources consumption is one of the most important task of economic policy in Kazakhstan. Special attention in this problem is paid to the effective use of water in agriculture because this sector is the biggest consumer of water in the country. From the standpoint of the New Public Management methodology the authors examine the implementation of project management tools in regulating environmental policy in Kazakhstan. The focus is done on management of water resources. Within the framework of project management authors tried to measure sustainable regional development. Environmental problems in sphere of water resources management are reflected in the calculation of some indicators for measuring sustainable development of a country. In particular, the authors study the issues of Sustainable Society Index. Based on the analysis and research of the problem areas in ecological management of Kazakhstan, the study attempts to solve theoretical and practical problems of increasing the effectiveness of public management of the region's environmental development.

Keywords: ecologic policy, sustainability, development, regional development, state program, project management, management tools, effectiveness, public management, green economy.

Last years Kazakhstan pays more attention to green economy development. In 2006 in Kazakhstan Presidential Decree No 216 the Concept of Transition of the Republic of Kazakhstan to Sustainable Development for the Period 2007–2024 was adopted [1]. The general goal of the Concept is «to achieve an economic, social, environmental and political balance of the development of the Republic of Kazakhstan as a base for improvement of quality of life and provision for the competitiveness of the country in the long-term period» [2].

For ensuring sustainable development, we should achieve certain level of development that is normally measured by different indicators. One of the most important of them, in our opinion, is water resources (their availability; quality of water; sufficient to drink; renewable water resources).

Nowadays one of the biggest consumers of water resources in a world is agriculture. Agriculture is one of the main sectors of economy and development of rural areas, and, definitely, it is one of the most important goal of economic policy of any state. The Republic of Kazakhstan pays a lot of attention to agricultural sphere too. According to Kazakhstan Agency of Statistics in 2016 in rural area lived 41.5 % from total country population [3]. Effective state regulation of Kazakhstan agriculture important for food security on national and regional level, taking into account that Kazakhstan is one of the leading producers of wheat in CIS countries.

In this case, effective water use in Kazakhstan agriculture is one of the most important aspects not only from economic, but also from environment and social perspectives.

In 2014 Government of Kazakhstan adopted Plan of measures on implementation of state program of water resources management. National Plan on Integrated Water Resources Management and Increasing of Water Efficiency of the Republic of Kazakhstan is one of the most important documents for water management improvement and define priority directions for favourable legal conditions and water resources instruments development. There are several acute problems for effective water use in Kazakhstan: increasing water deficit, pollution of surface and groundwater, huge abnormal amounts of water loss, providing of clean drinking water for population, problems of interstate water allocation and threat of water resources depletion due to climate change [4].

All above problems need competent and efficient state measures for their solving.

Kazakhstan agriculture is the biggest consumer of water among other sectors and depends from irrigation very much. At present, agriculture consumes about 75 % of water resources. Lack of advanced water saving technologies and not sufficient conditions of irrigation system are some of the main problems of effective water use.

Aim of State Program of Water Resources Management of Kazakhstan is water security of the Republic of Kazakhstan providing by improving the efficiency of water resources management. Tasks of the program are:

- 1) guaranteed providing of water resources for the population, the environment and economic sectors through the implementation of water conservation and increase of the volume of available water resources;
- 2) improving of the efficiency of water resource management;
- 3) preservation of water ecologic systems.

Terms of the program are from 2014 to 2020.

Overuse of irrigation wastes water, but also results in very low yields from its crops, a situation that Kazakhstan already experiences. Overuse of water reduces per hectare annual yields directly because the plants are stressed by so much water. It also reduces arable land because of the salinization of soil cause by the overuse of water combined with ineffective drainage. Overuse of water for agriculture also pollutes the water in rivers and other water bodies, including aquifers, by increasing salinity. Additional pollution is caused by insufficient treatment of municipal waste water prior to disposal, unmanaged industrial waste dumping and unregulated solid waste disposal. The above shows that the problem in Kazakhstan is not a resources problem but a management problem. It is well accepted that the management of the water resources of Kazakhstan is at a very low point. A decade of budget and staffing cuts has had a dramatic effect on the ability of the authorities manage water at all. This is immediately apparent simply by looking at the low number of people involved in water management and in the extremely low budgets the water management organizations are allocated by central government.

There are many consequences of a fragmented, sectoral driven, poorly funded, poorly governed water resources management system. A few to highlight in Kazakhstan are:

- The environmental disaster that is the Aral Sea which is an environmental and social disaster, but with the addition of the huge costs associated with attempts to stop or slow the damage and reduce the impact of the problem. Foreign aid support to alleviate the problem amounts to about \$40 million over the 10 years to 2002, with significant additional funds from the Government of Kazakhstan on such projects as the dam separating the North Aral Sea from the rest.

- The concern over Lake Balkash and the potential for a disaster similar to that of the Aral Sea has not led yet to any concrete action to improve the situation, either in terms of stopping the pollution from the copper mining activities and agriculture or to manage Kapshagai Reservoir in an environmentally safe way.

- Continuing of desertification of agricultural lands associated with overuse of water for irrigation, and the consequent drainage problems.

- Poor and deteriorating water quality in most water bodies in Kazakhstan.

- Apparent localized water shortages where the actual total resource is sufficient.

- Irrigation demands that are several times higher than in other regions of the world with similar crops and climates.

- The estimated cost of lost crop production, mainly through poor irrigation efficiency, is \$1.7 billion annually across Central Asia with about \$200 million annually in Kazakhstan. This does not take into account lost land and other damaged ecosystems.

- Vast amounts of money have been spent on large infrastructure which would be unnecessary if managing water demands were given the right attention, and there are further plans to build additional structures.

In short, it is evident that the existing approach to water resources management in Kazakhstan is not working. An integrated approach, in which the river basin is managed holistically, with the participation of water user stakeholders and ensuring environmental sustainability, would resolve many of the above problems.

Like surface water, groundwater also needs to be protected. Much of the groundwater in Kazakhstan is polluted, either by salts from poor irrigation and drainage management, or by organic and chemical contamination due to the dumping of untreated or insufficiently treated municipal wastewater. The pollution problem is exacerbated by unmanaged solid waste disposal.

Very low efficiency of water use, especially in irrigation, is one of the biggest problems in Kazakhstan today. It has consequences for wasting water, for a start, but also [5]:

- damage to the Syr Darya delta wetlands because of overuse of water;
- reduced yields from irrigated agriculture;
- massive costs due to reduced crop yields and unnecessary investments;
- significant problems of drainage water disposal;
- damage to water quality in the rivers and groundwater;
- increasing losses of cultivable land from salinity;
- an important relationship with transboundary issues.

Most of the waste in volumetric terms is in irrigation and most of the environmental damage is also due to poor irrigation practice. Overuse of water causes low crop yields, irreparable damage to agricultural land, saline groundwater which is no longer usable, environmental degradation of the rivers and other water bodies downstream as well as health problems among the local population.

Apart from wasting a valuable resource, the inefficient use of water results in an equally inefficient use of public money, furthers the poverty of farmers, damages the environment and causes loss of soil fertility, land degradation and the reduction of available land for agriculture [6].

Water resources of Kazakhstan are limited compared to many other countries. There is a regional shortage in some river basins, with the result of that there are losses in the fishing industry and agriculture, degradation of lakes, rivers, wetlands.

The main volume of water resources provides surface water in an average of 101 km³ per year. Kazakhstan is similar with Israel and Portugal by the index of depending on the inflow of transboundary rivers from neighbouring countries. This greatly increases the importance of regulating cross-border flows to address existing and potential water problems of the country.

High water losses in agriculture explain by the low efficiency of irrigation systems. Return of water from the unsatisfactory level of operation and their technical condition is less than 1 % of the total intake.

The use of water-saving technology supply and drain the water (drip, sprinkler, discrete) in agriculture is less than 7 % of used irrigated lands or 95.8 thousands hectares.

Due to water pollution water quality is unsatisfactory. In 2012, only 13 out of 88 reservoirs in terms of pollution were classified as «clean». In addition, evidence suggests that over time the level of water pollution is increasing (from 2006 water pollution index rose for 8 large bodies of water) [7].

Fluctuations in the quantity of water consumption are influenced by water availability, as well as the total per capita volumes of renewable fresh water resources available in the RK is higher compared to agricultural and industrial countries such as India and China, but lower than in the countries such as Russia, Brazil and Canada. Currently, 38.6 km³ of the total renewable water resources per year (estimated to be 100.5 km³) are required to maintain environmental flows, to conserve river and lake ecosystems. Annually about 29 km³ of water are lost due to factors such as the lack of necessary infrastructure, processes of evaporation and infiltration within canals and rivers, and the need to ensure compulsory minimum levels of inflow to border states such as China and Russia. In addition, 12.8 km³ of water resources are not guaranteed, due to the natural variability of river runoff levels e.g. lower volumes are available in low water years. Thus, the amounts of available, sustainable and reliable water resources in the RK currently make up 23.2 km³ per year [8].

About 90 % of the territory of the Republic of Kazakhstan relates to arid zone with low humidity and limited water resources. Water availability is 20th. m³/km² and is one of the lowest in Eurasia. Low water availability is limiting factor for natural and land resources development.

Transfer of water resources from remote regions is the matter of future, because of that water issues should be resolved through water saving. This requires programs for water saving technologies, reduction water expenses per production unit, progressive norm introduction. During recent years water availability even became lower because of water deficit and water quality worsening.

Irtys river has highest flow in Kazakhstan but its balance is also tense, besides it is polluted by industrial wastes. While solving Irtys river issues it is necessary to take into account importance of three-sided long-term agreement including water pollution prevention, river flow quality maintenance and diversion volume.

Balkhash lake basin is now in unfavourable conditions due to diversion increase from Ily river and water pollution. Relations with Chinese on this river are still unregulated. Intensive water and land resources use lead to environment degradation and lake itself shrinking. Main direction of problem solution is water saving and flow quality restoration, releases from industry and agriculture stoppage. Water balance maintenance will depend on agreements with Chinese.

Economic reforms in Central Asia have own peculiarities. For example, in Kazakhstan agricultural enterprises are fully privatized, power plants are transferred in long-term lease, preparation is done for distributive network privatization and water resources management is executed at lower administrative level. These factors influence on regional collaboration and should be analysed to determine strategic directions [9].

Water withdrawals increased regularly until the mid-1980s. Over the past two decades withdrawals have slightly decreased in the agricultural sector mainly because of the adoption of water conservation methods, and in industry as a result of the sector's decline since independence.

Water from the Syr Darya, Ili, Chu, Talas and Irtysh rivers is mainly used for irrigation. The most intensive use is in Kyzylorda, South Kazakhstan and Almaty provinces, where 90 percent of overall irrigation water is used.

The aim of the national water-use strategy is to first protect water and implement efficient water-saving technologies in all spheres of water management. This can decrease the volume of water consumed as well as the amount of sewage discharged. National water conservation plans should be systematic for all aspects of water use, thus creating a basis for transition to integrated management of water resources. The main objective of a regional water strategy and policy is the implementation of agreed national activities for preservation of the resource potential of the river system and its ecological security [10].

Distribution of the surface water resources on the territory of the Republic of Kazakhstan is uneven with significant multi-year and annual dynamics. Kazakhstan accounts for about 85.000 rivers, 90 % of them have the length of over 100 km, there are over 48.000 lakes, 21 of them have the surface area of more than 100 km². Moreover, in the country there are around 4.000 water reservoirs and ponds.

Kazakhstan possesses considerable resources of ground water, however their highly uneven distribution over the territory of the country and varying water quality do not allow fully use of them. As a result, out of the total forecasted and explored resources of the ground water only 16.04 km³ are considered available [11].

In Kazakhstan, agriculture accounts for 11 % of the GDP and 14 % of the employment. About 90 % of the farmlands are now in private hands. Subsidies on agricultural inputs, procurement monopolies, and price controls have been removed. The drying up of Aral Sea and the consequent environmental damages are a significant set of problems for Kazakhstan. More than normal winter discharges from the Toktogul reservoir cause flooding on account of frozen waterways and diversion of water to Arnasay depressions. The government is pursuing options to improve waterways and ensure flows in the river to the delta area to mitigate the Aral Sea problem. It is also active in discussions with upstream riparian states to improve the water sharing agreements [12].

Regulation of water resources consumption is one of the most important tasks of economic policy in Kazakhstan. Special attention in this problem is paid to the effective use of water in agriculture because this sector is the biggest consumer of water in the country.

All the mentioned above environmental problems in sphere water resources management are reflected in the calculation of indicators for measuring sustainable development of a country.

So, for this reason the Sustainable Society Index has been developed in 2006 by the Sustainable Society Foundation. It allows determining the overall level of the country's sustainability. This index reflects many aspects, which are presented in Figure.

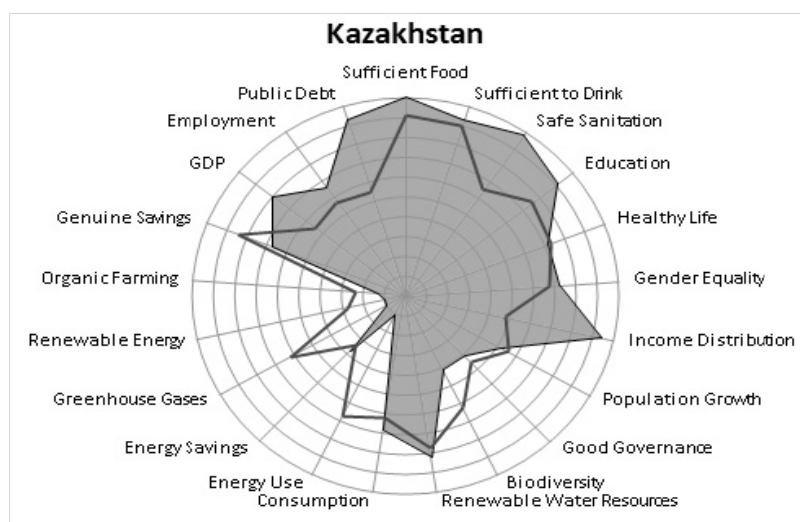

Figure. Sustainable society index in Kazakhstan, 2016

Note. Data is taken from <http://www.ssindex.com/>.

Based on Figure, we highlighted the strengths and weaknesses of the stability of Kazakhstani society. Among the strengths we can allocate a sufficient level of nutrition (Sufficient food), drinking (Sufficient drink), safe sanitation (Safe sanitation) which are named as so-called basic needs. A sufficient level of them is achieved due to high productivity of land (in relation to cereals) and availability of water resources. However, the problem of the effectiveness of the use of agricultural lands and pastures remains unsolved.

Weaknesses are dominated in the ecological and social spheres. This is reflected in the meaning of the following indicators: «Good governance», «Renewable energy», «Organic farming» and «Clean air». The air pollution is caused by the lack of sufficient control from the public authorities over the activities of industrial enterprises. Most enterprises have imperfect technology, morally and physically worn out basic production assets, which contributes to increasing of the number of harmful emissions and discharges into the environment.

Summarizing all the above, we made a SWOT-analysis of the socio-ecological and environmental sphere of the Republic of Kazakhstan, which allows us to identify the strengths and weaknesses, as well as the opportunities and threats that face the country.

Table

SWOT-analysis of social, economic and ecological spheres of Kazakhstan at the modern stage of development

Strengths	Weaknesses
Provision of food; Access to water; Education; Renewable water resources.	Ecological situation (quality of air, water, land resources); Biodiversity; Energy intensity of production; Commodity orientation; Renewable energy sources; Public health; State debt; Public administration.
Opportunities	Threats
Rational development of irrigated agriculture; Departure from the commodity orientation and the development of clusters; Rational use of resources and development of renewable energy sources; Development of human capital.	Deterioration of the ecological situation (land degradation and impoverishment of landscapes, desertification, reduction of soil fertility, reduction of livestock production and crop production, water shortage, air and water pollution, etc.); Deterioration of public health; Increase in public debt; Increase of natural resources used for production and consumption by the population; Reducing the number of animals and plants.

Note. Table is composed by the authors.

Thus, for the transition to green economy and the implementation of the principles of sustainable development, it is necessary to improve the state policy in the field of sustainable development and environmental protection.

Environmental policy of the Republic of Kazakhstan is based on the ecosystem approach, taking into account the territorial division of powers and responsibilities between the participants in the process of public administration. The object of management is the state of the environment in the Republic of Kazakhstan. Man, society, state as a whole are the subject of control over the environment.

Depending on the form of ownership, several models of public administration in the field of environmental protection can be presented: state monopoly on environmental protection (100 percent of state participation in environmental protection), competitive business environment (enterprises competing for efficient use of resources and acquiring rights to emission of harmful substances into the environment) and a mixed management model, which is a combination of the first two models. Accordingly, the chosen model forms the relationship between the central and territorial authorities.

In Kazakhstan, there is a mixed model of public administration in the field of sustainable development and environmental protection, which is represented by a wide range of subjects of governance.

In our opinion, there should be a single government body responsible for regulating the use of natural resources, coordinating the activities of departments, enterprises, organizations and institutions for improving the environment and improving its quality, granting it the appropriate rights and powers, which should lead to exclusion of duplication with other subjects of sustainable development management in Kazakhstan. Nevertheless, this authority should not be either the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan, or the Ministry of Agriculture, the sphere of supervised issues of which is already sufficiently large. The main task of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, in our opinion, is to contribute to ensuring the country's food security, and the Ministry of Energy of the Republic of Kazakhstan in the development of energy.

The current environmental management system played a positive role in the formation of the general government system, when the methods of direct administration had no alternative. As the economy stabilizes, the discrepancy between the current principles of its management and dynamically changing macroeconomic conditions towards the liberal market becomes more and more noticeable.

The next stage in the development of a market economy requires a more perfect management model, including the management of natural resources. This stage is often referred to «innovative», «diversified», «sustainable», «green economy». In addition, although not all these names are synonymous, they have a common basis, known in economics as the «open access economy» or «open economy».

Kazakhstan has already been recognized as a country with a market economy. Moreover, in a great number of parameters — both managerial and socio-economic-environmental our current economic model is still far from the parameters corresponding to the requirements of models with the above-mentioned names.

References

- 1 Концепция «Зеленая» экономика [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/law/the-concept-of-transition-of-the-republic-of-kazakhstan-to-sustainable-development-for-the-period-2007-2024-presidential-decree-no-216-of-2006/> Дата обращения к ресурсу: 14.02.2018.
- 2 Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>.
- 3 Электронное правительство Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://egov.kz/wps/portal/>. Дата обращения к ресурсу: 03.01.2018.
- 4 Водные ресурсы Казахстана в новом тысячелетии. — Алматы, 2004. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.unp.kz. Дата обращения к ресурсу: 6.09.2017.
- 5 Интегрированное национальное управление водными ресурсами Республики Казахстан & План по эффективному использованию вредных ресурсов. — Астана, 2005.
- 6 Государственная программа по управлению водными ресурсами в РК / Утв. Указом Президента РК 4 апреля 2014 № 786.
- 7 Дускаев К. Устойчивое использование водных ресурсов в Казахстане. 5.1 Водные ресурсы и устойчивое развитие / К. Дускаев, Г. Минжанова. Комплексное управление водным циклом. — Казахский национальный университет им. аль-Фараби. — Алматы, 2014. — 320 с.
- 8 Сарсенбеков Т.Т. Республика Казахстан — страновой отчет // Т.Т. Сарсенбеков, С.К. Ахметов / Отчет о партнерстве в сфере водных ресурсов в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.google.es/>. Дата обращения к ресурсу: 02.10.2017.
- 9 Ирригация (орошение) в странах Центральной Азии в цифрах // Исследование AQUASTAT-2012. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.fao.org/3/a-i3289e.pdf. Дата обращения к ресурсу: 10.11.2017
- 10 Жакенов Ж. Ежегодная встреча рабочей группы Working Group — Государственная программа по управлению водными ресурсами в Республике Казахстан и переход Казахстана к «зеленой» экономике // Ж. Жакенов. — Женева, 2014.
- 11 Глобальное партнерство в сфере водных ресурсов между странами Центральной Азии и Кавказского региона. Региональный обзор о состоянии водных ресурсов и санитарные условия в странах Центральной Азии и Южного Кавказа. — 2009.
- 12 Индекс устойчивого развития общества [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ssfindex.com/>. Дата обращения к ресурсу: 07.02.2018 г.

Н. Емелина, М. Асанова, С. Югай

Экологиялық мәселелерді Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының экономикалық талдауына интеграциялау

Бүгінгі таңда су ресурстарын тұтынуды реттеу мәселелері Қазақстанның экономикалық саясатында маңызды орын алады. Ауыл шаруашылығында суды тұтынуға ерекше көңіл бөлінеді, себебі бұл сектор елдегі су ресурстарының ең ірі тұтынушысы болып табылады. Жаңа мемлекеттік басқару әдіснамасы тұрғысынан авторлар Қазақстандағы экологиялық саясатты реттеуде жобаларды басқару құралдарын қолдануды қарастырады. Су ресурстарын басқаруға баса назар аударылды. Жобаны басқару тұжырымдамасы шеңберінде авторлар тұрақты аймақтық дамуды қарастыруға тырысты. Су ресурстары саласындағы экологиялық проблемалар елдің тұрақты даму көрсеткіштерін есептеуде қолданылады. Атап айтқанда, авторлар қоғамның тұрақты даму индексін қарастырды. Зерттеу барысында аймақтағы мемлекеттік су ресурстарын басқару тиімділігін жоғарылатудың теориялық және практикалық мәселелерін шешу бағыттары қарастырылған.

Кілт сөздер: су ресурстары, экологиялық саясат, тұрақтылық, даму, аймақтық дамуы, мемлекеттік бағдарлама, жобалық басқару, басқару құралдары, тиімділігі, мемлекеттік менеджмент, жасыл экономика.

Н. Емелина, М. Асанова, С. Югай

Интеграция экологических проблем в экономический анализ государственной политики Республики Казахстан

На сегодняшний день вопросы регулирования потребления водных ресурсов занимают важное место в экономической политике Казахстана. Особое внимание уделено потреблению воды в сфере сельского хозяйства, так как данный сектор является самым большим потребителем водных ресурсов в стране. С позиции методологии нового государственного управления авторами исследовано применение инструментов проектного управления в регулировании экологической политики в Казахстане. Акцент в работе сделан на управление водными ресурсами. В рамках концепции проектного менеджмента авторы сделали попытку измерить устойчивое региональное развитие. Экологические проблемы в сфере водных ресурсов применяются при расчёте индикаторов устойчивого развития страны. В частности, авторы рассмотрели индекс устойчивого развития общества. В исследовании предпринята попытка решить теоретические и практические проблемы повышения эффективности государственного управления водными ресурсами региона.

Ключевые слова: экологическая политика, устойчивость, развитие, региональное развитие, государственная программа, проектное управление, инструменты управления, эффективность, государственный менеджмент, «зеленая» экономика.

References

- 1 Kontsepsiia «Zelenaia» ekonomika [Conception of Green Economy]. *lse.ac.uk*. Retrieved from <http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/law/the-concept-of-transition-of-the-republic-of-kazakhstan-to-sustainable-development-for-the-period-2007-2024-presidential-decree-no-216-of-2006/> [in Russian].
- 2 Komitet po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Committee on Statistics Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://www.stat.gov.kz> [in Russian].
- 3 Elektronnoe pravitelstvo Respubliki Kazakhstan [Electronic Government of the Republic of Kazakhstan]. *egov.kz*. Retrieved from <http://egov.kz/wps/portal/> [in Russian].
- 4 Vodnye resursy Kazakhstana v novom tysyacheletii [Water resources of Kazakhstan in the new millennium]. (2004). Almaty *undp.kz*. Retrieved from www.undp.kz [in Russian].
- 5 Intehrirovannoe natsionalnoe upravlenie vodnymi resursami Respubliki Kazakhstan & Plan po effektivnomu ispolzovaniiu vrednykh resursov, Noiabr, 2005 [Kazakhstan National Integrated Water Resources Management & Water Efficiency Plan Draft November 2005] [in Russian].
- 6 Hosudarstvennaia prohramma po upravleniiu vodnymi resursami v RK. Utverzhdena Ukazom Prezidenta RK 4 apreliia 2014 No. 786 [State program of water resources management in Kazakhstan approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 4th, 2014 № 786] [in Russian].
- 7 Duskayev, K., Minzhanova, G., Meyer, B.C. & Lundy, L. (Eds). 2014. Ustoichivoe ispolzovanie vodnykh resursov v Kazakhstane. 5.1 Vodnye resursy i ustoichivoe razvitie [Sustainable use of water resources in Kazakhstan. 5.1 Water resources and Sustainable Development]. Kompleksnoe upravlenie vodnym tsiklom. Kazakhskii natsionalnyi universitet imeni Al-Farabi – Integrated Water Cycle Management in Kazakhstan. Al-Farabi Kazakh National University, Publishing House, Almaty, 320 [in Russian].

8 Sarsenbekov, T.T. & Ahmetov, S.K. Respublika Kazakhstan — stranovoi otchet [Republic of Kazakhstan — Country]. Otchet o partnerstve v sfere vodnykh resursov v Respublike Kazakhstan – Report on the regional water partnership Republic of Kazakhstan. Retrieved from <https://www.google.es/> [in Russian].

9 Irrihatsiia (oroshenie) v stranakh Tsentralnoi Azii v tsifrakh [Irrigation in Central Asia in figures]. Issledovanie AQUASTAT-2012 – AQUASTAT Survey-2012. Retrieved from www.fao.org/3/a-i3289e.pdf [in Russian].

10 Zhakenov, M. (2014). Ezhehodnaia vstrecha rabochei hruppy Working Group — Hosudarstvennaia programma po upravleniiu vodnymi resursami v Respublike Kazakhstan, i perekhod Kazakhstana k «zelenoi» ekonomike [Annual Meeting of EUWI EECCA Working Group — Geneva, 2014. State Programme for Water Resources Management and Kazakhstan's Transition to Green Economy. Deputy Director, Water and Biological Resources Department Ministry of Environment and Water Resources of the Republic of Kazakhstan] [in Russian].

11 Hlobalnoe partnerstvo v sfere vodnykh resursov mezhdu stranami Tsentralnoi Azii i Kavkazskoho rehiona. Rehionalnyi obzor o sostoianii vodnykh resursov i sanitarnye usloviia v stranakh Tsentralnoiazii i iuzhnogo Kavkaza [Global water partnership Central Asia and Caucasus Regional Review Water Supply and sanitation in the countries of central Asia and Southern Caucasus]. (August 2009) [in Russian].

12 Indeks ustoichivogo razvitiia obshchestva [Sustanablesocietyindex]. *ssfindex.com*. Retrieved from <http://www.ssfindex.com/>. Accessdate: 07.02.2018 [in Russian].

V.P. Shelomentseva¹, S.V. Bespaly¹, G.M. Beisembayeva², A.R. Soltangazinov¹

Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan;

²Bishkek Humanities University, Kyrgyzstan

(E-mail: sergeybesp@mail.ru)

Self-employment of economically active population in the region

The article is devoted to the research of the features of self-employed population in the region. The purpose of the research is to identify the problems of the inefficiently self-employed economically active population and to develop practical recommendations for this population's transfer to efficiently self-employed and employed population. The authors of the article analyzed the main indicators of the labor market in the regions of Kazakhstan, the dynamics of the number of the self-employed population depending on the status of employment for 2010–2017, as well as the impact of the regional urbanization level on the level of self-employment of the population. Data on the self-employed population of Pavlodar region on the basis of the following indicators: economically active population, employed population, wage and salary earners, self-employed population, unemployed population, targeted social assistance recipients, low-income families living below the subsistence level are analyzed. The research identified systemic problems affecting both the labor market in Pavlodar region and the further economic growth of the region. Recommendations and proposals have been developed for the transfer of the inefficiently self-employed population into efficiently self-employed and employed in the state employment programs' population that will make it possible to apply the potential of inefficiently self-employed and unemployed citizens as an additional reserve for the region's economic growth.

Keywords: employment, self-employment, unemployment, informal employment, state regulation, economically active population, labor market.

The problem of regulating employment in the regions is the urgent task, both for the immediate and for the long term, which is caused by the deterioration of the demographic, labor and personnel situation, the need to create favorable conditions for the sustainable development of the regions, that is one of the most important strategic goals of the state policy of the Republic of Kazakhstan.

One of the types of employment that is constantly present in the system of the national economy is self-employment of the population, the scale of its distribution, and its role and place in the economic life can vary from minimal to very significant in different conditions and at different periods of time.

Upon the recommendation of the International Labor Organization (ILO), the whole working population is divided into wage and salary earners and self-employed population (Table 1).

Table 1

Self-employed groups in Kazakhstan

<i>Productively employed:</i>	<i>Unproductively employed:</i>
employers	on a case-by-case basis (invalid from among the registered and unregistered)
on an individual basis (registered and active), with incomes above the subsistence minimum	in personal subsidiary farm production for own consumption
in personal subsidiary farm production for sale (exchange), with incomes above the subsistence minimum	unpaid family workers
members of a cooperative with incomes above the subsistence minimum	on an individual basis (registered and active), with incomes below the subsistence minimum
	in personal subsidiary farm production for sale (exchange), with incomes below the subsistence minimum; members of the cooperative, with incomes below the subsistence minimum

Self-employed population forms the following statistical groups: employers; individual entrepreneurs (IE), working individually involving unpaid work of their family members; members of producers' cooperatives; unpaid family workers of the IEs; persons engaged in household production, if their goods are the important part of family consumption; persons engaged in household production of goods and services for sale [1].

Since the self-employed persons establish their own business, they are referred to entrepreneurs (micro and small entrepreneurship, micro and small enterprises, where the work of hired workers can be used). Here some contradictions lie arising in the calculations, which, however, cannot hide the existence of problems of self-employment. Often statistics on self-employed population are simply not stated in statistical compilations. The main labor market indicators for the regions of Kazakhstan are shown in Table 2.

Table 2

Main Indicators of the Kazakhstan Regions' Labor Market as of January 1, 2017

Name of the region	Number of citizens who applied for assistance in employment (thousand people)	Number of citizens covered by active forms of social protection against unemployment (thousand people)	Number of registered unemployed, (thousand people)	Share of registered unemployed, %	Unemployment rate, %
Kazakhstan	518.4	362.7	37.5	0.4	4.9
Akmola	18.7	17.1	0.7	0.2	4.9
Aktobe	35.5	18.6	1.3	0.3	4.8
Almaty	45.4	33.2	2.8	0.3	4.8
Atyrau	19.7	12.1	3.6	1.2	4.9
East-Kazakhstan	40.3	31.4	3.5	0.5	4.8
Zhambyl	29.0	23.5	2.4	0.5	4.9
West-Kazakhstan	25.5	13.9	1.8	0.5	4.9
Karaganda	63.2	53.2	2.1	0.3	4.9
Kostanay	23.8	17.8	1.5	0.3	5.0
Kyzylorda	32.8	16.5	2.3	0.7	4.8
Mangistau	19.4	9.8	3.1	1.0	5.0
Pavlodar	23.4	15.4	1.7	0.4	4.8
North-Kazakhstan	18.7	15.6	1.0	0.3	4.9
South-Kazakhstan	87.7	59.3	6.1	0.5	5.1
Almaty	21.3	17.6	1.7	0.2	5.3
Astana	14.0	7.6	2.0	0.4	4.6

Note. Data of the Committee on Statistics of the RK Ministry of National Economy (MNE) [2].

The qualitative and quantitative changes taking place in the regions of Kazakhstan allow involving large segments of the population in labor relations. The labor market under modern conditions develops new forms and types of employment. By international standards, the share of the employed population in relation to working-age people in the regions is high — 73 %. This high employment value is associated with a high proportion of the self-employed population, which accounts for 25 % of the employed population, while in developed countries, the share of self-employed population is 10 % of all employed. The share of self-employed population is gradually decreasing, and herewith there is no confidence in the reliability of the figures for self-employed population. Consider the structure of the self-employed population for 2016 (Table 3).

In-depth self-employed structure for 2016

Productively employed	Share	Unproductively employed	Share
on an individual basis (registered and active), with incomes above the subsistence minimum	70,23 %	on an individual basis (non-registered and unregistered)	47,3 %
in personal subsidiary farm production for sale (exchange) with incomes above the subsistence minimum	23,5 %	on an individual basis (registered and actively operating) with incomes below the subsistence minimum	19,1 %
employers	6,22 %	in personal subsidiary farm production for sale (exchange) with incomes below the subsistence minimum	30 %
members of a cooperative with incomes above the subsistence minimum	0,06 %	unpaid family workers	3,3 %
		members of a cooperative with incomes below the subsistence minimum	0,01 %

The problem of the self-employed population is most acute in rural areas, where its share is close to 40 % of the economically active population. Allocation of self-employed persons to the only possible sector in rural areas, such as agriculture, raises doubts, which is facilitated by the lack of official registration of self-employed people [3].

With the continuing trend in the labor market, when the rural population continues to remain a kind of buffer that hides the real employment situation with employment due to self-employed persons, it is difficult to expect qualitative changes in the labor market. It can be expected that the unemployment rate will continue to decline and may drop to 4 % in the coming years. But the value of this indicator from a practical perspective is not high. So, on the one hand, by classifying some individuals as self-employed, the external indicators for the labor market look good. On the other hand, there is a shortage of qualified personnel, but it cannot be eliminated by means of self-employed people due to their lack of the necessary competencies and other factors.

When analyzing the implementation of the Employment Road Map 2020 Program during 2011–2017 in the Pavlodar region, the following was stated:

- 10,027 people are employed for permanent work;
- 5,869 citizens are covered by programs of training, retraining and advanced training;
- 5,861 people are employed in social workplaces and youth intern program;
- 1,301 people received micro credits and created 2,084 new jobs;
- 885 families had the opportunity to move from villages with low socio-economic development potential, of which 76.0 % of able-bodied family members were employed;
- 300 projects were implemented due to the development of infrastructure and housing and communal services (HCS), more than 3,900 temporary jobs were created.

Within the framework of the implemented state and regional programs in rural areas, it is planned to increase the volume of crop production on average by 3.0 % per year.

Self-employed population of Pavlodar region is mainly represented by activities in agriculture (67.8 %). This trend will continue in the following years.

The share of inefficiently employed persons within self-employed citizens is currently 44.1 %.

The composition of inefficiently employed citizens (38.3 thousand people) is as follows:

by gender:

- women — 21.9 thousand people (57.1 %);
- men-16.4 thousand people (42,9 %);

by age:

- young people under the age of 29 — 4,4 thousand people (11.4 %);
- from 30 to 49 years — 23.0 thousand people (60.1 %);
- 50 and over — 10.9 thousand people (28.5 %);

by education:

- having higher education — 1.4 thousand people (3.6 %);
- having secondary vocational education — 10.1 thousand people (26.4 %);
- having secondary and basic general education — 26,8 thousand people (70,0 %)

Implementation of active measures within the Employment Road Map 2020 will reduce the share of inefficiently employed persons within self-employed citizens by 2019 — up to 31.8 % in Pavlodar region (Table 4).

Table 4

Employment Map of Pavlodar Region for 2015–2017, persons

Indicators	2015	2016	2017
Population number	756528	760310	764112
Economically active population	439740	440100	440300
Employed population	418240	418700	419100
Wage and salary earners	329100	330200	331300
Self-employed population, including	89140	88500	87800
– Efficiently employed	59230	59530	59900
– Inefficiently employed	29910	28970	27900
– Unemployed	21500	21400	21200
Unemployed population registered in authorized bodies	1200	1150	1100
Low-income families living below the subsistence minimum, including:	1174	1133	1105
Recipients of state child allowances (number of families), including	952	926	912
– able-bodied persons	522	491	463
Recipients of targeted social assistance (number of families), including	222	207	193
– able-bodied persons	198	168	151
Unemployment rate, %	4.9	4.9	4.8

Note. Data of Akimat of Pavlodar region [4].

When studying the formation of such a category as the self-employed economically active population, it is important to know potential sources of labor resources in Pavlodar region (Table 5) [4].

Table 5

Sources of Labor Resources in Pavlodar Region for 2015–2017, persons

Sources of labor resources	2015	2016	2017
Graduates of high schools	2018	1946	1767
Graduates of VET institutions	4788	4829	4832
Labor migrants, total, including:	4005	2238	1930
Internal	552	483	499
Foreign labor force	3098	1540	1250
Oralmans	355	215	181
Demobilized from the RK Armed Forces	1151	1045	955
Graduates of schools	443	372	399
Released from prisons	556	613	552
Other	5141	50370	49100
Unemployed	21500	21400	21200
Inefficiently self-employed people	29910	28970	27900
TOTAL:	64371	61413	59535

Note. Data of Akimat of Pavlodar region [4].

Considering the sources of labor resources in Pavlodar region, we can see that the number of graduates of higher education institutions is declining, meanwhile, the number of graduates of technical and vocational

education (VET) institutions is increasing, and the need for them is currently not satisfied, especially in large industrial enterprises. Taking into account that 57.7 % of the unemployed, 70.0 % of the self-employed, and 58.5 % of the low-income have secondary and basic general education, the main measure of state support for such categories may be the arrangement of professional retraining in demanded occupations with the participation of employers.

Analyzing the excess and shortage of personnel in Pavlodar region at the beginning of 2018, it was found:

- excess of personnel is 19,381 people in 5 aggregated groups of employees' categories;
- shortage of personnel is 186 people in 4 aggregated groups of employees' categories.

There is still a shortage of personnel in the following categories:

- skilled employees of agriculture, forestry, hunting, fish farming and fishing — 23 people;
- skilled workers of large and small industrial enterprises, art crafts, construction, transport, communications — 122 people. In demand: electric and gas welders, blacksmiths, plasterers, painters, carpenters, hot metal carvers, gas cutters, breakdown mechanics, electricians for repair and maintenance of electrical equipment, operators of multiple types of equipment, electromechanicians, etc.;
- operators, instrument control men, operators of installations and machines, maintenance fitters — 34 people.

The analysis revealed that there is also the excess of personnel due to the lack of need for companies and enterprises of the region in certain groups of specialists, and in some cases, lack of these specialists' necessary competencies. The shortage of personnel in the above occupations is due to the creation and development of large industrial enterprises, the lack of own system of training workers in medium and small enterprises.

When forecasting the number of self-employed economically active population in the region it is necessary to take into account the following risks:

- reduction in prices in the world market for metals (aluminum and ferroalloys) will affect the volume of production at the metallurgical industry enterprises. That is why there is a possibility of releasing employees and transferring up to 1.5 thousand employees of these enterprises to part-time employment;
- in connection with the automation and mechanization of production processes, there is a possibility of releasing certain categories of employees (who do not know new technologies) and a need for specialists whose training is not carried out in the educational institutions of the region, which will not allow occupying the created jobs by personnel available in the region and will cause an imbalance of demand and supply of certain employees' categories;
- in agriculture, in case of unfavorable weather conditions, there is also a risk of unclaimed 2–3 thousand seasonal jobs.

Within the framework of the implemented state and regional programs, the additional need for labor resources, influencing the increase in the number of the employed economically active population by means of created new jobs for 2019–2020 will be 23.8 thousand people. The reasons for the economic inactivity of the population are education, housekeeping and health reasons. The largest group of inactive population, about 50 %, is represented by full-time students; next in importance category are persons of pre-retirement age, who often fall under staff reduction, etc.

Among the problems of self-employment of the economically active population in the region are:

1. Often personal households of self-employed people considerably cover the needs of their families in food produced in their homesteading, and the sale of surplus food products is not legalized by the self-employed.
2. The existing problem of the self-employed and informally employed population stems from a significant share of the shadow economy and a slowdown in the rate of its transfer to the real economy.
3. With the increase of state participation in the regional economy, the labor market depends on state actions that are not always effective, and do not give rise to self-employed economically active population participating in the development of entrepreneurship.

Solving the issue of effective self-employment of economically active population, it is expedient for the regional authorities to develop a mechanism for transferring the ineffective self-employed economically active population into effective self-employment people. This will provide access for this category of citizens to the means of state support for small businesses, participation in solving social problems (pension provision, health insurance, etc.).

In our opinion, programs for the development of entrepreneurship should primarily focus on people with the highest growth potential and having entrepreneurial abilities. This means that entrepreneurs who receive support can gain access to the means of developing their business and, as a result, attract employees to their business, which will increase the number of employed economically active population.

Means to support and legalize the ineffective self-employed economically active population can be in the form of a set of programs aimed at increasing the incomes received as a result of current activities, without trying to change the nature of work or individual characteristics. This result will be possible through improved pricing mechanisms, product quality and production technologies to reduce costs and / or increase production and / or quality; or by expanding markets. Interference of the state is also possible through programs that will create the opportunity to increase earnings for the self-employed, without expecting that individuals with homesteading will morph into larger farm associations and firms. Such interventions include efforts to improve knowledge and upgrade technologies, facilitate access to equipment and resources, and create greater sales opportunities and sale price regulation.

For deeper interventions, the changes in arrangement of this business will be required to help entrepreneurs in greater transformation of their activities and integrate into the value chains. By involving several small farmers or artisans in associations or cooperatives, it is possible to pool financial resources to increase production, create local and regional value chains, which will improve the efficiency of joint business. For this type of intervention, it is reasonable to envisage that third parties with the necessary technical knowledge will develop business plans and manage the implementation, including mobilizing the necessary resources and expertise. Many of these opportunities may not be used because of low expected rates of return on investments with a high risk level, lack of business environment knowledge and coordination costs. The role of the public sector should be to promote the emergence of the business that unites the ineffective self-employed subsistence farmers into more profitable and transforming entities, including by providing access to business skills, loans / grants and basic infrastructure [1, 3, 5, 6].

Conclusions

Self-employment is the most common type of employment in the world, and for many people it is the only alternative. Most self-employed farmers and business owners, especially in rural areas, show very low productivity and live in poor households. Therefore, state programs, such as road maps for the legalization of the self-employed population, which support the self-employed and small entrepreneurs in improving their livelihood, are necessary in the development of regions.

Unfortunately, due to low evaluation and monitoring, there is no objective data on the impact and effectiveness of these programs, as well as on the best way to develop and implement them. The results of the implemented programs show an insufficient level of their effective use. Regional authorities should continue to work to legalize the self-employed economically active population, focused on individuals engaged in subsistence farming. Research and policy analysis on self-employed people should focus on the development tools for beneficiaries, the mechanisms for determining the opportunities for creating and developing businesses, the guidelines for developing and combining activities adapted to different beneficiaries, the effectiveness of different implementation mechanisms and cost-effectiveness.

References

- 1 Современное состояние рынка труда в Казахстане / под ред. З.К. Шаукеновой. — Астана: Казах. ин-т стратег. исслед. при Президенте Республики Казахстан, 2017. — 100 с.
- 2 Данные Комитета по статистике МНЭ Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.stat.gov.kz.
- 3 Рынок труда Казахстана [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.halykfinance.kz>.
- 4 Данные Акимата Павлодарской области [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pavlodar.gov.kz>.
- 5 Нурмагамбетов А.М. Рынок труда: правовые проблемы и перспективы / А.М. Нурмагамбетов. — Алматы: ТОО «Баспа», 2014 — 263 с.
- 6 Cho Y. Supporting self-employment and small-scale entrepreneurship: potential programs to improve livelihoods for vulnerable workers / Y. Cho, D. Robalino, S. Watson // IZA J Labor Policy. — 2016. — 5: 7.

В.П. Шеломенцева, С.В. Беспалый, Г.М. Бейсембаева, А.Р. Солтангазинов

Аймақтағы экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың өз бетінше жұмыспен қамтылуы

Қазақстанның аймақтары еңбек нарығының негізгі көрсеткіштері, сонымен қатар 2010–2017 жж. өз бетінше жұмыспен қамтылғандар саны және аймақтың тығыздығы тұрғындар санына әсері талданған. Павлодар облысының өз бетінше жұмыспен қамтылған тұрғындары, жалдамалы жұмысшылар, жұмыссыздар, арнайы әлеуметтік көмек алушылар, аз қамтылған отбасылар, жұмыспен қамтылғандар, күн көрісі төмен отбасылар саны сияқты көрсеткіштер негізінде талдау жасалған. Зерттеу барысында Павлодар аймағы еңбек нарығына әсер ететін және аймақтың әрі қарай экономикалық дамуына ықпал ететін жүйелік мәселелер айқындалды. Осы жоғарыда айтылған мәселелер бойынша ұсыныстар мен шешу бойынша нұсқаулықтар жасалып, өз бетінше жұмыспен қамтылғандар мемлекет тарапынан жұмыспен қамтылғандар қатарына қосу және жұмыссыздар қатарына аймақтың экономикалық өсуінің қосымша күші ретінде әлеуетін пайдалану қарастырылған.

Кілт сөздер: жұмыспен қамту, деңгейі, жұмыссыздық, бейресми жұмыспен қамту, мемлекеттік реттеу, экономикалық белсенді халық, еңбек нарығы.

В.П. Шеломенцева, С.В. Беспалый, Г.М. Бейсембаева, А.Р. Солтангазинов

Самозанятость экономически активного населения в регионе

Статья посвящена изучению особенностей деятельности самозанятого населения в регионе. Цель исследования — выявление проблем непродуктивно самозанятого экономически активного населения и выработка практических рекомендаций по их переводу в продуктивно самозанятое и занятое население. Проанализированы основные показатели рынка труда регионов Казахстана, динамика численности самостоятельно занятого населения в зависимости от статуса занятости за 2010–2017 гг., а также влияние уровня региональной урбанизации на уровень самозанятости населения. Проведен анализ данных по самозанятому населению Павлодарского региона, на основе следующих показателей: экономически активное население, занятое население, наемные работники, самостоятельно занятое население, безработное население, получатели адресной социальной помощи, малообеспеченные семьи, проживающие ниже прожиточного минимума. В ходе исследования идентифицированы системные проблемы, влияющие как на рынок труда Павлодарского региона, так и на дальнейший экономический рост региона. Выработаны рекомендации и предложения по переводу непродуктивно самозанятых в продуктивно самозанятых и занятых на использование государственных программ по занятости, которые позволят применить потенциал непродуктивно самозанятых и безработных граждан в качестве дополнительного резерва экономического роста региона.

Ключевые слова: занятость, самозанятость, безработица, неформальная занятость, государственное регулирование, экономически активное население, рынок труда.

References

- 1 Shaukenov, Z.K. (2017). *Sovremennoe sostoianie rynka truda v Kazakhstane* [The current state of the labor market in Kazakhstan]. Astana: Kazakhstanskii institut strategicheskikh issledovaniy pri Prezidente Respubliki Kazakhstan [in Russian].
- 2 Dannye Komiteta po statistike MNE Respubliki Kazakhstan [Data from the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gove.kz*. Retrieved from www.stat.gove.kz [in Russian].
- 3 Rynok truda Kazakhstana [Labor Market of Kazakhstan]. *halykfinance.kz*. Retrieved from <http://www.halykfinance.kz> [in Russian].
- 4 Dannye Akimata Pavlodarskoi oblasti [Data of Akimat of Pavlodar region]. *pavlodar.gov.kz*. Retrieved from <http://pavlodar.gov.kz> [in Russian].
- 5 Nurmagambetov, A.M. (2014). *Rynok truda: pravovye problemy i perspektivy* [Labor Market: Legal Problems and Perspectives]. Almaty: TOO «Baspа» [in Russian].
- 6 Cho, Y., Robalino, D. & Watson, S. (2016). Supporting self-employment and small-scale entrepreneurship: potential programs to improve livelihoods for vulnerable workers. *IZA J Labor Policy* 5: 7.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫҚ САЯСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ И ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION

THE POST-INDUSTRIAL AND INNOVATION POLICY IN KAZAKHSTAN

UDC 330.354:005.591.6

A.B. Maydyrova

*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: maydirova2010@gmail.com)*

Innovative Activity as a Condition for Effective Use of Intellectual Potential

The emergence of a global innovation and technological space has determined the modern state economic policy of the Republic of Kazakhstan, aimed at achieving sustainable dynamic development of the country via diversification of economic sectors and waste from the raw materials development trend. In this context, the intensification of innovative activity in enterprises has been mainstreamed that led to the motivation of the formation of the intellectual potential corresponding to the pace and level of innovation. The article provides a descriptive characteristic of the situation in the country concerning the development of innovation activism. Even though the financial crisis has affected almost all of the industrial enterprises, Kazakhstan today has a weak activity in the creation and dissemination of innovations. According to the Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan, the share of innovation-active enterprises in the republic was 9.6 % of the total number of respondents. These data lead to the idea that, despite the adoption of state programs that should motivate the innovative activity of the country, unfortunately there are no major changes in this direction.

Keywords: intellectual potential, innovative activity, innovative economy, intellectual nation.

Today when Kazakhstan is entering a new stage of its development, complex studies on various areas of social development are particularly relevant. One of these topical issues which relates to each citizen of Kazakhstan is the problem of the formation and development of an intellectual nation as the support of our state, the basis for its further development and prosperity of our Motherland. This problem is multifaceted as it covers many directions, such as the formation of an intellectual society in Kazakhstan, the augmentation of people's intellectual potential, the deepening of the media information policy in shaping the richest intellectual nation, the formation of intellectual citizens of their country.

Sovereign Kazakhstan has demonstrated impressive patterns of the emergence of a new state, public stability of internal harmony and a steady development of the economy and political system. This is an incontestable fact confirming the scientific accuracy, foresight and the continued success of the President's political course, which is supported by all the citizens of Kazakhstan.

In the Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev to the people of Kazakhstan, on October 5, 2018, «Growing Welfare of Kazakh Citizens: Increase in Incomes and Quality of Life» the following priorities are noted: «special attention should be paid to the development of innovative and service sectors; on education, science and health care from all sources up to 10 % of GDP» [1].

The idea of forming an intellectual nation in Kazakhstan is among the most fundamental system initiatives of the Head of our state. Therefore, the national interests of the country suggest that there is a need

to act without delay in order to avoid the growth of the technological abyss, a hopeless lag behind competitors and an increase in dependence. Moreover, there is a favorable innovation climate as well as the relevant infrastructure is actively being formed in the mainstream of the world development.

The emergence of a post-industrial technological order in the first half of the XXI century in the context of the formation of a global innovation and technological space has determined the modern state economic policy of the Republic of Kazakhstan aimed at achieving sustainable dynamic development of the country through diversification of economic sectors and retreat from the raw materials development. The production of competitive and export-oriented goods — jobs and services in the manufacturing industry and services — is the main subject of the state industrial innovation policy.

In modern Kazakhstan, when the current crisis has affected almost all industrial enterprises, there is a weak activity in the creation and dissemination of innovations. According to the Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan, as of January 1, 2017, the share of innovatively active enterprises in the republic was 9.6 % of the total number of respondents. In the previous years, it had the following level: 2013 — 8.0 %, 2012 — 7.6 %, 2011 — 5.7 %, 2010 — 4.3 %, 2009 — 3.9 %, 2008 — 4.0 %, 2007 — 4.8 %, 2006 — 4.8 %, 2005 — 3.4 %, 2004 — 2.3 % [1]. The growth rate of innovation activity of economic entities of the Republic of Kazakhstan over 14 years, between 2004 and 2017, is not dynamic enough — 4.1 %. In general, there is a certain dynamics with 3 extremes: in 2007 — 4.8 %, 2014 — 8.1 % and 2017 — 9.6 %. The minimum level of innovation activity was in 2004 — 2.3 % and in 2005 — 3.4 % for obvious reasons, the consequences of the first wave of the global financial crisis. However, compared to other countries in 2017, there is still to be done (Russia — 17 %, Romania — 30 %, Slovenia — 35 %, Poland — 39 %, OECD countries — about 50 %) [2]. For example, the share of innovation-active enterprises in the United States is about 50 %; among the countries of the European Union, Germany (79.3 %), Sweden (60 %) and Finland (58 %) have the highest rates. The average for the European Union countries reaches approximately 53 % [3].

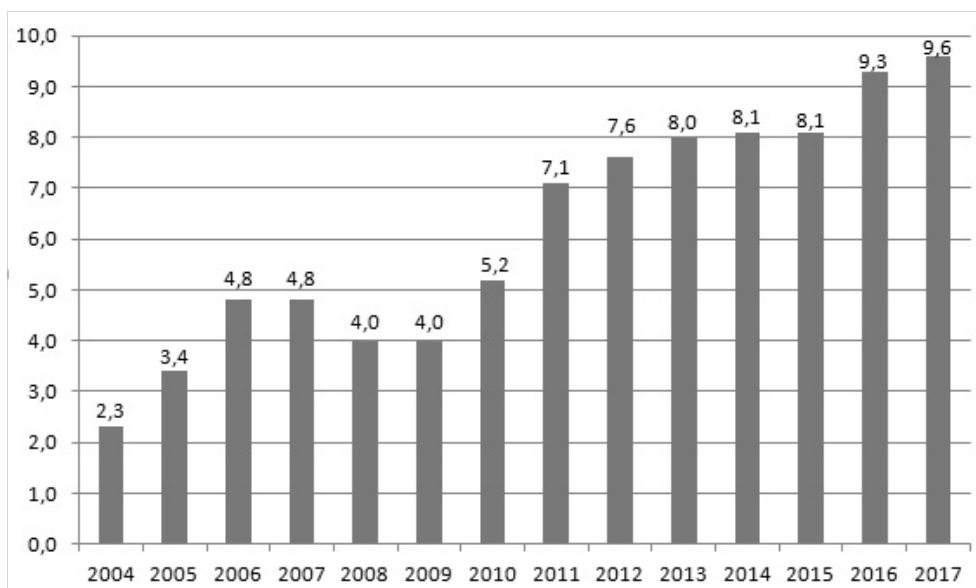

Figure 1. Innovation activity in Kazakhstan between 2004–2017 [2] (activity level in innovation, in %)

These data lead to the idea that, despite the adoption of state programs that should motivate the innovative activity of the country, unfortunately, there are no major changes in this direction. Presumably the dynamics of the country's development (with shadow market, 40 % of the economy [3], 122nd position in the Corruption Perceptions Index out of 180 countries, with an index of 31 points out of 100) [4] implies such level of activity. In general, by the end of the XX century, it became obvious that the level of innovation activity and the development of the scientific and technical sphere — science, education, high-tech industries, world technology markets — defines the boundaries not only between rich and poor countries, but also regions within one state, creates the basis of a dynamic economic growth and is a major factor in the formation of centers of power. Without the use of innovations, it is almost impossible to create competitive products with a high degree of knowledge-intensiveness and novelty.

Thus, innovations are an effective means of competition, since they lead to the creation of new needs, to a reduction in the cost of production, to an influx of investments, to an increase in the image of a producer of new products, to the opening and capture of new markets, including external ones.

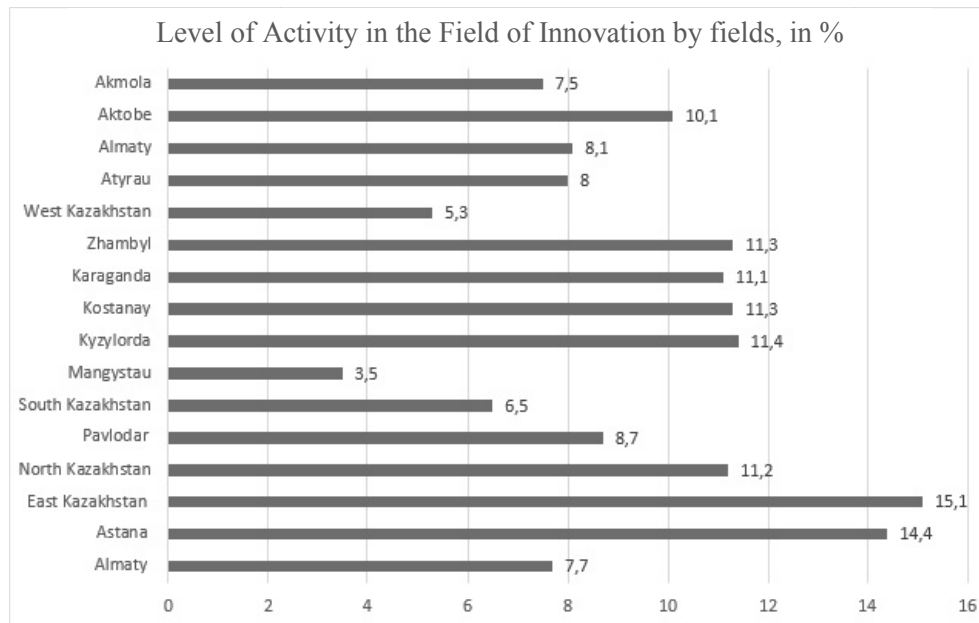

Figure 2. Innovation activity by fields in 2017 [2]

In Kazakhstan, in the regional context, the leaders in innovation development are: East Kazakhstan — 15.1 % and Astana — 14.4 %, among the lagging regions there are: Mangystau — 3.5 % and West Kazakhstan — 5.3 % [2].

There is a heterogeneity of innovation development of the regions of Kazakhstan. It is general knowledge that the level of innovativeness of a region is formed as a result of the interaction of many factors. It is generally accepted that the whole diversity of factors affecting the formation of an innovative environment can be reduced to four groups: the socio-economic conditions for the development of a region; innovation potential; human capital; management capacity [5]. It would seem that such areas as Mangystau, Atyrau, West Kazakhstan, that are included in the Industrialization Map of the country should update the solution of this issue. However, innovation activity is not very high there, and this does not motivate strengthening of intellectual potential. The ratio of innovation activity on the use of new equipment and technologies across the regions of the republic is also heterogeneous.

The data in Figure 3 demonstrate the fact that the highest applicability of new technologies in Almaty is 103 units, despite the fact that the level of innovation activity is two times lower than in Astana and in the East Kazakhstan. This is explained by the fact that new projects are being implemented as part of the EXPO-2017 heritage and the city initiative «50 Projects — Development Drivers for Almaty». All of them not only attract the latest innovation technologies and create new jobs, but also allow further reduction of the environmental burden on the city's environment.

The Kazakh-German company «FalconEuroBus» is building a fleet of vehicles and a plant for the production of third generation electric buses. The volume of private investment in the project is about 15 billion KZT [6].

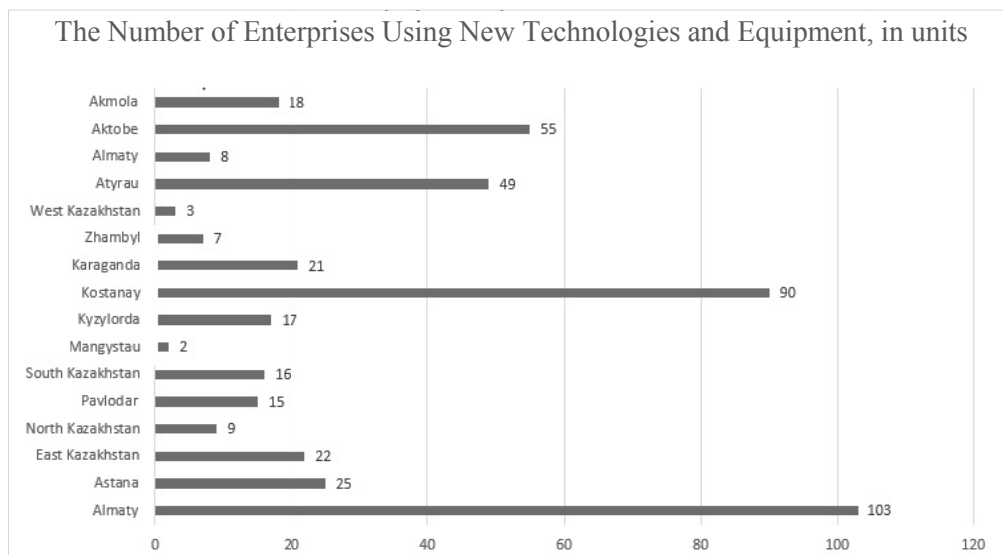

Figure 3. The number of enterprises using new technologies and equipment for 2017.

There is a plan to create six production sectors in accordance with the priorities defined by the state program of industrial-innovative development in Almaty: food industry, engineering, construction industry, pharmaceutical industry, chemical industry, and light industry. The active phase of work on the implementation of projects that have received permission for placement has already begun. When selecting projects, priority is given to innovative, environmentally friendly industries, as well as traditional industries. Currently, 33 projects with a budget of 176, 9 billion KZT have been authorized. As the planned facilities are commissioned, it is planned to create almost five thousand jobs. At the same time, 19 projects are included in the Almaty Business Support Map [6].

There is a great importance in the operation of Technopark «Alatau» in Almaty, which participates in the state program of technological business incubation. In our opinion, these are the results of the quality of human capital in Almaty. There is a high level of research and development and involved people in them in Almaty: in 2004 — 8700 people and in 2017 the number increased to 8821 people. There are conditions for the formation of high-quality intellectual potential [2]. As part of the Industrialization Map in the Kostanay region, 95 projects are being implemented, with a total investment of 433.4 billion KZT, and the creation of 9.3 thousand jobs. To date, 88 projects worth 131.5 billion KZT have been commissioned producing 5.2 thousand new jobs. It also includes: 88 projects commissioned, with a total investment of 301.5 billion KZT, and the creation of more than 4 thousand jobs, of which it is planned to launch 1 project in 2018, worth 16.5 billion KZT with the creation of 307 jobs — LLP «Rudny Cement Plant» — «Construction of a Cement Plant in Rudny». In addition, in 2018 it is planned to implement 6 more investment projects with a total investment of 10.3 billion KZT and the creation of about 500 jobs. A part of these projects will be included in the Support Map during the next update. Since the beginning of the implementation of the Program, the projects introduced have manufactured products worth 546.1 billion KZT, including 41.1 billion KZT in January-April of 2018 [7]. In Kostanay region there are the following trends in the formation of the intellectual potential of the region. The number of people involved in research and development in 2004 was 71 people, and in 2017 the figure increased to 569 people, which demonstrates a steady trend and conditions for the formation of high-quality intellectual potential of the region.

These regions have all grounds available for the formation of an innovative economy, which cannot be said about other regions of the country. In addition, there are problems with the quality of human capital, especially among young people. The NEET index (this is the index for the proportion of young people without education, work and vocational training) for the largest cities of the country is as follows: Almaty — 14.5 %, Astana — 12.5 %, Shymkent — 14.13 %, Aktobe — 17.79 % [7]. What is wrong with our youth who are the basis of human capital formation? In 2016, there were 313600 school graduates, of whom just under 40 % go to colleges, 29 % go to universities, 11 % go to study abroad, and 25 % remain without going on further study. These 25 % of graduates annually join the ranks of the NEET, and some of them take on low-paid non-qualified jobs. The NEET potential of 20 % of the annual school output forms a high total in-

dex of 37 % [8]. It follows from this that the quantitative potential in human resources decreases, which could have formed the intellectual potential for the innovation economy.

Regions that have all clearly traced directions of innovation development claim that there are certain conditions for the formation of an innovative economy and its intellectual potential.

In general, the degree of innovation attractiveness of regions can be assessed by the following indicators:

- gross regional product;
- industrial output;
- volume of innovative products;
- internal R&D costs;
- level of innovation activity of enterprises;
- volume of scientific and technical works [9].

Investments in research and development, internal R & D in the regions of Kazakhstan for 10 years increased only in 1.98 times [2]. This reflects a low activation of investments in research and development in the region. In this sphere Almaty city with the developed infrastructure of science is the leader of the country. The adoption of the State program of industrial-innovative development of Kazakhstan, also stepped up work in this direction. The requirements of publications in scientific journals with high impact factor also influenced the development of science within organizations.

However, the figure 4 depicts that 28 187 599.8 thousand tenge invested by scholars from their own funds are almost the same as from the government expenditure, do not motivate scientists, due to the fact that wages of the scholars stay at the same low level. There is no opportunities for them to invest in their own projects, and therefore the priorities outlined by the Head of State in his Address to the Nation are impressive and gives a momentum for the development of innovative sciences. The Head of State emphasized that within 5 years it is necessary to bring governmental expenditures on education, science and healthcare from all sources to 10 % of GDP [1]. Unfortunately, it is too early to talk about high-tech production and overall development of science, as in the OECD countries. The study of foreign experience shows that in no country in the world the innovation system formed by the private sector on its own. In order to enhance the competitiveness of the national economy, the state plays a leading role on the foundation of systematic approach in creating an innovative economy with a focus on community.

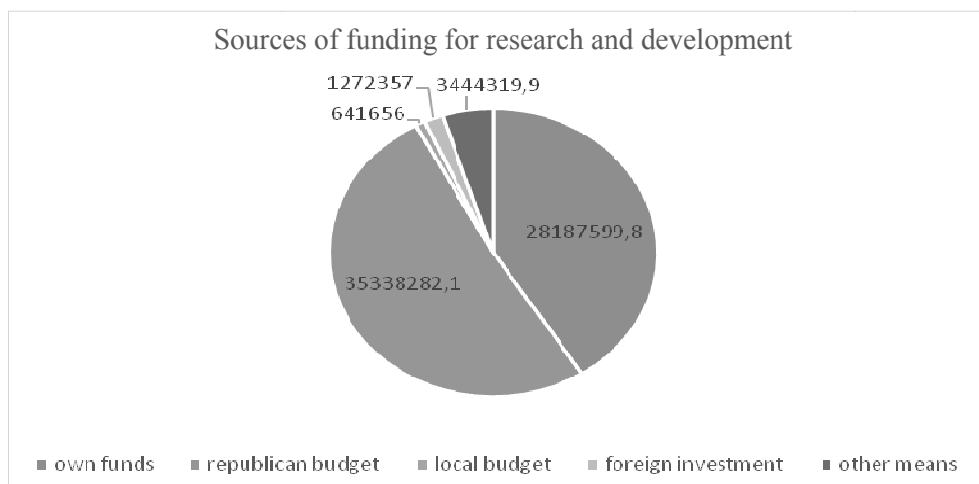

Figure 4. Sources of funding for research and development [2]

In developing countries, manufacturing industry is the main mean of development; it helps to turn poor countries into important players in the global economy.

At the same time, Kazakhstani innovative enterprises mainly choose a «catching-up» strategy, which testifies its innovative immunity. The «catching-up» strategy involves imitation of foreign technologies, copying products and their mass production. However, its practically produced products are not innovative in the global context; therefore, it is not worthwhile to position it as the latest.

Meanwhile, the development of the innovation system, despite the efforts of the state, is constrained by a number of factors. Thus, in the development of innovation activities in the regions, the following problems were identified that affect the change in its structure:

- insufficient provision of manufacturing industries with innovative equipment and technologies;
- general technical and technological backwardness of enterprises;
- low innovation activity of enterprises;
- low investment attractiveness of non-primary processing industries;
- lack of financial resources affecting the innovation activity of the production of the real sector of the economy;
- limited relation of science and production and the lack of effective mechanisms for bringing scientific and technological products to the level of goods;
- lack of a flexible system of training and retraining of specialists and personnel;
- underdevelopment of the sphere of small innovative enterprises with the necessary flexibility for rapidly changing market conditions;
- undeveloped innovation infrastructure, low level of R&D funding.

Thus, it can be summarized that the existing problems in the development of an innovative economy, restrain not only innovation activity in the country and in its regions, but also reduce the motivation in the formation of intellectual potential.

References

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни.- 5 октября 2018 г.// Информационный ресурс <http://www.akorda.kz>.
- 2 Агентство РК по статистике. Официальная статистическая информация > Оперативные данные (экспресс информация, бюллетени) > Наука и инновации// Основные показатели за 2003-2017 год/ Информационный ресурс [www. stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz)
- 3 Савельева И. Назарбаев: Наступает время, когда будут проверяться качества каждого министра. // Информационно-аналитический портал 365Info. <http://365info.kz/2015/08/nazarbaev>
- 4 Кулибаев Т. Объём теневой экономики Казахстана достигает 40%// Информационный ресурс <https://forbes.kz>
- 5 Corruption perceptions index 2017. //www.transparency.org/cpi for more information 2018 Transparency International. Some rights reserved. CC-BY-4.0-DE.
- 6 Садыханова Г.А., Тургинбаева А.Н., Кондыбаева С.К. Современное инновационное развитие отраслей промышленности Республики Казахстан//Вестник КазНУ.- 2015 г.-54 с.
- 7 Умный город: Алматинцы представят 23 инновационных проекта на EXPO-2017// Информационный ресурс <https://newtimes.kz/>
- 8 Информация о реализации инвестиционных проектов карты индустриализации в Костанайской области// <http://upp.kostanay.gov.kz>
- 9 NEET, а не нефть. Как Казахстан теряет человеческий капитал.// информационный ресурс <http://eximar.kz/>

А.Б. Майдырова

Инновациялық белсенділік интеллектуалды әлеуетті тиімді пайдалану шарты ретінде

Ғаламдық инновациялар мен технологиялық кеңістіктің пайда болуы Қазақстан Республикасының экономикалық секторларын әртараптандыру және шикізат ресурстарын дамытудан ауытқу жолымен елдің тұрақты динамикалық дамуына бағытталған қазіргі заманғы мемлекеттік экономикалық саясатты анықтады. Бұл тұрғыда кәсіпорындарда инновациялық қызметтің қарқындылығы өсіп, бұл қарқыны мен инновация деңгейіне сәйкес интеллектуалдық әлеуетті қалыптастыруды ынталандыруға әкеледі. Мақалада елдегі инновациялық қызметті дамыту туралы сипаттамасы келтірілген. Дағдарыс барлық өнеркәсіптік кәсіпорындарға әсер еткенімен, Қазақстанда инновацияларды құру және тарату салаларында әлсіз белсенділік бар. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің мәліметі бойынша, республикадағы инновациялық белсенді кәсіпорындардың үлесі респонденттердің жалпы санының 9,6 %-ын құрады. Бұл деректер, өкінішке орай, еліміздің инновациялық белсенділігін

ынталандыратын мемлекеттік бағдарламалардың қабылдануына қарамастан, осы бағыттағы ерекше өзгерістердің жоқтығына әкелді.

Кілт сөздер: интеллектуалды әлеует, инновациялық қызмет, инновациялық экономика, зияткерлік ұлт, инновациялық экономика.

А.Б. Майдырова

Инновационная активность как условие эффективного использования интеллектуального потенциала

Становление глобального инновационно-технологического пространства определило современную государственную экономическую политику Республики Казахстан, нацеленную на достижение устойчивого динамического развития страны путём диверсификации отраслей экономики и отхода от сырьевой направленности развития. В этом контексте актуализировалось усиление инновационной активности на предприятиях, что привело к мотивации формирования интеллектуального потенциала, соответствующего темпу и уровню инноваций. В статье дана описательная характеристика ситуации в стране по развитию инновационной активности. В Казахстане сегодня, когда нынешний кризис затронул практически все промышленные предприятия, наблюдается слабая активность предприятий в сфере создания и распространения инноваций. По оценкам Агентства РК по статистике, удельный вес инновационно-активных предприятий в республике составил 9,6 % от общего количества респондентов. Эти данные приводят к мысли, что, несмотря на принятые государственные программы, которые должны мотивировать инновационную активность страны, к сожалению, больших сдвигов в этом направлении не происходит.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, инновационная активность, инновационная экономика, интеллектуальная нация, инновационная экономика.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N. Nazarbayeva narodu Kazakhstan. Rost blahosostoianii kazakhstanstsev: povysheniie dokhodov i kachestva zhizni (2018) 5 oktiabria [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. Growth of the welfare of Kazakhstan people: an increase in income and quality of life. - October 5, 2018]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Russian].
- 2 Ahentstvo RK postatistike. Ofitsialnaia statisticheskaia informatsiia. Operativniie dannyye (ekspres informatsiia, biulleteni) Nauka i innovatsii [Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan. Official statistical information> Operational data (express information, bulletins)> Science and innovations]. Osnovnye pokazateli za 2003–2017 hod – The main indicators for 2003-2017. Retrieved from www.stat.gov.kz [in Russian].
- 3 Savel'yeva, I. (2015). Nazarbayev: Nastupaiet vremia, kohda budut proveriat'sia kachestva kazhdoho ministra [The time comes when the quality of each minister will be checked]. Data-analytics portal *365Info*. Retrieved from <http://365info.kz/2015/08/nazarbaev> [in Russian].
- 4 Kulibayev, T. (2018). Ob yomtenevoie konomiki Kazakhstana dostihaiet 40 % [The volume of the shadow economy of Kazakhstan reaches 40%]. *forbes.kz*. Retrieved from <https://forbes.kz> [in Russian].
- 5 CorruptionPerceptions Index (2017). *transparency.org*. Retrieved from www.transparency.org/cpi for more information 2018 Transparency International. Some rights reserved. CC-BY-4.0-DE.
- 6 Sadykhanova, G.A., Turginbayeva, A.N., & Kondybayeva, S.K. (2015). Sovremennoie innovatsionnoie razvitiie otraslei promyshlennosti Respubliki Kazakhstan [Modern innovative development of industries of the Republic of Kazakhstan]. *KazNU Herald*, 54. [in Russian].
- 7 Umnyi horod: Almatintsy predstaviat 23 innovatsionnykh proekta na EXPO-2017 [Smart City: Almaty residents will present 23 innovative projects at EXPO-2017]. *newtimes.kz*. Retrieved from <https://newtimes.kz/> [in Russian].
- 8 Informatsiia o realizatsii investitsionnykh projektov karty industrializatsii v Kostanaiskoi oblasti (2018). [Information on the implementation of investment projects of the industrialization map in Kostanay region]. *upp.kostanay.gov.kz*. Retrieved from <http://upp.kostanay.gov.kz> [in Russian].
- 9 NEET, a nefet. Kak Kazakhstan teriaet chelovecheskiu kapital (2018) [NEET, not oil. How Kazakhstan loses human capital]. *eximar.kz*. Retrieved from <http://eximar.kz/> [in Russian].

A. Shelomentsev¹, A. Taubayev², G. Amirova², N. Kasymova³

¹*Institute of Economics, the Ural branch of Russian Academy of Sciences, Russia;*

²*Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan;*

³*International University of Kyrgyzstan, Republic of Kyrgyzstan
(E-mail: ataubayev@gmail.com)*

Formation of the integrated innovative infrastructure of the Eurasian economic union as a factor of increase in knowledge intensity of economies of member countries

In the article the creation of the integrated innovative infrastructure did not lead development of integration within the Eurasian Economic Union to noticeable increase in knowledge intensity of GDP. The short period of existence of the Eurasian Economic Union and shorter period of functioning of the integrated innovative infrastructure did not lead to noticeable activation of the hi-tech sector in economies of member countries. Low level of knowledge intensity of GDP is characteristic sign for all countries of EAEU, except Russia that demands development of more detailed and financially secured programs of increase in knowledge intensity in member countries. The results of the research will be interesting to appropriate authorities of public administration of the member countries of EAEU, supranational structures of the Eurasian economic commission dealing with the issues of formation of innovative infrastructure and development of the hi-tech sector and also the scientists dealing with issues of development of science and an innovation in integration regional associations. On the basis of the received results it is necessary to correct national innovative policies of member countries of EAEU and actions for strengthening of integration in the direction of scientific and technical cooperation within EAEU. The empirical analysis was carried out on the basis of gaps in the researches connected with support of scientific and technical cooperation within EAEU.

Keywords: The Eurasian Economic Union, industrial and innovative infrastructure, cooperation in the scientific and technological sphere.

Introduction

In the conditions of acceleration of world processes of scientific and technical and technological development and considerable strengthening of the competition in the world markets of hi-tech products all states meet an important problem of intensive updating and effective use of material and technical resources of the research organization.

Processes of introduction of innovations, actively advanced last years, in the conditions of the current period of instability and uncertainty appeared in new economic reality of the Eurasian Economic Union. Feature of our time is formation of new priorities, new calls and new approaches to the solution of the problems arising in front of Kazakhstan and other countries of the Eurasian Economic Union (EAEU) [1]. The large-scale changes happening today in the world economy also directly influence not only a situation in economy and policy, but also in the scientific and innovative sphere [2]. They create new opportunities for the accelerated innovative development, but also at the same time set restrictions with which all subjects of innovative activity should reckon [3]. Innovative plans and strategies of the enterprises of all levels are exposed to reevaluation and adjustment. Proceeding from it, the main objective of the current stage of the research was receiving operational assessment of relevance of carrying out innovative changes in conditions of new economic reality of the countries of the Eurasian Economic Union.

Purpose

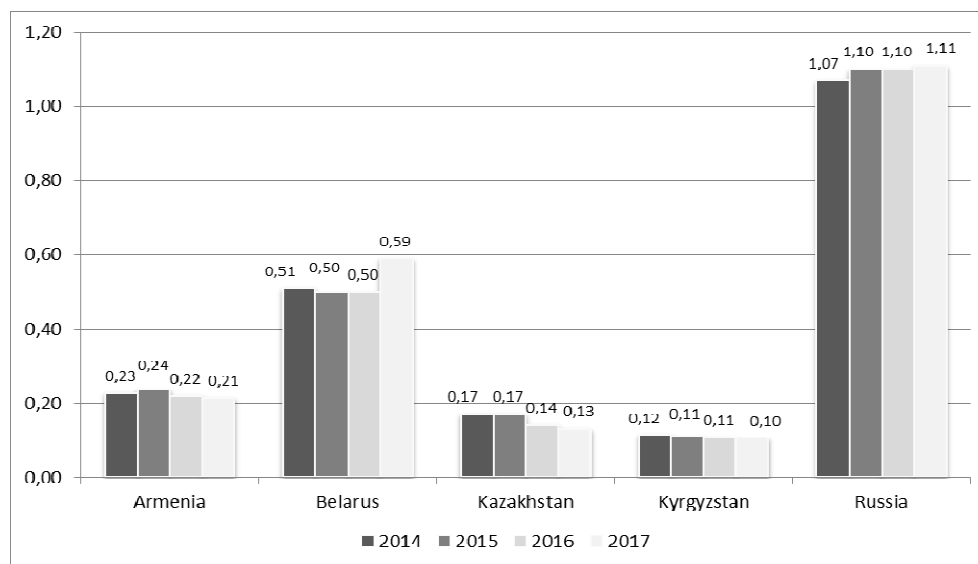
The research is directed to studying of interrelation between formation of the integrated innovative infrastructure of the Eurasian Economic Union and development of the hi-tech sector in national economies of member countries. The research objective consisted in finding out how high creation of the integrated objects of innovative infrastructure in the Eurasian Economic Union will allow member countries to increase knowledge intensity of GDP.

The empirical analysis was carried out based on data of Department of industrial policy of the Eurasian economic commission, statistic data of national statistical authorities of member countries of the Eurasian Economic Union. The short time period of the research does not allow to reveal more deep and close ties between formation by the integrated innovative infrastructure and indicators of knowledge intensity, however

further continuation researching in this direction will allow to solve a problem and to receive more reliable results.

Main results

Effectiveness of organizations' activity research within the integrated innovative infrastructure should be considered through noticeable improvement of key indicators of scientific innovative development of a national economy. As a key indicator we determined the level of knowledge intensity of GDP as the ratio of gross internal costs of research works in the reporting period to GDP by the countries (Fig. 1).

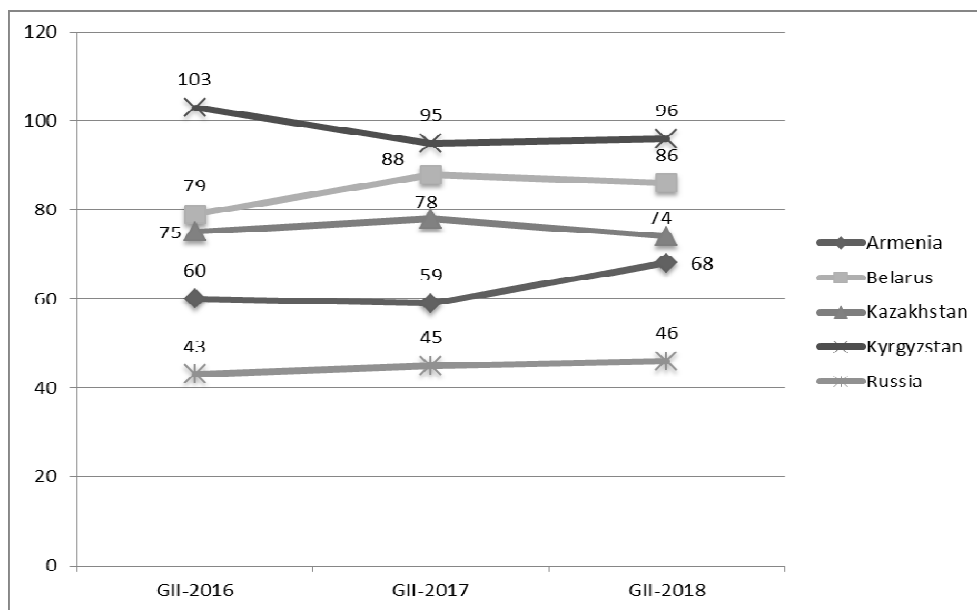
Note. Compiled by the author from source [4–8].

Figure 1. Dynamics of knowledge intensity of GDP over the EAEU countries

Apparently, from the Figure 1, the knowledge intensity indicator only in Russia conforms to requirements of OECD, i.e. more than 1 % of GDP is redistributed to the sphere of scientific research. Indicators of Belarus tend to increase and approach to standards of OECD, but on influence of innovative infrastructure of EAEU it is not necessary to carry it. In Belarus traditionally financing of research works is rather high in comparison with other countries of EAEU, except Russia. Other three countries: Armenia, Kazakhstan and Kyrgyzstan show very low level of knowledge intensity, which also tends to decrease. These unfavorable indicators of knowledge intensity of GDP of the countries of EAEU, led to the low level of the global index of an innovation (Fig. 2). Apparently, from the Figure 2, only Russia is included into 50 most innovatively active countries of the world though its indicators in the rating of innovative development also tend to decrease. This rating as a summary indicator gives a full picture of innovative development, including the review of a political situation, situation in education, the level of development of infrastructure and business of concrete national economy.

In general, these figures show that creation within EAEU of the integrated innovative infrastructure as scientific public laboratories, did not result in notable results of increase in scientific capacity of the countries of EAEU. In the separate directions on the contrary tendencies to deterioration are observed that demands development of more detailed and effective actions for development of the integrated innovative infrastructure within the Eurasian economic commission. Besides, more considerable financial investments to the research sphere of such countries as Armenia, Kazakhstan and Kyrgyzstan are required to bring closer the indicators of knowledge intensity to the minimum requirements of OECD.

Understanding that only innovations is a key to intensive development of national economies and that only effective NIS are capable to promote the rapid advancing growth, finds reflection in program and target documents and scientific publications of scientists-experts of all studied countries of EAEU [9, 10].

Note. Compiled by the author from source [11].

Figure 2. Dynamics of the global index innovation (GII) over the EAEU countries

In the EAEU State Parties in a number of the priority directions the modern scientific and technical potential is created which at its effective use and updating has to become the most important source of acceleration of social and economic development. The list of the existing objects of innovative and industrial infrastructure of the EAEU countries in 2017 structured on their specialization is provided in table 1 [12].

Along with standard forms, such as SEZ, industrial parks, technoparks, scientific and technological centers and the research organizations, there are also territories of the advancing social and economic development, zones of territorial development, the innovation and industrial clusters, science cities that in general is characteristic for the Russian practice of providing infrastructure. Also it testifies to wide support system in Russia of regional innovation systems that needs to be used actively in practice of other member countries of EAEU.

Among the material resources used in science, the special place belongs to modern complexes of the scientific equipment, difficult unique experimental installations and devices. Creation of infrastructure of scientific research is almost exclusive zone of responsibility of the state which possesses about 80 and more percent of the park of scientific devices and the equipment and with joint property (with private enterprises and the foreign organizations) it exceeds 90 %.

Building and modernization of material and technical resources of science in EAEU were carried out, in many cases, without binding to solution of major social and economic and scientific problems. As a result loading of the expensive equipment is not always optimum. Besides, the budgetary restrictions complicate process of updating of fixed assets of science, result in need of use morally and physically worn-out equipment. There are problems of full load of devices, the experimental equipment and the unique scientific installations (USI) connected with backwardness of cooperation communications and shortcomings of planning of research and development, a problem of creation and a promotion to the market of services of difficult analytical and measuring complexes instead of separate devices. Systematically, the equipment cost is increased and exceeds possibilities of some organizations for its acquisition and modernization. Institutions are forced to be guided in many cases by acquisition of the inexpensive equipment, which is not making basic changes to technological capabilities of researches. For these reasons receiving significant scientific results and carrying out breakthrough developments becomes more and more problematic [13].

Table 1

Objects of innovative and industrial infrastructure of the countries of EAEU in 2017

Object of innovative and industrial infrastructure	Armenia	Belarus	Kazakhstan	Kyrgyzstan	Russia
Special economic zones (SEZ)	3	7	10+ 57 free warehouses	4	33 (in those 19 with industrial function) + 1 in Crimea
Territories of the advancing of social and economic development					14
Zones of territorial development					20
Industrial parks	5	6	15	1	190
Technoparks	3	10	23	3	160
Business incubators	3	16	50	3	200
The innovation clusters					25
Industrial clusters					59
Science cities					14
Free port					1 (5 planned)
Scientific and technological centers	About 15	About 140	About 70	About 10	More than 200
The organizations which are carrying out research and development	20	530	350	30	3 570

Note. Compiled by the author from source [12].

The solution of these problems lies in the course of creation and support of the centers of collective use of the scientific equipment in which loading of the equipment is significantly higher due to active involvement to work with its use of researchers of the country of residence and other EAEU members. Creation of network structure of the centers of collective use as new institute of cooperation in the sphere of use of material and intellectual resources of scientific and technical cooperation on space of EAEU will allow to increase efficiency and quality of research and development, it is essential to lower costs of their carrying out, to raise real fixed assets capacity of the research organizations and knowledge intensity of innovative products.

Formation of interstate network of the organizations of EAEU is carried out on the basis of points of concentration of knowledge, competences and technological capabilities, elements and the accumulated experience of functioning of innovative infrastructures of the EAEU members and the European experience. For formation of such network identification of the specialized leading organizations in the states of EAEU is provided with universal scientific installations, the skilled and experimental equipment, test benches, grounds, etc. [14]

Proceeding from it, creation of network of the centers of collective use (CCU) is recommended which will be designed to provide a possibility of carrying out researches to a wide range of scientific and research teams from the EAEU State Parties on the modern and expensive equipment, including unique scientific installations and also a possibility of increase in efficiency of use of such equipment.

Within formation of CCU network identification of the specialized leading organizations in the State Parties of EAEU is provided having universal scientific installations, the skilled and experimental equipment, test benches, grounds and other unique funds, existence of network structures of the centers of collective use and formation on their basis of uniform innovative research infrastructure of EAEU.

Main objective of formation of interstate network of the centers of collective use in the sphere of innovative cooperation of the State Parties of EAEU is creation of conditions for:

1) access for researchers to modern infrastructure of carrying out research and development in the priority directions of innovative development on the principles of collective use of the scientific equipment;

2) supports of development of schools of sciences of EAEU on scientific and methodical and material and technical resources of CCU;

3) increase in the level of scientific research and quality of education by formation of network of the modern research complexes meeting the international standards on technical and operational characteristics of the instrument park.

The interstate format of cooperation of research teams promotes increase in interstate competitiveness and appeal of CCU. Formation between national CCU and scientific partners on space of EAEU of interstate research network is the result of this activity.

In total with other recommended actions creation of network of the centers of collective use of the equipment will promote formation of a system of interstate cooperation of innovative infrastructures and will allow to reach qualitatively new level of global competitiveness of national economies of the Eurasian Economic Union.

Conclusions

The considered directions of interaction of subjects of national innovative systems within implementation of joint projects and network forms of supranational support of innovative activity within EAEU reflects current trends, such as:

- use of the combined sources (the states and private) financings of research and innovative activity, including from institutes of development;
- creation of preferential terms for innovators, including long terms of transfer to operation, grace periods of investment, lack of sanctions when obtaining negative results;
- orientation not only to national scientific shots, but also creating favorable conditions for development of innovative business, attracting huge number of innovators from around the world;
- accurate distribution of spheres of responsibility: the administration of the organization of innovative infrastructure undertakes all bureaucratic and organizational issues, and inventors are engaged only in developments;
- leading to positive results of implementation of joint innovative projects to increase in scientific and innovative potential of any national economy in general, through creation of the competitive knowledge-intensive sector of economy and strengthening of the export potential non-oil goods that is very relevant for all member countries of EAEU.

This work was supported by Grant of the Committee of science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan AP05135404-OT-18 «The knowledge-intensive hi-tech sector in the countries of the Eurasian Economic Union: monitoring of development and prospect of interaction». Authors thank anonymous reviewers for their contributions to paper development.

References

- 1 Shelomentsev A.G., Medvedev M.A., Isaichik K.F., Dyomina M.I., Berg I.A., Kit M. The trajectories of EAEC Countries Development: Numerical Analysis of Competitive Strategies in Investments. Proceedings of the 43rd International Conference Applications of Mathematics in Engineering and Economics. — 2017. DOI: 10.1063/1.5013958.
- 2 Kniazevych A. Innovation infrastructure of Ukraine: assessment of the effectiveness of the action and ways of improvement / A. Kniazevych, V. Kyrylenko, L. Golovkova // Baltic Journal of Economic Studies. — 2018. — Vol. 4, No. 1. — P. 208–218. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-208-218>.
- 3 Piret Tõnurist. Can Research, Development, and Innovation Policies Cross Borders? The Case of Nordic–Baltic Region [Electronic resource] / Piret Tõnurist, Rainer Kattel // Science and Public Policy. — 2017. — Vol. 44, Issue 3. — P. 328–340. — Access mode: <https://doi.org/10.1093/scipol/scw066>.
- 4 Государственный комитет по статистике Армении (2019). Официальный веб-сайт [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.armstat.am/file/doc/99510763.pdf> [Дата обращения 03.03.2019].
- 5 Государственный комитет по статистике Беларуси (2019). Официальный вебсайт [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/nauka-i-innovatsii/graficheskiy-material-grafiki-diagrammy/vnutrennie-zatraty-na-nauchnye-issledovaniya-i-razrabotki/> [Дата обращения 03.03.2019].
- 6 Государственный комитет по статистике Казахстана (2019). Официальный веб-сайт [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/ [Дата обращения 03.03.2019].
- 7 Государственный комитет по статистике Кыргызстана (2019). Официальный веб-сайт [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stat.kg/media/publicationarchive/ad9b72f1-e155-4455-b7fd-5dd6a3df354b.pdf> [Дата обращения 03.03.2019].
- 8 Государственный комитет по статистике России (2019). Официальный веб-сайт [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/science_and_innovations/science/# [Дата обращения 03.03.2019].

9 Kolodynskiy S. The innovative infrastructure of economic development in the framework of international digital transformation / S. Kolodynskiy, T. Drakokhrust, M. Bashynska // *Baltic Journal of Economic Studies*. — 2018. — Vol. 4, No. 4. — P. 166–172. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-166-172>.

10 Davletbayeva N., Taubayev A., Kuttybai M. System problems of entrepreneurship development in Kazakhstan regions in conditions of globalization. IDIMT 2018: Strategic Modeling in Management, Economy and Society. 26th Interdisciplinary Information Management Talks. — 2018. — P. 113–119. [Electronic resource]. — Access mode: Retrieved from https://idimt.org/wp-content/uploads/proceedings/IDIMT_proceedings_2018.pdf.

11 Cornell University, INSEAD, and WIPO (2018): The Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation. Ithaca, Fontainebleau, and Geneva [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4330> [Accessed 03.03.2019].

12 Eurasian Economic Commission, (2019). Official website [Electronic resource]. — Access mode: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_prom/ [Accessed 03.03.2019].

13 Li Hao-Chung. What determines misallocation in innovation? A study of regional innovation in China / Li, Hao-Chung; Lee, Wen-Chieh; Ko, Bo-Ting // *Journal of Macroeconomics*. — 2017. — Vol. 52. — P. 221–237. [Electronic resource]. — Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2017.04.005>.

14 Mukhtarova K. Problems of developing the foundations of sustainable competitiveness of industrial and innovative economy in Kazakhstan / K. Mukhtarova, S. Ziyadin, S. Kupeshova, R. Doszhan // *Economic Annals-XXI*. — 2017. — Vol. 168, Is. 11, 12. — P. 38–43. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V168-08>.

А. Шеломенцев, А. Таубаев, Г. Амирова, Н. Касымова

Еуразиялық экономикалық одақтың интеграцияланған инновациялық инфрақұрылымын қалыптастыру қатысушы-елдер экономикаларының ғылымисыйымдылығын арттыру факторы ретінде

Мақалада Еуразиялық экономикалық одақ шеңберіндегі интеграцияны дамыту және интеграцияланған инновациялық инфрақұрылым құру қаралды, бұл нәтижесінде ЖІӨ-нің ғылымисыйымдылығының елеулі артуына алып келмеді. Еуразиялық экономикалық одақтың жұмыс істеуінің қысқа кезеңі және интеграцияланған инновациялық инфрақұрылымның жұмыс істеуінің қысқа кезеңі қатысушы-елдердің экономикаларында жоғары технологиялық сектордың айтарлықтай жандануына әкеп соқпады. ЖІӨ-нің ғылымисыйымдылығы төмен деңгейі, Ресейден басқа, ЕАЭО-ның барлық елдері үшін тән белгі болып табылады, бұл қатысушы-елдерде ғылымисыйымдылықты арттырудың егжей-тегжейлі және қаржылық қамтамасыз етілген бағдарламаларын әзірлеуді талап етеді. Зерттеу нәтижелері инновациялық инфрақұрылымды қалыптастыру және жоғары технологиялы секторды дамыту мәселелерімен айналысатын Еуразиялық экономикалық комиссияның ұлттықтан жоғары құрылымдарына, сондай-ақ интеграциялық өңірлік бірлестіктерде ғылым мен инновацияларды дамыту мәселелерімен айналысатын ғалымдарға қызықты болады. Алынған нәтижелер негізінде ЕАЭО-ға қатысушы-елдердің ұлттық инновациялық саясатын және ЕАЭО шеңберінде ғылыми-техникалық ынтымақтастық бағытында интеграцияны күшейту жөніндегі шараларды түзету қажет. Эмпирикалық талдау ЕАЭО шеңберінде ғылыми-техникалық ынтымақтастықты қолдауға байланысты зерттеулердегі олқылықтар негізінде жүргізілді.

Кілт сөздер: Еуразиялық экономикалық одақ, индустриялық-инновациялық инфрақұрылым, ғылыми-технологиялық саладағы кооперация.

А. Шеломенцев, А. Таубаев, Г. Амирова, Н. Касымова

Формирование интегрированной инновационной инфраструктуры Евразийского экономического союза как фактор повышения наукоемкости экономик стран-участниц

В статье рассмотрено развитие интеграции в рамках Евразийского экономического союза и создание интегрированной инновационной инфраструктуры, что в результате не привело и к заметному увеличению наукоемкости ВВП. Короткий период существования самого Евразийского экономического союза и более короткий период функционирования интегрированной инновационной инфраструктуры не привели к заметной активизации высокотехнологичного сектора в экономиках стран-участниц. Низкий уровень наукоемкости ВВП является характерным признаком для всех стран ЕАЭС, кроме России, что требует разработки более детальных и финансово обеспеченных программ повышения наукоемкости в странах-участницах. Результаты исследования будут интересны соответствующим органам государственного управления стран-участниц ЕАЭС, наднациональным структурам Евразийской экономической комиссии, занимающихся вопросами формирования инновационной инфраструктуры и развития высокотехнологичного сектора, а также ученым, занимающимся вопросами развития

науки и инновации в интеграционных региональных объединениях. На основе полученных результатов следует скорректировать национальные инновационные политики стран-участниц ЕАЭС и меры по усилению интеграции в направлении научно-технического сотрудничества в рамках ЕАЭС. Эмпирический анализ проводился на основе пробелов в исследованиях, связанных с поддержкой научно-технического сотрудничества в рамках ЕАЭС.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, индустриально-инновационная инфраструктура, кооперация в научно-технологической сфере.

References

- 1 Shelomentsev, A.G., Medvedev, M.A., Isaichik, K.F., Dyomina, M.I., Berg, I.A., & Kit, M. (2017). The trajectories of EAEC Countries Development: Numerical Analysis of Competitive Strategies in Investments. *Proceedings of the 43rd International Conference Applications of Mathematics in Engineering and Economics*. Retrieved from DOI: 10.1063/1.5013958.
- 2 Kniazevych, A., Kyrylenko, V., & Golovkova, L. (2018). Innovation infrastructure of Ukraine: assessment of the effectiveness of the action and ways of improvement. *Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 4, No. 1*, 208–218. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-208-218>.
- 3 Piret Tõnurist, & Rainer Kattel. (2017). Can Research, Development, and Innovation Policies Cross Borders? The Case of Nordic–Baltic Region. *Science and Public Policy, Vol. 44, Issue 3*, 328–340. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/scipol/scw066>.
- 4 Hosudarstvennyi komitet po statistike Armenii (2019). Ofitsialnyi veb-sait [State Statistics Committee. (Armenia) (2019). Official web-site]. *armstat.am*. Retrieved from <https://www.armstat.am/file/doc/99510763.pdf> [in Russian].
- 5 Hosudarstvennyi komitet po statistike Belarusi (2019). Ofitsialnyi veb-sait [State Statistics Committee. (Belarus) (2019). Official web-site]. *belstat.gov.by*. Retrieved from <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/nauka-i-innovatsii/graficheskiy-material-grafiki-diagrammy/vnutrennie-zatraty-na-nauchnye-issledovaniya-i-razrabotki/> [in Russian].
- 6 Hosudarstvennyi komitet po statistike Kazakhstana (2019). Ofitsialnyi veb-sait [State Statistics Committee. (Kazakhstan) (2019). Official website]. *stat.gov.kz*. Retrieved from http://faces/wcnaw_externalId/ [in Russian].
- 7 Hosudarstvennyi komitet po statistike Kyrghyzstana (2019). Ofitsialnyi veb-sait [State Statistics Committee. (Kyrgyzstan) (2019). Official website]. *stat.kg*. Retrieved from <http://www.stat.kg/media/publicationarchive/ad9b72f1-e155-4455-b7fd-5dd6a3df354b.pdf> [in Russian].
- 8 Hosudarstvennyi komitet po statistike Rossii (2019). Ofitsialnyi veb-sait [State Statistics Committee. (Russia) (2019). Official website]. *gks.ru*. Retrieved from http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/science_and_innovations/science/# [in Russian].
- 9 Kolodynskiy, S., Drakokhrust, T., & Bashynska, M., (2018). The innovative infrastructure of economic development in the framework of international digital transformation. *Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 4, No. 4*, 166–172. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-166-172>.
- 10 Davletbayeva, N., Taubayev, A., & Kuttybai, M. (2018). System problems of entrepreneurship development in Kazakhstan regions in conditions of globalization. IDIMT 2018: Strategic Modeling in Management, Economy and Society. *26th Interdisciplinary Information Management Talks*. (pp. 113–119). Retrieved from https://idimt.org/wp-content/uploads/proceedings/IDIMT_proceedings_2018.pdf.
- 11 Cornell University, INSEAD, and WIPO (2018): The Global Innovation Index 2018: Energizing the World with Innovation. Ithaca, Fontainebleau, and Geneva. *wipo.int*. Retrieved from <https://www.wipo.int/publications/ru/details.jsp?id=4330>.
- 12 Eurasian Economic Commission, (2019). Official website. *eurasiancommission.org/ru*. Retrieved from http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_prom/ [Accessed 11 February 2019].
- 13 Li, Hao-Chung; Lee, Wen-Chieh & Ko, Bo-Ting. (2017). What determines misallocation in innovation? A study of regional innovation in China. *Journal of Macroeconomics, Vol. 52*, 221–237. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2017.04.005>.
- 14 Mukhtarova, K., Ziyadin, S., Kupeshova, S., & Doszhan, R. (2017). Problems of developing the foundations of sustainable competitiveness of industrial and innovative economy in Kazakhstan. *Economic Annals-XXI: Vol. 168, Is .11, 12*, 38–43. Retrieved from doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V168-08>.

Zh.S. Khussainova, G.M. Abauova, D.Ye. Bektleyeva, Zh.M. Zhartay

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: zhanibek862010@mail.ru)*

Institutional mechanisms to support of the youth entrepreneurship: domestic and foreign experience

The article highlights the issue of institutional structure of formation, support, stimulation of youth entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. In particular, the essence of the institutional environment of entrepreneurship is determined and normative legal acts are proposed on the basis of the analysis of scientific sources, as well as the structure of the system of state regulation and stimulation of youth entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan is analyzed. Estimates of the youth entrepreneurial climate of the Republic of Kazakhstan as an object of state influence for the formation of favorable conditions for the development of the national economy are given. The authors note the importance of a systematic approach to the formation of the state policy of stimulation and support of youth entrepreneurship. The article reveals the features of management and stimulation, and also defines the main priority directions and target parameters of youth entrepreneurship development in foreign countries.

Keywords: youth, entrepreneurship, youth entrepreneurship, institutional mechanisms, startups, entrepreneurial code of the Republic of Kazakhstan, youth entrepreneurial climate, systematic approach, institutional environment, competitive advantages.

I. Introduction

State regulation of youth entrepreneurship is a system of providing the state with a favorable environment for the sustainable development of youth entrepreneurship. The functioning of this system is based on the implementation of a set of legal, organizational, economic and other support measures.

As the researcher of the legal problems of youth entrepreneurship I.A. Statkevich notes determination of the status of youth entrepreneurship is a complex problem. This is due to the fact that discussions on the status of the state youth policy continue in the society and primarily in the state structures [1].

Actualization of youth entrepreneurship in modern conditions grows out of the specificity of analytical tools. This specificity is based on the spread of methodological pluralism on the subject-object characteristic of the phenomenon under study. This approach seems to be the most objective, since most economic processes are now developing under the influence of a huge number of endogenous and exogenous factors. Moreover, endogenous factors are also ambiguous in their conceptual design. Therefore, the assessment from the perspective of methodological pluralism will allow to allocate modern dominants more carefully, to integrate them into the mechanism of post-industrial development, to determine the boundaries of the lacunae of uncertainty, to differentiate risks.

II. Data, Analysis, and Results

In institutional terms, the development of youth entrepreneurship in Kazakhstan has two features: first, the legislation of the Republic of Kazakhstan does not single out youth entrepreneurship in a separate category and therefore its functioning and support by the state is carried out on a common basis, which does not always take into account the specifics, we have identified.

Entrepreneurial legislation in our country is based on the Constitution of the Republic of Kazakhstan. Proclaimed by article 26 of the Constitution «the right of everyone to freedom of business, free use of their property for any legitimate business activity», as well as constitutional norms on freedom of economic activity, protection of private property and support of competition, create a constitutional economic order that guarantees the protection of the rights and freedoms of business entities [2].

In the development of entrepreneurial legislation in Kazakhstan, there are four main stages (Table 1) related to the adoption and operation of the following basic laws in the field of entrepreneurship by:

– the Law № 1543-XII «On protection and support of private entrepreneurship» of July 4, 1992 (lost force by the Law of January 31, 2006 № 124-III «On private entrepreneurship») [3];

– the Law № 131-I «On state support of small business» of June 19, 1997 (lost force of the Law of January 31, 2006 № 124-III) [4];

- the Law № 135-I «On individual entrepreneurship» of June 19, 1997 (lost force of the Law of January 31, 2006 № 124-III) [5];
- the Law № 124-III «On private enterprise» of January 31, 2006 (lost force from January 1, 2016 in accordance with the Entrepreneurial Code of October 29, 2015 № 375-V) [6].

Table 1

Stages of development of entrepreneurial legislation in Kazakhstan

Stages	Main laws	Content of law
1	2	3
First	Law of the Republic of Kazakhstan № 1543-XII «On protection and support of private entrepreneurship» of July 4, 1992 (lost force by law of the Republic of Kazakhstan dated January 31, 2006 № 124-III «On private entrepreneurship»)	The law proclaimed the maximum freedom of entrepreneurial activity, defined the forms and methods of its state protection and support, provided for the protection of trade secrets and the responsibility of state bodies and officials for violation of the rights of entrepreneurs.
Second	Law of the Republic of Kazakhstan № 131-I «On state support of small business» of the June 19, 1997 (lost force by the law of the Republic of Kazakhstan dated January 31, 2006 № 124-III «On private enterprise»)	The law established the basic principles of comprehensive state support of small business as a priority direction of economic development of the country.
	Law of the Republic of Kazakhstan № 135-I «On individual entrepreneurship» dated June 19, 1997 (lost force of the law of the Republic of Kazakhstan dated January 31, 2006 № 124-III «On private entrepreneurship»)	The law ensured the implementation of the constitutional right of citizens of Kazakhstan to freedom of entrepreneurial activity, defining a system of state guarantees for the development of individual entrepreneurship
Third	Law of the Republic of Kazakhstan «On private entrepreneurship» dated January 31, 2006 № 124-III (lost force of the law of the Republic of Kazakhstan dated January 1, 2016 in accordance with the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 № 375-V)	The law systematized and united in a single legal act the existing legislative acts in the field of business.
Fourth	Decree № 757 of the President of Kazakhstan «On cardinal measures to improve the conditions for business in the Republic of Kazakhstan» dated February 27, 2014	The decree provided for the following measures to improve the conditions for entrepreneurship: the transition to the organization of inspections on the basis of risk assessment; the introduction of liability insurance of business entities as an alternative to inspections; reduction of requirements for business entities and subject to inspection, in the implementation of state control and supervision
	Law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on cardinal improvement of conditions for business activity in the Republic of Kazakhstan» dated December 29, 2014 № 269-V (with changes and additions on 07.04.2016).	The law provided the following measures to cardinaly improve the conditions for entrepreneurship: amendments and additions to 11 codes and 94 laws; the abolition of scheduled inspections of entrepreneurs; the introduction of a simplified procedure for the liquidation of small businesses; the introduction of the institution of the Commissioner for the protection of the rights of entrepreneurs, improving the efficiency of state regulation of entrepreneurial activity

1	2	3
	Entrepreneurial code of the Republic of Kazakhstan dated 29 October 2015 № 375-IV (with changes and additions on 21.07.2018)	The code consists of 7 sections, 31 chapters and 324 articles regulating: legal, economic, social conditions of entrepreneurial activity; interaction of business entities and the state, including issues of state regulation and support

The current stage of development of the legal framework of entrepreneurship in Kazakhstan is associated with the introduction of the Entrepreneurial code (hereinafter the Code) from January 1, 2016. The Code, as a single consolidated legal act, combined the previously existing «functional» laws and General provisions on business and its subjects, state regulation and state support for small and medium-sized businesses, industrial innovation and investment [7]. Further, the provision of entrepreneurship includes a significant array of regulatory legal acts of various industries, as well as government strategic and policy documents aimed at entrepreneurship in General (Table 2).

Table 2

Applicable regulatory, governmental, strategic and program support of business in Kazakhstan

№	Classification	Legal acts, strategies, state program
1	2	3
1	Legal acts of the General nature regulating certain aspects of entrepreneurial activity	The civil code of Republic of Kazakhstan (General part) dated December 27, 1994 (with changes and additions on 21.07.2018); The criminal code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 № 226-V (with changes and additions on 12.07.2018); The civil code of the Republic of Kazakhstan (Special part) of July 1, 1999 № 409-I (with changes and additions on 04.07.2018); The civil procedure code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 № 377-V (with changes and additions on 05.07.2018); Code of the Republic of Kazakhstan on administrative offences dated July 5, 2014 № 235-V (with changes and additions on 22.07.2018); Code of the Republic of Kazakhstan «On taxes and other obligatory payments to the budget (Tax code)» dated December 25, 2017 № 120-VI (with changes and additions on 21.07.2018); Code of the Republic of Kazakhstan «On customs regulation in the Republic of Kazakhstan» dated December 26, 2017 № 123-VI (with changes and additions on 04.07.2018); Law of the Republic of Kazakhstan «On state registration of legal entities and registration of branches and representative offices» dated April 17, 1995 № 2198 (with changes and additions on 25.12.2017.); Law of the Republic of Kazakhstan «Patent law of the Republic of Kazakhstan» dated July 16, 1999 № 427-I (with changes and additions on 20.06.2018); Law of the Republic of Kazakhstan «On ensuring the uniformity of measurements» dated June 7, 2000 № 53-II (with changes and additions on 29.10.2015); Law «On technical regulation» dated November 9, 2004 № 603-II (with changes and additions on 24.05.2018); Law of the Republic of Kazakhstan «On accounting and financial reporting» dated February 28, 2007 № 234-III (with changes and additions on 02.07.2018); Law of the Republic of Kazakhstan «On state registration of rights to real estate» dated July 26, 2007 № 310-III (with changes and additions on 04.07.2018)

1	2	3
2	Legal acts regulating the implementation of business activities and its state support	<p>Entrepreneurial code of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 № 375-IV (with changes and additions on 21.07.2018);</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On changes and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on improvement of regulation of entrepreneurial activity» dated May 24, 2018 № 156-VI;</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On business partnerships» dated May 2, 1995 № 2255 (with changes and additions on 27.02.2017);</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On production cooperative» October 5, 1995 № 2486 «On production cooperative» (with changes and additions on 27.02.2017);</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On limited and additional liability partnerships» dated April 22, 1998 № 220-I (with changes and additions on 24.05.2018);</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On trademarks, service marks and appellations of origin» dated July 26, 1999 № 456-I (with changes and additions on 20.06.2018);</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On joint stock companies» dated May 13, 2003 № 415-II (with changes and additions on 15.07.2018);</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On special economic zones in the Republic of Kazakhstan» dated July 21, 2011 № 469-IV;</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On permissions and notifications» dated May 16, 2014 № 202-V (with changes and additions on 04.07.2018);</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On agricultural cooperatives» dated October 29, 2015 № 372-V;</p> <p>Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On approval of the rules of accreditation of associations of private entrepreneurs» dated December 28, 2015 № 1089</p>
3	Legal acts regulating the state support of innovative activity	<p>Law of the Republic of Kazakhstan «On science» dated February 18, 2011 № 407-IV (with changes and additions on 04.07.2018);</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On commercialization of scientific and (or) scientific and technical activities» dated October 31, 2015 № 381-V (with changes and additions on 04.07.2018);</p> <p>Decree of the President of Kazakhstan «On measures to further improve the competitiveness of the national economy within the industrial and innovation policy of the Republic of Kazakhstan» dated March 16, 2006 № 65</p>
4	Legal acts regulating support domestic producers	<p>Law of the Republic of Kazakhstan «On special protective, anti-dumping and countervailing measures against third countries» dated June 8, 2015 № 316-V (with changes and additions on December 26, 2017);</p> <p>Law of the Republic of Kazakhstan «On state defense order» dated January 19, 2001 № 146-II (with changes and additions on June 13, 2017);</p> <p>Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On implementation of measures to support domestic producers» dated November 13, 1998 № 1162 (with changes and additions by the government of the Republic of Kazakhstan dated 02.06.99 № 693; from 29.09.99 № 1474; from 25.11.99 № 1789; from 03.07.02 № 716);</p> <p>Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On the rules of selection of investment projects to be credited in the framework of measures to support domestic producers» dated September 12, 2000 № 1384 (with changes and additions on decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 21.08.02 № 935)</p>

1	2	3
5	Legal acts on consumer protection	Law of the Republic of Kazakhstan «On consumer cooperative» dated May 8, 2001 № 197-II (with changes and additions on 29.10.2015); Law «On safety of food products» dated July 21, 2007 № 301-III (with changes and additions on 24.05.2018); Law of the Republic of Kazakhstan «On safety of toys» of July 21, 2007 № 306-III (with changes and additions on 24.05.2018); Law of the Republic of Kazakhstan «On consumer rights protection» dated May 4, 2010 № 274-IV (with changes and additions on 13.06.2018)
6	Legal acts on individual business contracts	Law of the Republic of Kazakhstan «On financial leasing» dated July 5, 2000, № 78-II (with changes and additions on 24.05.2018); Law of the Republic of Kazakhstan «On public procurement» dated December 4, 2015 № 434-IV (with changes and additions on 02.07.2018); Law of the Republic of Kazakhstan «On the comprehensive entrepreneurial license (franchising)» dated June 24, 2002 № 330-II (with changes and additions on 29.10.2015)
7	Strategic documents	Strategy «Kazakhstan-2050», The strategic development plan of Kazakhstan until 2025, approved by the decree of the President of Kazakhstan dated February 15, 2018 № 636.
8	State programs in the field of entrepreneurship	State program of business support and development «Business Road Map-2020», approved by the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 25, 2018 № 522; State program of industrial and innovative development of Kazakhstan for 2015–2019, approved by the decree of the President of Kazakhstan dated August 1, 2014 № 874; State program of development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021, approved by the decree of the President of Kazakhstan dated February 14, 2017 № 420; Program of development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017–2021, approved by the government of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2016 № 919.

Despite the huge potential of young people in the development of both traditional business and innovative entrepreneurship, presented in table 1 of the legislative, strategic and policy documents of the entrepreneurial sphere, there is no specification and definition of youth entrepreneurship, it does not stand out in a separate independent category and support for its development is carried out on a common basis on an equal basis with other business entities. Since there are no terms «youth entrepreneurship», «subjects of youth entrepreneurship» and «young entrepreneur» in the current business legislation, therefore there is no statistical accounting in this area, which makes it difficult to assess the actual level of youth business activity.

Youth entrepreneurship is mentioned in only three articles of the Law of the Republic of Kazakhstan «On state youth policy in the Republic of Kazakhstan» dated February 9, 2015:

1) in article 4 where as one of the main directions of the state youth policy is designated «creation of conditions for development of business activity among youth»;

2) in article 11, which reveals the competence of the authorized body for entrepreneurship, which: «1) implements the state youth policy; 2) develops measures for the development of entrepreneurial activity carried out by young people; 3) cooperates and cooperates with youth organizations on the development of entrepreneurial activity among young people; 4) exercises other powers provided by this Law, other laws of the Republic of Kazakhstan, acts of the President of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Republic of Kazakhstan»;

3) in article 25, which refers to social services for young people, one of the main activities of which according to the Law is «support and development of entrepreneurial activity of young people» [8].

In addition to the proper legal registration of the status of youth entrepreneurship in Kazakhstan, its effective development is impossible without special institutions and institutions. In this respect, four areas of institutional support can be identified, which are summarized in Table 3.

Parameters of institutional support of youth entrepreneurship in Kazakhstan

Directions	Designated purposes	Basic tools	Subjects of institutional impact
Support institutions	Methodological, operational support programs	The system of financial (guarantees, subsidies, microcredit) and non-financial support tools (consulting, services, mentoring, etc.)	The entrepreneurship support Fund «Damu», the Council for the development of youth entrepreneurship, the youth initiatives Fund, the National Agency for technological development, European and Asian banks of reconstruction and development
Programme for the promotion of youth employment	Reduction of youth unemployment in socially vulnerable regions, stimulation of traditional youth entrepreneurship	Microcredit, training in basic principles of entrepreneurship, consulting on business plans, primary elements of business incubation, information service.	The entrepreneurship support Fund «Damu», business support centers, European and Asian banks of reconstruction and development
Youth entrepreneurship development programs	Diversification of the entrepreneurial potential of young people	Guarantees and subsidies for startups, business consulting, project training for business growth, modeling of effective management practices, international mentoring.	The entrepreneurship support Fund «Damu», Youth entrepreneurship development Council, youth initiatives Fund, USA Agency for international development (USAID), etc.
The program of the strategic training of students	Formation of innovative business thinking on the basis of entrepreneurial education.	Innovative methods of entrepreneurial training, initiation of business clubs, student consulting societies on the basis of universities	youth initiatives Fund, Association of entrepreneurial universities, USA Agency for international development (USAID), etc.

First, it is supporting institutions, speakers and operators of programs for the promotion of youth entrepreneurship. The first such institution was the Republican Fund for support of youth entrepreneurship. Today, the most important institutions are the «Damu» development Fund, which is the main operator of most state programs for the development of youth entrepreneurship, the Council for the development of youth entrepreneurship — an Advisory body of the National chamber, the Fund for youth initiatives, the National Agency for technological development (NATR), supporting the creation of technoparks and business incubators. In addition to these specialized institutions, support for youth entrepreneurship is provided by the development Bank of Kazakhstan, «KazAgroFinance», the Fund for financial support of agriculture, the National Agency for export and investment «KaznexInvest», the Kazakhstan Institute for industry development. The activity of these institutions is twofold: it helps to reduce unemployment, and in socially vulnerable regions, i.e. provides a primary level of support for the development of traditional youth entrepreneurship. Secondly, it contributes to the formation of an innovative type of youth entrepreneurship through the development of entrepreneurial potential, support for startups and the formation of strategic parameters of youth entrepreneurship.

Based on this, the second direction of institutional support form programs to promote youth employment in a complex regional environment includes:

1) Program for the creation of business incubators with microcredit organizations for single-industry towns with low and medium potential. The program provides comprehensive support in the form of rental of premises, consulting on business plans, micro-credit, creating a network with mentors and potential consumers. Methodological support for the activities of business incubators will be carried out through the «Damu» Fund with the involvement of resources of international organizations.

2) Program to promote the development of entrepreneurship of self-employed, unemployed and low-income population in each single-industry town. The program provides micro-loans, government assistance

in the form of training courses on business formation, support for the development of the missing engineering and communication infrastructure.

3) Program for the creation of business support centers in single-industry towns, providing information and consulting support.

The third direction is the program to support youth entrepreneurship. The most relevant now are the programs within the framework of the «Business Road map 2020». In particular, within the framework of the fourth direction — «Strengthening of entrepreneurial potential» the following steps are provided free of charge:

- support for startup entrepreneurs (short-term training in business practice, providing standard documents, market research, information on the state of the market of goods, services, works in the country);

- service assistance for a functioning business (consulting services on accounting and taxes, customs procedures, implementation of quality management system, information technology);

- introduction of a proper foreign practices through the implementation of the project «Business communication» (project-based learning with the purpose of business growth and an internship abroad under the guidance of domestic and foreign business coaches) and the project «Senior seniors» (service support of existing business, information support for business standards with the involvement of foreign coaches in specific industries).

In addition, the Fund «Damu» implemented and specialized programs:

- 1) project «Support for opening a new business». This project provides financial support for startups;

- 2) the project «Support of entrepreneurial initiatives of students» involves in-depth training of students in the field of business on the basis of a Memorandum of cooperation of the Fund with leading universities [9].

Finally, the fourth area of institutional support is the strategic preparation of young people for entrepreneurship. It involves the introduction of entrepreneurial education, the transition to mainly entrepreneurial universities to form innovative business thinking of students. For this purpose, the Association of entrepreneurial universities of the country was created; programs for promoting entrepreneurial education were developed.

Sustainable reproduction is necessary for the implementation of the multiplicative-accelerative mechanism of youth entrepreneurship. This is impossible without a system to support early entrepreneurial activity. The analysis of the market supporting and energizing practices allowed identifying the following structural parameters:

- 1) the direction of support for youth entrepreneurship as a way to reduce unemployment and social adaptation;

- 2) the direction of activation of youth entrepreneurship as a way of macroeconomic convergence;

- 3) the direction of conglomerate activation of startups, which, in turn, consists of three components: institutional activation, financial activation and information activation;

- 4) the systematization of effective tools in all areas of youth entrepreneurship.

Thus, the primary link in the system of assistance to youth entrepreneurship is its support in line with the employment system. What helps to minimize youth unemployment?

1. Training and career guidance programs for the unemployed, advice on the choice of activity, the program of assistance to the unemployed who wish to start a business, through additional payments under the unemployment benefit (UK). The specificity of these activities is the availability of 4 sources of funding: private business, the state, voluntary societies for the unemployed and specialized educational funds. Moreover, financing from private business is of paramount importance, thus, budget injections are minimized.

2. The program of subsidizing the initial stage of the organization of their business for unemployed youth, i.e. guaranteed income at the stage of «first steps of business» (Hungary). The main condition is the business justification of the organizational period.

3. The provision of a preferential loan for the organization of small business for unemployed youth (Poland). The main condition for obtaining is the justification of the business plan. The specific operator of the loan is the state employment centers.

Further, from the standpoint of the activation of youth entrepreneurship, it is necessary to highlight the direction of macroeconomic convergence, the classic countries of which demonstrates the experience of India. The allocation of the national IT-ideology as a modern industry-motor and its practical implementation as a youth innovative driver, turned from a underdeveloped, mainly agricultural country, a leading supplier

of high-tech products and an active participant in the world market of telecommunications and software. The results of macroeconomic convergence are very large and diversified. In the industry aspect, they are expressed in the production of standardized computer equipment and its service provision. In the structural is in the formation of intelligent cluster multiprocessor system. From the position of activation of youth business entities the result is the generation of IT-entrepreneurs working in the global innovation market [10].

The most dynamic is the following direction of activation of youth entrepreneurship-conglomerate activation, which consists of 3 elements. The first element of conglomerate activation is institutional activation. It includes three components of different levels of exposure. First, these are institutional programs to build the innovative potential of young people. They mainly include state programs to support education in an innovative way. This approach improves the personal Constitution of young people, preparing them for diverse competitive activities. Secondly, it includes specialized funds to support youth entrepreneurship, programs of its activation. These institutions enable young people to participate in global or national competition in new segments of the innovation market. Thirdly, it is an innovative infrastructure. The formation of business incubators, accelerators, centers of commercialization, allows to channel the creative potential of the model within the framework of applied commercial structures.

For the practice of our country the practice and focus of general institutions on the formation and business motivation of the innovative type of youth as an element of state policy is important. In this aspect, an example is the practice of the United States. The very ideology of education and the general parameters of the social environment contribute to the comprehensive development of young people's creative qualities, the ability to economic self-determination and access to the professional level of industry competitive standards. Its general outlines are as follows:

1) the basis — a quality education that provides independence of economic thinking, political socialization of the individual, the constant of democratic values.

2) the availability of post-industrial scientific and technical base. Currently, the US is a global innovation leader. This provides a dual motivation: the ability of large innovative companies to attract young people to joint investment projects and the desire of young people to participate in the functioning of various elements of the national innovation system [11].

3) a system of long-term partnership between universities and national innovative companies. «Overflow» of innovative projects of youth in applied business is carried out by the system of business incubation and clustering. Through counseling, mentoring, there is a selection of the most attractive projects and creates a method of possible investment. In addition, the usual practice is the internship of innovative-motivated young people in the departments of large corporations, the organization of practice-oriented scientific seminars and schools.

In European countries, this direction is developed at two levels: European and national. Thus, within the framework of a single European approach, the countries-leaders of integration — Germany, France, Italy — jointly intensify activities: to internationalize the research faculties of universities, their integration into research projects; to develop youth research agencies; to form an appropriate innovation infrastructure.

At the country level, the following specifics are identified. Thus, in Germany, the development of innovative initiatives is facilitated by two types of programs: social communication programs (for example, «Come in Contact» — «Get in touch»; «YOU rope-YOU vote» — «You are Europe, you vote»), etc.; legal communication programs (in particular, the youth Department of the German research community DFG) [12]. In France, innovative business initiatives of young people are implemented mainly through the activities of the national network operator of the world network of science parks — RETIS Association [13]. In Italy, youth innovation initiatives are implemented within the framework of the national education system. This is manifested in the framework of the program «students — power» and the specifics of the business incubators, focusing on improving the professional competencies of students and special courses of business education [12].

Specialised funds and programmes carry out the functions of the application helping startup innovators. As the vanguard of this direction is the experience of the United States. It was American practice that formed a network of specialized funds and programs, which then spread to the practice of other countries. These are organizations such as Enactus, The Sundance family foundation (USA), Youth Venture (USA), Peace child International (UK), Citi-YMCA Youth for Causes (Singapore). All young entrepreneurs are also supported by national and international business clubs.

Innovative infrastructure that activates youth entrepreneurship includes youth business incubators, accelerators, centers of commercialization. The purpose of business incubators is to facilitate the implementation of business projects by young entrepreneurs. The functional activity of the business incubator is the selection of innovative projects from the start to the final implementation of the innovative product, the formation of favorable conditions for this, through the provision of consulting services of economic, legal and technological nature. A special feature of business incubators is the ergonomic component: providing inexpensive production office space, modern jobs [14].

Accelerator is an institute of support for graduates of incubators and incubation programs. The purpose of the accelerator is to intensify the development of a startup in exchange for a share in the company capital. The functional activity of the accelerator is mentoring, intensive training, provision of financial and expert services. The specificity of the accelerator is manifested in the provision of seed financing in exchange for the share of capital invested startups; short-term, but intensive acceleration programs (dynamic work with mentors, investors, niche specialists); development of a business model to provide a startup project to investors and attract the next round of financing [15].

Most relevant from the perspective of the implementation of startups is direct financial revitalization. In this vein, the experience of countries such as New Zealand and Singapore is indicative. New Zealand practice is specific in that it uses different types of financing at all three stages of startup development. The General financial panorama looks like this. The initial stage of the startup is financed in three ways: opportunity vouchers, research grants and funds raised on crowdfunding platforms. At the stage of a finished product or a functioning prototype, investment is made at the expense of business angels. At the stage of market stability there is investment in series A. This means that a startup, having stable contracts, minimizes risks for investors by issuing preferred shares for sale (shares of «series A»).

From the point of view of modern tools, crowdfunding system attracts special attention. Its specificity is expressed in the fact that it arises as a modern Internet system for financing. The model of crowdfunding is as follows: the creation of a novice company website with information about its activities, the possible risks to find potential investors; the possibility of turning any Internet user into a participant in the investment of the project; formation of elements of crowdfunding as a financial instrument: crowdfunding platform, intermediaries, founders of the project, crowdfunders (entities involved in the financing of the project).

Now there are 4 types of crowdfunding, based on the objectives of the investment: donation, financing for a fee, financing in the form of a loan from crowdfunders with a further return by the creators of the projects of invested funds with a certain percentage and financing for investment and future participation in the company's activities-obtaining shares, profit distribution, etc. [16, 17].

The specifics of financing startups in Singapore is its availability and variety of sources. Their structure is as follows:

1) the system of accelerators specializing in a particular industry or segment of the economy. For example, InspirAsia — accelerator focuses on banking projects, such as mobile payments, lending, mobile banking, money transfers and more. Projects receive from 50 thousand to 300 thousand US dollars in exchange for a 5–15 % share of the capital;

2) the specialized incubators and venture funds. For example, Clearbridge Accelerator is a venture Fund and incubator that invests in startups specializing in biotechnology and information security. The amount of investment — up to 720 thousand Singapore dollars;

3) the state grants for startups on condition of partial investment of the startup's own capital and lack of business experience;

4) the budget co-financing with venture capital for technology incubation projects [18].

The third element of conglomerate activation is information activation. Its purpose is to create information platforms and provide information resources for the promotion of youth entrepreneurship. The main information platforms for attracting investors are business clubs and business campuses. Their functional activity is to organize discussion clubs; conduct training courses, trainings, business consultations, organization of competitions of business plans. Information platforms for the formation of a common entrepreneurial culture are youth discussion clubs. Their functional activity is the organization of student conferences, business schools, seminars with the participation of experienced businessmen. Information platform applied care act consulting student organization. Their functional activities include assistance in the preparation of business plans and related advice in the field of Finance, marketing and accounting [19].

The most effective institutional instruments of activation are in terms of general institutions — special funds, in terms of institutional infrastructure — business incubation and acceleration of startups. The for-

mation and functioning of special funds allows: to develop the entire ecosystem of youth entrepreneurship; to reduce the imbalance in the country's support for startups; to determine the standards of integrated assistance to startups. Business incubation tools allow increasing employment, tax base, stimulating technology transfer. Startup acceleration allows intensifying the development of a startup at all stages of the project life cycle.

The most effective financial instruments are the mechanism of co-financing startups. It is co-financing that combines budget grants, venture capital, funds of voluntary organizations that allow to minimize the risks of a startup, to reduce all stages of its implementation and to expand the innovative space of industry startups.

The most effective information tool is the formation of information platforms, in particular the model of business clubs, allowing to accumulate information resources to generate expert, mentoring, training, consulting services for the successful promotion of youth startups.

III. Conclusion

In general, youth entrepreneurship in Kazakhstan, which is at the stage of institutionalization, requires legislative registration and regulation. In this regard, it is necessary to supplement the Entrepreneurial code of the Republic of Kazakhstan with norms relating to youth entrepreneurship, in particular:

- legislatively define the concept of «youth entrepreneurship», «subjects of youth entrepreneurship» and «young entrepreneur» with the establishment of the age limit and subject composition;
- legislate institutional (including infrastructure), financial, non-financial (information) and other measures to support youth entrepreneurship;
- determine the powers (rights and obligations) between the state authorities and the subjects of youth entrepreneurship;
- legislatively ensure the maintenance of a unified register of youth entrepreneurship and their statistical accounting, as well as the formation of a database of youth business ideas and projects.

Thus, the formation of the institutional framework of youth entrepreneurship in Kazakhstan is associated with the formation of a legal unit that provides a legislative framework for the development of business activity of young people, as well as the development of specific forms of institutional support: institutions and support programs that contribute to both the growth of youth employment and the independent development of traditional and innovative youth entrepreneurship.

The revealed subject and object determinants of youth entrepreneurship, its endogenous and exogenous factors, as well as multiplicative and accelerative effects, supplemented by effective support tools, form an optimal model of modern youth entrepreneurship in the mechanism of industrial and innovative growth of the economy.

References

- 1 Шаткевич И.А. Правовое регулирование молодежного предпринимательства как механизм его социального оздоровления: моногр. / И.А. Шаткевич. — Белгород: Кооперативное образование, 2002. — 292 с.
- 2 Конституция Республики Казахстан (с изм. и доп. по состоянию на 10.03.2017г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (дата обращения: 03.09.2018).
- 3 Закон Республики Казахстан от 4 июля 1992 года № 1543-ХІІ «О защите и поддержке частного предпринимательства» (с изм. и доп. по состоянию на 20.12.2004 г.) (утратил силу) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1001352 (дата обращения: 03.09.2018).
- 4 Закон Республики Казахстан от 19 июня 1997 года № 131-І «О государственной поддержке малого предпринимательства» (с изм. и доп. по состоянию на 20.12.2004 г.) (утратил силу) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007970 (дата обращения: 03.09.2018).
- 5 Закон Республики Казахстан от 19 июня 1997 года № 135-І «Об индивидуальном предпринимательстве» (с изм. и доп. по состоянию на 24.12.2001 г.) (утратил силу) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1007998 (дата обращения: 03.09.2018).
- 6 Закон Республики Казахстан от 31 января 2006 года № 124-ІІІ «О частном предпринимательстве» (с изм. и доп. по состоянию на 03.12.2015 г.) (утратил силу) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30044096 (дата обращения: 03.09.2018).
- 7 Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изм. и доп. по состоянию на 21.07.2018 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> (дата обращения: 03.09.2018).
- 8 Закон Республики Казахстан «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» от 9 февраля 2015 года № 285-V (с изм. от 13.06.2018 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31661446 (дата обращения: 03.09.2018).

- 9 Программы Фонда «Даму» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.damu.kz/programmi> (дата обращения: 03.09.2018).
- 10 Nachnani G.V. Information technology exports and regional development in the leading states: a shift-share analysis of India / G.V. Nachnani, A.M. Swaminathan // *Asia-Pacific Development Journal*. — 2017. — Vol. 24. — № 1. — P. 83–116.
- 11 Иванов О.Е. Обобщение зарубежного опыта развития кластеров и технопарков как фактор активизации инновационной деятельности / О.Е. Иванов // *Наука и экономика*. — 2012. — № 6. — С. 20–28.
- 12 Киселев В.Н. Инновационная политика и национальные инновационные системы Канады, Великобритании, Италии, Германии и Японии / В.Н. Киселев, Д.А. Рубальтер, О.В. Руденский // *Информ.-аналит. бюлл.* — 2009. — № 6. — С. 4–71.
- 13 Антонова Е.С. Гражданское воспитание в современной школе Франции / Е.С. Антонова // *Известия Волгоград. гос. пед. ун-та*. — 2008. — № 9. — С. 194–197.
- 14 Wiggins J. Overview of US incubators and the case of the Austin Technology Incubator / J. Wiggins, D.V. Gibson // *Entrepreneurship and Innovation Management*. — 2003. — Vol. 3. — № 1/2. — P. 56–66.
- 15 Коршунова Е.Д. Инновационные акселераторы: бизнес-инкубатор и технопарк как инструменты поддержки и развития стартапов / Е.Д. Коршунова, С.Д. Смирнов // *Инновации*. — 2015. — № 8 (202). — С. 31–35.
- 16 Agrawal A. Some Simple Economics of Crowdfunding / A. Agrawal, C. Catalini, A. Goldfarb. Cambridge: National Bureau of economic research, 2013. [Electronic resource]. — 46 p. — Access mode: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2281044 (date of treatment: 07.07.2018).
- 17 Ahlers G. Signaling in Equity Crowdfunding / G. Ahlers, D.J. Cumming, C. Günther, D. Schweizer // *Entrepreneurship Theory and Practice*. — 2015. — Vol. 39. — Issue 4. — P. 955–980.
- 18 Алимов Д. Венчур в Сингапуре: почему оценки стартапов в Юго-Восточной Азии выше, чем в Кремниевой Долине [Электронный ресурс] / Д. Алимов // *Forbes*. — 2016. — 6 июля. — Режим доступа: <http://www.forbes.ru/finansy/investitsii/324303-venchur-v-singapore-pochemu-otsenki-startapov-v-yugo-vostochnoi-azii-vysh> (дата обращения: 07.07.2018).
- 19 Chigunta F. Youth Entrepreneurship: Meeting the Key Policy Challenges / F. Chigunta. — Oxford University: Oxford Univ. Press, 2002. — 320 p.

Ж.С. Хусаинова, Г.М. Абауова, Д.Е. Бектлеева, Ж.М. Жартай

Жастар кәсіпкерлігін қолдаудың институционалдық тетіктері: отандық және шетелдік тәжірибе

Мақалада Қазақстан Республикасында жастар кәсіпкерлігін қалыптастыру, қолдау, ынталандырудың институционалдық құрылымы мәселелер баяндалды. Атап айтқанда, кәсіпкерліктің институционалдық ортасының мәні анықталып және ғылыми дереккөздерді талдау негізінде нормативтік-құқықтық актілер ұсынылды, сондай-ақ Қазақстан Республикасында жастар кәсіпкерлігін мемлекеттік реттеу және ынталандыру жүйесінің құрылымы талданды. Ұлттық экономиканы дамыту үшін қолайлы жағдайларды қалыптастыру үшін мемлекеттік ықпал ету нысаны ретінде Қазақстан Республикасының жастар кәсіпкерлік ахуалын бағалау келтірілді. Авторлар жастар кәсіпкерлігін ынталандыру мен қолдаудың мемлекеттік саясатын қалыптастырудағы жүйелі тәсілдің маңыздылығын атап өтті. Мақала шет елдерінде басқару және ынталандыру ерекшеліктерін ашады, сондай-ақ жастар кәсіпкерлігін дамытудың негізгі басым бағыттары мен мақсатты параметрлерін анықтайды.

Кілт сөздер: жастар, кәсіпкерлік, жастар кәсіпкерлігі, институционалдық тетіктер, стартаптар, ҚР Кәсіпкерлік кодексі, жастар кәсіпкерлік климаты, жүйелік тәсіл, институционалдық орта, бәсекелестік артықшылықтар

Ж.С. Хусаинова, Г.М. Абауова, Д.Е. Бектлеева, Ж.М. Жартай

Институциональные механизмы поддержки молодежного предпринимательства: отечественный и зарубежный опыт

В статье освещается вопрос институциональной структуры становления, поддержки, стимулирования молодежного предпринимательства в Республике Казахстан. В частности, определена сущность институциональной среды предпринимательства и предложены нормативно-правовые акты на основании анализа научных источников, а также проанализирована структура системы государственного регулирования и стимулирования молодежного предпринимательства в Республике Казахстан. Приведены оценки молодежного предпринимательского климата Республики Казахстан как объекта государственного воздействия для формирования благоприятных условий для развития национальной экономики. Авторами отмечается важность системного подхода к формированию государственной политики стимулирования и поддержки молодежного предпринимательства. Статья раскрывает особенности управления и стимулирования, а также определяет основные приоритетные направления и целевые параметры развития молодежного предпринимательства в зарубежных странах.

Ключевые слова: молодежь, предпринимательство, молодежное предпринимательство, институциональные механизмы, стартапы, Предпринимательский кодекс РК, молодежный предпринимательский климат, системный подход, институциональная среда, конкурентные преимущества.

References

- 1 Shatkevich, I.A. (2002). *Pravovoe rehulirovanie molodezhnogo predprinimatelstva kak mekhanizm eho sotsialnogo ozdorovleniia* [Legal regulation of youth entrepreneurship as a mechanism of its social recovery]. Belgorod: Kooperativnoe obrazovanie [in Russian].
- 2 Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/? doc_id=1005029 [in Russian].
- 3 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 4 iiulia 1992 hoda No. 1543-XII «O zashchite i podderzhke chastnogo predprinimatelstva» (utratal silu) [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 1992 No.1543-XII «On protection and support of private entrepreneurship» (expired)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/? doc_id=1001352 [in Russian].
- 4 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 19 iyunia 1997 hoda No. 131-I «O hosudarstvennoi podderzhke maloho predprinimatelstva» (utratal silu) [Law of the Republic of Kazakhstan dated June 19, 1997 No.131-I «On state support of small entrepreneurship» (expired)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/? doc_id=1007970 [in Russian].
- 5 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 19 iyunia 1997 hoda No. 135-I «Ob individualnom predprinimatelstve» (utratal silu) [Law of the Republic of Kazakhstan dated June 19, 1997 No. 135-I «On individual entrepreneurship» (expired)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/? doc_id=1007998 [in Russian].
- 6 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 31 yanvaria 2006 hoda No. 124-III «O chastnom predprinimatelstve» (utratal silu) [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 31, 2006 No. 124-III «On private entrepreneurship» (expired)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/? doc_id=30044096 [in Russian].
- 7 Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 29 oktiabria 2015 hoda No. 375-V «Predprinimatelskii kodeks Respubliki Kazakhstan» [Code of the Republic of Kazakhstan dated October 29, 2015 No. 375-V «Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375> [in Russian].
- 8 Zakon Respubliki Kazakhstan «O hosudarstvennoi molodezhnoi politike v Respublike Kazakhstan» ot 9 fevralia 2015 hoda No. 285-V [Law of the Republic of Kazakhstan dated February 9, 2015 No. 285-V «On state youth policy in the Republic of Kazakhstan»]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/? doc_id=31661446 [in Russian].
- 9 Prohrammy Fonda «Damu» [Programs of fund «Damu»]. *damu.kz*. Retrieved from <https://www.damu.kz/programmi> [in Russian].
- 10 Nachnani, G.V., & Swaminathan, A.M. (2017). Information technology exports and regional development in the leading states: a shift-share analysis of India. *Asia-Pacific Development Journal*. Vol. 24, No. 1, 83–116.
- 11 Ivanov, O.E. (2012). Obobshchenie zarubezhnogo opyta razvitiia klasterov i tekhnoparkov kak faktor aktivizatsii innovatsionnoi deiatelnosti [Generalization of foreign experience of development of clusters and technology parks as a factor of activation of innovative activities]. *Nauka i ekonomika – Science and Economy*, No. 6, 20–28 [in Russian].
- 12 Kiselev, V.N. & Rubvalter, D.A., & Rudenskii, O.V. (2009). Innovatsionnaia politika i natsionalnye innovatsionnye sistemy Kanady, Velikobritanii, Italii, Hermanii i Yaponii [Innovation policy and national innovation systems of Canada, UK, Italy, Germany and Japan]. *Informatsionno-analiticheskii biulleten – Information-analytical bulletin*, No. 6, 4–71 [in Russian].
- 13 Antonova, E.S. (2008). Hrazhdanskoe vospitanie v sovremennoi shkole Frantsii [Civil education in the modern school of France]. *Izvestiia Volhogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta – News of Volgograd state pedagogical university*, No. 9, 194–197 [in Russian].
- 14 Wiggins, J., & Gibson, D.V. (2003) Overview of US incubators and the case of the Austin Technology Incubator. *Entrepreneurship and Innovation Management*, Vol. 3, No. 1/2, 56–66.
- 15 Korshunova, E.D. & Smirnov, S.D. (2015). Innovatsionnye akseleratory: biznes-inkubator i tekhnopark kak instrumenty podderzhki i razvitiia startapov [Innovation accelerator: a business incubator and technopark as instruments of support and development of startups]. *Innovatsii – Innovations*, No. 8(202), 31–35 [in Russian].
- 16 Agrawal, A., Catalini, S., & Goldfarb, A. (2013). Some Simple Economics of Crowdfunding. Cambridge: National Bureau of economic research. *papers.ssrn.com*. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm? abstract_id=2281044.
- 17 Ahlers, G., Cumming, D.J., Günther, S., & Schweizer, D. (2015). Signaling in Equity Crowdfunding. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 39, Issue 4, 955–980.
- 18 Alimov, D. (2016). Venchur v Sinqapore: pochemu otsenki startapov v Yuho-Vostochnoi Azii vyshe, chem v Kremnievoi Doline [Venture capital in Singapore: why startup valuations in Southeast Asia are higher than in Silicon Valley]. *Forbes*. July 6. Retrieved from <http://www.forbes.ru/finansy/investitsii/324303-venchur-v-singapore-pochemu-otsenki-startapov-v-yugo-vostochnoi-azii-vysh> [in Russian].
- 19 Chigunta, F. (2002). *Youth Entrepreneurship: Meeting the Key Policy Challenges*. Oxford University: Oxford Univ. Press.

А.М. Рахметова¹, Б.С. Есенгельдин², Г.М. Калкабаева¹

¹Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан;

²Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: aisanatazhbaeva@mail.ru)

Финансовая поддержка инновационных проектов по линии институтов развития

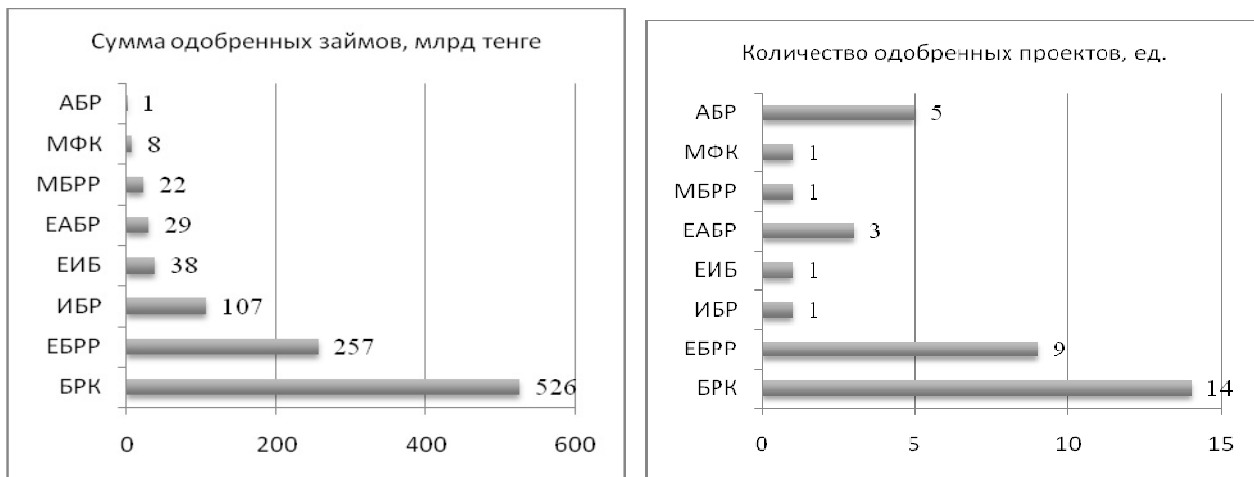
В статье рассмотрены проблемы слабого взаимодействия между субъектами финансового и инновационного сектора в Республике Казахстан, результаты которого должны благотворно отражаться на состоянии национальной экономики и способствовать поступательному и устойчивому экономическому росту страны в рамках реализуемого государством стратегического курса социально-экономического развития. Вместе с тем, реализация стратегических целей и задач в области индустриально-инновационного развития в отечественной практике ложится на плечи отечественных и международных институтов развития, анализ деятельности которых также свидетельствует о слабом финансировании инвестиционных проектов инновационного характера на фоне усиленного финансирования инфраструктурных проектов и проектов в нефтедобывающем и энергетических секторах, что не способствует развитию инновационной деятельности в реальном секторе казахстанской экономики и не создает устойчивой и надежной основы для поступательного экономического роста Казахстана в условиях частых циклических колебаний и существенного влияния внешних факторов, генерированных нарастающими тенденциями глобализации. В данном исследовании проведен комплексный анализ инвестиционной деятельности институтов развития в Казахстане. Выявлены тенденции в области финансирования по линии отечественных и зарубежных институтов развития, сдерживающих развитие инновационной деятельности в Казахстане. Обоснована необходимость смещения приоритетов финансовой поддержки отечественных и международных институтов развития в сторону финансирования инвестиционных проектов инновационного характера.

Ключевые слова: институты развития, взаимодействие, финансово-кредитные организации, предприятия, финансовый сектор, инновационный сектор, экономический рост.

Для стран с формирующимися рынками, к которым относится Республика Казахстан, в современных условиях весьма значимо укрепление финансового сектора и его активное взаимодействие с реальным сектором, имеющим сильную инновационную составляющую. Приоритетность данной задачи подтверждается целями и задачами, обозначенными в Государственной программе развития Республики Казахстан на 2015–2019 годы, которая была утверждена Указом Президента Республики Казахстан в 2014 г. и является логическим продолжением Государственной программы по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010–2014 годы [1, 2; 9, 10]. В программе обозначены проблемы, касающиеся недостаточного финансирования со стороны финансово-кредитных организаций реального, в том числе инновационного секторов экономики вследствие неразвитости элементов финансовой инфраструктуры, которые в совокупности могли бы обеспечить генерацию долгосрочных ресурсов и их эффективное перераспределение.

В отсутствие должного финансирования со стороны коммерческих финансовых институтов в соответствии с реальными потребностями казахстанской экономики, эту нишу на казахстанском рынке пришлось занять государству через систему национальных холдингов и институтов развития. Система институтов развития была расширена и настроена с учетом нужд индустриально-инновационного развития. В течение последнего десятилетия были опробованы различные инструменты поддержки индустриального развития в условиях различных стадий экономического цикла: субсидирование процентных ставок, возмещение расходов и предоставление грантов на инновации и внедрение технологий, возмещение части затрат субъектов индустриально-инновационной деятельности, гарантирование кредитов и др.

В структуре институтов развития (внутренних, внешних и совместных), которые работают на рынке кредитования субъектов обрабатывающей промышленности и объектов инфраструктуры в Казахстане можно выделить Банк развития Казахстана (БРК), Евразийский банк развития (ЕАБР), Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР), Азиатский банк развития (АБР), Исламский банк развития (ИБР), Европейский инвестиционный банк (ЕИБ) и такие структурные подразделения Группы Всемирного банка, как Международный банк реконструкции и развития (МБРР), Международная финансовая корпорация (МФК) и другие (рис. 1).

Примечание. Составлено на основе [3].

Рисунок 1. Сумма и количество одобренных инвестиционных проектов в разрезе институтов развития по итогам 2017 года

Как видно из рисунка 1, наибольший вклад в развитие реального и инновационного сектора в Казахстане вносит национальный институт — Банк развития Казахстана (БРК), входящий в Национальный управляющий холдинг «Байтерек» и призванный обеспечивать поддержку реализуемых инвестиционно-инновационных проектов в реальном секторе. По итогам 2017 г. БРК к финансированию одобрено 14 инвестиционных проектов на общую сумму 526 млрд тенге.

При этом динамика объемов кредитования БРК несырьевых отраслей экономики за период 2015–2017 гг. является положительной. В частности, объем выданных БРК долгосрочных кредитов увеличился более чем на 60 % (422 млрд тенге в 2017 г. против 262 млрд тенге в 2015 г.), вследствие чего рыночная доля БРК на рынке долгосрочного кредитования в несырьевых отраслях Казахстана выросла с 12 % до 78 % в сопоставлении с объемом долгосрочных кредитов, выданных банками второго уровня.

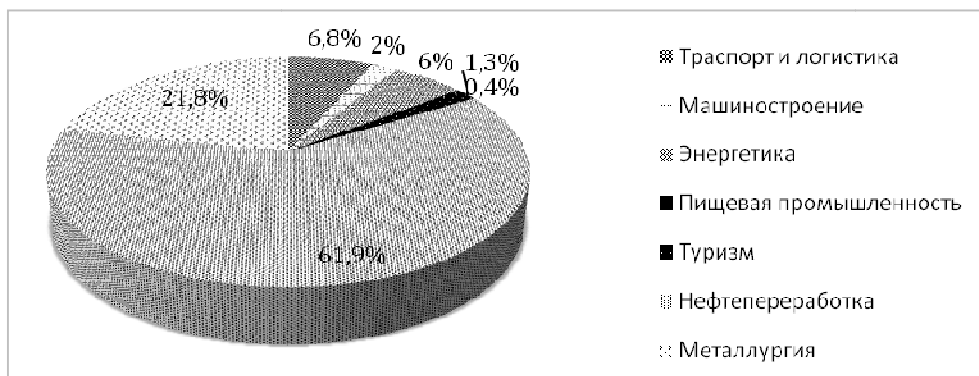
Вместе с тем, как показывают данные рисунка 2, объем прямого кредитования БРК в сопоставлении с объемом фактической задолженности по кредитам банков второго уровня, которые были направлены на долгосрочное кредитование предприятий несырьевых отраслей казахстанской экономики за период 2015–2017 гг. сократился на 41 млрд тенге (1493 млрд тенге в 2017 г. против 1452 млрд тенге и 1604 млрд тенге в 2016 г.), что отразилось на снижении рыночной доли (81 %).

Примечание. Составлено на основе [3].

Рисунок 2. Динамика объема долгосрочного кредитования и рыночной доли БРК в сопоставлении с аналогичными показателями банков второго уровня за период 2015–2017 гг.

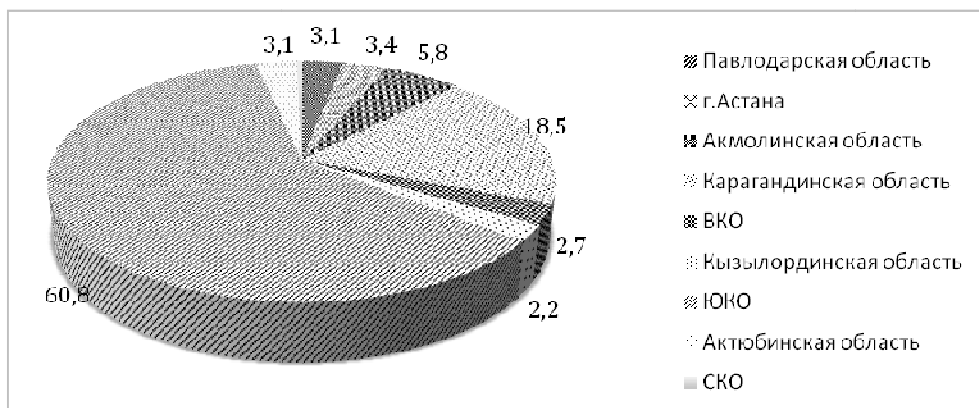
Анализ отраслевой структуры профинансированных БРК проектов свидетельствует, что предпочтение отдается, прежде всего, предприятиям добывающей промышленности, на которые приходится 62,2 % от общего объема кредитного портфеля, на проекты агропромышленного комплекса — 22,9 % и энергетические проекты — 10,6 %. В структуре обрабатывающей промышленности наибольший удельный вес кредитования приходится на нефтепереработку (61,9 %) и металлургическое производство (21,8 %) (рис. 3).

Примечание. Составлено на основе [3].

Рисунок 3. Отраслевая структура одобренных БРК инвестиционных проектов и экспортных операций по сумме займа, %

Наибольший удельный вес (60,8 %) в региональной структуре кредитов, выданных БРК на реализацию инвестиционных проектов в реальном секторе, приходится на проекты Южно-Казахстанской области. На втором месте по количеству одобренных БРК инвестиционных проектов находятся Карагандинская и Акмолинская области, на которые приходятся 18,5 % и 5,8 % от всего объема кредитного портфеля БРК соответственно (рис. 4).

Примечание. Составлено на основе [3].

Рисунок 4. Региональная структура одобренных БРК инвестиционных проектов и экспортных операций по сумме займа, %

В течение анализируемого периода БРК были профинансированы такие проекты, как реконструкция и модернизация Шымкентского нефтеперерабатывающего завода (Завод по производству комплексных сплавов и приобретение 8 рудотермических печей); строительство Жайремского горно-обогатительного комбината (Карагандинская область) для добычи железо-марганцевой и барит-свинцовой руды и их переработке; строительство ветровой электростанции Астана ЕХРО — 2017 (монтаж ветрогенераторов, электросетевого оборудования) и др.

Следующим институтом развития, занимающим наиболее активную позицию в реальном секторе Казахстана, является Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР). После заключения в

2014 инновационной Рамочной договоренности о партнерстве между Правительством Республики Казахстан и ЕБРР в области объединения усилий, направленных на содействие устойчивому развитию и экономическому росту, объем инвестиций ЕБРР достиг рекордные 8 млрд долл. США, превратив ЕБРР в крупнейшего внешнего инвестора за пределами нефтегазового сектора. Более того, ЕБРР активно поддерживает стратегию Казахстана по диверсификации экономики и повышению конкурентоспособности промышленности, в том числе посредством финансирования проектов, направленных на использование возобновляемых энергетических ресурсов [4].

Среди проектов, в финансировании которых участвует ЕБРР, следует выделить расширение операций АО «Шалкия Цинк ЛТД» по добыче и переработке цинка и свинца на юге Казахстана. В контексте борьбы Казахстана с глобальным потеплением с помощью систем ирригации ЕБРР финансирует программу переустройства систем ирригации с целью повышения ее устойчивости к последствиям изменения климата. В частности, ЕБРР совместно с компанией водоснабжения «Казводхоз» финансирует создание современной инфраструктуры ирригации, обеспечивающей существенную экономию воды (рис. 5).

Особую позицию в сфере финансирования инновационных проектов занимает Исламский банк развития (ИБР), на базе которого создан Фонд развития науки, технологий и инноваций (20 % от объема капитализации фонда принадлежит ИБР). Кроме того, ИБР берет на себя формирование так называемой экосистемы сотрудничества, которая должна объединить усилия правительств, бизнесменов и ученых исламских стран, и обеспечить реализацию самых передовых идей в готовый продукт. Сегодня общий портфель финансирования группы ИБР в Казахстане составляет свыше 2 млрд. долл. США [5]. В рамках углубления экономического пространства ИБР принимает участие в реализации экономической стратегии «Один пояс — один путь» до 2020 г. с долей участия в размере 300 млн долл. США [6].

Деятельность Евразийского банка развития (ЕАБР) направлена на финансирование крупных инвестиционных проектов в Евразийском регионе в форме долгосрочного кредитования, участия в уставном капитале, мезонинного финансирования, выпуска гарантий, финансирования инвестиционных фондов и финансовых институтов для поддержки ими предприятий реального и инновационного секторов экономики.

Примечание. Составлено на основе [7].

Рисунок 5. Динамика годовых инвестиций ЕБРР в разбивке по странам за период 2015–2017 гг., млн евро

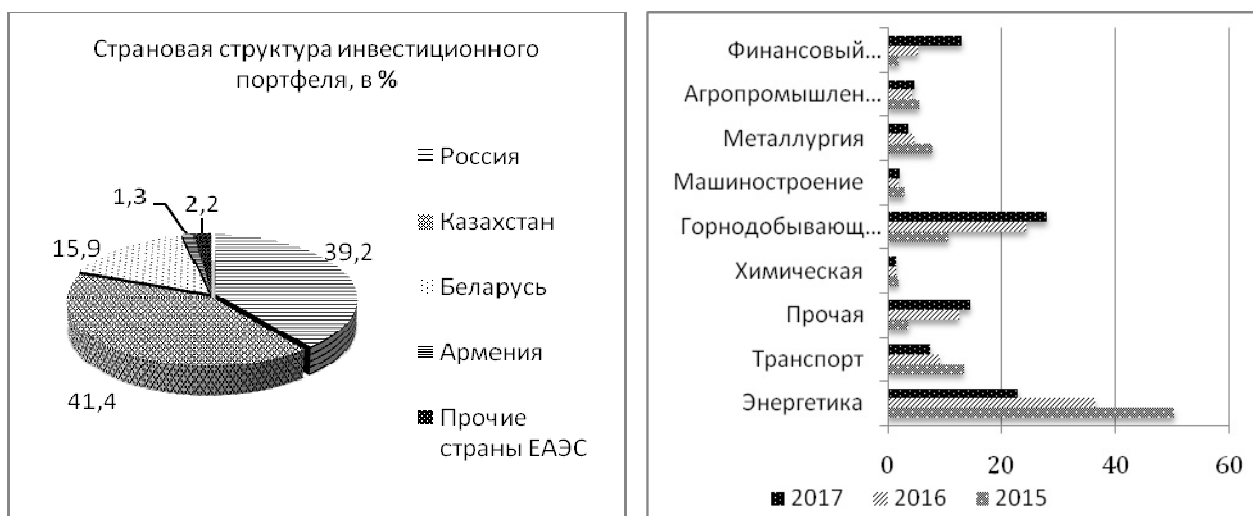
Акцент в работе ЕАБР в том числе делается на финансировании проектов с инновационной составляющей, связанной с изменением технологического уклада и способов производства отечественными компаниями. По итогам 2017 г. инвестиционный портфель ЕАБР составил 2,9 млрд долл. США и охватывает 76 проектов в шести странах-участницах. Балансовый портфель ЕАБР (без учета дисконтов и провизий) составил 2,03 млрд долл. США. При этом общая сумма инвестиций ЕАБР в раз-

витие экономики стран-участниц составила 6,8 млрд долл. США. На долю проектов, финансируемых в Казахстане, приходится 41,4 % всего инвестиционного портфеля ЕАБР.

На территории Республики Казахстан инвестиционный портфель ЕАБР представлен 31 проектом в 10 отраслях экономики. В разрезе отраслей преобладают проекты горнодобывающей промышленности (доля данной отрасли в общем объеме финансирования по итогам 2017 года составила 28 % при устойчивой тенденции роста на 17,3 %). Финансирование энергетической сферы занимает вторую позицию в структуре инвестиционного портфеля ЕАБР на территории Казахстана и на конец 2017 г. составляет 23 %. Вместе с тем, доля вложений ЕАБР за период 2015–2017 г. в данную отрасль показала существенную отрицательную динамику на 27,3 %. К отраслям, которые сравнительно активно финансируются ЕАБР относятся транспорт и агропромышленный комплекс, на которые приходится 7,5 % и 4,7 % соответственно от всего кредитного портфеля ЕАБР по Казахстану, хотя в динамике по данным отраслям также наблюдается тенденция снижения на 5,8 % и 0,8 % соответственно (рис. 6).

В целом за весь исследуемый период 2015–2017 гг. инвестиционный портфель ЕАБР пополнился такими инвестиционными проектами с выраженной инновационной составляющей, как финансирование предприятий ТОО «Казцинк», АО «Транстелеком», АО «КазТранГаз Аймак», АО «КЕГОС», АО «Кселл» по развитию LTE-сети; финансирование первого этапа проекта «Добыча и переработка полиметаллических руд месторождения Алайгыр» в Карагандинской области; финансирование инвестиционной программы ТОО «Богатырь Комир» (Казахстан) по внедрению циклично-поточной технологии добычи угля на разрезе Экибастузского угольного бассейна и др.

Несмотря на то, что в структуре названных выше институтов развития, относящихся к классическим видам финансово-кредитных учреждений, нет АО «Национальное агентство по технологическому развитию» (НАТР), нельзя не упомянуть о деятельности данной организации, которое так же, как и АО «БРК», входит в Национальный управляющий холдинг «Байтерек» и миссией которого является поддержка инноваций в Казахстане, в том числе и оказание финансовой поддержки.

Примечание. Составлено на основе [8].

Рисунок 6. Отраслевая структура проектов ЕАБР, %

Как видно из данных таблицы, в своей деятельности АО «НАТР» уделяет преимущественное внимание финансированию проектов, связанных с приобретением готовых технологий, доля данного направления в общем объеме финансирования по линии данного института составляет по итогам 2017 г. (42 %) на фоне неустойчивой динамики (1215,2 млн тенге в 2015 г., 731,3 млн. тенге в 2016 г. и 711,4 млн. тенге в 2017 г.).

**Динамика сумм поддержанных проектов грантами
АО «Национальное агентство по технологическому развитию», млн тенге**

Наименование грантов	2015 г.	2016 г.	2017 г.
Коммерциализация технологий	231,6	1048,04	407,8
Поддержка производства высокотехнологичной продукции на начальном этапе	116,8	149,09	567,7
Привлечение консалтинговых, проектных и инжиниринговых организаций	31,5	0	0
Внедрение управленческих и производственных технологий	10,2	0	
Приобретение технологий	1215,2	731,3	711,4
Проведение промышленных исследований	0	0	0
Повышение инженерно-технического персонала за рубежом	1,1	67,22	0
Привлечение высококвалифицированных иностранных специалистов	16,9	0	0
Итого	1623,5	1995,65	1686,9

Примечание. Составлено на основе [9].

Особое внимание АО «НАТР» уделяет технологическому развитию действующих предприятий и отраслей. В частности, устойчивая позитивная динамика отмечена в области поддержки грантами производства высокотехнологичной продукции на 450,9 млн.тенге (116,8 млн тенге в 2015 г., 149,09 млн тенге в 2016 г., 567,7 млн тенге в 2017 г.), а доля финансирования таких проектов составила по итогам 2017 г. 33,6 %.

Грантовое финансирование на коммерциализацию технологий, хоть и имеет противоречивую динамику (231,6 млн тенге в 2015 г., 1048,04 млн тенге в 2016 г. и 407,8 млн тенге в 2017 г.), тем не менее, доля таких грантов по итогам 2017 г. составила 24,2 % в общем объеме грантового финансирования.

Необходимо отметить, что активность АО «НАТР» снижается в 2017 г. по сравнению с двумя предыдущими. Прежде всего, это касается таких позиций, как коммерциализация технологий, привлечение консалтинговых, проектных и инжиниринговых организаций, внедрение управленческих и производственных технологий, повышение инженерно-технического персонала за рубежом и привлечение высококвалифицированных иностранных специалистов. Это подтверждает тезис о том, что АО «НАТР», как уполномоченный орган в области развития инноваций, реализует преимущественно модель «догоняющего развития».

Анализ структуры грантов АО «НАТР» в разрезе регионов свидетельствует о том, что наибольшее количество заявок по итогам 2017 г. принято из городов Алматы (66 ед.) и Астана (48 ед.), но подтверждено из них было всего 3 и 2 проекта соответственно. Среди областей лидерами являются Западно-Казахстанская, Восточно-Казахстанская области, Южно-Казахстанская и Карагандинская области, по которым наблюдается 1 или 2 инновационных проекта. В отраслевом разрезе наибольшая активность наблюдается в таких отраслях, как информационно-коммуникационные технологии (подтверждено 2 проектов из 52 поданных), прогрессивные технологии в агропромышленном комплексе (1 проект из 27 поданных), в машиностроительном комплексе (1 проект из 22 поданных), в строительном комплексе (1 проект из 21 поданных).

Таким образом, за последние годы в Казахстане отмечается расширение сети институтов развития, в том числе формируемых на международном уровне и, соответственно, потенциальных возможностей по стимулированию инновации в реальном секторе. Вместе с тем в области финансирования по линии отечественных и зарубежных институтов развития сложились следующие тенденции, которые сдерживают развитие инновационной деятельности в Казахстане:

- преобладание в структуре инвестиционного портфеля большинства институтов развития проектов, реализуемых в добывающем секторе по причине необходимости минимизации рисков, что входит в противоречие с основным курсом стратегии индустриально-инновационного развития государства;
- повышение доли затрат на приобретение готовых технологий в режиме «догоняющего развития» для реализации проектов в нефтегазовой и энергетической отраслях;
- снижение расходов, связанных с внедрением отечественных управленческих и производственных технологий, повышение инженерно-технической квалификации персонала, в том числе зарубежом.

Список литературы

- 1 Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010–2014 годы / Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010, № 958. — Астана, 2010.
- 2 Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 годы. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014, № 874. — Астана, 2014. — С. 9, 10.
- 3 Годовой отчет Банка развития Казахстана за 2015, 2016, 2017 гг. [Электронный ресурс] // Сайт Банка развития Казахстана. — Режим доступа: <http://www.kdb.kz> (дата обращения: 25.06.2018).
- 4 Новым директором ЕБРР в Казахстане стал АгрисПрейманис. Сайт Международного информационного агентства [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.inform.kz> (дата обращения: 25.06.2018).
- 5 Аман Ж. Исламский банк развития профинансирует инновационные проекты ученых исламских стран [Электронный ресурс] / Ж. Аман, А. Исаев, М. Акмаханов // Сайт Европейского банка реконструкции и развития. — Режим доступа: <http://www.khabar.kz> (дата обращения: 05.07.2018).
- 6 Реализацию проектов спецпрограммы ИБР для стран Центральной Азии обсудил премьер-министр РК с главой ИБР [Электронный ресурс] // Сайт atamekenbusiness/news. — Режим доступа: <http://www.abctv.kz> (дата обращения: 13.07.2018).
- 7 Годовой обзор за 2015–2017 годы / Европейский банк реконструкции и развития [Электронный ресурс] // Сайт Европейского банка реконструкции и развития. — Режим доступа: <http://www.ebrd.com> (дата обращения: 25.06.2018).
- 8 Годовой отчет Евразийского Банка развития за 2015, 2016, 2017 гг. [Электронный ресурс] // Сайт Банка развития Казахстана. — Режим доступа: <http://www.kdb.kz> (дата обращения: 01.07.2018).
- 9 Годовой отчет Национального агентства по технологическому развитию за 2015, 2016, 2017 гг. [Электронный ресурс] // Национальное агентство по технологическому развитию. — Режим доступа: <http://www.kdb.kz> (дата обращения: 15.08.2018).

А.М. Рахметова, Б.С. Есенгельдин, Г.М. Калкабаева

Даму институттарының инновациялық жобаларын қаржылық қолдау

Мақалада Қазақстан Республикасының қаржы-инновациялық саласының субъектілері арасындағы нашар өзара әрекеттесу мәселелері қарастырылып, оның нәтижелері ұлттық экономиканың жай-күйіне оң әсерін тигізуі және мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық бағыты шеңберінде елдің тұрақты және тұрақты экономикалық өсуіне ықпал етуі тиіс. Сонымен қатар отандық тәжірибеде индустриялық-инновациялық даму саласындағы стратегиялық мақсаттар мен міндеттерді іске асыру ішкі және халықаралық даму институттарының иығына түседі, олардың сараптамасы инфрақұрылымдық жобаларды және мұнай-газ саласындағы жобаларды қаржыландыруды жақсарту аясында инновациялық сипаттағы инвестициялық жобаларды әлсіз қаржыландыруды көрсетті. Қазақстан экономикасының нақты секторындағы инновацияларды дамытуға ықпал етпейтін энергетикалық секторлар жиі циклдық ауытқулар жағдайында Қазақстанның тұрақты экономикалық өсуі мен жаһандану үрдісінің өсу үрдісінің сыртқы факторларының елеулі әсер етуі үшін тұрақты және сенімді негіз құрмайды. Зерттеуде Қазақстандағы даму институттарының инвестициялық қызметі талдаған. Қазақстандағы инновацияны дамытуды шектейтін отандық және шетелдік даму институттарын қаржыландырудағы тенденциялар анықталған. Инновациялық сипатқа ие инвестициялық жобаларды қаржыландыруға отандық және халықаралық даму институттарының қаржылық қолдауының басымдықтарын ауыстыру қажеттілігі негізделген.

Кілт сөздер: даму институттары, өзара әрекеттесу, қаржы және несиелік ұйымдар, кәсіпорындар, қаржы секторы, инновациялық сектор, экономикалық өсу.

A.M. Rakhmetova, B.S. Yessengeldin, G.M. Kalkabayeva

Financial support for innovation projects by development institutions

In the article the problems of weak interaction between the subjects of the financial and innovation sector in the Republic of Kazakhstan are examined, the results of which should have a beneficial effect on the state of the national economy and contribute to the ongoing and sustainable economic growth of the country in the framework of the state's strategic course of socio-economic development. At the same time, the implementation of strategic goals and objectives in the field of industrial and innovative development in domestic practice falls on the shoulders of domestic and international development institutions, analysis of which also indicates weak financing of investment projects of an innovative nature against the background of enhanced financing of infrastructure projects and projects in the oil and gas industry and energy sectors, which is not conducive to the development of innovation in the real sector of Kazakhstani economy and does not create a stable and reliable basis for sustained economic growth of Kazakhstan in the context of frequent cyclical fluctuations and significant influence of external factors generated by the increasing trends of globalization. This

study conducted a comprehensive analysis of the investment activities of development institutions in Kazakhstan. The trends in the financing of domestic and foreign development institutions, restraining the development of innovation in Kazakhstan have been revealed. The necessity of shifting the priorities of financial support of domestic and international development institutions towards financing investment projects of an innovative nature has been substantiated.

Keywords: development institutions, interaction, financial and credit organizations, enterprises, financial sector, innovation sector, economic growth.

References

- 1 Hosudarstvennaia prohramma po forsirovannomu industrialno-innovatsionnomu razvitiuu Respubliki Kazakhstan na 2010–2014 hody [State Program on Forced Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010–2014]. (2010). *Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 19 marta 2010, No. 958* [in Russian].
- 2 Hosudarstvennaia prohramma industrialno-innovatsionnoho razvitiia Respubliki Kazakhstan na 2015–2019 hody [State program of industrial-innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015–2019]. (2014). *Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 1 avhusta 2014, No. 874* [in Russian].
- 3 Hodovoi otchet Banka razvitiia Kazakhstana za 2015, 2016, 2017 hh. [Annual Report of the Development Bank of Kazakhstan for 2015, 2016, 2017]. *kdb.kz*. Retrieved from <http://www.kdb.kz> [in Russian].
- 4 Novym direktorom EBRR v Kazakhstane stal Ahris Preimanis [Agris Preimanis Became Director of EBRD in Kazakhstan]. *inform.kz*. Retrieved from <http://www.inform.kz> [in Russian].
- 5 Hodovoi obzor za 2015–2017 hody Evropeiskii bank rekonstruktsii i razvitiia [Annual review for 2015–2017 European Bank for Reconstruction and Development]. *ebrd.com*. Retrieved from <http://www.ebrd.com> [in Russian].
- 6 Aman, Zh., Isaev, A., & Akmakhanov, M. (2018). Islamskii bank razvitiia profinansiruet innovatsionnye proekty uchenykh Islamskikh stran [Islamic Development Bank will finance innovative projects of scientists from Islamic countries]. *khabar.kz*. Retrieved from <http://www.khabar.kz> [in Russian].
- 7 Realizatsiiu proektov spets prohrammy IBR dlia stran Tsentralnoi Azii obsudil premer-ministr RK s hlavoii IBR. [Implementation of the IDB special program projects for Central Asian countries was discussed by the Prime Minister of Kazakhstan with the head of the IDB]. *abctv.kz*. Retrieved from <http://www.abctv.kz> [in Russian].
- 8 Hodovoi otchet Evraziiskoho Banka razvitiia za 2015, 2016, 2017 hh. [Annual Report of the Eurasian Development Bank for 2015, 2016, 2017]. *kdb.kz*. Retrieved from <http://www.kdb.kz> [in Russian].
- 9 Hodovoi otchet Natsionalnogo ahentstva po tekhnolohicheskomu razvitiuu za 2015, 2016, 2017 hh. [Annual report of the National Agency for Technological Development for 2015, 2016, 2017]. *kdb.kz*. Retrieved from <http://www.kdb.kz> [in Russian].

A.A. Alimbayev¹, G.M. Filyuk², G.A. Kenesheva¹

¹Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, Kazakhstan;

²Taras Shevchenko Kiev National University, Ukraine

(E-mail: gizzat@yandex.ru)

Assessment of technological development factors of the industry of the Republic of Kazakhstan

In the Message of the President N.A. Nazarbayev to the People of Kazakhstan it is said that «we have begun the Third modernization of the country. Its main task is to form a new model of economic growth that will ensure global competitiveness of Kazakhstan. Therefore, the model of economic growth of the republic, being an important element, cannot but include a strategy for technological development. It is important to focus on support of exporters in the manufacturing sector, and for this it is necessary to create and implement high-end technologies and competitive products in the sectors of the «economy of the future» by strengthening the interaction of science and business that will allow Kazakhstan to create the foundations of a post-industrial economy. Features of the development process of advanced manufacturing technologies and the technical and economic level largely determine the possibilities for the further development of the country, the ability of the industry to restructure itself and respond adequately to changing business conditions, investment and consumer demand. The decisive factor in the functioning of the economy is diversification of production, restructuring and deep and radical modernization of technological base on the basis of the convention of new industrialization. Implementation of this task is, firstly, related to a radical change in the technological basis in traditional sectors of the national economy, which can become a major factor, taking into account trends in development of the world economy. Secondly, it will give impetus to improvement of innovation system and formation of a foundation for the latest scientific and technical breakthroughs and the creation of fundamentally new sectors of the economy.

Keywords: industry, scientific and technical progress, technological development, modernization, fixed assets, innovation, economic growth, competitiveness, digital technology, labour productivity.

The industry of any country is one of the important sectors of the economy. In its turn, the industry of Kazakhstan has a complex diversified structure, which reflects changes in the development of productive forces, in improving the territorial division of social labor, associated with scientific and technological progress. Currently, only an innovative way of industrial development is possible, both at the republican and regional level, which will allow enterprises to provide continuous technical and technological base renewal, create new types of products and services, thereby increasing the efficiency and competitiveness of their production.

The issue of the need to modernize the industry of Kazakhstan and ideas related to the diversification of the economy are often raised. Such discussions have been going on since 2000. During this period, the country's leadership developed the Strategy for Economic Development «Kazakhstan-2030», which not only identified new landmarks and horizons for the development of the country, but also aimed the state and Kazakh society at an economic breakthrough. This strategic document sets forth key directions of state policy in the area of consistent implementation of reforms in all spheres of economic, social and public life [1; 20].

Complex of the systemic organizational, technical, administrative, budgetary and fiscal measures for modernization of the outdated economic structure, stimulation of the growth of innovative industries, increase of the share of intellectual products in industrial production volume are developed in the program documents of the industrial innovation policy of the Republic of Kazakhstan:

– The state program for forced industrial-innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2010–2014 [2; 7];

– The Program for the development of innovations and the promotion of technological modernization in the Republic of Kazakhstan for 2010–2014 [3; 21];

– The inter-sectoral plan of scientific and technological development of the country until 2020, sectoral and regional development programs [4; 15];

– The state program for industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2015–2019 [5; 30];

– The concept of industrial-innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025 [6; 218].

Further policy of industrial-innovative development will be implemented in a synchronized state planning system. The program of industrial-innovative development will take into account the long-term goals and directions of development of the country set in the Strategy «Kazakhstan-2050» and on the basis of the initiative of the Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 within the framework of «Competitiveness of sectors of the economy» policy and «Technological renewal and digitalization» reform.

The end result of the industrial-innovative development policy is the competitiveness of manufacturing enterprises in the domestic and foreign markets. The achievement of this result will be confirmed by the development of a new, expansion and «complication» of the existing product range, including consumer goods and products demanded in foreign markets.

By the beginning of the implementation of the second five-year period of industrial-innovative development in 2015–2016, under the influence of the global crisis in Kazakhstan, industrial production declined for the first time in 16 years (by 1.6 % and 1.1 %, respectively) as a result of a decline in the mining sector (by 5 % and 2.7 %, respectively). Retaining of production growth in the manufacturing sector (by 0.2 % and 0.6 %, respectively) was ensured only due to the capacity accumulated over the years of industrialization and has become an evidence of the greater sustainability of the manufacturing sector during the crisis. Market competition, supported by the rapid change of production technologies and intensifying in the context of globalization of the economy, imposes increased requirements for the processes of timely updating of technological equipment in the industry. In modern conditions, an increase in the efficiency of production development can be achieved primarily through the development of innovative processes that receive the ultimate expression in new basic technologies, new types of competitive products.

The formation of an innovative economy in Kazakhstan is a complex economic, social and political task. The most important condition for successful competitiveness of Kazakhstan, ensuring high economic growth, improving the quality of life of the population, the implementation of other innovative priorities is the effective use of research and development results in the real sector of the economy. Under these conditions, development of the management of innovative processes as the basis for the development of Kazakhstani enterprises, determined by a set of relevant technical, production, organizational, marketing, and financial operations, is becoming increasingly important.

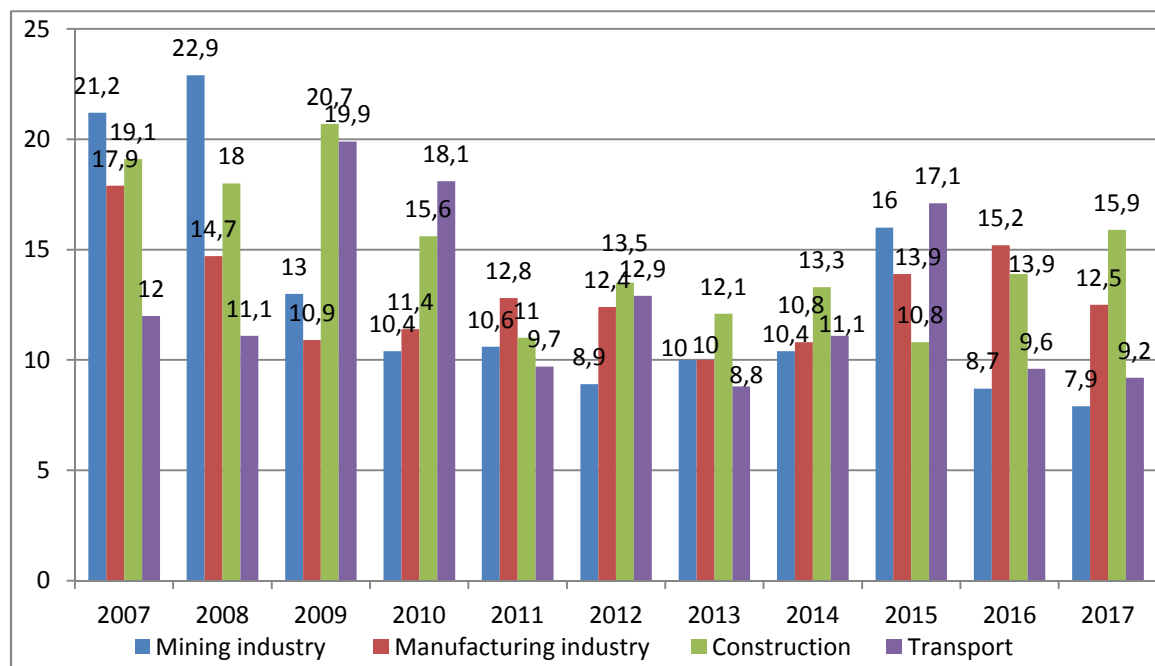
There is a number of factors that influence the technological development of industry:

- scientific and technical progress, under the influence of which new areas of industry and manufacturing are formed;
- economic policy of the state, the implementation of which allows to support separate, the most significant economically and socially sectors of industries and thereby affect the pace of their development;
- resource availability. It should be noted that natural resources are an essential, but not mandatory condition for the development of the economy. This is confirmed by the rapid development due to the achievements of scientific and economic progress in countries where the essential mineral resources are not available (Japan, South Korea, Singapore). However, other things being equal, the presence of rich and diverse natural resources gives their owners additional benefits;
- traditionally established specialization;
- sectoral structure of capital investments financed from various sources. Improvement of efficiency and competitiveness of industry is impossible without technological, organizational and managerial changes that ensure the development and competitive advantage of promising sectors of the industrial complex [7; 27].

Assessment of indicators of technological progress in individual industries as well as in the economy as a whole is one of the most important tasks in the theory of growth. Having considered the evolution of economic growth models in the context of globalization, J. Davilbekova and S. Zhanyrbaeva believe that the formation of a new technological base is the only source of sustainable economic growth. And for the introduction of new technologies, the following conditions must be met: an increase in the share of accumulation, a decrease in the pace of aging of fixed assets, the addition of endogenous technological progress to exogenous, an increase in the accumulation of knowledge and human capital, an increase in imports of foreign capital [8; 28].

In Kazakhstan, despite the systematic growth of investment in fixed assets, a steady downward trend in the degree of depreciation of fixed assets in the economy as a whole is not observed. In 2017, the depreciation of fixed assets in the whole economy amounted to 36.0 %, with a significant differentiation of this indicator by sectors of the economy. At the same time, the economy showed an increase in the rate of

renewal of fixed assets, which in the republic as a whole increased from 13.8 % in 2001 to 16.7 % in 2017. The rate of renewal of fixed assets in the mining industry in 2017 was 7.9, in the manufacturing industry — 12.5, in construction — 15.9, and transport — 9.2 (Fig. 1).

Note. Used source [9].

Figure 1. The renewal coefficients by types of fixed assets in the context of economic activity, %

If we consider these indicators in the context of regions (oblasts), we get the following picture (Table 1).

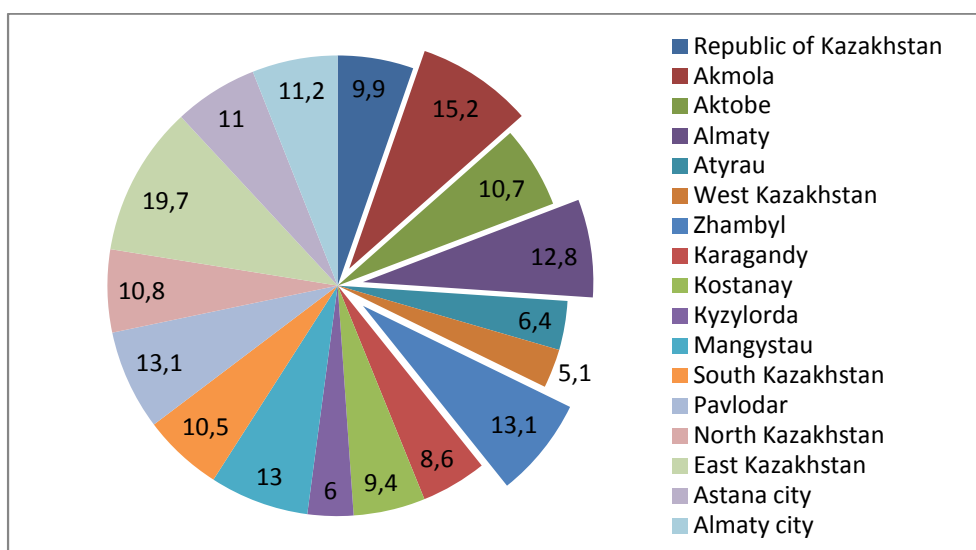
Table 1

The renewal coefficient of fixed assets in the context of regions for years 2007–2017, %

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/ 2007
Republic of Kazakhstan	17,5	18,6	16,1	13,7	13,4	13,6	12,6	10,9	16,4	10	9,9	5,6
Akmola	15,2	21,1	38,1	14,7	11,5	13	12,1	11,7	12,7	11,4	15,2	1
Aktobe	14,7	23,7	17,9	19	13,7	13	15,1	11	13,7	9,8	10,7	7,2
Almaty	19,1	24,8	18,7	16,6	19,7	16,6	17,2	13,7	13,7	15,1	12,8	6,7
Atyrau	25,9	19,4	9,8	6,3	4,9	8,6	4,1	5,9	26,5	6,2	6,4	2,4
West Kazakhstan	7,4	7,4	7	9,7	16,2	7,5	9,5	15	40,6	17	5,1	6,8
Zhambyl	7,4	15,7	14,7	13,4	20,1	13,7	15,9	15,6	12,8	14	13,1	1,77
Karagandy	9,9	14,6	12,4	9,8	8,4	13,2	11,5	13	7,8	10,7	8,6	0,86
Kostanay	20,3	27,2	20,8	17,1	18,4	16,7	13,2	13,8	10,8	8,5	9,4	0,46
Kyzylorda	16,7	20,7	20,7	12,8	11,8	14,7	9,9	8,6	9,8	9	6,0	0,35
Mangystau	22,7	27,4	22,4	14,8	12,9	14,4	17,2	15,5	11,8	9,4	13,0	0,57
South-Kazakhstan	18,1	21,9	17,3	18,4	19,6	22,1	15,8	16,9	16,2	11,4	10,5	0,58
Pavlodar	16,4	12	10,3	9,9	12,6	9,6	10,8	5,4	7,7	14,6	13,1	0,79
North-Kazakhstan	17	20,1	14,7	13,5	15,9	15,6	13,3	12,1	12,6	11,4	10,8	0,63
East Kazakhstan	11,3	15,2	11,5	10,1	16,7	12	12,5	12,1	11,4	10,2	19,7	1,74
Astana	13,1	15,3	10,1	15,3	20,2	20,6	17,6	12	9,1	10,7	11,0	0,83
Almaty	21,7	20,4	27	20,5	12,7	13,3	14,4	11,2	14,3	9,9	11,2	0,5

Note. Used source [10].

As can be seen from the data of table 1, the coefficients of renewal of fixed assets in the context of regions show that in some areas this indicator is lower than the republican level. These regions include Atyrau — 6.4 % and West Kazakhstan — 5.1 %. Conversely, higher than the national indicator have regions such as Akmola — 15.2 % and East Kazakhstan — 19.7 % (Fig. 2).

Note. Used source: [9].

Figure 2. The dynamics of the renewal coefficient of fixed assets in the context of regions for 2017, %

Compared to the EAEU partners, analysis of competitiveness of processing industry of the Republic of Kazakhstan showed the following values (Table 2).

Table 2

Analysis of indicators of competitiveness of the processing industry of the Republic of Kazakhstan within the EEU countries in 2016

Country	Share of investments in fixed capital to GVA	Labour productivity in the processing industry (thousand dollars per employed person)	The number of existing enterprises in processing industry per 1000 people of economically active population	Place in the index of economic complexity
Russia	2,0 %	15 %	3,49	48
Kazakhstan	16,5 %	27,40 %	0,91	84
Belarus	21,1 %	11 %	2,25	31
Kyrgyzstan	13,1 %	5,80 %	0,48	57
Armenia	2,2 %	13 %	2,10	-

Note. Used source [9].

As can be seen from table 2, Kazakhstan is significantly inferior to Russia and Belarus in terms of the ratio of investments in fixed capital to GVA and the number of enterprises per 1000 people of economically active population. The index of economic complexity is the lowest in Kazakhstan. Although in terms of labor productivity, Kazakhstan is far ahead of all the EAEU countries.

High level of productivity in Kazakhstan is mainly related to the prevalence in the industrial production of base metals (\$ 63 thousand per person in 2017), as well as chark and oil products (\$ 145 thousand). For comparison, in the production of food — 27.6 thousand US dollars per person, engineering — 12 thousand US dollars, production of non-metallic mineral products — 15.3 thousand US dollars, chemical industry — 24.4 thousand US dollars, light industry — 6,2 thousand US dollars.

Main part of investments in the manufacturing industry was provided by two basic industries — metallurgy and oil refining — through the implementation of large projects for modernization and expansion

of existing assets. Given the completion of the modernization cycle, compared with existing enterprises a decrease of investment activity in these sectors is expected.

Distribution of investments is related to the traditional location of large enterprises in the basic branches of metallurgy and oil refining, which are attracted to the sources of raw materials or energy. As a result, half of all investments in fixed assets of the manufacturing industry account for three regions: Pavlodar region (metallurgical and oil refining capacities), Atyrau region (oil refining capacities and developing petrochemical park), Karaganda region (non-ferrous and ferrous metallurgy).

Investments in other sectors of manufacturing industry, with the exception of metallurgy and oil refining, are concentrated in regions with large urban areas or large populations. Thus, about 40 % of such investments are accounted for Almaty (8 %), Almaty region (16 %) and South Kazakhstan region (15 %), Astana (7 %), Akmola region (9 %) and Karaganda region (8 %).

Similarly, in 2017, Karaganda region (21 %), Pavlodar region (11 %) and East Kazakhstan region (12 %), where metallurgical production is concentrated, account for 44 % of the value added of the entire manufacturing industry. Most medium-sized enterprises (except metallurgy) and high-tech industries are concentrated in urban «growth points». Industries related to final consumption (production of food, beverages, clothing, furniture, etc.) are concentrated around major cities of republican significance and regional centers. Thus, more than half (56 %) of the gross value added of industries producing consumer goods are generated by enterprises located in Almaty, Almaty region and South Kazakhstan region.

At the moment, the pace of development of the latest technological solutions in industries is dictated by their scientific and technical development.

The share of GDP of the Republic of Kazakhstan spent on research and development currently stands at 0.17 % (if we consider these costs in developed countries, they are higher: China — 2.08 %, USA — 2.73 %, South Korea — 4.15 %, Israel — 4.21 %).

As a result of the formation of a long-term industrial innovation policy and the development of a program until 2025, the main development trend in the manufacturing industry of Kazakhstan is technological development based on digitalization.

In the modern economy, digital technologies are becoming an organic part of advanced management systems, manufacturing, inventory, and communications.

These technologies also transform the material basis of modern production and distribution. Thus, these technologies allow the transition from market to predictive development models acting on the basis of big data analysis, demand and supply forecasting and planning, on this basis new needs for goods and services appear. The growing role and importance of digital technology is changing not only the economy, but the society itself.

Digital technology is increasingly pushing aside traditional factors of production — capital, labor, and land. It is in connection with this that digital technologies act as a new way of production, which leads to economic growth and significantly increases the added value. These technologies also lead to qualitative changes in the economy and gain additional acceleration over time. Following this, the innovative progress is also accelerated in the economy itself.

Thus, digitization of Kazakhstani economy will facilitate the process of qualitative improvement of the fixed capital of its constant updating on a modern technological base. As a result, along with the emergence of new products, processes and industries, technological modernization of traditional industries is accelerating and conditions are created for the emergence of breakthrough technologies, i.e. digital technology. Based on the introduction of these technologies: the Internet of things, 3D printing, technologies in the framework of artificial intelligence, big data analysis, the digital economy is developing.

The President of the Republic of Kazakhstan, in his Message to the People of Kazakhstan of January 31, 2017, announced the Third Modernization, the basis of which is digitalization. The Digital transformation of Kazakhstani economy is becoming one of the strategic directions of its development. Such countries as China, Singapore, South Korea, Japan, Denmark, Hong Kong, Great Britain, India, and Russia adopted a strategy for the development of digital economy.

Formation and development of fundamentals of digital economy is one of the priorities of Kazakhstani Industry 4.0. It is in this segment that the main conditions and resources of state support of the economy should be concentrated within the framework of the «Digital Kazakhstan» State Program [9; 23].

Regarding the economic policy of the state, it can be noted that the state directly or indirectly controls and regulates the extraction of raw materials, production of the first processing and production factors related to infrastructure.

Kazakhstan has a high level of provision with basic mineral resources. The state, directly or through «Samruk-Kazyna» JSC, has shares in a number of companies producing goods for the first redistribution. This creates an opportunity to stimulate the provision of new manufacturing projects with raw materials and basic semi-finished products.

On another hand, the state has significant reserves for improving the efficiency of resource use and weaknesses in the conduction of industrial innovation policy, which requires concentration and additional resources.

1) The problem with the efficiency of resource use.

There is a problem with the use of funds for development of the manufacturing industry. The allocated financial resources are characterized by a high concentration on a limited number of enterprises. In addition, a significant part of the financing of the manufacturing industry is distributed outside the stated priorities and criteria of industrialization.

Insufficient financing of the manufacturing industry remains an important problem. In the state budget expenditures of 2017, only 0.2 % was allocated to the manufacturing industry, while mining expenditures were 1.1 %, agriculture 3.8 %, and the arts and recreation sector 3.2 %, respectively.

Volume of the tax industry significantly affects the growth of tax revenues to the budget and the increase in GVA. For example, the increase in the production of manufacturing industry (in 2015 by 62 % or 600 billion KZT) had a positive effect on the level of GVA (growth in 2016–2017 by 36 % or 1.6 trillion KZT) and the amount of tax revenues (in 2016–2017, an increase of 51 % or 505 billion KZT).

In general, there is a need for faster growth of investments in fixed assets (at the level of developed countries) in the manufacturing industry. If we compare the share of developed countries to GVA in Russia and OECD countries, there is a significant lag. For example, the share of investments in GVA in Kazakhstan is 16.5 %, while in Russia the indicator is at the level of 20 %, and in OECD countries — 26 %.

2) Lack of effectiveness of the system of development institutions.

The activities of development institutions in the field of industrial innovation are partially duplicated and poorly coordinated. Decentralization of support functions for industrial innovation led to the implementation of poorly coordinated strategies by development institutions, which significantly reduced potential effects.

3) Insufficiently effective monitoring system and feedback mechanisms in the implementation of industrial innovation policy.

There are significant difficulties associated with an objective assessment of the implementation of the policy of industrial-innovative development, including the achieved direct and final results and the effectiveness of support tools. One of the mechanisms for improving the effectiveness of industrial innovation policy is to ensure qualitative monitoring and, on its basis, analyze the effectiveness of the applied support tools, including quantitative and qualitative assessment.

In general, the taken measures will increase the stability of the domestic economy and will contribute to the growth of the welfare of Kazakhstani people.

In the context of the concept of a technological revolution, determining the required for this structural maneuver in the economy and social system should be one of the main goals of Kazakhstan. To change the situation, the deformed structure of the country's economy should be corrected and the investment flows should be redirected to enterprises producing investment products with high value added. At the same time, the growth rates of labor productivity must be such as to reach the level of OECD countries. Meanwhile, at present, the levels, trends and structure of financing science and technology do not correspond to the current needs or the strategic task of overcoming the backlog of OECD countries. As a result, currently in Kazakhstan there is an insufficient level of innovation potential, low productivity of scientific and technological activities. Hence, the innovation and technological positions of our country against the background of changes occurring in OECD countries are weak. Under these conditions, when building the foundations of the digital economy, priority in choosing development directions should, firstly, support the formation of new industries and sectors of the economy, and secondly, contribute to profound technological and organizational changes in the traditional sectors of our economy.

References

- 1 Стратегия экономического развития «Казахстан–2030» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: zakon.kz.

2 Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 г. № 958 «Государственная Программа форсированного индустриально-инновационного развития РК на 2010–2014 гг.» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://akorda.kz>.

3 Межотраслевой план научно-технологического развития страны до 2020 года, утв. Постановлением Правительства РК от 30 ноября 2010 года № 1291» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: zakon.kz.

4 Указ Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 года № 874 «Государственная Программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 годы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://akorda.kz>.

5 Концепция индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020–2025 годы / Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 20 декабря 2018 года № 846» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: zakon.kz.

6 Белякова Е.В. Принципы формирования стратегии технологического развития промышленного комплекса региона / Е.В. Белякова, Р.А. Беляков // Вестн. СибГАУ. — 2014. — № 5(57). — С. 216–220.

7 Давильбекова Ж. Модели экономического роста в условиях глобализации / Ж. Давильбекова, С. Жанбырбаева // АльПари. — 2005. — № 2. — С. 27–31.

8 Государственная программа «Цифровой Казахстан»–2017 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: zakon.kz.

9 Комитет по статистике Министерства национальной экономики РК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz>. 10. Данные МНЭ РК Комитет по статистике, 2017.

Ә.Ә. Әлімбаев, Г.М. Филюк, Г.Ә. Кенешева

Қазақстан Республикасы өнеркәсібінің технологиялық даму факторларын бағалау

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында: «Біз елдің үшінші жаңғыртуына кірістік. Оның басты міндеті — Қазақстанның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін экономикалық өсудің жаңа моделін қалыптастыру. Сондықтан республиканың экономикалық өсу моделі маңызды элемент ретінде Технологиялық даму стратегиясын қамтымайды. Өңдеуші секторда экспорттаушыларды қолдауға баса назар аудару маңызды, ал бұл үшін ғылым мен бизнестің өзара іс-қимылын күшейту арқылы «болашақ экономикасы» секторларының ғылымды қажетсінетін технологиялары мен бәсекеге қабілетті өнімдерін құру және енгізу Қазақстанға индустриядан кейінгі экономиканың негізін құруға мүмкіндік береді. Алдыңғы қатарлы өндірістік технологияларды дамыту процесінің ерекшеліктері мен техникалық-экономикалық деңгей көп жағдайда елдің одан әрі даму мүмкіндіктерін айқындайды, өнеркәсіптің шаруашылық жүргізудің өзгермелі жағдайларына, инвестициялық және тұтыну сұраныстарына ұтқыр түрде қайта құрылып, дұрыс жауап беру қабілеті. Жаңа индустриаландыру конвенциясы негізінде өндірісті әртараптандыру, құрылымдық қайта құру және технологиялық базаны терең және түбегейлі жаңғырту экономиканың жұмыс істеуінің айқындаушы факторы болып табылады. Бұл міндетті іске асыру, біріншіден, әлемдік экономиканың даму трендтерін ескере отырып, маңызды фактор болуы мүмкін ұлттық экономиканың дәстүрлі салаларындағы технологиялық негіздің түбегейлі өзгеруімен байланысты. Екіншіден, инновациялық жүйені жетілдіруге және соңғы ғылыми-техникалық серпілістер үшін негіз қалыптастыруға және экономиканың қағидатты жаңа салаларын құруға түрткі болады.

Кілт сөздер: өнеркәсіп, технологиялық прогресс, технологиялық жағдай, жаңғырту, негізгі қорлар, инновация, экономикалық өсу, бәсекеге қабілеттілік, цифрлық технология, еңбек өнімділігі.

А.А. Алимбаев, Г.М. Филюк, Г.А. Кенешева

Оценка факторов технологического развития промышленности Республики Казахстан

В Послании Президента народу Казахстана Н.А. Назарбаева сказано, что Казахстан приступил к Третьей модернизации страны. Его главная задача — создать новую модель экономического роста, которая обеспечит глобальную конкурентоспособность Казахстана. Поэтому модель экономического роста республики как важный элемент не может не включать в себя стратегию технологического развития. Важно акцентировать внимание на поддержке экспортеров в обрабатывающей промышленности, а это требует создания и внедрения наукоемких и конкурентоспособных продуктов отраслей «экономики будущего», через укрепление сотрудничества между наукой и бизнесом, что позволит Казахстану создать основы постиндустриальной экономики. Особенности процесса развития передовых производственных технологий и технико-экономический уровень во многом определяют возможности дальнейшего развития страны, способность промышленности мобильно перестраиваться и адекватно реагировать на меняющиеся условия хозяйствования, инвестиционный и потребительский спрос. Определяющим фактором функционирования экономики являются диверсификация производства,

структурная перестройка и глубокая и радикальная модернизация технологической базы на основе конвенции новой индустриализации. Реализация этой задачи связана, во-первых, радикальным изменением технологической основы в традиционных отраслях национальной экономики, которая может стать важнейшим фактором, учетом трендов развития мировой экономики. Во-вторых, даст толчок к совершенствованию инновационной системы и сформировать основу для последних научно-технических прорывов и созданию принципиально новых отраслей экономики.

Ключевые слова: промышленность, научно-технический прогресс, технологическое развитие, модернизация, основные фонды, инновация, экономический рост, конкурентоспособность, цифровая технология, производительность труда.

References

- 1 Stratehiia ekonomicheskoho razvitiia «Kazakhstan–2030» [Economic development strategy «Kazakhstan–2030»]. *zakon.kz*. Retrieved from <http://www.zakon.kz>. [in Russian].
- 2 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 19 marta 2010 h. No. 958 «Hosudarstvennaia Prohramma forsirovannoho industrialno-innovatsionnogo razvitiia RK na 2010–2014 hh.» [Decree No. 958 of the President of the Republic of Kazakhstan of 19 Mart 2010 «State Program forced of Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010–2014»]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://akorda.kz> [in Russian].
- 3 Mezhotraslevoi plan nauchno-tekhnologicheskoho razvitiia strany do 2020 hoda, utverzhdennyi Postanovleniem Pravitelstva RK ot 30 noiabria 2010 hoda, No. 1291 [Inter-sectoral plan of scientific and technological development of the country until 2020, approved by the government of Kazakhstan dated November 30, 2010, No. 1291]. [JElektronnyj resurs]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://akorda.kz> [in Russian].
- 4 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 1 avkhusta 2014 hoda No. 874 «Hosudarstvennaia Prohramma industrialno-innovatsionnogo razvitiia Respubliki Kazahstan na 2015–2019 hody» [Decree No. 874 of the President of the Republic of Kazakhstan of 1 August 2014 «State Program of Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2015–2019»]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://akorda.kz> [in Russian].
- 5 Kontsepsiia industrialno-innovatsionnogo razvitiia Respubliki Kazahstan na 2020–2025 hody. Utverzhdena Postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 20 dekabria 2018 hoda No. 846» [The concept of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020–2025, approved by the government of the Republic of Kazakhstan on December 20, 2018 No. 846]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://akorda.kz> [in Russian].
- 6 Beljakova, E.V. & Beljakov, R.A. (2014). Printsipy formirovaniia stratehii tekhnologicheskoho razvitiia promyshlennogo kompleksa rehiona [Principles of formation of the strategy of technological development of the industrial complex of the region]. *Vestnik SibGAU*, 5(57), 216–220 [in Russian].
- 7 Davil'bekova, Z.H., & Zhanbyrbaeva, S. (2005). Modeli ekonomicheskoho rosta v usloviiakh hlobalizatsii [Model of economic growth in conditions of globalization]. *Al'Pari*, 2005, 2, 27–31 [in Russian].
- 8 Hosudarstvennaia prohramma «Tsifrovoi Kazakhstan»–2017 hoda [State program «Digital Kazakhstan»–2017]. *zakon.kz*. Retrieved from: *zakon.kz*. [in Russian].
- 9 Komitet po statistike Ministerstva natsionalnoi ekonomiki RK [Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://www.stat.gov.kz> [in Russian].

Ж.А. Абылкасимова¹, М.М. Алибаева¹, А.Н. Рамашова², А.В. Гудалин¹

¹Государственный университет им. Шакарима города Семей, Казахстан;

²Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: zhibekmm@mail.ru)

Пути повышения инвестиционной активности предприятий региона

Эффективное развитие экономики региона невозможно без повышения инвестиционной активности. В статье отмечены основные направления повышения инвестиционной активности предприятий региона, а именно более полное использование имеющихся сырьевых ресурсов с обеспечением их комплексной переработки, модернизации основных отраслей специализации региона с ориентацией на выпуск высокотехнологичных и конкурентоспособных видов продукции с высокой степенью готовности, внедрением инновационных производств и технологий. Однако сегодня экономика предприятий региона столкнулась с проблемой сокращения инвестиций в реальный сектор, у большинства предприятий нет достаточной суммы собственных средств для закупки нового оборудования, разработки инновационного продукта, развития инновационного бизнеса, диверсификации производства. Для того, чтобы в полной мере реализовать производственный потенциал предприятий региона необходимо стимулирование инвестиционного спроса и активизация инвестиционной деятельности, а для этого нужно использовать эффективные формы и методы воздействия на поведение субъектов инвестирования. Авторы отмечают, чтобы экономическое развитие регионов нашей страны шло нарастающими темпами, субъекты хозяйствования должны иметь эффективную инвестиционную стратегию, ведь именно инвестиции, в конечном счете, определяют экономический рост и состояние экономики предприятий региона.

Ключевые слова: инвестиционная активность, инвестиции, регион, иностранные инвестиции, стратегия, предприятие, государство, агропромышленный комплекс.

Введение

В условиях формирования нового технологического уклада идет соперничество между государствами и регионами за мировые капиталы и технологии. Основным направлением социально-экономических преобразований в Казахстане являются формирование и реализация инвестиционной политики, которые нацелены на ускорение темпов экономического роста и повышение конкурентоспособности экономики страны. За последние годы проводимая новая политика нашим государством, в соответствии с Планом нации «100 конкретных шагов», позволила обеспечить приток технологических и «умных» инвестиций во все сферы экономики. В Послании народу Казахстана Глава государства отметил, «...что нужно формировать стабильные источники роста бизнеса, стимулировать частные инвестиции...» [1].

Цель статьи заключается в том, что в условиях изменчивости окружающей среды и усиления глобальной конкуренции необходимо ускорить инвестиционные процессы на предприятиях региона Казахстана и повысить инвестиционную активность в регионах.

Основная часть

Для решения задач, поставленных во всех стратегических программах модернизации экономики и для обеспечения структурных преобразований, ключевое значение имеет активизация инвестиционной деятельности регионов Казахстана. С целью обеспечения инвестиционной привлекательности разработана Национальная инвестиционная стратегия на 2018–2022 гг., в которой главное внимание уделяется привлечению прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в несырьевые секторы, ориентированные на экспорт. Успешная реализация данной стратегии позволит за пять лет увеличить прямые инвестиции в нашу экономику до 26 % к уровню 2016 года, а инвестиции, ориентированные на экспорт до 50 %. Ожидается и рост внутренних инвестиций. Так, объем инвестиций в основной капитал реального несырьевого сектора возрастет на 46 %. Наиболее привлекательными являются инвестиции, направленные на повышение рентабельности в такие отрасли, как пищевая, металлургия, химия и нефтехимия, машиностроение, затем в перспективе — информационно-коммуникационные технологии, туризм и финансы [2].

В современных условиях «турбулентности» окружающей среды деятельность предприятий региона подвергается влиянию множества внешних и внутренних факторов.

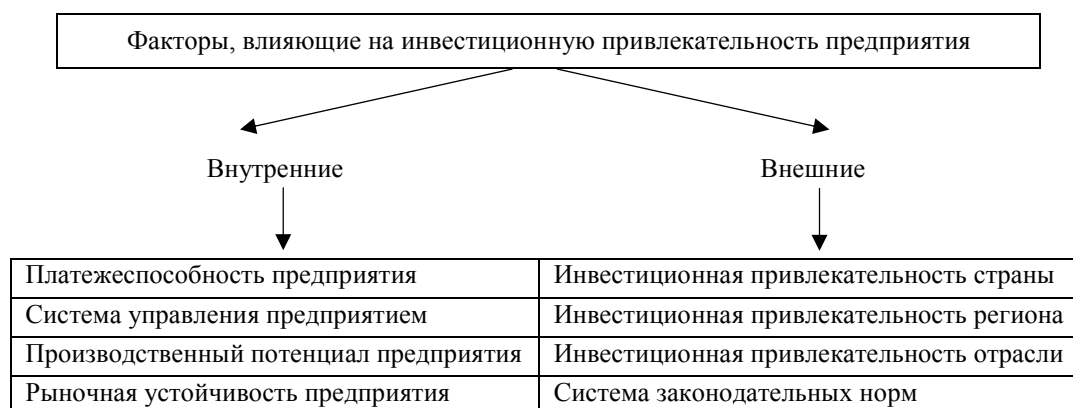

Рисунок 1. Факторы, влияющие на инвестиционную привлекательность предприятия

Поэтому необходимо прогнозировать последствия влияния этих факторов, так как они влияют на инвестиционную привлекательность страны, региона и уровень активности инвестиционной деятельности предприятий региона.

Т а б л и ц а 1

Факторы, влияющие на инвестиционные процессы

Факторы положительные	Факторы отрицательные
Благоприятный инвестиционный климат	Неэффективное использование инвестиционного потенциала предприятий
Стабильность законодательной нормативно-правовой базы	Низкая конкурентоспособность продукции отдельных отраслей
Системный подход к государственному управлению развитием инвестиционной сферы	Неразвитость фондового рынка
Рост финансовых возможностей бюджетов всех уровней	Несовершенство финансово-кредитной системы
Системы гарантов защиты инвестиций, развитие института инвестиционного партнерства государства и бизнеса	Низкая активность инвестиционной и инновационной деятельности предприятий
Стабильность политической ситуации	
Становление долгосрочных отношений предприятий с инвесторами и финансовыми институтами	Наличие коррупции в стране

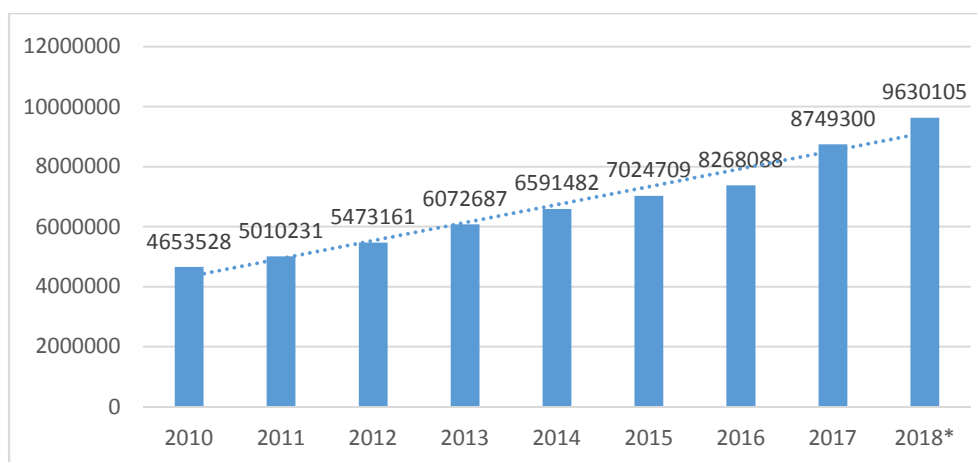
Инвесторы отечественные и зарубежные, оценивая инвестиционную привлекательность объекта инвестирования, анализируют все факторы по всем структурным уровням экономики, начиная с инвестиционной привлекательности страны и заканчивая конкретным предприятием и инвестиционным проектом. Исследуя инвестиционные процессы и инвестиционные потоки в Казахстан, можно выделить следующие основные факторы, влияющие на поведение как зарубежных, так и отечественных инвесторов.

Приведенные в таблице 1 факторы могут создать препятствия для развития инвестиционных процессов в стране и существенно повлиять (в сторону повышения или понижения) на эффективность инвестиционной деятельности предприятий региона [3].

Казахстан взаимовыгодно сотрудничает с зарубежными странами. За последние годы в экономику нашей страны было привлечено ПИИ около 260 миллиардов долларов. Основная часть которых инвестировано в добычу минеральных ресурсов. Однако в последнее время наметился существенный перелом в сторону реального сектора, например, если в обрабатывающей промышленности

удельный вес инвестиционных вложений составлял около 8 %, то сегодня этот уровень составляет 24 %. Следует отметить, что в нашу страну идут такие компании, которые обладают инновационными технологиями переработки и производства продукции, поэтому инвестиционный процесс становится более технологичным.

Инвестиционные вложения в основной капитал за 2018 г. по сравнению с 2017 г. увеличились на 33 %. Намечилась положительная тенденция фондирования основного капитала. Если в 2013 г. за было инвестировано в основные фонды 3,4 трлн тг, то в 2017 г. — уже 4,8 трлн тг. При этом основным источником финансирования остаются собственные средства предприятий региона, которые составляют около 73 % (4,7 трлн тг) от общей суммы выделенных средств. Средства, выделенные за счет республиканского и местного бюджетов и направленные в капитальные вложения, составили 746,3 млрд тг (в 2017 г. — 741,1 млрд тг). Инвестиции за счет банковских кредитов и заемных средств — 986,9 и 788 млрд тг. соответственно. Внутренние инвестиции за 2018 г. составили 4,5 трлн тг, что на 27 % больше, чем в 2017 г. — 3,6 трлн тг. Доля их составила 70,8 % от всех инвестиций. На рисунке 2 представлена динамика инвестиций в основной капитал.

* <http://www.shygys.stat.kz/>

Рисунок 2. Динамика инвестиций в основной капитал

Состояние экономики страны и ее рост определяются активностью инвестиционной деятельности всех субъектов региона. Инвестиционные вложения большое значение имеют особенно для субъектов реального сектора экономики региона, их вклад в экономику страны обеспечил почти 2/3 роста. За первое полугодие 2018 г. были заключены договора с такими крупными инвесторами из Китая, Турции, США, ОАЭ, Великобритании и стран ЕС. Следует отметить, что успешно осуществляется казахстанско-китайская программа индустриально-инновационного сотрудничества, включающая 51 проект на сумму 27,7 млрд долл. Всего в 2018 г. будут завершены 54 проекта на общую сумму 3,9 млрд долл. США. Также будет начато строительство 63 проектов на сумму 6,8 млрд долл. США. Государство создает благоприятные условия для инвесторов с учетом стандартов ОЭСР и лучших международных практик. Заметно улучшается инвестиционный климат в стране. В прошлом году Казахстан стал ассоциированным членом Комитета по инвестициям Организации экономического сотрудничества и развития. Казахстан занял 1 место среди 190 стран рейтинга по индикатору «Защита миноритарных инвесторов» [4].

За первое полугодие 2018 г. наша страна привлекла в экономику 12,3 миллиарда долл. США, это на 15,4 % больше, чем в 2017 г. — 10,6 млрд долл. При этом 92,4 % (11,3 млрд долл. США) всех инвестиционных потоков в страну сформировали 10 стран. Лидером по инвестициям являются Нидерланды, объём инвестиций за полгода составил 3,8 млрд долл. США. Другие стратегические инвесторы: США — 2,8 млрд долл. и Швейцария — 1,3 млрд долл. США. Россия в 2018 г. проинвестировала совместные проекты на сумму 821 млн долл. США, это на 234,7 млн больше, чем в 2017 г.

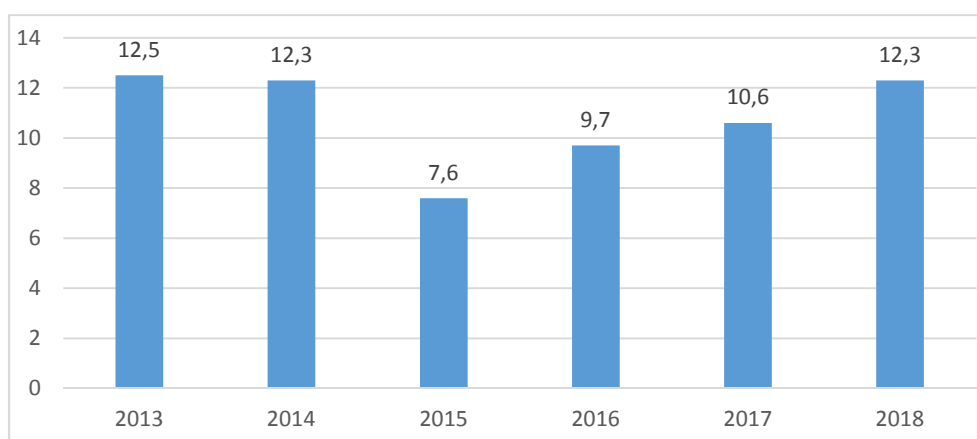
Инвестиционные вложения в основной капитал в разрезе регионов Казахстана представлены в таблице 2.

Инвестиции в основной капитал

Регион	млн тг	в % к 2017 г.	Регион	млн тг	в % к 2017 г.
Республика Казахстан	11 130 171	117,2	Кызылординская	325 489	125,5
Акмолинская	269 784	96,1	Мангистауская	499 681	106,5
Актюбинская	516 168	110,8	Павлодарская	473 080	90,1
Алматинская	574 338	103,0	Северо-Казахстанская	212 031	108,1
Атырауская	3 689 461	136,0	Туркестан	288 076	101,2
Западно-Казахстанская	453 044	102,7	Восточно-Казахстанская	488 519	105,5
Жамбылская	255 004	108,4	г. Астана	1 056 734	100,7
Карагандинская	469 815	120,6	г. Алматы	731 561	110,5
Костанайская	245 301	113,3	г. Шымкент	582 085	259,4

Данные таблицы свидетельствуют, что в 2018 г. объем инвестволожений в основной капитал составил 11130,2 млрд тенге, что на 17,2 % больше 2017 г. Рост инвестиций в основной капитал по сравнению с 2017 г. отмечен в 15 регионах страны. Наибольшая инвестиционная активность наблюдалась в г. Шымкенте (2,6 раза) и Атырауской области (1,4 раза) [5].

В многолетней динамике заметно, как увеличивается интерес зарубежных стран к Казахстану. Одним из показателей инвестиционной активности региона является (ПИИ), который отражает открытость инвестиционного рынка и привлекательность инвестиционного климата региона. Приток иностранных инвестиций в РК представлен на рисунке 3.

* <http://www.shygys.stat.kz/>

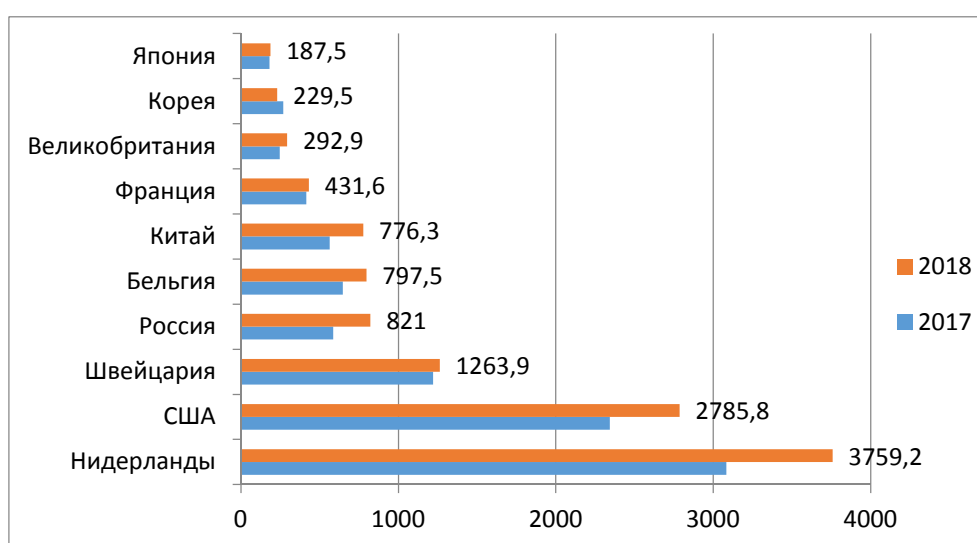
Рисунок 3. Приток иностранных инвестиций в РК, 1 полугодие 2018 г., млрд долл. США

Безусловно, ПИИ приводит к диверсификации производства и обновлению основного капитала, доступу к инновационным технологиям, эффективному менеджменту и т.д. Среди отрицательных эффектов — это ухудшение состояния платежного баланса, снижение производства традиционных отраслей, ущемление местных производителей и т.д. [6].

К основным факторам, препятствующим росту инвестиционной активности со стороны иностранных инвесторов, относятся прежде всего неразвитость инфраструктуры предпринимательства, коррупция, непрозрачность для зарубежных партнеров казахстанского законодательства и пр. Однако, несмотря на имеющиеся отрицательные факторы, в целом инвестиционный климат в Казахстане благоприятный. Однако с 2016 г. идет планомерное восстановление инвестиционной привлекательности отраслей на фоне модернизации инвестиционного климата страны в пользу «эффективных» инвестиций, нацеленных на повышение объемов производства и товарооборота. Топ-10 стран-инвесторов в экономику Казахстана: Нидерланды (22 %), США (19 %), Россия (40 %), Китай (38 %), Швейцария, Бельгия, Франция, Великобритания, Корея, Япония. На рисунке 4 представлен ТОП-10 стран инвесторов в экономику Казахстана за 1 полугодие 2018 г. Представители 10 крупнейших

стран-инвесторов сформировали пул наиболее привлекательных отраслей. Голландские инвесторы за всю историю экономических отношений с Казахстаном вложили 54,2 млрд долл. США (75,8 % от всех инвестиций) в горнодобывающую отрасль. В обрабатывающую промышленность и профессиональную, научную и техническую деятельность направлено 5,3 млрд и 5 млрд долл. США соответственно (суммарно 14,5 %).

Восточно-Казахстанская область является одним из крупнейших регионов РК, который имеет значительный экономический потенциал. Развитие его в решающей степени определяет уровень продовольственной безопасности области и республики и социально-экономическую обстановку в области. К основным конкурентным преимуществам региона относятся: *экономические* (положительная динамика ВРП, привлекательный инвестиционный климат, наличие спроса на продукцию, действующие производства, резервные мощности и др.); *ресурсные* (сырье, кадры, развитая финансовая система, научный потенциал и информационная база и др.); *организационные* (транзитный потенциал, развитая инфраструктура региона, законодательная и нормативная база и поддержка руководства региона и др.). В регионе сконцентрированы крупные предприятия металлургии, машиностроения, энергетики, пищевой, легкой, деревообрабатывающей промышленности и стройиндустрии.

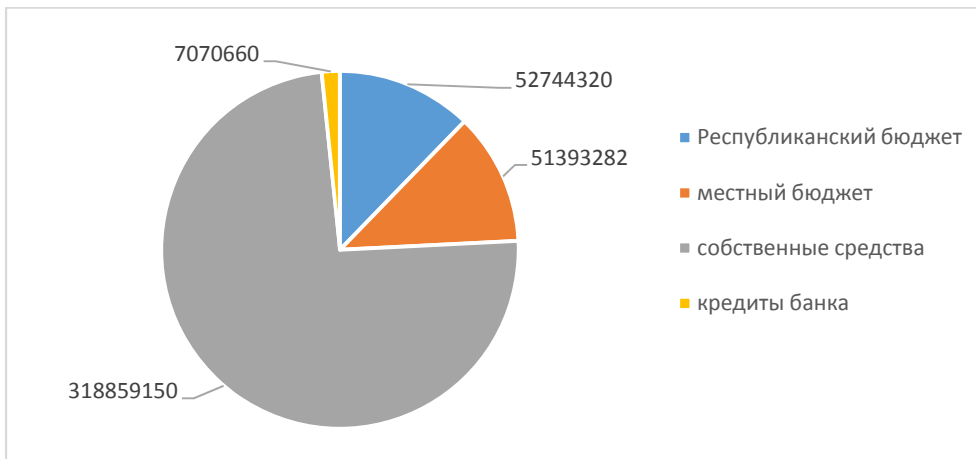
Расчеты Ranking. kz на основе данных НБ РК

Рисунок 4. ТОП-10 стран инвесторов в экономику Казахстана за 1 полугодие 2018 г., млн долл. США

По итогам 2018 г. удельный вес валового регионального продукта (ВРП) области в общем объеме внутреннего валового продукта Республики Казахстан (ВВП РК) составил 5,8 %, что соответствует 6 месту по стране. В области сконцентрированы крупные предприятия обрабатывающей, горнодобывающей промышленности, цветной металлургии, машиностроения, стройиндустрии, деревообрабатывающей промышленности. Инвестиции в основной капитал по сравнению с данными 2017 г. выросли на 5,5 %. В обрабатывающую промышленность инвестировано 18555,0 млн тг, горнодобывающую промышленность и разработку карьеров — 57572,7 млн тг, транспорт и складирование — 18159,9 млн тг, операции с недвижимым имуществом — 14891,6 млн тг, электроснабжение, подачу газа, пара и воздушное кондиционирование — 14861,8 млн тг, строительство — 2824,9 млн тг, образование — 2440,1 млн тг, здравоохранение и социальные услуги — 3910,5 млн тг, сельское, лесное и рыбное хозяйство — 8459,1 млн тг. Экономическая деятельность хозяйствующих субъектов ВКО также в значительной мере зависит от объемов и форм осуществляемых инвестиций, их эффективности. В ВКО объем инвестиций в основной капитал за 11 месяцев 2018 года составил 410471,7 млн тг, что на 24,6 % больше, чем за аналогичный период 2017 г. Объем инвестиций в основной капитал за январь-июнь 2018 г. с учетом оценки составил 204,7 млрд тг индекс физического объема 109,7 %. План на 2018 год составляет 570 млрд тг.

Объем инвестиций по области составил 4,0 % в общем объеме инвестиций по стране (6 место среди регионов РК). В 2018 г. по области в структуре инвестиций в основной капитал наибольший

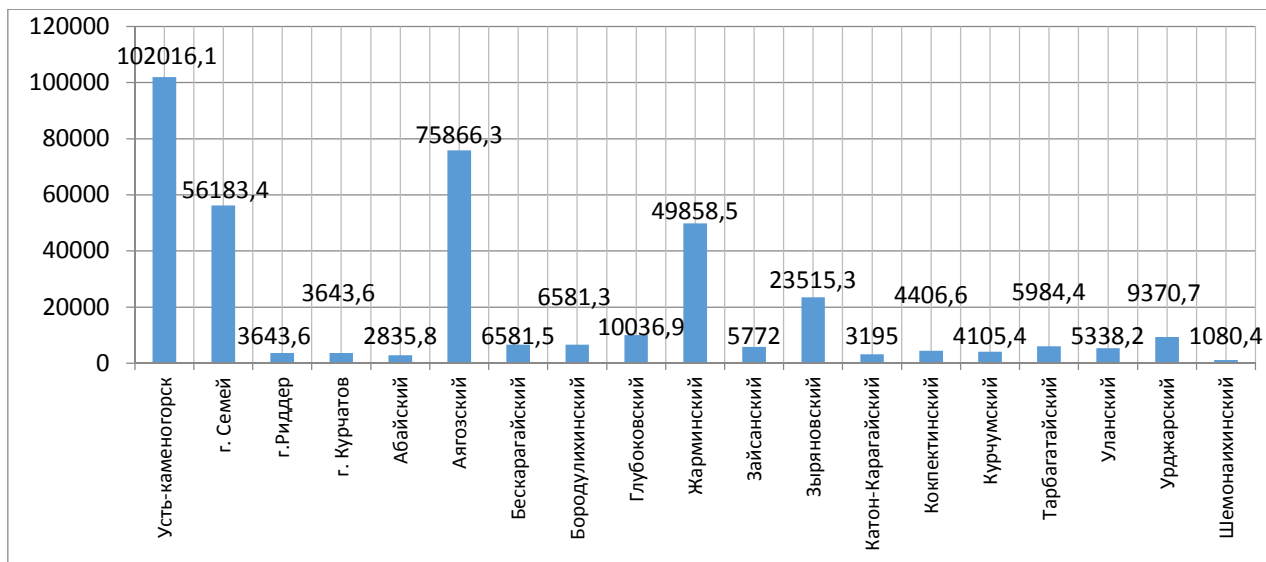
удельный вес занимают инвестиции за счет собственных средств (65,3 %), затем идут бюджетные средства, за счет республиканского и местного бюджета соответственно (10,8 % и 10,5 %) и за счет заемных средств (1,4 %). Как мы видим, преобладающий источник финансирования — собственные средства инвесторов. Объем инвестиций в основной капитал в разрезе районов ВКО представлен на рисунке 5.

* <http://www.shygys.stat.kz/>

Рисунок 5. Структура объема инвестиций в основной капитал

Активно привлекают инвестиции г.Усть-Каменогорск, г. Семей, Аягозский и Жарминский районы. Приток прямых иностранных инвестиций в регион составил **\$2,93 млрд** (третье место после Атырауской области и Алматы), что **на 469,1 млн** (второе место по абсолютному росту после Актюбинской области), или **на 19,1 %**, больше по сравнению с предыдущим годом (рис. 6). [7].

* <http://www.shygys.stat.kz/>

Рисунок 6. Объем инвестиций в основной капитал в разрезе районов ВКО

Для того, чтобы региональные инвестиционные программы и проекты были успешными необходимо оптимальное соотношение участников в них как частно-государственных, так и общественных организаций.

Именно координационное управление предусматривает согласованность действий всех участников инвестиционной деятельности в регионе и приводит к успеху. Например, одним из важных источников финансирования строительства на местном уровне в зарубежной практике является выпуск

муниципальных облигаций. Привлекательность их для инвесторов состоит в том, что доход по ним не облагается налогом. Более того, для резидентов облигации, выпущенные властями муниципалитета, освобождаются также от местных налогов. В целом законодательные и финансово-экономические стимулы в инвестиционной политике регионов стран Запада способствовали подъему депрессивных регионов, многофункциональному развитию городских и сельских территорий, реконструкции и модернизации крупных городов, решению социально-экономических и экологических проблем [8]. Следует отметить, что зарубежный опыт регулирования и стимулирования инвестиций на региональном уровне может быть полезен и для нашей страны на пороге стабилизации и укрепления ее экономической систем.

Инвестиционные программы регионов нашей страны должны быть эффективными, только в этом случае экономика будет развиваться с ускоренными темпами. Качественно проработанная инвестиционная программа будет привлекательна для инвестора, так как информации о реализуемых инвестиционных проектах будет более прозрачна. Предприятия региона разрабатывают портфели инвестиционных проектов, направленных как на развитие действующих производств, так и на создание нового инновационного бизнеса. Высокий или низкий инвестиционный риск у этих проектов зависит от полноты информации и доходности. Инвестиционный портфель должен быть сбалансирован как по доходности, так и по рискам, так как все это оказывает влияние на будущее финансовое состояние предприятия [9].

Однако у большинства предприятий региона нет достаточной суммы собственных средств для закупки нового оборудования, разработки инновационного продукта, развития инновационного бизнеса, диверсификации производства, поэтому и инвестиционная активность предприятий региона такая низкая по сравнению с российскими предприятиями, не говоря уже о зарубежных. Для стимулирования инвестиционной и инновационной деятельности предприятий региона, государством должны быть созданы конкурентоспособные условия, только в этом случае возможно более полное использование ресурсного потенциала с обеспечением их комплексной переработки, технологическая модернизация основных отраслей специализации региона с ориентацией на выпуск инновационных и высокотехнологических видов продукции, с высокой степенью готовности, внедрением инновационных производств и технологий.

Заключение

Для повышения уровня инвестиционной активности предприятий региона необходимо проведение системы неотложных мер государственного регулирования, которая должна включать эффективное использование как государственных, так и частных инвестиций; оптимизация организационно-экономического механизма формирования государственных инвестиционных программ; определение приоритетных направлений инвестиционной деятельности с целью восстановления воспроизводственных процессов в экономике регионов страны; содействие со стороны государства развитию фондового рынка и созданию эффективной системы трансформации сбережений в инвестиции; реорганизацию банковской сферы с целью усиления инвестиционной ориентации их финансовых ресурсов; создание эффективной системы гарантирования инвестиций, направляемых в сферу производства; использование ускоренных методов амортизаций для увеличения собственных средств предприятий на инвестиционные вложения.

Список литературы

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана 5 октября 2018 г. «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz>.
- 2 Национальная инвестиционная стратегия принята Правительством РК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.zakon.kz/>. 2017 г.
- 3 Тенденции инвестиционной активности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.zakon.kz/>.
- 4 Казахстан в рейтинге «DoingBusiness» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.inform.kz. (Дата обращения 28.12.2018).
- 5 База данных комитета по статистике МНЭ РК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://stat.gov.kz/>.
- 6 Иностранные инвестиции [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ranking.kz/ru/>.
- 7 Восточный Казахстан притягивает иностранные инвестиции [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://forbes.kz/> (Дата обращения 04.10.2018 г.).

8 Прохорова О.В. Факторы и инструменты активизации инвестиционной деятельности в регионе / О.В. Прохорова // Вестн. РГУ им. И.Канта. Сер. Экономика. — 2007. — Вып. 5. — С. 102–108.

9 Махмудова М.М. Инвестиционная привлекательность национальной экономики как объект управления // М.М. Махмудова, А.М. Королева // Вопросы управления. — 2018. — С. 231.

Ж.А. Абылкасимова, М.М. Алибаева, А.Н. Рамашова, А.В. Гудалин

Аймақтың кәсіпорынның инвестициялық белсенділігін арттыру жолдары

Аймақтық экономиканың тиімді дамуы инвестициялық қызметтің өсуінсіз мүмкін емес. Мақалада аймақтағы кәсіпорындардың инвестициялық белсенділігін арттырудың негізгі бағыттары атап өтілді: шикізатты кешенді өңдеуді қамтамасыз ету арқылы толыққанды пайдалану, жоғары мамандандырылған және бәсекеге қабілетті өнімге назар аудара отырып, өнімнің мамандануының негізгі салаларын жаңғырту, инновациялық өндірістер мен технологияларды енгізу. Дегенмен, бүгінгі күні аймақтағы кәсіпорындардың экономикасы нақты секторға инвестицияларды азайту проблемасына тап болды, көптеген кәсіпорындарда жаңа жабдықтарды сатып алуға, инновациялық өнімді құруға, инновациялық бизнесті дамытуға және өндірісті әртараптандыруға жеткілікті қаражат жоқ. Облыстағы кәсіпорындардың өндірістік әлеуетін толық көлемде іске асыру үшін инвестициялық сұранысты ынталандыру және инвестициялық белсенділікті арттыру, сонымен қатар, инвестициялық субъектілердің мінез-құлқына әсер етудің тиімді формалары мен әдістерін қолдану қажет. Авторлар біздің еліміздің өңірлерінің экономикалық дамуының өсу қарқынына жету үшін, бизнес-құрылымдар тиімді инвестициялық стратегияға ие болуы керек, өйткені бұл, сайып келгенде, экономикалық өсімді және өңірлік кәсіпорындардың экономикасының жай-күйін анықтайтын инвестициялар.

Кілт сөздер: инвестициялық белсенділік, инвестиция, аймақ, шетелдік инвестициялар, стратегия, кәсіпорын, мемлекет, агроөнеркәсіп кешені.

Zh.A. Abylkassimova, M.M. Alibayeva, A.N. Ramashova, A.V. Gudalin

Ways of increasing the investment activity of the region enterprises

Effective development of the regional economy is impossible without an increase in investment activity. In the article the main directions of increasing the investment activity of enterprises in the region are noted, namely: fuller use of available raw materials with the provision of their integrated processing, modernization of the main industries of the region's specialization with a focus on high-tech and competitive products with a high degree of readiness, introduction of innovative industries and technologies. However today the economy of enterprises in the region is faced with the problem of reducing investments in the real sector, most enterprises do not have enough own funds to purchase new equipment, develop an innovative product, develop an innovative business and diversify production. In order to fully realize the production potential of enterprises in the region, it is necessary to stimulate investment demand and increase investment activity, and to do this, use effective forms and methods to influence the behavior of investment subjects. The authors note that in order for the economic development of the regions of our country to go at an increasing rate, business entities must have an effective investment strategy, after all, it is investment that ultimately determines economic growth and the state of the economy of regional enterprises.

Keywords: investment activity, investment, region, foreign investment, strategic, enterprise, state, agro-industrial complex.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N. Nazarbaeva narodu Kazakhstana 5 oktiabria 2018 h. «Rost blahosostoianiiia kazakhstantsev: povyshenie dokhodov i kachestva zhizni» [Message Of The President Of The Republic Of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan October 5, 2018 «Growth of welfare of Kazakhstan: improving income and quality of life»]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Russian].
- 2 Natsionalnaia investitsionnaia stratehiia, Priniata Pravitelstvom RK [National investment strategy adopted by the Government of Kazakhstan]. *zakon.kz*. Retrieved from <https://www.zakon.kz/>. 2017 g. [in Russian].
- 3 Tendentsii investitsionnoi aktivnosti [Trends in investment activity]. *zakon.kz*. Retrieved from <https://www.zakon.kz/> [in Russian].
- 4 Kazakhstan v reitithe «DoingBusiness».[Kazakhstan in the «Doing Business»rating]. *inform.kz*. www.inform.kz. (Data obrashcheniya 28.12.2018) [in Russian].
- 5 Baza dannykh komiteta po statistike MNEH RK [Database of the Committee on statistics of MNE RK]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://stat.gov.kz/> [in Russian].

6 Inostrannye investitsii [Foreign investment]. *ranking.kz*. Retrieved from <http://ranking.kz/ru/> [in Russian].

7 Vostochnyi Kazakhstan pritiakhivaet inostrannye investitsii [East Kazakhstan attracts foreign investments]. *forbes.kz*. Retrieved from <https://forbes.kz/> (Data obrashcheniya 04.10.2018 g.) [in Russian].

8 Prohorova, O.V. (2007). Faktory i instrumenty aktivizatsii investitsionnoi deiatelnosti v rehione [Factors and instruments to enhance investment activity in the region]. *Vestnik RHU imeni I. Kanta. Seriya Ekonomika, Issue 5*, 102–108 [in Russian].

9 Mahmudova, M.M. & Koroleva, A.M. (2018). Investitsionnaia privlekatelnost natsionalnoi ehkonomiki kak obekt upravleniia [Investment attractiveness of the National economy as an object of management]. *Voprosy upravleniia*, 231 [in Russian].

А. Төлеуұлы¹, Л. Тылл²

¹Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан;

²Экономиканың жоғары мектебі, Прага, Чех Республикасы
(E-mail: almas_kar@bk.ru)

Электрондық сауда жағдайында компанияның бағалау стратегиясын қолданудың мүмкіндіктері

Мақалада электронды сауда нарығында баға стратегиясын қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылды, ол көбінесе Интернет желісінің дамуы мен қолжетімділігіне байланысты: сатып алушылар енді әртүрлі сатушылардың тауарлары мен бағаларын тез және оңай салыстыра алады. Мақала авторлары тиімді баға стратегиясын құру және экономикалық негізделген бағаны белгілеу үшін компания баға құраушы факторларды ескеруі тиіс, ол бағаның деңгейіне, серпініне және арақатынасына әсер етеді: өндіріс шығындарын есепке алу, тауардың немесе қызметтің құндылығы, сұраныс, бәсекелестік, мемлекеттік реттеу дәрежесі. Авторлардың пікірінше, электрондық сауда нарығындағы бағаға әсер ететін барлық факторларды екі түрге бөлу керек: ішкі (компанияның стратегиясы мен тактикасы, өндірістік шығындар, адами капитал) және сыртқы (нарықтағы сұраныс, мемлекеттік реттеу, бәсекелестердің бағасы). Мақалада баға стратегиясын қалыптастыру электрондық сауда саласындағы баға белгілеу қағидаттарына байланысты. Ғалымдардың пікірлерін ескере отырып, мақала авторлары электрондық сауда нарығында баға стратегиясын қалыптастыру бойынша нақты тұжырымдарды анықтаған: сыртқы және ішкі факторларды ескере отырып, баға белгілеу саясатын өзгертеді; нарықтағы сұраныс пен ұсыныстарға жедел ден қоя отырып, стандартты баға стратегиялары туралы түсініктерді қалыптастырады; сатушыларға тұтынушы туралы ақпараттың үлкен көлемін алуға мүмкіндік бере отырып, нарықта баға стратегиясын пайдалануды айтарлықтай жеңілдетеді.

Кілт сөздер: баға стратегиясы, электрондық сауда, электрондық сауда нарығы, баға қалыптастыру, баға құраушы факторлар, баға белгілеу қағидаттары.

Қазіргі уақытта тауар сату тәсілдерін айтарлықтай өзгертуге уәде беретін баға белгілеу саласында үрдіс бар. Сатушылар әрбір клиент үшін жеке шарттарды есептеп, тауарға «дұрыс бағаны» белгілейді. Бұл өзгеріс көбінесе Интернет желісінің дамуы мен қолжетімділігіне байланысты: сатып алушылар енді әр түрлі сатушылардың тауарлары мен бағаларын тез және оңай салыстыра алады. Сонымен қатар интернет технологиялар сатушыларға әдеттер, талғамдар және тіпті сатып алушылардың қаржылық мүмкіндіктері туралы егжей-тегжейлі деректерді жинауға мүмкіндік береді.

Электрондық сауда іздеу шығындары, күшті бағалар, төмен үстеме баға және нарықтағы шағын билік есебінен жетілдірілген бәсекелес нарықты құруға мүмкіндігі бар [1]. Баға белгілеу тиімділігі онлайн режимінде сауда жүргізу кезінде туындайды, ал электрондық сатуды дамытудың ерте кезеңдерін зерттеу электрондық бөлшек сатушылар әдеттегі бөлшек сатушыларға қарағанда анағұрлым төмен баға белгілегенін көрсетті. Алайда, көптеген арналармен жұмыс істейтін және Интернетті де, физикалық сауда нүктелерін де пайдаланатын бөлшек сатушылар онлайн және дүкендерде бағалар арасындағы тепе-теңдікті қолдауы тиіс. Егерде мұндай сатушылар «таза» электрондық саудада емес, веб-саудада басым болса, онда шығындарды көрсететін олардың баға белгілеу саясаты және тауарларды жылжыту бағдарламалары Интернет ұсынатын баға артықшылығын жоятын болады.

Сондықтан электрондық саудада компанияның баға стратегиясына көңіл бөлу керек. Сауатты баға стратегиясын құру және экономикалық негізделген бағаларды белгілеу үшін компания баға деңгейіне, динамикасына және бағаның арақатынасына әсер ететін баға құраушы факторларды ескеруі тиіс.

Көптеген авторлар баға қалыптастырушы факторларға мыналарды жатқызады [2, 3]:

- өндіріс шығындарының есебі;
- тауардың немесе қызметтің құндылығы;
- сұраныс;
- бәсекелестік;
- мемлекеттік реттеу деңгейі.

Бірінші кезекте өндіріс шығындарын, яғни өнім өндіруге жұмсалған шығындарды, құндық бағалауды есепке алу қажет. Пайда алу үшін компаниялар сатылатын тауардың немесе қызметтің бағасына тұрақты және ауыспалы шығындарды қосу тиіс.

Басқа маңызды баға құраушы фактор тауардың немесе қызметтің құндылығы болып табылады, ол сатып алушыға қолжетімді балама тауарлардың ең жақсы бағасы (немқұрайлылық бағасы) және ол үшін осы тауардың осы ең жақсы баламадан ерекшеленетін қасиеттерінің құндылығы ретінде айқындалады.

Үшінші баға құраушы фактор сұраныс, яғни тұтынушылардың белгілі бір баға бойынша тауарды сатып алуға төлемқабілеті бар ниеті, болып табылады. Сұраныс бірқатар факторларға (тұтынушылардың табыстары, олардың талғамдары мен қалаулары, өзара алмастырушы және өзара толықтырушы тауарлардың бағалары және тағы басқалар) байланысты және баға белгілеудегі компанияның саясатына өте қатты әсер етеді.

Кез келген компанияның қызметі (толық эксклюзивті өнім өндіретін монополиялар түріндегі сирек қоспағанда) бәсекелестік күреспен байланысты. Бәсекелестік төртінші баға құраушы фактор болып табылады. Баға бәсекелестігі (бағаны өзгерту жолымен бәсекелі күрес) жағдайында компания сату көлемін ұлғайту үшін өз өнімінің бағасын, бәсекелестерге қарағанда, неғұрлым төмен деңгейде белгілеуге ұмтылады. Мұндай төмен бағаны қолдау мүмкін болмаған жағдайда компаниялардың бір бөлігі нарықтан кетуге мәжбүр болады.

Соңғы, бесінші, баға құраушы фактор мемлекеттік реттеу дәрежесі болып табылады. Мемлекет салық, кеден, несие саясаты арқылы жанама ықпал ете алады. Тікелей реттеу шекті бағаларды, табыстылықтың шекті деңгейін және тағы басқаларды белгілеуден тұруы мүмкін.

Электрондық коммерцияда тіркелген баға белгілеуінен динамикалық баға белгілеуіне алып келетін екі тұжырым қалыптасқан [4]:

1) динамикалық баға белгілеуді енгізуге арналған шығындар дүкенде сатып алушылардың физикалық қатысу қажеттілігін жою, бәсекелестердегі баға туралы ақпаратты іздеуге арналған шығындарды қысқарту, сатып алушыларды бағалардың өзгеруі туралы хабардар етуге арналған шығыстарды қысқарту жолымен азайтылады;

2) сұраныстың белгісіздігі мен тұрақсыздығының ұлғаюы клиенттер санының өсуіне, бәсекелестер санының ұлғаюына және ақпарат көлемінің артуына әкелді. Динамикалық баға белгілеу өзіндік бағалардың белгісіздігінің өсуіне алып келеді және компаниялар осы тұрақсыз интернет-нарықтарда бірыңғай тіркелген бағаны пайдалану тиімді немесе тиімсіз екенін табады.

А.М. Гресьтің пікірінше, электрондық сауда оны отандық тұтынушылар үшін тартымды ететін бірқатар факторларға ие, атап айтқанда: дүкенге бару уақытын азайту; тауарды іздеудің жеңілдетілген рәсімі; сатып алушылар үшін электрондық дүкендердің тәулік бойы қолжетімділігі; сатып алушыларға қызмет көрсетудің даралығы; сатудан кейінгі қызмет көрсетудің жоғары деңгейі және тағы басқалар. Өз кезегінде, электрондық сауда операторлары үшін бизнестің бұл түрі мынадай факторлар есебінен тартымды болып табылады [5]:

- бизнесті ұйымдастыру құнының төмендігі;
- бизнес-үдерістерді ұйымдастыруға және жүргізуге байланысты шығындарды қысқарту;
- барлық коммерциялық құрылымдардың мөлшеріне қарамастан, электрондық нарыққа қолжеткізудің тең жағдайларын қамтамасыз ету;
- нарықтың барлық сегменттеріне маркетингтік зерттеулер жүргізу үшін кең қызмет өрісі және сатып алушымен өзара қарым-қатынасты дербестендіру;
- жаңа өткізу нарықтарына және экспорттық нарыққа қолжеткізу;
- шет елдердің қаржылық және инвестициялық нарықтарына қолжеткізу;
- тауарлар мен қызметтерді тарату арналарын қысқарту.

Интернет тиімді нарықтың үлгісі болып табылады. Тиімділік көрсеткіштерінің бірі — ашық баға белгілеу, бағалар туралы ақпарат нарықтың барлық қатысушыларына қолжетімді. Сонымен қатар зерттеулер электрондық дүкендердегі бірқатар тауарлардың бағасы, дәстүрлі нарыққа қарағанда, төмен екендігін көрсетеді.

М.И. Гераськин және В.В. Егорова электрондық сауда нарығында тауар немесе қызмет бағасын төмендететін немесе арттыратын факторларды былайша бөліп көрсетеді [6]:

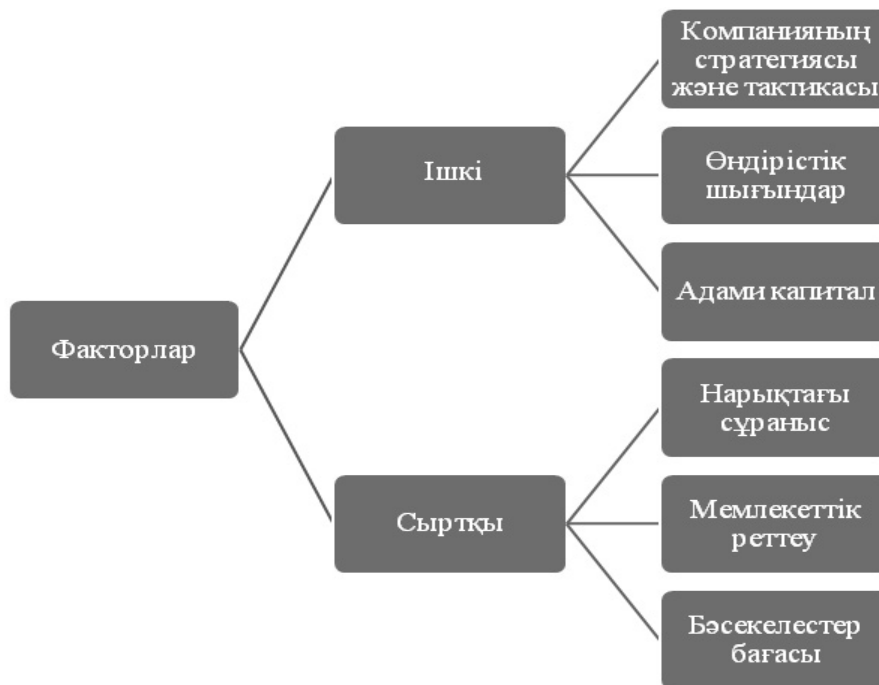
– бағаны төмендететін факторлар (сауда агенттерінің болуы, кері аукциондардың болуы, тапсырысты орналастыру кезінде өзіне-өзі қызмет көрсету, қорлардың шектеулілігі, үстеме шығындардың төмендеуі, тұтынушыларға арзан қызмет көрсетудің болуы, сандық өнімдер физикалық жеткізуді талап етпейді);

– бағаны арттыратын факторлар (тарату арнасының шығындары каталогтар бойынша сауда-саттықпен айналысатын фирмалардың шығындарына ұқсас, өз сайттарында осы фирманың сайтына

сілтеме беретін компанияларға комиссиялық төлемдер, сайтты құру және қолдау жеке шығындарды талап етеді, маркетинг пен жарнама шығындары да маңызды).

Біздің ойымызша электрондық сауда нарығындағы бағаға әсер ететін факторларды екі топқа бөлген дұрыс (сур. 1):

- ішкі;
- сыртқы.

Дереккөзі: Авторлармен әзірленген.

1-сурет. Электрондық саудада баға қалыптастыруға әсер ететін факторлар

Электрондық саудаға әсер ететін ішкі және сыртқы факторлардың құрамы әртүрлі жағдайларға тәуелді болып келеді. Ішкі факторлар (компанияның стратегиясы және тактикасы, өндірістік шығындар, адами капитал) өндірушінің қызметіне тікелей тәуелді болып келсе, ал сыртқы факторлар (нарықтық сұраныс, мемлекеттік реттеу, бәсекелестер бағасы) компанияның қызметіне тәуелді емес.

Электрондық саудада пайдаланылатын баға белгілеу жүйесі белгілі бір ерекшеліктерге ие. Ең алдымен, электронды сауда саласындағы баға белгілеу қағидаттарын қарастырайық, олардың негізгілері келесілер [7]:

– баға белгілеу үдерісінің мақсатты бағыттылық қағидаты. Баға ескерілуі тиіс мәселенің нақты анықтауын білдіреді;

– жеделдік қағидаты. Баға саясатына тез өзгерістер енгізу қажеттілігі;

– баға белгілеу кезеңдерінің бірізділік қағидаты;

– бейімделу қағидаты. Нарықтық жағдайларға байланысты бағаның өзгеру мүмкіндігі.

Интернет желісінде баға белгілеудің дәстүрлі нарықтардағы баға белгілеуден басты айырмашылығы мынадай мүмкіндіктерді қамтиды: сатушы тарапынан нақты сатып алушыларға арнайы бағалар бойынша ұсыныстар жіберіледі және аукциондық бағалар белгіленеді немесе сұранысқа байланысты олардың қатары өзгереді; сатып алушы тарапынан сатушылардың көп санының бағасы тез салыстырылады, сондай-ақ өз бағасын атауға және тез жауап алуға мүмкіндіктер пайда болады.

Дэниел Эймор Интернетке баға белгілеудің келесі қағидаттарын ұсынады [8]:

1. Тауардың бағасы өзіндік құнынан төмен.

2. Баға сұранысқа байланысты өзгереді.

3. Транзакция бағасы.

Бірінші қағидат кәсіпорынның қосымша қызметтерден пайда табуымен негізделеді, сондықтан ол тауарларды өзіндік құнына тең немесе төмен бағада сатуға мүмкіндігі бар. Мысалы, жарнама

есебінен бағалардан төмен бағамен сатылатын көптеген баспа басылымдары бар. Осылайша, Интернет-дүкендер тауарларға баннерлік жарнамадан немесе басқа да қосымша қызметтерден пайда есебінен төмен бағалар қояды.

Баға белгілеудің екінші қағидаты бағаның сұранысқа байланысты, бірақ оның өзіндік құнынан төмен емес белгіленуіне негізделеді. Мысалы, авиакомпаниялар белгілі бір әуе рейстерінің билеттеріне үлкен сұраныс болған кезде бағаны көтереді және, керісінше, жақын жердегі рейске толық сату үшін бағаны төмендетеді.

Үшінші баға белгілеу қағидаты транзакция құнына негізделеді. Кейбір тауарлар немесе қызметтер өте қымбат және оларды пайдалану қажеттілігі сатып алушыға осы тауарды тиімді сатып алу қажеттілігі жиі туындамайды. Мұндай жағдайда тауарды пайдалануға мәні бар бағаны орнатқан жөн. Негізінен, бұл бағдарламалық қамтамасыз етуге қатысты. Осы тәсілді пайдалана отырып, компания тұрақты табыс алу мүмкіндігіне ие бола алады.

Электрондық сауда нарығында жоғарыдағы қағидаттарды баға стратегиясы құру кезінде қолдану сатушылар мен тұтынушылар арасындағы қатынасқа тікелей тәуелді болып келеді.

Электрондық бизнес нарығы сатып алушылар мен сатушыларды онлайн оқыту үшін бай алаң ұсынады. Сатушылар сатып алушының қалауын ықтимал біле алады және белгілі бір алгоритмдер табыс немесе пайданы барынша арттыру үшін тауарға динамикалық бағаларды пайдаланады. Соңғы уақытта электрондық коммерцияда динамикалық баға қалыптастыру үшін модельдеудің танымал құралдары қолданылады. Қазіргі жағдайда ақпараттық орта үнемі өзгеріп отыр. Сұраныс, бәсекелестердің бағасы, жеткізу шарттары және тағы басқалар өзгереді. Оқуға негізделген модельдердің көмегімен келешекте бар барлық деректерді ұсынуға және қоршаған ортаға жақсы бейімделу үшін баға белгілеу стратегиясын өзгертуге болады.

Жалпы, баға стратегияларына мыналар жатады [6]:

1. Бәсекелестік баға белгілеу стратегиясы:

– баға белгілеу бәсекелестерге қарағанда біршама жоғары (сыйақы баға белгілеу немесе «кілегейді алу» стратегиясы);

– бағаны белгілеу шамамен деңгейінде бәсекелестер (стратегия бейтарап баға белгілеу);

– баға белгілеу, бәсекелестерге қарағанда, біршама төмен (баға құлдырауы немесе төмен бағалар стратегиясы).

2. Сараланған баға белгілеу стратегиясы:

– бағалық кемсітушілік;

– географиялық баға белгілеу.

Сатып алуды жүзеге асыру кезінде сатып алушыға әсер ететін ең маңызды құрамдас бөліктердің бірі оның эмоциялық фоны болып табылады. Осыған байланысты тиімді баға үдгісі мен стратегиясын таңдау кезінде ритейлерлер тұтынушылардың психологиясына ерекше көңіл бөлуі тиіс.

Баға стратегиялары экономикадағы мінез-құлық сипаттарының негізінде қалыптасады [9, 10]:

– PayWhatYouWant стратегиясы — «қанша төлей алғанынша төле». Виртуалды ортада бұл стратегия бұрыннан бар, бірақ, өкінішке орай, ол кеңінен таралмады. Стратегияның мәні бойынша сатып алушылар бағаны толық белгілеуге билігі бар және оны нөлге тең мөлшерде де орната алады, яғни бұл «тұтынушылық қатысуы бар үлгі» деп аталады. Алайда бұл әдістеме тек «лайықты» сатып алушы және сіз ұсынатын тауардың құнын әділ бағалай алатын кезде ғана тиімді болады;

– NameYourPrice стратегиясы – «өз бағаңызды атаңыз». Негізгі айырмашылық тұтынушы нөлге тең бағаны белгілеуге құқығы жоқ, алайда ол сондай-ақ сатушы белгілеген көрінбейтін баға шегін ескере отырып, өзінің тауар құнын таңдауға құқылы. Яғни, егер тұтынушы бағаны шекті бағадан төмен белгілегісі келсе, сәйкесінше таңдалған тауарды сатып ала алмайды. Бұл сатушыларға залалдан өзін қорғауға мүмкіндік береді;

– нұсқаулық түріндегі екінші дәрежелі бағалық кемсітушілік стратегиясы, яғни негізгі өнім — сопереproduct негізінде өнімнің бағасы мен сапасы жағынан ерекшеленетін тауарлардың бірнеше нұсқаларын жасау.

Интернет бұрын кең таралған сипатта болған бағалық ақпаратты тұтынушылық талдау тәсілдерін өзгертті. Тетікті бірнеше рет басу арқылы, тұтынушы әртүрлі ритейлерлердің бағасы туралы ақпаратты қорыта алады. Жоғары бағалық ақпараттық ашықтық ритейлерлер арасында қатал бәсекелестік тудырады, сонымен қатар нақты уақытта мониторинг жасайды және тез жауап реакциясын талап етеді. Көптеген онлайн сатушылар бәсекелестік мінез-құлық стратегиясын

қолданады, бәсекелестердің бағасын үнемі қадағалап отырады және алынған деректер негізінде өз бағаларын белгілейді.

Интернет-коммерцияның өсуі алгоритмдік баға белгілеу үшін қосымшалардың дамуына түрткі болды, яғни сатушылар есептеу алгоритмдерін пайдалана отырып, бағаны белгілеуге мүмкіндіктері бар [11].

Туристік компаниялар мен үлкен жақсы танымал интернет-ритейлерлердің сайттары қазірдің өзінде баға стратегиясының бейімделген алгоритмдерін қолданады, бұл ретте шағын кәсіпорындар үшін динамикалық баға белгілеу құралдары мен технологиялары да қолжетімді болды [12].

Басқа авторлар зерттеулерде [13] онлайн сатушылар рандомизацияланған баға стратегиясын немесе, басқаша айтқанда, кездейсоқ баға стратегиясын пайдаланады. Стратегияның бұл түрі ритейлердің табысын үштен бірге арттыруға мүмкіндік береді.

Көптеген зерттеулер бағалық кемсітушілікке арналған. Осылайша, М. Фаснахт пен С. Унтерхубердің жұмысында авторлар маңызды тұтынушылық реакцияларға онлайн және оффлайн нарықта бағалық кемсітушіліктің әсерін зерттейді. Атап айтқанда, оффлайн және онлайн нарықтардағы баға айырмашылығы сатылатын тауардың түріне байланысты: тұтыну тәжірибесін талап ететін тауарлар үшін (мысалы, киім) айырмашылық тауарлардың басқа түрлеріне қарағанда жоғары [14].

Сонымен, көптеген ғалымдардың ойларын ескере отырып, электрондық саудада баға стратегиясын құрудың сызбасын ұсынуға болады (сур. 2).

Дерек көзі. Авторлармен әзірленген.

2-сурет. Электрондық саудада баға стратегиясын құрудың сызбасы

Электрондық сауда нарығында баға стратегиясын қалыптастыру компания үшін өте маңызды болып табылады. Компания электрондық сауда нарығында қандай орын алып отырғанына және қандай мақсаттарды көздегеніне оңтайлы баға стратегиясын таңдауына байланысты.

Өнім сатудың баға стратегиясын таңдау алдында кәсіпкерге оны сату арқылы қандай мақсатқа қолжеткізгісі келетінін түсіну маңызды. Осыған байланысты түрлі баға стратегияларын қолдану мүмкін. Бұл үшін баға құрайтын қағидағтарды ескере отырып, нарықта бағаны белгілеуге әсер ететін ішкі және сыртқы факторларды ескеру қажет.

Компания өз қызметінің мақсатын айқындағаннан кейін баға стратегиясы әзірленеді. Бұл үдерісті үш кезеңге бөлуге болады: бастапқы ақпаратты жинау; стратегиялық талдау; баға стратегиясын қалыптастыру.

Осылайша, электрондық сауда нарығындағы баға стратегиясының ерекшеліктерін қарап, келесі қорытындылар жасауға болады:

– қазіргі жағдайда электрондық сауда нарығы баға белгілеу саясатын өзгертуге дайын, алайда бұл үшін тауардың немесе қызметтің бағасын белгілеуге әсер ететін сыртқы және ішкі факторларды ескеру қажет;

– электрондық сауда стандартты баға стратегиялары туралы түсініктерді, сатып алушыларға бүкіл әлем бойынша сатушылардың ұсыныстарын салыстыру мүмкіндігін және тез арада қол жеткізу туралы ақпаратты ұсыну арқылы тауарларды немесе қызметтерді неғұрлым бәсекеге қабілетті ете отырып өзгертуді. Осы мақсатта нарықтағы сұраныс пен ұсыныстарға жедел ден қоя отырып, электрондық сауда саласындағы баға белгілеу қағидаттарын ескеру қажет;

– электрондық сауданы дамыту нарықтағы баға стратегиясын пайдалануды айтарлықтай жеңілдетеді. Бұл интернет сатушыларға дәстүрлі тауарлар мен қызметтерді сатудан гөрі тұтынушы туралы ақпараттың үлкен көлемін алуға мүмкіндік беруімен байланысты. Сатып алушы мен сатушының Интернет арқылы коммуникациясы кезінде соңғысының өз клиентін мұқият зерттеп, оған жеке баға ұсыну мүмкіндігі пайда болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Xing X.L. Competitiveness and Price Convergence on the Internet [Electronic resource] / X.L. Xing, F.F. Tang, YANG, Zhenlin. Evidence from the Online DVD Market. — 2003. — 10–2003. Research Collection School of Economics. — Access mode: http://ink.library.smu.edu.sg/soe_research/1185.
- 2 Герасименко В.В. Ценообразование / В.В. Герасименко. — М.: Инфра-М, 2005. — 422 с.
- 3 Липсиц И.В. Ценообразование: учеб.-практ. пос. / И.В. Липсиц. — М.: Юрайт, 2011. — 399 с.
- 4 Никитина И.В. Особенности ценообразования в условиях электронной коммерции / И.В. Никитина // Вестн. Москов. ун-та. Сер. 6: Экономика. — 2006. — No. 5. — P. 32–41.
- 5 Гресь А.М. Современные проблемы осуществления продажи товаров электронными магазинами в Украине / А.М. Гресь // Науч. вестн. — 2004. — Вып. 14.7. — С. 189–194.
- 6 Гераськин М.И. Г 371 Модели ценообразования: учеб. пос. / М.И. Гераськин, В.В. Егорова. — Самара: Изд-во Самар. гос. аэрокосм. ун-та, 2014. — 80 с.
- 7 Дугина С.И. Маркетинговая ценовая политика: учеб. пос. / С.И. Дугина. — Киев: КНЭУ, 2005. — 393 с.
- 8 Еймор Дэниел. Электронный бизнес: Эволюция и/или революция / Дэниел Еймор; пер. с англ. — М.: Изд. дом «Вильямс», 2001. — 752 с.
- 9 Рынок интернет-торговли в РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://dcenter.hse.ru/2017/03/10/1169536647/РынокИнтернет-торговлиВРФ2016.pdf>.
- 10 Проект HumbleBundle «Плати, сколько хочешь за е-книги» принес больше миллиона долларов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://planetasmi.ru/roznitsa/19253-proekt-humble-bundleplati-skolko-khoshesh-za-e-knigi-prines-bolshe-milliona-dollarov>.
- 11 Chen L., Mislove A., Wilson C. An Empirical Analysis of Algorithmic Pricing on Amazon Marketplace // Proceedings of the 25th International Conference on World Wide Web. April 11–15, 2016. — Montréal, Québec, Canada. — P. 1339–1349.
- 12 Fisher M. Competition-Based Dynamic Pricing in Online Retailing: A Methodology Validated with Field Experiments [Electronic resource] / M. Fisher, S. Gallino, J. Li // Social Sciences Research Network Electronic Paper Collection. — 2017. — 43 p. — Access mode: <http://ssrn.com/abstract=2547793>.
- 13 Wu J. A randomized pricing decision support system in electronic commerce / J. Wu, L. Li, L.D. Xu // Decision Support Systems. — 2014. — Vol. 58. — P. 43–52. DOI: 10.1016/j.dss.2013.01.015.
- 14 Fassnacht M. Consumer response to online/offline price differentiation / M. Fassnacht, S. Unterhuber // Journal of Retailing and Consumer Services. — 2016. — Vol. 28. — P. 137–148.

А. Төлеуұлы, Л. Тылл

Возможности применения ценовой стратегии компаний в условиях электронной торговли

По мнению авторов статьи, все факторы, влияющие на цену электронной торговли, следует разделить на два вида: внутренние (стратегия и тактика компании, производственные затраты, человеческий капитал) и внешние (спрос на рынке, государственное регулирование, цена конкурентов). В статье отмечено, что формирование ценовой стратегии зависит от принципов ценообразования в сфере электронной торговли. Учитывая мнения ученых, авторами статьи определены конкретные выводы по формированию ценовой стратегии на рынке электронной торговли: изменение политики ценообразования с учетом внешних и внутренних факторов, касающихся изменения представления о стандартных ценовых стратегиях, оперативно реагируя на спрос и предложения на рынке; существенное уп-

рошение использования ценовой стратегии на рынке, позволяющая продавцам получить больший объем информации о потребителе.

Ключевые слова: ценовая стратегия, электронная торговля, рынок электронной торговли, ценообразование, ценообразующие факторы, принципы ценообразования.

A. Toleuuly, L. Tyll

The possibilities of applying the pricing strategy of companies in e-Commerce

According to the authors all factors affecting the price in the e-Commerce market, it should be divided into two types: internal (strategy and tactics of the company, production costs, human capital) and external (market demand, government regulation, the price of competitors). The article notes that the formation of the pricing strategy depends on the principles of pricing in the field of electronic Commerce. Taking into account the opinions of scientists, the authors of the article identified specific conclusions on the formation of pricing strategy in the e-Commerce market: changes in pricing policy taking into account external and internal factors; changes in the idea of standard pricing strategies, quickly responding to demand and supply in the market; significantly simplifies the use of pricing strategy in the market allowing sellers to get more information from consumers.

Keywords: pricing strategy, e-Commerce, e-Commerce market, pricing, pricing factors, pricing principles.

References

- 1 King, X.L., Tang, F.F., & YANG, Zhenlin. (2003). Competitiveness and Price Convergence on the Internet: Evidence from the Online DVD Market. 10-2003 Research Collection School of Economics. *ink.library.smu*. Retrieved from http://ink.library.smu.edu.sg/soe_research/1185.
- 2 Gerasimenko, V.V. (2005). *Tsenoobrazovanie [Pricing]*. Moscow: Infra-M [in Russian].
- 3 Lipsits, I.V. (2011). *Tsenoobrazovanie [Pricing]*. Moscow: Yurait [in Russian].
- 4 Nikitina, I.V. (2006). Osobennosti tsenoobrazovaniia v usloviakh elektronnoi kommersii [Features of pricing in e-Commerce]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 6: Ekonomika – Bulletin of Moscow University. Series 6: Economy, No. 5*, 32–41 [in Russian].
- 5 Gres, A.M. (2004). Sovremennye problemy osushchestvleniia prodazhi tovarov elektronnyimi magazinami v Ukraine [Modern problems of realization of sale of goods by electronic shops in Ukraine]. *Nauchnyi vestnik – Scientific Herald, Part 14.7*, 189–194 [in Russian].
- 6 Geraskin, M.I. & Egorova, V.V. (2014). *G 371 Modeli tsenoobrazovaniia [Pricing models]*. Samara: Izdatelstvo Samarskogo gosudarstvennogo aerokosmicheskogo universiteta [in Russian].
- 7 Dugina, S.I. (2005). *Marketinhovaia tsenovaia politika [Marketing pricing policy]*. Kiev: KNEU [in Russian].
- 8 Eimor Deniel. (2001). Elektronnyi biznes: Evoliutsiia i / ili revoliutsiia [E-business: Evolution and/or revolution]. Moscow: Izdatelskii dom «Viliams» [in Russian].
- 9 Rynok internet torpovli v RF [E-Commerce market in Russia]. *dcenter.hse.ru*. Retrieved from https://dcenter.hse.ru/2017/03/10/1169536647/Рынок_интернет-торговли_в_РФ_2016.pdf [in Russian].
- 10 Proekt HumbleBundle «Plati, skolko khochesh za e-knigi» prines bolshe milliona dollarov. [Humblebundle project «Pay what you want for e-books» has brought more than a million dollars]. *planetasmi.ru*. Retrieved from <http://planetasmi.ru/roznitsa/19253-proekt-humble-bundleplati-skolko-khoshesh-za-e-knigi-prines-bolshe-milliona-dollarov> [in Russian].
- 11 Chen, L., Mislove, A., & Wilson, C. (2016). An Empirical Analysis of Algorithmic Pricing on Amazon Marketplace. *Proceedings of the 25th International Conference on World Wide Web. April 11–15*. (pp. 1339–1349). Montréal, Québec, Canada.
- 12 Fisher, M., Gallino, S., & Li, J. (2017). Competition-Based Dynamic Pricing in Online Retailing: A Methodology Validated with Field Experiments. *Social Sciences Research Network Electronic Paper Collection*, 43. Retrieved from <http://ssrn.com/abstract=2547793>.
- 13 Wu, J., Li, L., & Xu, L.D. (2014). A randomized pricing decision support system in electronic commerce. *Decision Support Systems, Vol. 58*, 43–52. DOI: 10.1016/j.dss.2013.01.015.
- 14 Fassnacht, M. & Unterhuber, S. (2016). Consumer response to online/offline price differentiation. *Journal of Retailing and Consumer Services, Vol. 28*, 137–148.

А.А. Маймурунова, Е.М. Арын

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: akkma@mail.ru)*

Қарағанды облысының моноқалаларының инновациялық даму стратегиялары

Мақалада Қарағанды облысында моноқалаларды инновациялық жаңғырту мәселелері қарастырылған. Сондай-ақ моноқалалардың қалыптасуы мен дамуының алғышарттары мен әлеуметтік-экономикалық салдарлары анықталды. Қазақстан Республикасының моноқалаларды дамытудың 2012–2020 жылдарға арналған бағдарламасын жүзеге асыру нәтижелеріне бағалау жүргізілді. Сонымен қатар Қазақстанда монобейінді жергілікті құрылымдарда жедел шешуді талап ететін өзекті экономикалық мәселелері ажыратылды. 2014–2017 жж. арналған Қарағанды облысының негізгі әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерін талдау нәтижесінде дағдарыстар мен өзгерістердің моноқалалардың экономикалық жағдайына әсер ету салдары анықталып, облыстың моноқалаларын әлеуметтік-экономикалық дамыту және халықтың өмір сүру деңгейін арттыру қажеттілігі негізделген. Облыстың көптеген моноқалаларында халық саны қысқарып, халық санының едәуір қысқаруы Шахты, Абай, Теміртау, Жезқазған және тағы басқа қалаларында байқалатыны айқындалды. Талдау нәтижесінде моноқалаларды, жоғары әлеуметтік мәселелері бар қалаларды дамыту бағдарламалардың жүзеге асырылуы жеткіліксіздігі анықталып, тұрақты экономикалық мәселелерді шешу үшін жергілікті билік органдарының құзыреті мен атқарушы функцияларын кеңейту қажеттігі анықталды. Мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асырудан басқа, әрбір моноқалада аумақтың бәсекеге қабілеттілігіне бағдарланған ресурстық әлеуетін ескере отырып, дамудың, инновациялық дамудың өзіндік стратегиясын әзірлеуі тиіс.

Кілт сөздер: моноқалалар, инновация, инновациялық даму, инновациялық стратегия, экономиканы әртараптандыру, қалақұраушы кәсіпорындар, әлеуметтік-экономикалық мәселелер, экономикалық әлеует.

XXI-ші ғасырдың қалалары, оның ішіндегі шағын және моноқалалар қазіргі уақытта зияткерлік, экономикалық, адами капиталдың тұрақты жоғары деңгейіне ие, әлемнің көптеген елдерінің даму стратегиясын анықтайды, олардың ұлттық және халықаралық деңгейлерде бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді. Аталмыш аумақтарда дамудың жаңа трендтері туындап, жаңа экономикалық потенциалдары ашылады, онда жекелеген аумақтар мен елдердің дамуының қозғаушы күші болып табылатын шығармашылық, инновациялық және коммуникациялық орталықтары құрылуы әбден мүмкін.

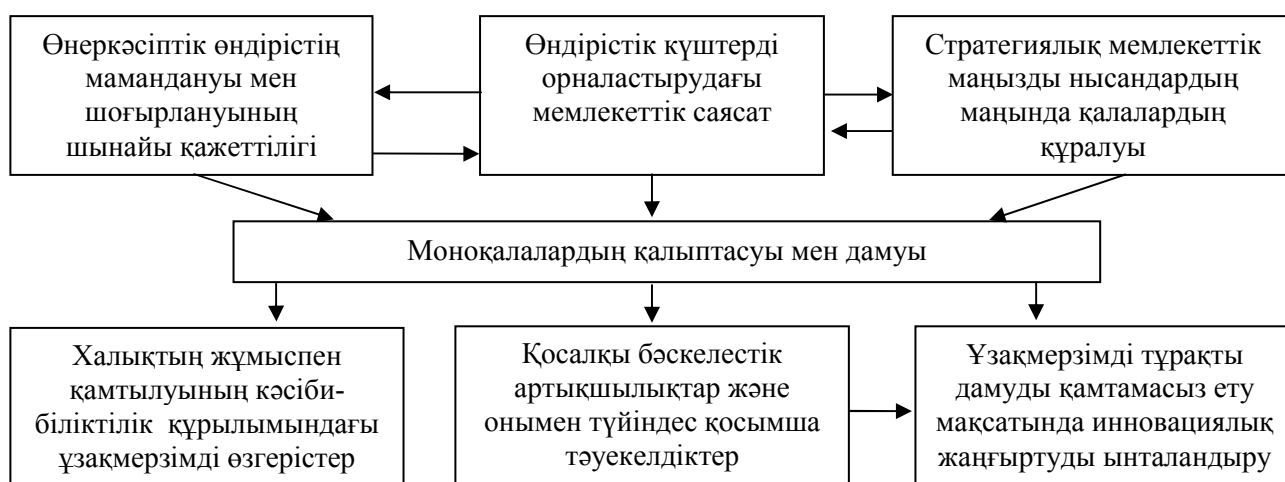
Моноқалалардың құрылу тарихына жүгінсек, мемлекеттік тапсырыс бойынша әкімшілік-командалық экономиканың қажеттіліктерін қанағаттыру үшін құрылғандықтан, олар әсіресе нарықтық жағдайда өте сезімтал болып келеді [1; 53].

Алайда атап айтатыны, шағын және моноқалалардың ірі мегаполистер мен қалалардан өзіндік артықшылықтары мен басым тұстары да бар:

- 1) елді мекеннің табиғатқа, табиғат ресурстарына жақын орналасуы;
- 2) болашақтағы өсу мен даму үшін бос аумақтардың бар болуы;
- 3) салыстырмалы түрде қолайлы экологиялық жағдай;
- 4) анағұрлым аз шиіленіскен өмір ырғағы;
- 5) жұмыс орнына жетуге аз шығын жұмсау және т.б.

Төмендегі суретте моноқалалардың қалыптасуы мен дамуының негізгі алғышарттары мен әлеуметтік-экономикалық салдары анықталған. Шын мәнінде, моноқалалардың қалыптасуы мақсатқа бағытталған мемлекеттік саясаттың салдары екені айқын.

Моноқалалардың маманданған құрылымы белгілі бәсекелестік артықшылықта және де сонымен бірге тәуекелдік факторы да болып ажыратылады [2; 265]. Суретте көрсетілгендей, аталмыш тәуекелділік жаңа өнімдерге деген сұранысты арттыру және кәсіпорын қызметін тиімді әртараптандыру мақсатында инновациялық жаңғыртудың шынайы ынталандыруларын тудырады.

Ескерту. [3; 56] әдебиет көзін пайдалана отырып, авторлар құрастырған.

Сурет. Моноқалалардың қалыптасуы мен дамуының негізгі алғышарттары мен әлеуметтік-экономикалық салдары

Үздіксіз өзгеріске ұшырап отыратын сыртқы орта күшіне орай Қарағанды облысының моноқалаларының, Қазақстанның басқа да аймақтарының моноқалалары сияқты әлеуметтік-экономикалық өзекті мәселелері айтарлықтай жеткілікті, сондықтан оларға деген назар ерекше болуға тиісті. Сонымен, соңғы онжылдықта алғаш рет мемлекет тарапынан моноқалалардың экономикасын көтеру қолға алынды. Мемлекет басшысының Жолдауын жүзеге асыру аясында ҚР экономикалық даму және сауда министрлігі моноқалаларды дамытудың 2012–2020 жылдарға арналған бағдарламасының жобасын құрастырып жүзеге асырылған болатын. Алайда аталмыш бағдарламаның жүзеге асырылу барысына талдау көрсеткендей, бағдарламаның көптеген бағыттары толық немесе мүлдем жүзеге асырылмаған, оның ішінде мемлекет пен бизнестің тепе-теңдік қатысуын көздейтін моноқалалардың экономикасын әртараптандыру, жүйе құраушы кәсіпорындарды жаңғырту, тиімді жұмыс орындарын құру, болашағы бар инвестициялық зәкірлі жобаларды жүзеге асыру және т.б. Көптеген моноқалалардың жеке болашағы бар даму жоспарлары әлі құрастырылмаған немесе құрастырылу үстінде.

Қазіргі кезде Қазақстандағы монобейінді жергілікті құрылымдардағы жедел шешімді талап ететін төмендегідей өзекті экономикалық мәселелер ажыратылады: халықтың біртіндеп демографиялық кемуі, тозған және апатты ескірген тұрғын үйлердің үлкен үлесі, қызмет түрлері мен жұмыспен қамту салаларының төмен деңгейдегі әртараптандырылуы, жергілікті бюджеттердің қала құраушы кәсіпорындарға (бейінді салаға) және өтеусіз түсімдерге жоғары тәуелділігі, пайдаланылатын кен орындарының сарқылуы, көлік желісінің және инфрақұрылымның әлсіз дамуы (монобейінді қалалардың негізгі экономикалық орталықтардан қашықтығы), шағын және орта бизнес көлемінің аздығы, қала құраушы кәсіпорындар орналасқан аумақтағы шамадан тыс экологиялық жүктеме және т.б.

Зерттеудің негізгі болжамы моносалалық мамандану тәуекелдің жоғары деңгейімен байланысты, сондықтан Қарағанды облысы моноқалаларындағы әлеуметтік-экономикалық дамуы, ең алдымен, тау-кен металлургия саласындағы өндірістерді әртараптандырумен және инновацияларды енгізумен қатар жүргізілуі тиіс.

Бағдарламаға сәйкес зерттеу облысы бойынша сегіз моноқала анықталап, оның ішінде үш қала: Жезқазған, Теміртау, Балқаш — даму әлеуеті жоғары моноқалаларға жатқызылды, ал бесеуі — Қаражал, Саран, Сәтпаев, Шахты және Абай қалалары даму әлеуеті орта моноқалалар болып айқындалды. Осы жоба шегінде Қарағанды облысында моноқалаларды дамытудың кешенді аймақтық жоспары әзірленді.

Бағдарламада көрсетілгендей, моноқала дегеніміз — бұл бір немесе бірнеше (көп емес) қалақұраушы, бір бейінді және шикізаттық бағыттағы қаланың экономикалық және әлеуметтік жағдайын айқындайтын кәсіпорындарда еңбекке жарамды халықтың және өнеркәсіп өндірісінің негізгі бөлігі (20 % астамы) шоғырланған қала [4].

Қарағанды облысы моноқалаларының келесі түрлерін ажыратуға болады:

- өндіруші өнеркәсіпті басым дамыған (бұл көмір өндіруге маманданған — Абай, Шахты; металл кендерін өндіруге маманданған — Қаражал, Балқаш, Жезқазған, Теміртау моноқалалары);
- өңдеу өнеркәсібінің басым дамыған (химия өнеркәсібінде маманданған — Саран моноқаласы).

Облыс бойынша экономикалық дағдарыстан металлургиялық ресурстарды өндіру салаларымен айналысатын Балқаш, Теміртау, Жезқазған және тағы басқа моноқалалар анағұрлым қатты зардап шекті. Қара металлургияға маманданған қалалар үшін 2008–2009 жж. экономикалық дағдарыс шын мәнінде ауыр сынаққа айналды, металлургия өндірісі көлемі бірнеше есе азайды. Бұл ретте металлургиялық компанияларға жұмыспен қамтуды қысқарту қиын болды. Дегенмен, шығындарды төмендету қажет болды: жұмысшылардың жалақыларының төмендеп, жұмыс аптасы қысқартылып, мерзімінен тез зейнетақыға шығу байқалды [5; 209].

Анағұрлым экономикалық зардап шеккен Қарағанды облысында металлургиялық моноқалаларында (Балқаш, Теміртау және т.б.) төлемдерді, әсіресе тұрғын үй несиелері бойынша төлемдердің мерзімін өткізіп алу басталды. Сондай-ақ 2007–2008 жж. металдарға әлемдік бағаның төмендеуінен туындаған қаржылық дағдарысқа байланысты ЖШС «Қазакмыс корпорациясы» және «АрселорМиттал Теміртау» АҚ-ның экспортқа бағдарланған кәсіпорындарының өнімдеріне сұраныстың қысқаруының әсерінен өндірістің нақты көлемі индексінің төмендеуі байқалады. Бұдан басқа, Қарағанды облысы бойынша өндірістік өнеркәсіптерден қызметкерлердің экономиканың басқа салаларына кетуінің қарқыны байқалады. 1-кестеде Қарағанды облысының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері берілген.

1 - кесте

Қарағанды облысы дамуының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері, %

Көрсеткіштер	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2013 жылдан 2017 жылға, %
Өнеркәсіп өндірісінің көлемі, млрд тенге	212,7	810,3	829,8	1701,2	1 421,1	85
Негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі, млрд тенге	32,3	198,2	211,7	263,8	167,7	81
Жұмыссыздық деңгейі, %	5,2	4,9	4,9	4,9	4,8	-8,3
Күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы, орта есеппен бір жылға, теңге	16920	18 579	20 011	20015	24 627	32

Ескерту. [6] әдебиет көзін пайдалана отырып, авторлар құрастырған.

Кестедегі деректерге сәйкес, облыстағы өнеркәсіп көлемінің 2013 жылдан 2017 жылға дейін 85 %, ал негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемінің 81 % артқанын байқауға болады.

Алайда Қарағанды облысы өнеркәсібінің базалық салалары бірқатар мәселелерге ие, олардың қатарына төмендегілерді жатқызуға болады:

- дәстүрлі және ескірген технологиялардың үстемдігі;
- негізгі өндірістік қорлардың баяу жаңартылуы;
- инвестицияның тапшылығы;
- несиелік ресурстар бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер;
- аралас кәсіпорындардан шығатын инновацияларды енгізуге ірі корпорациялардың әлсіз қызығушылығы;
- облыстың өнеркәсіп кәсіпорындарын қолдаудағы өңірлік және, ең алдымен, ұлттық даму институттарының төмен белсенділігі.

Ал күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы 2013 жылдан 2017 жылға дейін 32 % көтерілгенін байқауға болады, бірақ бұл қазіргі кездегі күнкөріс деңгейінің қымбаттауын есепке алғанда өте жоғары көрсеткіш емес.

Аталмыш облыстағы жұмыссыздық мәселесіне келетін болсақ, жұмыссыздықты жою кез келген моноқаланың әлеуметтік-саяси ахуалын жақсартудың негізгі жолы болып табылатыны анық. Бұл мәселені шешудің жолдарына кәсіптік қайта даярлау бағдарламаларын ашу, шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлікті қолдаудың тетіктерін анықтау болып табылады. Алайда зерттеу көрсеткендей, халықтың неғұрлым белсенді бөлігі моноқалалардан ірі мегаполистерге кеткенді жөн көреді екен. Және оны өз қалаларындағы жұмыс орындарының азайғанының, ірі қалалар мен облыс орталықтарына қоныс аудару легінің артуынан байқауға болады (2-кесте).

Қарағанды облысы моноқалаларының көші-қоны қозғалысы, адам

Моноқалалар	Көші-қон сальдосы (+,-)		Келген		Кеткен	
	2016 ж.	2017 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2016 ж.	2017 ж.
	Балқаш	-617	-593	1691	2272	2308
Жезқазған	-890	-841	1811	2636	2701	3477
Қаражал	-603	-364	257	440	860	804
Саран	-72	-88	878	1322	950	1410
Сәтпаев	-1218	-850	984	1772	2202	2622
Теміртау	-849	-270	3048	4248	3897	4518
Шахты	-149	-381	1447	2093	1596	2474
Абай	-377	-526	1580	2067	1957	2593

Ескерту. [6] әдебиет көзін пайдалана отырып, авторлар құрастырған.

Облыстың көптеген моноқалаларында халық саны қысқарған, нәтижесінде халық санының едәуір азаюы Шахты, Абай, Теміртау, Жезқазған және тағы басқа қалаларында байқалады. Жоғарыда айтылғандай, оның басты себебі жұмыссыздық пен өзін-өзі жұмыспен қамтудың жоғары деңгейі, халықтың төмен ақшалай табысы, білім алуға ұмтылуы.

Қарағанды облысының дағдарыстан неғұрлым зардап шеккен моноқалаларындағы негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің өзгеру серпінін қарастырып көрейік (3-кесте).

Қарағанды облысы моноқалаларының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері (Теміртау, Балқаш, Сәтпаев моноқалалары), %

Көрсеткіштер	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2014 жылдан 2017 жылға, %
Теміртау қаласы					
Өнеркәсіп өнімінің (жұмыс, қызмет) көлемі, млн теңге	410 149,9	374 924,0	586 457,6	728 495,6	+43,7
Өнеркәсіп өнімінің көлемі бойынша облыстағы қала үлесі, %	29,5	27,5	30,9	32,2	+8,4
Нақты жалақының өткен жылғы тиісті тоқсанға, %-бен	98,8	97,6	84,4	96,7	-2,1
Балқаш қаласы					
Өнеркәсіп өнімінің (жұмыс, қызмет) көлемі, млн теңге	301 313,0	255 657,4	366 175,2	331 399,6	+9,6
Өнеркәсіп өнімінің көлемі бойынша облыстағы қала үлесі, %	21,7	18,7	19,3	14,7	-48
Нақты жалақының өткен жылғы тиісті тоқсанға %-бен	102,0	112,9	98,6	99,4	-2,4
Сәтпаев қаласы					
Өнеркәсіп өнімінің (жұмыс, қызмет) көлемі, млн теңге	7 506,4	13 599,1	44 267,0	44 924,6	+83,3
Өнеркәсіп өнімінің көлемі бойынша облыстағы қала үлесі, %	0,5	1,0	2,3	2,0	+75
Нақты жалақының өткен жылғы тиісті тоқсанға %-бен	98,4	103,3	94,7	97,9	-0,5

Ескерту. [6] әдебиет көзін пайдалана отырып, авторлар құрастырған.

Талдау көрсеткендей, негізгі экономикалық көрсеткіштердің ішінде, әсіресе өнеркәсіп өнімінің көлемінің сәйкес өсуі байқалғанымен, қала құраушы кәсіпорындардың көптеген бөліктері

жұмыскерлерге төлейтін жалақының мөлшері ең төменгі күнкөріс деңгейінің көлемінен аспайды және де кәсіпорындар қызметкерлерін еріксіз әкімшілік еңбек демаласына жиі жіберетіні байқалады.

Аталмыш жағдай елдің белгілі аумақтарында әлеуметтік шиеліністің өсуі мен кедейлік деңгейінің артуына әкеп соғады. Алайда, тұрғылықты адамдар жұмыссыздыққа қарамастан, аз жалақы алса да, өз елді мекендерінен кетуге асықпайды. Оның себебі қалыпты тұрғын үй нарығының жоқ болуы және де бір қаладан пәтер сатып, басқа қаладан пәтер алу мүмкіндігінің төмендігімен түсіндіріледі. Қарағанды облысының моноқалаларында еліміздегі басқа да облыстардың моноқалаларындағы сияқты дұрыс әрі тиімді қызмет атқаратын еңбек нарығының жоқ болуы. Сондықтан аталмыш қалалардағы шешілуге тиісті басты міндет — ол экономикалық белсенді тұрғындары еңбекақысы лайықты болатын тиімді жұмыс орындарын құру болып табылады.

Алайда Қазақстандағы моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық мәселелері әртүрлі, сол себепті олардың шешімдері де алуантүрлі болмақ. Моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің шешімі — ол кәсіпорындарды қайта құрылымдау, қосалқы жұмыс орындарын ашу, моноқалалар экономикасын әртараптандыру, технобақтар мен бизнес-инкубаторлардың бюджеттік құралдарын тартудан тұратын шағын бизнесті дамыту бойынша жеке бағдарламалар құрастыру, сонымен қатар, өзін-өзі жұмыспен қамтуға қолдау жасау болып табылады.

Шағын және әлеуметтік мәселелері жоғары қалалармен, моноқалаларды дамыту бағдарламаларынан жүзеге асыру жеткіліксіз. Сонымен бірге жергілікті экономикалық мәселелерді шешу үшін жергілікті билік органдарының құзыреттіліктері мен атқару функцияларын кеңейту қажет. Мемлекеттік бағдарламалардан бөлек, әрбір моноқала бәсекеге қабілеттілікке бағытталған, аумақтың ресурстық әлеуеттерін ескере отырып, өздерінің жеке даму, инновациялық даму стратегияларын құрастыруы қажет. Яғни моноқаланың дамуын тежейтін түрлі факторларды анықтай отырып, жеке зерттеу жұмыстарын жүргізе келе әрбір моноқалалар өздерінің жеке даму бағдарламаларын жасағандары абзал. Ол үшін моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне мониторинг жасау қажет және де даму болашағы пен беталысын айқындау керек. Осы тұста қаланың барлық мүмкіндіктерін ескере отырып, оның дамуының стратегиялық бағыттарын анықтау және әлеуеттерін айқындаудан тұратын бенчмаркинг өте тиімді әдіс болып табылады.

Қазіргі кезде еліміздің шикізаттық маманданған экономикадан инновациялық экономикаға ауысуы жағдайында шағын және моноқалалардың әлеуетін тиімді пайдалану ерекше маңызды болып табылады. Бүгінгі күнде Қазақстан экономикасының стратегиялық маңызды міндеттерінің бірі болып шағын және моноқалалардың тиімді инновациялық дамуы болып қалыптасып келеді.

Аумақтардың инновациялық даму стратегиясы әрбір аумақтың дамудағы шектеулер мен негізгі алғышарттары негізінде әрбір қаланың деңгейіндегі толыққанды зерттеулерден тұруы тиіс [7;196].

Сонымен бірге еліміздің шағын және моноқалаларының ресурстық әлеуетін айқындаудың жеке тәсілдері қажет. Моноқалалардың тұрақты немесе тұрақты емес дамуын қамтамасыз ететін ресурстық мүмкіндіктеріне байланысты оларды келесі топтар бойынша жіктеуге болады: 1) жағымды даму қарқыны мен әлеуеті бар және олардың өздігінен дамуына жеткілікті моноқалалар; 2) тұрақты даму үшін өзінің ресурстық әлеуеті бар, бірақ оларды толыққанды пайдаланбайтын моноқалалар; 3) әлсіз ресурстық әлеуеті бар және олардың өздігінен даму мүмкіндігін қамтамасыз ете алмайтын моноқалалар.

Шағын және моноқалалардың даму деңгейлеріндегі айырмашылық пен аумақтардың экономикалық мамандану, әлеуметтік-демографиялық, тарихи-мәдени, табиғи-ресурстық әлеуеттерінің өзгешіліктерін ескере отырып, мүмкін болатын инновациялық даму стратегиясын қалыптастыруға болады:

– инновациялық дамуды белсендіру стратегиясы — жағымды беталыстарды қарқындатуды, моноқаланың арнайы әлеуметтік-экономикалық жоғары нүктесін (нишасын) іздеуді, жергілікті ресурстарды барынша тиімді қолдануды, азаматтық бастаманы ынталандыруды және де қоғамдық мәндегі мәселелерді шешуде мемлекеттік-жеке серіктестікті жүзеге асыруды білдіреді;

– өзін-өзі дамыту әлеуетін ынталандыру стратегиясы — ішкі ресурстарды пайдалануға барлық күштерді жұмылдыруды білдіреді: шағын бизнесті, оның ішінде жергілікті ресурстарға негізделген және дәстүрлі кәсіпті дамыту; ауылшаруашылық шикізаттарын өңдеу бойынша шағын кәсіпорын құру, туристік-рекреациялық қызметті кеңейту (аумақтың табиғи, тарихи-мәдени ресурстарын пайдалана отырып, туристік орталықтарды дамыту), қызмет көрсету саласын жетілдіру және т.б.

– оңалту (қалпына келтіру) және моноқаланың экономикалық кеңістігін мемлекеттік қолдау стратегиясы, мұнда қаланың нақты әлеуметтік-экономикалық жағдайына, әлеуеттік ресурстарына

шынайы баға беру жүзеге асырылады. Аталмыш стратегия әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздіктің ең төменгі деңгейін қамтамасыз етуге, оның ішінде барлық қала тұрғындары үшін әлеуметтік кепілдемелерді қамтамасыз етуді қолдауға, халықтың әлеуметтік әлсіз топтарын қорғауға бағдарланған.

Аталмыш стратегияларды жүзеге асыру арқылы шағын және моноқалалардың ағымдық мәселелерін шешуге және оларды тұрақты дамуларын мүмкіндік береді. Алайда аталған стратегияларда инновациялық құрамдас бөлігі әлсіз ескерілген. Себебі нақты инновациялық даму стратегиясын құрастырмас бұрын аталмыш моноқалалардағы ағымдық әлеуметтік-экономикалық, демографиялық мәселелерді шешіп алуымыз керек. Бүгінгі күнге дейін, жалпы алғанда, Қазақстанда шағын және моноқалалардың нақты инновациялық дамуының стратегиясы қалыптаспаған.

Біздің көзқарасымыз бойынша, моноқалалардың инновациялық даму стратегиясын қалыптастыруда ескерілуге тиісті кезеңдерге: біріншіден, моноқаланың ресурстық әлеуетіне және мамандану ерекшелігіне бағдарланған сараланымдық ыңғайды (тәсілді) қолдану; екіншіден, жергілікті деңгейде инвестициялық үдерістерді белсендіруде мемлекеттің рөлін ескеру; үшіншіден, инновациялық үрдістерді жергілікті басқару сапасы мен тиімділігіне сүйену және т.б.

Аталған талаптарды ескеру арқылы инновациялық стратегия негізінде жекеленген аумақтарды, оның ішінде моноқалаларды дамытудың кешенді тәсілдерін қамтамасыз етуге болады, ал тиімді жүргізілген стратегия олардың бәсекеге қабілеттілігін және әлеуметтік-экономикалық жағдайының тұрақтылығын арттыратыны сөзсіз.

Президенттің 2018 жылғы 5 қазандағы Қазақстан халқына арнаған «Қазақстандықтардың әлауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Жолдауында халыққа әлеуметтік қызмет көрсету ісінің сапасын арттыру мен тұрғын үй жағдайын жақсарту мүмкіндіктерін кеңейтумен қатар, өмір сүруге жайлы орта қалыптастыру мәселесіне ерекше көңіл бөлінген [8]. Мемлекет басшысы еліміздің 2030 жылға дейінгі аумақтық-кеңістіктік дамуының болжамды сызбасын әзірлеуді тапсырды. 2030 жылға дейінгі аумақтық-кеңістіктік дамуының болжамды сызбасын әзірлеу аясында шешілуі тиіс тағы бір өзекті мәселе, сарапшылардың пікірінше, моноқалалардың инфрақұрылымдық жайластырылуы [9].

Біздің ойымызша, әрине, Қазақстанның, тіпті бір облыста орналасқан моноқалалар үшін қолдаудың түрлі формалары мен әдістері пайдаланылғаны абзал, және де ескерілетін жайт, ол моноқалаларға мемлекеттік қолдау жасаудың анағұрлым тиімді әдісі болып уақытша қаржылық құюлар мен жеңілдіктер ғана жасау емес, және де олардың аумақтарында қысқа мерзімді кезеңде (3–4 жыл) ерекше бюджеттік тәртіптемесін құрастыру болып табылады.

Қорытындылай келе, моноқалалардың инновациялық даму стратегиясы (дамудың болжамды бағдарламасы) жаңа кәсіпорындар құру, кәсіпкерлікті жандандыру мақсатында шағын несиелер көлемін ұлғайту, инженерлік инфрақұрылымды дамыту, сондай-ақ экономиканы ұзақмерзімді әртараптандыруға бағытталған баламалы өндірістерді орналастыру бойынша жобаларды әзірлеу көзделуі тиіс. Және де инженерлік, көлік және әлеуметтік инфрақұрылымның төмен деңгейі бар моноқалалар күрделі жағдайда қалып отырғанын ескере отырып, бұл инфрақұрылым нысандарының негізгі құралдарын жаңарту қажет.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Давыдов И.Ш. Моногорода: проблемы и перспективы развития: учеб. / И.Ш. Давыдов, В.Г. Тимирязов, А.М. Мальшкин. — Казань: Изд-во «Познание» Ин-та экономики, управления и права, 2011. — 220 с.
- 2 Зыкова Н.В. Малые города в системе социально-экономического развития региона: современные тенденции и проблемы / Н.В. Зыкова, С.В. Хозяинова // Проблемы современной экономики. — 2011. — № 4. — С. 264–268.
- 3 Завалишин А.В. Историческая периодизация монопромышленных территорий / А.В. Завалишин // Инвестиции в России. — 2010. — № 4. — С. 54–59.
- 4 Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 года № 728 «Об утверждении Программы развития регионов до 2020 года» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000728>
- 5 Нурланова Н.К. Города как точки роста экономического пространства Казахстана: тенденции и перспективы развития / Н.К. Нурланова // Проблемы и развития территории». — 2016. — Вып. 5 (85). — С. 208–211.
- 6 Официальный сайт Комитета по статистике МНЭ Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://stat.gov.kz>.
- 7 Гринчель Б.М. Экономические стратегии активных городов: учеб. / Б.М. Гринчель, К. Шуссман, Н.Е. Коростылева. — СПб.: Наука, 2002. — 495 с.

8 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. — № 190 (29421). — 2018. — 6 қаз.

9 Сарапшылар Жолдау туралы: Болжамды схема өңірлерге бәсекелестік артықшылықтарды пайдалануға және экономикалық өсім қорларын анықтауға жол ашады [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <https://primeminister.kz/kz/news/all/17323>

А.А. Маймурунова, Е.М. Арын

Стратегии инновационного развития моногородов Карагандинской области

В статье рассмотрены вопросы инновационной модернизации моногородов в Карагандинской области. Определены предпосылки и социально-экономические последствия становления и развития моногородов. Проведена оценка результатов реализации программы развития моногородов Республики Казахстан на 2012–2020 годы. Вместе с тем раскрыты актуальные экономические проблемы в Казахстане, требующие оперативного решения в монопрофильных местных структурах. Определены последствия влияния кризисов и изменений на экономическое положение моногородов и в результате анализа основных социально-экономических показателей развития Карагандинской области за 2014–2017 гг., обоснована необходимость социально-экономического развития моногородов области и повышения уровня жизни населения. Во многих моногородах области численность населения сократилась, в результате значительного уменьшения численности населения в городах Шахты, Абай, Темиртау, Жезказган и др. В результате анализа выявлена недостаточная реализация программ развития моногородов, городов с высокими социальными проблемами, определена необходимость расширения компетенции и исполнительных функций местных органов власти для решения постоянных экономических проблем. Кроме реализации государственных программ, каждый моногород должен разработать собственные стратегии развития, инновационного развития с учетом ресурсного потенциала региона, ориентированного на конкурентоспособность региона.

Ключевые слова: моногород, инновация, инновационное развитие, инновационная стратегия, диверсификация экономики, градообразующее предприятие, социально-экономические проблемы, экономический потенциал.

А.А. Maimurunova, E.M. Aryn

Strategies for the innovative development of single-industry towns of Karaganda region

In the article the issues of innovative modernization of single-industry towns in Karaganda region are discussed. The socio-economic consequences of the formation and development of single-industry towns are also identified. The results of the implementation of programs for the development of single-industry towns of the Republic of Kazakhstan for 2012–2020 were evaluated. At the same time, in Kazakhstan, operational decisions are required in single-industry local structures. The consequences of the impact of crises and changes on the economic situation of single-industry towns and as a result of an analysis of the main socio-economic indicators of the development of Karaganda region for 2014–2017 have been determined, the necessity of the socio-economic development of the regional single-industry towns and raising of the standard of living of the population has been justified. In many single-industry towns of the region, the population has declined, as a result of a significant reduction in the population in the cities of Shakhty, Abay, Temirtau, Zhezkazgan, etc. As a result of the analysis, the insufficient implementation of programs for the development of single-industry towns and cities with high social problems was identified, the need to expand the competence and executive functions of local authorities to solve permanent economic problems was identified. In addition to the implementation of state programs, each single-industry city should develop its own development strategies, innovative development, taking into account the region's resource potential, focused on the region's competitiveness.

Keywords: single-industry town, innovation, innovative development, innovation strategy, economic diversification, city-forming enterprise, socio-economic problems, economic potential.

References

1 Davydov, I.Sh., Timiriasov, V.G., & Malyskin, A.M. (2010). *Monohoroda: problemy i perspektivy razvitiia [Single-industry towns: problems and development prospects]*. Kazan: Izdatelstvo «Poznanie» Instituta ekonomiki, upravleniia i prava [in Russian].

2 Zykova, N.V., & Khoziainova, S.V. (2011). *Malye horoda v sisteme sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia rehiona: sovremennye tendentsii i problemy* [Small cities in the system of social and economic development of the region: current trends and problems]. *Problemy sovremennoi ekonomiki – Problems of the modern economy*, 4, 264–268 [in Russian].

3 Zavalishin, A.V. (2010). Istoricheskaia periodizatsiia monopromyshlennykh territorii [Historical periodization of single industrial areas]. *Investitsii v Rossii – Investments in Russia*, 2, 54–59 [in Russian].

4 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 28 iunia 2014 hoda No. 728 «Ob utverzhdenii Prohrammy razvitiia rehionov do 2020 hoda» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan of June 28, 2014 N 728 «On Approving the Program for the Development of Regions until 2020»]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000728> [in Russian].

5 Nurlanova, N.K. (2016). Horoda kak tochki rosta ekonomicheskogo prostranstva Kazakhstana: tendentsii i perspektivy razvitiia [Cities as points of growth in the economic space of Kazakhstan: trends and development prospects]. *Problemy i razvitiie territorii – Problems and development of the territory, Issue 5 (85)*, 208–201 [in Russian].

6 Ofitsialnyi sait Komiteta po statistike MNE Respubliki Kazakhstan [Official website of the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <https://stat.gov.kz>. [in Russian].

7 Grinchel, B.M., Schussmann, K., & Korostyleva, N.E. (2002). *Ekonomicheskie stratehii aktivnykh horodov* [Economic strategies of active cities]. Saint Petersburg: Nauka [in Russian].

8 Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti N.A. Nazarbaevtyн «Kazakstandyktardyn al-aukatynyn osui: tabys pen turmys sapasyn arttyru» Kazakstan halkyna Zholdauy (2018, October 6) [President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev Address of the President of Kazakhstan to the people of Kazakhstan «Growth of welfare of Kazakhstan: prosperity and quality of life»]. *Ehemen Kazakstan – True Kazakhstan*, 190 (29421) [in Kazakh].

9 Sarapshylar Zholdau turaly: Bolzhamdy skhema onirlerhe baselestik artykshylyktardy paidalanuha zhane ekonomikalyk osim korlaryн anyktauha zhol ashady [Experts on the Address: The proposed scheme allows regions to use competitive advantages and identify economic growth stocks]. *primeminister.kz*. Retrieved from [https:// primeminister.kz/kz/news/all/17323](https://primeminister.kz/kz/news/all/17323) [in Kazakh].

Т.К. Болысов

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: bolysov.tohtar@mail.ru)*

Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау саласындағы мемлекеттік реттеудің қазіргі заманғы құралдары

Мақалада жаңартылатын энергия көздерін дамытуды мемлекеттік қолдау үшін қолданылатын құралдардың рөлі қарастырылған (жеңілдікті тарифтер, стандарттар, кредит беру, гранттар және т.б.). Мақала авторы жаңартылатын энергия көздерін қолдау құралдарын жіктеудің пікірталас жақтарына талдау жасаған: қаржылық; институционалды; сұраныс пен ұсыныс ықпалының бағдарлануы бойынша; бағаға, шығындарға және көлеміне негізделген құралдар. Автордың пікірінше, Қазақстан Республикасында жаңартылатын энергия көздерін дамыту үшін мемлекеттік реттеудің түрлі құралдары қолданылады: нысаналы даму көрсеткіштері, тіркелген тарифтер, аукциондар, атаулы көмек, кадрлар даярлау, ғылыми зерттеулер жүргізу, техникалық реттеу және нормативтік-құқықтық реттеу. Мақалада жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды ынталандыру үшін қаржылық және қаржылық емес құралдар қолданылатын әлемдегі жаңартылатын энергия көздері нарығына ерекше назар аударылады. Мақалада қаржылық қолдаудың жалпы құралдары инвестициялық субсидияларды, кредиттік субсидияларды, төмендетілген пайыздық мөлшерлемелерді, салықтық жеңілдіктерді немесе салықтан босатуды және ғылыми зерттеулерге арналған мемлекеттік шығыстарды қамтиды. Автордың пікірінше, қаржылық емес құралдар нарыққа шығуды жеңілдету мақсатында қажетті инфрақұрылымды жақсарту арқылы жаңартылатын энергия көздерін игеруді ынталандырады. Автор халықаралық тәжірибені ескере отырып, жаңартылатын энергия көздерін мемлекеттік қолдау құралдарын қолдану бойынша нақты ұсыныстар берген.

Кілт сөздер: жаңартылған энергия көздері, мемлекеттік реттеу құралдары, тарифтер, жеңілдіктер, гранттар, аукциондар, қаржылық құралдар, қаржылық емес құралдар.

Әлемде жаңартылатын энергия көздерін дамыту негізінен мемлекеттің қолдауымен ғана жүзеге асырылады, ол нарық жұмысын өзгертетін және жаңартылатын энергия көздерін өндіретін нысандарды салуға инвестицияларды іздестіру және тарту үшін жағдай жасайтын ресми ережелер құруынан тұрады. Осыған байланысты, қазіргі уақытта мемлекеттің іс-қимылының нәтижесінде қымбат технологиялар дамып келеді, олар болашақта қоғамға кеткен шығындарды өтей алатын артықшылықтар туғызады.

Мемлекет қабылдайтын кез келген шаралар қолданыстағы нарықтық тетіктерді толықтыруға бағытталған. Еуропалық одақ елдерінде мемлекеттік қолдаудың кезкелген шараларын қолдану кезінде еркін нарықтың жұмыс істеу шарттарын сақтау қажеттілігі Еуропалық одақ туралы шарттың және жаңартылатын энергия көздерін қолдау туралы директиваның талабы болып келеді.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды кеңейту бойынша мақсаттарды қойып отыр, бұл ретте басты міндеттердің бірі жаңартылатын энергия көздерін дамытуды қолдау құралдарына негізделген және дәл таңдалған құралдар болып табылады.

Қазіргі уақытта әлем елдерінің басым көпшілігі жаңартылатын энергия көздерін қолдаудың мемлекеттік саясатын жүргізуде. Ол үшін олар дамыған елдер әзірлеген жеңілдіктің сараланған тарифтерін (*feed-in tariffs*), жаңартылатын энергия көздері қоржынының стандарттарын (*renewable portfolio standards*), жеңілдікті кредит беру, ғылыми зерттеулер жүргізуге гранттар және тағы басқа құралдарды пайдаланады.

Бірқатар елдер басым секторларды дамыту үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар қалыптастыру арқылы экономика құрылымын өзгертуге бағытталған мемлекеттік шаралар кешені түсінілетін өнеркәсіптік саясат негізінде жаңартылатын энергия көздерін дамытуға көңіл бөледі. Әдетте, тік және көлденең өнеркәсіптік саясат қолданылады. Тік өнеркәсіптік саясат жағдайында өнеркәсіптің белгілі бір салалары немесе компаниялар үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар жасалады. Көлденең өнеркәсіптік саясат деп барлық салаларда өсуге және жаңа секторлар мен компанияларды, оның ішінде инновациялық компанияларды қалыптастыруға бағытталған мемлекеттің іс-қимыл кешені түсініледі. Сондай-ақ макроэкономикалық, секторалдық және микроэкономикалық өнеркәсіп саясатын ажыратады. Жаңартылатын энергия көздерін қолдау саясаты тік секторалдық өнеркәсіптік саясатқа жатады [1, 2].

Шетелдік ғалымдар жаңартылатын энергия көздерін мемлекеттік қолдау үшін қолданылатын құралдардың әртүрлі жіктемелерін бөліп көрсетеді.

С. Еспей жаңартылатын энергия көздерінен электр энергиясын өндіру көлемін белгілеуге бағытталған қаржылық, институционалдық құралдарды (ең алдымен, нормативтік-құқықтық реттеу және ұйымдастыру іс-шаралары) және бағдарламалар мен ерікті іс-шараларды қолдауға бағытталған құралдарды атап көрсетті [3].

М. Бехбергер және басқалары өз зерттеулерінде жаңартылатын энергия көздерін қолдау құралдарын олардың сұраныс пен ұсынысқа ықпалының бағдарлануы бойынша жіктейді [4].

Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау туралы Қазақстан Республикасының заңына сәйкес электр және (немесе) жылу энергиясын өндіру үшін жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды қолдау саласындағы мемлекеттік реттеу мынадай бағыттарда жүзеге асырылады [5]:

– жаңартылатын энергия көздері секторын дамытудың нысаналы көрсеткіштерін ескере отырып, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану нысандары орналастыру жоспарын бекітеді және іске асырады;

– тіркелген тарифтерді және шекті аукциондық бағаларды белгілейді;

– атаулы көмек ұсынылады;

– жаңартылатын энергия көздерін пайдалану саласында қазақстандық кадрларды даярлау мен оқытуға және ғылыми зерттеулер жүргізуге жағдайлар жасалады;

– техникалық реттеу жүргізіледі;

– жаңартылатын энергия көздерін пайдалану саласындағы нормативтік құқықтық актілерді қабылдау қамтылады.

Осы көрсетілген бағыттарды ескере отырып, жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды мемлекеттік реттеудің құралдарын анықтауға болады (1-сур. қара).

Дерек көзі. Автормен [5] негізінде әзірленді.

1-сурет. Қазақстан Республикасында жаңартылған энергия көздерін (ЖЭК) дамытуда қолданылатын мемлекеттік реттеу құралдары

Суреттегі мәліметтер көрсеткендей, Қазақстан Республикасында жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды мемлекеттік реттеу ең басты құралдар жиынтығынан тұрады: дамытудың нысаналы көрсеткіштері; тіркелген тарифтер; аукциондар; атаулы көмек; кадрларды даярлау; ғылыми зерттеулер жүргізу; техникалық реттеу және нормативтік құқықтық реттеу. Атаулы құралдар арқылы мемлекет жаңартылатын энергия көздерін қолдану арқылы қоршаған ортаны ластауды азайтады, электр және жылу энергиясы өндірісіндегі оның үлесін ұлғайту үшін мүмкіндік алады.

Әлемде жаңартылатын электр энергиясы көздерінің нарығы жылдам қарқынмен өсуде. Бұл бірқатар бағдарламалар мен электр энергетикасы секторында жаңартылатын энергия көздерін пайдалануды ынталандыру шараларын жүзеге асырудың арқасында жүзеге асырылады. Қолдаудың негізгі құралдарын жалпы алғанда қаржылық және қаржылық емес деп бөлуге болады.

Қолдаудың қаржы құралдары тиісті технологияларды дамыту үшін инвестициялық ынталандыру жасау арқылы жаңартылатын энергия көздерін игеруді көтермелеуге бағытталған. Тетіктердің кейбіреулері қаржылық қолдаудың жалпы құралдары болып табылады, ал басқалары жаңартылатын энергия көздерінен электр энергиясының сату бағасын электр энергиясының нарықтық бағасынан жоғары көтеруге арналған, ал жаңартылатын энергия көздері дәстүрлі көздермен бәсекелесе алатындай болуы керек (1-кесте).

1 - кесте

Жаңартылған энергия көздерін дамытуда қолданылатын мемлекеттік реттеудің қаржылық құралдары

Р/с №	Құралдар	Түсініктеме	Кеңінен қолданатын мемлекеттер
1	Квоталар жүйесі	Энергияны өткізетін кәсіпорындар үшін энергияны сатып алуда немесе өндіруде жаңартылатын энергия көздерінің міндетті үлесі	АҚШ, Үндістан
2	Аукциондар	Жаңартылатын энергия көздерінен электр энергиясының келісілген көлемін сатып алуға не аукционда сатып алынған жаңартылатын энергия көздерінің белгіленген қуатының белгілі бір көлемін пайдалана отырып, электр энергиясын өндіруге ұзақмерзімді келісімшарттар жасалатын жариялы сауда-саттық. Ұзақ мерзімді келісімшарттар тек баға өлшемдері негізінде беріледі	Бразилия, Уругвай, Үндістан
3	Тендер	Бірнеше талаптары бар аукциондар	Кения, Жапония
4	Жаңартылатын энергия көздері базасында жылумен жабдықтау жөніндегі міндеттемелер	Үй иелері үшін жаңартылатын энергия көздерінен жылыту үшін энергияны тұтынудың міндетті ең аз үлесі	Дания, Германия
5	Қосымша инвестициялық ынталар	Инвестициялық субсидиялар, кредиттер, төмендетілген пайыздық мөлшерлемелер, салық жеңілдіктері немесе салық төлеуден босату, ғылыми зерттеулерге арналған мемлекеттік шығындар және тағы басқалар	АҚШ, Германия, Франция

Дереккөзі. Автормен [6, 7] негізінде әзірленді.

Кесте мәліметтері көрсеткендей, жаңартылған энергия көздерін дамытуда қолданылатын қаржылық көрсеткіштер әртүрлі мемлекеттерде қолданылады. Мемлекеттік реттеудің қаржылық құралдарына квоталар жүйесін (АҚШ, Үндістан), аукциондарды (Бразилия, Уругвай, Үндістан), тендерді (Кения, Жапония), жаңартылатын энергия көздері базасында жылумен жабдықтау жөніндегі міндеттемелерді (Дания, Германия) және қосымша инвестициялық ынталарды (АҚШ, Германия, Франция) жатқызуға болады.

Қаржылық қолдаудың жалпы құралдары инвестициялық субсидияларды, кредиттік субсидияларды, төмендетілген пайыздық мөлшерлемелерді, салық жеңілдіктерін немесе салықтан босатуды және ғылыми зерттеулерге арналған мемлекеттік шығыстарды қамтиды. Электр энергиясының бағасын арттыру жөніндегі бағдарламалар баға негізіндегі, көлем және гибридтік негізіндегі бағдарламаларды қамтиды. Қосу тарифтері немесе сыйлықақы төлемдері – олар

жаңартылатын электр энергиясын өндіру және оны желіге беру үшін ұзақмерзімдік, тұрақты сыйақыны қамтамасыз ететін бағаға негізделген көтермелеу тетіктері болып табылады. Қосылу тарифтері тіркелген тариф бойынша немесе өзгермелі нарықтық үстеме қосу арқылы нарықтық мөлшерлеме бойынша өтемақы алуды көздейді.

Сараланған жеңілдікті тарифтің тағы бір танымал баламасына жаңартылатын энергия көздері қоржынының стандарттарын (*Renewable portfolio standard, RPS*) жатқызуға болады. Бұл стандарттар коммуналдық шаруашылықтарды жаңартылатын энергия көздері есебінен электр энергиясының белгілі бір үлесін өндіруге міндеттейді. Норманы орындамаған жағдайда коммуналдық шаруашылық сертификатталған электр энергиясын өндірушілерден жаңартылатын электр энергиясының жетіспейтін көлемін жабатын немесе айыппұл төлейтін сертификаттарды сатып алады. Осылайша, егер жеңілдікті тарифтерді енгізу кезінде жаңартылатын электр энергиясының бағасы, ал жаңартылатын энергия көздері қоржынының стандарттарын енгізу кезінде – жаңартылатын электр энергиясын өндіру көлемі реттеуге ұшырайды. Жаңартылатын энергия көздері қоржынының стандарттарын әдетте технологияны таңдау мен бағаны реттеуден құтылуды қалайтын еркін нарықтың жақтаушылары қолдайды. Іс жүзінде, әдетте, осы сызбаның көмегімен неғұрлым жетілген технологиялар қолдау табады.

Таза өлшеу жүйелері де (*net metering*) кеңінен таралған. Бұл жүйелер келесідей жұмыс істейді. Электр желісіне қосылған және бұл ретте жаңартылатын энергия көздері бойынша жабдығы бар тұтынушыларға (мысалы, үйдің шатырындағы күн панельдері немесе жел генераторы) арнайы есептеуіштер орнатылады, олар пайдаланушы желіден қандай электр энергиясының көлемін алғандығын, ал қайсысы желіге қойылғандығын жеке есептейді. Әрбір есептік кезеңнің соңында (әдетте ай) желіден алынған электр энергиясынан жеткізілген электр энергиясы шегеріледі және тұтынушы тек осы қалдық үшін ғана төлейді.

«Жасыл» баға қалыптастыру өте қызықты құрал болып табылады. Оның мәні – электр энергиясын тұтынушылар энергетикалық компанияға пайдаланылған электр энергиясы үшін оның құнынан сәл артық төлеуге мүмкіндік алады (электр энергиясының құны плюс сыйақы). Бұл қосымша қаражатты компания жаңартылатын энергетикаға инвестиция ретінде салады.

Әсіресе нарықты дамытудың бастапқы кезеңдерінде тікелей қаржылық қолдау және арзан несиелер беру маңызды емес. Кейбір елдерде, мысалы, Португалияда жаңартылатын электр энергиясын генерациялау үшін жабдықтарды сатып алуға пайызсыз несиелер ұсынылады.

М.С. Шклярук т.б. [8] сияқты ғалымдар жаңартылатын энергия көздерін дамытуды қолдау құралдарын төрт модуль бойынша бөледі: қолдау қағидатын айқындайтын элементтер (белгіленген төлем, нарықтық бағаға үстеме, квоталар, тендер), қолдау көлемін айқындайтын элементтер (бағаны белгілеу үлгісі, берілген бағаларды бейімдеу және басқалар), қолдау динамикасын айқындайтын элементтер (ұзақтық, қарқындылық, дегрессия) және қолдауға арналған шығындарды айқындайтын элементтер (қолдауды саралау, қаржыландыру, шығындарды өтеу тетігі және басқалар).

Басқа ғалымдардың пікірі бойынша [9, 10], бағаға (белгіленген тарифтер, баға үстемелері, қуаты үшін төлем), шығындарға (инвестициялық субсидиялар мен гранттар, салықтық жеңілдіктер, субсидиялау), көлемге (квоталар, жасыл стандарттар, стандарттар) негізделген жаңартылатын энергия көздерін қолдау құралдарын бөлу қабылданған.

Қаржылық емес құралдар нарыққа шығуды оңайлату және жаңартылатын энергия көздерін интеграциялау мақсатында қажетті инфрақұрылымды жақсарту жолымен жаңартылатын энергия көздерін игеруді ынталандырады (2-кесте).

Бұл құралдарды қолдану әртүрлі мемлекеттерде кеңінен таралған:

– жаңартылатын энергия көздерін пайдалануға қатысты ресми нысаналы көрсеткіштер (Еуроодақ елдері, АҚШ);

– нарыққа/ желіге қолжеткізу (Чили);

– таза өлшеу/ таза сатып алу/ сату жүйелері (Аустралия, АҚШ, Түркия);

– желіге басым қолжетімділік және қосылу үшін жеңілдікті тарифтер және желіге қуатты беру үшін үстеме (Германия, Италия);

– «жасыл» сертификаттар, жаңартылатын энергия көздерінің сертификаттары (Швеция, Норвегия).

Қаржылық емес құралдардың мысалдары жаңартылатын электр энергетикасын дамыту саласындағы мақсаттар туралы ресми ақпаратты таратуды, желілерге кепілдік қолжеткізуді, жеңілдік тарифтерді, таза өлшеу (*net metering*) және таза сатып алу/сату (*net billing*) жүйелерін қамтиды.

Желіге кепілді қолжеткізу тәуелсіз энергия өндірушілерге және жеке өндірушілерге, мысалы, үй шаруашылықтарына және өнеркәсіп кәсіпорындарына, желіге қосылу құқығын береді. Электр стансалары үшін желілерге кепілді қолжеткізу белгілі бір ең төменгі немесе ең жоғары қуат бойынша шектелуі мүмкін. Жеңілдіктік тарифтер желідегі кепілдік қолжетімділікке сүйенеді және электр қуатын өткізумен айналысатын компаниялардан электр энергиясын баламалы көздерден сатып алуды талап етеді.

2 - кесте

**Жаңартылған энергия көздерін дамытуда қолданылатын
мемлекеттік реттеудің қаржылық емес құралдары**

Р/с №	Құралдар	Түсініктеме	Кеңінен қолданатын мемлекеттер
1	Жаңартылатын энергия көздерін пайдалануға қатысты ресми нысаналы көрсеткіштер	Міндетті, сондай-ақ міндетті емес сипаттағы кеңейту жөніндегі мақсаттарды анықтау (технологиялық тұрғыдан нақты) және олар туралы ресми ақпаратты тарату	Еуроодақ елдері, АҚШ
2	Нарыққа/ желіге қолжеткізу	Қуаттылығы шектелуі мүмкін тәуелсіз энергия өндірушілері немесе энергия кәсіпорындары үшін желіге кепілді қолжеткізу	Чили
3	Таза өлшеу/таза сатып алу/ сату жүйелері	Жаңартылатын энергия көздерінен энергия өндірушілерге олар желіге берілетін және тұтынылатын энергия арасындағы айырманың таза құны өтелетін өтемақы тетіктері. Электр энергиясын өндірудің артығы энергияны болашақ тұтыну есебіне (таза өлшеу) тұтынушылық кредит ретінде есепке алынуы немесе келісілген ставка немесе тариф (таза сатып алу/сату) бойынша тікелей қаржылық өтемақы нысанында төленуі мүмкін	Аустралия, АҚШ, Түркия
4	Желіге басым қолжетімділік және қосылу үшін жеңілдікті тарифтер және желіге қуатты беру үшін үстеме	Электр энергиясын желіге жеткізуге жеңілдетілген тарифтер энергия өндіруші компаниялардың жаңартылатын энергия көздерінен электр энергиясын міндетті түрде сатып алуын білдіреді. Желіге электр энергиясын жеткізгені үшін тарифтер мен үстемеақылар желіге жаңартылатын электр энергиясын бергені үшін не тіркелген тарифтер (жеңілдікті тарифтер) бойынша не түзетілген нарықтық үстеме (желіге қуатты бергені үшін үстемеақы) қоса отырып, электр энергиясына нарықтық бағалар бойынша ұзақмерзімді тұрақты сыйақы алу мүмкіндігін қамтамасыз етеді	Германия, Италия
5	«Жасыл» сертификаттар, жаңартылатын энергия көздерінің сертификаттары	Квота жүйелерімен бірге жиі қолданылатын қайта берілетін сертификаттар. Сертификаттар өндірілген және сатып алынған жаңартылатын электр энергиясының әрбір бірлігіне шығарылады	Швеция, Норвегия

Дерек көзі. Автормен [6, 7] негізінде әзірленді.

Таза өлшеу және таза сатып алу/сату тетіктері тұтынушыларға тұтынылған энергия үшін шоттан желіге берілген электр энергиясының таза құнын шегеру мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Өндірістің артығы энергияны болашақ тұтыну есебіне несие түрінде (таза өлшеу жүйесі) не келісілген мөлшерлеме немесе тариф бойынша тікелей төлем түрінде (таза сатып алу/сату жүйесі) өтеледі.

Бірқатар зерттеушілердің ойынша [11], жаңартылатын энергетиканы мемлекеттік қолдау (сол сияқты кез келген басқа саланы қолдау) нарықтардың қабілетін төмендетеді, яғни тұтынушыларды тиімді ресурстарды таңдау мүмкіндігінен айырады.

Алайда дәстүрлі энергетиканың субсидия алатындығын ескерген жөн, ал қазба отынды пайдалану нәтижесінде пайда болатын қолайсыз сыртқы әсерлер іс жүзінде бағаланбайды және ескерілмейді, жаңартылатын энергетиканы дамудың ерте кезеңдерін қолдап тұру қажет, бірақ ұзақмерзімді кезеңде энергетиканы кез келген субсидиялаудан бастартуға ұмтылу керек.

Жаңартылатын энергия көздері саласындағы отандық саясатты әзірлеу кезінде халықаралық тәжірибені пайдалану бұрын басқа елдер жасаған көптеген қателіктерді болдырмауға мүмкіндік береді. Жаңартылатын энергия көздерін мемлекеттік қолдау құралдарын қолдануды зерттей отырып, келесі қорытындыларды жасауға болады:

– жаңартылатын энергия көздерінің мәселелерімен айналысатын ғылыми-зерттеу институттарының және ғылыми зертханалардың жұмысын күшейту қажет, олар бізге жаңартылатын энергия өндірісі нарығында жақсы орын алуға мүмкіндік береді;

– жаңартылатын энергия көздерін мемлекеттік қолдаудың қаржылық және қаржылық емес құралдарын нақты жіктеуді қолдану қажет;

– жаңартылатын энергия көздерін алу үшін, сондай-ақ жаңартылатын энергия көздерін іске асыру барысында жабдықтарды әзірлеу, жетілдіру және іске асырудың барлық кезеңдерінде олықылықтарға жол бермеу керек.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Marques A. Is renewable energy effective in promoting growth? / A. Marques, J. Fuinhas // *Energy Policy*. — Vol. 46. — July 2012. — P. 434–442.
- 2 Jäger-Waldau A. Photovoltaics and renewable energies in Europe / A. Jäger-Waldau // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. — Vol. 11. — No. 7. — September 2007. — P. 1414–1437.
- 3 Espey 2001 — Espey S. Internationaler Vergleich energiepolitischer Instrumente zur Förderung regenerativer Energien in ausgewählten Industrieländern. — Bremen, 2001. — 364 p.
- 4 Bechberger M. Erfolgsbedingungen von Instrumenten zur Förderung erneuerbarer Energien im Strommarkt. FFU-Report 01–2003 [Electronic resource] / M. Bechberger, S. Korner, D. Reiche // Forschungsstelle für Umweltpolitik, FU Berlin, 2003. — Access mode: http://userpage.fu-berlin.de/ffu/download/rep_2003-01.pdf.
- 5 Закон Республики Казахстан «О поддержке использования возобновляемых источников энергии» от 4 июля 2009 г. № 165-IV [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000165_.
- 6 Баринаова В.А. Перспективы развития возобновляемой энергетики в России и мире [Электронный ресурс] / В.А. Баринаова, Д.А. Лаитнер, Т.А. Ланьшина. — Режим доступа: <ftp://w82.ranepa.ru/rnp/wpaper/1857.pdf>.
- 7 Перспективы развития возобновляемой энергетики в регионе ЕЭК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/energy/se/pdfs/gere/GERE_November_2018/ECE_ENERGY_GE.7_2018-3.r.pdf
- 8 Шклярук М.С. Комплексный подход к оценке эффективности систем поддержки развития ВИЭ / М.С.Шклярук, Т.В. Малинина // Науч.-техн. ведомости Санкт-Петербургского гос. политехн. ун-та. — 2012. — № 4. — С. 222–224.
- 9 Копылов А.Е. Экономика ВИЭ / А.Е. Копылов. — М.: Грифон, 2015. — 192 с.
- 10 Lipp J. Lessons for effective renewable electricity policy from Denmark, Germany and the United Kingdom / J. Lipp // *Energy Policy*. — 2007. — Vol. 35. — Is. 11. — P. 5481–5495.
- 11 Liao C.H. A challenging approach for renewable energy market development / C.H. Liao, H.H. Ou, S.L. Lo, P.T. Chiueh, Y.H. Yua // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 15, No. 1, January 2011. pp. 787–793.

Т.К. Болысов

Современные инструменты государственного регулирования в области поддержки использования возобновляемых источников энергии

В статье рассмотрена роль инструментов (льготные тарифы, стандарты, кредитование, гранты и другие), применяемых для государственной поддержки развития возобновляемых источников энер-

гии. Автором статьи проанализированы дискуссионные аспекты классификации инструментов поддержки возобновляемых источников энергии: финансовые; институциональные; по ориентированности их влияния на спрос и предложение; основанные на цене, на затратах и на объеме. По мнению автора, в Республике Казахстан для развития возобновляемых источников энергии применяются различные инструменты государственного регулирования: целевые показатели развития, фиксированные тарифы, аукционы, адресная помощь, подготовка кадров, проведение научных исследований, техническое регулирование и нормативно-правовое регулирование. В статье особое внимание уделено рынку возобновляемых источников электроэнергии в мире, в котором для стимулирования использования возобновляемых источников энергии применяются финансовые и нефинансовые инструменты. В статье отмечено, что общие инструменты финансовой поддержки включают инвестиционные субсидии, кредитные субсидии, сниженные процентные ставки, налоговые льготы или освобождение от налогов и государственных расходов на научные исследования. По мнению автора, нефинансовые инструменты стимулируют освоение возобновляемых источников энергии путем улучшения необходимой инфраструктуры с целью упрощения выхода на рынок. Автором даны конкретные рекомендации по применению инструментов государственной поддержки возобновляемых источников энергии с учетом международного опыта.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, инструменты государственного регулирования, тарифы, льготы, гранты, аукционы, финансовые инструменты, нефинансовые инструменты.

T.K. Bolyssov

Modern instruments of state regulation in the field of support of renewable energy sources

In the article the role of instruments (preferential tariffs, standards, loans, grants, etc.) used for state support of renewable energy development is discussed. The author analyzes the controversial aspects of the classification of renewable energy support tools in terms of financial and institutional impact on supply and demand, which are based on price, cost and volume. In the Republic of Kazakhstan, according to the author, various instruments of state regulation are used for the development of renewable energy sources: target indicators of development, fixed tariffs, auctions, targeted assistance, training, research, technical regulation and legal regulation. The article focuses on the renewable energy market worldwide, where financial and non-financial instruments are used to stimulate the usage of renewable energy sources. The article highlights that common financial support tools include investment subsidies, credit subsidies, reduced interest rates, tax breaks or tax exemptions and government spending on research. According to the author, non-financial instruments stimulate the development of renewable energy sources by improving the necessary infrastructure to simplify market entry. Specific recommendations on the use of instruments of state support of renewable energy sources are given by the author taking into account international experience.

Keywords: renewable energy sources, instruments of state regulation, tariffs, grants, auctions, financial instruments, non-financial instruments.

References

- 1 Marques, A., & Fuinhas, J. (2012). Is renewable energy effective in promoting growth? *Energy Policy*, Vol. 46, July 2012, 434–442.
- 2 Jäger-Waldau, A. (2007). Photovoltaics and renewable energies in Europe. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 11, No. 7, September, 1414–1437.
- 3 Espey, S. (2001). Internationaler Vergleich energiepolitischer Instrumente zur Förderung regenerativer Energien in ausgewählten Industrieländern. Bremen.
- 4 Bechberger, M., Korner, S., & Reiche, D. (2003). Erfolgsbedingungen von Instrumenten zur Förderung erneuerbarer Energien im Strommarkt. FFU-Report 01-2003, Forschungsstelle für Umweltpolitik, FU Berlin. *userpage.fu-berlin*. Retrieved from http://userpage.fu-berlin.de/ffu/download/rep_2003-01.pdf.
- 5 Zakon Respubliki Kazakhstan O podderzhke ispolzovaniia vozobnovliaemykh istochnikov enerhii ot 4 iulia 2009 h. № 165-IV [Law of the Republic of Kazakhstan On support of renewable energy sources]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000165_ [In Russian].
- 6 Barinova, V.A., Lajtner, D.A., & Lan'shina, T.A. Perspektivy razvitiia vozobnovliaemoi enerhetiki v Rossii i mire [Prospects for the development of renewable energy in Russia and the world]. *w82.ranepa.ru*. Retrieved from <ftp://w82.ranepa.ru/rnp/wpaper/1857.pdf>.
- 7 Perspektivy razvitiia vozobnovliaemoi enerhetiki v rehione EJeK [Prospects for the development of renewable energy in the ECE region]. *unece.org*. Retrieved from http://www.unece.org/fileadmin/DAM/energy/se/pdfs/gere/GERE_November_2018/ECE_ENERGY_GE.7_2018-3.r.pdf [in Russian].

- 8 Shkljaruk, M.S., & Malinina, T.V. (2012). Kompleksnyi podkhod k otsenke effektivnosti sistem podderzhki razvitiia VIJe [Integrated approach to assessing the effectiveness of renewable energy development support systems]. *Nauchno-tehnicheskie vedomosti Sankt-Peterburhskogo gosudarstvennogo politekhnicheskogo universiteta*, 4, 222–224 [in Russian].
- 9 Kopylov, A.E. (2015). *Ekonomika VIJe [Economics of renewable energy]*. Moscow: Hrifon [in Russian].
- 10 Lipp, J. (2007). Lessons for effective renewable electricity policy from Denmark, Germany and the United Kingdom. *Energy Policy*, Vol. 35, Is. 11, 5481–5495.
- 11 Liao, C.H., Ou, H.H., Lo, S.L., Chiueh, P.T., & Yua, Y.H. (2011). A challenging approach for renewable energy market development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 15, No. 1, January, 787–793.

F. Kurbanov

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: 2881880@list.ru)*

Theoretical approaches of development of energy saving projects in the modern world

In the article the need to develop energy-saving projects in connection with the annual increase in energy consumption is revealed. The author of the article notes that the development and implementation of energy-saving projects depends largely on the availability of investment resources and energy-saving measures focused on obtaining resource savings through energy audit and analysis of energy efficiency indicators. In the article, all energy-saving measures are divided into two groups: technical and economic. The author reveals the following features of the activity direction on energy saving: project activity, procurement activity, research work, organizational and technical activity, investment activity and others. It might also be highlighted that different criteria can be used as a benchmark for energy conservation. The most common reference point for control actions is the direction of energy saving. This direction of energy saving is known as the probable saving of energy and energy resources as a result of the implementation of a set of energy saving measures, which includes the involvement of renewable energy sources in the economic turnover and the reduction of consumption of expensive and scarce resources.

Keywords: energy saving project, energy saving, energy saving measures, energy saving potential, technological potential, economic potential, market potential.

One of the main problems of the modern economy is the modernization of energy and energy efficiency. Every year, there is an increase in energy consumption despite the implementation of strategic documents in the field of energy saving. Meeting the demand becomes a challenging priority and thus there is a need to develop energy-saving projects.

Development and implementation of energy-saving projects depend largely on the availability of investment resources. However, in terms of limited financial resources for the implementation of the portfolio of projects and energy-saving measures, it is necessary to develop methodological tools, which allow to identify crucial areas of energy saving and to choose the most important activities and projects that affect resources.

The main prerequisites for the formation of energy saving projects and activities are: a significant share of expenditure in the cost of production; determining of the connection of energy consumption with other resources of the enterprise; systematization, on the basis of this connection, design solutions and their assessment; requirements for the methodology of energy resources regulation on the basis of project activities.

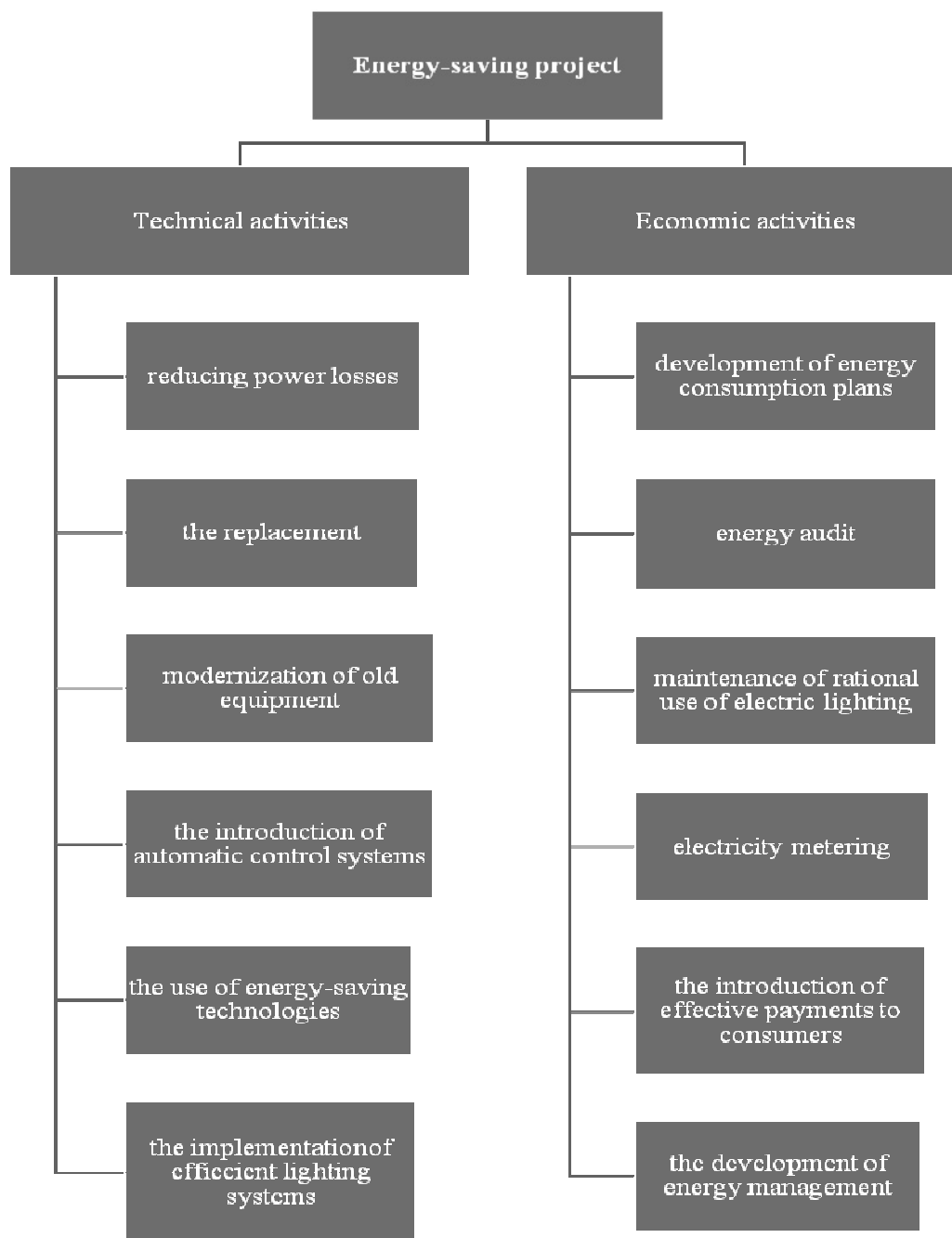
According to D.E. Abdullazyanov, the energy saving project is a complex of technical and economic measures aimed at ensuring energy saving. [1]

In modern conditions, the main result of the implementation of energy-saving projects is not additional revenue, but money savings as a result of improving the efficiency of fuel and energy resources, reducing material costs, saving investment and labor resources. In this regard, energy-saving projects are determined by a set of measures aimed at obtaining resource savings through energy audits and analysis of energy efficiency indicators.

Adhering to the opinion of different scientists [2, 3] we believe that the energy-saving project includes technical and economic measures (Fig. 1). Thus, it is necessary to consider that development of actions for energy saving projects is carried out for each enterprise individually. It is a final product of fruitful work — result of energy inspection along with development of the energy passport of the enterprise. Therefore, the development and implementation of energy-saving projects is a complex and systematic task associated with cost reduction through the implementation of energy-efficient measures.

As it can be seen all the activities can be divided into two groups: technical and economic.

The first group is related to the activities, namely the installation of additional energy-saving equipment, the replacement or modernization of old equipment for new, energy surveys, elimination of leaks and aimless consumption of energy resources, the introduction of automatic control systems, insulation of enclosing structures, replacement of lighting systems, etc.

Note. Compiled by the author [1, 2, 3].

Figure 1. The main measures for the formation of energy saving projects

The second group is represented by activities, the need for which is due to the requirements of the relevant regulatory and policy documents, measures to restore elementary order in energy use, measures to develop a new style of energy saving, the development of energy management system in the enterprise, the development of instructions for the organization of accounting and control of energy consumption and others.

Implementation of energy-efficient measures at any cost means only one thing — the insane waste of resources. The issues of implementation of energy-saving measures at the enterprise should be resolved within the requirements of economic feasibility and technical reliability, compliance with technological parameters and ensuring the necessary comfort.

The analysis of works on the economy of energy saving shows that there are many definitions of the concept of «energy saving». However, there is no clear and consistent definition, as most definitions focus on technical aspects, which does not fully characterize the essence of the category.

According to the law of the Republic of Kazakhstan «On energy saving and energy efficiency» the term «energy saving» is interpreted as «implementation of organizational, technical, technological, economic and other measures aimed at reducing the amount of energy resources used» [4].

Golovanova L.A. believes that energy saving is the process of rational use of energy resources and involvement of renewable energy sources in the economic turnover in order to ensure energy-efficient economic development and improve the welfare of the population of the country and its regions, as well as the preservation of the ecosystem and non-renewable energy resources for future generations [5].

According to E.V. Mataras and L.V. Olekhovich [6], «energy saving means the transition to energy-efficient technologies in all sectors of the economy, including the fuel and energy complex, and, above all, energy-intensive industries, as well as the utilities sector». However, the term «energy efficiency» needs to be clarified in this definition.

Mozhina I.V. adheres to the point of view that energy saving is «actions for the implementation of legal, organizational, scientific, industrial, technical and economic measures aimed at the effective use of energy resources and involvement in the economic turnover of renewable energy sources» [7].

V.S. Stepanov also considers energy saving as a consequence of increasing the efficiency of energy use, but does not give an exact definition [8].

From the position of B.V. Kopeikin and E.A. Smirnov, energy saving should be aimed at saving fuel by saving specific types of energy in the stages of its processing [9]. In this definition, the technical approach is obvious, which does not fully reveal the essence of the category.

Many modern authors focus on attracting renewable energy sources, giving a definition of the concept of «energy saving» and «energy efficiency», along with the use of definitions from the current legislation. For example, N.N. Sergeyev indicates the following characteristics of the category «energy saving»:

- reduction of final specific consumption of energy resources;
- efficient use of non-renewable natural energy resources;
- attraction of renewable energy sources in economic activity [10].

It can be noted that the first sign — a decrease in specific consumption — might be attributed to the results of activities, as it can be achieved only via the implementation of some activities. While the second and third signs are activities related to energy saving.

The course of the implementation of energy saving policy in the enterprise can be developed in several alternative energy efficiency projects. Separation of energy-saving measures into projects is advisable when using several types of energy resources at the enterprise.

Energy saving is a very diverse field of activity. Karpenko M.S. identifies the following activities for energy saving: project activities, procurement activities, research and other [11].

Areas of energy saving activities include various types (Fig. 2).

The following features are typical for the direction of energy saving activity:

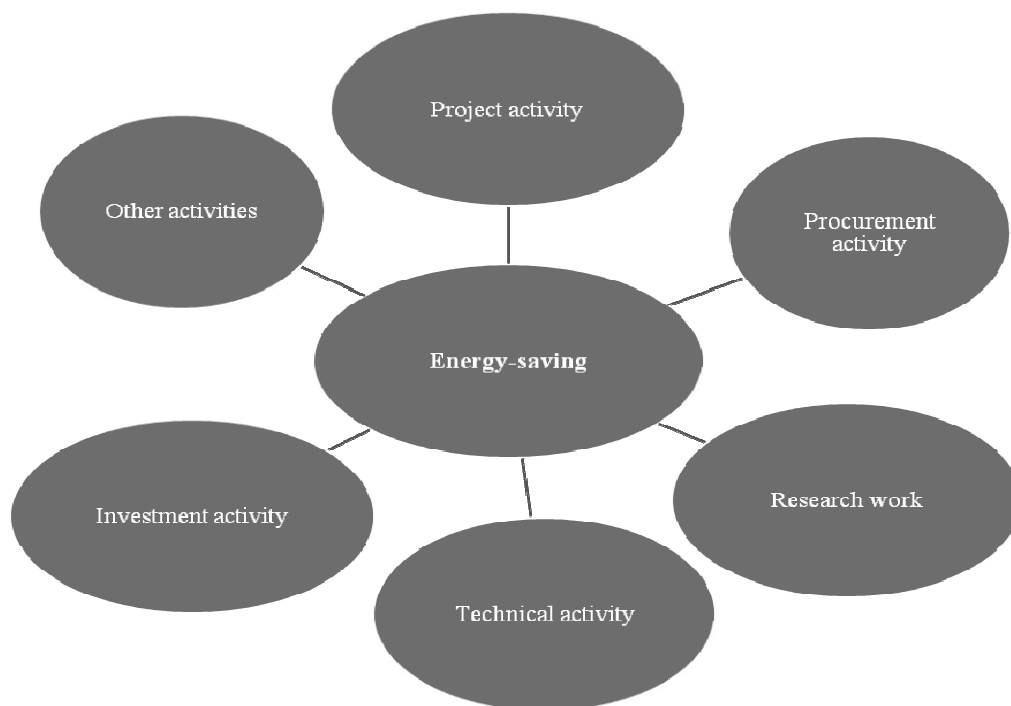
- project activities are carried out on the basis of a comprehensive and thorough analysis at the stage of project development. This activity is characterized by the presence of a clear pre-defined plan, minimizing risks and deviations from it, effective change management;

- procurement activities consist of energy efficiency requirements for the supplied materials and equipment. In the process of its implementation, technical and technological alternatives, terms of development and implementation of energy-saving measures, technological availability of energy-efficient equipment and technologies are studied;

- research work is related to the search for solutions aimed at improving the efficiency of use of all types of energy resources;

- organizational and technical activities related to the development and maintenance of stages of project implementation, ensuring interaction and coordination of actions of project participants in the field of energy saving and energy efficiency at the enterprise;

- investment activity is considered as a unity of two interrelated processes: the investment process and the process of functioning of the production facility. The efficiency assessment is carried out on the basis of comparison of the received profit with investment costs.

Note. Compiled by the author on [10, 11].

Figure 2. Areas of energy saving activities

Practically, all services of the enterprise, all personnel, including a management structure, thus processes and business communications on an energy-saving can be involved in activity integrated into general production processes. The above causes the risks typical for complex control systems of production processes, one of which, of course, is the energy management system in the enterprise.

It might also be noted that different criteria can be used as a benchmark for energy conservation. The most common reference point for control actions is the energy saving potential, i.e. reserves that can be mastered in time.

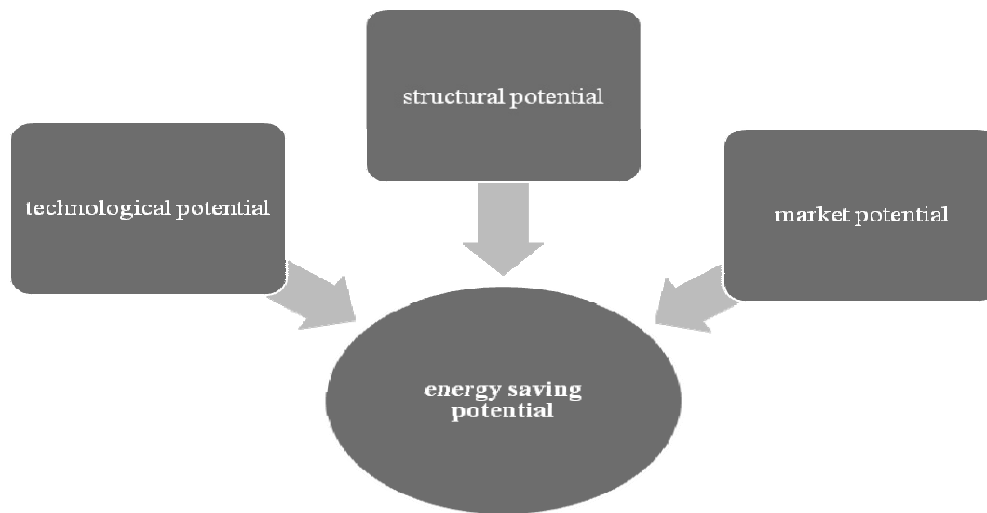
To quantify the maximum possible results of energy-saving activities introduced characteristic energy saving potential. The following definitions are given in the literature:

1) reserves that can be mastered in time. In addition, the energy saving potential is characterized by such indicators as energy resource saving, replacement of a certain resource by cheaper and less scarce [12];

2) the possibility of reducing energy consumption as a result of the full implementation of economically feasible energy-saving measures. The authors have differentiated the types of energy saving potential according to the degree of taking into account various restrictions in its implementation, namely the allocation of economic, technological and market potential of energy saving [13];

3) the maximum loss of fuel, heat, mechanical and electrical energy at the level of installation, cycle, shop, plant, which may be fully or partially returned to the energy cycle through appropriate energy-saving measures. By the nature of the measures necessary to realize the potential of energy saving, it distinguishes three components: technological, structural and technical [14].

Legislative acts under the potential of energy saving understand the likely savings in energy and energy resources as a result of the implementation of a set of energy saving measures, including the involvement in the economic turnover of renewable energy sources and reducing the consumption of expensive and scarce resources. In this regard, we believe that the energy saving potential includes: technological potential, structural potential and market potential (Fig. 3).

Note. Compiled by the author on [13, 14].

Figure 3. Structure of energy saving potential

The technological potential of energy saving is characterized by an increase in the efficiency of production, preparation, transportation and consumption of energy resources and, accordingly, a decrease in the energy intensity of products and services through the introduction of advanced energy-efficient technologies.

Structural potential characterizes the reduction of the share of energy-intensive industries and industries in energy, manufacturing and transport through the development of knowledge-intensive industries and industries with low energy and material intensity.

The market potential of energy saving is due to the market situation at the time of making management decisions on the implementation of energy saving measures.

Known problems of practical implementation of energy-saving measures can be considered as limitations or criteria for the choice of an approach to assessing the potential. In turn, the results of comparing the effectiveness of possible energy saving measures may serve as a basis for a comparative analysis of various technical methods of calculating the energy saving potential.

Thus, according to the results of the study of the theoretical essence of the development of energy-saving projects, the following conclusions can be drawn:

- energy-saving projects are determined by a set of measures aimed at obtaining resource savings through an energy audit. All actions can be divided into two groups: technical (the actions connected with installation of the additional power saving-up equipment, with replacement or modernization of the old equipment on new) and economic (the actions connected with need of development of system of power management at the enterprise, development of instructions on the organization of accounting and control of power consumption and others);

- energy saving is a very diverse area of activity. For directions for energy saving activities have the following characteristics: project activities, procurement activities, research work, technical-organizational activities, investment activities and others;

- energy saving potential is realized through specific energy saving measures. Therefore, any numerical value of the potential is not an absolute criterion for the adoption of drastic measures and is declared at the initial stage of the energy audit in order to select areas for further examination, promising, in the sense of the subsequent development of energy-saving measures.

References

- 1 Абдуллазянов Д.Э. Методические подходы к выбору и реализации проектов и мероприятий энергосбережения промышленного предприятия / Д.Э. Абдуллазянов // Казан. экон. вестн. — 2014. — № 4(12). — С. 54–60.
- 2 Гальперина З.М. Экономический анализ эффективности проектов в области энергосбережения и повышения энергетической эффективности [Электронный ресурс] / З.М. Гальперина. — Режим доступа:

<https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskii-analiz-effektivnosti-proektov-v-oblasti-energoberezeniya-i-povysheniya-energeticheskoy-effektivnosti>

3 Данилова О.Л. Практическое пособие по выбору и разработке энергосберегающих проектов / О.Л. Данилова, П.А. Костюченко. — М.: Технопромстрой, 2006. — 668 с.

4 Закон Республики Казахстан «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» от 13 января 2012 г. № 541-IV [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000541>

5 Голованова Л.А. Управление энергосбережением при проектировании и строительстве зданий (на примере Хабаровского края) / Л.А. Голованова. — Хабаровск: Хабар. гос. техн. ун-т, 2000. — 205 с.

6 Матарас Е.В. Реализация основных процессов энергосбережения в Республике Беларусь [Электронный ресурс] / Е.В. Матарас, Л.В. Олехнович // Студенческий вестн. — 2007. — № 10. — Режим доступа: <http://www.bru.mogilev.by>.

7 Можина И.В. Формирование стратегии энергосбережения на предприятиях электроэнергетической отрасли промышленности: дис. ... канд. экон. наук / И.В. Можина. — Орел, 2003. — 150 с.

8 Степанов В.С. Потенциал и резервы энергосбережения в промышленности / В.С. Степанов, Т.Б. Степанова. — Новосибирск: Наука; Сибир. отд-ние, 1990. — 248 с.

9 Копейкин Б.В. Эффективность энергосбережения: опыт ПО «Невский завод им. Ленина» / Б.В. Копейкин, Е.А. Смирнов, Г.С. Багиев. — Л.: Энергоатомиздат, 1985. — 112 с.

10 Сергеев Н.Н. Методологические аспекты энергосбережения и повышения энергетической эффективности промышленных предприятий: моногр. — Ижевск: Изд-во Удмурт ун-та, 2013. — 116 с.

11 Карпенко М.С. Учёт факторов риска и неопределённости при реализации энергосберегающих проектов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchyot-faktorov-riska-i-neopredelyonnosti-pri-realizatsii-energoberegayuschih-proektov>

12 Грушин А.В. Совершенствование методического обеспечения разработки программы энергосбережения на промышленном предприятии: дис. ... канд. экон. наук / А.В. Грушин. — Казань, 2003. — 139 с.

13 Макаров А.А. Возможности энергосбережения и пути их реализации / А.А. Макаров, В.П. Чупятов // Теплоэнергетика. — 1995. — № 6. — С. 2–6.

14 Ушаков В.Я. Потенциал энергосбережения и его реализация на предприятиях ТЭК: учеб. пос. / В.Я. Ушаков, Н.Н. Харлов, П.С. Чубик; Томский политехнический университет. — Томск: Изд-во Томс. политехн. ун-та, 2015. — 283 с.

Ф. Курбанов

Қазіргі жағдайдағы энергия үнемдеу жобаларын дамытудың теориялық жақтары

Мақалада энергия тұтынудың жыл сайынғы ұлғаюына байланысты энергия үнемдейтін жобаларды әзірлеу қажеттілігі ашылған. Мақала авторы энергия үнемдеу жобаларын әзірлеу және іске асыру көп жағдайда энергетикалық аудит жүргізу және энергетикалық ресурстарды пайдалану тиімділігінің көрсеткіштерін талдау жолымен ресурстарды үнемдеуге бағытталған инвестициялық ресурстар мен энергия үнемдеу шараларының болуына байланысты екенін атап өткен. Мақалада барлық энергия үнемдеу шаралары екі топқа бөлінген: ұйымдық-техникалық және ұйымдық-экономикалық. Мақала авторы энергия үнемдеу бойынша қызмет бағытының мынадай ерекшеліктерін анықтады: жобалау қызметі, сатып алу қызметі, ғылыми-зерттеу жұмысы, ұйымдастыру-техникалық қызметі, инвестициялық қызметі және тағы басқалар Сондай-ақ энергия үнемдеудің бағыты ретінде түрлі өлшемдер қолданылуы мүмкін. Басқару әсерлері үшін неғұрлым жиі бағдар ретінде энергия үнемдеу әлеуеті, яғни уақыт бойынша игерілуі мүмкін резервтер қызмет етеді. Энергия үнемдеу әлеуеті деп энергия үнемдеу жөніндегі іс-шаралар кешенін іске асыру нәтижесінде энергия мен энергетикалық ресурстарды ықтимал үнемдеуді түсінеді, оның ішінде жаңартылатын энергия көздерін шаруашылық айналымға тарту және қымбат және тапшы ресурстарды тұтынуды қысқарту. Сондықтан, мақаланың авторының ойынша, энергия үнемдеу әлеуетінің құрылымына технологиялық әлеует, құрылымдық әлеует және нарықтық әлеует кіреді.

Кілт сөздер: энергия үнемдейтін жоба, энергия үнемдейтін іс-шаралар, энергия үнемдейтін әлеует, технологиялық әлеует, құрылымдық әлеует, нарықтық әлеует.

Ф. Курбанов

Теоретические аспекты развития энергосберегающих проектов в современных условиях

В статье раскрыта необходимость разработки энергосберегающих проектов в связи с ежегодным увеличением потребления энергии. Автор статьи отмечает, что разработка и реализация энергосберегающих проектов зависят во многом от наличия инвестиционных ресурсов и энергосберегающих ме-

роприятий, направленных на получение экономии ресурсов путем проведения энергетического аудита и анализа показателей эффективности использования энергетических ресурсов. В статье все энергосберегающие мероприятия разделены на две группы: организационно-технические и организационно-экономические. Автором статьи выявлены следующие особенности направления деятельности по энергосбережению: проектная деятельность, закупочная деятельность, научно-исследовательская работа, организационно-техническая деятельность, инвестиционная деятельность и др. Необходимо также отметить, что в качестве ориентира энергосбережения могут использоваться различные критерии. Наиболее часто ориентиром для управляющих воздействий служит потенциал энергосбережения, то есть резервы, которые могут быть освоены во времени. Под потенциалом энергосбережения понимают вероятную экономию энергии и энергетических ресурсов в результате реализации комплекса мероприятий по энергосбережению, в числе которых — вовлечение в хозяйственный оборот возобновляемых источников энергии и сокращение потребления дорогих и дефицитных ресурсов. Поэтому автор статьи в структуру потенциала энергосбережения включает технологический, структурный и рыночный потенциалы.

Ключевые слова: энергосберегающий проект, энергосбережение, энергосберегающие мероприятия, потенциал энергосбережения, технологический потенциал, структурный потенциал, рыночный потенциал.

References

- 1 Abdullazjanov, D.E. (2014). Metodicheskie podkhody k vyboru i realizatsii proektov i meropriatii enerhosberezheniia promyshlennogo predpriiatiia [Methodical approaches to the selection and implementation of projects and measures of energy saving of industrial enterprises]. *Kazanskii ekonomicheskii vestnik*, 4(12), 54–60 [in Russian].
- 2 Gal'perina, Z.M. Ekonomicheskii analiz effektivnosti proektov v oblasti enerhosberezheniia i povysheniia enerheticheskoi effektivnosti [Economic analysis of the efficiency of projects in the field of energy saving and energy efficiency]. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskii-analiz-effektivnosti-proektov-v-oblasti-energosberezheniya-i-povysheniya-energeticheskoy-effektivnosti> [in Russian].
- 3 Danilova, O.L., & Kostjuchenko, P.A. (2006). Prakticheskoe posobie po vyboru i razrabotke enerhosberezhaiushchikh proektov [Practical guide to the selection and development of energy-saving projects]. Moscow: Tehnoproimstroii [in Russian].
- 4 Zakon Respubliki Kazakhstan «Ob enerhosberezhenii i povyshenii enerhoeffektivnosti» ot 13 ianvaria 2012 hoda No. 541-IV [Law of the Republic of Kazakhstan «On energy saving and energy efficiency» from January 13, 2012 541-IV № 541-IV]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000541> [in Russian].
- 5 Golovanova, L.A. (2000). *Upravlenie enerhosberezheniem pri proektirovanii i stroitelstve zdanii (na primere Khabarovskogo kraia)* [Energy saving management in the design and construction of buildings (on the example of the Khabarovsk territory)]. Khabarovsk: Khabarovskii gosudarstvennyi tekhnicheskii universitet [in Russian].
- 6 Mataras, E.V., & Olekhovich, L.V. (2007). Realizatsiia osnovnykh protsessov enerhosberezheniia v Respublike Belarus [Implementation of the main energy saving processes in the Republic of Belarus]. *Studencheskii vestnik*, No. 10. Retrieved from <http://www.bru.mogilev.by> [in Russian].
- 7 Mozhina, I.V. (2003). Formirovanie strategii enerhosberezheniia na predpriiatiakh elektroenerheticheskoi otrasli promyshlennosti [Formation of energy saving strategy at the enterprises of electric power industry]. *Candidate's thesis*. Orel [in Russian].
- 8 Stepanov, V.S., & Stepanova, T.B. (1990). *Potentsial i rezervy energosberezheniia v promyshlennosti* [Potential and reserves of energy saving in industry]. Novosibirsk: Nauka; Sibirskoe otdelenie [in Russian].
- 9 Kopeikin, B.V., Smirnov, E.A., & Bagiev, G.S. (1985). *Effektivnost enerhosberezheniia: opyt PO «Nevskii zavod imeni Lenina»* [The efficiency of energy saving: the experience AT the «Nevsky Zavod imeni Lenina»]. Leningrad: Enerhoatomizdat [in Russian].
- 10 Sergeev, N.N. (2013). Metodologicheskie aspekty enerhosberezheniia i povysheniia enerheticheskoi effektivnosti promyshlennykh predpriiati [Methodological aspects of energy saving and energy efficiency of industrial enterprises]. Izhevsk: Izdatelstvo Udmurtskogo universiteta [in Russian].
- 11 Karpenko, M.S. Uchet faktorov riska i neopredelennosti pri realizatsii enerhosberezhaiushchikh proektov [Taking into account risk factors and uncertainty in the implementation of energy-saving projects]. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/uchyot-faktorov-riska-i-neopredelennosti-pri-realizatsii-energosberegayuschih-proektov> [in Russian].
- 12 Grushin, A.V. (2003). Sovershenstvovanie metodicheskogo obespecheniia razrabotki proqrammy enerhosberezheniia na promyshlennom predpriiati [Improvement of methodological support for the development of energy saving programs in the industrial enterprise]. *Candidate's thesis*. Kazan [in Russian].
- 13 Makarov, A.A., & Chupjatov, V.P. (1995). Vozmozhnosti energosberezheniia i puti ikh realizatsii [Energy saving opportunities and ways of their realization]. *Teploenerhetika*, No. 6, 2–6 [in Russian].
- 14 Ushakov, V.Ja., Harlov, N.N., & Chubik, P.S. (2015). Potentsial enerhosberezheniia i eho realizatsiia na predpriiatiakh TEK [Energy saving potential and its realization at the fuel and energy complex enterprises: textbook]. Tomskii politekhnicheskii universitet. Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo politekhnicheskogo universiteta [in Russian].

Y.A. Zhussupov

*Phd student, Kazakh University of economics, finance and international trade, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: erzhan2000@yandex.ru)*

Technologies and mechanisms of sustainable development of agriculture of the Republic of Kazakhstan

In the article the features of the formation and development of innovative market relations in the agricultural sector that predetermine the development of institutional factors affecting the revitalization of entrepreneurial activity in this field of activity are introduced. The introduction of new technological solutions for the processing of agricultural products, as well as infrastructural changes in the field of technological equipment of production can significantly increase the potential for economic growth in the agro-industrial complex. It should be noted that the agriculture of the Republic of Kazakhstan for most elements of the specialization of agricultural production is concentrated in the field of activity of peasant and private farms. In recent years, thanks to the participation of the state in the framework of development programs, much has been done to support small and medium-sized businesses, including in agriculture. Thus, the doctrine of agro-industrial security is currently more expressive and stable compared with the previous post-crisis period. The agricultural sector has sharp differences from other sectors of the economy, first of all, its dependence on soil and climatic conditions. As a result, agriculture cannot develop steadily without adequate state support. State support is provided in order to increase the economic efficiency of agricultural production.

Keywords: agro-industrial complex, agriculture, agrarian sector, economy, development, infrastructure, technological solutions, growth potential, entrepreneurship, business, government support.

Sustainable development of the agro-industrial complex is a priority in the process of forming efficient agricultural production that is able to fully ensure the food security of the domestic market, as well as partially offer its products for export.

Features of the formation and development of innovative market relations in the agricultural sector predetermine the development of institutional factors affecting the activation of entrepreneurial activity in this field of activity. The introduction of new technological solutions for the processing of agricultural products, as well as infrastructural changes in the field of technological equipment of production, can significantly enhance the potential for economic growth in the agro-industrial complex. It should be noted that the agriculture of the Republic of Kazakhstan for most elements of the specialization of agricultural production is concentrated in the area of activity of peasant and private farms.

In recent years, thanks to state participation in the framework of development programs, quite a lot has been done in support of small and medium-sized businesses, including in agriculture. Thus, the doctrine of agro-industrial security is currently more expressive and stable in comparison with the previous post-crisis period.

The scientific basis of economic transformations in the functioning of integrated structures in the agro-industrial complex involves the use of resource-saving technologies, the mobilization of innovative technological solutions in infrastructure development, but the greatest effectiveness, in our opinion, is contained precisely in the complementary dependence of production on an efficient distribution system. The complex profile of agriculture cannot be initially considered effective without the formation of such a distribution system, and even less so to make it export-oriented. At the same time, it is necessary to state the serious structural changes that have taken place in the agro-industrial complex since the end of 2014, when the agro-industrial complex had to activate itself, strengthening its position in the framework of national security.

The gradual transformation of land relations in the Republic of Kazakhstan, focused on a market economy and the development of business activities of citizens, enterprises and organizations, is one of the most important tasks of state policy. Land relations are regulated by a system of political, socio-economic, legal and technical measures implemented by the state. Currently, in Kazakhstan, with the mass irrational land use, the presence of abandoned and unused lands, an artificial shortage of land has been created, which adversely affects the development of the agro-industrial complex.

The agro-industrial complex is a complex of industries that have close economic and industrial relations, specializing in the production of agricultural products, their processing and storage, as well as

providing agriculture and the processing industry with the means of production. The branches of the agro-industrial complex are united by a single ultimate function — supplying the country with food and agricultural raw materials. There are three spheres in the structure of the agro-industrial complex: 1) industries supplying the means of production for agriculture and related industries, as well as carrying out production and maintenance services for agriculture; 2) agriculture; 3) industries engaged in processing and bringing agricultural products to the consumer (harvesting, processing, storage, transportation, sale). The balanced development of all parts of the agro-industrial complex is a necessary condition for solving the problem of providing the country with food and agricultural raw materials.

The agricultural sector has sharp differences from other sectors of the economy, primarily its dependence on soil and climatic conditions. As a result, agriculture is not able to develop steadily without adequate state support. State support is provided in order to increase the economic efficiency of agricultural production. Indicators of the effective use of state funds are: an increase in the productivity of fields and farms, as well as ensuring the profitability of all branches of agricultural production. An important problem impeding the normal, balanced development of the whole complex is the underdevelopment of the market of means of production [1].

In the conditions of market relations, the supply of the necessary material and technical means is carried out through direct relations with manufacturers, through wholesale intermediaries, as well as by purchasing through an organized market infrastructure (commodity exchanges, auctions, fairs, etc.). The formation of the market of means of production, the improvement of the quality of the products of the branches of the first sphere is necessary for the creation of highly efficient agricultural production in Kazakhstan. Agriculture is a very special area of production. The land, unlike other means of production, is not a product of human labor, the size of the land cannot be increased. When used properly in agriculture, the land not only does not lose its qualities, but even improves them, while all other means of production are gradually becoming obsolete morally and physically, being replaced by others. The earth, being the universal means of production, acts both as a means of labor and as an object of labor. The functioning of the agricultural sector depends on the natural conditions that lead to the uneven use of labor during the year, the uneven supply of products and cash income throughout the year. The influence of natural factors also affects the cultivation of certain crops in appropriate environmental conditions. Achievements of science and technology make it possible to weaken the influence of natural conditions, but only to certain limits and in the presence of other factors. Socio-demographic factors are extremely important for the development of agriculture.

The specialization of agriculture is influenced by the ratio between urban and rural population. In addition, the population provides reproduction of labor resources for the industry. Depending on the availability of labor resources, taking into account the labor skills of the population, this or that agricultural production is developing, which is characterized by unequal labor-intensiveness. The most labor-intensive is the production of vegetables, potatoes, sugar beet and other industrial crops, some livestock industries. The use of specialized qualified personnel contributes to the growth of labor productivity, reducing labor costs for the production of these products. Increased population migration in a number of regions currently limits the production of labor-intensive products. The location and specialization of agricultural production are also influenced by the interests of the local population, which in the past were not sufficiently taken into account [2].

The most significant economic factors of placement and specialization of agricultural production include:

1. The location of farms in relation to sales markets and the availability of processing enterprises, containers for storing raw materials and final products, the quality of vehicles and means of communication. The types of agricultural products differ sharply in their transportability. This largely determines the creation of suburban and resource zones around major cities and enterprises of the processing industry. The presence of large settlements creates a high population density, determines the specialization of agricultural enterprises in the production of fresh milk, eggs, potatoes, vegetables and other low-transportable products. The nature and condition of the railways also have a direct impact on the location of industries and the specialization of agriculture. Production of products that are easy to transport, can be concentrated in places where it is most effective. The ability to transport products in large volumes also causes cheaper transportation.

2. Created production potential of agriculture: reclaimed land, livestock of productive livestock, agricultural buildings, industrial buildings, etc.

3. Area of agricultural land, their structure: the size of arable land and farmland per capita.

4. The economic efficiency of agricultural production, determined by a system of indicators, the main of which are the yield of agricultural products and gross income per unit of land area and unit of material and labor costs, profitability of production. It should be noted that the combination of all the factors of placement and specialization of agriculture under consideration affects economic efficiency.

5. Features and stability of interregional relations in the production and exchange of agricultural products. The possibility of purchasing agricultural products, their warranties create the basis for the development in certain regions of only those branches of agriculture for which there are most favorable conditions. Of course, this takes into account the costs of purchasing the necessary agricultural products, their transportation in comparison with the costs of its production in the region.

6. The security of agriculture means of production supplied by industry. The conformity of the price level for these industrial products with the price level for agricultural raw materials and products of its processing.

7. Size of agricultural enterprises. For example, small farms limit the possibilities of specialization. There are two ways to increase the production of agricultural products — extensive, i.e. by increasing the area under crops, increasing the number of livestock without upgrading the material and technical basis, and intensively envisaging an increase in the yield of products per unit area as a result of the use of more efficient means of production and the use of the achievements of scientific progress. The possibilities of extensive development are almost exhausted, so intensification is the most effective and only possible way to develop production. The main areas of intensification are: integrated mechanization, chemicalization of agriculture, land reclamation, increasing the energy intensity of labor in agriculture, and improving the production technologies used. Intensification is carried out on the basis of deepening the specialization of agricultural production, the further development of agro-industrial integration.

The integration of domestic sectoral enterprises involves the creation of innovative processing facilities that provide a competent distribution system, since production in agriculture suffers a certain amount of losses, it is not having a rational system of product distribution. In this plan, it should be noted that in the final cost of the product from 20 to 70 % are the costs of bringing the finished product to the final consumption zone. These characteristics are particularly relevant for agricultural production, which, due to the seasonality and low threshold of product safety, has a high level of losses. Even a stable yield and high stability in the development of rural areas cannot be complex and effective a priori without a rational scientifically verified and practically developed distribution system.

In recent years, the development of agricultural cooperation has become widespread in the format of peasant farms, which, thanks to vertical and horizontal integration, have been able to strengthen their positions in investment and credit, technical, technological and infrastructure provision.

Considering of the agro-industrial complex from the point of view of balance in ensuring food security and the development of the domestic economic complex, we should note the reality and the primacy of state participation in supporting, cooperating and subsidizing import substitution programs, which significantly affected the possibility of adaptive economic growth in the agricultural complex. The cooperation of agricultural enterprises, the state and banking institutions in practice has yielded the desired results, which in a relatively short period of time have significantly transformed the domestic market of agricultural food, providing domestic goods with missing goods.

Considering of the development of agriculture in the Republic of Kazakhstan in terms of the cyclical nature of the recent crises, which, from our point of view, will be most effective from the economic side and will provide an opportunity to explain the dynamics of interpretation of the growth in the identification of agricultural production. Since 1998, it is possible to state the development of import substitution programs. In this context, it should be noted that due to the reduction in the volume of imports in the parameters of 15–20 %, many inefficiently used production facilities in agriculture were able to be activated. It should be noted that since 1999, due to the processes of intensification of domestic production, an increase in industrial activity and entrepreneurial business was initiated, which affected the total GDP, compared with previous years, in which, in scientific understanding, the Russian market of food and non-food products was more saturated with imported products [3].

Then after a decade in 2008–2009. The Republic of Kazakhstan is experiencing the next crisis, in connection with which there has been an increase in the import substitution programs in relation to a largely non-food area. During this period, government support has significantly affected the development of the railway industry, steel and light industry. The new intensive wave of state support initiated by the fall of the national currency during this period significantly affected production facilities, and did not affect the

revitalization of geopolitical development potential. In this context, it should be noted that the Republic of Kazakhstan, a state, rich in minerals, for many years has been carrying out, for economic reasons, priority export of the latter to the countries of near and far abroad. If we talk about the period of 2008–2009, then from the theoretical and methodological side it should be noted that the qualitative development of agriculture, its activation to self-sufficiency was not a global goal within the period under study. Meeting the needs of the domestic market already dictated the need for such development, but a unique natural resource base was used to meet the needs of the strategic sectors of the economic complex.

The course towards globalization, the integration of the economic system of the Republic of Kazakhstan into the world community should not be completely biased by ensuring exclusively the domestic market. In this respect, it is the compromise that is important, the balance of interests of ensuring the agro-industrial security of the state with a huge territory, with the orientation of the output of the most productive industries to foreign markets, their integration into the world system of commodity movement [4].

Another impetus to the rapid development of import substitution programs was received in 2014. The forced reaction to currency restrictions received from the foreign market at the end of 2014 materialized in the development of strategically important industries and the need to carry out countermeasures from the domestic market. It is during this period that the doctrine of agro-industrial security is rapidly developing, as a result of which a set of problematic aspects is solved.

The nominal level of state support is shaped into the nature of substantial subsidies, which are quite effectively used under the control and supervision of the relevant republican structures.

Low labor productivity is changing significantly, increasing the percentage of using innovative developments and technologies, as a result of which Russian manufacturers can compete on a par with a number of foreign products isolated from the Kazakhstan market as a result of the crisis.

Science and state support of educational programs are developing, benefits and subsidies are provided to small and medium-sized enterprises, accompanied by the control of rational use of resources, which today brings significant positive results.

Cooperation of agricultural productions, their integration and interdependence within the framework of state import substitution programs is growing.

As a result of competent state policy and targeted support for agricultural specialization, at the end of 2016, the production of meat-processing products reached a new level of performance, providing more than 75 % of the active demand of the domestic market. The transition to domestic dairy products was fully accomplished, which was impossible a few years ago, although it is not clear and not productive from a scientific and institutional position.

The problem, which is still relevant today, is the infrastructural underdevelopment and high depreciation of fixed assets in agriculture. At the same time, given that the development of agriculture and the agro-industrial complex as a whole is a guarantee of stable national security, it must be emphasized that in the complex balance of interests of producers and financial institutions, the state can highlight the priority of transition to subsidies and the development of larger agricultural facilities. A breakthrough in this regard can positively affect the distribution system of products, which, as we have repeatedly said, is at this stage a weak link in the chain «production — processing — sale».

Although Kazakhstan is relatively well provided with agricultural land, their size is constantly decreasing due to the withdrawal of land for industrial, transport, housing and communal construction. The size of agricultural land and arable land per capita is gradually decreasing. Therefore, the main direction of further development of agriculture is its all-round intensification.

Acceleration of measures for the development of the agro-industrial complex can be facilitated by preferential loans, protection and assistance to citizens wishing to run their own farms, housing young professionals wishing to work in the agricultural sector.

Achievements of science and technology in the modernized economy have a direct impact on the observance of the main task of the land user — the rational use of land, preventing depletion of the soil. The efficiency of land use is the basis for the development of any sector of the national economy, where this concept is multifaceted in its meaning and includes the effectiveness of social production, the beneficial effect of invested costs, as well as a certain return on all investments made.

The use of land in agricultural production is based on the following indicators:

- the share of agro-industrial areas in the total area represented by land;
- the proportion of arable land in agro-industrial areas;
- the proportion of crops in the total area of land intended for arable land.

In terms of efficient use of land in the agricultural sector, a significant role is given to production costs for fertilizers, which can lead to both a reduction in the yield of marketable products and an increase. Consequently, increasing the efficiency of crop production is associated with an increase in the cost of fertilizer. In this aspect there is a special documentation (agrochemical certification), which involves the introduction of fertilizers in accordance with the quality of the land, the level of fertility. Increased yields, on a national scale, lead to the fulfillment of food production tasks.

The economic assessment of land (in individual zones, districts and enterprises) contributes to the leveling of management on lands of different fertility and quality.

The unprofitability of agricultural enterprises can be regarded as the lack of agricultural land, not only meaningful, but also the formal characteristics of the product, and as a result, the lack of economic interest among potential buyers to acquire land and its subsequent productive use. The functioning of the agricultural sector directly depends on the degree of responsibility of the bureaucracy for universal assistance to novice farmers.

It is advisable to consider this issue of efficient agricultural land use in several aspects:

– The first aspect is organizational and economic. The mechanism for the redistribution of land may include the terms of the option provided for when concluding a land lease agreement. It is also necessary to regulate the price at which the tenant can redeem land from state and municipal agricultural land used by him for lease on agricultural production in cases established by law. Over time, the share of the price of land itself falls in the price of the entire land plot, since the use of land plots with a particular goal requires, as a rule, more and more capital investments. Consequently, it is possible to draw a parallel, which will show that the more years the land has been leased, provided it is properly used, the lower the price for which it should be acquired by the tenant.

– The second aspect is territorial and legal: municipalities often differ significantly in terms of agricultural land and production specialization; therefore, a single norm established by the legislation should be abandoned to establish the maximum size of land plots; this should be differentiated. In the case of establishing the maximum size of the relevant norm, the unit of measurement can be the absolute values of the area, expressed in hectares.

– The third aspect is social: it is necessary to determine the mechanisms for providing social support to rural residents, who lead their personal subsidiary farms and transfer their land shares to state ownership on a fee-based basis.

There is also the problem of an acute shortage of qualified specialists in certain regions. The main reason is low wages. The lack of skilled workers in this area can lead to the wrong solution of the problem. Here it is necessary in practice to use the theory of human capital.

The idea of human capital and the intensive development of this direction in economic theory is associated with the desire to take into account the real national economic changes generated by progress and expressed in the fact that in modern conditions the accumulation of non-material elements of wealth has become paramount to the entire course of social reproduction.

Human capital is not only a set of skills, knowledge, abilities that a person possesses. First, it is an accumulated stock of skills, knowledge, and abilities. Secondly, it is such a stock of skills, knowledge, and abilities, which is expediently used by a person in a particular sphere of social reproduction and contributes to the growth of labor productivity and production. Thirdly, the expedient use of this stock in the form of high-performance activities naturally leads to an increase in employee earnings. And, fourthly, the increase in income stimulates and interests a person through investments that may relate to health, education, etc., to increase, accumulate a new stock of skills, knowledge and motivation in order to apply it effectively again later.

Investments in human capital are costs that increase its productivity. The status of these investments is not ancillary, designed to serve the production process, but the same as that of direct investment in fixed assets. The source of investments in human capital can be the state (government), non-state public foundations and organizations, regions, individual firms, households (individuals), international foundations and organizations, as well as educational institutions.

The most important forms of investment in human capital, most economists call education, job training, health care, migration, the search for information about prices and income, the birth and upbringing of children.

For the effective functioning of the agro-industrial complex, it is necessary to direct investment funds to the training of specialists in this field. In this issue, an important role should be played by the system of state programs and projects aimed at supporting the agro-industrial complex.

To ensure the competitive selection of large enterprises is also necessary for the organizational and economic aspects of the management of objects in agriculture to have promising development. So, the importance is the substantiation of forecasts and prospects for the development of the agro-industrial complex and agriculture in conceptual integration with ensuring the food security of the country and regions.

The state provides preferential loans, tax holidays and other preferences that can maximize the effect of import substitution. And high performance, through state support, provides confidence that the Republic of Kazakhstan should fully and can manage with domestic agricultural production. Forced measures have become a kind of impetus, a priority condition for the development of import-substituting grocery imports, export-oriented, possessing the necessary competitive advantages, is credit security in the framework of state support.

The analysis of promising areas for the development of agricultural cooperation implies a further increase in the use of the competitive advantages of the territory, which are capable, thanks to its tolerant potential and labor resources, to produce agricultural products demanded by the market. In this direction, it is necessary to develop the material and technical base of agriculture, in-depth specialization of agro-industrial and other industries. At the same time, it is necessary to develop information support and advisory systems in the agro-industrial complex, institutional transformations in agriculture.

Thus, the main directions of development of economic policy in agriculture of the Republic of Kazakhstan, provided with natural and geographical opportunities, labor resources and many other reasons, can lead the economic complex of the Republic to a completely new qualitatively competitive level. At the same time, developing the multifaceted orientation of the economic complex of the Republic, it is necessary to develop agriculture as an industry that consistently ensures the growth of the welfare of the Republic of Kazakhstan.

References

- 1 Белов Н.Г. Контроль и ревизия в сельском хозяйстве / Н.Г. Белов. — М.: Финансы и статистика, 2013. — 138 с.
- 2 Беспяхотный Г. Новые механизмы приоритетного развития сельского хозяйства / Г. Беспяхотный // Экономист. — 2012. — 227 с.
- 3 Сайгидмагомедов А.М. Бухгалтерский финансовый учет в сельском хозяйстве / А.М. Сайгидмагомедов. — М.: Форум; ИНФРА-М, 2015 — 48 с.
- 4 Газалиев М.М. Стимулирование рационального использования сельскохозяйственных земель / М.М. Газалиев. — М., 2009. — 68 с.

Е.А. Жусупов

Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын тұрақты дамытудың технологиялары мен механизмдері

Мақалада аграрлық сектордағы кәсіпкерлік белсенділікті жандандыруға ықпал ететін институционалдық факторлардың дамуын айқындайтын инновациялық нарықтық қатынастарды қалыптастыру мен дамыту ерекшеліктері келтірілген. Агроөнеркәсіп кешеніндегі экономикалық өсудің әлеуетін ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдеудің жаңа технологиялық шешімдерін енгізу, сондай-ақ өндірісті технологиялық жабдықтау саласында инфрақұрылымдық өзгерістер болуы мүмкін. Айта кету керек, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешені ауылшаруашылық өндірісінің мамандануының көптеген элементтері үшін шаруа және фермерлік шаруашылықтар қызметіне шоғырланған. Соңғы жылдары мемлекеттік бағдарламалардың даму бағдарламаларына қатысуы арқасында шағын және орта бизнесті, оның ішінде ауылшаруашылығында қолдау көрсету үшін көптеген жұмыстар атқарылды. Осылайша, агроөнеркәсіптік қауіпсіздіктің доктринасы алдыңғы дағдарыстан кейінгі кезеңмен салыстырғанда қазіргі уақытта тұрақты және белсенді. Ауылшаруашылық секторы экономиканың басқа секторларынан, бірінші кезекте, топырақ-климаттық жағдайлардан тәуелді. Нәтижесінде ауыл шаруашылығы тиісті мемлекеттік қолдаусыз тұрақты түрде дами алмайды. Ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикалық тиімділігін арттыру мақсатында мемлекеттік қолдау көрсетілді.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы, аграрлық сектор, экономика, даму, инфрақұрылым, технологиялық шешімдер, өсу әлеуеті, кәсіпкерлік, бизнес, мемлекеттік қолдау.

Е.А Жусупов

Технологии и механизмы устойчивого развития сельского хозяйства Республики Казахстан

В статье представлены особенности формирования и развития инновационных рыночных отношений в аграрном секторе, которые определяют развитие институциональных факторов, влияющих на активизацию предпринимательской деятельности в этой сфере деятельности. Внедрение новых технологических решений для переработки сельхозпродукции, а также инфраструктурные изменения в области технологического оборудования производства могут существенно повысить потенциал экономического роста в агропромышленном комплексе. Следует отметить, что сельское хозяйство Республики Казахстан по большинству элементов специализации сельскохозяйственного производства сосредоточено в сфере деятельности крестьянских и частных хозяйств. В последние годы благодаря участию государства в рамках программ развития было сделано немало для поддержки малого и среднего бизнеса, в том числе и в сельском хозяйстве. Таким образом, доктрина агропромышленной безопасности в настоящее время является более выразительной и стабильной по сравнению с предыдущим посткризисным периодом. Сельскохозяйственный сектор имеет резкие отличия от других секторов экономики, прежде всего, его зависимость от почвенно-климатических условий. В результате сельское хозяйство не может стабильно развиваться без адекватной государственной поддержки. Государственная поддержка оказывается в целях повышения экономической эффективности сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, аграрный сектор, экономика, развитие, инфраструктура, технологические решения, потенциал роста, предпринимательство, бизнес, государственная поддержка.

References

- 1 Belov, N.G. (2013). *Kontrol i revisiia v selskom khoziaistve [Control and revision in agriculture]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
- 2 Bepakhotnyi, G. (2012). *Novye mekhanizmy prioritetnoho razvitiia selskoho khoziaistva [New mechanisms for priority development of agriculture]*. *Economist*[in Russian].
- 3 Saigidmagomedov, A.M. (2015). *Bukhhalterskii finansovyi uchet v selskom khoziaistve [Accounting financial accounting in agriculture]*. Moscow: Forum; INFRA-M [in Russian].
- 4 Gazaliev, M.M. (2009). *Stimulirovanie ratsionalnoho ispolzovaniia selskokhoziaistvennykh zemel [Stimulating the rational use of agricultural land]*. Moscow [in Russian].

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГТІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА И МАРКЕТИНГА

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN MANAGEMENT AND MARKETING

UDC 332.012

R.S. Karenov, B.G. Nurpeyissov, A.B. Toxambayeva

*Y.A. Buketov Karaganda state university, Kazakhstan
(E-mail: rkarenov@inbox.ru)*

Condition and priorities of the transition of agro-industrial complex of the country to a new quality level of sustainable development

Thought is justified that the agrarian sector is the driver of our economy, because large state funds are invested in it and they must give an appropriate return. It is emphasized that at present time the import of food products in our country amounts to a significant proportion, although all this can be produced in Kazakhstan. It is noted that without deep modernization and diversification of the AIC taking into account the natural, climatic and geographical features of the country, as well as traditional skills of the indigenous population, especially in animal husbandry, with the creation of predominantly organic agriculture of the country, it is impossible to solve the urgent problems posed by the President of the Republic to the agro-industrial complex. It is argued that structural modernization and diversification of the AIC will create additional potential for increasing of the competitiveness of the domestic economy in conditions of the growing relevance of food security in the world community. It is concluded that the complex implementation of the system of proposed measures will allow during a short historical period to ensure food security and create a high export potential of the country's agro-industrial complex based on highly efficient industrial-innovative agricultural production; to ensure the phased replacement of the low-efficiency of state model of subsidizing of AIC and the transition to a market model of intensive development of the industry on the basis of large and medium-sized agro-production. It is proved that for the transition of the agro-industrial complex of Kazakhstan to a new qualitative level of sustainable development in the conditions of turbulence and cyclicity of unsustainable development of the world economy, it is necessary to implement a market-based organizational-economic matrix-integrated model of intensive development of the domestic AIC based on public-private partnership.

Keywords: agro-industrial complex, management, manager, convergence, problems, export, analysis, investments, subsidies, program, precision farming, innovations, transfer of technologies.

Necessity of scientific approach to studying management in AIC

The growing world population and the constantly increasing demand for food make the agro-industrial complex (AIC) one of the most perspective sectors of the economy. At the same time, the most important problem of the modern development of the agro-industrial complex is the enhancement of management efficiency, which contributes to an increasing of the volume and rising of effectiveness of agricultural production.

The problem of management in the AIC is to ensure the possibility realization of the objectives of an enterprise with optimal using of its internal variables (enterprise's potential), taking into account environmental factors and bringing the enterprise's potential in line with a dynamically changing environment to ensure the competitiveness of agricultural products and the effective functioning of the en-

terprise in the future. This should be taken into account of the influence of factors of direct and indirect impact — the effect of positive factors should be increased, the effect of negative factors should be minimized [1; 208].

Today, Kazakhstan has a huge national wealth, about 85 % of which falls on the natural resource potential. The area of farmland is 215 million hectares, which is more than 4 % of world resources. AIC produces products worth more than 11 billion dollars, or 7,8 % of the country's GDP [2; 7]. Therefore, the formation of new management systems in the agro-industrial complex requires fresh intellectual decisions made by professional managers who own modern intuition and are able to take into account the specifics of Kazakhstan's reality and the traditional forms of labor relations for this reality.

By the way, American researchers M. Woodcock and D. Francis formulated the abilities and skills that are required from a skilled manager in present time and in the future [3; 320].

The skills and abilities are required to the manager, scientists justify by the action of relevant factors, which influence and, obviously, will influence to management activities in the near future:

1. Stress, pressure and uncertainty are increasingly present in most life forms of organizations. Therefore, from skillful managers are required the ability to effectively manage themselves and their time.

2. The erosion of traditional values has led to a serious breakdown of personal convictions and values. Therefore, from modern managers are required the ability to clarify their personal values.

3. There is a wide of choice. Therefore, from managers are required to clearly define both the goals of the being done work and their own goals.

4. Organizational systems are not able to provide all the learning opportunities required to a modern leader. Therefore, every manager must himself maintain constant growth and development.

5. There are more and more problems, and they are becoming more complex, while the means of solving them are often more limited. Therefore, the ability to solve problems quickly and effectively becomes an increasingly important feature of management skills.

6. The constant struggle for markets, energy resources and profitability make it necessary to put forward new ideas and constant adaptation. Therefore, managers must be resourceful and able to respond flexibly to changing situations.

7. Traditional hierarchical relationships are difficult. Therefore, effective management calls for the using of skills to influence on others, without resorting to direct orders.

8. Many traditional schools and methods of management have exhausted their capabilities and do not meet the challenges of the present and future. Therefore, more modern management techniques are required, and many managers need to master different approaches with regard to their subordinates.

9. The high costs and difficulties associated with the using of employees. Therefore, from every manager is needed more skillful using of human resources.

10. Increasing scales of changes is required of development of new skills, of development of new approaches and fight against possibility of their own «obsolescence». Therefore, from managers is needed the ability to help others in the rapid studying of new methods and development of practical skills.

11. Difficult problems increasingly require of combining efforts of several people to work together to solve them. Therefore, manager should be able to create and improve groups that can quickly become inventive and productive in their work.

Now, internationally there is a convergence in the field of management. However, development of knowledge and models from other countries has certain limits. The limiting factor is the socio-economic and cultural-historical conditions of each country. Therefore, the experience of other countries must be creatively adapted to domestic conditions.

Acquaintance with foreign management experience and its implementation in Kazakhstan requires taking into account national peculiarities, customs, habits, territory, historical experience of entrepreneurship and management, average labor intensity, standard of living and much others, which affects to choice of management forms and methods of manage in the country.

*Efficiency of solving managerial problems and implementation
of state programs in the domestic agro-industrial complex*

Numerous managerial problems and government programs aimed at supporting of domestic agricultural producers help to saturate the domestic market with fresh agricultural products of their own, reduce dependence on their imports and, conversely, create conditions for the export of livestock product and plant products.

Thus, according to the results of the harvesting campaign of 2018, 22.7 million tons of grain were milled in the republic, which exceeded the figure of the previous year by half a million tons. In 2018, the number of cattle in the country increased by 5,5 % (to 7,1 million heads), sheep — by 2,2 % (to 16.4 million heads), horses — by 8.6 % (up to 2,6 million heads). In turn, the livestock of birds increased by 11,4 % (to 44,4 million heads) [4; 3].

Program of animal husbandry is gaining momentum. In 2018, 19,9 thousand tons of beef were exported. Gradually carried out diversification of acreage, changing the situation in domestic seed production, updating the fleet of agricultural equipment contribute to the achievement of the goals in the AIC. During the years of independence, Kazakhstan achieved the largest volume of grain exports — 11,7 million tons. And the price for it was 40 % higher than in the previous period. Today, for 100 % have digitized arable land, for 50 % — pasture. 74 out of 106 services provided by the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan were automated. There are 54 types of subsidies [5; 3].

Despite the marked positive trends, now the agro-industrial complex is in dire need of government support, because it solves the most important problem — ensuring the country's food security. The industry still has a lot of problems.

Analysis of problems constraining development AIC of the Republic

According to scientists and practitioners [6; 8], the main causes of problems in the AIC are:

1. Currently, personal subsidiary farms (PSF) and private farms/peasant farms (PFF), of which 90 % are small entities, produce 77–85 % volumes of marketable products: their share in crop production is 69 %, and in livestock production — 87 %. Only about a third of agricultural producers (ACP) is engaged by the processing of meat, milk, fruits and vegetables.

Due to the fact that investing in peasant farms and individual farms is not economically justified, 403 processing enterprises were established, which are currently loaded to 20–40 %. The reason for this is both the lack of raw materials and its low quality.

2. Of the total investments in Kazakhstan, only about 0,8 % are invested in the agro-industrial complex due to its small-scale production and low efficiency. At the same time, the level of efficiency of the using of labor resources in the countryside remains low: out of 4 million villagers, about 500000 (12,5 %) are employed by hired labor, and the number of self-employed is about 3,5 million. They are actually unemployed, not contributing to the budget of the republic.

3. The dominance of small-scale agricultural production and numerous economically non-productive superstructures, which are not only the structures of JSC «KazAGRO», but also the national and regional structures of the Ministry of Agriculture, causing significant non-productive costs, caused insolvency of about 80 % of agricultural producers.

4. According to the Ministry of Agriculture, the annual volume of subsidies to the agro-industrial complex in Kazakhstan is 4–5 % of the gross output of the industry. Whereas the level of such state support of the gross agricultural product in Switzerland is 79 %, Japan — 74 %, Norway, Iceland — 72 %, in the EU countries — 46 %, Turkey — 31 %, Poland — 25 %, Canada — 23 %, the United States — 15 %, Hungary — 14 %, Mexico — 13 %, Czech Republic — 12 %, Austria — 9 %, in average for the OECD — 38 %.

Experts believe that the main cause of problems in the agro-industrial complex is the current state mechanism of extensive development, which acts not only as a brake, but more and more reduces the competitiveness of the country's agro-industrial complex. This is beneficial to foreign agricultural producers (ACP) and damages to the national interests of Kazakhstan.

Solutions of actual problems of the country's agro-industrial complex

For the transition of agro-industrial complex of Kazakhstan to a new qualitative level of sustainable development in the conditions of turbulence and cyclical unsustainable development of the world economy, it is necessary to take the following priority measures.

Firstly, for the republic super-relevant is the formation of multi-product agriculture in the country with the predominant development of medium and large-scale agricultural production on the basis of the market model of intensive development of the agro-industrial complex, developed by Kazakhstani and world-class experts.

Secondly, in the future, the way of solution of many problems of the agro-industrial complex lies through the implementation of a market model of intensive development of regional agro-clusters and district agro-complexes. For this, in parallel with the approved State program of the Development of the AIC for 2017–2021, it is necessary to start for implementing of public-private market model of intensive development of the AIC consisting of 14 regional production-infrastructure agro-clusters, technologically connected with 160 agro complexes — district cooperative associations and modern agro-towns under regional centers of the country. According to the author of the article [6; 8], regional agro-clusters and district agro-complexes will ensure: high efficiency of the using of attracted capital, primarily from Islamic countries; high employment of the rural population; high labor productivity based on the using of modern agricultural technologies and innovative technical means; high wages are the basis for a significant increase in the level and quality of life of villagers, who constitute more than 40 % of the country's population.

Thirdly, among the tasks for the coming years is the development of sustainable agriculture systems for competitive agricultural production, resource-saving technologies of cultivation, the breeding of grain, leguminous, oilseed, annual and perennial herbs, adapted to steppe conditions, the improvement of the precision farming system. According to the general director of the Research and Production Center of the grain farm named after A.I. Barayev [7; 2], especially precision agriculture, which implies the optimal management by crop production in each square meter for receiving of maximum profit while saving economic and natural resources should be the driving force of innovative development of the republic.

Fourthly, in the long term to the solution of the tasks assigned to the industry can contribute introduction of new production capacity with the attraction of foreign investors and transnational companies (TNC). Together with a foreign capital, new, modern, highly productive technologies will come to our country, which will make it possible to get more added values with less labor costs. In addition, the arrival of TNCs, experts believe that it will provide an opportunity to freely export manufactured products to many countries where these companies are represented.

Fifthly, in order to further expand export horizons, it is necessary to solve the problem of the development of the network of wholesale distribution centers (WDC) in industry. It is a multi-functional infrastructure complex, consist of storage and retail space with special equipment for calibration, packing, packaging, also of distribution of food products for its wholesale realization both on the domestic and foreign markets [8; 4].

The main function of the WDC will be to provide of opportunities for domestic agricultural producers to enter to the market of wholesale buyers, which will contribute to the sale of food products at market «fair» prices, to reduce of the costs for storing them and increase of turnover of agricultural crops.

Sixthly, the most important condition of the further development of the domestic agricultural sector is the innovative way, i.e. intensification of production based on the latest achievements of science and technical progress. The rector of the Kazakh Agrotechnical University named after S. Seyifullin, A. Kurishbaev, to the question why our agricultural sector of the economy lags far behind developed countries answers: «In the grain-sowing regions of Australia, where rainfall is less than in northern Kazakhstan, the yield of grain crops is twice higher than ours. In Canada with similar climatic conditions with our country, labor productivity in crop production is 14 times higher than our indicators. In the Netherlands, which occupies 1/5 part of the Almaty region, the annual export of agricultural products amounts to almost 100 billion US dollars. In our country as a whole in republic, agricultural exports do not exceed 2,1 billion US dollars, which is almost 50 times less. The secret of their success lies in the widespread introduction of innovations into production through a clear system of personnel training and dissemination of knowledge. That is the way we must follow» [9; 7].

If we consider that we have already missed a lot in matters of intensification of agriculture, then we will need to go by the shortest way, that is, to engage by the transfer of already well-known scientific knowledges and successful agricultural technologies, which the Head of State constantly says. So, in the Message of the President N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «New development opportunities in the conditions of the fourth industrial revolution» it is noted: «The development of agrarian science requires priority attention».

It should deal primarily with the transfer of new technologies and their adaptation to domestic conditions.

At the same time, it is necessary to reconsider the role of agrarian universities.

They should not just issue diplomas, but prepare specialists who will actually work in the agro-industrial complex or engage by scientific activities.

These universities need to update their curricula and become centers of dissemination of the most advanced knowledge and the best practices in the agro-industrial complex.

For example, multiple increases in productivity can be achieved, thanks to technology predicting of the optimal time for sowing and harvesting, «smart irrigation», intelligent fertilizer application systems and control of pests and weeds.

Unmanned equipment can significantly reduce the cost of farming, minimizing the human factor [10; 5].

Before proceeding to technology transfer, it is necessary to prepare personnel with appropriate knowledge and skills. Therefore, in the republic, in order to improve the quality of agricultural education, the concentration of three agricultural universities on providing the agricultural sector with specialists with modern knowledge and practical skills is expected. This task includes the implantation of standards in universities of leading world universities.

Conclusion

Today, the agriculture of the Republic of Kazakhstan is one of the key sectors in terms of its contribution to the country's GDP. So that in the future it will become a solid basis of economic stability, we must use full of the existing «trumps», including the diversity of climatic conditions, extensive farmland, water resources, science, personnel, and various state support tools.

During of the next few years task set significantly increase labor productivity and export of product. In his Message to the People of Kazakhstan «Growth of Welfare of Kazakhstan: increasing incomes and quality of life», President emphasized: «We need to fully realize the potential of the agro-industrial complex. The main task is to increase labor productivity and export of processed agricultural products by 2,5 times by 2022.

All measures of state support should be directed to the large-scale attraction of modern agricultural technologies in the country.

We must use the best experience of managing by the industry introducing flexible, convenient standards and attracting «gray heads» — authoritative foreign experts in the field of agriculture.

It is necessary to build a system of mass training of rural entrepreneurs with new farming skills [11; 5].

For a speedy solution of this large-scale task as soon as possible, the new version of the State program for the Development of the Agro-Industrial Complex has already been reviewed and approved.

In accordance with the standards of project management, long-term sectoral programs have been developed for the main areas of the agro-industrial sector — beef and dairy cattle breeding, poultry farming, irrigated land. There are solutions to the main conceptual issues of the industry and related areas, including digitalization. So, by 2021, at least two thousand digital farms are to be created [12; 2]. Already a list of more than 500 farms is identified.

References

- 1 Попов Н.А. Основы менеджмента в аграрном производстве: учеб. / Н.А. Попов, В.Ф. Федоренко. — М.: ЭКМОС, 2001. — С. 208.
- 2 Астахова М. Цель — создание университета мирового класса / М. Астахова // Казахстанская правда. — 2018. — 5 ноября. — С. 7.
- 3 Woodcock M. Liberated manager. For practice-leader: Trans. from engl. / M. Woodcock, D. Francis. — М.: Delo, 1991. — P. 320.
- 4 Индикаторы роста. 3. Сельское хозяйство // Казахстанская правда. — 2019. — 17 янв. — С. 3.
- 5 Магер Ю. Доходы и качество жизни населения — главные критерии эффективности государства / Ю. Магер, А. Прилепская, А. Муканова, Г. Тулешева // Казахстанская правда. — 2019. — 31 янв. — С. 1–3.
- 6 Масимов К. Агропром: возможности безграничны / К. Масимов // Казахстанская правда. — 2018. — 19 сент. — С. 8.
- 7 Муканова А. Хочешь хороший урожай — соблюдай технологии / А. Муканова // Казахстанская правда. — 2019. — 23 янв. — С. 2.
- 8 Тулешева Г. АПК: тренд востребованности / Г. Тулешева // Казахстанская правда. — 2019. — 4 февр. — С. 1, 4.
- 9 Омарханов Г. Ставка на трансферт технологии / Г. Омарханов // Мысль. — 2018. — № 5. — С. 6–11.
- 10 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвёртой промышленной революции» // Мысль. — 2018. — № 2. — С. 2–13.
- 11 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» // Мысль. — 2018. — № 11. — С. 2–23.
- 12 Тулешева Г. Аграрные инновации / Г. Тулешева // Казахстанская правда. — 2019. — 8 февр. — С. 2.

Р.С. Каренов, Б.Г. Нурпеисов, А.Б. Токсамбаева

Елдің агроөндірістік кешенінің жай-күйі және тұрақты дамудың жаңа сапалы деңгейіне өту басымдылықтары

Аграрлық сектор біздің экономикамыздың драйвері болып табылатындығы туралы ой тұжырымдалған, себебі оған көптеген мемлекеттік қаржылар бөлінетіні және олар тиісінше өтелуі тиіс екендігі айтылған. Қазіргі таңда елімізге жеткізілетін азық-түлік тауарларының импорты оларды Қазақстанда өндіруге болатын болса да олардың жалпы тұтынуға үлесі әдәуір екендігі көрсетілген. Елдің табиғи, климаттық және географиялық ерекшеліктерін ескеріп, АӨК-нің тереңінен жаңартып әртараптандырмайынша, сондай-ақ тұрғылықты халықтың дәстүрлі, ең алдымен, органикалық ауыл шаруашылығына негізделген мал шаруашылығындағы дағдыларын сақтамайынша, Республика Президентінің аграрлық өнеркәсіп кешені алдына қойған мақсаттарын шешу мүмкін еместігі айтылған. АӨК-тің құрылымдық тұрғыдан жаңарту және әртараптандыру әлемдік қауымдастық алдындағы азық-түліктік қауіпсіздігінің өзектілігі артып отырған жағдайда отандық бәсекеқабілеттілікті арттыру үшін қосымша серпін беретіндігі пайымдалған. Ұсынылған іс-шаралар жүйесін кешенді жүзеге асыру қысқа тарихи кезеңде азық-түліктік қауіпсіздікке қолжеткізу және тиімділігі жоғары индустриалды-инновациялық агроөндіріс негізінде АӨК-тің жоғары экспорттық әлеуетін жасауға қолжеткізуге мүмкіндік беретіндігі, аграрлық өнеркәсіп кешенінің тиімділігі төмен мемлекеттік қаржылық қолдау үлгісінен ірі және орташа тауарлық агроөндірістер негізінде саланы қарқынды дамытудың нарықтық үлгісіне көшуді қамтамасыз ету керектігі туралы қорытынды жасалған. Қазақстанның АӨК-нің әлемдік экономиканың турбулентті және тұрақсыз жағдайында тұрақты дамудың жаңа сапалы деңгейіне көшіру үшін мемлекеттік-жекекәсіпкерлік негізінде отандық АӨК-нің интенсивті нарықтық, ұстамдық-экономикалық матрицалық-интегралды үлгіде дамыту қажеттігі дәлелденген.

Кілт сөздер: аграрлық өнеркәсіп кешені, менеджмент, менеджер, конвергенция, мәселелер, экспорт, талдау, инвестициялар, субсидиялау, бағдарлама, нақты егіншілік, инновациялар, технологиялар трансферті.

Р.С. Каренов, Б.Г. Нурпеисов, А.Б. Токсамбаева

Состояние и приоритеты перехода агропромышленного комплекса страны на новый качественный уровень устойчивого развития

Обоснована мысль, что аграрный сектор является драйвером нашей экономики, так как в него вкладываются большие государственные средства и они должны давать соответствующую отдачу. Подчеркнуто, что в настоящее время импорт продовольственных товаров у нас составляет значительный удельный вес, хотя все это можно производить в Казахстане. Отмечено, что без глубокой модернизации и диверсификации АПК с учетом природных, климатических и географических особенностей страны, а также традиционных навыков коренного населения, прежде всего в животноводстве, с созданием преимущественно органического сельского хозяйства страны невозможно решить актуальные задачи, поставленные Президентом республики перед агропромышленным комплексом. Утверждается, что структурная модернизация и диверсификация АПК создадут дополнительный потенциал для повышения конкурентоспособности отечественной экономики в условиях нарастающей актуальности продовольственной безопасности в мировом сообществе. Сделан вывод о том, что комплексная реализация системы предложенных мер позволит в течение короткого исторического периода обеспечить продовольственную безопасность и создать высокий экспортный потенциал АПК страны на основе высокоэффективных индустриально-инновационных агропроизводств; обеспечить поэтапное замещение низкоэффективной государственной модели субсидирования АПК и переход на рыночную модель интенсивного развития отрасли на основе крупно- и среднетоварных агропроизводств. Доказано, что для перехода АПК Казахстана на новый качественный уровень устойчивого развития в условиях турбулентности и цикличности неустойчивого развития мировой экономики необходимо реализовать рыночную организационно-экономическую матрично-интегрированную модель интенсивного развития отечественного АПК на основе государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, менеджмент, менеджер, конвергенция, проблемы, экспорт, анализ, инвестиции, субсидирование, программа, точное земледелие, инновации, трансферт технологий.

References

- 1 Popov, N.A., & Fedorenko, V.F. (2001). *Osnovy menedzhmenta v ahrarnom proizvodstve [Basics of management in agricultural production]*. Moscow: Izdatelstvo «EKMOS» [in Russian].
- 2 Astahova, M. (2018). Tsel — sozdanie universiteta mirovoho klassa [The goal is to create a world-class university]. *Kazakhstanskaia Pravda – Kazakhstan truth*, 5 November, 7 [in Russian].
- 3 Woodcock, M., & Francis, D. (1991). Liberated manager. For practice-leader: Trans. from eng. Moscow: Delo.
- 4 Indikatory rosta. (2019). 3. Selskoe khoziaistvo [Growth indicators: 3. Agriculture]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 17 January, 3 [in Russian].
- 5 Mager, Ju., Prilepskaia, A., Mukanova, A., & Tulesheva, G. (2019). Dokhody i kachestvo zhizni naseleniia — glavnye kriterii effektivnosti gosudarstva [Incomes and a quality of life of the population — the main criterias of the effectiveness of the state]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 31 January, 1–3 [in Russian].
- 6 Masimov, K. (2018). Ahroprom: vozmozhnosti bezhranichny [Agroprom: the possibilities are endless]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 19 September, 8 [in Russian].
- 7 Mukanova, A. (2019). Khochesh khoroshii urozhai — sobliudai tekhnologii [If you want a good harvest — follow the technology]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 23 January, 2 [in Russian].
- 8 Tulesheva, G. (2019). APK: trend vostrebovannosti [APK: trend of demand]. *Kazakhstanskaia Pravda – Kazakhstan truth*, 4 February, 1, 4 [in Russian].
- 9 Omarkhanov, G. (2018). Stavka na transfert tekhnologii [Bet on transfer of technology]. *Mysl – Truth*, 5, 6–11 [in Russian].
- 10 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.A. Nazarbayeva narodu Kazakhstan. Novye vozmozhnosti razvitiia v usloviakh chetvertoi promyshlennoi revoliutsii (2018) [Message from the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. New development opportunities in the fourth industrial revolution]. *Mysl – Truth*, 2, 2–13 [in Russian].
- 11 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.A. Nazarbaeva narodu Kazakhstan. Rost blagosostoianii kazakhstantsev: povyshenie dokhodov i kachestva zhizni (2018) [Message from the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Growth of the welfare of kazakhstans: increase of incomes and quality of life»]. *Mysl – Truth*, 11, 2–23 [in Russian].
- 12 Tulesheva, G. (2019). Ahrarnye innovatsii [Agrarian innovations]. *Kazakhstanskaia pravda – Kazakhstan truth*, 8 February, 2 [in Russian].

Ж.С. Хусаинова, Ж.М. Жартай, Ж.Г. Адилова

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: zhanibek862010@mail.ru)*

Особенности социально-экономического портрета субъектов молодежного предпринимательства в национальной экономике

В статье рассмотрен социально-экономический портрет субъекта молодежного предпринимательства в Казахстане. Молодежное предпринимательство определяется как инструмент, обеспечивающий рост занятости, вовлечение молодых людей в хозяйственную деятельность, их социализацию и самореализацию. Развитие данного направления позволяет использовать креативный потенциал молодого поколения в интересах инновационного развития страны. Автора и представлены результаты социологического анализа, проведенного в рамках темы среди молодых предпринимателей и студентов вузов Республики Казахстан. Проанализированы субъекты, определяющие положение и возможности молодежи в сфере предпринимательства. На основе данных социологических исследований сделан вывод о наличии сформированных социальных стереотипов в общественном сознании, которые препятствуют и затрудняют вхождение молодежи в предпринимательскую среду и снижают ее готовность к организации самостоятельной предпринимательской деятельности. Выявлены социально-экономические качества субъекта молодежного предпринимательства, такие как лидерские качества, креативность, организаторские способности, целеустремленность, коммуникационные навыки, которые способствуют развитию системы государственной поддержки и сопровождения молодых людей, желающих организовать свой бизнес. Обоснован вывод о том, что только реализация общих усилий государства, бизнеса, институтов гражданского общества будет способствовать развитию молодежного предпринимательства.

Ключевые слова: молодежь, предпринимательство, молодежное предпринимательство, институциональные механизмы, стартапы, лидерские качества, молодежный предпринимательский климат, системный подход, креативность, конкурентные преимущества.

1 Введение

Актуализация молодежного предпринимательства в современных условиях вырастает из специфики аналитического инструментария, которая базируется на распространении методологического плюрализма на субъектно-объектную характеристику исследуемого феномена. Подобный подход представляется наиболее объективным, поскольку большинство экономических процессов сейчас развивается под воздействием огромного количества эндогенных и экзогенных факторов. Причем эндогенные факторы также неоднозначны по своей концептуальной конструкции. Потому оценка с позиции методологического плюрализма позволит более взвешенно выделять современные доминанты, встраивать их в механизм постиндустриального развития, определять границы лакун неопределенности, дифференцировать риски. А в контексте молодежного предпринимательства концептуальная база диверсифицируется и приобретает дополнительную спецификацию по основным двум детерминантам: субъектной и объектной.

Во-первых, субъектная детерминанта молодежного предпринимательства — молодежь — невозможна без ее социумной оценки. Таким образом, необходима социологическая характеристика «молодежи», выделяющая как его субъектные доминанты, так и социумное место. В то же время из этой социумной природы молодежи вырастают ее экономическая конституция, мотивы и возможности трудового и предпринимательского участия в национальном воспроизводстве, пределы бизнес-реализации и уникальное место в микро- и макроэкономической структуре. Итак, с субъектной стороны, само «молодежное предпринимательство», как никакой другой социально-экономический феномен, подвержено междисциплинарному дуализму (одновременному анализу как с социологических начал, так и с позиции современной экономической теории).

Во-вторых, объектная детерминанта молодежного предпринимательства — предпринимательство — в данном ключе также находится в особом методологическом коридоре своей реализации. Ведь современное предпринимательство представляет собой неоднородную систему, базируется на различных концепциях. Фрагментарная и дискретная концептуализация теоретико-методологических основ предпринимательства является причиной неэффективности мер государственной поддержки и

возникновения институциональной «ловушки», когда принятые юридические нормы и инструменты регулирования не соответствуют экономическим реалиям и объективным закономерностям предпринимательской деятельности.

2 Данные, анализ и результаты

Интенсивное развитие молодежного предпринимательства, особенно его инновационного типа, является ключевой детерминантой модернизации национальной экономики и инвестиционно-инновационной мультипликации ее роста. Молодежное предпринимательство (в силу социально-психологических особенностей молодежи как наиболее активной, креативной, рефлексивной части общества) является более гибким и восприимчивым к изменениям внешней среды, что способствует реализации инновационного потенциала экономики, коммерциализации инноваций и внедрению инновационных технологий.

Предлагаемая нами классификация концепций предпринимательства, учитывающая методологические особенности экономических школ, позволяет разделить существующие концепции на две группы:

1. Функциональные концепции, рассматривающие предпринимательство с точки зрения его функций:

- классическая концепция предпринимательства как несения бремени риска и неопределенности (Р. Кантильон [1], А. Смит [2], И.Г. Тюнен [3], Ф. Найт [4]);
- неоклассическая концепция предпринимательства как комбинирования факторов производства (Ж.Б. Сэй [5], А. Маршалл [6], Дж.Б. Кларк [7]);
- инновационная (модернизационная) концепция предпринимательства (Й.А. Шумпетер [8]);
- неолиберальные полифункциональные концепции предпринимательства как двигателя эффективного функционирования рыночной экономики (Л. Мизес [9], Т.У. Шульц [10], И. Кирцнер [11], Ф. Хайек [12], М. Фридман [13]).

2. Междисциплинарные концепции, находящиеся на стыке прикладной и управленческой экономики с правовыми, социологическими, философско-психологическими науками:

- концепции предпринимательства немецкой исторической школы и кейнсианства как набора определенных психологических качеств личности предпринимателя (Дж.М. Кейнс [14], В. Зомбарт [15], М. Вебер [16]);
- институциональные и постинституциональные концепции предпринимательства как мультидисциплинарного феномена (Р. Коуз [17], Г. Пинчот [18], П. Друкер [19], Р. Хизрич, М. Питерс [20], М. Коултер, С. Робинс [21]).

На одном полюсе концепций предпринимательства — индустриальная основа, движущаяся на классических и неоклассических принципах, на другом — постиндустриальные отрасли, базирующиеся на инновационном предпринимательстве и трансмиссионном механизме перехода инноваций в массовое производство.

Вместе с тем, само функционирование молодежного предпринимательства имеет свою уникальную природу, отличную от других форм бизнеса. Рассмотрим данный процесс постректурно.

Сам термин «молодежь» и его статусные границы были обусловлены научно-технической революцией, дифференциацией индустриальных процессов. Это привело к необходимости выделения определенного периода жизни на обучение и овладение производственными навыками. Именно в связи с изменением индустриальной основы производства, возникновением многоотраслевого труда и появляется некий лимитирующий период — «молодость».

Таким образом, молодежь определяется как социально-демографическая группа общества, выделяемая на основе возрастных характеристик и обусловленных ими особенностей социального статуса молодых людей, их места и функций в социальной структуре общества, а также присущих им специфических интересов и ценностей.

Особенность молодежи состоит в том, что эта группа общества по своему возрастному и социальному положению находится в стадии социального становления, то есть в некоем переходном трансформационном состоянии [22].

Следует отметить, что в различных странах возрастные границы молодежи определены по-разному, в силу различий социально-экономических, правовых, культурных условий развития и традиций (табл. 1).

Возрастные границы молодежи, принятые в разных странах

Страна	Возрастные границы молодежи
Англия, Нидерланды	Молодежь не выделяется в особую группу, а объединяется вместе с детьми в возрастных рамках от момента рождения до 25 лет
Великобритания	От 16 до 24 лет
Германия	От 14 до 27 лет
Индия	От 25 до 40 лет
Испания	От 14 до 30 лет
Казахстан	От 14 до 29 лет
Канада	От 18 до 35 лет (по отдельным направлениям поддержки до 29 лет)
Китай	От 18 до 35 лет
Люксембург	От 15 до 25 лет
Россия	От 14 до 30 лет (в проекте Федерального закона «О молодежи и государственной молодежной политике в Российской Федерации» — от 14 до 35 лет)
США	От 18 до 34 лет

Как видно из таблицы 1, возрастные рамки молодежи, принятые в большинстве стран, определяются в интервале от 14 до 30 лет [23]. В Законе Республики Казахстан «О государственной молодежной политике» определено, что «молодежь — это граждане в возрасте от четырнадцати до двадцати девяти лет» [24].

В.Т. Лисовский разделил молодёжь по принципу стадий усвоения социальных функций общества, определив ее возрастные рамки в интервале от 16 до 30 лет [25]. По мнению автора книги «Молодежь планеты» И.М. Ильинского, нижнюю возрастную границу молодежного возраста следует зафиксировать на уровне 13–14 лет [26]. В начале 80-х гг. по итогам конференций ЮНЕСКО по вопросам молодежи верхняя возрастная граница понятия «молодежь» была определена на уровне 30–35 лет [23].

Таким образом, в современной науке и практике возрастные рамки молодежного предпринимательства, принятые в большинстве стран, определяются в интервале от 14 до 30 лет. Нижний возрастной предел в 14 лет обусловлен «открытием доступа к трудовой деятельности», т.е. наступлением физической зрелости, когда подросток впервые реализует свое социальное право выбора между учебой (в школе, колледже) и работой. Что касается верхней границы, то она обусловлена «достижением трудовой и социальной стабильности» [27]. Иными словами, она определяется следующими условиями:

- достижением уровня экономической независимости, т.е. способности создания средств для самостоятельной жизнедеятельности;
- достижением уровня личной независимости, т.е. способности самостоятельно принимать решения о своей жизнедеятельности.

В этом аспекте наиболее важным с позиции социологического измерения является характеристика молодежи с точки зрения социального потенциала. Ведь достижение предельного уровня периода в статусе молодежи и предполагает самый высокий уровень реализации социального потенциала. Так какими же параметрами оценивается потенциал молодежи?

В социальном потенциале отражены все три состояния социума — экстраполяция прошлого, конкретизация настоящего и программирование будущего, т.е. он характеризует интегральную основу любой социальной системы. Само понятие потенциала — это целостная совокупная способность ресурсов системы выполнять конкретные задачи.

С позиции объекта нашего анализа мы конкретизируем понятие «потенциал» введением в качестве базового — понятия «социальный». В этом ключе мы солидаризируемся с определением Г.В. Осипова и исходим из того, что «социальный потенциал — это скрытые (нереализованные) возможности повышения социальной эффективности субъекта в решении задач его перспективного развития в условиях динамично развивающегося социума» [28].

Концептуальной основой анализа социального потенциала являются следующие положения немецкого социолога К. Мангейма:

- каждое поколение имеет свое пространственно-временное измерение;
- молодежь в любом обществе — это скрытый резерв;
- степень мобилизации молодежи и есть параметр уровня ее жизнеспособности [29].

Социальный потенциал молодежи структурируется по двум основным критериям: задачам общественного развития и уровням способностей. Исходя из первого критерия можно выделить конструктивный потенциал молодежи и его деструктивный потенциал. По второму критерию выделяют три уровня и, соответственно, три степени адаптации к социальной действительности:

- 1) высокий потенциал, предполагающий динамическое расширение социального воспроизводства (успешно адаптированная молодежь);
- 2) средний потенциал молодежи — ориентирующийся на базовый тип социального воспроизводства (молодежь, пытающаяся адаптироваться);
- 3) низкий потенциал молодежи — ставка на сужение параметров социального воспроизводства (молодежь, отказывающаяся от адаптации).

Итак, социальный потенциал молодежи является отражением всей системы микро- и макрофакторов социальной среды. Это позволяет выделить следующие свойства молодежи в современных условиях:

- базовым свойством молодежи является то, что она потенциальна по сути, она не абсолютно прогрессивна и не регрессивна, она социальная потенция, готовая к любым начинаниям;
- поведенческой константой молодежи является поколенческий дуализм: зависимость от старшего поколения из-за отсутствия жизненного опыта и социально-стабильных ориентиров и, в то же время, автономное отрицание целей и социальных стандартов старшего поколения;
- изначально низкий статус молодежи в системе экономического воспроизводства, неравнозначное участие в процессе распределения материальных благ;
- исходя из потенциальных возможностей, молодежь характеризуется самой высокой мобильностью из всех социальных групп;
- молодежь является наиболее склонной к инновациям, максимально адаптированной к креативному производству, т.е. гибкому творческому, современному мышлению;
- молодежь является историко-культурным драйвером: она продукт сложившейся историко-культурной среды и, в то же время, локомотив ее модернизации.

В течение длительного времени было проведено социологическое исследование по определению социально-экономического портрета молодого предпринимателя.

Общая цель исследования состояла в определении возможностей развития молодежного предпринимательства в Казахстане через выявление социально-экономических качеств на примере крупных городов Республики Казахстан.

В рамках общей цели исследования были выделены следующие задачи:

- определить уровень восприятия молодежного предпринимательства в обществе;
- установить уровень привлекательности, мотивации молодежного предпринимательства для молодежи и т.д.

Анкетирование проводилось в разрезе 2-х фокус-групп:

- 1) молодежь (студенты казахстанских вузов);
- 2) молодые действующие предприниматели.

Для каждой из фокус-групп были разработаны специальные анкеты для опроса, результаты которого приводятся ниже.

Отбор респондентов происходил посредством случайной выборки респондентов по месту их жительства. Использование метода случайной выборки основано на его преимуществах, заключающихся в оптимальных сроках проведения исследования и эффективной логистике. Для расчета объема выборки была привлечены студенты из 27 университетов Республики Казахстан.

С учетом такого подхода для определения выборки был определен объем выборочной совокупности, равный 1000 респондентов, проживающих в различных городах и обучающихся в университетах Казахстана. Однако в количественном опросе приняли участие 1284 респондента (студента). Их них 60,7 % — женщины, остальные 39,3 % — мужчины. Этот размер выборки обеспечил высокий уровень достоверности данных, максимальная статистическая погрешность которых не превышала 5 %.

Специалистами университета была разработана анкета, состоящая из 31 вопроса открытого и закрытого типов. Базой для создания инструмента количественного исследования послужили результа-

ты качественной компоненты исследования, из которой были взяты важные/интересные инсайты для осуществления их количественного замера. Анкета была переведена на казахский язык с целью опроса казахоговорящей части молодежной аудитории.

41,4 % (532 респондента) ответивших на вопросы студентов утверждают, что частично обладают необходимыми знаниями и навыками для того, чтобы заняться предпринимательской деятельностью, 31,7 % респондентов — согласны полностью, 26,9 % респондентов — не обладают такими качествами (рис. 1).

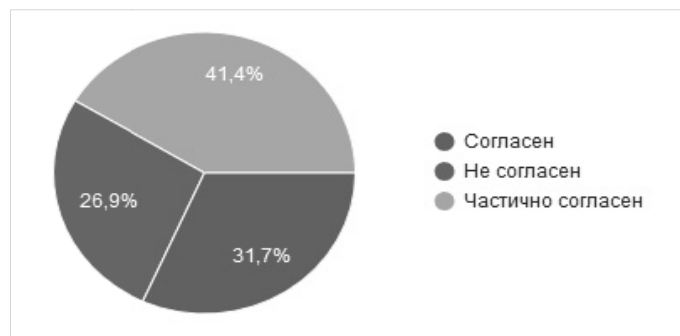

Рисунок 1. Результаты социологического опроса о необходимости знаний и навыков для занятия предпринимательской деятельностью

Респонденты, участвовавшие в социологическом опросе, выделяют следующие качества, которыми должен обладать молодой предприниматель (рис. 2):

- лидерские качества, активность — 76,6 %;
- трудолюбие, целеустремленность — 69,3 %;
- умение договариваться, вести переговоры — 53,9 %;
- образованность, профессионализм — 47,4 %;
- честность, порядочность, законопослушность — 45,9 %.

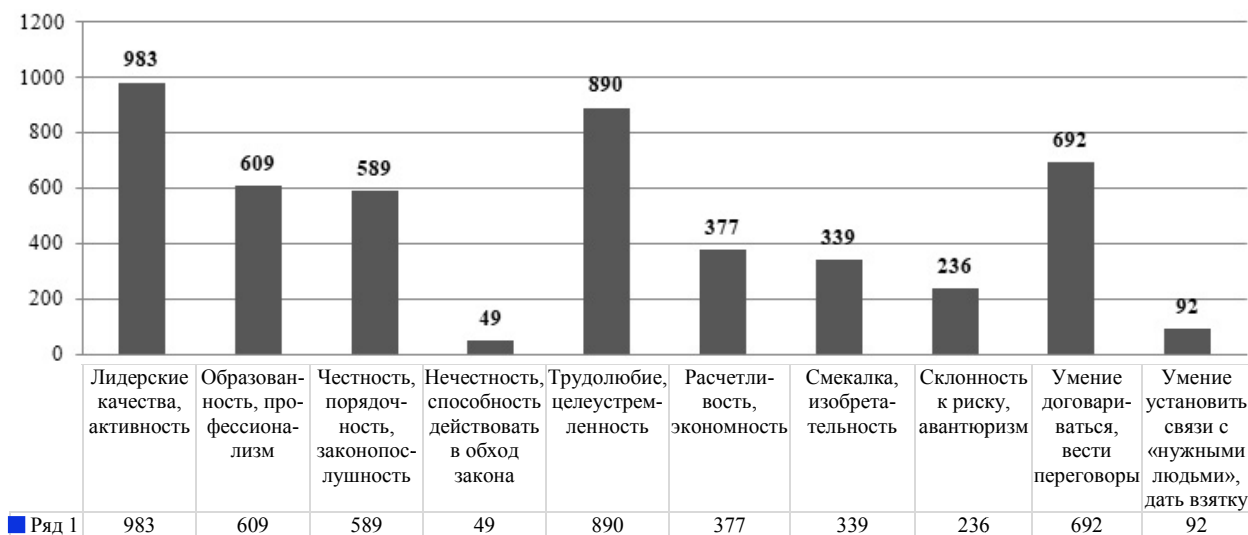

Рисунок 2. Результаты социологического опроса о личностных качествах молодого предпринимателя

Студенты-респонденты отметили личностные и профессиональные качества молодого предпринимателя для начала собственного бизнеса, т.е. 29,4 % студентов утверждают что для открытия своего бизнеса нужна оригинальная идея, 20,7 % респондентов отметили наличие мотивации и 19,6 % ответивших выделили наличие стартового капитала (рис. 3).

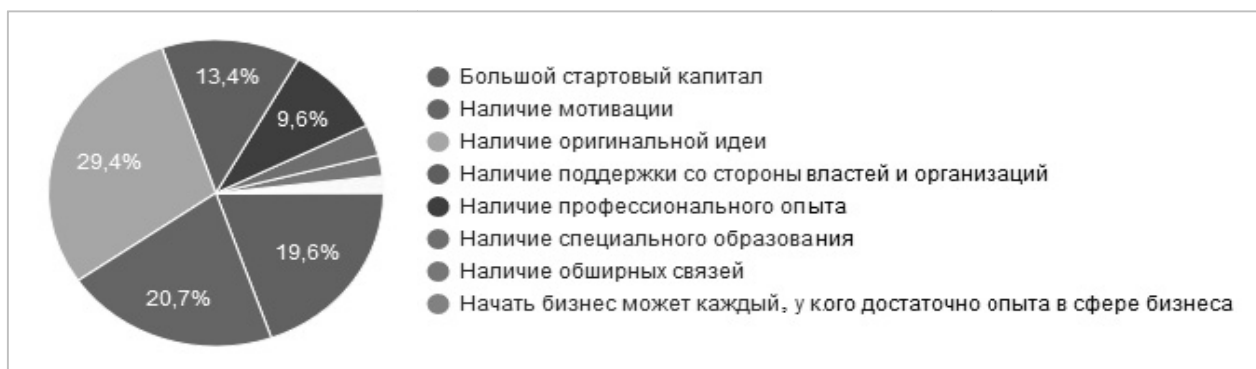

Рисунок 3. Результаты социологического опроса по определению причин и качеств молодого предпринимателя для начала собственного бизнеса

92,9 % респондентов указали что человек, который организовал свой бизнес и успешно им занимается, пользуется уважением в обществе (рис. 4).

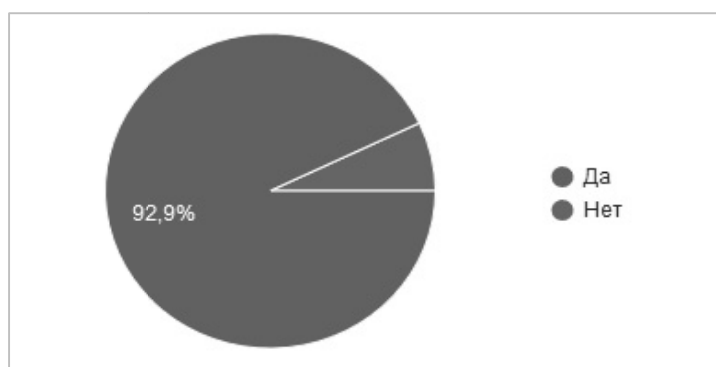

Рисунок 4. Результаты социологического опроса «Человек, который организовал свой бизнес и успешно им занимается, пользуется ли уважением в обществе»

По итогам результатов исследования, респонденты выделили критерий, по которому можно эффективнее всего оценивать успешность молодого предпринимателя, а именно 74 % респондентов указали высокий уровень профессионализма, 43,4 % студентов отметили целеустремленность и 37,8 % ответивших выделили прибыль (рис. 5).

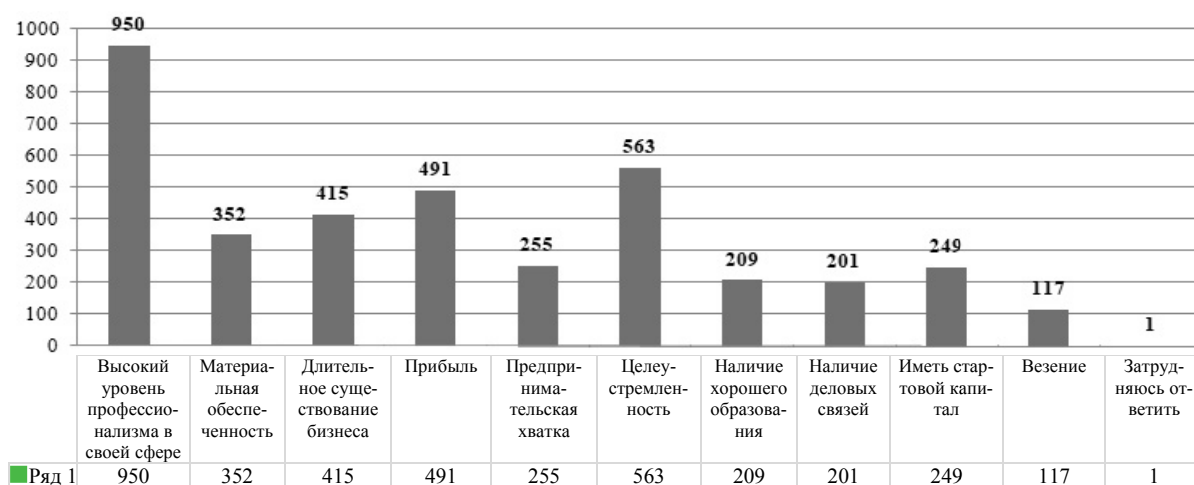

Рисунок 5. Результаты социологического опроса по определению критериев успешности молодого предпринимателя

Итак, социальный потенциал молодежи дает основания для анализа ресурсных возможностей данного сегмента общества. Но потенциальные параметры — лишь основа для реализации предпринимательской специфики молодежи. Это нужно учитывать при становлении молодежного бизнеса, это ее специфическая поколенческая и социальная сторона. А собственно предпринимательская мотивация заключается в иных сугубо экономических стимулах и категориях. Наиболее аутентичным в этой связи представляется понятие бизнес-активности молодежи. Экономические истоки бизнес-активности берут начало с теории Й. Шумпетера. Ведь именно инновации, внедряемые предпринимателем, заставляют его бороться со сложившимися традициями и инертностью. О распространении активного начала в предпринимательскую среду писал и П. Друкер. По его мнению, предприниматель — это новатор, внедряющий инновационность даже в среду управления [19]. Но, в то же время, М. Вебер считал, что бизнес и дух капитализма проявляется как «рациональный и систематический поиск прибыли в ходе занятия профессией» [16]. В современных же условиях рациональность и систематичность не являются антагонизмом бизнес-активности. Напротив, рост конкурентоспособности, социальное давление общества вынуждают постоянно совершенствовать бизнес-структуру, активизировать формат при соблюдении принципа рациональности в оценке риска и ресурсоотдачи.

Итак, сам субъект анализируемого феномена — молодежного предпринимательства — предстает как экономико-социологическая система, движущим механизмом которого являются имманентные характеристики молодежи как социального сегмента с определенной долей социальной рефлексии, выраженной в поколенческом дуализме.

Эндогенным качеством молодежи является ее социальный потенциал, развитие которого вырастает в структуру экзогенного качества — бизнес-активности молодежи. Адекватная реализация высокого социального потенциала и бизнес-активности возможна на полях современного диверсифицированного бизнеса, т.е. объекта молодежного предпринимательства.

Таким образом, уникальность молодежного предпринимательства как особого сегмента бизнес-сектора обусловлена спецификой возрастных и личностных характеристик молодежи, ее социального статуса и поведенческих моделей, а также высокой подвижностью, активностью и адаптивностью данной социальной группы.

С учетом выявленных возрастных характеристик молодежи, а также на основе анализа изложенных трактовок и определений молодежного предпринимательства, представленных в таблице 2, нами сформулировано определение данной категории, связывающее его разнообразными характеристиками.

Т а б л и ц а 2

Специфические характеристики личности молодого предпринимателя

Характеристики	Личностные качества, черты
Возраст	14–30 лет
Физические	Физическое, психоэмоциональное здоровье; физическая выносливость
Профессионально-квалификационные	среднее или высшее профессиональное образование, высокий уровень актуализации образования, незначительный опыт работы
Интеллектуальные	Способность усваивать новые знания и навыки, развитое логическое мышление, оригинальность и креативность, инновационная активность, интуиция, любопытство
Эмоционально-психологические	Амбициозность, эмоциональный интеллект, энергичность, смелость, стойкость, гибкость, критичность, упорство и настойчивость, уверенность в себе, оптимизм, энтузиазм, стрессоустойчивость, мобильность и готовность к смене деятельности
Коммуникативные	Адаптивность, умение убеждать, коммуникабельность, эмпатия
Организаторские, лидерские	Стремление к лидерству, инициативность, самостоятельность, ответственность, трудолюбие и работоспособность, моральная воля и мотивация, готовность к риску, ориентация на эффективность и качество
Культурно-этические	Владение культурой речи и поведения, вежливость, выдержанность, этичность, такт и дипломатичность

Итак, молодежное предпринимательство — это особый самостоятельный сегмент малого и среднего предпринимательства, представленный предпринимателями в возрасте до 30 лет, осуществляющими инициативную предпринимательскую деятельность в различных организационно-правовых формах и эффективно объединяющими факторы производства на основе своих специфических личностных качеств (гибкость, мобильность, энергичность, инновационная активность, предрасположенность к риску) для удовлетворения существующих или создаваемых общественных потребностей с целью получения предпринимательского дохода. Отсюда вытекает и определение субъекта молодежного предпринимательства, под которым мы понимаем представителя молодежи (или группу молодых людей) в возрасте до 30 лет, зарегистрированного в качестве индивидуального предпринимателя или коммерческой организации для осуществления инициативной предпринимательской деятельности.

Выведение молодежного предпринимательства в особый самостоятельный сегмент предпринимательской деятельности обусловлено его специфическими характеристиками, а также присущими ему сильными и слабыми сторонами. С учетом существующих исследований и используя авторский подход, мы выделили специфические характеристики личности молодого предпринимателя. Они также обуславливают существование особых конкурентных преимуществ и лимитирующих недостатков молодежного предпринимательства, представленных в таблице 3.

Т а б л и ц а 3

Конкурентные преимущества и лимитирующие недостатки молодежного предпринимательства

Конкурентные преимущества (сильные стороны)	Лимитирующие недостатки (слабые стороны)
<ul style="list-style-type: none"> – высокая инновационность; – предрасположенность к риску; – мобильность, маневренность; – гибкость; – высокая актуализация образования и постоянная возможность систематического обновления знаний и навыков; – высокая работоспособность, выносливость; – энергичность 	<ul style="list-style-type: none"> – малый опыт социализации; – неразвитые практические навыки; – нехватка стартового капитала; – слабые личные связи и небольшой опыт нетворкинга, несформированность деловой репутации; – помеха для получения образования; – несформированность моральных устоев и сложностей переключения на нелегальный «теневой» бизнес

Итак, в современных условиях развитием высокого социального потенциала молодежи является ее бизнес-активность, которая характеризуется следующими чертами: высокой эмоционально-волевой составляющей, активизацией психофизического субпотенциала; коммуникативной ориентацией на преобразование; деятельностным подходом; инициативным самосовершенствованием. Таким образом, бизнес-активность молодежи характеризуется инициативным проявлением способностей и индивидуальных интересов в процессе реализации ее предпринимательского потенциала.

С прикладной позиции зарождение молодежного предпринимательства возможно лишь в нише малого бизнеса, преимущественно в традиционных сферах услуг или в форме партнерства. Именно в этих условиях начинается первоначальная реализация социального потенциала молодежи. Но в современных условиях индустриальная база производства является актуальным основанием для развития бизнеса. А начиная с первой трети XX в. можно констатировать становление и мощное синергическое влияние на весь экономический процесс факторов постиндустриализма.

Поскольку сущность той или иной экономической категории проявляется через реализуемые ею функции, нами были выделены две группы функций молодежного предпринимательства, представленные в таблице 4.

Функции молодежного предпринимательства

Функции	Содержание функции
<i>Общие функции молодежного предпринимательства</i>	
Общеэкономическая	Производство товаров (оказание услуг, выполнение работ) для удовлетворения потребностей общества
Инновационная	Введение инноваций; содействие материализации новых идей, новых продуктов, новых технологий и способов организаций производства
Ресурсная	Мобилизация, комбинирование и эффективное использование ограниченных экономических ресурсов (природных, трудовых, капитальных, информационных и др.)
Организаторская	Использование предпринимательских способностей для эффективного соединения и использования факторов производства с целью получения прибыли
Социальная	Повышение общественного благосостояния, а также формирование особого социального слоя, состоящего из предприимчивых людей, способных организации собственного дела и самостоятельной хозяйственно-экономической деятельности
Личностная	Самореализация индивида путем достижение собственной поставленной цели и получение удовлетворения от своей деятельности
<i>Специфические функции молодежного предпринимательства</i>	
Ценностно-ориентационная	Формирование активной социально-экономической позиции молодежи и модернизация общественного сознания в направлении позитивного отношения к предпринимательству
Креативно-инновационная	Реализация в процессе предпринимательской деятельности присущего молодым людям стремления творить, совершенствовать, улучшать окружающую действительность через творчество, креативность и инновации
Социально-стабилизационная	Молодежное предпринимательство способствует обеспечению продуктивной занятости молодежи, снижению молодежной безработицы, обеспечению социальной защищенности молодежи и повышению ее жизненного уровня
Социально-адаптивная	Профессиональная ориентация и обучение молодых людей, предоставление рабочих мест социально незащищенным категориям молодежи (учащейся молодежи, безработным, людям с ограниченными возможностями, матерям-одиночкам, вынужденным переселенцам и др.)
Личностно-социализирующая	Самореализация и самоутверждение молодых людей, реализация ими своих амбиций и творческого потенциала в процессе предпринимательской деятельности
Информационно-коммуникативная	Предпринимательская деятельность способствует удовлетворению потребности молодежи во взаимодействии и общении с социумом, формированию социальных и деловых связей (нетворкинг)

Первая группа функций — общие функции молодежного предпринимательства, которые связаны с общим функциональным контентом предпринимательства в целом. К общим функциям мы отнесли общеэкономическую, инновационную, ресурсную, организаторскую, социальную и личностную функции.

Вторая группа функций — специфические функции молодежного предпринимательства, обусловленные возрастными, социальными, социентальными и психологическими особенностями молодежи как субъекта предпринимательской деятельности. К ним относятся:

- ценностно-ориентационная функция, которая связана с формированием активной социально-экономической позиции молодежи, а также модернизацией общественного сознания и национальной ментальности в направлении позитивного отношения к предпринимательству;
- креативно-инновационная функция, т.е. реализация в процессе предпринимательской деятельности присущего молодым людям стремления творить, совершенствовать, улучшать окружающую действительность через творчество, креативность и инновации;
- социально-стабилизационная функция, которая связана с тем, что молодежное предпринимательство способствует обеспечению продуктивной занятости молодежи, социальной защищенности молодежи и повышению ее жизненного уровня;
- социально-адаптивная функция, заключающаяся в том, что молодежное предпринимательство способствует профессиональной ориентации и обучению молодых людей, предоставлению рабочих мест социально незащищенным категориям молодежи (учащейся молодежи, безработным, людям с ограниченными возможностями, матерям-одиночкам, вынужденным переселенцам и др.);
- личностно-социализирующая функция, состоящая в самореализации и самоутверждении молодых людей, реализации ими своих амбиций и творческого потенциала в процессе предпринимательской деятельности;
- информационно-коммуникативная функция, заключающаяся в том, что предпринимательская деятельность способствует удовлетворению потребности молодежи во взаимодействии и общении с социумом, формированию социальных и деловых связей (нетворкинг).

Молодежное предпринимательство как открытая система, так же как и предпринимательская деятельность в целом, испытывает влияние множества факторов предпринимательской среды, имеющих как позитивный, так и негативный характер. С нашей точки зрения, среда молодежного предпринимательства подразделяется на внешнюю (объективную), не зависящую от самих предпринимателей, и внутреннюю (субъективную), которую молодые предприниматели формируют сами. Соответственно факторы, влияющие на развитие молодежного предпринимательства, делятся на:

- экзогенные, обусловленные внешней предпринимательской средой;
- эндогенные, детерминированные особенностями внутренней предпринимательской среды.

Внешняя среда молодежного предпринимательства — это интегрированная макросистема взаимосвязанных внешних (экзогенных) факторов (условий), прямо или опосредованно воздействующих на становление и развитие молодежного предпринимательства. Она носит объективный характер, поскольку не зависит от воли и желаний молодых предпринимателей. Факторы внешней среды можно разделить на две группы: регулирующие и обеспечивающие [30]. К обеспечивающим факторам внешней среды молодежного предпринимательства нами отнесены экономический, природно-климатический, социально-демографический, научно-технический, институциональный, социокультурный факторы. К регулирующим внешним факторам молодежного предпринимательства относятся правовой, экологический, политический, международный факторы.

Внутренняя среда молодежного предпринимательства — это интегрированная микросистема взаимосвязанных внутренних (эндогенных) факторов (условий), непосредственно связанных с деятельностью предпринимательской единицы. Внутренняя предпринимательская среда, как совокупность внутренних условий функционирования предпринимательской организации, носит субъективный характер, ее состояние и качество зависят от самого предпринимателя (собственника, лидера), от его компетентности, организационно-управленческих и социально-психологических качеств, навыков и умений в организации и ведении бизнеса. К внутренним (эндогенным) факторам молодежного предпринимательства относятся: организационная структура, ресурсы, контрагенты (это поставщики, потребители, конкуренты, посредники, прочая контактная аудитория), межличностные отношения, внутриличностные процессы. В целом, данный уровень факторов определяется как личностной готовностью молодого человека к предпринимательству, так и качеством построенной им организационной структуры с её ресурсным обеспечением, контрагентами и коммуникационными сетями.

3 Заключение

Таким образом, анализ механизма молодежного предпринимательства в концептуальном основании предстает системой методологического плюрализма. Именно этот аспект является специфическим: ведь и субъектная детерминанта — молодежь и объектная детерминанта — предпринимательство, а также сам процесс инициативной деятельности реализации аутентично представлены лишь в данном системном многообразии. Так, мотивы, перспективы, возможности молодежи наиболее

полно раскрываются в рамках междисциплинарного анализа, который позволил выявить следующие факторные характеристики.

Во-первых, с позиции социологических координат молодежь — это социумный сегмент, ориентированный на реализацию социального потенциала. Его деятельностная реализация базируется на нескольких субпотенциалах, внутренне имманентным из которых является психофизический потенциал.

Во-вторых, различная степень реализации социального потенциала формирует и специфические признаки молодежи. Низкий уровень реализации социального потенциала основывается на отсутствии инициативы в самореализации, на отсутствии опыта социализации, на низких параметрах личностных качеств и образовательного ценза. В основе высокого уровня реализации социального потенциала лежат сильные признаки молодежи как социального сегмента: высокая мобильность и, отсюда, стремление к инновационной активности, расширению качеств человеческого капитала, высокий уровень обновления своих знаний и социальных навыков, высокая степень психофизического потенциала, т.е. способность выдерживать повышенные трудовые нагрузки, и высокая стрессоустойчивость.

В-третьих, с точки зрения экономических координат молодежь характеризуется бизнес-активностью. Ее параметры охватывают следующие современные признаки молодежи как экономического субъекта: инновационность экономического мышления, современная оценка риска, быстрота реакции на диверсифицированном рынке, быстрота оценки доходности новых форм бизнеса исходя из того, что молодежь является поколенческим историко-культурным драйвером.

В-четвертых, с позиции объекта анализа — системы диверсифицированного бизнеса, в рамках которого молодежь пытается нелинейно реализовать свой потенциал, также актуализированы методологические границы — от неоклассики, в рамках которой молодежное предпринимательство носит традиционный, преимущественно индустриальный характер, до современного нового институционализма, который выстраивает молодежное предпринимательство в систему растущих трансакций и оценки трансакционных издержек.

В-пятых, прикладное развитие по данным концептам приводит к трем направлениям бизнес-реализации молодежи. Первое направление, условно называемое нами «ученическое», — это развитие бизнеса в рамках неоклассических канонов: оно оценивается со спросовых позиций для получения более высокой цены и доходности, факторной эффективности и нахождения ниш в условиях несовершенной конкуренции. В качестве наиболее важных эндогенных факторов развития данного направления выступает наличие стартового капитала, склонность к риску и опора на опыт предыдущих поколений. К экзогенным факторам функционирования относятся макроэкономическая конъюнктура в среде несовершенной конкуренции, географические и природные условия ведения бизнеса.

В-шестых, вторым направлением молодежного предпринимательства выступает инновационно-ориентированный бизнес. Он строится на принципах инновационной экономики, т.е. создания и трансфера технологии с целью перехода к массиву новых товаров, услуг, управленческих решений. В качестве важнейших эндогенных факторов выступают предрасположенность к инновациям, возможность оценки риска и принятия оптимальных бизнес-решений. К экзогенным факторам развития данного направления относятся наличие инфраструктуры по бизнес-инкубированию и акселерированию молодежных стартапов, общий уровень развития человеческого капитала.

В-седьмых, современное направление молодежного предпринимательства зиждется на принципах нового институционализма. В его рамках основной акцент делается не столько на форму, качество, бизнес-направленность, сколько на результаты и соотношение фирменных и сугубо рыночных начал. Эндогенными факторами данного направления является весь комплекс предпринимательских и социолого-психологических и историко-культурных компетенций. В частности, это — умение формировать адекватную команду, разработка навыков бизнес-планирования, логистических и финансовых потоков, использование кросс-культурных навыков и стереотипов. К экзогенным же факторам следует отнести институционально-правовое обеспечение бизнеса, механизм организационного сопровождения молодежного бизнеса, наличие системы мониторинга, выявления обратной связи и оценки возможных дисфункций имеющихся институтов. Такова системная концептуальная база, конституирующая современное молодежное предпринимательство. А становлению на этой основе прикладных структурных и факторных элементов молодежного предпринимательства будет посвящен последующий анализ.

Список литературы

- 1 Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане / Р.Кантильон // *Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: [В 5 т.]*. — Т. I. — М.: Мысль, 2004. — С. 260–278.
- 2 Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ., предисл. В.С. Афанасьева; под науч. ред. П.Н. Клокина. — М.: Эксмо, 2007. — 957 с.
- 3 Блауг М. 100 великих экономистов до Кейнса / М. Блауг, И.Г. Тюнен. — СПб.: Экономикс, 2008. — 352 с.
- 4 Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Найт. — М.: Дело, 2003 — 360 с.
- 5 Сэй Ж.Б. Трактат по политической экономии / сост., вступ. ст. и коммент. М.К. Бункиной, А.М. Семенов. — М.: Дело, 2000. — 232 с.
- 6 Маршалл А. Принципы экономической науки [Электронный ресурс] / А. Маршалл. — Режим доступа: <http://ek-lit.narod.ru/marsod.htm> (дата обращения: 15.02.2018).
- 7 Кларк Дж.Б. Распределение богатства / Дж.Б. Кларк; пер. с англ. Д. Страшунский, А. Бесчинский. — М.: Гелиос АРВ, 2000. — 367 с.
- 8 Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.Шумпетер. — М.: Эксмо, 2007 — 864 с.
- 9 Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории / Л. Мизес. — М.: ОАО НПО «Экономика», 2000. — 670 с.
- 10 Шульц Т.У. Экономика пребывания в бедности / Т.У. Шульц // *Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: [В 5 т.]*. — Т. V, кн. 1. — М.: Мысль, 2004. — С. 358–372.
- 11 Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство / И. Кирцнер; пер. с англ.; под ред. проф. А.Н. Романова. — М.: Юнити-Дана, 2001. — 239 с.
- 12 Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок / Ф. Хайек. — М.: Изограф, 2001.– 256 с.
- 13 Фридман М. Капитализм и свобода / М. Фридман. — М.: Новое издательство, 2006. — 240 с.
- 14 Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. — М.: Гелиос АРВ, 2012. — 352 с.
- 15 Зомбарт В. Буржуа: этюды по истории духовного развития современного экономического человека / В. Зомбарт. — М.: Наука, 1994. — 443 с.
- 16 Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / Избранные произведения: / М. Вебер; пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко. — М.: Прогресс, 1990. — 808 с.
- 17 Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз; пер. с англ. — М.: Новое издательство, 2007. — 224 с.
- 18 Pinchot G. Why You Don't Have to Leave the Corporation to Become an Entrepreneur / G. Pinchot. — New York: Harper & Row, 1985. — 277 p.
- 19 Друкер П. Ф. Бизнес и инновации / П. Друкер; пер. с англ. и ред. К.С. Головинского. — М.: Вильямс, 2007. — 423 с.
- 20 Хизрич Р. Предпринимательство, или как завести собственное дело и добиться успеха. — Вып. I. Предприниматель и предпринимательство / Р. Хизрич, М. Питерс; пер. с англ.; общ. ред. В.С. Загашвили. — М.: Прогресс, 1992. — 160 с.
- 21 Коултер М. Менеджмент / М. Коултер, С. Робинс; пер. с англ. — М.: Вильямс, 2004. — 888 с.
- 22 Леньков Р.В. Социология молодежи / Р.В. Леньков. — М.: Юрайт, 2014. — 416 с.
- 23 Радченко А.Ф. Молодежь и ее возрастные границы / А.Ф. Радченко // *Социология власти*. — 2012. — № 3. — С. 172–175.
- 24 Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года № 285–V «О государственной молодежной политике» (с изм. от 13.06.2018 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31661446 (дата обращения: 27.03.2018).
- 25 Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И.С. Кон. — М.: Политиздат, 1987. — 366 с.
- 26 Молодёжь планеты: глобальная ситуация в 90–х годах, тенденции и перспективы / рук. автор. коллектива и науч. ред. И.М. Ильинский. — М.: Изд-во Ин-та молодёжи «Голос», 1999. — 323 с.
- 27 Котляр А.Э. О понятии рынка труда / А.Э. Котляр // *Вопросы экономики*. — 2001. — № 1. — С. 33–45.
- 28 Осипов Г.В. Социология и социальное мифотворчество / Г.В. Осипов. — М.: Норма, 2002. — 615 с.
- 29 Манхейм К. Избранное: Диагноз нашего времени / К. Манхейм. — М.: РАО Говорящая книга, 2010. — 744 с.
- 30 Тумилевич Е.Н. Факторы и формы развития малого предпринимательства в регионе / Е.Н. Тумилевич // *Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Сер. Экономика и право*. — 2012. — № 1. — С. 32–42.

Ж.С. Хусаинова, Ж.М. Жартай, Ж.Г. Адилова

Ұлттық экономикадағы жастар кәсіпкерлігі субъектілерінің әлеуметтік-экономикалық портретінің ерекшеліктері

Мақалада Қазақстандағы жастар кәсіпкерлік субъектісінің әлеуметтік-экономикалық бейнесі қарастырылды. Жастар кәсіпкерлігі жұмыспен қамтудың өсуін, жастарды шаруашылық қызметке тартуды, олардың әлеуметтенуі мен өзін-өзі көрсетуін қамтамасыз ететін құрал ретінде айқындалды. Осы бағытты дамыту елдің инновациялық даму мүддесінде жас ұрпақтың креативті әлеуетін

пайдалануға мүмкіндік берді. Авторлар Қазақстан Республикасының жас кәсіпкерлері мен студенттері арасында өткізілген әлеуметтік талдаудың нәтижелерін ұсынды. Кәсіпкерлік саласындағы жастардың жағдайы мен мүмкіндіктерін анықтайтын субъектілер талданды. Әлеуметтік зерттеулер деректерінің негізінде жастардың кәсіпкерлік ортаға кіруіне кедергі келтіретін және қиындататын және оның дербес кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыруға дайындығын төмендететін қоғамдық санада қалыптасқан әлеуметтік таптауырындардың болуы туралы қорытынды жасалды. Өз бизнесін ұйымдастырғысы келетін жастарды мемлекеттік қолдау және сүйемелдеу жүйесін дамытуға ықпал ететін көшбасшылық қасиеттер, креативтілік, ұйымдастырушылық қабілеттер, мақсаткерлік, коммуникациялық дағдылар сияқты жастар кәсіпкерлігі субъектісінің әлеуметтік-экономикалық қасиеттері анықталды. Мемлекеттің, бизнестің, азаматтық қоғам институттарының (ҰЕҰ) ортақ күш-жігерін іске асыру ғана жастар кәсіпкерлігін дамытуға ықпал ететіні туралы қорытынды негізделген.

Кілт сөздер: жастар, кәсіпкерлік, жастар кәсіпкерлігі, институционалдық тетіктер, стартаптар, көшбасшылық қасиеттер, жастардың кәсіпкерлік климаты, жүйелі тәсіл, креативтілік, бәсекелестік артықшылықтар.

Zh.S. Khussainova, Zh.M. Zhartay, Zh.G. Adilova

Peculiarities of socio-economic portrait of the subjects of youth entrepreneurship in the national economy

In the article the socio-economic portrait of the subject of youth entrepreneurship in Kazakhstan was considered. Youth entrepreneurship is defined as a tool to ensure the growth of employment, the involvement of young people in to economic activity, their socialization and self-realization. The development of this direction allows to use the creative potential of the younger generation in the interests of innovative development of the country. The authors present the results of sociological analysis conducted in the framework of the topic among young entrepreneurs and students of the Republic of Kazakhstan. The subjects determining the position and opportunities of young people in the field of entrepreneurship are analyzed. Based on the data of sociological studies, it is concluded that there are formed social stereotypes in the public consciousness that prevent and impede the entry of young people into the business environment and reduce their readiness to organize independent business activities. The socio-economic qualities of the subject of youth entrepreneurship, such as leadership qualities, creativity, organizational skills, purposefulness, communication skills that contribute to the development of the system of state support and support of young people who want to organize their business were revealed. The conclusion that only the implementation of common efforts of the state, business, civil society (NGO) institutions will contribute to the development of youth entrepreneurship is substantiated.

Keywords: youth, entrepreneurship, youth entrepreneurship, institutional arrangements, startups, leadership, youth entrepreneurship climate, system approach, creativity, competitive advantage.

References

- 1 Kantilon, R. (2004). *Esse o prirode torhovli v obshchem plane* [Essay on the nature of trade in General]. *Mirovaia ekonomicheskaiia mysl – World economic thought*, 260–278. Moscow: Mysl [in Russian].
- 2 Smit, A. (2007). *Issledovanie o prirode i prichinakh bohatstva narodov* [Study on the nature and causes of the wealth of peoples]. Moscow: Eksmo [in Russian].
- 3 Blaug, M. & Tiunen Iogann Genrikh. (2008). *100 velikikh ekonomistov do Keinsa* [100 great economists before Keynes]. Saint Petersburg: Ekonomikus [in Russian].
- 4 Nait, F. (2003). *Risk, neopredelennost i pribyl* [Risk, uncertainty and profit]. Moscow: Delo [in Russian].
- 5 Sei, Zh.B. (2000) *Traktat po politicheskoi ekonomii* [Treatise on political economy]. Moscow: Delo [in Russian].
- 6 Marshall, A. (2008). *Printsipy ekonomicheskoi nauki* [Principles of economic science]. *ek–lit.narod.ru*. Retrieved from <http://ek–lit.narod.ru/marsod.htm> [in Russian].
- 7 Klark, Dzh.B. (2000). *Raspredelenie bohatstva* [Distribution of wealth]. Moscow: Helios ARV [in Russian].
- 8 Shumpeter, I. (2007). *Teoriia ekonomicheskoho razvitiia. Kapitalizm, sotsializm i demokratiia* [Theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy]. Moscow: Ekspo [in Russian].
- 9 Mizes, L. (2000). *Chelovecheskaia deiatelnost: Traktat po ekonomicheskoi teorii* [Human action: a Treatise on economic theory]. Moscow: OAO NPO Ekonomika [in Russian].
- 10 Shults, T.U. (2004). *Ekonomika prebyvaniia v bednosti* [Economics of poverty]. *Mirovaia ekonomicheskaiia mysl – World economic thought*. Moscow: Mysl [in Russian].
- 11 Kirtsner, I. (2001). *Konkurentsia i predprinimatelstvo* [Competition and entrepreneurship]. Moscow: Iuniti–Dana [in Russian].
- 12 Khaiek, F. (2001). *Individualizm i ekonomicheskii poriadok* [Individualism and economic order]. Moscow: Izohraf [in Russian].

- 13 Fridman, M. (2006). *Kapitalizm i svoboda [Capitalism and freedom]*. Moscow: Novoe izdatelstvo [in Russian].
- 14 Keins, Dzh. (2012). *Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneh [General theory of employment, interest and money]*. Moscow: Helios ARV [in Russian].
- 15 Zombart, V. (1994). *Burzhuia: etiuudy po istorii dukhovnoho razvitiia sovremennoho ekonomicheskoho cheloveka [Bourgeois: studies on the history of the spiritual development of modern economic man]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 16 Veber, M. (1990). *Protestantskaia etika i dukh kapitalizma [Protestant ethic and the spirit of capitalism]*. Moscow: Prohress [in Russian].
- 17 Kouz, R. (2007). *Firma, rynek i pravo [Firm, market and law]*. Moscow: Novoe izdatelstvo [in Russian].
- 18 Pinchot, G. (1985). *Why You Don't Have to Leave the Corporation to Become an Entrepreneur*. New York: Harper & Row.
- 19 Druker, P.F. (2007). *Biznes i innovatsii [Business and Innovation]*. Moscow: Viliams [in Russian].
- 20 Khizrich, R. & Piters, M. (1992). *Predprinimatelstvo, ili kak zavesti sobstvennoe delo i dobitsia uspekha [Entrepreneurship, or how to start your own business and achieve success]*. Moscow Prohress [in Russian].
- 21 Koulter, M. & Robins, S. (2000). *Menedzhment [Management]*. Moscow: Viliams [in Russian].
- 22 Lenkov, R.V. (2014). *Sotsiologhiia molodezhi [Sociology of youth]*. Moscow: Iurait [in Russian].
- 23 Radchenko, A. F. (2012). Molodezh i ee vozrastnye granitsy [Youth and its age limits]. *Sotsiologhiia vlasti — Sociology of power*. № 3. 172–175.
- 24 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 9 fevralia 2015 hoda № 285–V «O hosudarstvennoi molodezhnoi politike» (s izmeneniami ot 13.06.2018 h.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated February 9, 2015. №285-V «On state youth policy» (with changes on 13.06.2018)]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31661446 [in Russian].
- 25 Kon, I.S. (1987). *V poiskakh sebja: Lichnost i ee samosoznanie [In search of themselves: Personality and its identity]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
- 26 Molodezh planety: hlobalnaia situatsiia v 90–kh hodakh, tendentsii i perspektivy [Youth of the world: the global situation in the 1990s, trends and prospects]. (1999). Moscow: Izdatelstvo Instituta molodezhi «Holos» [in Russian].
- 27 Kotliar, A.E. (2001). O poniatii rynka truda [On the concept of the labor market]. *Voprosy ekonomiki – Economic Issues, No. 1*, 33–45 [in Russian].
- 28 Osipov, G.V. (2002). *Sotsiologhiia i sotsialnoe mifotvorchestvo [Sociology and social myth-making]*. Moscow: Norma [in Russian].
- 29 Mankheim, K. (2010). *Izbrannoe: Diahnoz nasheho vremeni [Favorites: Diagnosis of our time]*. M.: RAO Hovoriashchaia kniha [in Russian].
- 30 Tumilevich, E.N. (2012). Faktory i formy razvitiia maloho predprinimatelstva v rehione [Factors and forms of small business development in the region]. *Sovremennaia nauka: aktualnye problemy teorii i praktiki. Seriya Ekonomika i pravo – Modern science: actual problems of theory and practice. Series: Economics and law, No. 1*, 32–42 [in Russian].

Zh.K. Altaibayeva¹, M.Sh. Bauer², R.K. Alimkhanova³

¹*S. Toraigyrov Pavlodar State University, Kazakhstan;*

²*S. Seifullin Kazakh agrotechnical university, Nur-Sultan, Kazakhstan;*

³*Turan University, Almaty, Kazakhstan*

(E-mail: mairak@bk.ru)

Identification of investment objects for the development of territorial natural recreational systems

The authors gave the definition of «Territorial Natural-Recreational System» (hereinafter TNRS) and noted the importance of this definition for a capacious reflection of the content of the object in which economic, economic and geographical, ecological and sociological aspects of the recreational sphere were combined. In the article the author's opinion on the approach to the definition of investment objects in the project state program for the development of inbound and domestic tourism in the Republic of Kazakhstan for 2019–2015 was formulated, and an integrated approach to investing the development of TNRS was proposed to use. The possibilities of increasing the efficiency of attracted resources, which a comprehensive audit system opens up as a tool for identifying investment targets, are considered. The article notes that one of the main conditions for the development of TNRS is to bring it into compliance with the environmental standards of the environment, the technical standards of the infrastructure and international standards for the quality of recreational services. The authors presented a scheme that summarizes the objects of investment, determined by a comprehensive audit and presents an analysis of various points of view on environmental auditing, auditing compliance with technical standards of the infrastructure and international standards of recreational services. The proposed approach to the definition of investment objects on the basis of a comprehensive audit will ensure the effectiveness of attracted resources for the development of TNRS.

Keywords: territorial natural recreational system, development, comprehensive audit, environmental audit, investment objects.

Introduction

In modern conditions, resource provision of modernization processes in individual natural recreational areas is impossible without attracting investment [1, 2]. In this regard, the opinion is substantiated that one of the tasks of the state is to create a system of measures that encourage entrepreneurs to participate actively in investing projects [3, 4].

The problem of limited resources with the need for significant investments in the development of territorial natural-recreational systems requires ensuring the effectiveness of investments. The concept of «Territorial natural-recreational system» (hereinafter TNRS) is defined as a territory with a rich natural potential for recreation of people in combination with socio-economic processes occurring on it [5].

The effectiveness of investments, in our opinion, largely depends on the objective determination of the objects to which they should be directed. It will achieve the following tasks:

- investment resources will not be scattered, but will definitely be directed to the development of those facilities that should ensure the transition to a qualitatively new level of development of TNRS;
- to reduce the field of corruption interests;
- more precisely, you can plan the volume of investment.

The economic development of TNRS is possible to provide effective investments in facilities, determined by a comprehensive audit in the course of which the compliance of the natural environment with environmental standards is diagnosed, and infrastructure and recreational services with quality standards.

The aim of the study is to consider the use of a comprehensive audit system as a tool for identifying investment targets for the development of TNRS.

Theoretical and methodological aspects of attracting resources for the development of territories are widely covered in the works of domestic and foreign scientists. However, many issues of investing in the development of TNRS, taking into account specific features, in particular the definition of objects of investment, remain little studied and are poorly covered in the domestic economic literature.

In order to ensure the economic efficiency of investment in the development of TNRS, new theoretical and methodological approaches are needed that correspond to modern economic realities.

Discussion. In 2018, the authorized body represented by the Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan, together with the national company Kazakh Tourism and the Chamber of Entrepre-

neurs «Atameken», developed a draft state program for the development of tourism until 2025 [6]. In this program for the development of domestic and foreign tourism in Kazakhstan, the emphasis as on priority projects is placed on investing objects located in unique natural territories. Objects identified as key areas for the development of recreational activities have their own individuality, a characteristic market development potential.

By 2025, an increase in the flow of tourists in the territories on priority development projects by an average of 3.5 times. It is planned to attract unprecedented large funds from the republican and local budgets, as well as funds from private investors, to implement the program. Information about these objects is summarized in Table.

Table

Recreational natural areas included in the Tourist Card of Kazakhstan

Uniqueness of the zone	Investment object (activity)	Plan, financing, mln. tg.
1	2	3
Lake Alakol		
Lake Alakol is the second largest among the inland waters of Kazakhstan and the only deep-water among the drain less lakes of the republic. The water of the lake is salty, sea. The salt composition is sodium chloride in character; it is comparable to the waters of the Black Sea and includes almost the entire periodic table. It is famous not only for its healing water, but also for its air, hydrogen sulfide mud.	Carrying out bank protection works on the coast of the lake (SMR). Subsidies for the Astana-Usharal-Astana air route, Almaty-Usharal-Almaty. Inventory of objects. Determination of location — zoning area. Master plan development. The definition of funding to create a resort of international class.	320 (with potential 2 500 000 tourists per year, current flow — 772 000)
Mountain cluster of Almaty region		
Turgen. All-season tourist and sports resort area that meets the latest requirements	Development of design estimates and feasibility studies, search for a private investor + RB; withdrawal from the national park; Creation of PTT; JSC NC «Kazakh Tourism» in the role of the management company (operator). It is necessary to amend the Law on Tourism and other legislation on ITL issues.	197.2 (with potential of 2 500 000 tourists in the current year — 500 000)
Chimbulak. The resort is open all year round, offering guests various services and activities. In summer, it offers extreme activities such as riding a bike from the mountain, paragliding, buggy riding, climbing and trekking.	Improved soft infrastructure, increase in the number of free and comfortable toilets. Promotion in the international market	
Lakes Tabagan and Akbulak. The largest all-season international tourist centers that meet all modern requirements		
Big Almaty Channel «Area for active tourism, agritourism»		

1	2	3
Shchuchinsk-Burabay resort area		
Resort zone «Ak Bura» (233 hectares). The territory is a part of the SNNP Burabay,	Co-investment of individual projects; It is necessary to amend the Law on Tourism activities and other legislation on ITL issues. Positioning of the resort: 4 * + resort complex, focused on active, family-friendly year-round recreation. 800 rooms and 425 private households. The building area is 162 thousand m ² , which will make up 20 % of the resort area, the resort will be classified as not dense building)	142 (with potential of 2000000 tourists per year, the current flow is 750000)
Mountain skiing complex «Burabay». Development and popularization of skiing in Kazakhstan, Creation of additional workplaces, Attraction of rock climbers for holding world-class climbing championships	Development of design estimates and feasibility studies, Search for a private investor + RB	
Congress Hall in Burabay. The largest concert and exhibition venue in the Akmola region, with a capacity of 1500 seats		
Bayanaul resort area		
The territory of the Bayanaul resort zone is an oasis among the steppes of Kazakhstan, including 4 lakes Zhasybay, Sabyndykol, Toraygyr, Birzhankol, part of the Bayanaul national park with unique mountain ranges	From the Republican budget for the construction of the Republican year-round youth center and infrastructure development for the ski complex	120 (with potential of 450000 tourists per year, the current year — 200000)
Imantau-Shalkar resort area		
The territory is the part of the GNPP «Kokshetau», there are 37 recreation centers on the shores of lakes Imantau and Shalkar. (Provision of accommodation, food, pantolerapii, maral farm)	The withdrawal of land from the composition of a specially protected natural area for conducting engineering infrastructure to tourism facilities. Master plan development Search for investors	142 (with a potential of 400000 tourists per year, the current one is 130000)
Lake Balkhash		
The uniqueness of the lake — it is divided by a narrow strait into two parts with different chemical characteristics of the water — in the western part it is almost fresh, and in the eastern part it is salty.	Development of design and estimate documentation and construction and installation of engineering infrastructure on the coast of the lake; inventory of objects; location determination — territory zoning; Master plan development; determina-	140.1 (with a potential of 400000 tourists per year, the current flow is 130000)

1	2	3
The second largest in Central Asia and the CIS. Recreational potential of the lake and surrounding attractions (the tract Bektau-Ata, tugai forests) attract many tourists.	tion of financing, including within the framework of international development institutions;	
Charyn canyon		
One of the attractions of the canyon is the so-called Valley of Castles — these are rocky deposits resembling towers, which were as if created by unknown giants. The valley of castles is more than 2 km long, and the width in different places reaches from 20 to 80 m. For tourists on the territory, all conditions for a pleasant rest are created. More than 1,500 plant species grow on the territory of the SNNP, 17 of which are listed in the Red Book of Kazakhstan and 62 mammal species, 103 nesting bird species, 25 reptile species; age: about 12 million years	Creation of a new ecological business model on the territory of GNPP, taking into account the protection and protection of the unique flora and fauna of the object; Construction and development of the visit center. Arrangement of tourist paths, observation platforms. Creation of a ranger service for the organization of tourism and environmental protection measures in the territory of SNPP.	45 (with a potential of 1000000 tourists per year, the current flow is 100000)

Note. Compiled by the author based on the source [7].

The project of the state program provides for the investment of priority projects on selected objects. However, in our opinion, investing in the construction of a single tourist facility in a recreational area without corresponding modernization of the technical infrastructure of the territory (transport infrastructure, utilities) and the improvement of the ecological situation will not be effective. Tourist flow does not increase, which means that investment will not have a positive economic effect

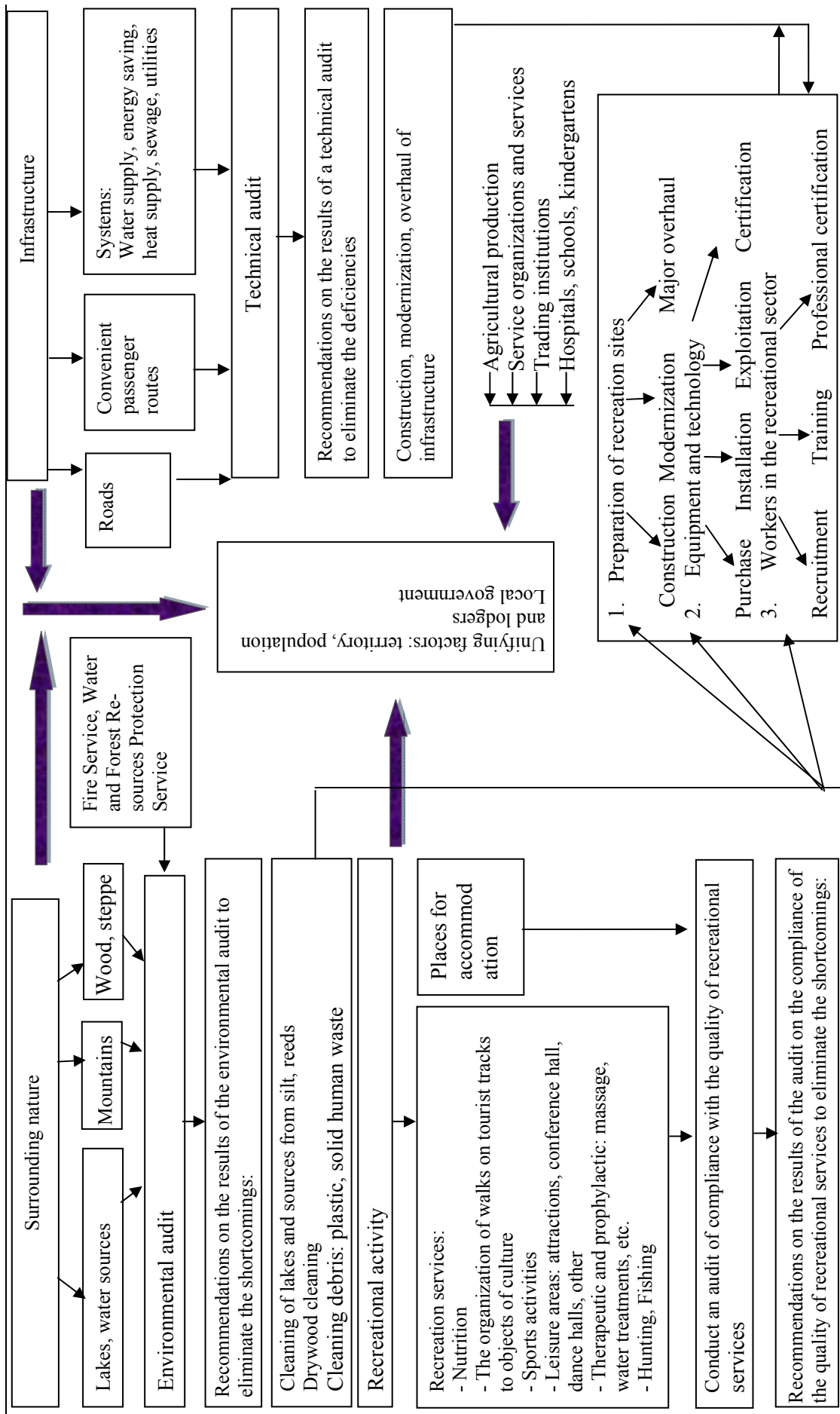
The economic development of the territorial natural-recreational systems (hereinafter referred to as TNRS) cannot be considered, only in one of its components, since they are interdependent. Only their development in the complex will ensure the development of TNRS as a whole.

The constituent components of the TNRS are the surrounding nature, the infrastructure of the territory and economic activity in the territory where the leading role is played by the recreational business. The prosperous economic development of TNRS will be evidenced by the compliance of the state of its components with accepted standards and regulations. It is possible to determine the compliance of TNRS components with the standards and regulations by using a comprehensive audit as a diagnostic tool.

Comprehensive audit of TNRS should include: environmental audit of the environment, technical audit of the infrastructure of the territory and audit of the quality of recreational services. Audit will identify objects that need to be brought into line with standards and norms, i.e. those objects, the development of which requires investment.

– more precisely, you can plan the volume of investment.

Let's consider the components of TNRS and objects that can be identified by an audit for investing in figure 1.

Positive conclusion on compliance with environmental regulations, technical standards and quality standards of recreational services

Figure. Investment objects determined by the audit for the development of TNRS

Environmental audit, as an independent activity in the field of environmental protection in the Republic of Kazakhstan, is stipulated by the norms of the current environmental legislation. The Environmental Code of the Republic of Kazakhstan contains the relevant section — Chapter 9 «Environmental Audit» (articles 80–94), which summarizes the rules defining the types, conditions, composition and features of its application [8]. For many businesses in Kazakhstan, environmental auditing is a legal norm, and a way of confirming the effectiveness of environmental management systems for environmental measures, and confirming compliance with the requirements of national legislation [9]. The main goal of the environmental audit is to prevent and reduce the negative impact of economic activity on the environment [8]. In general, environmental auditing is the process of assessing the compliance of an audit object with the requirements of environmental legislation [10]. Recreational zones are objects of environmental audit, as the economic activity that is carried out on them has an impact on the environment [11].

The methodological base of environmental auditing in relation to various objects of listening in Kazakhstan is practically not developed. The environmental audit procedure has been developed only for industrial enterprises. For the category of «other objects», such as, for example, territories (various purpose), the methodological base of environmental audit has not been developed. In international practice, the international standard ISO 19011 «Guidelines for quality and / or environmental management systems auditing» (Guidelines for the audit of quality management systems and / or environmental management systems) are used. In our opinion, an environmental audit of the TNRS environment will reveal what does not comply with environmental standards. Also, as a result of this audit, the level of fire safety and the protection of water and forest resources must be assessed.

On the basis of the deficiencies identified by the environmental audit, it will be possible to determine measures and volumes for cleaning up natural objects from debris: plastic, solid waste, other human waste, and also to clean the area from dead wood, lakes from silt and reed. You can also develop other activities that will be aimed at preserving the ecological balance of the territory (the timing and procedure for conducting environmental assessments of air and water, preserving flora and fauna.). The authors Pozachenyuk Ye. A., Zavalniuk I.V. Define environmental audit of territories as one of the areas of the audit scientifically-practical activity based on the analysis of coadaptivity (mutual compatibility) of the economic and natural subsystems through a comprehensive geo-ecological assessment and analysis of the territorial organization of the object of auditing aimed at the development of measures for the sustainable development of the region» [11]. Scientists distinguish such approaches to environmental audit of territories as system-synergetic, landscape, geo-ecological. They take into account: the co-adaptivity of the economic and natural subsystems of a territory, the principles of compatibility; consistency, restrictions (regulatory and legislative restrictions — the basis of modern environmental management); instability; leading process; cumulative. The peculiarity of the recreational areas as objects of environmental audit is that in addition to the impact of the recreational area on the environment, there is also an environmental impact on the recreational area (coadaptivity). In the case of recreational areas, instead of the anthropocentric position, the assessment of the environmental aspects of the recreational area from the standpoint of the natural environment and the damage caused to it is brought to the fore.

In our opinion, conducting a technical audit of the infrastructure will reveal the inconsistency of the TNRS infrastructure with technical standards:

- 1) the road quality;
- 2) the organization of passenger transport routes for the population and recreants;
- 3) the efficiency and safety of the operation of water supply, heat supply, sewage and utilities systems.

Based on the identified deficiencies in the technical audit, it will be possible to determine the infrastructure facilities that need to be built, modernized and overhauled.

Technical audit of engineering networks includes:

- 1) examination of operational and technical documentation at the facility;
- 2) analysis of the state of the engineering systems of the facility, based on the results of technical tests conducted on site;
- 3) check the efficiency of metering devices;
- 4) verification of the compliance of the documentation with the requirements of legislation, norms, standards, instructions and rules in the field of industrial, environmental, fire safety, as well as actual indicators;
- 5) assessment of energy and resource costs;
- 6) development of recommendations to eliminate the identified deficiencies;

- 7) preparation of a technical report and presentation of results to the customer;
- 8) drawing up a plan for technical modernization of the engineering systems of an object [12].

An audit of compliance with international quality standards for recreational services will reveal the «bottlenecks» of this field of activity, namely:

- 1) in providing recreational sites;
- 2) the efficiency and safety of equipment and applied technologies;
- 3) human resources.

Based on this, it is possible to determine which facilities need to be built, modernized, on which capital repairs to be made, which equipment and technologies to buy, which specialists are needed and how to train the workers. Particular attention should be paid to expanding the range of recreational services based on the introduction of modern recreational products. New recreational services should be high-tech and, in our opinion, aimed at overcoming the seasonal nature of recreation in the resort area. In the tourist-excursion service of the population, the objects of standardization are: the implementation of tourist and excursion services, travel, advertising and information services, transport services, food, cultural and mass services, fitness and recreation and accommodation services. Standards establish mandatory general requirements for tourist services, ensuring safety, and protection of health and life of the population, environmental protection, complexity, accuracy and timeliness of execution. The standards also contain recommendatory requirements (destination, comfort, aesthetic, etc.) to the types of services, including the terms of service. Standards establish mandatory requirements for specific tourist services, including the terms of service, for the organization of production management, for technical equipment, technological processes and methods applied only in this enterprise. The requirements established by state standards are designed to provide high quality services and take into account domestic and foreign experience [13]. The application of standards (primarily international) should ensure the required quality of services, the organization of a streamlined and continuous technological process, and also leads to overcoming technical barriers in foreign markets, establishing a higher level of prices for services and increasing the competitiveness of Kazakhstan enterprises in the world market.

Bringing the objects of TNRS components in accordance with standards and regulations, in our opinion, will allow us to move to a qualitatively new level of development of TNRS. This requires investment for the following activities (Fig. 1):

- conducting environmental, technical audit, as well as an audit of the quality of recreational services;
- cleaning of reservoirs, the territory from plastic garbage, solid waste and other human waste, parasitic forms of bioorganisms;
- construction and overhaul of roads, the organization of convenient passenger routes;
- construction, modernization and overhaul of territorial systems of water supply, power supply, heat supply, sewerage;
- preparation of recreational sites (construction, modernization, overhaul);
- purchase, installation, certification of equipment and technologies for recreational activities;
- recruitment, training of workers in the recreational sphere;
- development of a mobile information system in online operation mode about recreation facilities, with the possibility to book places, place an order for food, etc.

A positive audit report on the natural conditions, the state of the infrastructure and the quality of recreational services will be a powerful impetus to promote the TNRS recreational services not only in the domestic market, but also in the external market.

Conclusion

Thus, we can draw the following conclusions:

- Investing in the development of TNRS should be comprehensive and cover the environment, technical and communication infrastructure of the territory, as well as recreational activities;
- The key to the effectiveness of attracted resources for the development of TNRS is an objective choice of investment objects;
- Objectivity in determining investment objects can provide a comprehensive audit, which includes an environmental audit of a recreational area, a technical infrastructure audit and an audit of compliance with international quality standards for recreational services. Based on the shortcomings that are identified during

the audit, it is possible to identify activities and facilities that need to be brought into line with standards and norms in order to achieve a qualitatively new level of TNRS development;

– A positive audit report on the natural conditions, the state of the infrastructure and the quality of recreational services of the TNRS will be a powerful impetus to promote recreational services not only in the domestic market, but also in the external market.

References

- 1 Baimuratov, U. (2005). Investments and Innovations: Nonlinear Synthesis. Vol. 3. Selected Scientific Works. Almaty: BIS.
- 2 Baldin, K.V., Makridenko, E.L., & Shvaika, O.I. (2016). Investment management; edit by. Doctor of Economics sciences, prof. K.B. Baldin. Moscow: Dashkov and Co. publishing and trading corporation.
- 3 Bayguzina, L.Z. (2013). Management of the investment portfolio of the enterprise: studies. A manual for the preparation of masters in the direction of 080100.68 «Economics» of the program «Finance» / Comp. Ufa: BAGSU.
- 4 Nurmukhanova, G.Zh., Altaibayeva, Zh.K., Alimkhanova, R.K. (2018). Investing in the development of recreational areas in the Pavlodar region Bulletin of the University «Turan», Scientific Journal, No. 2 (78), 50–55. Almaty.
- 5 Altaibayeva, Z., Nurmukhanova, G., & Alimkhanova, R. (2018). *European research studies journal*. Vol. XXI, Issue 2, 244–255. Intensive investment activity.
- 6 Draft state program for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan until 2025. *mks.gov.kz*. Retrieved from <https://mks.gov.kz/rus/>.
- 7 Draft state program for the development of inbound and domestic tourism of the Republic of Kazakhstan for 2019–2025. Appendix No. 2 «List of objects of the Regional Level Touristization Card (TOP-10), Appendix No. 3» List of objects of the Regional Level Touristization Card (TOP-50)».
- 8 Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated January 9, 2007 No. 212, with amendments and additions as of 05.24.2018. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs>.
- 9 Baiseitov, A. Environmental audit in the Republic of Kazakhstan. Republican social and ecological newspaper. Retrieved from http://ecocourier.kz/about/news_post/ekologicheskii-audit.
- 10 Lantsova, I.V., & Sintsova, Yu.O. (2005). Economic evaluation of recreational areas as an object of environmental audit // Globalization, New Economy and Environment. Problems of society and business on the path to sustainable development: *Proceedings of the VII International Conference of the Russian Society of Ecological Economics*. (pp. 176–177). Saint Petersburg: SPHU.
- 11 Pozachenyuk, E.A., & Zavalniuk, I.V. monograph «Ecological audit of territories (by the example of a flat Crimea)»
- 12 Technical audit of networks. Electronic audit. *foursquarespm.ru*. Retrieved from <http://www.foursquarespm.ru/en/uslugi/natpe-proektirovaniya-i-stroitelstva>.
- 13 Mukhtarova, K.S., & Tazhieva, S.K. (2009). The modern level of development of the tourism industry in the Republic of Kazakhstan. *SAIASAT POLICY*, No. 12, 13–16.

Ж.К. Алтайбаева, М.Ш. Бауэр, Р.К. Алимханова

Аумақтық табиғи рекреациялық жүйелерді дамыту үшін инвестициялық нысандарды анықтау

Аумақтық табиғи-рекреациялық жүйеге (бұдан әрі АТРЖ) анықтама берілген және рекреациялық жүйенің экономикалық, экология-элеуметтік және экономика-географиялық аспектілері біріккен нысанның мазмұнын ауқымын көрсету үшін бұл анықтаманың маңыздылығы авторлармен атап өтілді. Бұл мақалада 2015–2019 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы кірген және ішкі туризмді дамытудың жобалық мемлекеттік бағдарламасында инвестициялық объектілерді анықтауға қатысты көзқарас бойынша авторлық пікір қалыптасқан және АТРЖ дамытуды инвестициялауға кешенді тәсілді қолдануды ұсынды. Тартылған ресурстардың тиімділігін арттыру мүмкіндіктері қарастырылды, оны кешенді аудит жүйесі инвестициялау объектілерін айқындау мақсатындағы құрал ретінде ашады. Мақалада АТРЖ дамытудың негізгі шартының бірі айналадағы табиғи ортаның экологиялық нормаларына, құрылымның техникалық стандарттарына және рекреациялық қызметтер сапасының халықаралық стандарттарына сәйкес теңдестіру болып табылады. Кешенді аудитпен анықталатын инвестициялау объектісін жалпылайтын схема көрсетілген және экологиялық аудитке, құрылымның техникалық стандарттарына және рекреациялық қызметтердің халықаралық стандарттарына сәйкестігі аудитіне әртүрлі көзқарасқа авторлармен талдау көрсетілген. Кешенді аудит негізінде инвестициялық объектілерді анықтау бойынша ұсынылған көзқарас АТРЖ дамытуға тартылған ресурстардың тиімділігін қамтамасыз етеді.

Кілт сөздер: аумақтық табиғи-рекреациялық жүйе, даму, кешенді аудит, экологиялық аудит, инвестициялау нысандары.

Ж.К. Алтайбаева, М.Ш. Бауэр, Р.К. Алимханова

Выявление инвестиционных объектов для развития территориальных природных рекреационных систем

Авторами дано определение дефиниции «территориальная природно-рекреационная система» (далее ТПРС) и отмечена важность этого определения для емкого отражения содержания объекта, в котором соединились экономические, экономико-географические и эколого-социологические аспекты рекреационной сферы. В статье сформулировано авторское мнение о подходе к определению объектов инвестирования в проектной государственной программе развития въездного и внутреннего туризма в Республике Казахстан на 2015–2019 годы и предложено использовать комплексный подход к инвестированию развития ТПРС. Рассмотрены возможности повышения эффективности привлекаемых ресурсов, которые открывает система комплексного аудита в качестве инструмента выявления объектов инвестирования. В статье отмечено, что одним из основных условий развития ТПРС является приведение в соответствие с экологическими нормами окружающей природной среды, техническими стандартами инфраструктуры и международными стандартами качества рекреационных услуг. Авторами представлена схема, которая обобщает объекты инвестирования, определяемые комплексным аудитом и представлен анализ различных точек зрения на экологический аудит, аудит соответствия техническим нормативам инфраструктуры и международным стандартам рекреационных услуг. Предложенный подход к определению объектов инвестирования на основе комплексного аудита обеспечит эффективность привлекаемых ресурсов для развития ТПРС.

Ключевые слова: территориальная природно-рекреационная система, развитие, комплексный аудит, экологический аудит, объекты инвестирования.

Г.А. Чоюбекова¹, А.А. Кочербаева²

¹Кыргызская государственная медицинская академия, Бишкек;

²Кыргызско-Российский Славянский Университет, Бишкек
(E-mail: g_asanovna@mail.ru)

Экономические основы сферы здравоохранения в Кыргызской Республике

В статье исследованы экономические аспекты деятельности хозяйствующих субъектов системы здравоохранения Кыргызской Республики. Рассмотрены вопросы финансирования сферы здравоохранения, изучены источники финансирования и субсидирования оказания медицинской помощи на различных уровнях хозяйствования. Определены современные проблемы, сдерживающие развитие системы здравоохранения в Кыргызской Республике, в том числе и связанные с формированием эффективных источников финансирования медицинской отрасли. Проанализирована структура системы здравоохранения, раскрыта система получения грантов на модернизацию инфраструктуры системы здравоохранения. Рассмотрены текущие макроэкономические условия, сложившаяся сегодня ситуация привела к тому, что охват медицинским страхованием в стране по-прежнему остается на низком уровне; выявлены факторы, имеющие влияние как на экономику в целом, так и на формирование государственного бюджета в частности, присутствует теневая экономика; факторы, приводящие к образованию финансового разрыва, как необоснованные госпитализации, которые свидетельствуют о неэффективном использовании имеющихся ресурсов. Выявлены проблемы в сфере финансирования здравоохранения и предложены пути их решения посредством соответствующих мероприятий. Рассмотрены приоритетные направления с целью укрепления экономической основы национальной системы здравоохранения и формирования финансовой основы сферы жизнеобеспечения общества Кыргызской Республики.

Ключевые слова: здравоохранение, медицинская помощь, финансирование здравоохранения, коммерческое и частное здравоохранение, виды медицинской помощи.

Вопросы финансирования сектора здравоохранения становятся все более актуальными, так как именно финансовое обеспечение хозяйственной деятельности субъектов здравоохранения по оказанию медицинской помощи определяет ее качество и профилактический характер. Вместе с тем, несмотря на то, что ежегодно уровень государственной поддержки медицины увеличивается, но все это ещё недостаточно для соотнесения уровня отечественной медицины со среднемировыми стандартами.

В настоящее время в Кыргызской Республике основным приоритетным направлением в государственной политике является общественное здоровье населения, которое отражено во всех долгосрочных и среднесрочных государственных стратегических документах по развитию страны. Тенденции развития системы услуг общественного здоровья направлены на предотвращение заболеваний, продление жизни, укрепление здоровья посредством интегрированных действий общества и государства.

Служба общественного здравоохранения должна фокусироваться на охране и укреплении и профилактике здоровья. Часть мероприятий должна проводиться для сохранения здоровья населения на популяционном уровне и отдельных его групп, особенно уязвимых, в соответствии с принципом «никто не останется без внимания». А также «услуги общественного здравоохранения должны включать предоставление индивидуальных профилактических услуг отдельным лицам, такие как вакцинация, консультирование по вопросам изменения рискованного поведения или консультации по вопросам формирования навыков здорового образа жизни» [1].

Система управления общественным здравоохранением устарела и не соответствует новым тенденциям развития. В настоящее время система услуг общественного здоровья характеризуется низким уровнем политической приверженности, фрагментарностью и несогласованностью усилий, слабой материально-технической базой, недостаточностью финансовых и человеческих ресурсов. Компетенции кадров общественного здравоохранения не соответствуют текущим потребностям и новым вызовам.

Согласно данным Национального статистического комитета, по состоянию на 01.01.2018 г среднегодовая численность постоянного населения республики составила 6 193 400 тыс чел. По итогам 2017 г. отмечалось незначительное снижение показателя рождаемости, который составил 24,7 % на

1000 населения* . Возрастная структура населения Республики сложилась в пользу лиц трудоспособного возраста — 59,3 %, а на долю детей приходится (0–14 лет) — 31,8 %, и лица старше трудоспособного возраста составили 7,1 % от общей численности.

Таким образом, в «Республике преобладает экономически активное население, которое должно характеризоваться хорошими показателями здоровья. Вместе с тем, как и прежде, основными причинами смертности населения в республике остаются болезни системы кровообращения — 51,9 %, новообразования — 11,6 %, внешние причины смерти — 8,6 %, болезни органов пищеварения — 6,3 %, органов дыхания — 5,6 %. Необходимо отметить, что основная доля внешних причин приходится на дорожно-транспортные происшествия, определяющие смертность от травм» [2].

Анализ структуры системы здравоохранения показал, что преобладающий характер в части оказания первичной медико-санитарной помощи носит в пользу ЦСМ, или центров семейной медицины, которых в «Республике 64, 28 центров общей врачебной практики, в которых функционирует 698 групп семейных врачей, 17 самостоятельных юридических ГСВ и 1041 фельдшерско-акушерских пунктов. Экстренную медицинскую помощь населению оказывали 2 центра и 128 отделений экстренной медицинской помощи, которые обслужили в 2017 г 757749 чел. Стационарную помощь населению оказывали 138 организаций, развёрнуто 25305 коек., или 41,2 % на 10000 населения. За 2017 г. в стационары республики было госпитализировано 869715 пациентов, уровень госпитализации на 100 чел населения повысился на 1,8 % и составил 14,0» [2].

Как известно, экономическую основу любого сектора экономики составляет «производственный капитал, который в секторе здравоохранения представляет собой прежде всего, оборудование и сами организации здравоохранения» [4]. Здесь необходимо сказать, что со стороны государства осуществляются следующие мероприятия по улучшению инфраструктуры и обеспечению оборудованием организаций здравоохранения в рамках Программы иностранных грантов (SWAp):

– «оснащение неонатальным и взрослым дыхательными аппаратами (ИВЛ) областные родильные отделения, перинатальных центров г. Бишкек, Ош, клинические родильные дома 2 № 1, г. Бишкек (22 ИВЛ). Общая сумма контрактов — 1 млн 038,570 евро, на стадии поставки;

– оснащение диагностическим оборудованием (8 рентгеновские, 10 ЭКГ аппараты) ЦСМ г. Бишкека и Чуйской области. Сумма контрактов — 1 млн 605,555 млн долл. США;

– оборудование для отделений реанимации областных больниц, детских городских, территориальных и областных объединённых больниц. Общая сумма контрактов — 622 000,00 долл. США» [2].

Министерство здравоохранения проводит мероприятия по привлечению инвестиций для улучшения инфраструктуры системы здравоохранения: было осуществлено строительство хирургического корпуса ГДКБСМП г. Бишкек на сумму 30 млн долл. США в рамках кредитного Соглашения между Кыргызской Республикой и Саудовским Фондом развития по проекту «Реконструкция и расширение государственной детской больницы скорой медицинской помощи г. Бишкек» от 3 августа 2017 г.

В рамках подписанного соглашения о сотрудничестве между Министерством здравоохранения КР, Мэрией г. Бишкек и Турецким агентством по сотрудничеству и координации при Аппарате Премьер-министра Турецкой Республики по проекту «Бишкекская больница кыргызско-турецкой дружбы» (от 8 июня 2016 г.) было завершено строительство данной больницы, и она сдана в эксплуатацию.

За счёт гранта КНР проводится строительство нового здания городской больницы г. Ош.

По соглашениям Немецкого банка (KfW) развития были реализованы следующие проекты и созданы материально-технические объекты:

– «Национальная система экстренной медицины I», закуплены 15 автомобилей и медицинское оборудование для санавиации (г.г. Бишкек и Ош), ССМП и отделений экстренной помощи;

– «Национальная система экстренной медицины II» (ЖАОКБ г. Жалал-Абад), бюджет 3,0 млн евро.

Получены средства на строительство противотуберкулезной больницы на 140 коек в г. Бишкек, на сумму 6,5 млн евро. Разработан эскиз нового здания больницы, разрешительные документы с структур собраны и отправлены на рассмотрение Немецкому банку развития (KfW). Был объявлен тендер на подготовку стройплощадки для строительства здания. На строительство Перинатального центра на базе НЦОМид в г. Бишкек на сумму 10,5 млн евро. На сегодняшний день выполнено более 10 % от запланированных работ по контракту. В настоящее время идёт подготовка тендерных документов на закупку оборудования.

* В 2016 г. – 26,0%

Также в «рамках по внедрению государственно-частного партнёрства была реализовано соглашение по «Организации услуг гемодиализа в городах Бишкек, Ош и Джалал-Абад» при грантовой поддержке Немецкого банка развития (KfW). В рамках внедрения электронного здравоохранения на базе Республиканского медико-информационного центра создан Центр электронного здравоохранения при МЗ КР, внедрена электронная медицинская карта стационарного больного в Ошской МОДКБ, Ошской МОКБ, Иссык-Кульской областной ООБ, НИИХСиГО, Жайылской ОТБ, Ак-Сыйской, Ала-Букинской, Ноокатской ТБ, Араванской, Кара-Сууйской ТБ, Токмакской городской больницы, Чуйской и Джалал-Абадской ООБ. Внедряется электронная версия Амбулаторно-поликлинических клиничко-информационных форм (АП КИФ) в ЦСМ № 4, 8 г. Бишкек и в ЦОВП Жети-Огузского, ЦСМ Тонского и Тюпского районов Иссык-Кульской области» [2].

Таким образом, сложившаяся система получения грантов на модернизацию инфраструктуры системы здравоохранения говорит о том, что сложившаяся система финансирования и распределения бюджетных средств недостаточно эффективна и результативна.

В настоящее время в системе здравоохранения сложились три основных источника финансирования: государственное (включая средства ОМС), частное и внешняя поддержка. Нужно отметить, что соотношение государственных и частных расходов претерпело значительное изменение за последнее десятилетие, и если в 2005 году доля государственных расходов составляла около 41 % от общих расходов на здравоохранение, то доля частных выплат достигала почти 60 %. Однако к 2012 году ситуация коренным образом изменилась, и доля государственных расходов увеличилась почти до 53,5 %, тогда как частные расходы сократились до менее 47 %.

На наш взгляд, к основным факторам, повлиявшим на данные изменения, следует отнести, во-первых — выделение значительных средств из государственного бюджета на повышение заработной платы медицинским работникам в 2011 г., а также рост государственных расходов на здравоохранение до уровня не менее 13 % во исполнение соглашения по осуществлению бюджетной поддержки партнёрами по развитию в рамках широко секторального подхода. Однако данную тенденцию сохранить не удалось и к настоящему времени доля выплат населения снова стала преобладать над государственными расходами.

В настоящее время дальнейшее развитие системы финансирования сектора здравоохранения ограничивается рядом ключевых системных проблем, которые можно разделить на четыре основные группы:

- «текущие макроэкономические условия;
- мобилизация ресурсов и их аккумуляция;
- недостаточная эффективность управления государственными ресурсами;
- наличие финансового бремени населения при обращении за медицинской помощью» [3].

Текущие макроэкономические условия

Объем финансирования сектора здравоохранения в значительной степени зависит от экономической ситуации в стране. Согласно Национальной стратегии устойчивого развития на период 2012–2017 гг. прогнозировался экономический рост на уровне 7 % ежегодно, однако фактический рост ВВП за последние пять лет составил 4,5 %. Замедление экономического роста, в свою очередь, сказалось на доходах государственного бюджета и послужило одним из факторов увеличения дефицита бюджета, который к 2016 г. увеличился до 4,6 % к ВВП.

В то же время необходимость реализации задач и мер политики, заложенных в стратегических документах по развитию республики, привели к потребности во внешних займах. В результате государственный долг Кыргызской Республики к 2016 г. возрос до уровня более 61 % к ВВП. При этом в 2014 г., согласно обновлённой классификации Всемирного Банка, Кыргызстан вошёл в категорию стран со средним доходом в сегмент стран с доходами ниже среднего. В результате, условия предоставления внешних займов претерпели изменения и, как следствие, отмечается увеличение кредитной составляющей внешней помощи, тогда как гранты и техническая помощь сократились с 218 млн \$ в 2010 г. до 46,4 млн \$ в 2015 г.

Одним из значимых факторов, имеющих влияние как на экономику, в целом, так и на формирование государственного бюджета в частности, является теневая экономика. По различным оценкам, теневая экономика в Кыргызстане составляет от 40 до 60 %. Ее влияние на уровень финансирования сектора здравоохранения заключается, с одной стороны, за счет потерь поступлений в государствен-

ный бюджет, а с другой — за счет неполного охвата обязательным медицинским страхованием занятых в теневой экономике.

Сложившаяся ситуация привела к тому, что охват медицинским страхованием в стране по-прежнему остается на низком уровне. Так, за счет взносов ОМС работодателями охвачено лишь треть работающих от общего количества занятых в экономике (включая неформальный сектор и самостоятельно занятых). С другой стороны, остается актуальным вопрос охвата страхованием уязвимых категорий со стороны государственного бюджета, что является важным с точки зрения обеспечения всеобщего охвата населения услугами здравоохранения в целом.

Ещё одним ключевым вызовом в вопросе мобилизации ресурсов сектора здравоохранения на предстоящий период является сокращение объемов внешнего финансирования:

- количество участников совместного финансирования в рамках SWAp сократилось с 5 до 3;
- поэтапное сокращение финансирования со стороны Глобального фонда по борьбе со СПИДом, туберкулезом и малярией и Глобального альянса по вакцинации и иммунизации;
- прогнозируется сокращение внешнего финансирования Программы государственных инвестиций с 43,5 млрд сомов в 2016 г. до 37,5 млрд сомов в 2020 г.

Несмотря на то, что за период реализации программ реформирования сектора здравоохранения с 1996 г. был достигнут значительный прогресс в совершенствовании системы финансирования здравоохранения, однако вопрос эффективности использования имеющихся ресурсов по-прежнему остаётся актуальным.

Несмотря на увеличение государственного финансирования, имеющихся средств недостаточно для обеспечения государственных гарантий в рамках ПГГ, что приводит к образованию финансового разрыва, который по различным оценкам составляет от 27 до 39 % и восполняется за счёт наличных выплат населения. В большей степени влияние на финансовый разрыв оказывает несбалансированность между возможностями государственного бюджета и обязательствами государства, указанными в ПГГ. В частности, увеличение количества категорий и численности населения, получающих услуги на льготных условиях без выделения дополнительного финансирования способствует дальнейшему росту финансового разрыва ПГГ. Аналогичные случаи можно описать в отношении Дополнительного Лекарственного Пакета, бюджет на который регулярно заканчивается до завершения фискального года.

Другим фактором, приводящим к образованию финансового разрыва, являются необоснованные госпитализации, которые свидетельствуют о неэффективном использовании имеющихся ресурсов.

Сдерживающим фактором для дальнейшей оптимизации и модернизации инфраструктуры сектора здравоохранения является отсутствие четких согласованных механизмов по реинвестированию высвобождаемых средств. Отсутствие гарантий по возможности перенаправления средств в ходе реструктуризации системы предоставления услуг здравоохранения влияет на повышение сопротивления изменениям в секторе здравоохранения.

В свою очередь, неоптимизированная инфраструктура сектора здравоохранения приводит к неэффективности использования ресурсов, так как существуют ряд организаций здравоохранения, которые не в состоянии самостоятельно достичь финансовой устойчивости ввиду недостаточного количества приписанного населения или пролеченных случаев, что приводит к необходимости разработки механизмов по их дополнительному финансированию» [4].

Недостаточная управленческая и финансовая самостоятельность организаций здравоохранения ограничивает их возможности по повышению эффективности использования финансовых ресурсов. В частности, необходимо продолжить процесс перехода от контроля постатейного использования бюджета организациями здравоохранения на анализ и оценку результатов их деятельности.

В настоящее время отсутствуют механизмы финансирования предоставления профилактических услуг на популяционном уровне, при этом предоставление данных услуг менее затратное и более эффективное относительно услуги по лечению заболеваний.

Существующий механизм по душевого финансирования на ПМСП требует дальнейшей модернизации, так как не несет в себе финансовой мотивации для повышения качества предоставления медицинской помощи на амбулаторном уровне и не ориентирован на результат.

Несмотря на то, что в 2010–2011 гг. сектору здравоохранения были выделены значительные дополнительные средства на повышение заработной платы медицинским работникам, существующие система оплаты труда и ее уровень не могут служить необходимым финансовым стимулом для закрепления медицинских кадров в регионах.

Механизмы по созданию равных условий для эффективных стратегических закупок услуг здравоохранения у государственных и частных поставщиков находятся на начальной стадии развития и требуют дальнейшего улучшения. С одной стороны, это ограничивает возможности пациента в свободе выбора поставщика медицинских услуг, а с другой — отсутствие условий для равной конкуренции между поставщиками медицинских услуг ограничивает возможности для повышения эффективности и качества их деятельности [5].

Медицинские услуги должны предоставляться для населения на основе равного доступа. Однако в настоящее время эти услуги не всегда доступны во многих регионах Кыргызстана, что в свою очередь, приводит к увеличению транспортных расходов населения, связанных с необходимостью получения доступа к медицинскому обслуживанию, а также требуют значительных расходов со стороны пациентов на оплату за услуги, лечение, лабораторные анализы, приобретение лекарственных средств и т.д. Эти расходы занимают значительную часть бюджета семей, особенно для бедных слоёв населения.

Как отмечалось ранее, в настоящее время наличные выплаты населения при обращении за услугами здравоохранения превысили государственные расходы на здравоохранение. По данным последнего исследования расходов населения на здравоохранение рамках интегрированного обследования домохозяйств в 2014 г. большая часть выплат пришлась на приобретение лекарственных средств на амбулаторном уровне (10,5 млрд сомов). В то же время за медицинские услуги на уровне ПМСП и стационаров объем выплат составил 3,4 и 2,7 млрд сомов соответственно, часть средств которых можно классифицировать как неформальные платежи.

В связи с изложенными выше проблемами в сфере финансирования здравоохранения их решение возможно посредством осуществления следующих мероприятий, таких как [5]:

1. Повышение эффективности управления государственными финансами в секторе здравоохранения.
2. Развитие стратегических закупок медицинских услуг.
3. Увеличение охвата обязательным медицинским страхованием и обеспечение финансовой защиты населения.

Для повышения эффективности управления государственными финансами необходимо развитие комплексных подходов к управлению бюджетом здравоохранения, включая разработку программного бюджета. Это, на наш взгляд, будет способствовать повышению прозрачности использования средств в секторе здравоохранения и лучшему информированию различных заинтересованных сторон на различных уровнях принятия решений и получателей услуг здравоохранения. А также программное бюджетирование будет способствовать более чёткой увязки стратегических целей и задач сектора здравоохранения с имеющимися ресурсами. Более конкретно действия должны быть сведены к следующим направлениям деятельности:

1. Разработка и внедрение механизмов реинвестирования средств, высвобождаемых за счет оптимизации, и направление на дальнейшее развитие сектора здравоохранения.
2. Обеспечение фискальной устойчивости бюджета здравоохранения путём сохранения доли государственных расходов на здравоохранение не ниже 13 % от общих государственных расходов, а индекс отклонения бюджета не более 2 %, который представляет собой показатель максимального отклонения исполнения бюджета от уточнённого бюджета.
3. Разработка и утверждение Положения о порядке формирования и пересмотра Программы государственных гарантий для приведения в соответствие государственных обязательств по охране здоровья населения с бюджетными возможностями и на основе оценок технологий здравоохранения.
4. Разработка и внедрение методологии расчёта стоимости медицинских услуг для организаций здравоохранения на всех уровнях оказания медицинской помощи в рамках ППТ с учётом их индексации.
5. Разработка и внедрение механизмов финансирования специализированных амбулаторных услуг.
6. Разработка предложения по расширению возможностей национальной фискальной политики по финансированию сектора здравоохранения, включая вовлечение частного сектора и целевого финансирования за счёт налогов на табак, алкоголь и т.д.
7. Повышение потенциала специалистов МЗ и ФОМС в области финансового менеджмента.
8. Проведение операционного и финансового аудита по международным стандартам на ежегодной основе [1].

Таким образом, решение выше обозначенных проблем позволит укрепить экономические основы национальной системы здравоохранения и сформировать финансовую основу сферы жизнеобеспечения общества Кыргызской Республики.

Список литературы

- 1 Общественное здоровье и здравоохранение: учеб. пос. / Н.Н. Пилипевич и др.; под ред. Н.Н. Пилипевича. — Минск: Новое знание, 2015. — 784 с.: ил.
- 2 Итоги деятельности организаций здравоохранения республики за 2017 год и задачах на 2018 год [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://med.kg/ru/508-itogi-deyatelnosti-organizatsij-zdravookhraneniya-respubliki-za-2017-god-i-zadachakh-na-2018-god-3.html?layout=default&page=&print=1&tmpl=component>.
- 3 Экономика здравоохранения: учеб. пос. / под ред. А.В. Решетникова. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010. — 2-е изд. — 272 с: ил.
- 4 Общественное здоровье и здравоохранение: учеб.: [В 2 ч.] Ч. 2 / И.А. Наумов, Е.М. Тищенко, В.А. Лискович, Р.А. Часнойть; под ред. И.А. Наумова. — Минск: Выш. шк., 2013. — 351 с.
- 5 Общественное здоровье и здравоохранение / В.К. Юрьев, Г.И. Куценко. — СПб.: Петрополис, 2000. — 914 с.
- 6 Постановление Правительства Кыргызской Республики «О Стратегии развития здравоохранения Кыргызской Республики на 2020 года». — Бишкек, 2016.

Г.А. Чоюбекова, А.А. Кочербаева

Кыргыз Республикасындагы денсаулык сактаудын экономикалык негиздери

Макалада Кыргыз Республикасының денсаулык сактау жүйесіндегі экономикалык субъектілер қызметінің экономикалык аспектілері қарастырылды. Денсаулык сактау саласын қаржыландыру мәселелері қаралды, қаржыландырудың көздері және басқарудың әртүрлі деңгейлерінде медициналык көмек көрсетуді субсидиялау зерттелді. Кыргыз Республикасындагы денсаулык сактау жүйесін дамытуды, оның ішінде медицина өнеркәсібін қаржыландырудың тиімді көздерін қалыптастырумен байланысты мәселелерді шешетін қазіргі проблемалары анықталды. Денсаулык сактау жүйесінің құрылымы талданды, денсаулык сактау инфрақұрылымын жаңғырту үшін грант алу жүйесі анықталды. Қолданыстағы макроэкономикалык жағдайларды ескере отырып, қазіргі жағдай елдегі медициналык сактандыруды қамтуды төмендетуге әкелді; тұтастай алғанда экономикаға әсер ететін анықталған факторлар, атап айтқанда, мемлекеттік бюджеттің қалыптасуы — көлеңкелі экономика; қолжетімді ресурстардың тиімсіз пайдаланылуын көрсететін негізсіз ауруханаға жатқызу сияқты қаржылык кемшіліктерді қалыптастыруға әкелетін факторлар. Денсаулык сактауды қаржыландыру саласындағы проблемалар анықталды және тиісті шараларды қолдану арқылы оларды шешу жолдары ұсынылды, оның басым бағыттары ұлттық денсаулык сактау жүйесінің экономикалык негізін нығайту және Кыргыз Республикасының тіршілігін қамтамасыз ету секторының қаржылык негізін қалыптастыру мақсатында қаралды.

Кілт сөздер: денсаулык сактау, медициналык көмек, денсаулык сактау, коммерциялык және жеке медициналык көмек, медициналык көмек түрлері.

G.A. Choyubekova, A.A. Kocherbayeva

Economic fundamentals of health care in the Kyrgyz Republic

In the article the economic aspects of the activities of economic entities of health care system of the Kyrgyz Republic are examined. The issues of financing the health care sector were considered, the sources of financing and subsidizing the provision of medical care at various levels of management were studied. The current problems that constrain the development of the health care system in the Kyrgyz Republic are identified, including those associated with the formation of effective sources of financing the medical industry, are identified. The structure of the health care system is analyzed, and the system for obtaining grants for the modernization of the health care infrastructure is revealed. The current macroeconomic conditions are considered, and the current situation has led to the fact that the coverage of health insurance in the country remains low; factors that have an impact on the economy as a whole and on the formation of the state budget in particular are identified, there is a shadow economy; factors leading to the formation of a financial gap as unreasonable hospitalization, which indicate the inefficient use of available resources. The problems in the field of health care financing were identified and ways to solve them through appropriate measures were

proposed. Priority directions were considered with a view to strengthening the economic basis of the national health care system and forming the financial basis for the life support sector of the Kyrgyz Republic.

Keywords: health care, medical care, health care financing, commercial and private health care, types of medical care.

References

- 1 Pilipceвич, N.N. (2015). *Obshchestvennoe zdorove i zdavookhraneniie [Public Health and Health Care]*. N.N. Pilipceвич (Ed.). Minsk: Novoe znanie [in Russian].
- 2 Itohi deiatelnosti orhanizatsii zdavookhraneniia respubliky za 2017 hod i zadachakh na 2018 hod. *med.kg/ru*. Retrieved from <http://med.kg/ru/508-itogi-deyatelnosti-organizatsij-zdavookhraneniya-respubliki-za-2017-god-i-zadachakh-na-2018-god-3.html?layout=default&page=&print=1&tmpl=component>.
- 3 Reshetnikova, A.V. (2010). *Ekonomika zdavookhraneniia [Health economics]*. (2d ed.). Moscow: HEOTAR-Media [in Russian].
- 4 Naumov, I.A., Tishhenko, E.M., Liskovich, V.A., & Chasnojt', R.A. (2013). *Obshchestvennoe zdorove i zdavookhraneniie [Public health and health carek]*. (Part 1-2; Part 2).; (Ed.). Minsk: Vysshaiia shkola [in Russian].
- 5 Jur'ev, V.K., & Kucenko, G.I. (2000). *Obshchestvennoe zdorove i zdavookhraneniie [Public Health and Healthcare]*. Saint Petersburg: Petropolis [in Russian].
- 6 Postanovlenie Pravitelstva Kyrhyzskoi Respubliki «O Stratehii razvitiia zdavookhraneniia Kyrhyzskoi Respubliki do 2020 hoda» (2016) [Decree of the Government of the Kyrgyz Republic «On the Strategy for the Development of Health Care in the Kyrgyz Republic up to 2020»]. Bishkek [in Russian].

Л.М. Аллахвердиева¹, А.А. Курманалина², С.Ж. Тасмаганбетова²

¹Мәскеу мемлекеттік гуманитарлық-экономикалық университеті; Ресей

²Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: aslandelo@mail.ru)

Қазақстан Республикасының ұлттық көліктік жүйесінің даму ерекшеліктері, мәселелері және болашағы

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы мен әлемде көліктік инновациялық жобаларды іске асыруды көп назарға аударылуда, әсіресе әлемде іске асырылып, орын алып жатқан «Жібек жолының» экономикалық белдеуі, «Батыс Еуропа — Батыс Қытай», блок-поезд «Silk Wind (Жібек желі)», «Хоргос — Шығыс қақпасы» АЭЗ, шекаралық ынтымақтастық қазақстандық-қытай халықаралық орталығы, «Rail Air» халықаралық тасымалы сияқты көліктік-логистикалық жобалар Қазақстан Республикасына тікелей қатысы бар. Мақалада Қазақстан Республикасының ұлттық көліктік жүйесін ұйымдастыру және оның даму ерекшеліктері, орын алған мәселелер талдауы жасалған. Сонымен бірге мақалада Қазақстан Республикасында ұлттық көлік жүйесіндегі Қазақстан Республикасының көлік саласындағы ЖІӨ-нің қосылған құны, жүктерді тасымалдау және жүк айналымы, Қазақстан Республикасындағы көлік саласының еңбекақы сыйымдылығы және еңбекақы қайтарылымының көрсеткіштері, ҚР көлік саласының негізгі қорларының тозу коэффициенті, көлік саласын қормен жарықтандыру мен еңбек өнімділігінің көрсеткіштері, көлік саласының қор қайтарымы және қор сыйымдылығы, Қазақстан Республикасындағы көлік саласының тиімділігі, Қазақстан Республикасындағы жолаушыларды тасымалдау және жолаушылар айналымы талданып, бағасы берілді. Қазақстанның көршілес және серіктес мемлекеттермен халықаралық көліктік стратегиясын таңдаудың әлеуметтік-экономикалық алғышарттары, бағыттары қарастырылды.

Кілт сөздер: көлік, ұлттық көлік жүйесі, тасымалдау, жолаушылар тасымалы, жүк тасымалы, көлік инфрақұрылымы, теміржол көлігі, су көлігі, автомобиль көлігі, ынтымақтастық.

I Мәселе өзектілігі

XXI ғасырдың маңызды мәселелері қатарына жаһандық энергетикалық қауіпсіздік, табиғи ресурстардың сарқылуы, үшінші индустриалды революция, әлеуметтік тұрақсыздық қауіпі және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына қойылатын талаптарды тұрақсыздығы, үшінші индустриялық революция үдей түскен әлеуметтік тұрақсыздық, оның ішінде көлік жүйесінің инфрақұрылымы жатады.

Егер көлік жүйесін дамыту туралы пікір Республиканың қалыптасу жылдарында Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының катализаторы болса, онда инфрақұрылым жүргізу және осы жағдайларда көлік жүйесін ұзақмерзімді болашақта ел ішінде және ел экономикасының дүниежүзілік жүйесіне кірігуін қамтамасыз ете отырып, қазіргі заманғы критерийлерге жауап беруі өңіраралық байланыс сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етеді [1].

Қазақстан экономикасының жаһандану жағдайындағы әлемдік жүйеге табысты интеграциялануы ел ішіндегі көлік жүйесін дамытусыз мүмкін бола алмайды. Сондықтан көлік саласының дамуы, тұтастай алғанда, көлік жүйесінің инфрақұрылымының даму деңгейін арттыруға бағытталуы тиіс.

Көлік-коммуникациялық инфрақұрылымының маңызды міндеті болып көлік қызметінің сапасы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету және алыста орналасқан аймақтарда және халық жеткіліксіз орналасқан аймақтарда «инфрақұрылымдық орталықтарды» құру, сонымен қатар ауылдық жерлерді көлікпен қамтамасыз ету мәселелерін шешу табылады [2].

Қазіргі әлемдік шаруашылықтағы интерұлттандырудың объективті үрдісі жан-жақты экономикалық өзара қарым-қатынастың жаңа деңгейін талап етеді, сондықтан әртүрлі аспектілер мен Қазақстан Республикасы кәсіпорын ұйымдары үшін сыртқы экономикалық қызметті зерделеу үлкен практикалық қызығушылық танытады.

Экономикалық өсуді қамтамасыз етудегі көліктің рөлі сөзсіз. Өнімді өндіруді өсіру көбірек шикізатты, нарықтың ауқымды көлемдері мен көліктік жұмыстың үлкен көлемін талап етеді. Сондықтан көлік ұлттық және дүниежүзілік шаруашылықтың сергек барометрі ретінде танылады. Сонымен қатар көлік құралдары, энергия сақтаушылары, құрылыс және басқа да материалдардың ірі

тұтынушысы болып, ол жаппай ішкі өнімнің қалыптасуына айтарлықтай әсер етіп, көбіне өндірістік қуаттардың жүктелуін анықтайды.

Көптеген дамыған елдердің жаппай ішкі өнімдегі көліктің үлесі — 4–9 % ауқымында, халықтың жұмыс бастылығында — 3–8 % ауытқиды. Бұл мәліметтерге экономикадағы көлік қызметтерінің мәнін өсіретін жеке және фирма ішіндегі көлік кірмейді.

Қазіргі замандағы өндіріс ауқымдарында салмақтық шамадағы өнімнің көлемі орташа бір тұрғынға шаққанда дамыған елдерде жылына 20–25 т, ал тұтастай дүние жүзінде — 10 т жетеді. Сонымен қатар қоғамдық өнімнің әрбір 11 т өндіріс саласында жиынтық (кәсіпорын ішіндегі технологиялық тасымалдарды есептегенде) және, айналым сферасында халықаралық теңіз тасымалын есепке алғанда, көлік жұмысының орташа алғанда 860 ткм, және олардың есебінсіз 550 ткм талап етеді [3].

Экономикалық дамудағы тасымалдардың жаппай ішкі өнімнің рөлін талдау үшін бірқатар көрсеткіштер қолданылады: жүк айналым мен жаппай ішкі өнімнің қатынасы, бір тұрғынға кірісіне қатысты көлікке деген сұраныстың икемділігі. Жүк айналым (тонна-км) мен жаппай ішкі өнімнің қатынасы — өндірістік дамыған елдерде ең аз — жаппай ішкі өнімнің бір долларына жүк тасымалының шамамен 2,4 ткм, орташа даму деңгейлі елдерде — 2,8 ткм, шығысеуропалық мемлекеттерде 5,3 ткм келеді. Шамамен осындай арасалмақ сұраныс икемділігінде де байқалады. Көрсеткіштердің айырмашылығы айтарлықтай. Олар бірдей экономикалық өсім, жоғары дамыған елдерге қарағанда, азырақ дамыған елдерде ауқымды тасымалдарды талап ететінін білдіреді. Бұл бірқатар факторлармен түсіндіріледі, олардың бастылары — өндіріс ерекшелігі (дамып жатқан елдердегі шикізаттық бағыттағы ауқымды көліктік өнімнің басымдылығы), территория масштабтары, көлік инфрақұрылымының даму деңгейі.

Көлік жүйесінің дамуындағы мемлекеттің қатысуының қомақты рөлін ерекше атап өту қажет. Көлік ұзақ инвестициялық циклі, физикалық және моральдік тозудың жоғары деңгейі бар шаруашылықтың материалдық және энергиялық ауқымды секторы болып табылады [4]. Көліктің үлесіне негізгі әлемдік қорлардың 20 % келеді.

Негізінен бәсекелестік, техникалық және технологиялық жетілдірулер, тауарлардың тіршілік циклінің қысқаруы мен тұтынушылардың сапа мен бағаға қатысты қысымының өсуі өндірушілерді, көлік және қатынас компанияларын өндіріс шығындарын төмендету үшін күш салуға мәжбүр етеді, ал бұл, өз кезегінде, тарифтердің төмендеуіне әкеледі. Ғасырдың басынан бастап көлік және қатынас тарифтері шамамен 12 есеге төмендеді. Интернационализация процестері тарифтік тосқауылдардың жеңілдеуіне мүмкіндік жасады. Бұл процесс тасымал мен байланыс қызметтеріне бағаның төмендеуімен қатар, ішкі және сыртқы нарықтар арасындағы су айрықты кішірейтті, өндіріс шығындары анағұрлым төмен аудандарда кәсіпорындарды орналастыру үшін жағдай жасады.

II Зерттеудің нәтижелері

Көлік — шаруашылықтың маңызды салаларының бірі, ол халықтың тасымалдау қажеттілігін қамтамасыз етеді. Көліктің экономика саласы ретіндегі ерекшелігі ол өзі жаңа өнім шығармайтындығында, шикізатпен, материалмен, жабдықпен қамтамасыз ете отырып, өнімнің өздік құнына кіретін көлік шығындардың шамасына кеткен оның құнын өсіре отырып, тек өнімді шығаруға ғана қатысатындығында жатыр [5].

Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексіне Қазақстан 53 орынды иеленіп, 11 позицияға түсіп қалды. Сонымен бірге көліктік инфрақұрылым сапасы бойынша Қазақстан Республикасы әлемде 79 орынды сақтады. Еліміз порттық (107-орын) және темір жол (26-орын) инфрақұрылымының сапасын айтарлықтай жақсартты, алайда автокөлік (73-орын) және әуе көлігі (90-орын) саласының көрсеткіштерін төмендетіп алды.

Көлік және қоймалау секторына 107 179 691 мың теңге бюджеттік ақша немесе өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 99,1 % бағытталған болатын.

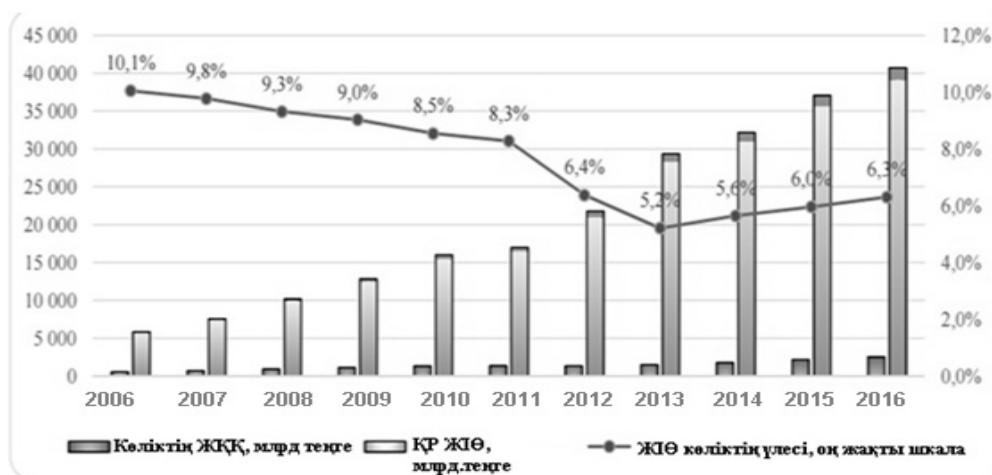
Көлік және қоймалау секторына тікелей шетел инвестицияларының (ТШИ) 281,6 млн жуық АҚШ долл., немесе жалпы инвестициялар ағымының 3 %, жұмсалған болатын. Берілген секторда бүкіл ТШИ-дың 98 % жуығы, немесе 276,0 млн АҚШ доллары, құрлықтағы көлік пен құбыр желісі бойынша тасуға бағытталған. Су көлігіне 2,3 млн АҚШ доллары жұмсалған болатын.

Республиканың көлігімен 1 675,2 млн т жүк тасылды, бұл 2015 ж. қаңтар-маусымдағы деңгейінен 0,1 % төмен. Бұл кезеңдегі жүк айналымы 240,6 млрд ткм құрады (2015 ж. қаңтар-маусымымен салыстырғанда 0,9 % өсті), жолаушылар тасымалданған (2015 ж. қаңтар – маусымынан 2,2 % көп), жолаушылар айналымы 124,1 млрд жкм құрады (2015 ж. қаңтар – маусымымен салыстырғанда 1,9 % өсті).

Тасымалданған жүктің жалпы көлеміндегі автомобиль көлігінің үлесі 84,23 % құрады, темір жол — 9,19, құбырлы — 6,48, көліктің басқа да түрлері (әуе, ішкі су, теңіз) — 0,10 %. Жүк тасымалында темір жол көлігінің үлесі 46,33 % құрады, автомобиль — 28,70, құбырлы — 24,64, көліктің басқа да түрлері (әуе, ішкі су, теңіз) — 0,33 %. Жолаушылар айналымында тасымалдың қашықтығына байланысты темір жол үлесі 6,53 % құрады, әуе көлігі — 3,87.

2006 жылдан бастап 2016 ж. аралығындағы кезеңде Қазақстан Республикасының ЖІӨ-дегі (Жалпы ішкі өнім) көлік саласының жалпы қосылған құн (ЖҚҚ) үлесінің өзгерісін саралау үш негізгі кезеңді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді (1-сур.). Біріншісі — 2006 жылдан бастап 2011 жыл аралығы, бұл кезде көлік саласындағы ЖҚҚ үлесінің 2006 жылы 10,1 %-дан 2011 ж. 8,3 % дейін бірте-бірте қысқаруы байқалады. Екінші кезең — дағдарыстан кейінгі кезең, бұл кезде ЖҚҚ үлесі 2012 ж. 6,4 %-дан 2013 ж. 5,2 % дейін қысқарды. Үшінші кезең 2014 жылдан бастап 2016 жыл аралығы, бұл кезде көлік саласындағы ЖҚҚ салыстырмалы салмағының 2014 ж. 5,6 % бастап 2016 ж. 6,3 % дейін бірте-бірте өсуі байқалады [6].

Республиканың ЖІӨ-дегі көлік саласы салыстырмалы салмағының мұндай өзгерісі, бір жағынан, көлік саласы ЖҚҚ өсу қарқынының Республика экономикасындағы басқа да салаларының өсу қарқынынан артта қалуына байланысты, екіншіден, басқа салалардың салыстырмалы саламағының артуына тәуелді.

Ескерту. Дереккөзі [7].

1-сурет. 2006–2016 жж. ҚР көлік саласындағы ЖІӨ-нің қосылған құны

2006 жылдан бастап 2016 жыл аралағындағы кезеңде көліктің барлық түрлерімен жүк тасымалдаудың 2006 ж. 1 840,5 млн тоннадан бастап 3 634,4 млн тоннаға дейін 97 % өсуі байқалады. Көліктің барлық түрлерінің жүк айналымы 2006 ж. 283,1 млрд т/км бастап 2016 ж. 490,8 млрд т-км дейін артты, яғни сараланып отырған кезең бойынша өсім 73 % құрады.

Ескерту. Дереккөзі [7].

2-сурет. 2006–2016 жж. Қазақстан Республикасында жүктерді тасымалдау және жүк айналымы

Көлік түрлері бойынша жүк тасымалының құрылымын саралау орта есеппен ҚР территориясындағы 81,3 % жуық тасымалдар автокөлікпен жүзеге асатындығын көрсетеді (2-сур.). Бұған қоса, егер 2006 жылдан 2010 ж. ондық пайыздарға өзгеріп 78 % жуық болса, онда 2011 бен 2016 жж. аралығында бұл үлес 2011 ж. 80,2 %-дан 2016 ж. 86,1 % дейін қарқынды өсуде. Ал темір жол жүк тасымалының үлесі қысқаруда. Солайша 2006 мен 2011 жж. аралығындағы кезеңде бұл үлес орта есеппен 12 % жуық құрады. 2012 жылдан бастап 2016 жыл аралығында темір жол жүк тасымалының салыстырмалы салмағы қарастырылып отырған кезеңнің аяғына қарай 11 %-дан 7,6 % дейін едәуір қысқарды.

Темір жол жүк тасымалының салыстырмалы салмағының қысқаруы темір жол көлігімен жүк айналымы үлесінің қысқаруына әсер етеді. Солайша 2007–2011 жж. аралығында Республика бойынша жалпы жүк айналымындағы жүк айналымының салыстырмалы салмағы 58 % құрады. 2012 жылдан бастап темір жол көлігі жүк айналымының салыстырмалы салмағы 55 %-дан 2016 ж. 44 %-ға дейін қысқара бастады. Автомобиль көлігі жүк тасымалының үлесі 2007 жылы 15,9 %-дан 2016 жылы 31,7 % дейін едәуір өсті. Көліктің басқа да түрлерімен жүк тасымалдау мен жүк айналымының үлесі тасымалдың қымбат тарифтеріне байланысты (әуетасымалдары) және тасу жолдарына (құбырлар желісі) байланысты айтарлықсыз. Солайша көліктің құбырлық түрі бойынша жүк тасымалдау 2007 жылдан 2016 жыл аралығында 17 %-ға өсіп, 225 мың тоннаны құрады. Құбырлар желісі бойынша жүк тасымалы 2007 ж. 77,1 млн т/км-ден 2016 ж. 116 млн т/км дейін 50 % артты. 2016 жыл бойынша 225 млн тонна мұнай мен 2015 ж. бойынша газ — 225,9 млн тонна тасымалданды. Су көлігінің түрлерімен жүк тасымалдау тасымалдаудың жалпы көлемінде айтарлықсыз үлесті құрайды. Солайша 2006 ж. су көлігімен 200 мың тонна жүк тасымалданды. 2016 жыл бойынша көліктің бұл түрімен жүк тасымалдау бір жыл бұрынғы 4 млн тонна деген көлемнен қысқара отырып 3,6 млн тоннаны құрады.

2006–2016 жж. аралығындағы кезеңде жолаушылардың көліктің барлық түрлерімен тасымалдаудың 2006 ж. 9 390 млн адамнан 2016 ж. 21 293 млн адамға дейінгі елеулі өсуі байқалады. Өсу 2,3 есеге құрады. Көліктің барлық түрлерімен жолаушылар айналымы 2016 жылы 100 305 млн ж/км-ден 255 959 млн ж/км дейін артты, яғни сараланып отырған кезең үшін айналым 2,6 есе өсті.

Жолаушыларды тасымалдау құрылымын саралау Қазақстан Республикасында жолаушылардың негізгі тасымалы автобус көлігімен және таксимен жүзеге асатындығын көрсетеді. Олардың үлесіне барлық тасымалдың 99 % жуығы келеді. Солайша, 2007 ж. жолаушылар тасымалының 70,1 % автокөлікке келді — бұл 6 960,9 млн жуық адам, 28,4 % таксиге — 2814,8 млн адам. Жолаушылар тасымалындағы темір жол көлігінің үлесі 0,2 % немесе 16,5 млн адамды, құрады. 2016 ж. автокөлікпен тасымалданған жолаушылардың саны 16 755,4 млн адамды, немесе 78,8 %, құрады. Такси тасымалдың жалпы көлемінен 4 414,5 млн адамды, немесе 20,7 % тасымалдады. Темір жол көлігімен тасымалданған жолаушылардың саны 35,2 млн адамды немесе 0,2 %, құрады.

2006–2016 жж. аралығындағы кезеңде көліктің түрлері бойынша жолаушылар айналымын саралау жолаушылар айналымының ең жоғарғы көрсеткіші автобус көлігіне, такси мен темір жол көлігіне келетіндігін және осы кезеңде 95,8 % жуық құрайтындығын көрсетеді (3-сур.). 2011 жылдан бастап

темір жол жолаушылар айналымының 2015 ж. 11,2 %-дан 8,7 %-ға дейін айтарлықтай қысқарғанын айта кету керек. Тұтас кезең бойынша 10,6 % деген орташа мәнді айтарлықсыз аса отырып, 2016 ж. темір жол жолаушылар айналымының салыстырмалы салмағы 10,9 %, немесе 27 999 млн ж/км, құрады.

Ескерту. Дереккөзі [7].

3-сурет. Қазақстан Республикасындағы жолаушыларды тасымалдау және жолаушылар айналымы

Таксидің жолаушылар айналымының салыстырмалы салмағы 2011 ж. 22 %-дан 2013 ж. 15 % дейін қысқарды. 2016 ж. бойынша таксидің салыстырмалы салмағы өсіп, 17 %, немесе 42 374 млн ж/км, құрады. Көліктің осы түрлері бойынша жолаушылар айналымының қысқаруымен қатар, біз автобустық жолаушылар айналымының айтарлықтай өсуін байқаймыз. Орта есеппен алғанда, 2007 мен 2016 жж. аралығындағы кезеңде автобустық жолаушылар айналымы 64,8 % құрады. 2007 ж. бойынша автобустық жолаушылар айналымы 59,3 %, немесе 63 831 млн ж/км, құрады. 2013 жылы бұл көліктің үлесі 72 % деген ең жоғарғы мәнге жетті. 2013 жылы автобус көлігіндегі жолаушылар айналымы 135 965 млн ж/км құрады. 2016 ж. бұл үлес 68,3 % дейін қысқарып, 174 695 млн ж/км құрады. Өуе жолаушылар айналымы айтарлықсыз өзгеріп, орта есеппен 4 % құрады.

Жолаушылар тасымалдау мен жолаушылар айналымын саралау автобуспен тасымалдау үлесінің айтарлықтай өскенін көрсетеді. Бұл құбылысқа түсінікті біз жеке және ірі коммерциялық тасымалдаушылар санының өсуінен табамыз, сонымен бірге жеке автокөліктің саны да өсуде. Солайша, ортақ қолданыстағы автомобиль жолдарының ұзындығы 2016 жылдың аяғына қарай 96 421 км құрады, олардың ішінде 86 419 км қатқыл төсемді автомобиль жолдары.

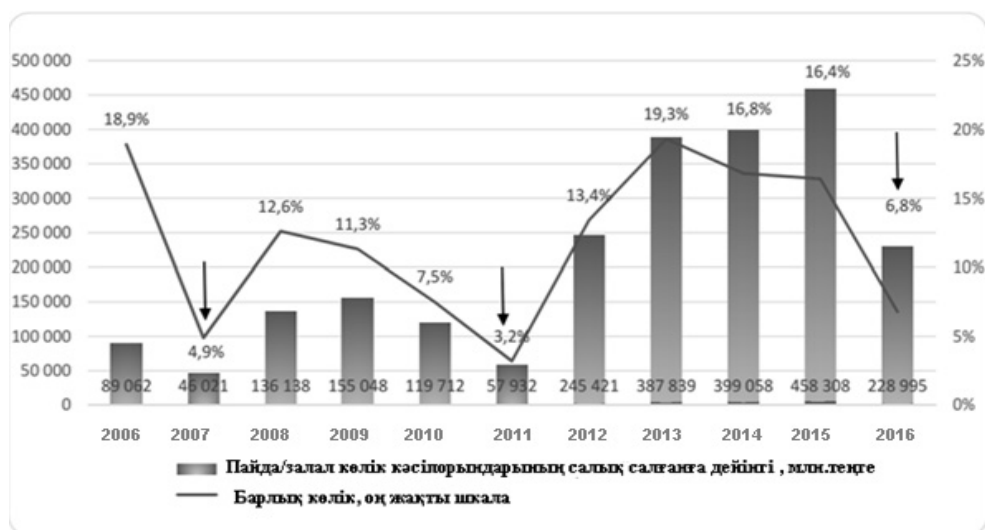
Коммерциялық жүктерді темір жол көлігімен тасымалдаудың қысқаруы салыстырмалы жоғары тарифтермен және маржа 15 % жуық құрайтын автокөліктік тасымалдаумен салыстырғанда темір жол көлігімен шарттасқан компаниялар үшін төмен маржамен, сонымен бірге темір жол инфрақұрылымының шектеулілігімен түсіндіріледі. Мультимодальдік логистикалық көлік орталықтардың жоқтығы да көліктің бұл түрінің дамуына кедергі.

ҚР территориясында тораптық құбырлы инфрақұрылымның айтарлықтай өскенін атап өткен жөн.

Солайша, тораптық құбыр желісінің ұзындығы 2006 ж. 16 828 км құрады. 2016 жылдың аяғына қарай тораптық құбыр желісінің ұзындығы 37,8 % өсіп, 23 196,4 км құрады. Олардың ішінде ең жоғарғы өсім тораптық газ құбырларына келеді, олардың ұзындығы 2006 жылмен салыстырғанда 2016 жылдың аяғына қарай 46,9 % артты да, 14 895 км құрады. Дәл осы кезең үшін тораптық мұнай құбырларының өсімі 24,9 % құрады да, 2016 жылдың аяғына қарай мұнай құбырларының ұзындығы 8 301 км құрады. Газ және мұнай құбырлы тораптық жүйенің ең жоғарғы өсімі 2016 ж. байқалады.

Саланың рентабельділігін саралау (4-сур.) оның салыстырмалы пайдалылығын көрсетеді. Орта есеппен 2007, 2011 мен 2016 жж. рентабельділік коэффициентінің кенет кемуін ескермегенде, орташа рентабельділік 14,5 % құрайды. Көлік саласының рентабельділік деңгейінің қысқаруы 2007 ж. темір жол саласындағы (2 100,1) млн теңге деңгейіндегі шығынмен байланысты. 2011 ж. (4 346,8) млн теңге деңгейіндегі шығын басқа да құрлықтағы көлік бабы бойынша және (15 905,0) млн теңге деңгейіндегі шығын қоймалық шаруашылық пен көмекші көліктік қызмет бабы бойынша пайда болды. 2016 ж.

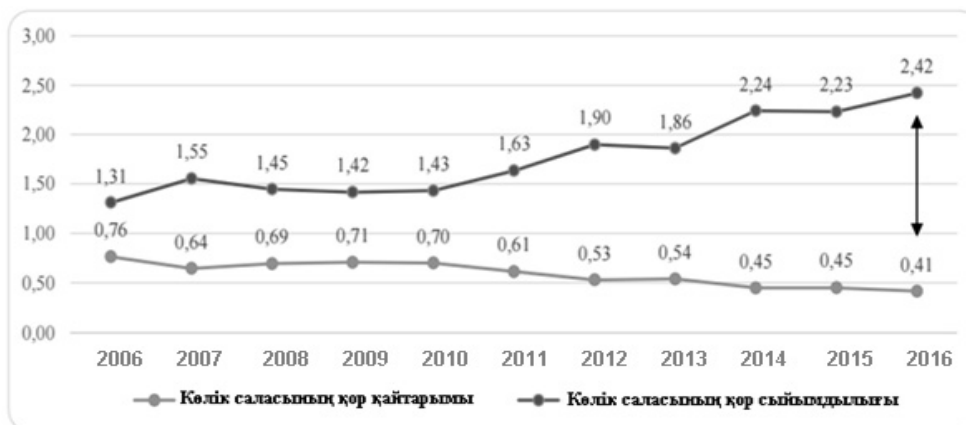
темір жол саласындағы (48 306,1) млн теңге көлеміндегі шығынға, басқа да құрылыстағы көлік бабы бойынша (3 594,4) млн теңге көлеміндегі шығын мен ішкі су көлігі бабы бойынша (589,3) млн теңге көлеміндегі шығынға байланысты жалпы сала бойынша пайданың 228 995 млн теңгеге дейін жалпы төмендеуі байқалады. Ең жоғарғы пайда көлік кәсіпорындарымен 2015 ж. әдеттегі қызметтен алынған болатын, ол кезде пайданың көлемі 458 308 млн теңгені құраған. Көлік саласындағы пайда құрылымындағы құрылыстағы көлік пен құбыр желісі бойынша көліктің салыстырмалы салмағы орта есеппен қарастырылып отырған кезеңде 72 % жуық құрайды. Сала рентабельділігінің ең үлкен мәні 2013 ж. қалыптасты да, 19,3 % құрады. Рентабельділіктің ең кіші 3,2 % мәні 2011 ж. дағдарыста қалыптасты.

Ескерту. Дереккөзі [7].

4-сурет. Қазақстан Республикасындағы көлік саласының тиімділігі

2006 мен 2016 жж. аралығындағы кезеңде көлік саласындағы қор қайтарымы мен қор сыйымдылығының көрсеткіштері қалай өзгергенін қарастырайық (5-сур.). Қор қайтарымының көрсеткіші 2006 ж. 0,76-дан 0,41 теңгеге дейін азайды.

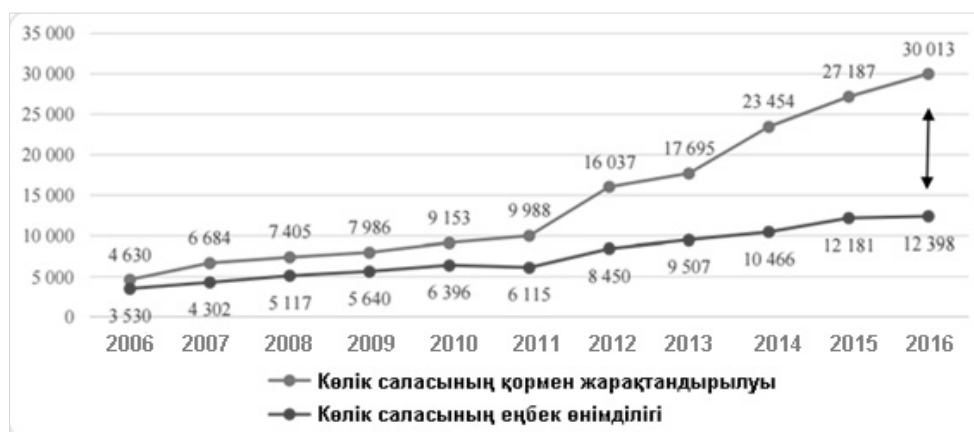
Ескерту. Дереккөзі [7].

5-сурет. Қазақстан Республикасындағы көлік саласының қор қайтарымы және қор сыйымдылығы

Осылайша, НҚ бір теңгесі өндірістік қолданыс барысында 2006 ж. тек 0,76 теңге табысты құраған, ал 2016 ж. НҚ тек 0,41 теңге табысты құрады. Керісінше, қор сыйымдылығының көрсеткіші 2006 ж. 1 теңге 31 тиыннан 2016 ж. 2 теңге 42 тиынға дейін артты. Бұл қарастырылып отырған кезеңдегі ең үлкен көрсеткіш. Ол көлік саласы бойынша табыстың 1 теңгесі НҚ қай нақты салмағы құрайтындығын көрсетеді.

Бұл көрсеткіштердегі байқалған өзгерістер құндық өрнекте саладағы пайда бір уақытта азайған кезде негізгі қорлар құнының өсуі байқалатындығын көрсетеді. Солайша, көліктегі НҚ құны өзгеруінің орташа қарқыны 2006 мен 2016 жж. аралығында 23 % жуық құрады, бұл кезде көлік саласы пайдасының өсуінің орташа қарқыны 16 % құрады. Осылайша, сала қор сыйымдылықты және НҚ пайдалануда тиімсіз болып бара жатыр. Көлік саласы қор сыйымдылығының өсуі, бір жағынан, шетелдік өндіріс автокөлігінің өсуіне, екіншіден, оны күту, пайдалану мен жөндеу бойынша шығындардың өсуіне байланысты.

Көлік саласындағы орташа еңбек өнімділігі (6-сур.) сараланып отырған кезең үшін 3,5 есе артып, 2016 жж. аяғына қарай 12 398 мың теңгені құрады. Сонымен бірге көлік саласы жұмысшыларының орташа тізімді санының өсуі көрсетілген кезең үшін 18,8 % артты. Көлік саласындағы еңбектің қормен жаратандырылу көрсеткіші 6 есе өсті де, 2016 жылдың аяғына қарай бір адамға 30 013 мың теңгені құрады. Бұрын біз көрсеткендей, бұл орта есеппен 23 % артқан саладағы НҚ-дың аса жедел қарқынмен өсуіне байланысты. 2006–2016 жж. еңбек өнімділігі өсуінің орташа қарқыны 16 % құрады. Еңбектің қормен жаратандырылу өсімінің қарқыны бұл жағдайда 22 % құрады.

Ескерту. Дереккөзі [7].

6-сурет. Қазақстан Республикасының көлік саласын қормен жаратандыру мен еңбек өнімділігінің көрсеткіштері, мың теңге

2016 ж. біз 12 181 мың теңгеден 12 398 мың теңгеге дейін 2 % ұлғаюды құраған орташа еңбек өнімділігінің өсу динамикасының елеулі төмендегенін байқаймыз.

2006 мен 2016 жж. аралығында орта есеппен 79 теңгені құрайтын көлік саласындағы жалақы тиімділігінің коэффициентін қарастырайық. Бұл жұмысшымен енгізілген еңбектің бір теңгесіне салада 79 теңге табыс құралатындығын білдіреді. Жалақы тиімділігінің ең үлкен мәндері 2007 жылға дейінгі кезеңге келеді, ол кезде бұл коэффициент 86 теңгені құрады. 2012 мен 2015 жылдардан кейінгі кезеңде біз бұл коэффициенттің 2011 жылға дейінгі деңгеймен салыстырылатын деңгейге дейін өскенін көреміз. Алайда 2016 жылы жалақы тиімділігі көрсеткішінің 65 теңгеге дейін айтарлықтай қысқарғаны байқалады.

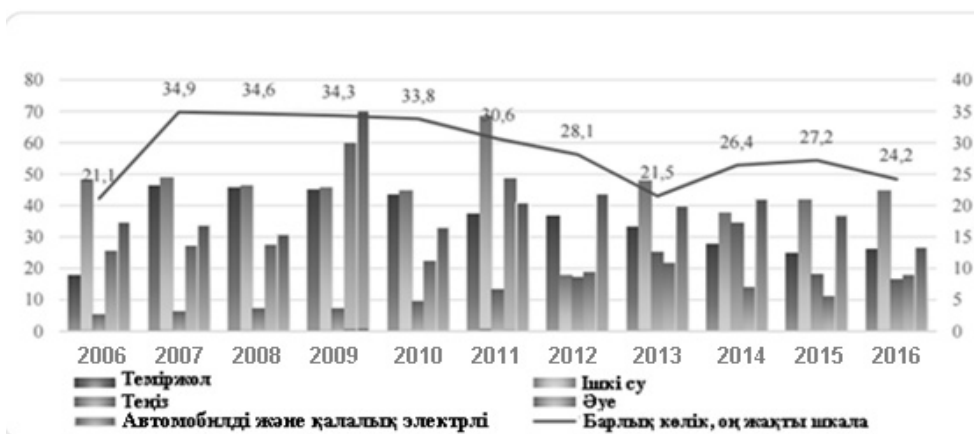
Еңбекақы сыйымдылығы (7-сур.) тұтас алғанда берілген кезең үшін жүзден бір пайызды құрады, бұл көлік саласындағы табыстың еңбекті төлеуден айтарлықсыз тәуелділігін көрсетеді. Алайда жалақының тиімділігінің төмендеуімен қатар, біз саланың еңбекақы сыйымдылығының жүзден екі пайызға дейін өскенін көреміз. Егер бұл коэффициентті қор сыйымдылығы коэффициентінің мәнімен салыстырсақ, сала НҚ бойынша және еңбекті төлеу бойынша шығынды болып бара жатқандығы айқын байқалады, әйтсе де соңғы көрсеткіш бойынша айтарлықсыз білінеді.

Ескерту. Дереккөзі[7].

7-сурет. Қазақстан Республикасындағы көлік саласының еңбекақы сыйымдылығы және еңбекақы қайтарылымының көрсеткіштері, теңге

Сапалы саралауды жүргізу көлік саласының НҚ күйін қарастырусыз мүмкін емес (8-сур.). Солайша, 2006 ж. үшін саладағы НҚ тозу коэффициенті 21,1 % құрады, бұл сараланып отырған кезеңде ең кіші мән болып табылады. 2007 жылдан бастап НҚ тозу коэффициенті 34,9 % деген ең үлкен көрсеткішке жетіп, ақырындап төмендей бастады да, 2013 ж. 21,5 % жетті. Орта есеппен соңғы үш жылда саланың НҚ тозу коэффициенті 25,9 % құрады. 2016 ж. бұл көрсеткіш сала бойынша тұтас алғанда 24,2 % құрады.

Ескерту. Дереккөзі [7].

8-сурет. Қазақстан Республикасының көлік саласының негізгі қорларының тозу коэффициенті

Көлік типтері бойынша тозу коэффициентін саралау тозудың ең жоғарғы дәрежесі ішкі су көлігінде байқалатындығын және орта есеппен 2006 мен 2016 жж. аралығындағы кезеңде 44,8 % жуық құрайтындығын көрсетеді. 2016 жылдың аяғына қарай көліктің бұл типінің тозу коэффициенті 44,9 % құрады. Тозу дәрежесі бойынша екінші болып автобус және электр көлігі болып табылады. Солайша, орта есеппен оның тозу дәрежесі 39,4 % құрады. 2016 жыл бойынша тозу дәрежесі 26,8 % құрады, бұл осы кезеңдегі орташа көрсеткіштен айтарлықтай аз. Бұл топтаманың ішіндегі көліктің тозу дәрежесін саралау автобус көлігіндегі тозу коэффициенті орта есеппен 2006 мен 2016 жж. аралығындағы кезеңде 41,8 % құрайтындығын көрсетеді. 2016 жылдың аяғына қарай автобус паркінің тозу коэффициенті 47 % құрады. Трамвай паркінің сараланып отырған кезең үшін орташа тозу коэффициенті — 48,3 %, ал 2016 жылдың аяғына қарай тозу көрсеткіші 53,8 % құрады. Троллейбус паркінің орташа тозу көрсеткіші 44,8 % тең болды. 2016 жылдың аяғына қарай троллейбус паркінің тозу көрсеткіші 14 % құрады. Бұл көліктің барлық түрлері үшін анықталған барлық көрсеткіштердің ішіндегі ең аз көрсеткіш. Теңіз көлігінің тозу дәрежесі 14,6 % құрады. 2016 жылдың аяғына қарай теңіз көлігінің тозу коэффициенті 16,5 % құрады. Әуе көлігінің сараланып отырған

кезең үшін тозу коэффициенті орта есеппен 26,7 % құрады, ал кезеңнің аяғына қарай бұл көрсеткіш 17,7 % тең болды.

Осылайша, сала бойынша алдын ала қорытынды шығаруға болады. Сенімді сандық өсумен қатар, біз саланың қор сыйымдылығының артуы мен қор қайтарымының төмендеуін көреміз. Бұл НҚ-ды тиімсіз қолдануда немесе саланың табысы жеткіліксіз жоғары болғанда салаға қымбат тұратын НҚ-ды енгізуде жанама көрсетіледі, бұл жағдай соңғы жылдары, әсіресе 2016 ж. сала табыстылығының төмендеуінде айқын көрініс алады. Көлік саласының НҚ жалпы 25 %-ға тозған. Қормен жарақтандырылудың өсуімен қатар еңбектің орташа өнімділігінің тұрақтануы және 2016 жылғы еңбекақы қайтарымының кемуі байқалады.

III Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде келесідей теориялық және тәжірибелік қорытындылар алынды.

Көлік саласындағы индустриялық-инновациялық даму қазіргі темір жол желісін жаңа учаскелерді салу арқылы желіні оңтайландырумен қатар, қозғалыс қауіпсіздігі мен жылдамдығының әлемдік стандарттарына сәйкестікке келтіруге; негізгі халықаралық транзиттік дәліздерді, халықаралық маңызы бар автомобиль жолдарын қайта жаңартуға, сондай-ақ жергілікті автожолдар желісін қайта жаңарту; аэронавигациялық инфрақұрылымды кезең-кезеңімен жаңғырту және республиканың әуежай желісін қайта жаңғыртуды аяқтау, жаңа заманауи әуе кемелерін (бұдан әрі — ӘК) сатып алу; теңіз сауда флотын заманауи кемелермен одан әрі жарақтандыру, ішкі су жолдарын кеме қатынайтын жағдайда ұстау және өзен техникалық флотын жаңғыртуды қамтамасыз ету бойынша шараларға бағытталған.

Еліміздің жалпы жүк айналымы мен жолаушылар айналымындағы темір жол көлігінің үлесі — шамамен 60 %, бұл ретте барлық көлік түрлерімен тасымалдаудан түскен кірістердегі оның үлесі 20 % құрайды.

ҚР темір жол саласының қазіргі жай-күйі тұтынушылардың сервистің ассортиментіне, икемділігіне, сапасы мен клиентке бағыттауына, бір жағынан, жеткізу жылдамдығы, сенімділігі мен келісімшарттық шұғылдығына қойылатын өскелең талаптар мен физикалық жағынан тозған активтер, моральдік жағынан ескірген технологиялар, қызметтердің бәсекеге қабілетті сипаттамалары екінші жағынан нарық нақтылығына барабар емес институционалдық құрылым арасындағы теңгерімсіздікпен сипатталады.

Бүгінгі Қазақстанның темір жол саласы 1991 ж. дейін қалыптасқан өндірістік активтердің өмірлік циклін аяқтаумен байланысты байыпты сынақтар кезеңінен өтуде.

Темір жол көлігіндегі реформаларды іске асыру кезінде соңғы 10 жыл ішінде мынадай мақсаттар айқындалды:

- 1) темір жол көлігін МТЖ мемлекеттік бақылау сақталған жағдайда нарыққа бейімдеу;
- 2) тасымалдау және қамтамасыз ету қызметіндегі бәсекелестікті дамыту есебінен темір жол көлігінің көрсететін қызметтерінің қолжетімділігін, тиімділігін, қауіпсіздігі мен сапасын қамтамасыз ету;
- 3) салаға жеке бастамалар мен инвестициялар тарту үшін институционалдық жағдай жасау;
- 4) темір жол көлігінің импорт алмастыратын өндірістік базасын дамыту.

Жалпы темір жол көлігінің реформасы ырықтандыру, жеке бастамалар мен инвестициялар тарту жолымен көрсетілетін қызметтердің тиімділігі мен сапасын арттыруға бағытталған. ҚР Үкіметі Еуропалық одақта (бұдан әрі — ЕО) қабылданған және темір жол инфрақұрылымы мен тасымалдау қызметін, бәсекелестікті дамытуды тігінен (функционалды) бөлуді қамтитын тәсілді бейімдеді.

Қазақстанның темір жол саласын реформалау барысында төмендегідей аралық нәтижелерге қолжетті:

- 1) мектептер мен ауруханалар сияқты, әлеуметтік-тұрмыстық активтер мен шаруашылықтың қызметтің бейінсіз түрлері бөлінді;
- 2) бәсекелі секторға жөндеу кәсіпорындары бөлінді;
- 3) жолаушылар мен жүк тасымалдауды ұйымдастырушылық және қаржылық бөлу жүзеге асырылды. Жолаушылар тасымалын ішінара мемлекеттік субсидияландыру басталды.

Жүргізілген іс-шараларға қарамастан, ұйымдастыру өзгерістерін орындай, активтерді қайта бөлу жүргізілсе де, МТЖ қызметтері мен тасымалдау қызметін функционалдық бөлу (таңдалған салалық үлгі үшін міндетті) жоқ [8].

Жекелеген сегменттердегі құрылым өзгерісі мен нарықтың ашылуы саланың реттегіш үлгісінің түбегейлі өзгеруіне әкелмеген. Табиғи монополия саласының тарылуына қарамастан, тасымалдау қызметі ҚР монополияға қарсы заңнамасына сәйкес бірден бағалық реттеуге түсті.

Жоғары кірістілер есебінен, жүктерді жүк және төмен кірісті тасымалдау есебінен жолаушылар тасымалын тоғыспалы қаражаттандыру (мемлекеттік темір жол тарифтерін реттеу есебінен белгілі бір салаларды қолдау жөніндегі макроэкономикалық саясат құбылысы) сақталды. Осының нәтижесінде реформаның мақсатына әзір қолжеткен жоқ және мемлекеттік стратегия шеңберінде негізгі компоненті тасымалдау қызметін ырықтандыру болып табылатын темір жол көлігін реформалауды қисынды аяқтауға дейін жеткізу қажет [9].

Басқарудың интеграцияланған жүйесін қалыптастыру кезінде келесі принциптерді жетекшілікке алу орынды болады:

- экономикалық ымыраға қолжеткізу және жүйе субъектілері арасында жиынтық синергетикалық тиімділікті қайта бөлу жолымен, олардың мүдделерімен келісілу негізінде жүк қозғалысының интегралданған логистикалық жүйесіне қатысушылардың экономикалық-құқықтық өзара байланыстың ортақ жүйесін құру;

- аймақтардың логистикалық инфрақұрылымының негізі тұтынушыларға заманауи логистикалық қызметтің толық гаммасын ұсынатын ортақ қолданыстағы ірі үлестіруші-бөліп тарату орталықтар жүйесі болуы керек;

- прогрессивті терминалды технологиялар негізінде сапаны көтеру мақсатымен, кәсіпкерлік қызметті лицензиялау негізінде көлік-экспедиторлық және логистикалық қызмет нарығын дамытуда тікелей мемлекеттік реттеуді қолдану;

- аймақтағы көлік және логистикалық инфрақұрылымды дамытуды ірі және шағын отандық бизнес пен шетел капиталын қоса алғанда, бюджеттік немесе бюджеттік емес көздерді тарту арқылы үлестік қаржыландыру;

- аймақта аралас жүктер қозғалысын ұйымдастыру кезінде көліктердің үлестірілген жұмысына негізделген интермодальді логистикалық технологияны жүзеге асыру;

- аймақта КЛЖ қатысушыларын ақпараттық қамсыздандырудың интегралданған жүйесін құру үшін қажетті ұйымдастыру-экономикалық және өндірістік-техникалық шарт-жағдайлармен қамтамасыз ету;

- көлік-экспедициялық саласындағы кадрларды, тасымалдау, үлестіруші-бөліп тарату, сервистік және басқа да логистикалық қызметтің кадрларын кәсіби даярлау және қайта даярлауды ұйымдастыру, прогрессивті терминал технологияларын оқыту, тауарлы-материалдық және оған көмекші сервистік, ақпараттық, қаржылық ағымдарды басқарудың логистикалық әдісін оқыту;

- мемлекеттік қолдау мен реттеуді қалыптастыру, мемлекеттік және әкімшілік реттеу негізінде жүк қозғалысының аймақтық логистикалық жүйесіне қатысушыларға қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету, оның ішінде лицензиялау жүйесі, инвестицияларды жеңілдік несиелеу, салық салу, терминалдар мен логистикалық инфрақұрылымның басқа да нысандарының құрылысына жер телімдерін бөлу, КЛЖ қатысушыларына тең шарттарды қамтамасыз ететін нормативті құқықтық реттеу;

- аймақтық көлік-логистикалық жүйені ұлттық логистикалық жүйесімен интеграциясын қамтамасыз ету;

- логистикалық делдалдардың және жүк және тауар қозғалысы жүйесін ұйымдастырушы операторлардың институтын құру.

Аймақ территориясындағы көлік-логистикалық қызмет нарығына жүргізген маркетингтік зерттеулер оның қарқынды қалыптасу және даму кезеңінде тұрғанын көрсетті.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты 2017 жылғы 31 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібi: <http://www.akorda.kz>.

2 Инновационное развитие индустрии Казахстана. В помощь кураторам студенческих групп: сб. 3 / Под ред. акад. НАН РК А.М. Газалиева. — 3-е изд., перераб. и доп. — Караганда: Изд-во Караганд. гос. техн. ун-та, 2016. — 232 с.

3 Транспортные коридоры Евразии: новые пути сотрудничества: материалы междунар. конф. (20 апреля 2015 г., г. Астана) / отв. ред. Е.Т. Карин. — Астана: Казахстан. ин-т страт. исслед. при Президенте Республики Казахстан, 2015. — 112 с.

4 Можарова В.В. Транспорт в Казахстане: современная ситуация, проблемы и перспективы развития / В.В. Можарова. — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011. — 216 с.

5 Новый Шелковый путь откроет для Казахстана уникальные возможности доступа на мировые рынки // Информационное агентство zakon.kz [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.zakon.kz/4732975-novyjj-shelkovyjj-putotkroet-dlja.html>.

6 СЭЗ «Хоргос — Восточные ворота» станет дистрибуционным центром мирового уровня // Информационное агентство nur.kz [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.nur.kz/927764-sez-khorgos-vostochnye-vorota-stanet.html>.

7 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің ресми сайты [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: www.stat.gov.kz.

8 Официальный сайт Федеральной таможенной службы Российской Федерации [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.customs.ru

9 Нурсеитов А.А. Экономический пояс Шелкового пути: возможности и перспективы [Электронный ресурс] / А.А. Нурсеитов // Информационное агентство yvision.kz. — Режим доступа: <http://yvision.kz/post/520219>.

Л.М. Аллахвердиева, А.А. Курманалина, С.Ж. Тасмаганбетова

Особенности, проблемы и перспективы развития национальной транспортной системы Республики Казахстан

В настоящее время большое внимание уделяется реализации транспортно-инновационных проектов в Республике Казахстан и мире, таких транспортно-логистических проектов как «Экономический пояс» Шелкового пути», «Западная Европа — Западный Китай», блок-поезд «Silk Wind (Шелковая линия)», СЭЗ «Хоргос — Восточные ворота», казахстанско-китайский международный центр приграничного сотрудничества, международные перевозки «Rail Air». В статье сделан анализ существующих проблем, особенностей организации и развития национальной транспортной системы Республики Казахстан. Вместе с тем отражены добавленная стоимость валового внутреннего продукта Республики Казахстан в национальной транспортной системе Республики Казахстан, показатели транспорта и грузооборота грузов, трудоемкости и возвратности заработной платы транспортной отрасли Республики Казахстан, коэффициент износа основных фондов транспортной отрасли, показатели фондового обеспечения и производительности труда транспортной отрасли, фондоотдача и ресурсоемкость транспортной отрасли, эффективность транспортной отрасли в Республике Казахстан. Проведен анализ и оценка пассажирооборота и пассажирских перевозок, грузооборота и грузовых перевозок в Республике Казахстан. Рассмотрены социально-экономические предпосылки, направления выбора международной транспортной стратегии Казахстана с соседними и странами-партнерами.

Ключевые слова: транспорт, национальная транспортная система, перевозки, пассажирские перевозки, грузовые перевозки, транспортная инфраструктура, железнодорожный транспорт, водный транспорт, автомобильный транспорт, сотрудничество.

L.M. Allahverdieva, A.A. Kurmanalina, S.Zh. Tasmaganbetova

Features, problems and prospects of development of the national transport system of the Republic of Kazakhstan

Currently, much attention is paid to the implementation of transport and innovation projects in the Republic of Kazakhstan and the world, such transport and logistics projects as «Silk road Economic belt», «Western Europe — Western China», block train «Silk Wind», FEZ «Khorgos-Eastern gate», Kazakhstan-Chinese international center for cross-border cooperation, international transportation «Rail Air». In the article the existing problems, peculiarities of organization and development of the national transport system of Kazakhstan are analyzed. At the same time, the added value of GDP of Kazakhstan in the National transport system of the Republic of Kazakhstan, transport and cargo turnover, indicators of labor intensity and return of wages of the transport industry of the Republic of Kazakhstan, the coefficient of depreciation of fixed assets of the transport industry, indicators of stock lighting and labor productivity of the transport industry, capital productivity and resource intensity of the transport industry, the efficiency of the transport industry in the Republic of Kazakhstan are reflected. The analysis and evaluation of passenger traffic and passenger transportation, freight and cargo transportation in the Republic of Kazakhstan is made. The socio-economic prerequisites, directions of the choice of the international transport strategy of Kazakhstan with neighboring and partner countries are considered.

Keywords: transport, national transport system, transportation, passenger transportation, freight transportation, transport infrastructure, railway transport, water transport, road transport, cooperation.

References

- 1 Kazakhstan Respublikasy Prezidenti N.A. Nazarbaevtyñ «Kazakstannyn ushinshi zhanhyruy: zhakhandyk basekehe kabiletilik» atty 2017 zhylyhy 31 kantardahy Kazakstan khalkyna Zholdauy [Addresses of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan «Kazakhstan's Third Revival: Global Competitiveness» dated January 31, 2017]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Kazakh].
- 2 Gazalieva, A.M. (2016) *Innovatsionnoe razvitie industrii Kazakhstana* [Innovative development of industry in Kazakhstan]. *V pomoshch kuratoram studencheskikh hrupp. Sbornik 3 (3d ed.)*. Karaganda: Izdatelstvo Karahandinskoho hosudarstvennoho tekhnicheskoho universiteta [in Russian].
- 3 Karin, E.T. (Ed.). *Transportnye koridory Evrazii: novye puti sotrudnichestva* (2015). [Transport Corridors of Eurasia: New Ways of Cooperation]. *Mezhdunarodnaya konferentsiya — International conference* (20 apreliya 2015 h., h. Astana) (112 p.). Astana: Kazahstanskii institut stratezhicheskikh issledovaniy pri Prezidente Respubliki Kazakhstan [in Russian].
- 4 Mozharova, V.V. (2011). *Transport v Kazakhstane: sovremennaya situatsiya, problemy i perspektivy razvitiya* [Transport in Kazakhstan: current situation, problems and prospects of development]. Almaty: KISI pri Prezidente RK [in Russian].
- 5 Novyi Shelkovyi put otkroet dlia Kazakhstana unikalnye vozmozhnosti dostupa na mirovye rynki [New Silk Road will open unique opportunities for Kazakhstan to access world markets]. *Informatsionnoe ahentstvo zakon.kz*. Retrieved from <http://www.zakon.kz/4732975-novyjj-shelkovyjj-put-otkroet-dlja.html> [in Russian].
- 6 SEZ «Horhos — Vostochnye vorota» stanet distributsionnym tsentrom mirovoho urovnia [FEZ «Khorhos East Gate» will become a world-class distribution center]. *Informatsionnoe ahentstvo nur.kz*. Retrieved from <http://www.nur.kz/927764-sez-khorgosvostochnye-vorota-stanet.html> [in Russian].
- 7 Kazakhstan Respublikasy Ulttyk ekonomika ministrlihinin Statistika komitetinin resmi saity [Official site of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from www.stat.gov.kz [in Kazakh].
- 8 Ofitsialnyi sait Federalnoi tamozhennoi sluzhby Rossiiskoi Federatsii [Official website of the Federal customs service of the Russian Federation]. *customs.ru*. Retrieved from www.customs.ru [in Russian].
- 9 Nurseitov, A.A. Ekonomicheskii poias Shelkovoho puti: vozmozhnosti i perspektivy [The economic belt of the Silk Road: opportunities and prospects]. *Informatsionnoe ahentstvo yvision.kz*. Retrieved from <http://yvision.kz/post/520219> [in Russian].

С.С. Донцов

Павлодарский филиал Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Казахстан
(E-mail: s.s.dontsov@mail.ru)

Проблемы и перспективы развития взаимодействия государственных органов и неправительственных организаций Республики Казахстан

В статье рассмотрены пути оптимизации взаимодействия государственных органов и неправительственных организаций (НПО) РК. Определено понятие и основные цели НПО в современных условиях. Перечислены важнейшие социально-политические факторы, обуславливающие необходимость взаимодействия НПО и государства, а также основные принципы взаимодействия НПО с органами государственной власти. Приведен свод законов Республики Казахстан, регламентирующих взаимодействие НПО с государственными органами. Определен список центральных государственных органов РК, реализующих государственный социальный заказ для НПО, исследованы его объем и структура. Проанализировано современное состояние отечественного сектора НПО с точки зрения госорганов и НПО. Изучена структура казахстанских НПО в разрезе их организационно-правовых форм и регионов РК. Исследован опыт работы наших НПО и спектр услуг, оказываемых ими целевой аудитории. Проанализирована структура источников финансирования деятельности НПО, а также факторы, обуславливающие увеличение и сокращение их целевой аудитории. Определены отраслевые государственные структуры, с которыми у НПО сложились наиболее доверительные отношения и поддерживаются активное сотрудничество. Выявлен ряд проблемных моментов и барьеров, затрудняющих развитие неправительственных организаций и их взаимодействие с государственными органами. Предложены пути решения проблемных вопросов, в том числе в сфере поддержки сельских НПО и их инициатив. Дан развернутый анализ ситуации с точки зрения самих НПО, тенденций и перспектив их дальнейшего развития.

Ключевые слова: неправительственные организации, демократизация общества, социальная активность, государственные органы, государственный социальный заказ, целевая аудитория, источники финансирования, региональные организации.

Введение

Эффективный государственный стратегический менеджмент кратко может быть определен как стратегия устойчивого развития, включающая экономический, социальный и экологические аспекты. Оптимизация взаимодействия государственных органов и неправительственных организаций (НПО) относится к социальному аспекту стратегии устойчивого развития. НПО призваны содействовать обеспечению социальной стабильности и общественного согласия на основе объективного учета интересов всех слоев общества.

В настоящее время в большинстве постсоветских стран реализуется модель общественно-государственного партнерства во взаимоотношениях гражданского общества с органами государственной власти. При этом под НПО понимается некоммерческая организация (за исключением политических партий, профессиональных союзов и религиозных объединений), созданная гражданами и (или) негосударственными юридическими лицами на добровольной основе для достижения ими общих целей в соответствии с существующим законодательством [1].

Основные социально-политические факторы, обуславливающие необходимость взаимодействия НПО и государства:

- демократизация общества, возрастающая роль граждан в вопросах управления государством и функционирования отдельных его институтов;
- партнерство между гражданским обществом, частным сектором и государством — наиболее эффективный метод решения комплексных социально-экономических проблем;
- социальная активность — необходимая предпосылка и условие экономического роста и развития страны;
- основной мотивацией НПО является общественная польза, а не получение прибыли;
- процесс всестороннего обсуждения и принятия взвешенного решения — необходимый инструмент претворения в жизнь политических реформ.

Основные принципы взаимодействия НПО с органами государственной власти:

- партнерство — взаимодействие равноправных сторон для достижения общих целей на основе документов, в которых прописаны их права, обязанности и ответственность;
- качество — обеспечение качества реализуемых проектов, благодаря взаимной ответственности представителей власти, НПО и бизнес-сообщества;
- открытость — доступность информации, обсуждение и контроль деятельности органов власти, НПО и бизнес-сообщества [2].

*Законодательные акты РК о взаимодействии НПО с госорганами,
объем и структура госсоцзаказа*

Деятельность НПО несет в себе огромный социально-экономический потенциал. НПО являются двигателем социального прогресса, основой устойчивости гражданского общества и вовлеченности граждан в социально-экономическое и политическое развитие государства.

В Обзорном докладе «О состоянии неправительственного сектора в Казахстане: проблемы и перспективы», подготовленном к VII Гражданскому форуму Казахстана, отмечалось: «За последние 25 лет неправительственный сектор в Казахстане прошел сложный и длинный путь — от полного непонимания и неприятия, до поддержки со стороны государства и реального партнерства» [3].

К настоящему времени в Республике Казахстан сформирован целый свод законов, регламентирующих взаимодействие НПО с государственными органами:

- Закон Республики Казахстан от 16 января 2001 года №142-III «О некоммерческих организациях» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.02.2017 г.);
- Закон Республики Казахстан от 2 ноября 2015 года № 383-V «Об общественных советах» (с изменениями от 11.07.2017 г.);
- Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 42-VI «О волонтерской деятельности» (с изменениями от 11.07.2017 г.);
- Закон Республики Казахстан от 12 апреля 2005 года № 36-III «О государственном социальном заказе, грантах и премиях для неправительственных организаций в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.04.2017 г.);
- Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V «О государственных закупках» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2017 г.).

Определен список центральных государственных органов РК, реализующих госсоцзаказ НПО: Министерство культуры и спорта, Министерство образования и науки, Министерство здравоохранения и социального развития, Министерство внутренних дел, Министерство национальной экономики, Министерство энергетики, Министерство информации и коммуникаций, Агентство по делам госслужбы и противодействию коррупции и Генеральная прокуратура.

Лидирующие позиции по объему государственного заказа НПО на протяжении последних трех лет удерживают Министерство здравоохранения и социального развития, Министерство культуры и спорта, Министерство образования и науки. Проанализирована динамика изменений общего объема государственного социального заказа центральных государственных (ЦГО) и местных исполнительных органов (МИО) за 2003–2016 гг. При этом объем госсоцзаказа от МИО возрос от 10,7 до 543,9 млн тг, а от ЦГО — от 0,03 до 8897,2 млн тг.

На сегодняшний день администраторами бюджетных программ, сотрудничающими с НПО, являются 9 центральных государственных органов, 200 областных администраторов бюджетных программ, 262 городских и районных администраторов бюджетных программ.

Объем финансирования социальных проектов НПО по республике в рамках государственного социального заказа, по данным Министерства финансов (данные на 1 сентября 2016 года), в 2016 г. возрос на 33 % и составил 9 441,1 млн тг (в 2014 году — 6 648,6 млн тг).

Несмотря на общую тенденцию снижения республиканского финансирования в данном направлении почти в 3 раза (2016 г. — 543,9 млн тг, 2014 г. — 1 405,1 млн тг), ежегодно возрастают объемы регионального финансирования (2016 г. — 8 897,2 млн тг, 2014 г. — 5 243,5 млн тг).

Данный факт свидетельствует о локальности большинства социальных проектов, направленных на решение конкретных вопросов местного значения, точности при выборе адресных целевых групп.

На областном уровне операторами государственного социального заказа являются практически все управления социального блока (внутренней политики, здравоохранения, образования, культуры, координации занятости и социальных программ, молодежной политики, по делам религии, развитию языков, туризма, физической культуры и спорта).

На сегодня проекты НПО охватывают всю социальную сферу.

На работу с сельскими НПО направлено 36 % 697 проектов (от общего количества запланированных проектов НПО). Отмечается динамика роста проектов НПО в сферах: поддержки социально уязвимых слоев населения, развития молодежных инициатив, пропаганды здорового образа жизни, развития местного самоуправления, общественного мониторинга, укрепления общественного согласия, защиты прав граждан.

В настоящее время в рамках государственного социального заказа НПО предоставляются следующие услуги: обучающие, консультационные, информационные и методические, по организации мероприятий, исследовательско-аналитические, по организации работы центров, специальные социальные услуги.

В целях развития гражданских инициатив, оказания консультационной и методической помощи НПО, инициативным группам, населению в рамках государственного социального заказа в 9-ти регионах (г. Астана, Алматинской, Актюбинской, Восточно-Казахстанской, Жамбылской, Костанайской, Мангистауской, Павлодарской, Южно-Казахстанской областях) реализуются социальные проекты, направленные на организацию деятельности региональных Ресурсных центров НПО.

В рамках государственного социального заказа в регионах РК успешно функционируют центры: Кризисные центры для жертв бытового насилия и торговли людьми, Клуб женщин-политиков, Школы женского лидерства, Центр по социальной поддержке оралманов, Центр социальной реабилитации инвалидов, Институт конфликтологии без судебного вмешательства (Центр Медиации), Молодежные ресурсные центры, Центр для молодых инвалидов, Молодежный кризисный центр для психологической, правовой помощи, Клуб здоровья для людей пенсионного возраста [4].

Предусмотрены проекты, направленные на формирование антикоррупционного мировоззрения, организацию деятельности Центров социальной поддержки оралманов и их интеграции в общество, профилактику трудовых конфликтов, поддержку малообеспеченных семей, социальную работу с детьми и подростками девиантного поведения, создание добровольных народных дружин, профилактику и предупреждение преступлений, правонарушений, трудоустройство инвалидов посредством дистанционного обучения на дому, проведение анализа проблем в сфере межэтнических отношений (этнополитический мониторинг), организацию мероприятий по актуальным вопросам религии в молодежной среде и т.д.

*Анализ современного состояния сектора НПО в Казахстане,
взгляд госорганов и НПО*

Одним из возможных показателей для оценки развития некоммерческого сектора может быть количественный — то есть данные о количестве НПО, зарегистрированных в стране, а также динамика их роста.

Анализируя численность некоммерческих организаций в разрезе организационно-правовых форм, можно отметить, что из общего их количества — 21 265, 10 253 приходится на общественные объединения, 6 060 — на всевозможные фонды, 3 385 — на различные учреждения и 1 567 — на объединения юридических лиц.

Оценивая количество зарегистрированных неправительственных организаций в разрезе регионов РК, конечно, в первую очередь, следует выделить наши южную и северную столицы. В Алматы их число составило 5 863, а в Астане — 2 365. Среди лидеров по количеству НПО также стоит назвать Карагандинскую область (1 035), Акмолинскую область (1 002), а также Костанайскую (962) и Кызылординскую (831) области.

Проанализирован опыт работы казахстанских НПО и количество услуг, оказываемых ими целевой аудитории. К наиболее популярному виду услуг ежегодно оказываемых участвовавшими в социологическом исследовании НПО относятся семинары и тренинги. Так ответило подавляющее большинство НПО-респондентов — 71 % опрошенных.

В качестве основной целевой группы подавляющее количество (60 %) респондентов (участвовавших в опросе НПО) назвали молодежь и детей (40 %). Также в качестве основной целевой группы представлены женщины (31 %) и люди с ограниченными возможностями (28 %).

Причины увеличения целевой аудитории НПО: информированность населения, расширение спектра и качества предоставляемых услуг, возросший уровень профессионализма НПО.

Причины уменьшения целевой аудитории НПО: кризис, возросшая безработица, коррупция, инфляция, падение жизненного уровня населения.

Проанализирована структура источников финансирования деятельности НПО. Что касается доли, которую занимает каждый из источников в общем объеме финансирования, то при ответе на данный вопрос наблюдается разброс мнений среди опрошенных НПО. Тем не менее, наибольшая доля от общего объема финансирования приходится: для 30 % опрошенных НПО от 80 % до 100 % — государственный социальный заказ, для 10 % опрошенных НПО — спонсорская помощь составляет 50 % от общего объема финансирования и ещё для 10 % опрошенных — международные гранты составляют 50 % от общего объема финансирования.

Общий годовой бюджет большинства отечественных НПО не превышает 1 млн тг 30 % из них имеют бюджет в пределах от 1 до 4 миллионов. И только 5 % располагают суммами более 16 млн тг.

В ходе социологического исследования установлено, что 60 % от общего количества опрошенных НПО не предоставляет для широкой общественности информацию по своей финансовой отчетности и только 27 % от общего количества опрошенных НПО публикуют ежегодный годовой отчет. В качестве основных каналов для информирования общественности о своей деятельности, опрошенные НПО использовали в прошлом году: газеты (81 %), телевидение (53 %), социальные сети (48 %).

Определяя отраслевые государственные структуры, с которыми сложились наиболее доверительные отношения и поддерживается активное сотрудничество, НПО назвали четверку лидеров: внутренняя политика (71 %), социальная защита (34 %), молодёжная политика (28 %), образование (27 %).

Для большинства НПО уровень сотрудничества с бизнесом характеризуется как ограниченный.

Информированность НПО о законодательстве, регулирующем их деятельность: «хорошо информированы» — 40 % от общего количества опрошенных, «недостаточно информированы» — 54 % [5].

В рамках проведенных исследований проанализированы внутренние и внешние барьеры развития НПО, а также способы их преодоления.

Взгляд госорганов на сектор НПО

Подавляющее большинство респондентов-госорганов ответили, что при работе с НПО нет каких-либо серьезных проблем или барьеров. Вместе с тем, они указали ряд проблемных моментов:

- некоторые регионы отметили, что имело место некачественное исполнение проектов, были случаи расторжения договоров в судебном порядке (ЗКО). В Павлодарской области отметили одну конкретную организацию, которая систематически нарушает условия договора (сроки);

- очень многие респонденты (пять опрошенных из разных регионов) отметили, что в связи с переходом на электронные закупки в начале года имели место технические неполадки с порталом электронных закупок;

- часть респондентов указала, что одной из проблем является недостаточное количество в НПО специалистов-профессионалов;

- представители нескольких регионов, которые традиционно считаются сильными и продвинутыми в плане работы с НПО, отметили, что снижается уровень участия НПО в обсуждении важных вопросов, а также наблюдается общая пассивность с их стороны;

- прозвучали также жалобы в адрес НПО относительно нежелания публиковать данные о своей деятельности, что теперь является требованием законодательства;

- проблема жизнедеятельности многих НПО в том, что они активны в основном в период с марта по ноябрь, так как это обычное время реализации большинства проектов. А с декабря по февраль они не работают;

- многие отметили проблему с НПО-однодневками, число которых увеличивается. Такие организации создаются для участия в госзаказе и выполнении одного проекта;

- слабую материально-техническую базу и методологическое обеспечение НПО также отнесли к проблемным вопросам и даже барьерам на пути развития.

Как указали некоторые респонденты, за последние годы образовалась небольшая группа молодых людей, которые за счет средств государственного социального заказа пытаются решать свои личные проблемы. Нет госзаказа — нет деятельности.

Многие из таких «молодёжных» НПО не умеют проводить презентации, составлять финансовые и творческие отчеты, никогда не работали с другими источниками финансирования кроме госзаказа, не посещают специально организованные для них тренинги и семинары. Эти «молодежные» организации пытаются заработать деньги, а не решать социальные проблемы [6].

В качестве краткого комментария по поводу изложенного выше можно отметить следующее.

Нарушение сроков — это нарушение важного условия договора о закупках услуг в рамках государственного социального заказа. В таких случаях заказчик обязан обратиться в суд для признания поставщика недобросовестным.

Пассивность НПО: своеобразная «мода» на приглашение НПО на все более-менее значимые мероприятия и, как следствие, нехватка времени на то, чтобы их посещать; отсутствие практической пользы от участия в большинстве формальных мероприятий, организованных госорганами.

Краткосрочность проектов. Действительного эффекта от проекта, который длится 4–6 месяцев, практически нет. Но на практике пока нет прецедентов долгосрочного финансирования. Госорганы сами утверждают, что, с точки зрения законодательства, это невозможно.

Резюмируя мнения о государственном социальном заказе, следует подчеркнуть нижеследующее.

Демпинг однозначно следует считать одной из важнейших проблем взаимодействия с НПО. Респонденты указали, что занижение цены негативно влияет на количество и качество мероприятий, охват целевой аудитории, особенно, если за проект берется новая и не имеющая практического опыта НПО. Некоторые респонденты отметили, что введенные изменения и дополнения в Закон РК «О государственных закупках» от 04.12.2015 года пока не изменили ситуацию с подачей ценовых предложений. Даже при наборе максимального количества баллов, выигрывает НПО, подавшая минимальное ценовое предложение, а не НПО, набравшая максимальное количество баллов, с наилучшими характеристиками своего проекта.

При этом многие регионы указали, что осуществляют мониторинг реализации государственного социального заказа и это является дополнительной мерой гарантии качества исполнения проектов.

Поддержка сельских НПО и их инициатив

Важность развития сельских НПО заключается в необходимости донесения государственной политики и программ развития территорий до сельского населения в целях его вовлечения в реализацию государственных инициатив.

Сельским НПО необходимо, прежде всего, оказать материально-техническую, методологическую поддержку. Нужно развивать сельские инициативы, создавать более привлекательные условия для того, чтобы НПО в сельской местности становилось больше.

Сельские НПО нередко оказываются чрезмерно разносторонними организациями, с очень широким спектром деятельности. Часто они вырастают из молодежных организаций, потому что в сельской местности очень много проблем именно для молодежи — безработица, неорганизованный досуг и т.п.

Основные причины более низкого уровня организации работы сельских НПО по сравнению с городскими: ограничение в доступе к финансовым ресурсам, ограничение в доступе к информации о современных технологиях, негативные общие тенденции развития сектора НПО, отсутствие качественного, недорогого интернета, отсутствия должной подготовки менеджмента и руководителей сельских НПО, текучесть кадров, отсутствие районных/сельских ресурсных центров.

Рекомендации и предложения для региональных (сельских) НПО со стороны госорганов:

- необходима эффективная грантовая поддержка НПО на региональном уровне. Гранты должны реализовываться на конкретной территории (в районе);
- поощрять и развивать сельские НПО, мотивировать их различными программами. Обучать специалистов таких НПО работе с электронным порталом госзакупок;
- принять Кодекс этики НПО. Разработать эффективную антидемпинговую политику. Повышать качество отчетов по реализованным проектам;
- совершенствовать методы предоставления специальных социальных услуг через неправительственный сектор. Внедрять долгосрочные проекты;
- обратить внимание на качество проводимых мероприятий, на охват граждан, освещение проводимых мероприятий в СМИ;
- изменить порядок оплаты по реализуемому НПО проекту. Разработать единые подходы к ценообразованию, формам отчетности, структуре расходов на МТБ.

Анализ ситуации с точки зрения НПО

В отношении качества взаимодействия НПО с государственными структурами за последние 2-3 года были отмечены положительные изменения, установление партнерства, но многие вопросы по реализации госсоцзаказа пока остаются нерешенными.

Некоторые респонденты-НПО отметили, что в сотрудничестве с государственными органами наблюдается закрытость с их стороны, желание взять все под свой контроль и навязывается свой взгляд на деятельность НПО.

Критерии, по которым отбираются поставщики, требуют серьезного пересмотра. Недостаточно обоснованная и рациональная балльная система. Например, 10 баллов — за указание возможности привлечь дополнительные негосударственные ресурсы (без подтверждения), а за опыт работы в 15 лет — всего 6 баллов.

Усиливающийся контроль за деятельностью НПО со стороны министерств, ведомств и профильных управлений. Отсутствие возможности кредитования НПО для развития их деятельности в рамках социального предпринимательства.

Вместе с тем имеют место иждивенческие настроения в НПО, работа только по госсоцзаказу, отсутствие инициативы в поисках других источников финансирования. Мониторинг и оценка качества услуг НПО не проводятся на должном уровне, выявленные нарушения никак не оцениваются. Некоторые НПО отказываются от мониторинга своих проектов, хотя это прописано в договоре с администратором программы.

Несмотря на то, что реализовано много проектов, в рамках которых готовились базы данных, справочники НПО и т.п., по-прежнему отсутствует реальная картина о действующих НПО.

Многие НПО подают заявки на разнопрофильные направления, в результате чего единичные (часто малоопытные) организации могут выигрывать до 8–10 проектов, тогда как другие (иногда опытные и добросовестные) организации годами не выигрывают тендеры и со временем выбывают из конкурентной борьбы.

Критерии конкурсного отбора НПО остаются прежними, отсутствует внимание к качественному содержанию проекта, цена продолжает играть определяющую роль, возможность участия в экспертной комиссии рассматривается, но не реализуется.

Говоря о госзаказе, многие НПО отмечали, что суммы выделяются небольшие, проекты начинают реализовываться часто уже во втором полугодии, однако количество мероприятий и прочие требования заказчик не пересматривает.

Мизерное финансирование и краткосрочность проектов не дают возможности качественно оказывать услуги, привлекать грамотных специалистов и не способствуют развитию самих НПО.

Важное замечание прозвучало о качестве технических спецификаций, в которых зачастую отсутствуют мероприятия для целевой аудитории проектов. «Мы устали закупать баннеры и проводить круглые столы».

Расходование бюджетных средств должно быть прозрачным, но требования к финансовой отчетности на сегодняшний день стали чрезмерно сложными, а порой и невыполнимыми. Поэтому основным критерием оценки работы НПО должна стать не финансовая отчетность, а эффективность, результативность и устойчивость проекта.

Отсутствие в структуре госсоцзаказа статьи на институциональное развитие НПО привело к тому, что материально-техническое оснащение многих НПО слабое, они не имеют офисов или возможности их арендовать. Согласно техническим спецификациям, заказчики ограничивают финансовые расходы НПО процентными соотношениями — 30 % заработная плата, 10 % административные расходы и т.д., что не предусмотрено в Законах «О государственном социальном заказе», «О государственных закупках».

Много нареканий в адрес общественных советов. Процедура их формирования не прозрачна, люди, входящие в состав советов, не выполняют свои функции, так как они заняты по основному месту работы. Ориентация государственных органов на большие проекты, на заключение договоров с сильными и известными организациями приводят к тому, что региональные НПО не имеют возможности получить финансирование. Необходимо снизить пороговый уровень демпинга до 30 % и при оценке участников конкурса заказчиком особое внимание должно быть уделено опыту, послужному списку, реализованным НПО проектам. В некоторых случаях по техническим причинам конкурс на проектное финансирование объявляется позже, чем это планировалось. В связи с этим некоторые за-

казчики сокращают сумму проекта, а техническая спецификация остается такой же, то есть создаются невыполнимые для НПО условия. Внешние риски сейчас чаще всего связаны с процедурой принятия решений на законодательном уровне без согласования с неправительственным сектором[7].

Тенденции и перспективы

Одна из выявленных тенденций связана с переносом деятельности профессиональных организаций из формата НПО в другие форматы, например, в бизнес. Это может выражаться как в смене организационно-правовой формы (например, открытие ТОО), так и смене самой сути деятельности (переход на коммерческие услуги) при неизменной форме (ОО, ОФ и т.п.).

Многие успешные организации, которые выросли качественно, балансируют между социальными НПО и бизнесом. Международные доноры значительно сократили перечень финансируемых ими направлений и предпочитают работать с уже проверенными крупными НПО.

К сожалению, во многих регионах большинство участников выразило сомнения, что ситуация будет улучшаться и появится возможность количественного и качественного роста НПО. Скорее всего будет продолжаться отток их лидеров в бизнес и на госслужбу. Учитывая все выявленные проблемы и сложности, государству следует принять адекватные меры по стабилизации деятельности и повышению жизнеспособности НПО. Задача НПО — выявлять острые проблемы, показывать их органам власти, выводить их из зоны комфорта и совместно решать эти проблемы.

Список литературы

- 1 Васильева Т.А. Взаимодействие государственных органов власти и негосударственных некоммерческих организаций как институтов гражданского общества в современной России: дис. ... д-ра экон. наук: 23.00.02 – «Политические институты, процессы и технологии» «Социология» [Электронный ресурс] / Т.А. Васильева. — 428 с. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/vzaimodeistvie-gosudarstvennykh-organov-vlasti-i-negosudarstvennykh-nekommercheskikh-organiz>.
- 2 Темирбекова А.Б. Теоретические и правовые аспекты социального партнерства в РК: материалы МНПК «Партнерство бизнеса и НПО для эффективного решения социальных проблем» / А.Б. Темирбекова, Н.Б. Тастандиева. — 20 ноября 2012 г. — Алматы: Экспертный Центр НПО при МАБ, 2012. — С. 101–107.
- 3 Обзорный доклад о состоянии неправительственного сектора в Казахстане: проблемы и перспективы. VII Гражданский форум Казахстана [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cisc.kz/upload/iblock/246/obzornyy-doklad-o-sostoyanii-npo-sektora.pdf>.
- 4 Отчеты государственных органов «О взаимодействии с НПО и реализации государственного социального заказа» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://forum.gakaz.kz/images/Aliya/>.
- 5 НПО в Казахстане [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.caravan.kz/articles/npo-v-kazakhstan-372055/>.
- 6 Актуальные проблемы повышения эффективности и качества услуг неправительственных организаций и совершенствования их взаимодействия с государственными органами в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://articlekz.com/article/15183>.
- 7 Взаимодействие государственных органов и неправительственных организаций [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/10789>.

С.С. Донцов

Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдарының өзара әрекеттесудің проблемалары мен келешегі

Мақалада Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының және үкіметтік емес ұйымдардың (ҰЕҰ) өзара іс-қимылын оңтайландыру жолдары қарастырылды. ҰЕҰ қазіргі жағдайдағы тұжырымдамасы мен негізгі мақсаттары анықталды. ҰЕҰ мен мемлекеттің өзара әрекеттесуі қажеттілігін тудыратын маңызды әлеуметтік-саяси факторлар, сондай-ақ ҰЕҰ мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылдың негізгі қағидалары келтірілген. Үкіметтік емес ұйымдардың мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылын реттейтін Қазақстан Республикасының бірқатар заңдары берілген. ҰЕҰ үшін мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік органдарының тізімі анықталды, оның көлемі мен құрылымы зерттелді. ҰЕҰ-ның отандық секторының ағымдағы жай-күйі мемлекеттік органдар мен ҰЕҰ тұрғысынан талданып, қазақстандық үкіметтік емес ұйымдардың құрылымы олардың ұйымдастырушылық-құқықтық формалары мен Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша зерттелді. Біздің ҰЕҰ тәжірибесі және олардың мақсатты аудиториясына ұсынатын қызметтер ауқымы зерттелді. ҰЕҰ қызметін қаржыландыру көздерінің құрылымын, сондай-ақ олардың мақсатты аудиториясының өсуін және төмендеуін тудыратын факторлар талданды. ҰЕҰ ең сенімді қарым-қатынастар мен белсенді ынтымақтастыққа ие салалық мемлекеттік құрылым-

дар анықталды. Үкіметтік емес ұйымдардың дамуына және олардың мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылына кедергі келтіретін бірқатар проблемалық мәселелер мен кедергілер айқындалды. Автор ауылдық ҮЕҰ-дар мен олардың бастамаларын қолдау саласында проблемалық мәселелер бойынша шешімдер, оларды одан әрі дамытудың үрдістері мен перспективалары жайлы мәліметтер.

Кілт сөздер: үкіметтік емес ұйымдар, қоғамды демократияландыру, әлеуметтік белсенділік, мемлекеттік органдар, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, мақсатты аудитория, қаржыландыру көздері, аймақтық ұйымдар.

S.S. Dontsov

Problems and prospects of the development of interaction between government bodies and non-governmental organizations of the Republic of Kazakhstan

In the article the ways to optimize the interaction of state bodies and non-governmental organizations (NGOs) of the Republic of Kazakhstan are discussed. The concept and main goals of NGOs in modern conditions were defined. The most important sociopolitical factors causing the need for interaction between NGOs and the state, as well as the basic principles of interaction of NGOs with government bodies were listed. A set of laws of the Republic of Kazakhstan regulating the interaction of NGOs with government bodies was given. The list of central state bodies of the Republic of Kazakhstan implementing state social order for NGOs was determined, its volume and structure were investigated. The current state of the domestic NGO sector was analyzed from the point of view of government agencies and NGOs. The structure of Kazakhstan's NGOs was studied taking into account their organizational and legal forms and regions of the Republic of Kazakhstan. The experience of our NGOs and the range of services they provide to their target audience was studied. The structure of funding sources for NGOs' activities, as well as the factors causing the increase or reduction of their target audience were analyzed. Sectoral state structures with which NGOs have the most trusting relations and active cooperation were determined. A number of problematic issues and barriers that impede the development of non-governmental organizations and their interaction with government bodies were identified. Solutions to problematic issues were proposed, including in the field of support for rural NGOs and their initiatives. A detailed analysis of the situation was given regarding NGOs, current trends and their further development prospects.

Keywords: non-governmental organizations, democratization of society, social activity, government bodies, state social order, target audience, funding sources, regional organizations.

References

- 1 Vasilieva, T.A. Vzaimodeistvie gosudarstvennykh orhanov vlasti i nehosudarstvennykh nekommercheskikh orhanizatsii kak institutov hrazhdanskogo obshchestva v sovremennoi Rossii [The interaction of state authorities and non-state non-profit organizations as institutions of civil society in modern Russia]. *Doctor's thesis*. Retrieved from <http://www.disserscat.com/content/vzaimodeistvie-gosudarstvennykh-organov-vlasti-i-negosudarstvennykh-nekommercheskikh-organiz> [in Russian].
- 2 Temirbekova, A.B., & Tastandieva, N.B. (2012). Teoreticheskie i pravovye aspekty sotsialnogo partnerstva v RK [Theoretical and legal aspects of social partnership in Kazakhstan]. Partnership of business and NGOs for the effective solution of social problems: *materialy MNPК (20 noiabria 2012 h.) – Materials of MNPК*. (pp. 101–107). Almaty: Expert Center of NGOs under the IAB [in Russian].
- 3 Obzorni doklad o sostoianii nepravitelstvennogo sektora v Kazakhstane: problemy i perspektivy. VII Hrazhdanskii forum Kazakhstana [Overview report on the state of the non-governmental sector in Kazakhstan: problems and prospects. VII Civil Forum of Kazakhstan]. *cisc.kz*. Retrieved from <http://cisc.kz/upload/iblock/246/obzornyy-doklad-o-sostoyanii-npo-sektora.pdf> [in Russian].
- 4 Otcheti gosudarstvennykh orhanov «O vzaimodeistvii s NPO i realizatsii gosudarstvennogo sotsialnogo zakaza» [Reports of state bodies «On interaction with NGOs and the implementation of the state social order»]. *forum.gakaz.kz*. Retrieved from <http://forum.gakaz.kz/images/Aliya/> [in Russian].
- 5 NPO v Kazakhstane [NGOs in Kazakhstan]. *caravan.kz*. Retrieved from <https://www.caravan.kz/articles/npo-v-kazakhstane-372055/> [in Russian].
- 6 Aktualnye problemy povysheniia effektivnosti i kachestva usluh nepravitelstvennykh orhanizatsii i sovershenstvovaniia ikh vzaimodeistvii s gosudarstvennymi orhanami v Respublike Kazakhstan [Topical problems of improving the efficiency and quality of services of non-governmental organizations and improving their interaction with government bodies in the Republic of Kazakhstan]. *articlekz.com*. Retrieved from <https://articlekz.com/article/15183>
- 7 Vzaimodeistvie gosudarstvennykh orhanov i nepravitelstvennykh orhanizatsii [Interaction of state bodies and non-governmental organizations]. *adilet.gov.kz*. Retrieved from <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/10789>.

A. Kurmanalina, Zh. Gusmanova

*Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan
(E-mail: anar68@mail.ru)*

The main trends in the field of optimization of the regulation system: world experience

In the article a comparative description of banking regulation, as well as the regulatory characteristic of regulatory and supervisory functions of the state in the sphere of banking activity are given. Methods and tools of banking regulation and supervision are considered. The classification model, interrelation of methods and monetary regulation tools in the author's edition are given. The role and importance of innovations in the development of the country's economy is studied. The features of the the state innovation policy in modern conditions, the main factors influencing it were studied. The characteristic of the main factors and types of innovation policy are given. Experience of innovative activity regulation on the example of the European Union, Japan and the USA is considered. The main characteristics of innovation policy on the example of developed countries with the identification of the main specific features and characteristics are studied. The comparative characteristic of the state bodies of supervision in the sphere of banking innovations, their distinctive features are given. The types of innovation policy and the role of the state in stimulating and regulating innovation are considered. The role of the state and state institutions in regulation and stimulation of innovations is revealed. Based on the analysis of the current state of banking supervision in the world economic space, certain conclusions were made and specific recommendations were proposed.

Keywords: banking supervision, banking regulation, innovation policy, innovation regulation, monetary regulation.

The current state of the banking sector and the ongoing changes in the economy make it clear what an important and direct impact the steadily developing financial and banking sector of Kazakhstan has on the economy as a whole. Being the «main arterial vessel», an indicator of the overall development of the country's economy, the financial and banking sector deserved and continues to deserve the most careful and careful study and analysis. Constant and continuous monitoring, analysis and forecasting of the development of financial and monetary relations in the country guarantees positive and dynamic development of the banking system. One of the most important tasks set on the way to achieving prosperity and wealth of both the banking sector and the economy as a whole, and, consequently, raising the living standards of the country's population, is the implementation of competent, consistent, and most importantly, constructive and long-term regulation of the banking system.

The importance of the banking sector is due to the role it plays in the formation and development of new elements of the market economy, taking into account completely different features of the state policy in the field of money, credit, finance, reflecting the dissimilarity and difference of our Republic from other States.

Considering the process of regulation and supervision from a microeconomic standpoint, i.e. from the point of view of individual effects on individual areas of financial activity from the body it can be defined as external (Central regulation) [1; 18].

External regulation is a system of special economic relations between the Central Bank of the country and the second — tier banks, as the banking system is a set of subjects of financial and credit relations. And «banks are the main link of control and regulation of the economy. Any uncoordinated actions can cause a chain reaction of bankruptcy and reduction of production efficiency across the country» [2; 168].

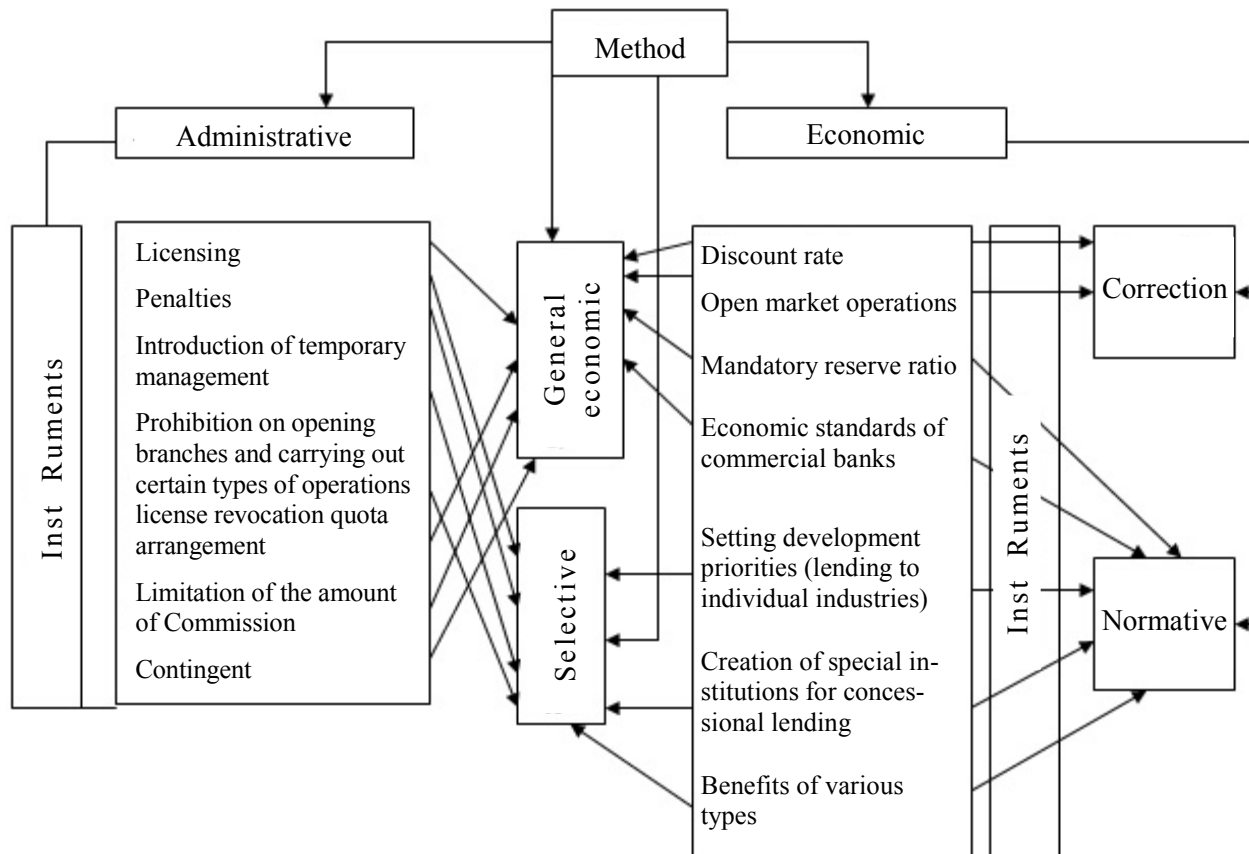
The main priority element of regulation is the system of supervision and control, without which it is impossible to use methods and tools of monetary policy. Regulation and supervision of banking activities is carried out through the mechanism of its implementation.

To streamline the use in theory and practice of banking, methods and instruments of regulation and supervision of banking activities, it is necessary to classify them, reflecting the relationship in accordance with different criteria by forms, nature of interaction and methods of use.

In all developed countries, banking is subject to enhanced control and supervision, more stringent than in relation to other aspects of the economic life of the state. The Bank's activities are more general than those of other entities involved in «money trading». Banks are responsible for the protection of customers:

organizations, industrial and commercial enterprises and individuals and monitor the solvency of their borrowers. Borrowers who do not repay loans on time, may be at the initiative of the Bank to be deprived of the opportunity to manage their business.

Figure 1 presents a model of classification and interrelation of methods and instruments of banking regulation and supervision.

Note. Compiled by the authors [3].

Figure 1. The classification model and the relationship between the methods and instruments of monetary regulation

In recent years, one of the new directions of economic development has become innovation as an advanced engine of its development. All modern trends in the economy are accompanied by the rapid development of innovations and digital technologies. Industry and production is an inexhaustible source of innovation. However, the sphere of services and money circulation has also become an arena for the development of innovations in the field of information technology, the development of electronic money, the development of blockchain technology, etc.

In modern conditions in most developed countries, the innovative policy of the state should be systematic and due to the following factors:

- competition for human capital comes to the fore, which has become a new trend in global innovation development;
- development of mobility of highly qualified personnel, which contributes to the wide dissemination of knowledge and skills;
- the role of information technologies in the process of dissemination of knowledge and growth of innovative activity is increasing, as technologies and information have gone beyond the borders of individual countries long and are global in nature;
- due to globalization, many countries and enterprises are forced to compete at a high level, which entails at the same time specialization in certain innovations.

Consider the European model of state innovation policy. In such leading European countries as Germany, Great Britain and France, the main role in the formation of scientific and technical potential of the economy, the development of innovation in the national economy is played by public authorities.

The main innovation policy document is the «plan for the development of international infrastructure for innovation and technology transfer», which was published in 1985. Its main engine was the acceleration and simplification of the processes of implementation of scientific projects in the finished production, the spread of innovation in the EU. Further, the following programs were adopted: «Velyu», ESRPIT (European strategic research program in the field of information systems technology); RACE (research of advanced methods of communication in Europe); EUREKA (program aimed at creating alliances between European groups of major industrial companies in the fields of optics, new materials, computers, lasers, particle acceleration, artificial intelligence) [3].

The main directions of the EU innovation policy include:

- Stimulating knowledge-intensive small and medium-sized businesses;
- Direct financing of innovations in the field of new technologies;
- A single anti-monopoly legislation on the regulation of innovation;
- Financial support of interaction between theoretical science (universities) and scientific organizations, institutes;
- Extensive use of accelerated depreciation of equipment;
- Preferential taxation of high-tech enterprises.

The main operators of the state policy in the field of innovation are the Central banks.

It should be noted that the main centers of scientific and technological thought were countries such as the United States, Japan and the European Union. Over the past 20–30 years, the US remains the undisputed leader in the market of high-tech products. Thus, the beginning of 2010 in the United States was concentrated up to 30 % of the world production of high-tech goods [4; 156–168].

At the present stage, the main role in the development of innovations still falls on the state bodies, which have a great opportunity to finance significant sectors of the economy, especially science-intensive and high-tech sectors.

It is possible to distinguish countries by types of innovation policy into 3 groups. The first group includes countries that focus on large-scale projects, including the full cycle from development to implementation. In such countries, a significant share of innovation falls on the military-industrial complex, the defense sector. These include the United States, England and France. The second group includes countries focused on the dissemination of innovation and the creation of an enabling environment for them, in General, to improve the economy, for example, Germany, Sweden and Switzerland. The third group includes countries in which innovation policy is aimed at stimulating innovation, coordinated work in all branches of science and technology. This is Japan and South Korea [5; 58–61].

Two directions of development of innovations are defined. The first is the organizational aspect, namely:

- creation of centers of scientific thought;
- launch of technological initiatives (platforms);
- the stimulation of fundamental science through the development of a competitive environment between research groups;
- creating conditions to prevent the outflow of personnel and attracting qualified foreign research;
- development of research infrastructure;
- coordination of national research programmes.

The second area is institutional change:

- integration of science and industry, development of innovations in the regional aspect;
- strengthening the role of government support for innovation;
- development of new forms of cooperation between universities, private business and the state;
- state support in commercialization of R & d results and expansion of demand for the results of activities of state research institutes;
- creation of a new scheme «science + education + innovative business». For this purpose, special funds and enterprises in the format of public-private partnership are created;
- strengthening the role of government regulation in innovation, especially in the field of intellectual property protection.

Thus, the innovation policy of the EU countries has become systematic and long-term with specific priorities [6].

The activities of the Bank of Japan are strictly regulated by state policy and controlled by the Ministry of Finance, which has the right to order certain activities. Monetary policy in Japan is implemented both through the Bank of Japan and through government financial institutions. In the 70-ies Japanese economists have repeatedly expressed their wishes to present the Bank of Japan wider independence. In the early 80-ies restrictions were adopted on direct financing of the economy by the state through government financial institutions and restrictions on the expansion of monetary flows directly controlled by the government [7].

In Japan, the main coordinator for innovation is the Ministry of foreign trade and industry, and the Department of science and technology is responsible for monitoring the implementation of specific areas of scientific and technical projects. In addition, the country has a Japanese Association of industrial technologies, which is engaged in the issuance and acceptance of licenses. As in the EU, the focus in the development of innovation is on large corporations [8].

Now public spending on R & d in Japan has increased to 3.5 % of GDP and is aimed at fundamental research and the search for fundamentally new ideas. If earlier Japan mainly bought licenses for innovative projects, now the policy is aimed at their export.

Japan's innovation policy in addition to the General methods of stimulating the development of innovation, indirect methods are used, namely:

- targeted financing at the expense of private investors-banks and their concentration in priority sectors of the economy;
- assistance in the purchase of advanced foreign technologies;
- control over scientific and technical exchange with foreign countries.

The main difference between the Japanese model of innovation policy is the construction of cities-technopolises as centers of R & d and science-intensive production. State regulation of innovations in Japan is characterized by planning, high import customs tariffs, tax and credit benefits, active state support for innovations [9].

Currently, Japan is at the stage of transition to a completely new model of innovative development, which is designed to provide scientific and technical leadership through the commercial implementation of national companies of scientific achievements and developments not previously used by competitors. Thus, in accordance with the new innovation strategy developed in 2009 — New Growth Strategy, the main objectives are: ensuring the leading position of the country in the creation of environmental technologies, bringing the annual volume of investment in R & d to 4 % of GDP, increasing the number of world-class research centers, ensuring full employment of young scientists, widespread introduction of innovations in the social sphere [10].

It should be noted that the USA remains the undisputed leader in the innovation market. In the US, it is officially recognized that investment in knowledge — intensive production is investment in the future of the country. One of the main strategic goals is the development of experimental development. The main feature of the American model of innovation policy is the close interaction of the state and private business. In America, there are many joint ventures financed by public and private funds.

In the US, each state has its own control body, but the general functions of control and regulation of banking activities are carried out by the federal reserve system. The act on the federal reserve system (1931) formulates one of the tasks of the fed as «creating more effective control over the banking business». Sharing this responsibility with other federal banking institutions, the fed combines monetary policy with a regulatory function. It is primarily responsible for the financial stability of the economy. Taking decisions within the framework of its control and regulation functions, the fed takes into account the resonance in other sectors of the economy caused by actions affecting monetary institutions.

The main tasks of the federal reserve in the field of control and regulation of deposit institutions in the United States include: control and regulation of the activities of state-registered banks — members of the federal reserve system, all corporations operating under the law of the edge, as well as all banking holding companies; control and regulation of activities in the United States of foreign banking organizations under the international banking Act 1978; regulation of the structure of the US commercial banking through the implementation of the Law on Bank holding companies of 1956 and later amendments, and through the implementation along with other federal departments, law on merger of banks, 1960, and the act for amendment of banking supervision, 1978; regulation of foreign activities of all American commercial banking

organizations — members of the fed or organizations conducting their foreign economic activities through a corporation established on the basis of the edge law [11].

Three federal bodies are involved in the control: the federal reserve, the office of the comptroller of monetary circulation (CDO) and the federal deposit insurance corporation. These federal agencies work together with the supervisors of banking in fifty States. There is some duplication of responsibilities in this structure. For example, the comptroller of the currency shall register the national banks. It is given the primary responsibility. The federal reserve system has overall responsibility for monitoring and regulating the activities of all banks — members of the federal reserve system, which includes national banks, from which the legislation requires them to be members of the fed, the federal deposit insurance corporation has power over banks-members of the fed and over insured banks that are not members of the fed, the law requires mandatory federal deposit insurance. In practice, three Federal agencies and several state agencies reach agreements that reduce the impact of duplication. The Federal deposit insurance corporation acts as the main supervisory authority for insured commercial banks that are not members of the fed, as well as for insured savings banks registered at the state level. The BWC apparatus deals with national banks, and the federal reserve carries out supervisory functions in relation to the banks-members of the fed, registered at the state level, as well as in relation to all Bank holding companies.

The federal Council on the audits of financial institutions, which represent the inter-ministerial body, was established under the laws of 1978. Its mission is to develop uniform principles, standards and report forms for the federal audit in Bank deposit and savings and credit institutions. The Federal Council also promotes coordination in other areas of oversight, including coordination between state and federal supervisors. The federal reserve is responsible for control over domestic and international operations of all member banks of the federal reserve, corporations created on the basis of the law of edge, and US Bank holding companies, as well as activities on the territory of the United States of foreign banking organizations.

The federal reserve carries out special audits of member banks in certain areas of their activities, such as work with consumers, the activities of trust departments, the activities of agents for the transfer of shares and trade in municipal securities, the operation of electronic data processing systems.

At the federal level, the 1978 act distributes control over the activities of branches or agencies of foreign banks in the United States. Federal reserve system — the wide inspectorial powers of oversight over all branches and agencies of foreign banks operating in the United States, and which is licensed at the federal level and at the state level. The fed should analyze the impact and condition of foreign banks, activities of which are to go beyond one state. The fed is authorized to conduct field audits to determine the assets and liabilities of all branches and agencies. It is usually satisfied with the results of inspections and audits conducted by state and other federal banking authorities.

An important responsibility of the federal reserve system is the implementation of the proposed mergers of banks, result of which is in the formation of fed member banks, registered at the state level. According to the law, all proposed mergers and acquisitions of insured banks have received initial permission from the federal agency regulating banking activities under whose jurisdiction the absorbing Bank or the newly formed Bank will fall. In order for all three agencies to be guided by uniform criteria in the analysis of Bank mergers and acquisitions, the law requires the Agency involved to request reports from the other two agencies on possible competitive factors. A request is also made to the Ministry of justice. In accordance with the provisions of the law on banking holding companies, the merger of the two companies falls under the jurisdiction of the federal reserve system.

In the US a program of banking supervision reform has recently been carried out. A project was proposed to replace the federal banking commission with an independent organization with greater authority. However, it was rejected due to the fact that, according to most opinions, it (the federal banking commission) could lose its connection with the financial sector, become unable to respond quickly and efficiently to emerging crises in the banking sector [12].

As for the regulation of innovation, it can be noted that in the United States in the 70s a special program was created in the field of development of new technologies. To that end, a national centre for scientific and technical information and a consortium of federal laboratories had been established, comprising almost 300 state scientific departments. Under this program, a huge fund of scientific works and projects of more than 200 federal organizations was collected, most of which are almost 80 % of the ministries of defense, energy and NASA. In addition, the national center cooperates with industrial firms and organizations [13].

Economic policy of the United States for many years is based on the mechanism of commercialization of scientific and technical products, through the purchase of budgetary funds or private investment of new developments from scientific laboratories in industrial production.

The following organizations are government regulators of innovation in the United States: the American science foundation, which is responsible for basic research; the American science council — industry and universities; NASA; the national Bureau of standards; the Department of defense; the national center for industrial research; the national Academy of Sciences; the national technical Academy; and the American Association for the advancement of science. The last 4 organizations have mixed funding, the rest are financed from the Federal budget [14].

The main sources of R & d funding are private companies — 50 %, 46 % — the federal government, the remaining 4 % — educational institutions (universities, colleges) and non-governmental organizations [15].

In recent years, the main focus of investment in innovation in the US has become the defense industry, and their results are also for society. In recent years, the share of spending on the military industry has increased from 20 % to 50 % [16].

One of the important incentives for innovation development is the creation and support of venture funds and research centers. According to the US national fund, the most effective research centers and venture companies can be fully or partially financed from the federal budget for the first 5 years. Due to the high complexity, business risk and international competition, the state can fully finance the most effective and science-intensive research. Also in the United States there is a practice of issuing free licenses for commercial use of inventions obtained in the course of budget research and are owned by the state [17].

The competence of the state includes monitoring and forecasting of innovation processes, both at home and abroad. Also, the search for the most effective and profitable technologies for their implementation, state expertise of innovative projects [18].

Thus, we can say that the main directions of innovation policy in the United States are: forecasting standardization, optimization of management decisions, state examination of innovative projects, maintenance of innovation statistics, development of competition at the local and international level, well-established antitrust legislation, which has its history for more than 100 years.

Summing up, we can say that the main regulator in the innovation market is the state, which acts as a coordinator of innovation processes and directs the results of its activities to the development of priority sectors of the economy.

References

- 1 Маршалл А. Принципы экономической теории / А. Маршалл. — Т. 1. — М.: Прогресс, 1993. — 451 с.
- 2 Кадыров Р.Ф. Записки банкира / Р.Ф. Кадыров. — Уфа: Прогресс, 1991. — 288 с.
- 3 Текенов У.А. Зарубежный опыт регулирования инновационных процессов и его адаптация в условиях казахстанской экономики / У.А. Текенов // Вестн. КазЭУ. — 2016.
- 4 Иванова В.В. Национальные инновационные системы России и ЕС / В.В. Иванова. — М.: Центр исследований проблем развития науки РАН. — 280 с.
- 5 Лебедева Т.П. Государственное управление в зарубежных странах: опыт административных реформ / Т.П. Лебедева, О.В. Михайлова. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 2011. — 232 с.
- 6 Дынкин А.А. Инновационные перспективы США, ЕС, Японии / А.А. Дынкин. — М.: ИМЭМО, 2004. — 108 с.
- 7 Климова Н.В. Зарубежный опыт стимулирования инновационной деятельности в промышленном секторе / Н.В. Климова, Н.В. Ларина // Фундаментальные исследования. — 2014. — № 6. — С. 1442–1446.
- 8 Блэкхерст К. Что скрывается под банковским надзором в Великобритании? / К. Блэкхерст. Международный обзор финансового законодательства. — Февраль. — 1985. — № 2. — С. 4–10.
- 9 Авдокушин Е.Ф. Национальная инновационная система Японии / Е.Ф. Авдокушин // Вопросы новой экономики. — 2010. — № 4. — С. 39–53.
- 10 Давыденко Е.В. Проблемы модернизации и перехода к инновационной политике / Е.В. Давыденко // Проблемы современной экономики. — 2014. — № 2. — С. 23–26.
- 11 OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012. OECD. — 2012. — P. 75–81 [Electronic resource]. — Access mode: www.oecd.org/sti/oecdsciencetechnologyandindustryoutlook.htm Организация экономического сотрудничества и развития (дата обращения: 11.03.2014)].
- 12 Косов Г. Налогообложение филиалов международных банков и надзор за их деятельностью в Германии / Г. Косов // Бизнес и банки. — 1997. — Июнь. — № 24. — С. 25–29.
- 13 Гончар К. Инновационное поведение промышленности: разрабатывать, нельзя заимствовать / К. Гончар // Вопросы экономики. — 2009. — № 12. — С. 125–141.

14 Емельянов С.В. Стратегия развития науки и технологии в США в XXI веке / С.В. Емельянов // Менеджмент в России и за рубежом. — М.: ИНФО, 2002. — 364 с.

15 Гусманова Ж.А. Совершенствование механизма регулирования банковской деятельности (на материалах Республики Казахстан): моногр. / Ж.А. Гусманова. — Караганда: ТОО «Гласир», 2009. — 175 с.

16 Исакова З.Д. Роль государства в развитии и модернизации банковского сектора в посткризисный период (российский и зарубежный опыт). Коллектив. моногр. / З.Д. Исакова, А.Г. Конакбаев, Ж.А. Гусманова, А.К. Курманалина, А.М. Рахметова. — М.: Изд. дом «Экономическая газета», 2012. — 272 с.

17 Калкабаева Г.М. Current State and Forecasting of the Development of Bank Crediting in Kazakhstan / Г.М. Калкабаева, А.К. Курманалина, Ж.А. Гусманова // Journal of Advanced Research in Law and Economics. Quarterly Vol. VIII. — Is. (26). — Summer. — 2017. — P. 1161–1167.

18 Рахметова А.М. Directions encouraging banks in financing innovation sector / А.М. Рахметова, Ж.А. Гусманова, А.К. Курманалина, С.К. Ержанова // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Экономика. — 2017. — № 4. — С. 231–239.

А. Құрманалина, Ж. Ғұсманова

Реттеу жүйесін оңтайландыру саласындағы негізгі трендтер: әлемдік тәжірибе

Мақалада банк қызметін реттеудің салыстырмалы сипаттамасы берілген. Банк қызметі саласындағы мемлекеттің реттеуші және қадағалау функцияларының сипаттамасы берілді. Банктік реттеу және қадағалау әдістері мен құралдары қарастырылды. Авторлар редакциядағы ақша-несиелік реттеу әдістері мен құралдарының жіктелуі мен өзара байланысының моделі келтірілді. Ел экономикасын дамытудағы инновациялардың рөлі мен маңызы зерттелуде. Қазіргі жағдайдағы мемлекеттің инновациялық саясатының ерекшеліктері, оған әсер ететін негізгі факторлар зерттелді. Инновациялық саясаттың негізгі факторлары мен типтеріне сипаттама берілді. Еуропалық одақ, Жапония және АҚШ мысалында инновациялық қызметті реттеу тәжірибесі қарастырылды. Дамыған елдер үлгісінде инновациялық саясаттың негізгі сипаттамалары зерттелді. Банк инновациялары саласындағы мемлекеттік қадағалау органдарының салыстырмалы сипаттамасы, олардың ерекше ерекшеліктері берілді. Инновациялық саясаттың түрлері және инновацияны ынталандыру мен реттеудегі мемлекеттің рөлі қарастырылды. Инновацияларды реттеу мен ынталандырудағы мемлекет пен мемлекеттік институттардың рөлі ашылды. Әлемдік экономикалық кеңістіктегі банктік қадағалаудың қазіргі жай-күйіне жүргізілген талдау негізінде белгілі бір қорытындылар жасалды және нақты ұсыныстар ұсынылды.

Кілт сөздер: банктік қадағалау, банктік реттеу, инновациялық саясат, инновацияларды реттеу, ақша-несиелік реттеу.

А. Курманалина, Ж. Гусманова

Основные тренды в области оптимизации системы регулирования: мировой опыт

В статье дана сравнительная характеристика регулирования банковской деятельности, а также характеристика регулятивных и надзорных функций государства в сфере банковской деятельности. Рассмотрены методы и инструменты банковского регулирования и надзора. Приведена модель классификации и взаимосвязи методов и инструментов денежно-кредитного регулирования в авторской редакции. Изучена роль и значение инноваций в развитии экономики страны. Были изучены особенности инновационной политики государства в современных условиях, основные факторы, оказывающие на нее влияние. Дана характеристика основных факторов и типов инновационной политики. Рассмотрен опыт регулирования инновационной деятельности на примере Европейского союза, Японии и США. Изучены основные характеристики инновационной политики на примере развитых стран с выявлением основных специфических черт и особенностей. Дана сравнительная характеристика государственных органов надзора в сфере банковских инноваций, их отличительные особенности. Рассмотрены типы инновационной политики и роль государства в стимулировании и регулировании инноваций. Раскрыта роль государства и государственных институтов в регулировании и стимулировании инноваций. На основе проведенного анализа современного состояния банковского надзора в мировом экономическом пространстве были сделаны определенные выводы и предложены конкретные рекомендации.

Ключевые слова: банковский надзор, банковское регулирование, инновационная политика, регулирование инноваций, денежно-кредитное регулирование.

References

- 1 Marshall, A. (1993). *Printsiipy ekonomicheskoi teorii [Principles of economic theory]. (Vol. 1, 451)*. Moscow: Prohress [in Russian].
- 2 Kadyrov, R.F. (1991). *Zapiski bankira [Notes of a banker]*. Ufa: Prohress [in Russian].
- 3 Tekenov, U.A. (2016). Zarubezhnyi opyt reulirovaniia innovatsionnykh protsessov i eho adaptatsiia v usloviakh kazakhstan-skoi ekonomiki [Foreign experience of regulation of innovation processes and its adaptation in the conditions of Kazakhstan economy]. *Vestnik Kazakhskoho natsionalnogo universiteta – Bulletin of the Kazakh National University* [in Russian].
- 4 Ivanova, V.V. *Natsionalnye innovatsionnye sistemy Rossii i ES [National innovation systems of Russia and the EU]*. Moscow: Tsentr issledovaniia problem razvitiia nauki RAN [in Russian].
- 5 Lebedeva, T.P., & Mikhaylova, O.V. (2011). *Hosudarstvennoe upravlenie v zarebuzhnykh stranakh: opyt administrativnykh reform [Public administration in foreign countries: experience of administrative reforms]*. Moscow: Izdatel'svo Moskovskogo universiteta [in Russian].
- 6 Dynkin, A.A. (2004). *Innovatsionnye perspektivy SShA, ES, Iaponii [Prospects for Innovation, US, EU, and Japan]*. Moscow: IMEMO [in Russian].
- 7 Klimova N. V. & Larina N.V. (2014). Zarubezhnyi opyt stimulirovaniia innovatsionnoi deiatelnosti v promyshlennom sektore [Fundamentalnye issledovaniia Foreign experience in stimulating innovation in the industrial sector]. *Fundamentalnye issledovaniia – Fundamental research, No. 6, 1442–1446* [in Russian].
- 8 Blackhurst, K. (1985). Chto skryvaetsia pod bankovskim nadzorom v Velikobritanii? [What is hidden under banking supervision in the UK?]. *Mezhdunarodnyi obzor finansovogo zakonodatel'stva – International financial law review, February, No. 2, 4–10* [in Russian].
- 9 Avdokushin, E. (2010). Natsionalnaia innovatsionnaia sistema Iaponii [The national innovation system of Japan]. *Voprosy novoi ekonomiki – Questions of the new economy, 4, 39–53* [in Russian].
- 10 Davydenko, E.V. (2014). Problemy modernizatsii i perekhoda k innovatsionnoi politike [Problems of modernization and transition to innovation policy]. *Problemy sovremennoi ekonomiki – Problems of modern economy, 2, 23–26* [in Russian].
- 11 OECD Science, technology and Industry Outlook 2012. OECD. (2012). *oecd.org*. Retrieved from www.oecd.org/sti/oeecdsciencetechnologyandindustryoutlook.htm (Organisation for economic cooperation and development) (accessed: 11.03.2014)].
- 12 Kosov, G. (1997). Nalohooblozhenie filialov mezhdunarodnykh bankov i nadzor za ikh deiatelnosti v Germanii [Taxation of branches of international banks and supervision of their activities in Germany]. *Biznes i banki – Business and banks, 24, June, 25–29* [in Russian].
- 13 Gonchar, K. (2009). Innovatsionnoe povedenie promyshlennosti: razrabatyvat, nelzia zaimstvovat [Innovative behavior of the industry: it is impossible to develop to borrow]. *Voprosy ekonomiki – Questions of economy, No. 12, 125–141* [in Russian].
- 14 Emelyanov, S.V. (2002). *Stratehiia razvitiia nauki i tekhnologii v SShA v 21 veke. Menedzhment v Rossii i za rubezhom [Strategy of development of science and technology in the USA in the 21st century. Management in Russia and abroad]*. Moscow: INFO [in Russian].
- 15 Gusmanova, F.A. (2009). *Sovershenstvovanie mekhanizma reulirovaniia bankovskoi deiatelnosti (na materialakh Respubliki Kazakhstan) [Improving the mechanism of banking regulation (on materials of the Republic of Kazakhstan)]*. Karaganda: TOO «Hlasir» [in Russian].
- 16 Iskakova, Z.D., Konakbayev, A.G. Gusmanova, Zh.A., Kurmanalina, A.K., & Rakhmetova, A.M. (2012). *Rol hosudarstva v razvitiia i modernizatsii bankovskogo sektora v postkrizisnyi period [The role of the state in the development and modernization of the banking sector in the post-crisis period]*. Moscow: Izdatelskii dom «Ekonomicheskaiia hzeta» [in Russian].
- 17 Kalkabaeva, G.M., Kurmanalina, A.K., & Gusmanova, Zh.A. (2017). Current State and Forecasting of the Development of Bank Crediting in Kazakhstan. *Journal of Advanced Research in Law and Economics. Quarterly Volume VIII Issue 4 (26) Summer 1161–1167 p. Impact — factor 1.25*.
- 18 Rakhmetova, A.M., Gusmanova, Zh.A., Kurmanalina, A.K., & Erzhanova, S.K. (2017). Directions encouraging banks in financing innovation sector. *Bulletin of Karaganda University, Karaganda, 4, 231–239* [in Russian].

G.S. Ukubassova, A.N. Toksanova, A.Kh. Galieva, A.B. Amirbekova

*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: g_ukubasova@kuef.kz)*

The governmental support of the light industry in modern integration condition

Light industry is associated with many related industries and serves the entire national economic complex. The main feature of the light industry is a fairly quick return of funds invested in production and a quick change in the range of products that are produced, with «minimal» costs. Light industry as a branch of the economy is directly involved in the formation of state budgets. It combines a large number of industries, among the main ones are clothing, footwear, textile, leather, and fur. The largest share in the structure of light industry is occupied by the products of the clothing and textile industries. The support of small and medium businesses by the state remains an important and necessary tool that directly affects the growth of the economy and the welfare of the population. Foreign experience shows that the development of the light industry sector involves active government support, expressed in preferential taxation, attracting investment, stimulating the export of finished products, etc. This paper presents the author's presentation on global trends in the development of markets and light industry enterprises. Moreover, the individual trends of the global textile market at the present stage has been analyzed. The world experience of state support of light industry is summarized.

Keywords: globalization, integration, light industry, government support, world experience, sewing and textile industry.

In the context of globalization and integration of the world economy, light industry (especially in developing countries) plays a significant role in ensuring:

- 1) economic and strategic security of accelerated capitalization of the national economy (due to the high degree of capital turnover);
- 2) relieving social tensions (due to high rates of urbanization, employment and higher living standards for the poorest segments of the population).

Production of textiles and clothing is an important source of income and employment in many countries, including developing ones. The industry is characterized by constant growth due to the growth of the Earth's population and an increase in its well-being. Light industry is a part of the world's leading industries. It accounts for 5.7 % of world industrial production, more than 14 % of those are employed. Thus, over the past 15 years, consumption of fabrics and clothing has increased in the EU countries by 90.5 %, in the USA — by 99.3 %, and in Japan — by 220 %.

Therefore, the governments of many countries are implementing special government programs to ensure:

- free development of small and medium enterprises in the textile and light industry, international and domestic trade in consumer goods;
- public private partnership in the field of large business;
- formation of a developed infrastructure of sectoral development, primarily in a cluster format.

The development of light industry in most countries is associated with active government intervention. The developed programs include direct government support for the industry, preferential tax policies, customs regulation, support for enterprises operating for export, creation and improvement of the production infrastructure, promotion of technological modernization, creation of an integrated industry chain with a closed production cycle from the receipt of raw materials to the production and sale of finished products.

In developing countries (China, Turkey, India and others), light industry is declared as a priority for the development of the national economy.

The main global manufacturers of light industry products are developing countries such as China, Turkey and India.

China accounts for 40 % of world cotton production, 64 % of threads, 41 % of fabrics and 50 % of clothes [1].

In China, Turkey and India, governmental programs have been developed to support light industries, including measures of state support for manufacturers [2]:

1) *Direct state support of enterprises-exporters*. In Turkey, exporters are granted targeted concessional loans, a full or partial refund of taxes included in the cost of export products, partial reimbursement of expenses for scientific research (research) to improve the quality of export products, insurance of export operations, and so on;

2) *The creation of business infrastructure*. In this respect, Chinese provinces and cities specialize in the production of certain types of products (fabrics, knitwear, hosiery, women's clothing, etc.). To support and improve the competitiveness of products, create an innovative basis for the development of the industry, provincial authorities are promoting the formation of business infrastructure in their territories — technology parks, including quality control centers, service, training, information, logistics centers and computer-aided design centers, research institutes for the study of tissue properties;

3) *Tax and customs regulation*. For example, in China, manufacturers of products of light industry are given a preferential tax regime [1]. In Turkey, imported equipment for the industry is not subject to duties and VAT. In the special economic zone «Ontustik» in the Republic of Kazakhstan, it is proposed to completely exempt from the corporate income tax the organization of the textile and clothing industries as part of investment projects to create new industries [3];

4) *Upgrading equipment and technology*. India has a Technology Update Program for the textile and jute industries. A feature of the scheme is a 5 percent compensation of the credit institution that issued funds to companies for technology upgrades. Interest on the purchase of machines made at a low technological level is not reimbursed. Concession loans for upgrading equipment and technology are highlighted.

Government support for the industry has allowed developing countries to:

- occupy leading positions in the global export of light industry products. The leading global textile manufacturers are China (10 % of world textile exports), Hong Kong, Germany and Italy (8 % each); sewing products — China (17 %), Hong Kong (12 %), Italy (7 %), Turkey, Mexico, USA and Germany (7 % each);
- update the main equipment in a short time. Over the past 10 years, China and Turkey have completely updated the existing fleet of weaving machines, in Russia the rate of renewal was 1.5 %;
- improve the quality of products.

The rapid development of light industry in developing countries with significant government support influenced the redistribution of the productive forces of the industry. The production center shifted from Western Europe and the United States to countries with lower labor costs: Southeast and Central Asia, South America. The production of highly developed countries focused on the production of technically complex and special textiles (including the latest developments in this area — smart textiles), dyeing and final finishing of fabrics produced in other countries, and the production of high-end fashionable products.

Among other trends in the development of the global light industry:

- the increase and expansion of the use of chemical fibers and threads in consumer goods, primarily synthetic polyester fibers. Currently, the share of consumer goods using chemical fibers in the world is 60 % of total consumption. According to forecasts, by 2020 it will increase to 80 %;
- increasing the role and share of knitwear and nonwovens;
- the transition from narrow weaving to wide one (up to 2–3 meters) and the constant increase of this trend;
- universalization of textile factories by product, which allows them to successfully adapt to the trends of demand and fashion;
- blurring the boundaries between production and type of fibers (cotton, silk, linen, wool);
- creation of state-of-the-art fabrics and knitted fabrics with predetermined properties due to the use of fibers of small linear density;
- downsizing of enterprises and the predominance in the production structure of small enterprises with up to 300 people capable of quickly responding to market demands;
- unification of industry enterprises into holdings with a closed production cycle, associations and unions that develop uniform approaches in solving industry problems;
- orientation of the clothing industry to the tastes and needs of specific segments of the population, age of consumers, climatic conditions, etc.;
- development of providing industries producing high-quality dyes, textile auxiliaries and technological equipment.

Light industry in Kazakhstan has a small share in the manufacturing industry — no more than 1.2 %. The industry carries out both the primary processing of raw materials and the production of finished

products. This is a complex industry that includes more than 20 sub-sectors, which can be grouped into three main groups: textile; sewing; leather, fur, shoe. The largest share in the structure of light industry is the production of clothing and textile subsectors.

The number of operating enterprises of light industry as of July 1, 2017 was 933, the main share (58 % or 538 enterprises) of which sewing enterprises occupy, since creating and organizing the production of clothing requires less investment than creating textile and leather and footwear industries.

31 % or 289 enterprises are occupied by enterprises for the production of textiles and 11 % or 106 enterprises by the production of leather and related products. A rather large number of small enterprises operate in the light industry — 95 % or 872 of the total number of enterprises. 99.66 % of the total amount of ownership are private enterprises. Half of the large enterprises of light industry are located in the South Kazakhstan region. This is primarily due to the proximity of raw materials markets and the availability of labor resources. In 2017, in the regional context, the main producers of light industry were the following enterprises:

1) South Kazakhstan region — 35 %, where the main enterprises of the region can be singled out: «Melanzh» JSC, «Uteks» JSC, «Azala Textile» LLP, «Zhanatalap-MT» LLP, «Khlopkoprom-Cellulose» LLP, «Bal Tekstil LLP»;

2) Almaty — 14 % with the main enterprises — «Kazlegprom-Almaty» LLP, «KazSPO-N» LLP, «Kazakhstan Texti-Line» PKF — «Mimioriki»;

3) Almaty region — 12 % — «Mediateks-N» LLP, «Glasman» LLP, «Universal» LLP.

At the end of 2017, the domestic market for consumption of light industry products amounted to \$1.5 billion, of which domestic production accounted for 7.6 %, for imported products 92.4 %.

One of the reasons for the predominance of imports over exports is that exports are mainly represented by low-value commodities, while imports mainly consist of finished products with high added value. Significant volumes of imports of light industry products create competition for domestic goods. Nevertheless, positive changes are observed in the industry.

Created by the Union of Producers of Light Industry of the Republic of Kazakhstan, in order to increase the share of Kazakhstani content in the production of military uniforms and other workwear, they merged into the Consortium of Raw Materials Enterprises and Manufacturers of Finished Products of Light Industry.

A program designed for five years has also been developed, by the end of which it is planned to reach 100 % of the Kazakhstan content in raw materials. The consortium made a commitment within five years to provide all military units with uniforms.

If earlier in Kazakhstan, in the performance of the state defense order, domestic raw materials were almost never used in production, then this year military uniforms consist of Kazakhstani raw materials by 30 %.

Kazakhstan has illustrative examples of doing business, which include Kazakhstan Textile line with a children's clothing brand «Mimioriki», «Kaz SPO-N» — which dresses foreign athletes, ZIBROO sports suits are exported to the EEU and EU countries, and «Semiramide» — produces top clothes with the brand «SMD», «Glasman» — opened a number of boutiques in the Republic of Kazakhstan and supplies its products to selected countries of the EAEU and the CIS (men's suits and school uniforms), etc.

Kazakhstan designers Aida Kaumenova, Aigul Kasymova, Kamila Kurbanli and others also do not stand aside, developing the domestic light industry.

Successful companies are: «AZALA Textile» LLP, which currently manufactures textiles, and the Ball Textile factory, which produces carpets, began to cooperate with the world-renowned IKEA company.

It is necessary to overcome the following major problems faced by the light industry of Kazakhstan. This is the lack of qualified personnel that meet modern requirements, not only workers, seamstresses, tailors, but also technical workers of the highest and middle level; tax burden — the need to declare the raw materials imported for the production of invoices, paying customs duties, as well as VAT, customs fees; not enough deep processing and lack of quality raw materials.

According to statistics, about 90 % of raw materials (in the form of raw cotton, raw leather, unwashed wool) are exported abroad. The clothing industry has to use imported fabrics, yarn, threads, and accessories, which are practically not produced in Kazakhstan. Consequently, a high cost of products is formed and, accordingly, their inability to compete in price with imported products.

It is worth noting that the state provides support to domestic enterprises in the industry. Thus, the Ministry of Investment and Development approved the Comprehensive Plan for the Development of

Light Industry for 2015–2019 [4]. The main goal of the Comprehensive Plan is to increase the competitiveness of products of light industry with an increase in its social efficiency.

Among the main areas of work for the development of light industry in Kazakhstan, the plan provides for the following activities:

- implementation of systematic measures of economic policy, including in the field of public procurement and increasing the share of local content;
- modernization of light industry production;
- providing industry with qualified human resources;
- the development of science and innovation;
- measures of post-crisis recovery and financial recovery of enterprises in the industry.

In addition, there are other business support tools, including for enterprises of light industry — the Program «Roadmap for the development of light industry for 2017–2021», «Business Road Map 2020», «Productivity 2020», «Export 2020» [5–7].

One of the main directions of the document should be the development of the domestic raw material base. The Union of Producers of Light Industry of Kazakhstan, together with the consortium «Zhasampaz», which initiated the roadmap, are planning to launch production of natural cotton, wool and blended fabrics, as well as knitwear and leather by 2021. Moreover, it is expected to hold the technological modernization of the sector, which means that the opening of new, expansion of old, and the resuscitation of the country's idle plants in the conditions of self-financing and public-private partnerships.

Another program operator is NPP «Atameken». The first contract between «PIK Astana Yutariya» Ltd and the Turkish company «Guzelche Makina» was signed at the site of the Chamber of Entrepreneurs, which in the near future undertakes to install high-tech sewing equipment at the factory of the Kazakh company, introduce new technologies and organize the workflow in accordance with all European Standards. Recruitment and training of specialists, including people with disabilities, will be carried out by the company «Yutariya» Ltd.

Turkish company plans to bring a factory production capacity of 100000 suits per year by ensuring the work of 125 thousand people. According to provided data, this will entail an increase in the deduction of taxes and obligatory payments to the budget of Kazakhstan by 35–40 %. In 2019, according to Ahmet Guzelche, the general director of «Guzelche Makin», the factory will enter the markets of Russia and Europe. This project is more social than commercial, its cost was 500 million tenge, and it opens up new prospects for the domestic light industry.

The factory will be designed by a textile design engineer, who today sews collections of Hugo Boss, Zara, Roy Robson, Carl Gross, Massimo Dutti, Sesi Ibroshka. According to him, this is 12th factory that is going to be designed by him.

China is showing great interest in the Kazakhstan market, which today is more a raw material appendage for Kazakhstan. Chinese light industry is considered one of the leaders in the world market, producing 40 % of cotton, 64 % of threads, 41 % of fabrics and 50 % of clothing of all world production. According to the Kazakhstan-China Association for the Promotion of Trade, at the end of 2016, China's investment in Kazakhstan exceeded \$ 36 billion, the value of contracts for contract work reached \$ 22.8 billion, and the size of transactions exceeded 17 billion.

In the framework of the program The Belt and Road Initiative (BRI), also known as the One Belt One Road (OBOR) or the Silk Road Economic Belt and the 21st-century Maritime Silk Road, increasing number of Chinese manufacturers of light industry are entering the market of Kazakhstan, while Kazakhstani manufacturers, on the contrary, are entering Chinese.

A consulting center for trade and investment, a law and policy center, a legal support center, and a department for building relations with the authorities and the government have been established under the Kazakhstan-China Association for the promotion of trade. All this service is provided for Kazakhstani enterprises in China, which is ready to assist Kazakhstani enterprises in any matters related to China.

At the end of 2017, the domestic market for consumption of light industry products amounted to 1.6 billion dollars, of which only 7.3 % accounted for domestic production, 92.7 % for imported products. In January-June 2018, there was a gradual decrease in imports, it amounted to 441.2 million dollars, and exports — 149.2 million dollars.

One reason for the prevalence of imports over exports is that exports are mainly represented in commodities with low value, while — imports mainly of finished products with high added value. Significant volumes of imports of light industry products create competition for domestic goods. Nevertheless, positive

changes are observed in the industry, and the development of high value-added production is one of the most important tasks of the new «road map».

Kazakhstani prospects depend largely on the degree of its successful integration into the world economy. At the same time, the country faces the task not to integrate into the world economy at any price, but to take a place in it that is adequate to its economic potential. To resolve this problem, first of all, one needs to be known what resources our country has today for full-fledged integration, and what needs to be done in order to use these resources and, if possible, to increase the existing economic potential. The purpose of the «road map» is to prepare proposals for the development of light industry in Kazakhstan, which will promote the development of domestic production and the discovery of new competitive enterprises able to penetrate foreign markets.

The roadmap program is divided into two phases. In the first one, from 2017 to 2018, it was necessary to increase the proportion of Kazakhstani content in some types of products to 40 %, develop two non-governmental standards, create an additional 861 jobs, and implement six investment projects for the construction and support of textile factories fabrics, suits, yarn, men's shirts, as well as a garment factory.

At the second stage, it is assumed that the share of light industry in GDP will be more than 1 %, the share of Kazakhstani content in some types of products will be increased to 60 %, the number of jobs will increase to a thousand, Kazakhstani schoolchildren will be provided with a form of domestic producers by 80 %, and annual tax Revenues to the national budget from domestic manufacturers of light industry products will increase by 30 %.

The «roadmap» also addresses the issue of training for the industry, where it is noted that it is necessary to restore the tradition of targeted training from enterprises. It is necessary to tackle issues of providing light industry with workers, as is done today in many leading countries, at the university base together with the business. Small businesses need a multidisciplinary, versatile specialist, not only with the specific knowledge of their industry, specialist must also be a marketer, an economist, and know foreign languages. Such a model of a graduate could be prepared by Kazakhstani universities for enterprises of light industry, especially when the state education standard today allows to independently set an educational trajectory.

If we take the experience of Italy 50 years ago, survived, thanks to the development of light industry after crisis. Moreover, Italians were given the task of raising the image and economy of the country through design, to develop and promote the brand «Made in Italy». Therefore, the next aim of Kazakhstan is to make the brand «Made in KZ» demanded in the world in next 10–15 years.

Total implementation of «the Roadmap for the development of light industry for the years 2017–2021» through its own 21.451 billion tenge of investments are provided. But the amount of funding will be revised when new investment projects appear.

Kazakhstan has all the prerequisites for the development of light industry — government support, basic production, and human resources. However, our entrepreneurs are not interested in working in this sector (to grow cotton, make leather and furs, model and sew clothes and shoes), since there is no one-time profit here, for example, in trade and services.

Today, the production capacity of textile production has been modernized and has the ability to produce high quality textile products. Kazakhstan's textile products comply with the necessary requirements of generally accepted international standards and regulations, which makes it possible to trade in foreign markets.

Thus, taking into account the historical and current dynamics of the development of light industry, existing and planned measures of state support for the industry, existing integration (EAEU, WTO), as well as increased innovation activity of enterprises, we can expect an increase in the competitiveness of products and development of the industry as a whole.

References

- 1 Доклад о развитии малых и средних предприятий Китая в 2005 году [Текст]. — М., 2006. — 11 с.
- 2 Политика в области развития малого и среднего предпринимательства в КНР [Текст]. — М., 2010. — 17 с.
- 3 Единая Программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020». Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 17 февраля 2010 года № 925 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>.
- 4 Комплексный план по развитию легкой промышленности на 2015–2019 годы. Утвержден приказом Министра по инвестициям и развитию РК от 13.10.2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://online.zakon.kz>.

5 Программа «Дорожная карта по развитию легкой промышленности на 2017–2021 годы», в рамках программы «Дорожная карта бизнеса 2020», утв. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 19 июня 2013 года, № 636 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>.

6 Программа «Производительность – 2020». Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 14 марта 2011 года, № 254 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>.

7 Программа Развития и продвижения экспорта «Экспорт – 2020». Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 20 марта 2014 г. № 252 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz>.

Ғ.С. Үкібасова, А.Н. Тоқсанова, А.Х. Ғалиева, А.В. Әмірбекова

Қазіргі заманғы интеграция жағдайында жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарын мемлекеттік қолдау

Жеңіл өнеркәсіп салалары көптеген салалармен байланысты және бүкіл ұлттық экономикалық кешенге қызмет етеді. Жеңіл өнеркәсіптің басты ерекшелігі — өндіріске салынған қаражаттың өте жылдам қайтарылуы және «ең төменгі» шығындармен өндірілетін өнім түрлерінің жылдам өзгеруі. Жеңіл өнеркәсіп экономика саласы ретінде мемлекеттік бюджетті қалыптастыруға тікелей қатысады. Ол киім, аяқ киім, тоқыма, былғары және жұмыртқа секілді негізгі салалар арасында көптеген салаларды біріктіреді. Жеңіл өнеркәсіп құрылымында киім және тоқыма өнеркәсібінің өнімдері басым. Шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау экономиканың және халықтың әл-ауқатының өсуіне тікелей әсер ететін маңызды және қажетті құрал болып қала береді. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, жеңіл өнеркәсіп саласының дамуы жеңілдетілген салық салуда, инвестицияларды тартуда, дайын өнімдердің экспортын ынталандыруда белсенді мемлекеттік қолдауды және т.б. қамтиды. Бұл мақалада нарықтар мен жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының дамуындағы жаһандық үрдістер туралы авторлық көзқарастар келтірілген. Қазіргі кезеңдегі әлемдік тоқыма нарығының жекелеген үрдістері талданған. Сонымен қатар жеңіл өнеркәсіпті мемлекеттік қолдаудың әлемдік тәжірибесі баяндалған.

Кілт сөздер: жаһандану, интеграция, жеңіл өнеркәсіп, мемлекеттік қолдау, әлемдік тәжірибе, тігін және тоқыма өнеркәсібі.

Ғ.С. Укубасова, А.Н. Токсанова, А.Х. Галиева, А.Б. Амирбекова

Государственная поддержка предприятий легкой промышленности в условиях современной интеграции

Легкая промышленность связана со многими смежными отраслями и обслуживает весь народнохозяйственный комплекс. Главной особенностью легкой промышленности является довольно быстрый возврат средств, вложенных в производство, и быстрое изменение ассортимента продукции, которая выпускается с «минимальными» затратами. Легкая промышленность как отрасль экономики принимает непосредственное участие в формировании государственных бюджетов. Она объединяет большое количество отраслей, среди основных можно выделить, такие как швейная, обувная, текстильная, кожевенная, меховая. Наибольший удельный вес в структуре легкой промышленности занимает продукция швейной и текстильной отрасли. Поддержка малого и среднего бизнеса со стороны государства остается важным и необходимым инструментом, который напрямую влияет на рост экономики и благосостояние населения. Зарубежный опыт показывает, что развитие отрасли легкой промышленности предполагает активную государственную поддержку, выраженную в льготном налогообложении, привлечении инвестиций, стимулировании экспорта готовой продукции и др. В данной работе изложены авторские представления по вопросам мировых тенденций развития рынков и предприятий легкой промышленности. Проанализированы отдельные тенденции глобального рынка текстиля на современном этапе. Обобщен мировой опыт государственной поддержки легкой промышленности.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, легкая промышленность, государственная поддержка, мировой опыт, швейная и текстильная отрасль.

References

- 1 Doklad o razvitii malykh i srednikh predpriatii Kitaia v 2005 hodу [China SME Development Report 2005] (2006). Moscow [in Russian].
- 2 Politika v oblasti razvitiia maloho i sredneho predprinimatelstva v KNR [Development policy for small and medium-sized businesses in the People's Republic of China]. (2010). Moscow [in Russian].

3 Yedinaia Prohramma podderzhkii razvitiia biznesa «Dorozhnaia karta biznesa – 2020» [Unified Business Support and Business Development Program «Business Road Map 2020»]. (2010). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].

4 Kompleksnyi plan po razvitiuu lehkoi promyshlennostina 2015–2019 hody [Comprehensive plan for the development of light industry for 2015–2019]. (2014). *online.zakon.kz*. Retrieved from <https://online.zakon.kz> [in Russian].

5 Prohramma «Dorozhnaia karta po razvitiuu lehkoi promyshlennosti na 2017–2021 hody», v ramkakh prohrammy «Dorozhnaia karta biznesa – 2020» [The program «Roadmap for the development of light industry for 2017–2021», Business Roadmap 2020]. (2013). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].

6 Prohramma «Proizvoditelnost – 2020» [The program «Performance 2020»]. (2011). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].

7 Prohramma Razvitiia i prodvizheniia eksporta «Eksport – 2020» [Export 2020 Export Development and Promotion Program]. (2014). *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz> [in Russian].

ҚАРЖЫ-НЕСИЕ ЖҮЙЕСІ

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА

FINANCIAL-CREDIT SYSTEM

УДК 338.1

А.Т. Абдикаримова, М.К. Жетписбаева, Г.И. Гимранова, А.А. Мусатаева

*Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан
(E-mail:salta_27@mail.ru)*

Периферийная экономика и импортозамещение: возможности для Казахстана

Статья посвящена определению понятия импортозамещения, как одного из возможных вариантов развития экономики Казахстана. Необходимость реализации импортозамещения в Казахстане обусловливается экономическим статусом Казахстана, характеризующимся наличием развитых производств третьего уклада, крупным агропромышленным комплексом. Отсюда возникает необходимость в теоретических разработках, касающихся вопросов формирования собственной, адекватной экономическим реалиям страны, модели импортозамещения. В этой связи в статье сделана попытка провести теоретико-методологическое обоснование теории периферийной экономики, теории импортозамещения. Рассмотрены различные теоретические концепции импортозамещения, изучение которых позволит разработать собственную модель импортозамещения в экономике Казахстана, позволяющую сгладить все отрицательные эффекты, возникающие при реализации политики импортозамещения. Импортозамещение как способ преодоления слаборазвитыми странами отрицательных последствий международного разделения труда определяется в работах Р. Пребиша, С. Амина, С. Фуртадо, А. Эммануэля. Однако преломление их теорий непосредственно на современную экономическую ситуацию в республике невозможно из-за наличия существенных различий в стартовых условиях развития Казахстана и развивающихся стран Латинской Америки, Азии, Африки 50–60 гг. По тем же причинам невозможно использование в чистом виде теорий «большого толчка» П. Розенштейн-Родана, Х. Либенштайна, Р. Нурксе, Т. Зингера, А. Хиршмана и теории дуальной экономики А. Льюиса, также занимавшимися проблемами импортозамещения в рамках исследований, посвященных достижению экономического роста развивающимися странами. Однако для понимания природы данной стратегии необходимо изучить их теоретические выкладки.

Ключевые слова: импортозамещение, экспортная ориентация, развивающиеся страны, периферийная экономика, постиндустриальные страны, международное разделение труда, теория «большого толчка», теория «периферийной экономики», квазиустойчивость экономики, экономическая политика.

Казахстан на сегодняшний день до сих пор находится в поиске наиболее эффективной для себя модели включения в международное разделение труда. Анализируя опыт включения в международное разделение труда многих развивающихся стран, нужно отметить, что эти страны также пытались улучшить свое положение на мировом рынке.

Увеличение масштабов международной торговли, появление мирового рынка и международного разделения труда сыграли в жизни развивающихся стран крайне противоречивую роль. С одной стороны, отмеченные процессы послужили основанием для включения этих стран в сферу общего экономического развития. С другой — это принципиально важное для их судеб событие произошло в рамках и на базе, так называемого, зависимого типа развития. Находясь в зависимом положении от интересов и потребностей постиндустриальных государств и, следовательно, получая важнейшие импульсы извне, развивающиеся страны «находятся на траектории догоняющего развития, которое по необходимости равняется на достижения мирового экономического авангарда» [1]. Причина столь

противоречивого положения развивающихся стран, как считает А.Я. Эльянов, кроется в «центропериферическом строении мирового хозяйства» [2].

Главным элементом такого построения является Центр или, если говорить точнее, постиндустриальные страны, которые, изначально занимая монопольное положение в производстве современной промышленной продукции, специализировались на вывозе промышленных изделий производственного и потребительского назначения. Второстепенная роль принадлежит Периферии. Она представлена развивающимися странами, выполняющими первую стадию производственного процесса — добычу сырья. Отсюда и их экспортная специализация — вывоз продукции добывающей промышленности, представленной в виде экспортных анклавов, создаваемых иностранным капиталом.

Центр выступает как самостоятельная и активная сила, определяет правила и условия участия в международном разделении труда, задает общие стандарты потребления и производства. Перспективы развития Периферии находятся в прямой зависимости от соотношения экономических и социальных факторов, имеющих место на мировом рынке.

Изучением причин зависимости развивающихся стран от мирового центра занимался аргентинский ученый-экономист Р. Пребиш. В своей книге «Периферийный капитализм. Есть ли ему альтернатива?» он отмечал, что причина зависящего положения периферии от индустриально развитого центра лежит в «центростремительной природе капитализма», которая «постоянно проявляется в отношениях между центрами и периферией». «Технический прогресс, — пишет он, — зарождается в центрах, и там же концентрируются связанные с ним плоды растущей производительности. Благодаря повышению спроса, сопровождающего рост производительности, в центрах концентрируется и промышленность, развитие которой ускоряется вследствие непрерывных технологических нововведений, способствующих все большей диверсификации товаров и услуг. Таким образом, историческая эволюция капитализма стихийно приводит к тому, что периферия как бы остается за рамками процесса индустриализации» [3].

По причине несамостоятельности экономики развивающихся стран многие явления, происходящие в них, в большей мере являются отображением сдвигов в производстве и потреблении развитых государств. Экономический рост в «третьем мире» в немалой степени определяется содержанием общемирового технологического, социально-экономического развития. А это означает, что на экономический рост оказывают влияние причины внешнего порядка, истоки которых находятся за пределами развивающихся стран и, в сущности, им не подконтрольны.

А.Я. Эльянов первопричину сложившейся ситуации видит в том, что становление перерабатывающей промышленности в развивающихся странах, в отличие от индустриально развитых, началось лишь после их включения в международное разделение труда, где они уже имели свое место в качестве отсталых поставщиков сырья. «В отличие от системообразующего Центра мирового хозяйства, периферийные страны оказались втянутыми в мировую торговлю задолго до становления там национальных, а подчас и региональных рынков, и не в качестве субъектов, а как объекты мирохозяйственной деятельности. Их подключение к международному разделению труда стало не завершением, а лишь стартовой площадкой социально-экономической модернизации, отталкиваясь от которой собственно и началась индустриализация» [2].

Международное разделение труда, по сути, закрепило за развивающимися странами одностороннюю специализацию экспорта, состоящего, как правило, из сырьевых товаров. Отсюда и зависимость от объемов внешней торговли и поступлений экспортной выручки.

Подключение развивающихся стран к международному разделению труда расшатало их и без того нестабильный экономический механизм. Как правило, освоение природных месторождений при участии иностранного капитала происходило вне всякой взаимосвязи с внутренними потребностями развития данных стран. Сырьевой экспортный сектор существовал и развивался автономно, «сам по себе», не оказывая какого-либо заметного влияния на другие формы производственной деятельности страны и не ощущая результаты их действия на себе.

«Независимость» добывающих отраслей «третьего мира» стала результатом действия целого комплекса внешних и внутренних факторов экономического развития. Наиболее значимым фактором стала ситуация, когда основная масса добываемых минеральных ресурсов не превращалась в предмет труда для местного обрабатывающего комплекса, а перерабатывалась за пределами стран-собственников эксплуатируемых недр. В результате прибавочный продукт, создаваемый на местных добывающих предприятиях, не использовался на цели накопления, а уходил за границу, где и капитализировался [4]. Некоторая часть прибавочного продукта в виде валютных ресурсов, конечно же, ос-

тавалась внутри страны, но не надолго. Почти все имеющиеся финансовые ресурсы расходовались на покрытие импорта, который удовлетворял внутренний потребительский и производственный спрос.

Ярким подтверждением этого служит высказывание английского экономиста Дж. Уодисса, относительно экономического положения Ганы: «Она экспортировала зерна какао, но ввозила изделия из шоколада, она экспортировала лес, но ввозила бумагу, она экспортировала бокситы, но ввозила изделия из алюминия. Гана даже тратила около 5 миллионов фунтов стерлингов в год на покупку мешков для транспортировки своего какао» [5].

С уверенностью можно сказать, что импорт в развивающихся странах выступал как источник ресурсов, играющих такую же, а в ряде случаев большую роль в функционировании национальных экономик, как и внутренние ресурсы. Иными словами, он представлял альтернативу развития местной обрабатывающей промышленности, которая в силу своей неразвитости и отсутствия достаточных средств не могла конкурировать с импортом и удовлетворить внутренний потребительский и производственный спрос. Иностранные же предприятия считали более выгодным для себя ввозить необходимые средства производства, нежели организовывать их производство на месте. К тому же они всеми доступными средствами пытались сохранить и закрепить свою монополию на поставку отсутствующих средств производства и не желали, даже в перспективе, видеть в лице развивающихся стран потенциальных конкурентов.

Конечно, отрицать положительное влияние импорта новой техники и технологий, которое они оказывают на качество производства, нельзя. И мы не пытаемся этого делать. Современные средства производства повышают производительность и эффективность технических структур промышленности. Перемены в технических структурах сопровождаются изменениями в структуре занятости, поскольку рабочая сила постоянно перемещается из сферы производства с меньшей производительностью труда в более производительные. По логике вещей данный процесс должен сопровождаться изменениями в структуре доходов местного населения. Однако соответствующего увеличения доходов не наблюдалось — сказывались: высокий уровень безработицы, конкуренция со стороны трудящихся занятых в «традиционных» секторах экономики, низкий уровень квалификации местного населения. Не желая расходовать средства на подготовку образованных специалистов, иностранные концессионеры, почти всех квалифицированных работников нанимали в развитых Центрах. Дешевая местная рабочая сила позволяла расширять производство не за счет улучшения качества средств производства, а за счет увеличения численности занятых.

Из-за сохранения крайне низкой оплаты труда местных рабочих увеличение числа занятых не оказывало существенного влияния на емкость и структуру национального рынка. Повышение доходов наблюдалось только лишь у иностранного персонала, а также у людей, относящихся к местной элите. Специфика национального рынка развивающейся страны такова, что он расширяется не столько через увеличение числа потребителей, сколько путем расширения и диверсификации своей продукции в расчете на увеличивающиеся потребности состоятельной верхушки. Такая ситуация являлась следствием того, что внутренний рынок развивающейся страны находился под постоянным воздействием западных стандартов потребления, «демонстрационного эффекта».

С ростом доходов экспортных отраслей все большая часть денежных ресурсов направляется не на накопление, а на удовлетворение потребностей высших слоев нации. В свою очередь это ведет к стимулированию эластичности спроса на товары престижного потребления в ущерб импорту машин и оборудования, необходимых для развития.

Данный процесс Р. Пребиш называл ничем иным, как «разбазариванием потенциала накопления» [3], состоятельную верхушку «обществом привилегированного потребления», а экономику стран «имитационным капитализмом». [3] В своей книге он писал: «общество привилегированного потребления является следствием демонстрационных эффектов и подражания центрам в условиях социальной структуры периферии, которая весьма отлична от структуры центров» [3].

Таким образом, сохранение экспортно-сырьевой направленности экономического развития стран Периферии, закрепляя их неравноправное положение в международном разделении труда, одновременно не только не давало возможности интеграции сырьевых отраслей производства с остальными отраслями местного хозяйства, но и создавало труднопреодолимые барьеры для такой интеграции в будущем. Это факт прямо или косвенно признается многими учеными-экономистами.

Большой вклад в исследования по этому поводу внес английский ученый экономист, профессор Манчестерского университета Артур Льюис. В своей работе «Замедление двигателя роста» [6], Льюис сделал вывод о том, что темпы экономического роста в развивающихся странах находятся в

прямой зависимости от уровня спроса на сырье со стороны развитых стран. Исследовав основные составляющие ВВП развитых и развивающихся стран, он пришел к следующему результату: отношение индекса физического объема мирового экспорта к индексу физического объема промышленного производства в развитых странах в периоды 1873–1913, 1953–1973 гг. составило 0,87 %.

Эмпирическое исследование он проводил, предположив, что:

- объемы мирового экспорта сырья тождественны экспорту развивающихся стран;
- рост сырьевых и связанных с ними отраслей определяет экономический рост в развивающихся странах в целом;
- эластичность предложения сырья бесконечна из-за присутствия неограниченного предложения рабочей силы.

Сопоставив результаты исследования с данными утверждениями, он пришел к выводу, что рост в развивающихся странах есть функция от внешнего фактора: спроса на сырье со стороны развитых стран. А коэффициент 0,87 является ничем иным, как коэффициентом эластичности мирового спроса на сырье по доходу.

Изучив данную тенденцию, А. Льюис пришел к выводу о том, что внешний спрос выступает «двигателем» экономического роста развивающихся стран. Но опора на такой «двигатель» имеет негативные последствия. Во-первых, рост, являющийся результатом вывоза сырья, нестабилен и находится в прямой зависимости от конъюнктурных изменений на мировом рынке минеральных ресурсов. Во-вторых, экспорт сырья не может обеспечить конвергенции доходов Центра и Периферии. Если в «третьем мире» развиваются только добывающие отрасли производства, а их рост равен 0,87 % от роста промышленного производства промышленно развитых стран, то ни о каком снижении разрыва в доходах говорить не приходится. Увеличение доходов индустриально развитых государств на 1 % вызовет увеличение доходов развивающейся страны только лишь на 0,87 %.

Выход из создавшегося положения А. Льюис видел в импортозамещении, которое он рекомендовал развивающимся странам в качестве приоритетной стратегии развития. Его теоретические выкладки по этому поводу мы рассмотрим ниже. Сейчас важно доказать ограниченность экономического роста, основанного на экспортно-сырьевой специализации.

А. Льюис правильно оценивал значительное влияние экспорта минерального и сельскохозяйственного сырья, оказываемое на размеры и темпы экономического роста. Действительно, и это доказывает практика нашей страны, экономический рост развивающихся стран, специализирующихся на добыче сырья, напрямую связан с его экспортом, а отсюда и с конъюнктурными колебаниями на мировом рынке и изменениями в структуре спроса развитых стран на сырье. Однако, по нашему мнению, некоторые положения А. Льюиса вызывают сомнения.

Во-первых, он считал, что объемы мирового экспорта сырья тождественны экспорту развивающихся стран. Экспортом минералов и сельскохозяйственного сырья занимаются не только развивающиеся страны, хотя они и занимают лидирующее положение, но и некоторые развитые страны. Во-вторых, А. Льюис предполагал, что предложение сырья на мировом рынке абсолютно эластично. Этого в принципе не может быть вследствие ограниченности энергетических ресурсов на Земле.

Несколько иное видение причин отставания в развитии стран периферии от центра видели экономисты Г. Зингер и Р. Пребиш. В их работах «большое внимание уделялось внешнеэкономическим проблемам, ухудшению соотношения цен на экспортные и импортные товары, растущему разрыву между потребностями в средствах для капиталовложений, иностранной валюте и тому подобному и реально предвидимыми поступлениями» [7].

В 1949 г. два ученых одновременно и независимо друг от друга обнаружили результаты своих исследований. Они показали эволюцию международной торговли в неблагоприятном для стран-экспортеров сырья и импортеров промышленной продукции направлении. Результаты исследования явно противоречили теоретическим выкладкам классической и неоклассической теории, согласно которым международный обмен должен стать средством, уравнивающим международные различия.

Исходным пунктом доказательств Р. Пребиша и Г. Зингера было положение о снижении мировых цен на сырье относительно цен на промышленные изделия. Причинами такой ситуации, как считали Р. Пребиш и Г. Зингер, являются:

- низкая эластичность спроса на сырье по доходу. Вот что пишет по этому поводу Р. Пребиш: «Традиционный экспорт сырья имеет низкую эластичность спроса, в то время как спрос на промышленные товары импорта характеризуется относительно высокой эластичностью. Этим и объясняется

имманентно присущая системе тенденция к блокированию развития Периферии» [3]. Иными словами, увеличение доходов приводит к снижению доли расходов на первичные продукты и последующей переориентации спроса на промышленные товары;

– различное влияние профсоюзов развитых и развивающихся стран на оплату труда.

Доказав, что относительные цены на сырье имеют постоянную тенденцию к снижению, Р. Пребиш и Г. Зингер пришли к выводу, что последствиями данного процесса стало неравномерное распределение доходов, получаемых в результате технического прогресса.

Технические инновации и последующий рост производительности труда создают предпосылки для снижения себестоимости продукции той отрасли, в которой они используются. Однако не всегда снижение себестоимости означает снижение цен. Изменение цен зависит от эластичности спроса. Чем выше эластичность спроса на то или иное изделие, тем меньше вероятность снижения относительных цен на нее.

Технические инновации могут внедряться как в процесс производства конечной продукции, так и в процесс добычи сырья. Причем, в отраслях, производящих готовые изделия, рост производительности труда, как правило, опережает рост в добывающих отраслях. Казалось бы, должны дешеветь промышленные изделия, но в силу того, что эластичность спроса на сырье и готовую продукцию разная, снижается цена на сырьевые продукты. Это означает, что часто развитые страны присваивают себе часть плодов технического прогресса, имеющего место в странах «третьего мира». «Доходы центра, — пишет Р. Пребиш, — растут более высокими темпами, чем на периферии, благодаря тому, что увеличение производительности труда в промышленном производстве не оказывает влияния на цены. А происходит это потому, что монополии стоят на страже уровня своих прибылей и синдикаты стремятся, во что бы то ни стало, сдержать рост заработной платы, таким образом, в международной торговле рождается тенденция относительного падения цен на первичный продукт. Затем давление синдикатов распространяется на периферию» [8]. Отсюда они пришли к выводу, что экономическая отсталость стран периферии должна рассматриваться уже не просто как естественный этап эволюции, но и как структурная деформация, возникшая вследствие подчиненного положения развивающихся стран в мировом хозяйстве.

Осознав основные причины зависимости развивающихся стран от мировых центров, А. Льюис, Р. Пребиш и Г. Зингер пришли к следующему выводу: на темпы экономического роста развивающихся стран оказывает влияние структура международной торговли. Во-первых, экспортно-сырьевая специализация ставит экономический рост в зависимое положение от внешнего спроса на сырье, который растет нестабильно и медленно. Во-вторых, относительное повышение цены на импорт готовой продукции усиливает влияние инвестиционного и валютного ограничения экономического роста.

Когда экономический рост и материальное благосостояние страны находятся в прямой зависимости от внешних факторов, национальная промышленность отличается низкой эффективностью из-за слабого развития производительной и социальной инфраструктуры, нехватки квалифицированных кадров и прочих, появляется необходимость в реализации стратегии импортозамещения.

Под импортозамещением принято понимать стратегию поощрения внутренней промышленности посредством введения ограничений на импорт [9]. По нашему мнению, такая трактовка импортозамещения несколько ограничена. Импортозамещение не должно сводиться к необдуманному протекционизму. Оно должно включать в себя комплекс мер по структурной перестройке, восстановлению и диверсификации производства, концентрации усилий и ресурсов с целью создания эффективной экономики. В этом отношении более верной можно назвать трактовку импортозамещения, которую дает профессор А.Я. Эльянов. По его мнению, импортозамещение «...выдвигает на первый план создание всеобъемлющих промышленных комплексов, призванных насытить и структурировать внутренний рынок с помощью изделий местного производства и только потом развернуть их на экспорт...» [10].

В принципе, трактовка верная, но все же, на наш взгляд, наиболее полную характеристику импортозамещения дает Р. Дронов. По его мнению: «Импортозамещение — это сокращение или прекращение импорта определенных товаров путем их *вытеснения (замещения)* с внутреннего товарного рынка страны аналогичными отечественными, адекватными или обладающими более высокими потребительскими свойствами и стоимостью не выше импортных» [11]. Сокращение импорта потребительских и производственных товаров не всегда означает его замещение на внутреннем рынке и увеличение объемов производства. На самом деле сокращение импорта может произойти из-за снижения

покупательной способности населения. Поэтому импортозамещение должно означать сокращение импорта, в первую очередь, за счет увеличения производства аналогичных товаров внутри страны.

Завоевание внутреннего рынка национальной промышленностью представляет собой не только необходимую фазу, но одновременно и одну из важных созидательных функций. Такое направление промышленного развития позволяет преодолеть отрицательные последствия узкой сырьевой специализации в рамках международного разделения труда. Кроме того, замещение ввозимых ранее товаров аналогичными отечественными создает предпосылки для ускорения промышленного и экономического роста [12].

Существенное значение имеет и то, что развитие импортозамещающих производств дает гораздо больший мультипликативный эффект, нежели развитие экспортирующих. Уязвимость экономики развивающихся стран заключается в слабости, а в некоторых случаях и отсутствии связей между экспортирующими отраслями и местной обрабатывающей промышленностью. Эту проблему можно решить путем формирования импортозамещающих производств, так как импортозамещение, помимо ликвидации однобокой структуры промышленности, позволяет достичь самообеспеченности, диверсифицировать промышленность, создавать новые рабочие места и смежные отрасли [13].

Сознавая это, многие ученые, занимающиеся проблемами «третьего мира» разработали теории развития, опирающиеся на импортозамещение. В каждой теории по-разному раскрывались способы и механизмы экономического развития (см. табл.).

Т а б л и ц а

Различия в основных положениях теорий импортозамещения

Способы и механизмы экономического развития	Теория «большого толчка»		Теория «периферийной экономики»	
	Теория сбалансированного роста	Теория несбалансированного роста	Теории самообеспечения латиноамериканских стран	Теории самообеспечения стран африки
Источники инвестиций	Иностранные капиталовложения	Иностранные капиталовложения	Иностранные капиталовложения как временная мера	Внутренние источники, иностранные капиталовложения лишь как дополнительная мера
Приоритетные отрасли и сферы приложения капитала	Все отрасли промышленности, одновременное вложение инвестиций	Отдельные отрасли-«локомотивы», куда вкладывается весь капитал		Сельское хозяйство
Участие государства	Минимальное	Минимальное	Предлагается активное государственное регулирование	Огосударствление экономики, национализация предприятий, государственное инвестирование
Создание интеграционных групп	Отсутствует	Отсутствует	Предлагается как главный способ преодоления издержек импортозамещения, возникающих из-за протекционизма	Используется — на правительственном уровне принимаются региональные стратегии самообеспечения

Среди них можно выделить следующие:

1. Кейнсианское направление — теория «большого толчка», которая делится на два противоположных направления: теорию сбалансированной экономики и теорию несбалансированной экономики. Представителями данного направления являлись П. Розенштейн-Родан, Х. Либенштайн, Р. Нурксе, Г. Зингер, А. Хиршман.

2. Неоклассическое направление — теория развития дуальной экономики — А. Льюис.

3. Теорию периферийной экономики — Р. Пребиш, С. Фуртадо, С. Амин.

Основы теории большого толчка, а точнее направления «сбалансированного роста», были разработаны в 1943 г. американским профессором П. Розенштейн-Роданом и рекомендованы им в качестве

одной из моделей восстановления экономики стран Восточной и Юго-Восточной Европы. Основной упор в этой модели делался на рост легкой промышленности. Остальные отрасли промышленности практически игнорировались, так как предполагалось, что указанные страны будут вывозить продукцию сельского хозяйства и легкой промышленности и ввозить оборудование «...в противном случае усилится недогрузка мощностей в уже созданных отраслях тяжелой промышленности ведущих капиталистических стран, будет подорвано структурное равновесие в мировом капиталистическом хозяйстве» [14].

Несколько преобразованная и видоизмененная им стратегия была предложена развивающимся странам. Ее отличие заключалось в том, что в основе этой концепции лежала стратегия развития, опирающаяся на три вида равновесия, которые предположительно смогут вывести страну на траекторию экономического роста.

Первый вид равновесия — «горизонтальное равновесие». По сути, оно воссоздавало классическую формулу теории «сбалансированного роста»: синхронные капиталовложения и одновременное развитие отраслей, производящих товары потребительского назначения. Одновременный рост в отраслях должен обуславливаться увеличением потребительского спроса, влияющего на темпы развития отраслей.

Второе равновесие предполагало пропорциональное развитие промышленности и обслуживающей ее инфраструктуры.

Третий вид равновесия — «вертикальное равновесие». В сущности, оно предполагало вертикальную диверсификацию производства. Этот вид равновесия, благодаря повышению эффективности производства, снижению издержек, создает «внутреннюю» и «внешнюю» экономию. Последняя, по замыслу Розенштейн-Родана, представляет тот «большой толчок», обеспечивающий постоянный рост производства. Смысл вертикального равновесия раскрывается в следующем. Предприятие, занимающееся обработкой кожи, повышает эффективность производства и снижает издержки — внутренняя экономия. Часть внутренней экономии, через сниженные цены на кожу, предприятие передает обувной фабрике, которая использует ее в качестве сырья. Проявляется внешняя экономия. В свою очередь фабрика также повышает эффективность производства и создает внутреннюю экономию. Таким образом, уже два предприятия имеют сэкономленные средства для дальнейшего развития.

Более существенный вклад в теоретический анализ проблемы «сбалансированного роста» стран «третьего мира» внес американский экономист Рейнар Нурксе. Так же, как и другие теоретики, изучающие тенденции развития развивающихся стран, Р. Нурксе утверждал, что вывоз минеральных ресурсов в современных условиях не может стать тем «локомотивом», который выведет страны Периферии на траекторию экономического развития. Он акцентировал внимание на том, что при таком раскладе сил «вообще не может быть никакого развития» [15], поэтому, по его мнению, необходимо сосредоточить все усилия на стимулировании производств, ориентированных на внутренний рынок.

Свои рассуждения Р. Нурксе начинал с того, что условия воспроизводства в развивающихся странах замыкаются в «порочном кругу нищеты». «Со стороны предложения, — пишет Р. Нурксе, — наблюдается низкая способность к сбережению, вызываемая низким уровнем реального дохода. Низкий реальный доход отражает низкую производительность труда, которая, в свою очередь, определяется недостатком капитала. Недостаток капитала — есть результат малой способности к сбережению, и таким образом круг замкнулся» [15]. Главную причину низкого уровня накопления он видел в узости внутреннего рынка, который сдерживает инвестиционную активность и делает нерентабельным строительство промышленных предприятий экономического оправданного масштаба. В принципе эта идея не нова. Еще А. Смит в своей работе «Исследования о природе и причинах богатства народов» обращал внимание на узость внутреннего рынка как ограничителя экономического развития. Разница в их взглядах лежит в том, что А. Смит для преодоления фактора ограниченной емкости рынка предлагал активно включаться в международное разделение труда. Р. Нурксе же видел выход в «более или менее синхронных капиталовложениях в широкую гамму разнообразных отраслей промышленности» [15].

Рассуждения Нурксе выстраивались следующим образом. При создании импортозамещающих предприятий по выпуску обуви на внутреннем рынке расширится предложение данного товара. Однако адекватного увеличения внутреннего спроса не произойдет, так как работники, занятые на этом предприятии, приобретут лишь некоторую незначительную долю своей продукции. Поскольку ограниченность емкости внутреннего рынка нельзя преодолеть, сконцентрировав усилия лишь на развитии одной отрасли, она не имеет возможности создать спрос для самой себя, то необходимо одновре-

менно начать строительство в различных отраслях. Так синхронно появится спрос на многие товары и достигается равномерное сбалансированное развитие экономики.

Нурксе неоднократно подчеркивал, что он ни в коей мере не оправдывает автаркию. По его мнению, с ростом производительности труда в стране будут улучшаться возможности для расширения внешней торговли. «Сбалансированный рост как средство расширения рынка и создания стимулов для повышения производительности через инвестиции является основой для увеличения торговли» [15].

Главной особенностью в теории является выделение накопления как основного фактора развития периферии. Он считал, что количественное увеличение производительного капитала является решающим условием «материального прогресса», а повышение доли сбережений в национальном доходе — основным средством обеспечения такого прироста. Но в бедном обществе склонность к потреблению гораздо выше склонности к сбережению. Поэтому Нурксе возлагает функцию мобилизации накоплений на государство, которое с помощью налоговой системы и других фискальных мер концентрирует необходимые для инвестирования средства. Что же касается распределения сконцентрированных средств, то эта функция, по задумке ученого, должна была осуществляться частным национальным и иностранным капиталом. «Если и имеется место для государственной инвестиционной деятельности, это, по общему признанию, наиболее важные общественные работы и сфера услуг, включающая дорожную сеть, железную дорогу, телеграфную и телефонные системы, электростанции, ирригацию и — последнее по списку, но не по значению — школы и больницы. Мы отмечали, что если отсутствуют эти основные службы, которые в развитых странах подразумеваются сами с собой, то отдача на инвестиции частного капитала может быть разочаровывающе мала» [15].

На наш взгляд, концепция Нурксе не лишена серьезных недостатков. Во-первых, в концепции отсутствует взаимосвязь между «традиционной» сферой экономики и новыми отраслями промышленности. Развиваясь, новые отрасли создают спрос только друг для друга, не включая в эти отношения традиционный сектор экономики. Уже в этом случае можно сказать, что достижение сбалансированного роста будет осложнено межотраслевыми диспропорциями, которые могут появиться в экономике. Во-вторых, различные отрасли не могут развиваться одновременно. Обязательно, экономический рост в одной отрасли возникнет раньше, чем в другой. В этом случае время появления нового предложения и дополнительного, равного ему спроса может не совпадать. Опять появится возможность появления дисбаланса. И, наконец, как отмечают многие критики этой теории, если бы развивающаяся страна имела в своем распоряжении достаточно ресурсов для одновременного вложения в широкий круг отраслей, она бы не считалась развивающейся.

Не менее интересную трактовку стратегии развития развивающихся стран предлагал Х. Либенштайн. Исходным моментом в рассуждениях Х. Либенштайна является предположение о неравновесии экономики как основном показателе прогрессивного движения вперед. Поэтому экономику развитых стран он рассматривает как неравновесную систему, а развивающиеся страны как «квазиустойчивые равновесные системы».

Под квазиустойчивым состоянием экономики Х. Либенштайн понимал такое состояние системы, при которой в развивающейся экономике наблюдается наличие взаимосвязанных факторов, имеющих определенную степень устойчивости и способных удерживать экономику в состоянии стагнации. Однако устойчивость факторов имеет место лишь при малых изменениях в системе. В случае если изменения превышают некий минимальный критический уровень, устойчивость факторов разрушается, а в экономике появляется возможность обеспечения роста производства.

Таким образом, Либенштайн дополнил схему трех видов равновесия Розенштейн-Родана понятием минимального критического усилия, способного обеспечить устойчивый рост. Под минимальным критическим усилием экономист понимал стимул, размер которого должен превышать определенный критический минимум, для того чтобы аннулировать влияние устойчивых факторов и повысить уровень сбережения для производства.

Задачу обеспечения роста производства Либенштайн возлагал на, так называемых, «агентов роста» (предприниматели, инвесторы, специалисты высокой квалификации, лица, обучающиеся новым профессиям и т.д.), которые под воздействием стимулов смогут осуществить свой вклад в развитие без какого-либо давления сверху.

На наш взгляд, Либенштайн верно оценивал нынешнюю ситуацию во многих развивающихся странах. На самом деле, для них характерны и депрессивное равновесие, и наличие факторов, тормозящих процесс развития. Верным также является утверждение о том, что основными силами способ-

ными влиять на темпы экономического роста станут «агенты роста». В тоже время в теории есть ряд недостатков. В частности, сформулированная концепция применима лишь к части экономического процесса, имеющего место в развивающихся государствах. Даже если будет найден минимальный критический уровень и появится возможность подавления сдерживающих факторов, то неясно за счет каких ресурсов экономика будет развиваться дальше. Таким образом, он не предусмотрел дальнейший механизм изыскания необходимых ресурсов и описал лишь один шаг в становлении развивающейся экономики. К тому же для постоянного движения вперед по траектории экономического развития недостаточно одного критического усилия. Экономике необходимо нечто большее, в частности, структурные изменения.

Проблемы, возникавшие в развивающихся странах в ходе реализации моделей развития, основанных на теориях «сбалансированного роста», привели к тому, что ученые стали работать в ином направлении. Одним из таких экономистов стал Альберт Хиршман, американский профессор, разработавший теорию «несбалансированного роста». Теория стала альтернативной предыдущей, хотя тема исследования была общей: проблема расширения импортозамещающего производства.

Аналогично Р. Нурксе, А. Хиршман предполагал, что узкие границы внутреннего рынка сдерживают капиталовложения. Сырьевые экспортные отрасли не могут создать эффекта производственных связей, поэтому возникает необходимость создания импортозамещающих производств. Но это единственное в чем сходятся взгляды А. Хиршмана и Р. Нурксе. В остальном их мнения резко противоположны.

Для того чтобы уяснить доводы Хиршмана в пользу несбалансированного роста, рассмотрим его возражения против основных положений концепции сбалансированности. Во-первых, он считал, что теория сбалансированности не может считаться концепцией развития, так как ее осуществление не приведет к прогрессу в экономике. Сосуществование традиционной сферы экономики, отсталой и неразвитой, и современной, находящейся в постоянном развитии, не внесет положительных структурных изменений в экономическую систему развивающихся стран. Во-вторых, и мы это уже отмечали, он считал, что реализация «сбалансированного роста» требует колоссальных затрат денежных ресурсов, которых у развивающихся стран нет, и был против одновременного вложения средств в слишком широкий круг отраслей.

Критикуя Р. Нурксе и «сбалансированный рост» в целом, тем не менее, он соглашался с П. Розенштейн-Роданом в вопросах необходимости вертикального равновесия. С той лишь разницей, что П. Розенштейн-Родан предлагал распространить вертикальное равновесие на всю экономику, а А. Хиршман только на ключевые отрасли, способные через эффект внешних связей дать импульс развитию всей экономики. А. Хиршман предлагал двигаться постепенно, ратуя за импортозамещение в выборочном порядке. Механизмом, способным привести в действие этот процесс, он считал мультипликативный эффект от вложения инвестиций.

Его рассуждения строились на том, что создание новых производств приводит к неравновесию, которое выражается дефицитом продукции связанных с ними производств. «Если мы хотим, — пишет А. Хиршман, — чтобы экономика двигалась вперед, политика развития должна поддерживать состояние напряженности, диспропорций и неравновесия. Этот кошмар теории равновесия, эта бесконечно раскручиваемая паутина — есть тот тип механизма, который следует рассматривать как неопределимую помощь в процессе развития» [16]. Несбалансированность как цепь непрерывно возникающих недостатков и стимулов к их устранению — есть, по мнению А. Хиршмана, реальный динамичный процесс экономического развития. При этом особое значение приобретает оптимальный выбор объектов капиталовложений, которые в большей мере поощряют последующую инвестиционную деятельность и в максимальной степени используют связи между отраслями и производствами. Только в этом случае, как считал А. Хиршман, достижимо то, что является целью сбалансированного роста, но более эффективно. Если на начальном этапе инвестирование происходит без предварительного создания благоприятной атмосферы, то на последующих этапах возникают предпосылки для полной утилизации эффекта внешней экономии, создаваемой предыдущими капиталовложениями. Основную роль в организации этого процесса он возлагал на саморегулирующийся рынок. А. Хиршман считал, что рыночный механизм достаточно совершенен, для того чтобы в ответ на возникающий недостаток ресурсов адекватно реагировать и направлять инвестиции в создание необходимых производств.

Однако в развивающихся странах рынок, в силу своей неразвитости, не способен реагировать на дефицит в желательном для экономики направлении. Наоборот, любой дефицит, добавленный к уже существующим диспропорциям, может привести не к поощрению инвестирования в новые производ-

ства, а к сокращению производственного инвестирования и переводу капиталов в непродуцирующую сферу, обладающей большей ликвидностью. Поэтому, по нашему мнению, в условиях несовершенного рынка жизненно важно сохранить участие государства в отборе приоритетных отраслей.

В некотором смысле иной подход к трактовке сбалансированного роста имеется у А. Льюиса. Проблему сбалансированности А. Льюис рассматривал в рамках более широкой концепции развития: теории дуальной экономики, в которой он пытался объяснить взаимодействие традиционного и современного сектора экономики развивающейся страны. Ключевой идеей концепции стала идея об увеличении объемов ВВП на душу населения как основного показателя уровня развития экономики.

В основе роста ВВП на душу населения лежит влияние трех групп факторов. Первая группа — стремление к «экономизации» за счет уменьшения издержек производства или увеличения выпуска продукции при имеющихся издержках. Вторая группа — рост квалификации и профессионального опыта работников и его использования в ходе материального производства. Третья группа связана с процессом сбережения и инвестирования. Исследуя последнюю группу факторов, Льюис переходит к рассмотрению сбалансированного роста.

Отправной точкой в обосновании сбалансированности является его утверждение о том, что экономика развивающихся стран не может развиваться избирательно, опираясь только на одну отрасль или сектор экономики. Он считал, что выборочность развития отраслей приведет к несоответствию между доходной и расходной частью бюджета, между инвестированием и сбережениями, между экспортом и импортом. В случае если какая-либо отрасль в своем развитии вырвется вперед, то кризис в оставшихся отраслях экономики сведет на нет все ее успехи. В этом отношении позиция А. Льюиса схожа с рассуждениями Р. Нурксе. Их взгляды расходятся в отношении взаимодействия доиндустриальной и индустриальной структур экономики.

Как уже отмечалось, возможность развития страны Р. Нурксе видел в комплексном формировании целой гаммы отраслей, которые образуют рынок только для «саих себя», изолированно от традиционных сфер экономики. А. Льюис же подходил иначе. Главным условием экономического роста он считал соразмерное становление всех основных секторов хозяйства. К основным секторам экономики он относил сельское хозяйство, промышленность, сферу услуг. При этом он допускал некоторый дисбаланс между отраслями в результате опережающего развития одной из них и последовательного увеличения предложения произведенной ею продукции. В этом случае он предлагал выходить с излишками на мировой рынок.

Следующий момент в теории А. Льюиса — признание того, что сбалансированность роста в развивающейся экономике имеет тенденцию к неустойчивости. Неустойчивость может возникнуть из-за колебания ставки банковского процента, нарушения равновесия между спросом и предложением благодаря инновациям, несоответствием между инвестициями, ростом дохода и его распределением и т.д. Вот, что он пишет по этому поводу: «Было бы слишком оптимистичным надеяться на то, что все секторы экономики будут функционировать в совершенной сбалансированности друг с другом, экономическое развитие обязательно приведет к появлению некоторых излишков и некоторых нехваток, и именно в этих точках, где неравновесие между спросом и предложением является наиболее очевидным и жизненно важным, необходимо собрать как можно большее количество информации и попытаться обеспечить наилучшее использование ограничение ресурсов» [17].

В этом заключается существенное отличие взглядов А. Льюиса от Р. Нурксе. Если Р. Нурксе считал, что ролью государства является только лишь мобилизация средств, а все остальное, включая задачу обеспечения сбалансированности развития различных отраслей, ложится на плечи частных предпринимателей. То, по А. Льюису, в функции государства входит не только мобилизация средств для инвестирования, не только создание общественных служб и формирование экономических институтов, но и регулирование использования ресурсов, влияние на распределение доходов, контроль над ценой, обеспечение занятости, влияние на уровень инвестиций, то есть важной задачей государства является поддержание сбалансированного развития.

В целом концепция А. Льюиса не лишена здравого смысла. Однако и в ней есть недостаток, на который хотелось обратить внимание. Дело в том, что он не учитывает закономерности циклического развития любой экономики и рассматривает лишь один из возможных состояний — равновесное. Это стало серьезным препятствием для осуществления модели развития, основывающейся на теории А. Льюиса.

Другим направлением, сыгравшим наибольшую роль в теоретическом обосновании стратегии импортозамещения, является теория периферийной экономики, ярким представителем которой стал Р. Пребиш.

Осмысливая проблему отношений «центр — периферия» Р. Пребиш пришел к мысли о неприемлемости использования классических теории международной торговли в условиях развивающихся стран. «Я пришел к выводу, что в теориях, разработанных в промышленно развитых странах, имплицитно заложена ничем не оправданная претензия на универсальность. Эти теории отражают, и то не всегда адекватно, тенденции развития промышленно развитых стран, но они не дают ответа на вопрос, что происходит в наших странах... Неоклассические теории не включают анализа процессов, происходящих на периферии, хотя адепты из развивающихся стран относятся к этим теориям с безусловным почтением...Итак, нам необходимы собственные теории. Речь не идет о том, чтобы игнорировать теории, разработанные в центрах, а о признании специфичности периферийного капитализма. Иначе говоря, необходимо создать такую теорию, которая охватывала бы всю совокупность отношений центр — периферия» [3]. В результате он создал свою концепцию развития — теорию «периферийной экономики», в которой были заложены основные принципы роста развивающейся экономики.

Первоначальным этапом формирования данной теории стало выявление тенденции понижения цен на сырье, относительно цен на готовую продукцию. Определив это, Р. Пребиш выяснил, что последствием данного процесса стало неравномерное распределение доходов, получаемых в результате технического прогресса. Технические инновации и последующий рост производительности труда создают предпосылки для снижения себестоимости продукции, что не всегда сопровождается снижением цен. «Доходы центра, — пишет Пребиш, — растут более высокими темпами, чем на периферии благодаря тому, что увеличение производительности труда в промышленном производстве не оказывает влияния на цены. Происходит это потому, что монополии стоят на страже уровня своих прибылей, синдикаты стремятся, во что бы то ни стало, сдерживать рост заработной платы, таким образом, в международной торговле рождается тенденция относительного падения цен на первичный продукт. Затем давление синдикатов распространяется на периферию» [8]. Посредством анализа Р. Пребиш пришел к тому, что единственным выходом из создавшейся ситуации должна стать экономическая политика, направленная на импортозамещающую индустриализацию и предусматривающая протекционистские мероприятия в свою пользу.

ЭКЛА и Р. Пребиш рассматривали импортозамещение как средство устранения несовершенств структурного характера и прямо идентифицировали его с экономическим развитием. Импортозамещение должно было занять значительное место среди других мер, нацеленных на ускорение экономического развития, а затем превратиться в главный двигатель динамичного развития страны. В практическом плане для достижения поставленных целей Р. Пребиш предлагал усилить и модернизировать управленческий и государственный аппарат, осуществлять курс на технический прогресс с привлечением на первых порах зарубежных капиталовложений. Стимулирование иностранных капиталовложений должно было иметь временный характер, присущий лишь начальным этапам индустриализации. По достижении стадии независимого развития иностранные инвестиции должны были сведены к минимуму. Далее предусматривалось расширить внутренний рынок, перенести основной ориентир развития извне вовнутрь.

По мнению Пребиша, процесс расширения внутреннего рынка должен был сопровождаться активными протекционистскими мерами. Хотя он понимал, что в условиях протекционизма производство товаров будет осуществляться с повышенными издержками производства, в то время как на мировом рынке можно получить такое же количество товаров, затратив намного меньше средств. Однако не менее верным он считал то, что расширение традиционного экспорта может привести к тенденции снижения мировых цен, отрицательный эффект от которой намного превысит разницу в издержках.

В основу доказательств этих утверждений Р. Пребиш снова заложил соотношение эластичностей. С одной стороны, эластичности спроса по доходу на экспортные товары из периферии. С другой, эластичности издержек импортозамещающих производств. При этом Пребиш предлагал сопоставлять не сравнительные издержки производства местных и импортных промышленных изделий, а отдачу на капиталовложения в импортозамещающие и экспортоориентированные производства развивающихся стран. «Суть дела не в сравнении издержек производства промышленных изделий с ценами на импортные товары, — пишет Р. Пребиш, — а в сравнении прироста, полученного при развитии промышленности, с тем увеличением, которое может быть получено в экспортных отраслях, при условии, что там используются те же ресурсы. При неуклонно снижающихся экспортных ценах отдача на капитал в импортозамещающем производстве окажется большим, чем в экспортоориенти-

рованном, даже если издержки производства импортозамещающей продукции выше аналогичной импортной» [8]. В качестве объяснения он приводил пример, подобный следующему. Представим, что появляются некие дополнительные факторы производства, позволяющие или увеличить объемы экспорта, или создать предприятие, выпускающее импортозамещающую продукцию. Издержки производства импортозамещающей продукции на 40 % превышают стоимость аналогичных импортных товаров. В случае, когда эластичность спроса такова, что каждый процент повышения объемов экспорта снизит цену товара на 0,4 %, стоимость экспорта также понизится, но уже на 40 %. В такой ситуации не существует разницы, куда направлять возникающие дополнительные факторы производства: на развитие экспорта или на импортозамещение.

Однако на самом деле тенденция к снижению цен на традиционные экспортные товары гораздо сильнее. Нередко при увеличении объемов экспорта на 1 % цена снижается на такую же или большую величину и таким образом полностью теряется доход от увеличения объемов экспорта.

Рассуждая подобным образом, Пребиш пришел к следующим выводам:

- замена импорта предпочтительнее в тех случаях, когда эластичность издержек производства ниже эластичности экспортных цен;
- протекционизм выгоден тогда, когда уровень таможенной защиты соответствует разнице в издержках производства и не вызывает сокращения экспорта.

Признав импортозамещающий протекционизм в качестве одного из важнейших средств экономической политики развивающихся стран, Р. Пребиш не возводил его в ранг абсолюта. В частности, отмечая некоторые успехи индустриализации, основанной на замене импорта, он указывает на то, что из-за высоких протекционистских барьеров, поощрявших создание мелких и неэффективных производств, тормозились техническое перевооружение народного хозяйства и рост производительности труда. Он был абсолютно уверен в том, что протекционизм и импортозамещение должны иметь свои временные сроки, в рамках которых должно осуществляться становление обрабатывающей промышленности. «...политика импортозамещения не может продолжаться бесконечно. Она только этап в развитии, на котором наращивается промышленный потенциал, необходимый для производства относительно простых товаров» [3]. Кроме того, Р. Пребиш отрицал распространенное во многих развивающихся странах мнение о том, что производство на внутренний рынок должно обгонять экспорт, и экспортная квота должна снижаться. Наоборот, по мнению, Р. Пребиша и теоретиков ЭКЛА, в рамках их модели развития не должно быть никакого разрыва между мероприятиями по импортозамещению и расширением экспорта и его ассортимента. Р. Пребиш неоднократно подчеркивал, что индустриализация и стимулирование экспорта представляют собой две стороны одной и той же проблемы. «Необходимо стимулировать экспорт, — писал он, — и одновременно развивать внутренний рынок посредством мероприятий по импортозамещению» [8].

Иной точки зрения придерживался яркий представитель теоретиков «коллективной опоры на собственные силы» африканский экономист С. Амин. В качестве контрмер против неэквивалентного обмена между развитыми и развивающимися странами он предлагал налогообложение экспорта (что, несомненно, вызвало бы его сокращение), а также диверсификацию внутреннего производства (что позволит сократить зависимость от внешнего мира и повысить самообеспеченность развивающихся стран). «Третий мир больше не должен пытаться включаться более или менее гармонично в международное разделение труда, где господствуют капиталистические державы, — пишет С. Амин. — Напротив, он должен отдалиться от этой системы насколько возможно, с тем, чтобы усилить свои внутренние связи и в зависимости от условия каждой страны определить характер развития, приоритеты которого не были навязаны их экономическими отношениями с Западом» [18].

Главной причиной неэквивалентного обмена между развитыми и развивающимися странами С. Амин называл деятельность ТНК, так как именно они «сделали возможным расхождение между заработной платой в центре и на периферии» [19]. В результате воздействия международных монополий в развивающихся странах возникает «периферийный способ производства», главная черта которого «состоит в одновременном существовании в рамках капиталистической общественной системы современной технологии (возросшей производительности труда) и низкого уровня заработной платы». Он также отмечает изменения, произошедшие в структуре мировой торговли. Если раньше разделение стран происходило по индустриальному критерию: промышленность в развитых странах, сельское хозяйство в развивающихся; то в настоящее время по постиндустриальному критерию: наукоемкие и технологически сложные производства — в центре и стандартная продукция — на периферии.

Способ преодоления последствий влияния ТНК, будучи сторонником идеологии глобализма, С. Амин ищет в противопоставлении опоры на внешнюю помощь и проникновения иностранного капитала на рынок развивающихся стран. Такое противопоставление он находит в концепции «коллективной опоры на собственные силы», то есть интеграции развивающихся стран, и осуществления в рамках интеграции импортозамещающей индустриализации, опирающейся на сельское хозяйство. В качестве дополнительных мер предлагалась национализация предприятий, находящихся в иностранной собственности и относящихся, как правило, к экспортным отраслям.

Несмотря на концептуальные различия в перечисленных теориях импортозамещения, все они в той или иной мере были использованы развивающимися странами в качестве основы при разработке экономической политики.

Список литературы

- 1 Эльянов А. Развивающиеся страны накануне третьего тысячелетия: тенденции и проблемы / А. Эльянов // *Мировая экономика и международные отношения*. — 2000. — № 8. — С. 9–16.
- 2 Эльянов А. Глобализация и расслоение развивающихся стран / А. Эльянов // *Мировая экономика и международные отношения*. — 2000. — № 6. — С. 3–13.
- 3 Пребиш Р. Периферийный капитализм. Есть ли ему альтернатива / Р. Пребиш. — М.: Мысль, 1990. — 207 с.
- 4 Третий мир и судьбы человечества / Отв. ред.: М.Я. Волков, В.Г. Хорос. — М.: Мысль, 1990. — 202 с.
- 5 Авсенов М.М. Теории экономического роста развивающихся стран / М.М. Авсенов. — М.: Мысль, 1974. — 207 с.
- 6 Lewis W.A. The Slowing Down of the Engine of Growth / W.A. Lewis // *American Economic Review*. — 1980. — Vol. 70. — № 4. — 559 p.
- 7 Коллонтай В.М. Кризис буржуазных теорий развития освободившихся стран / В.М. Коллонтай. — М.: Мысль, 1982. — 174 с.
- 8 Prebish R. The Economic Development in Latin America and its Principal Problems / R. Prebish // *Economic Bulletin for Latin America*. — 1962. — Vol. 7. — № 1. — P. 10.
- 9 Кругман П. Мировая экономика / П. Кругман. — М., 1997. — 482 с.
- 10 Эльянов А. Индустриализация развивающихся стран в интерьере мирохозяйственных связей и Россия / А. Эльянов // *Мировая экономика и международные отношения*. — 1999. — № 1. — С. 12–24.
- 11 Дронов Р. Стратегия импортозамещения / Р. Дронов // *Экономист*. — 2000. — № 10. — С. 70–74.
- 12 Линдерт П.Х. Экономика мирохозяйственных связей / П.Х. Линдерт. — М.: Прогресс, 1992. — 520 с.
- 13 Киреев А. Международная экономика: [В 2-х ч.]. — Ч. 1 Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства: учеб. пос. для вузов / А. Киреев. — М.: Международная экономика, 1998. — 416 с.
- 14 Шиловцев С.И. Структурные сдвиги в воспроизводстве общественного продукта / С.И. Шиловцев. — М.: Наука, 1990. — 175 с.
- 15 Nurkse R. Problems of Capital Formation in Underdevelopment Countries / R. Nurkse. — Oxford, 1955. — 326 p.
- 16 Hirshman A. The Strategy of Economic Development / A. Hirshman. — New Haven, 1960. — 421 p.
- 17 Lewis W.A. The Theory of Economic Growth / W.A. Lewis. — London, 1956. — 384 p.
- 18 Виноградова Л. Концепция «опоры на собственные силы» — содержание и варианты / Л. Виноградова // *Мировая экономика и международные отношения*. — 1987. — № 6. — С. 118–124.
- 19 Нуреев Р. Теории развития: дискуссия о внешних факторах становления рыночной экономики (неоклассические модели и их леворадикальная критика) / Р. Нуреев // *Вопросы экономики*. — 2000. — № 7. — С. 141–156.

А.Т. Абдикаримова, М.К. Жетписбаева, Г.И. Гимранова, А.А. Мусатаева

Перифериялық экономика және импорт алмастыру: Қазақстан үшін мүмкіндіктер

Мақала Қазақстан экономикасын дамытудың ықтимал нұсқаларының бірі ретінде импорт алмастыру ұғымын анықтауға арналған. Қазақстанда импорт алмастыруды іске асыру қажеттілігі үшінші бағыттағы дамыған өндірістердің болуымен, ірі агроөнеркәсіптік кешен мен сипатталатын Қазақстанның экономикалық мәртебесімен негізделеді. Демек, елдің өзіндік, барабар экономикалық болмысына, импортты алмастыру моделіне қатысты теориялық әзірлемелерде қажеттілік туындайды. Осыған байланысты мақалада шеткергі экономика теориясын, импортты алмастыру теориясын теориялық-әдіснамалық негіздеуді жүргізуге әрекет жасалды. Импорт алмастыру саясатын жүзеге асыру кезінде туындайтын барлық теріс әсерлерді қалыптастыруға мүмкіндік беретін Қазақстан экономикасында импорт алмастырудың өзіндік моделін әзірлеуге мүмкіндік беретін импорталмастырудың түрлі теориялық концепциялары қарастырылды. Импорт алмастыру

Халықаралық еңбек бөлінісінің теріс салдарларын әлсіз дамыған елдердің енсеру тәсілі ретінде Р. Пребиш, С. Амин, С. Фуртадо, А. Эммануэль еңбектерінде анықталды. Алайда Қазақстанның және Латын Америкасының, Азияның, Африканың 50–60-жж. дамушы елдерінің дамуының бастапқы жағдайларында елеулі айырмашылықтардың болуына байланысты олардың теорияларының республикадағы қазіргі заманғы экономикалық жағдайға тікелей сынуы мүмкін емес. Сол себепті дамушы елдердің экономикалық өсіміне қолжеткізуге арналған зерттеулер шеңберінде импорт алмастыру проблемаларымен айналысқан П. Розенштейн-Родан, Х. Либенштейн, Р. Нурксе, Т. Зингер, А. Хиршман «үлкен итерме» теорияларын және А. Льюис дуалды экономика теориясын таза түрде пайдалану мүмкін емес. Алайда бұл стратегияның табиғатын түсіну үшін олардың теориялық үлгілерін зерттеу қажет.

Кілт сөздер: импортты алмастыру, экспорттық бағдар, дамушы елдер, перифериялық экономика, постиндустриалды елдер, халықаралық еңбек бөлінісі, «үлкен түрткі» теориясы, «перифериялық экономика» теориясы, экономиканың квазилілігі, экономикалық саясат.

A.T. Abdikarimova, M.K. Zhetpisbayeva, G.I. Gimranova, A.A. Mussatayeva

Peripheral economy and the import substitution: opportunities for Kazakhstan

The article is devoted to the definition of import substitution as one of the possible options for the development of the economy of Kazakhstan. The need to implement import substitution in Kazakhstan is caused by the economic status of Kazakhstan, characterized by the presence of developed industries of the third mode, a large agro-industrial complex. Hence, there is a need for theoretical developments relating to the formation of its own, adequate economic realities of the country, the model of import substitution. In this regard, the article attempts to conduct a theoretical and methodological substantiation of the theory of peripheral economy, the theory of import substitution. Various theoretical concepts of import substitution are considered, the study of which will allow to develop its own model of import substitution in the economy of Kazakhstan, which allows to smooth all the negative effects arising from the implementation of import substitution policy. Import substitution as a way of overcoming the negative consequences of the international division of labor by underdeveloped countries is defined in the works of R. Prebisch, S. Amin, S. Furtado, A. Emmanuel. However, the refraction of their theories directly on the current economic situation in the country is impossible due to the significant differences in the starting conditions of development of Kazakhstan and developing countries of Latin America, Asia, Africa of 50–60 years. For the same reasons, it is impossible to use in pure form the theories of «big push» of P. Rosenstein-Rodan, H. Liebenstein, R. Nurx, T. Singer, A. Hirschman and the theory of dual economy of A. Lewis, also engaged in the problems of import substitution in the framework of studies on the achievement of economic growth in developing countries. However, to understand the nature of this strategy, it is necessary to study their theoretical calculations.

Keywords: import substitution, export orientation, developing countries, peripheral economy, post-industrial countries, international division of labor, the theory of «big push», the theory of «peripheral economy», quasi-stability of the economy, economic policy.

References

- 1 Elianov, A. (2000). Razvivaiushchiesia strany nakanune treteho tysiacheletia: tendentsii i problemy [Developing countries on the eve of the third Millennium: trends and challenges]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia – World economy and international relations*, No. 8, 9–16 [in Russian].
- 2 Elianov, A. (2000). Hlobalizatsiia i rassloenie razvivaiushchikhsia stran [Globalization and the fragmentation of developing countries]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia – World economy and international relations*, 6, 3–13 [in Russian].
- 3 Prebish, R. (1990). *Periferiinyi kapitalizm. Est li emu alternativa [Peripheral capitalism. If he had an alternative]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- 4 Volkov, M.Ia. & Khoros, V.G. (1990). *Tretii mir i sudby chelovechestva [The third world and the fate of mankind]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- 5 Avsenev, M.M. (1974). *Teorii ekonomicheskoho rosta razvivaiushchikhsia stran [Theories of economic growth in developing countries]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- 6 Lewis, W.A. (1980). The Slowing Down of the Engine of Growth. *American Economic Review*, Vol. 70, No. 4, 559.
- 7 Kollontai, V.M. (1982). *Krizis burzhuaznykh teorii razvitiia osvobodivshikhsia stran [Crisis of bourgeois theories of development of the liberated countries]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- 8 Prebish, R. (1962). The Economic Development in Latin America and its Principal Problems. *Economic Bulletin for Latin America*, Vol. 7, 1, 10.
- 9 Krugman, P. (1997). *Mirovaia ekonomika [World economy]*. Moscow [in Russian].
- 10 Elianov, A. (1999). Industrializatsiia razvivaiushchikhsia stran v interere mirokhoziaistvennykh sviazei i Rossiia [Industrialization of developing countries in the interior of world economic relations and Russia]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia – World economy and international relations*, 1, 12–24 [in Russian].

- 11 Dronov, R. (2000). Stratehiia importozameshcheniia [The strategy of import substitution]. *Ekonomist – Economist*, 10, 70–74 [in Russian].
- 12 Lindert, P.Kh. (1992). *Ekonomika mirokhoziaistvennykh sviazei [Economics of world economic relations]*. Moscow: Prohress [in Russian].
- 13 Kireev, A. (1998). *Mezhdunarodnaia ekonomika [International economics]*. *Mezhdunarodnaia mikroekonomika: dvizhenie tovarov i faktorov proizvodstva (Vol. 1-2; Vol. 1)*. Moscow: Mezhdunarodnaia ekonomika [in Russian].
- 14 Shilovtsev, S.I. (1990). *Strukturnye sdvihi v vosproizvodstve obshchestvennogo produkta [Structural changes in the reproduction of the social product]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 15 Nurkse, R. (1955). *Problems of Capital Formation in Underdevelopment Countries*. Oxford.
- 16 Hirshman, A. (1960). *The Strategy of Economic Development*. New Haven.
- 17 Lewis, W.A. (1956). *The Theory of Economic Growth*. London.
- 18 Vinogradova, L. (1987). Kontseptsiiia «opory na sobstvennye sily» — sodержanie i varianty [The concept of «self-reliance» – content and options]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia – World economy and international relations*, 6, 118–124 [in Russian].
- 19 Nureev, R. (2000). Teorii razvitiia: diskussiia o vneshnikh faktorakh stanovleniia rynochnoi ekonomiki (neoklassicheskie modeli i ikh levoradikalnaia kritika) [Development theories: discussion of external factors of market economy formation (neoclassical models and their left-wing radical criticism)]. *Voprosy ekonomiki – Economic issues*, 7, 141–156 [in Russian].

Г.А. Шакирова¹, Д.А. Ситенко¹, Л. Васа²¹Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова; Казахстан;²Университет Святого Иштвана, Венгрия
(E-mail: gulia72.kargu@mail.ru)

Аудит эффективности использования бюджетных средств в процессе проведения государственного аудита

В статье рассмотрен аудит эффективности использования бюджетных средств в процессе проведения государственного аудита на примере десяти принятых Государственных программ в Республике Казахстан. Аудит эффективности оказывает значительное влияние на качество исполнения и принятия органами государственной исполнительной власти решений в области управления государственными финансами, а также содействует повышению ответственности, прозрачности и подотчетности деятельности государственных органов. В статье представлен обзор развития аудита эффективности в разных странах. Авторами рассмотрены формулировки аудита эффективности в мировой практике и развития аудита эффективности как независимой экспертизы эффективности и результативности деятельности государственных органов. Проблема аудита эффективности государственных предприятий является принципиально новой для казахстанской науки и практики государственного управления и в настоящее время находится на стадии научной разработки. Авторами было обращено внимание на раскрытие основных критериев и показателей эффективности при проведении аудита эффективности. Для определения эффективности исполнения бюджетных программ используются критерии оценки текущих программ, обеспечивающих текущую деятельность государственных органов и учреждений, а также количественные и качественные показатели, характеризующие улучшение деятельности объектов аудита. В статье авторами был представлен подробный анализ аудита эффективности реализации государственных программ. Авторами дана оценка действующих государственных программ в отношении выделенных бюджетных средств и установленных финансовых нарушений и показано, что аудит эффективности занял соответствующее место в системе государственного и местного финансового контроля в Республике Казахстан.

Ключевые слова: аудит эффективности, государственный аудит, экономичность, государственная программа, бюджетные средства, республиканский бюджет, финансирование, финансовое нарушение, эффективность.

Аудит эффективности в мировой практике

Аудит эффективности получил и начал свое распространение с экономически развитых стран. Возникновение аудита эффективности связывают с 50-ми гг. XX века. Во многих зарубежных странах данный период времени характеризуется большими институциональными изменениями в экономической, политической, социальной и других сферах деятельности, которые непосредственно создали условия для становления и развития аудита эффективности, как новой формы государственного финансового контроля. Именно в этот период органы государственного финансового контроля отдельных стран, таких как Великобритания, Канада, США и др. приступили к внедрению проверки государственных расходов с социальной позиции, а точнее значимости для общества тех результатов, которые оно получает от израсходованных бюджетных средств [1].

Понятие аудита эффективности впервые было заявлено в 1977 г. Международной организацией высших органов государственного аудита (INTOSAI). В соответствии со статьей 4 Лимской декларации руководящих принципов контроля, принятой на IX Конгрессе INTOSAI, аудит эффективности характеризуется как вид контроля, который организует проверку эффективности и экономности расходования государственных средств, выделенных из бюджета. Такой контроль рассматривает не только соответствующие специфические аспекты управления, но и в целом всю управленческую деятельность [2].

Изучая мировой опыт, мы пришли к выводу, что аудит эффективности оказывает значительное влияние на качество исполнения и принятия органами государственной исполнительной власти решений в области управления государственными финансами, а также содействует повышению ответственности, прозрачности и подотчетности деятельности государственных органов.

Процессы мировой глобализации способствовали стандартизации в сфере государственного аудита, и с расширением представительства стран мира в международной организации высших органов

государственного аудита — International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI) появилась возможность широкого обмена опытом.

В англоязычной литературе зарубежных стран по мере развития аудита эффективности в разных странах применялись различные термины в отношении названия данного типа аудита и данные формулировки представлены в таблице 1.

Т а б л и ц а 1

Формулировка аудита эффективности в мировой практике

№ п/п	Страна	Английское название	Русское обозначение
1	Канада, Великобритания	«Value for money audit», или «VFM audit»	Аудит выгоды от использования денег
2	Австралия	«Efficiency audit»	Аудит эффективности
3	США	«Operational audit»	Операционный аудит
4	Швеция, Норвегия, Дания	«Performance audit»	Аудит исполнения или управления

Примечание. Составлено автором [6].

Канада является одним из пионеров внедрения и проведения аудита эффективности. Широкое распространение в Канаде аудит эффективности получил после того, как Правительство Канады перешло на такие принципы управления, которые ориентированы на достижение конечного результата. В этом случае все министерства и ведомства, согласно требованиям Управления Генерального аудитора и Комитета публичных счетов нижней палаты канадского парламента, были обязаны при формировании бюджета определять основные значимые для общества результаты от использования бюджетных средств, а также от реализации социально-экономических программ и услуг. Параллельно аудит эффективности должен осуществлять контроль над исполнением законов и соответствующих нормативных правовых актов, состоянием учета и отчетности, обеспечивать сохранность государственного имущества и целевого использования бюджетных средств [3].

В Канаде аудит эффективности представляет собой систематическую, целенаправленную, организованную и объективную проверку деятельности государственных органов. Аудит эффективности также включает в себя аудит экономичности, эффективности, результативности и рентабельности, а также оценку воздействия деятельности органов государственной власти на окружающую среду, соответствующих методов оценки эффективности, охраны государственных активов и бюджетных средств и согласованные действия с органами власти.

На современном этапе парламенты зарубежных стран заинтересованы в деятельности органов государственного финансового контроля именно в отношении качества проверки эффективности расходования бюджетных средств и использования государственных активов. Органы государственного аудита и финансового контроля ищут пути тесного сотрудничества с правительственными органами своих стран, для того чтобы получить дополнительную поддержку своей деятельности и таким образом стимулировать развитие аудита эффективности. Опыт Канады в отношении организации аудита эффективности для Республики Казахстан, которая применяет аудит эффективности при осуществлении государственного аудита и финансового контроля, является неоценимым вкладом.

«Лимская декларации руководящих принципов контроля», которая была принята на IX Конгрессе Международной организации высших контрольных органов (ИНТОСАИ) в 1977 г., отразила появление аудита эффективности как нового вида бюджетного контроля.

В соответствии с положениями стандартов ИНТОСАИ, аудит эффективности заключается в проверке соответствия принципам экономичности, эффективности и результативности расходования бюджетных средств. Принцип экономичности направлен на минимизацию соответствующих финансовых, материальных, трудовых ресурсов и достижения поставленных целей по оптимальной стоимости и лучшего качества. Эффективность затрат позволяет определить были ли достигнуты максимальные результаты от использования оптимального количества финансовых ресурсов. Принцип результативности представляет собой процесс определения достижения запланированных и конечных результатов израсходованных средств в деятельности органов государственной власти.

Руководство по внедрению аудита эффективности было разработано и издано ИНТОСАИ в 2004 г. и содержало все основные определения, показатели и термины по аудиту эффективности.

В соответствии с данным руководством в настоящее время во всех странах используется единый термин «аудит эффективности».

На сегодняшний день во всех странах, которые осуществляют проверки в отношении использования бюджетных средств, функционируют органы государственного финансового контроля.

В соответствии с международным стандартом высшего органа финансового контроля (The International Standards of Supreme Audit Institutions 3000) аудит эффективности (Performance auditing) характеризуется как проведение независимой экспертизы деятельности государственных органов в отношении эффективного и результативного использования бюджетных средств в процессе реализации бюджетных, государственных программ, экономичного использования бюджетных средств, для определения конечного результата деятельности государственного органа.

Начало 1990-х гг. связано с многочисленными реформами административного и государственного финансирования финансовых систем США, Великобритании, Австралии и Новой Зеландии. Основная причина этих реформ характеризуется отсутствием финансовой стабильности в условиях замедления темпов экономического роста. В связи с этим возникла необходимость во введении соответствующих методов управления эффективностью государственными активами, которые были направлены на повышение производительности и улучшение результатов деятельности исполнительных органов.

Внешний государственный контроль в разных странах мира проводится через соответствующие центральные контрольно-ревизионные органы и ассоциации высших ревизионных учреждений, например: в Швеции — Национальное агентство аудита, в Германии и во Франции — Счетная Палата, в Великобритании — Госконтроль, в Канаде — офис Генерального Ревизора, в США — Управление общей бухгалтерской отчетности [4].

Аудит эффективности в зарубежных странах организуется в соответствии с международными стандартами высших органов финансового контроля: ISSAI 300 «Основопологающие принципы аудита эффективности», ISSAI 3000 «Руководство по проведению аудита эффективности», ISSAI 3100 «Руководство по проведению аудита эффективности». Тем не менее необходимо обратить внимание на то, что каждая страна имеет свои особенности в организации и реализации порядка законодательного и нормативного регулирования использования бюджетных средств, которые находятся в зависимости от законодательства каждого государства, определены исторической практикой организации контроля, сформировавшимися традициями или обычаями.

Современный мировой опыт уже доказал, что использование в государственных органах аудита эффективности как отдельного самостоятельного вида контроля позволяет улучшить процесс организации и управления государственными активами и бюджетными средствами за счет предоставления достоверной, объективной и полной информации об эффективной деятельности организаций, являющихся пользователями бюджетных средств.

Таким образом, накопленный международный опыт подчеркивает, что широкое применение методики проведения аудита эффективности позволит повысить качество казахстанского менеджмента. Однако необходимо учитывать что, для того, чтобы аудит эффективности занял соответствующее место в системе государственного и местного финансового контроля в Республике Казахстан, нужно создавать условия для модернизации бюджетного процесса и качества системы государственного управления. Соблюдение основных условий развития государственного аудита будет способствовать решению существующих проблем и сближения с передовой международной практикой.

Аудит эффективности использования бюджетных средств в Республике Казахстан

Предприятия государственного сектора Республики Казахстан являются важным и объективно необходимым элементом структуры современного общества, связанным с решением ключевых общенациональных проблем: поддержкой целостности общественного воспроизводительного процесса и сглаживанием циклических колебаний; обеспечением прогрессивных структурных изменений в экономике; становлением и развитием социальной инфраструктуры; охраной окружающей среды; проведением региональной политики; обеспечением научно-технического прогресса [5].

Для реализации намеченных целей и установления факторов, этому препятствующих, предприятиям государственного сектора необходимо проводить аудит эффективности, который направлен на определение эффективности использования бюджетных средств.

Проблема аудита эффективности государственных предприятий является принципиально новой для отечественной науки и практики государственного управления и в настоящее время находится на стадии научной разработки.

Первоочередным при проведении аудита эффективности является определение критериев эффективности и результативности использования государственных финансовых ресурсов. Поскольку аудит эффективности использования бюджетных средств может иметь множество различных целей в связи с разнообразием видов деятельности объектов государственного аудита, то могут быть разработаны соответствующие им множество критериев. В таблице 2 представлены критерии оценки эффективности.

Т а б л и ц а 2

Виды критериев оценки эффективности

№ п/п	Вид критерия	Характеристика критерия
1	Аналитические	Определяется по результатам анализа тех аспектов использования государственных средств, которые зафиксированы в целях проверки
2	Директивные	Выбираются на основе положений законодательных и нормативных документов и стандартов, либо установленных показателей результатов деятельности проверяемых объектов государственного аудита
3	Субъективно определенные	Решение об их выборе и применении для оценки эффективности использования государственных средств принимают субъекты государственного аудита

Примечание. Составлено автором [6].

В тех случаях, когда можно получить обоснованные заключения и выводы об эффективности использования средств выделенных из бюджета, это говорит о том, что критерии являются достаточными.

Показатели аудита эффективность использования бюджетных средств можно разделить по классификационным признакам и представить в таблице 3.

Т а б л и ц а 3

Показатели аудита эффективности

№ п/п	Показатель	Классификационный признак
1	Отраслевые	Оценку качества бюджетной услуги необходимо осуществлять с учетом следующих условий: – профессиональная компетентность сотрудников и кадровое обеспечение персонала; – качество оказания бюджетной услуги, в отношении соблюдения целевых индикаторов и выделенных бюджетных средств
2	Экономические	Направлено на минимизацию затрат без какого-либо ущерба для эффективности
3	Социальные	Отражает уровень конечного социального эффекта
4	Абсолютные	Уровень достижения поставленных целей и плановых показателей
5	Относительные	Соотношение затрат на единицу оказываемой услуги или продукции
6	Качественные	Эффективность выполненных работ при использовании бюджетных средств
7	Динамические	Могут быть все указанные выше критерии

Примечание. Составлено автором [6].

При проведении аудита эффективности использования бюджетных средств государственными органами и другими получателями бюджетных средств необходимо в зависимости от поставленных

целей выбирать критерии оценки эффективности как прямых, так и конечных социальных результатов деятельности.

Поэтому полная система государственного аудита эффективности расходования бюджетных средств в настоящее время в Казахстане включает в себя следующие элементы, как:

- аудит эффективности бюджетных программ;
- оценка эффективности государственных и отраслевых программ;
- аудит эффективности деятельности объектов государственного аудита.

В ежегодных отчетах Счетного комитета по контролю за исполнением Республиканского бюджета ежегодно проводится оценка эффективности использования средств республиканского бюджета по отдельным направлениям.

Государственная программа — это система определенных мероприятий, которые взаимоувязаны основной целью, обозначенным задачам, срокам реализации, целевым индикаторам, источникам и объемам финансирования.

В таблице 4 представлены основные государственные программы, по которым был осуществлен аудит эффективности использования бюджетных средств.

Т а б л и ц а 4

Оценка эффективности реализации государственных программ

№ п/п	Государственная программа	Период реализации, годы	Цель программы	Сумма бюджетных средств, млрд тг	Виды выявленных нарушений
1	2	3	4	5	6
1	Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 годы	2015–2019	Стимулирование конкурентоспособности обрабатывающей промышленности	878,3	Некачественное планирование в бюджетных субвенциях
2	Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства	2017–2021	Содействие продуктивной занятости населения и вовлечение граждан в предпринимательство	285,2	Некачественное планирование в бюджетных субвенциях
3	Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық»	2016–2019	Укрепление здоровья населения	1 969,7	Процедурные нарушения, факты неэффективного планирования и использования бюджетных средств
4	Программа жилищного строительства «Нұрлы жер»	2017–2021	Повышение доступности жилья для населения	1 317,7	Показатель по вводу индивидуального жилья не достигнут на 678 тыс. м ²
5	Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан	2016–2019	Повышение конкурентоспособности образования и науки	1 423,4	Утратило силу от 29 октября 2018 г. № 781
6	Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса–2020»	2015–2019	Обеспечение устойчивого и сбалансированного роста регионального предпринимательства	275,5	-

1	2	3	4	5	6
7	Государственная программа инфраструктурного развития «Нурлы жол»	2015–2019	Формирование единого экономического рынка	2,8 трлн. тг	Неэффективное планирование бюджетных средств и финансовые нарушения
8	Государственная программа «Цифровой Казахстан»	2018–2022	Улучшение качества жизни населения за счет использования цифровых технологий	141,1	-
9	Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан	2017–2021	Обеспечение производства востребованной на рынках конкурентоспособной продукцией АПК	2 374,2	В 2017 г. отсутствие финансирования из внебюджетных источников
10	Программа развития регионов до 2020 года	2015–2019	Создание условий для развития социально-экономического потенциала регионов	1762,6	Утратило силу Постановлением правительства РК от 16.11.2018 г. № 767

Примечание. Составлено автором [7].

Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015–2019 гг. В соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 г. № 874 на 2015–2019 гг. была утверждена Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан. Цель Программы — сделать акцент на стимулирование конкурентоспособности предприятий обрабатывающей промышленности, которое должно быть направлено на повышение производительности труда и увеличение объёмов экспорта обработанных товаров. Одним из важнейших направлений Программы является государственная поддержка обрабатывающего сектора экономики республики.

Общие расходы, предусмотренные в республиканском бюджете на реализацию Программы в 2015–2019 гг., составят 878,3 млрд тг, в том числе: 2015 г. — 134,98 млрд тг; 2016 г. — 177,42 млрд тг; 2017 г. — 359,31 млрд тг; 2018 г. — 178,73 млрд тг; 2019 г. — 27,86 млрд тг.

В 2015 г. из республиканского бюджета предусмотрено 135 млрд тг, освоено 127 млрд тг. В 2016 г. из республиканского бюджета предусмотрено 183,2 млрд тг, освоено 182,4 млрд тг. В 2017 г. из республиканского бюджета по плану выделено 249,5 млрд тг, освоено 249,1 млрд тг.

Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017–2021 гг. В соответствии с паспортом Программы и Планом мероприятий реализация поставленных задач было предусмотрено выделение средств за счет государственного бюджета в сумме 285,2 млрд тг, из них средства республиканского бюджета — 149,4 млрд тг, местного бюджета — 135,8 млрд тг.

Согласно отчету Правительства, наблюдается выделение финансирования сверх установленных объемов на 144,6 млн тг за счет республиканского бюджета и недофинансирования за счет средств местного бюджета в сумме 6 242,4 млн тг в рамках Закона «Об объемах трансфертов общего характера между республиканским и, областными бюджетами, бюджетами города республиканского значения, столицы на 2017 — 2019 г.» (далее — ТОХ).

Вместе с тем выделенные средства в рамках ТОХ освоены не в полном объеме, экономия сложилась в размере 236,6 млн тг.

Из предусмотренных на 2017 г. бюджетных субвенций на реализацию мероприятий Программы министерствами национальной экономики, образования и науки, труда и социальной защиты населения распределены по направлениям 23,8 млрд тг, при этом остаток нераспределенной суммы в целом

по стране составил 16,2 млрд тг как изначально созданная экономия, на 2018 г. — 6,2 млрд тг. В связи с чем, отмечено некачественное планирование при определении потребности в бюджетных субвенциях.

Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016–2019 годы.

В соответствии с паспортом и согласно Плану мероприятий на реализацию Программы предусматривается финансирование в общем объеме 1 969,7 млрд тг.

Запланированные средства Фонда социального медицинского страхования не использованы. Исполнение Программы за отчетный период осуществлялось за счет республиканского и местных бюджетов.

Предусматриваемые и освоённые объёмы бюджетных средств имеют существенные отклонения от сумм, утвержденных Планом мероприятий (в 2016 г. — 25 030,1 млн тг, 2017 г. — 232 022,0 млн тг).

В 2017 г. местными бюджетами уменьшены объёмы финансирования мероприятий Программы на 9 264,2 млн тг на фоне превышения финансирования в 2016 г. на 8 181,9 млн тг.

К не освоению в 2016 г. привели судебные разбирательства по поставке контейнеров жидкостной цитологии в Восточно-Казахстанской области (78,8 млн тг), непредставление актов выполненных работ зарубежными клиниками в связи с незавершением курса лечения (482, 0 млн тг), несостоявшийся конкурс на закуп лабораторного оборудования (361,0 млн тг).

В 2017 г. неосвоение средств софинансирования внешних займов из республиканского бюджета в сумме 3 161,3 млн тг сопровождалось не достижением показателя по обеспечению электронными паспортами здоровья (план — 2 %, факт — 0 %).

Данная ситуация сложилась из-за возникших затруднений по процедурам закупа платформы в рамках проекта Всемирного Банка.

Программа жилищного строительства «Нұрлы жер». Программа «Нұрлы жер» подвергалась корректировке дважды (от 23 октября и 26 декабря 2017 г.) в части изменения объёмов финансирования, показателей результатов и механизмов реализации.

Так, в сторону уменьшения внесены изменения по объёмам ввода кредитного и арендного жилья (на 1 469,5 тыс. м²), ввода жилья за счет субсидируемых кредитов застройщиков (на 31,4 тыс. м²), внебюджетных 94 средств, направляемых на реализацию Программы «Нұрлы жер» (на 186,1 млрд тг), выдачи гарантирования долевого строительства Фондом гарантирования (на 342,7 млрд тг), субсидируемых ипотечных жилищных займов на выкуп жилья (на 240 млрд тг), субсидируемых кредитов застройщиков (5 млрд тг).

Также отмечено снижение показателей результатов по количеству субсидированных ипотечных жилищных займов на выкуп нового жилья (на 16 тыс. ед.) и охвату рынка долевого строительства гарантией Фонда гарантирования.

Более того, внесенные изменения не коррелируются с задачей Программы по повышению доступности ипотечного кредитования и стимулированию строительства жилья частными застройщиками.

В соответствии с паспортом Программы и согласно Плану мероприятий, на ее реализацию предусматриваются средства в сумме 1 355,4 млрд тг, из них республиканского бюджета — 802,8 млрд тг, а также частных инвестиций, в том числе субъектов квазигосударственного сектора — 552,6 млрд тг.

По Отчету Правительства за 2017 г. целевой индикатор по объёму ввода жилья достигнут с перевыполнением на 1 051 тыс. м². По итогам 2017 г. в рамках Программы «Нұрлы жер» за счет всех источников финансирования введено в эксплуатацию жилых домов общей площадью 11,2 млн м², что составило 110,4 % от годового плана.

Таким образом, за 2017 г. целевой индикатор по объёму ввода жилья перевыполнен за счет показателя по вводу многоквартирного жилья. Показатель по вводу индивидуального жилья не достигнут на 678 тыс. м².

Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016–2019 годы. В соответствии с паспортом программы на исполнение мероприятий предусматриваются средства бюджета, а также другие средства, не запрещенные законодательством Республики Казахстан, в сумме 1 423,4 млрд тг (республиканский бюджет — 1 153,0 млрд тг, местный бюджет — 252,4 млрд тг, другие источники — 18,0 млрд тг).

Согласно Плану мероприятий по реализации программы, объем финансирования составил 1 390,1 млрд тг, с отклонением по объемам участия местного бюджета на 33,3 млрд тг по сравнению с утвержденным паспортом программы.

Более того, в Плане мероприятий по реализации программы другие источники финансирования представлены лишь в общей сумме по годам без распределения по соответствующим мероприятиям. Данная программа утратила свою силу в соответствии с Постановлением Правительства РК от 29 октября 2018 года за № 781.

Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса — 2020».

На реализацию Программы в 2015–2019 гг. будут направлены средства бюджета в размере 145,8 млрд тг:

1) средства из республиканского бюджета: 2015 г. — 56,0 млрд тг; 2016 — 54,0 млрд тг; 2017 г. — 17,0 млрд тг; 2018 г. — 10,4 млрд тг; 2019 г. — 8,6 млрд тг; 2) средства из местного бюджета: 2017 г. — 30,0 млрд тг; 2018 г. — 30,0 млрд тг; 2019 г. — 30,0 млрд тг, 3) средства из Национального фонда Республики Казахстан: 2015 г. — 9,8 млрд тг; 2016 г. — 14,6 млрд тг; 2017 г. — 8,5 млрд тг.

Согласно Отчету Правительства, в рамках Программы за 2017 год ее участниками произведено продукции на сумму 3,5 трлн тг, сохранено и создано свыше 17,3 тыс. рабочих мест, выплачено налогов на сумму 217 млрд тг. Объем выплаченных налогов субъектами предпринимательства, получившими субсидии, составил 13 524,7 млн тг.

За период с 2015 по 2017 годы на реализацию Программы из средств государственного бюджета и Национального фонда выделено 164,3 млрд тг или 83 %, из предусмотренных объемов паспортом Программы (197,9 млрд тг).

Сумма фактического исполнения составила 159,6 млрд тг или 97 %. С 2017 года в составе ТОХов предусмотрено по 30 млрд тг ежегодно.

Согласно Отчету Правительства, за 2015–2017 гг. из Республиканского бюджета финансирование осуществляется в рамках бюджетной программы «087 Реализация мероприятий в рамках Единой 116 программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса — 2020» по следующим направлениям:

- оздоровление и усиление предпринимательского потенциала;
- оплата услуг оператора и финансового агента;
- информационное обеспечение предпринимателей;
- развитие индустриальной инфраструктуры;
- субсидирование процентных ставок по кредитам в рамках Программы.

Ежегодно на реализацию направления «Оздоровление и усиление предпринимательского потенциала» из республиканского бюджета выделяются порядка 2,3 млрд тг с 100 % исполнением, в рамках которого значения показателей прямого результата по количеству прошедших обучение населения и видеороликов практически не меняются, закладываются и исполняются на одном уровне.

Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015–2019 годы.

По оценке Счетного комитета, Госпрограмма задействована в пяти направлениях Стратегии — 2020 (транспорт и телекоммуникация, жилищно-коммунальное хозяйство, дошкольное воспитание и обучение, агропромышленный комплекс и улучшение бизнес среды).

За 2015–2017 гг. из выделенных средств на реализацию Госпрограммы в общей сумме 2,8 трлн тг не освоено 81,7 млрд тг, из них на доиспользование направлены средства в сумме 586,2 млн тенге и возвращены в бюджет 81,1 млрд тг.

Общая сумма нарушений, установленных органами государственного аудита финансового контроля, составила 268,1 млрд тг, или 9,8 %, к фактическому объему финансирования Госпрограммы (2 734,2 млрд тг). В структуре установленных нарушений наибольшую долю занимают неэффективное планирование бюджетных средств — 58 % (155,4 млрд тг) и финансовые нарушения — 28,4 % (76,3 млрд тг).

В рамках аудита установлено, что Министерством не ведутся на должном уровне контроль мониторинг реализации мероприятий и инвестиционных проектов Госпрограммы по источникам и объемам финансирования.

Отчеты о реализации Госпрограммы не содержат информации о влиянии невыполненных мероприятий на социально-экономическую ситуацию в регионе и стране, причинах недостижения отдельных показателей прямых результатов, выводов и предложений, в том числе предложений по корректировке документа, об изменении действующего законодательства.

Показатели мероприятий не имеют количественной характеристики и не предусматривают динамику в сфере автодорожной отрасли, отражающей эффективность от их реализации.

До 2018 г. функционировала *Государственная программа «Информационный Казахстан — 2020»*. На реализацию Плана мероприятий Госпрограммы «Информационный Казахстан» за период с 2013 по 2015 г. из Республиканского бюджета направлено 121,4 млрд тг, из которых освоено 119,5 млрд тг или 98,4 %. По итогам реализации *Государственной программы «Информационный Казахстан — 2020»* по состоянию на 1 января 2018 г. сумма выявленных финансовых нарушений составила 145,1 млн тг, неэффективно использованных средств — 14,6 млрд тг, нарушений процедурного характера — 41,2 млрд тг.

Государственная программа «Цифровой Казахстан» утверждена Постановлением Правительства РК № 827 от 12.12.2017 г. Послание Президента «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31.01.2017 г. послужило основанием для разработки данной программы. Основная цель программы — ускорение темпов развития экономики республики и улучшение качества жизни населения за счет использования цифровых технологий в среднесрочной перспективе, а также создание условий для перехода экономики Казахстана на принципиально новую траекторию развития, обеспечивающую создание цифровой экономики будущего в долгосрочной перспективе. На реализацию Программы до 2022 г. будут направлены средства бюджета в размере 141,1 млрд тг. Суммы будут уточняться в соответствии с бюджетом на соответствующий финансовый год.

Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан.

Общие расходы, предусмотренные в республиканском и местных бюджетах на реализацию Программы в 2017–2021 гг., составят всего 2 374,2 млрд тг (РБ — 1 216 млрд тг, МБ — 904 млрд тг, другие источники — 306,2 млрд тг)

Согласно отчету Правительства по итогам 2017 г. финансирование программы сложилось на уровне 387,3 млрд тг (освоено порядка 386,0 млрд тг).

В соответствии с Госпрограммой в 2017 г. предусмотрено финансирование ее реализации из республиканского бюджета, местных бюджетов, а также за счет других источников финансирования в общем объеме порядка 359,7 млрд тг, в том числе:

- из республиканского бюджета — 198,2 млрд тг;
- из местных бюджетов — 144,5 млрд тг;
- из других источников — 17,0 млрд тг.

Таким образом, в 2017 г. фактический объем финансирования реализации Госпрограммы превысил ее план, за счет выделения из республиканского бюджета порядка 45,5 млрд тг.

Отсутствие финансирования из внебюджетных источников свидетельствует о недостаточно эффективной работе ответственных государственных органов по привлечению частных инвестиций к реализации Госпрограммы.

Программа развития регионов до 2020 года. Проведенный анализ установил несоответствие по отдельным показателям Стратегии — 2020 и Программой развития регионов. Так, Стратегией — 2020 предусматривается обеспечить централизованным водоснабжением все население страны к 2020 г. Кроме того, в целевых индикаторах заложено, что доступ к централизованному водоснабжению в сельской местности составит 80 % от общего количества сельских населенных пунктов, в малых городах — 100 %.

В 2017 г. на реализацию Программы было предусмотрено 248 153,6 млн тг, в том числе из республиканского бюджета в виде целевых трансфертов и кредитов — 87 969,5 млн тг. Следует отметить, что финансирование Программы предусмотрено без определения объемов в разрезе целевых индикаторов. В соответствии с отчетом Правительства освоение сложилось в объеме 247,5 млн тг, или 99,7 %, на республиканском уровне составив 100 %, в регионах — от 78 до 99,9 %.

В заключение к отчету Правительства Республики Казахстан об исполнении республиканского бюджета за 2017 г. было отмечено, что в результате проведенной административной реформы утеряна целостность региональной политики. Отмечается отсутствие целевых индикаторов и мероприятий в сфере регионального развития в Стратегическом плане Министерства национальной экономики на 2017–2021 гг., что не позволяет обеспечить полноценную реализацию Программы развития регионов до 2020 года. В соответствии с данным заключением Программа развития регионов в соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан утратило силу.

Выводы

По результатам проведенного анализа путей повышения эффективности использования бюджетных средств в процессе проведения государственного аудита необходимо отметить следующее:

1. В настоящее время используется единый термин «аудит эффективности» в соответствии с принятым в 2004 г. ИНТОСАИ Руководством по внедрению аудита эффективности.

2. Аудит эффективности в зарубежных странах организуется в соответствии с международными стандартами высших органов финансового контроля: ISSAI 300 «Основопологающие принципы аудита эффективности», ISSAI 3000 «Руководство по проведению аудита эффективности», ISSAI 3100 «Руководство по проведению аудита эффективности».

3. Современный мировой опыт доказал, что использование в государственных органах аудита эффективности как отдельного самостоятельного вида контроля позволит улучшить процесс организации и управления государственными активами и бюджетными средствами.

4. Нами были оценены по состоянию на 1 января 2018 г. 10 документов системы государственного планирования, в которых не достижение целевых индикаторов составило 16 %.

5. В программных документах, принимаемых взамен досрочно поставленных на утрату, не обеспечена преемственность целей, задач и мероприятий, имеющих незавершенный характер.

6. Имеет место уменьшение изначально утвержденных объемов финансирования программ на этапе разработки республиканского бюджета и планов мероприятий по их реализации. Наблюдается регулярное снижение значений показателей результатов программ без корректировок целевых индикаторов.

7. Отмечается дублирование целей, задач, а также мероприятий программных документов, что не позволяет определить реальный эффект бюджетного финансирования на экономическое развитие страны от реализации мероприятий конкретной программы. Не определена четкая методология по расчету прогнозируемых к достижению показателей, направленных на реализацию целевых индикаторов, что приводит к выводу об отсутствии конкретной обоснованности при определении объемов финансирования программных документов. Бюджет не ориентирован на программно-целевое планирование.

8. Сроки подготовки отчета по исполнению бюджета не совпадают со сроками проведения оценки эффективности реализации программных документов и деятельности государственных органов, формирование итогов по которым осуществляется в значительно поздние сроки (от 1 до 3 месяцев после внесения Правительством отчета об исполнении бюджета за соответствующий год). При этом в самих заключениях по мониторингу реализации программ приводятся ссылки на отсутствие статистических данных на отчетную дату. Анализ достижения индикаторов за предыдущий период не раскрывается.

Рекомендации:

1. При приведении программных документов в соответствие с принятым Стратегическим планом Республики Казахстан до 2025 г. провести полную декомпозицию обозначенных целей, с исключением дублирования и обеспечением согласованности показателей результатов с поставленными задачами. Формирование бюджетных заявок должно быть ориентировано на исполнение указанной декомпозиции.

2. Необходимо ускорить работу по внедрению методологии влияния и оценки вложенных средств, включая займы и предоставленные преференции на достижение показателей прямых и конечных результатов бюджетных программ, ориентированных на достижение стратегических целей и индикаторов.

3. Обеспечить пересмотр действующей системы бюджетного мониторинга, сопоставив сроки проведения оценки эффективности реализации программных документов и деятельности государственных органов, подготовки отчета по исполнению бюджета и публикации отчетных статистических данных в целях обеспечения их синхронизации.

4. В целях повышения рациональности использования бюджетных средств провести комплексную ревизию всех мер государственной поддержки на предмет их эффективности, исключения дублирования и взаимного противоречия, не позволяющего повысить результативность мероприятий, направленных на сбалансированный экономический рост.

5. Для исполнения стратегических задач разработать четкую методологию определения и расчета прогнозируемых показателей программных документов с учетом оценки внешних и внутренних рисков, влияющих на их достижение.

Список литературы

- 1 Учебное пособие по аудиту эффективности использования государственных средств / Счетная палата РФ. — М., 2004. — 188 с.
- 2 Лимская декларация руководящих принципов контроля 1977 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.srd.ru/documents/schpal/limdecl.pdf>.
- 3 Ножкина Т.В. Международный аудит: учеб. пос. / Т.В. Ножкина. — Петропавловск-Камчатский: КапчатГГУ, 2007. — 127 с.
- 4 Коваленко С.Н. Аудит эффективности: современные проблемы и пути их решения / С.Н. Коваленко, Е.А. Трунова // Научные новости. Сер. Экономика. Информатика. — 2017. — № 2. — С. 68–74.
- 5 Концепция внедрения государственного аудита в Республике Казахстан. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31488162
- 6 Государственный аудит / под. ред. К.Е. Джанбурчина. — Астана: ЕНУим. Л.Н. Гумилева, 2016. — 375 с.
- 7 Сайт Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://esep.kz/rus/show1/article/147>

Г.А. Шакирова, Д.А. Ситенко, Л. Васа

Мемлекеттік аудит жүргізу процесінде бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудиті

Мақалада Қазақстан Республикасында қабылданған он Мемлекеттік бағдарламаның мысалында мемлекеттік аудитті жүргізу барысында бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудиті қарастырылды. Тиімділік аудиті мемлекеттік атқарушы үкімет органдарының мемлекеттік қаражатты басқару облысындағы шешімдерінің орындалу мен қабылдану сапасына үлкен әсер етеді, сондай-ақ мемлекеттік органдардың қызметіне жауапкершілігін, ашықтығын және есептілігін арттыруға ықпал етеді. Мақалада әртүрлі елдердегі тиімділік аудитінің дамуына шолу жасалды. Авторлармен әлемдік тәжірибедегі тиімділік аудитінің тұжырымдамасы және тиімділік аудитінің мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігі мен нәтижелігіне тәуелсіз сараптама ретінде дамуы қарастырылған. Мемлекеттік кәсіпорындардың тиімділігі аудитінің мәселесі қазақстандық мемлекеттік басқару ғылымы мен тәжірибесі үшін тым жаңа болып табылады. Авторлар тиімділік аудитін жүргізгенде негізгі критерийлері мен тиімділік көрсеткіштерін ашуға назар аударған. Бюджеттік бағдарламалардың орындалу тиімділігін анықтау үшін мемлекеттік органдар мен мекемелердің ағымдағы қызметін қамтамасыз ететін ағымдағы бағдарламаларды бағалау критерийлері, сонымен қатар аудит объектілерінің қызметінің жақсаруын сипаттайтын сандық және сапалық көрсеткіштері қолданылды. Мақалада мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыру тиімділігінің аудитіне толық талдау келтірілген. Авторлар бөлінген бюджет қаражаттары мен анықталған қаржылық бұзушылықтарға қатысты қолданыстағы мемлекеттік бағдарламаларға баға берді. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының мемлекеттік және жергілікті қаржылық бақылау жүйесінде тиімділік аудиті тиісті орынға ие болғандығын көрсетті.

Кілт сөздер: тиімділік аудиті, мемлекеттік аудит, экономикалық тиімділік, мемлекеттік бағдарлама, бюджет қаражаты, республикалық бюджет, қаржыландыру, қаржылық бұзушылық, тиімділік.

G.A. Shakirova, D.A. Sitenko, L. Vasa

Audit of efficiency of the use of budgetary funds in the process of conducting a state audit

In the article the audit of the effectiveness of the use of budgetary funds in the process of conducting a state audit on the example of ten adopted State programs in the Republic of Kazakhstan is discussed. Performance audit has a significant impact on the quality of execution and adoption by state executive bodies of decisions in the field of public financial management, and also contributes the increasement of responsibility, transparency and accountability of the activities of government bodies. The article provides an overview of

the development of performance audit in different countries. The authors reviewed the wording of the performance audit in the world practice and the development of performance audit as an independent examination of the effectiveness and efficiency of the activities of state bodies. The problem of the audit of efficiency of state-owned enterprises is fundamentally new for Kazakhstani science and practice of public administration and is currently at the stage of scientific development. The authors paid attention to the disclosure of the main criteria and performance indicators during the performance audit. To determine the effectiveness of the execution of budget programs, criteria are used to evaluate current programs that ensure the current activities of state bodies and institutions, as well as quantitative and qualitative indicators characterizing the improvement of the performance of audited entities. In the article, the authors presented a detailed analysis of the performance audit of the implementation of state programs. The authors presented an assessment of existing state programs in respect of the allocated budgetary funds and established financial irregularities. The authors showed that performance audit took the appropriate place in the system of state and local financial control in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: efficiency audit, state audit, cost effectiveness, state program, budget funds, republican budget, financing, financial violation, efficiency.

References

- 1 Uchebnoe posobie po auditu effektivnosti ispolzovaniia gosudarstvennykh sredstv [Textbook on auditing the efficiency of use of public funds]. (2004). Schetnaia palata RF. Moscow [in Russian].
- 2 Limskaia deklaratsiia rukovodiashchikh printsipov kontroliia 1977 h. [Lima Declaration of Control Guidelines 1977]. *srd.ru*. Retrieved from <http://www.srd.ru/documents/schpal/limdecl.pdf>.
- 3 Nozhkina, T.V. (2007). *Mezhdunarodnyi audit [International Audit]*. Petropavlovsk-Kamchatskii: KapchatTHU [in Russian].
- 4 Kovalenko, S.N., & Trunova, E.A. (2017). Audit effektivnosti: sovremennye problemy i puti ikh resheniia [Performance audit: current problems and solutions]. *Nauchnye novosti. Seriiia Ekonomika. Informatika – Scientific news. Economy series. Computer science*, 2, 68–74 [in Russian].
- 5 Kontseptsiiia vnedreniia gosudarstvennogo audita v Respublike Kazakhstan. Utverzhdena Ukazom Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 3 sentiabria 2013 hoda [The concept of introducing a state audit in the Republic of Kazakhstan. Approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of September 3, 2013]. *online.zakon.kz*. Retrieved from http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31488162 [in Russian].
- 6 Dzhanchurchin, K.E. (Eds.). (2016). *Hosudarstvennyi audit [State Audit]*. Astana: ENU imeni L.N. Gumileva [in Russian].
- 7 Sait Schetnyi komitet po kontroliu za ispolnieniem respublikanskogo biudzheta [Site of the Accounts Committee for Control over the execution of the republican budget]. *esep.kz*. Retrieved from <http://esep.kz/rus/show1/article/147> [in Russian].

A.A. Ermanova, A.Zh. Tishtykbayeva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: aiman360@mail.ru)*

Development of the tax administration system in the Republic of Kazakhstan

In the article the importance of the development of the Institute of tax administration in the fundamental transformation of the tax system is considered. Sufficient development of the tax administration system and the optimization of the work of the tax authorities are the necessary conditions for ensuring the financial security of Kazakhstan. In the article, tax administration is a complex socio-economic and political phenomenon, reflecting the degree of development of market infrastructure, public administration mechanisms and principles of civil society. The activity of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan is the main source of information for determining the policy and direction of the country. In the article the indicators used to monitor progress in achieving the country's goals are discussed and the changes after the reduction and simplification of administrative barriers in the Republic of Kazakhstan is analyzed. The article discusses the forms and methods of tax administration. In conclusion, the authors propose several principles of building a tax system for finding the optimal way of developing and improving tax administration in Kazakhstan.

Keywords: tax administration, taxation, market infrastructure, VAT, indicator, modernization, liberalization, international trading.

One of the components essential for the fundamental transformations of the tax system is the formation and development of the institution of tax administration. Sufficient development of the tax administration system and the optimization of the work of the tax authorities are the necessary conditions for ensuring the financial security of Kazakhstan. Tax administration is a complex socio-economic and political phenomenon, reflecting the degree of development of market infrastructure, mechanisms of government and principles of civil society.

The significant source of a government's budget is taxes. Their full and uninterrupted receipt is impossible without the creation of an effective tax structure in the country. The tax structure of the Republic of Kazakhstan includes both tax authorities and customs authorities. The important part of the tax structure is the tax authorities, which are responsible for the collection of taxes and other obligatory payments to the budgets of all levels based on tax legislation [1].

Kazakhstan's strategic goal is to become one of the 30 most developed countries in the world. Therefore, the government revenue agencies of the Republic of Kazakhstan, as part of the public administration system, are obliged to take coordinated and coordinating measures to achieve this goal. The main task in implementing the measures taken is to ensure trust and partnership with the business community.

Indicators of achieving the goals are the positive dynamics in the international business competitiveness indices of the World Bank (VIC, «Doing Business», LPI) and indicators of customer satisfaction of government revenue agencies (survey results).

The «Doing Business» rating is an objective external assessment of the Government's actions to improve the business climate of the country and is conducted annually by the World Bank in most countries of the world using 11 indicators.

According to the results of the Doing Business-2018 report, Kazakhstan took the 36th place out of 190 countries. Improving the position of Kazakhstan in the World Bank's «Doing Business» rating is a priority for the country. The following indicators are in the competence of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan:

- Taxation;
- Resolution of insolvency;
- International trade [2].

According to the «taxation» indicator, Kazakhstan ranked 50th (from 190 countries). It has improved its performance by 10 positions.

These indicators have improved due to the reduction and simplification of administrative barriers:

1. In the process of reforming the tax audit in 2017, the procedure for the appointment and conduct of audits was revised. As a result, for the 12 months of 2017, the number of tax and customs inspections has

been halved. In 2016, 77860 inspections were conducted. While, 42873 inspections were conducted in 2017, which is less by 45 % compared to the previous year. At the same time, the efficiency of tax audits was increased. The budget collected 94.8 billion tenge. The result increased by 1.5 times compared to 2016;

2. From July 1, 2017, the procedure of the consideration of taxpayers' complaints about the results of tax control was changed. Now, appeal procedures are being held at the level of the Ministry of Finance. The Appeals Commission, including representatives of interested government agencies and from NPA Atameken, reviews complaints about notifications on the results of inspections. During the period from July 2017 to May 2018, a total of 300 complaints were received for a total amount of 96417.2 million tenge. 244 (94596.9 million tenge) of them were tax issues, and 56 (1820.3 million tenge) were custom issues. Only 154 complaints (22761.4 million tenge) were considered, of which 120 were tax (22014.1 million tenge) and 34 (747.3 million tenge) were custom. A decision was made in favor of the applicant in only 62 issues (4937.8 million tenge), 47 (4 540.6 million tenge) of the them were tax and 15 (397.2 million tenge) were custom issues;

3. The new tax code provides for the return of the debit balance on value-added tax. That is, from January 1, 2019, any taxpayer who will use the VAT control account will be able to return the full amount of the VAT excess [3].

The first Code codified the norms, the second reduced the tax burden, and the task of the third Code is to change the ideology and simplification.

Ideology aims to protect the bona fide taxpayer. The administration has been simplified and will motivate self-pay taxes. In addition, a paradigm shift allows the use of new customer-oriented models: firstly, it is planning revenues with the business based on the new Driver Model; secondly, the reduction of inspections and economic investigations; thirdly, this is assistance from the government to the business through the reduction of tax reporting forms, the expansion of tax advice and the improvement of the infrastructure of government revenue agencies.

In response, the business will provide informational openness in terms of the information required for tax administration, which will allow combining the efforts of public control and the government revenue risk management system.

The rate of returning excess VAT for all categories of taxpayers is suspended until January 1, 2019 [3].

As planned measures to improve the position of Kazakhstan on the «Taxation» indicator, the followings are planned:

1. Extract of electronic invoices by all VAT payers, as well as the introduction of a special VAT account;

2. Return of the debit balance on the VAT in the presence of the control account.

Statistics on the number of registered VAT payers:

In order to reduce administrative barriers, the procedure for registering on value-added tax has been revised and simplified. Thus, in accordance with legislative changes, from May 1, 2017, taxpayers are entitled to register as a payer of VAT in the following ways:

1) by filing a tax application for registration of the value-added tax on paper in ad-hoc order or in electronic form;

2) at the government registration of a resident legal entity in the National Register of Business Identification Numbers.

That is, the mandatory procedure of a visit to the tax authority for registration has been abolished; at present, it is enough to fill out an electronic application on the «Taxpayer's Cabinet» web portal or mark the corresponding box when registering a legal entity through the e-government portal e.gov.

For 2017, the number of registered VAT payers in electronic form was 12713. For the first half of 2018 registered VAT payers in electronic form amounted to 15672. According to the International Trade indicator, Kazakhstan ranked 123rd (119 last year), dropping 4 positions. The reason for the decrease in this indicator is an excessive amount of time and financial costs of export.

The export of goods in the «International Trade» indicator does not mean only the customs procedure for exporting goods. This indicator includes all costs (time and cash costs for permits from other government agencies, broker processing of customs documentation, loading, transporting and unloading goods, etc.) related to the export and import of goods. Thus, according to the interdepartmental research (MOF, MID, MNE), the share of expenses for customs operations in this indicator is not significant and amounts to an average of \$ 70 (out of \$ 894) for financial costs and an average of 7 hours (out of 261 hours).

In order to simplify and speed up customs operations, to increase the effectiveness of the fight against corruption, work is currently underway to introduce electronic goods declaration with respect for the E-window principle.

On October 1, 2017, the Transit module of Astana 1 was implemented. Taking into account the fact that the new Code provides for the electronic declaration, on January 1, 2018, the Export 10 module was launched in the Astana-1 information system on the Asycuda platform. From April 1, the module «Import» and other customs procedures in which 100 % electronic declaration is provided (Table 1).

Table 1

Electronic declaration of goods

09.08.2018

Indicators	Issued (p.)	Green channel (p.)	Red channel (p.)	Yellow channel (p.)
Transit	317 465	295 693	2 379	19 393
Export	46 314	43 714	256	2116
Import	117710	74 436	5 830	32 377
Other procedures	10 293	8 268	9	171

In general, this initiative of the Ministry of Finance was accepted positively by participants of foreign economic activity. This is explained by the fact that this information system is free for use by traders. Data updating is carried out by QGD forces without outsourcing.

The government revenue authority is a customer-oriented service with a highly efficient management system that ensures the economic security of the Republic, creating conditions for free international trade and the voluntary payment of taxes and payments.

In the Strategy for the future development of the government revenue agencies of the Republic of Kazakhstan, the main values are:

1. Patriotism: ensuring the protection of the economic interests of the Republic, well-being, security, and prosperity of the citizens of Kazakhstan.

2. Professionalism: improving professional skills in work, striving for new knowledge, application of modern information technologies and highly efficient working methods.

3. Honesty: expression of the true attitude to work, objective opinion about its improvement, integrity and impeccable performance of their duties.

4. Impartiality: ensuring a comprehensive, objective and unbiased approach to decision-making, the provision of public services to each client at a high level.

5. Politeness: compliance with business ethics, display of courtesy in behavior, reflecting respect and attentiveness to each client.

The main objectives are:

1. Stimulating trade by reducing barriers, improving foreign trade administration and ensuring the security of the customs border;

2. Ensuring the completeness of the receipt of taxes, fees, and other obligatory payments;

3. The adoption of effective measures to minimize the «shadow» economy;

4. Increasing public satisfaction with the activities of government revenue agencies.

The main tasks include:

1. Ensuring a balance between unhindered foreign trade activities and the necessary level of economic security at the customs border;

2. Liberalization and optimization of tax, customs and other legislation aimed at reducing the administrative burden on business;

3. Modernization of information systems with the prospect of transformation into a single technological platform for electronic interaction of customers with government revenue agencies;

4. Ensuring effective work to counter the «shadow» economy, including by preventing the involvement of legal entrepreneurs in the «shadow» business;

5. Improving the provision of public services to facilitate the implementation of voluntary fulfillment of obligations by customers through the creation of legal and technical conditions;

6. Creating a system of motivation and control, providing anti-corruption, improving the culture of staff with the further development of personal capabilities and providing a high level of service to society;

7. Improving the structure of the government apparatus and decision-making procedures that protect the rights and legitimate interests of individuals and legal entities;

8. Ensuring active participation in international cooperation institutions and regional economic associations, information interaction with the business community [4].

The tax system of Kazakhstan is based on the principles of stimulating scientific and technical progress, bringing domestic producers to the world market for high-tech products, stimulating entrepreneurial production activities and investment activity, the equivalence and proportionality of tax collection from both legal entities and individuals, preventing tax discrimination, social justice, economic efficiency and other important principles.

Tax administration ensures the implementation of the government tax policy. Tax administration is the most socially expressed sphere in which the government interacts with the population and business. Certain flaws or shortcomings, which can lead to a decrease in tax revenues and other mandatory payments to the budget, increase the likelihood of tax offenses, ultimately having a negative effect on our country's economy. In this regard, the modern technology of tax administration is determined by the following principles (Figure) [5].

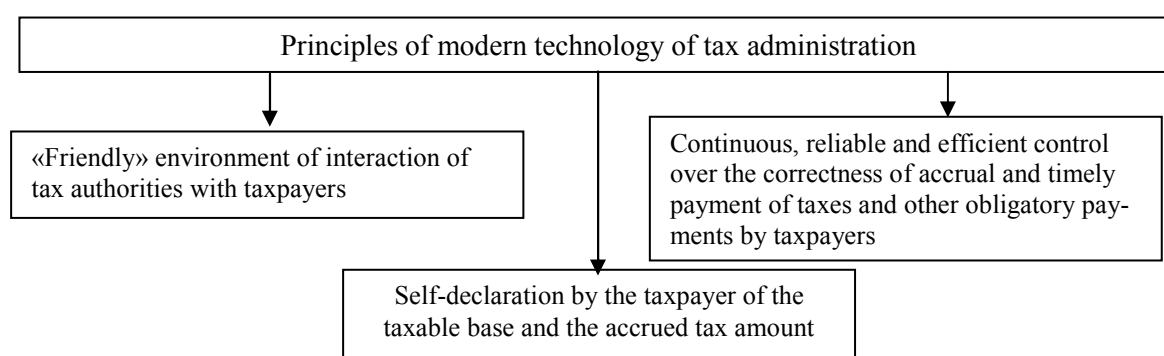

Figure. Principles of modern technology of tax administration

The tax burden of the regional economy is estimated using the GDP indicator. Currently, the movement of financial flows is concentrated mainly in large cities, such as Almaty and Astana, as well as in the oil-producing regions of the country, which is related to the corporate interests of large taxpayers, which predetermined the concentration of cash in the financial centers of Kazakhstan, and the insufficient development of the banking sector in the regions, therefore, the task of tax administration is the relative leveling of the tax burden for the subjects of the Republic of Kazakhstan.

The complexity and rigid centralization of the organization of tax administration have different effects on economic entities — taxpayers; stimulate their economic development with the help of a complex of different methods.

Tax administration is a dynamically developing tax relationship management system that coordinates the activities of tax authorities in a market economy.

The economic situation in Kazakhstan requires the tax system to solve problems of timely replenishment of the Government budget, its balance in income and expenditure, reduce the deficit and external debt, and provide funding for regional needs. Ensuring the growth of tax revenues and increasing the level of tax payment collection remains a priority task for Kazakhstan tax authorities [6].

On another hand, the need to improve production efficiency at all its stages, eliminate the imbalances that arise during the restructuring of industries, as well as the task of raising the real standard of living of the majority of the population require reducing the tax burden. Favorable conditions are necessary for increasing the working capital of enterprises and organizations and stimulating their investment activities.

The tax potential of any region should be considered in terms of an evolving system. For this, it is necessary: first, to substantiate the content of informational links of the tax potential, focusing on the organizational and management structure of the tax system; secondly, to determine the functional tasks and content of tax monitoring, without which it is impossible to achieve high efficiency of tax administration at the regional level. The Government Revenue Department of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan is a unified system of agencies that monitor compliance with tax legislation. It implements its functions in relation to government and local taxes, which follows from the principle of the unity of government tax policy.

In accordance with the laws and regulations of the Republic of Kazakhstan, regulating the organization of the tax system, its main task is to control:

- execution of tax legislation;
- correctness of the calculation of taxes;
- completeness of tax calculation;
- timeliness of making taxes and other payments [7].

Tax administration is carried out on the basis of the following forms and methods:

Table 2

Tax administration forms and methods

Tax Administration Methods	Tax Administration Forms
Tax planning	1. Tactical
	– assessment of the tax potential of the region
	– approval of the budget for taxes
	– development of control tasks
	– determination of share distribution of rates and benefits
	2. Strategic
Tax regulation	3. Tax incentive systems
	3.1. Change in tax due date
	– tax rate optimization
	– system of tax benefits
	– cancellation of advance payments
	– reduction of tax liabilities
	– reduction of the tax rate
	3.2. Granting tax and investment tax credit
	3.3. Deferral or installment payment
	4. Sanctions system
	– financial
	– administrative
	– criminal
Tax control	– registration and accounting of payers
	– receiving and processing reports
	– accounting of taxes and accrued amounts
	– control over timely receipt of payments
	– tax audits
	– implementation of verification materials
	– control over the implementation of materials verification and payment of accrued sanctions

The management of tax processes involves not only specialized agencies. It involves all legislative and executive agencies, the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, research teams of branches of institutes, universities, and public organizations, such as, for example, the Public Association for the Protection of Taxpayers' Rights. The tax relations of the payers and the government are also influenced by law enforcement agencies, auditing, advocacy and consulting and legal services. Their activities are also part of the tax relationship management process [8].

There is a need to change the structures and functions of tax administrations, aimed tax policy and methodological foundations of tax production, which causes the adoption of drastic measures, up to the next stage of tax reform.

For the optimal way of development and improvement of tax administration, it is necessary to designate the principles of the tax system. Modern principles of the tax system and the organization of tax policy are divided into three groups:

- Organizational, reflecting the administrative management of the taxation process (universality, uniformity, flexibility);
- Economic, determining the impact of taxes on the economy (efficiency, economy and tension);
- Legal, reflecting legislative certainty of tax relations (unity, stability, certainty).

References

- 1 Кожаметова М.К. Налоговое администрирование: учеб. пос. / М.К. Кожаметова. — Алматы, 2009.
- 2 Индикаторы DoingBusiness, относящиеся к компетенции Министерства финансов Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://doingbusiness.gov.kz>.
- 3 Модель перспективного развития органов государственных доходов Республики Казахстан на 2015–2017 годы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 4 Гончаренко Л.И. Налоговое администрирование: лучше быть, чем казаться / Л.И. Гончаренко, А.К. Анашкин // Ваш налоговый адвокат. — 2018. — № 5.
- 5 Измайлов А.Т. Налоговое администрирование и его значение в повышении собираемости налогов / А.Т. Измайлов. — 2017 — С. 27.
- 6 Оспанов М.Т. Налоговая реформа и гармонизация налоговых отношений / М.Т. Оспанов. — СПб.: УЭФ, 2007. — 289 с.
- 7 Пономарев А.И. Налоговое администрирование: сущность и формы / А.И. Пономарев // Налоги и налогообложение. — 2015.
- 8 Пушкарева Л.В. Формирование социально ориентированной системы налогообложения / Л.В. Пушкарева // Налоги. — 2017. — № 1.

А.А. Ерманова, А.Ж. Тиштыкбаева

Қазақстан Республикасында салықтық әкімшілендіру жүйесін жетілдіру

Мақалада салық жүйесін түбегейлі қайта құрудағы салықтық әкімшілендіру институтының маңыздылығы қарастырылды. Салықтық әкімшілендіру жүйесін жетілдіру, салық органдарының тиімділігін арттыру — Қазақстанның қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қажетті жағдайлар. Авторлар салық әкімшілігі нарық инфрақұрылымының даму деңгейін, үкімет механизмдерін және азаматтық қоғам принциптерін көрсететін кешенді әлеуметтік-экономикалық және саяси құбылыс түрінде зерттеді. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің қызметі еліміздің саясаты мен бағытын анықтау үшін негізгі ақпарат көзі болып табылады. Мақалада елдің мақсаттарына қолжеткізудегі прогресті қадағалау үшін пайдаланылатын көрсеткіштер талқыланып, әкімшілік кедергілерді азайту және жеңілдету нәтижесінде олардың өзгеруі бойынша талдау жүргізілді. Салықтық әкімшілендірудің формалары мен әдістері де егжей-тегжейлі талқыланып, авторлар Қазақстанда салықтық әкімшілендірудің оңтайлы әдісі мен салық жүйесін жетілдіру үшін салық жүйесін құрудың бірнеше қағидаларын ұсынды.

Кілт сөздер: салықтық әкімшілендіру, салық салу, нарықтық инфрақұрылым, ҚҚС, индикатор, модернизация, либерализациялау, халықаралық сауда.

А.А. Ерманова, А.Ж. Тиштыкбаева

Совершенствование системы налогового администрирования в Республике Казахстан

В статье рассмотрена важность развития института налогового администрирования в фундаментальном преобразовании налоговой системы. Совершенствование системы налогового администрирования, повышение эффективности работы налоговых органов — необходимые условия обеспечения финансовой безопасности Казахстана. В статье налоговое администрирование выражено в виде сложного социально-экономического и политического явления, отражающего степень развитости рыночной инфраструктуры, механизмов государственного управления и принципов гражданского общества. Деятельность Министерства финансов Республики Казахстан является основным источником информации для определения политики и направления страны. Авторами изучены индикаторы, использующиеся для наблюдения прогресса во время достижения целей страны, и проведен анализ по их изменениям после снижения и упрощения административных барьеров. Также подробно обсуждены формы и методы налогового администрирования. В качестве заключения авторами предложены несколько

ко принципов построения налоговой системы для оптимального пути развития и совершенствования налогового администрирования в Казахстане.

Ключевые слова: налоговое администрирование, налогообложение, рыночная инфраструктура, НДС, индикатор, модернизация, либерализация, международная торговля.

References

- 1 Kozhakhmetova, M.K. (2009). *Nalohovoe administrirovanie [Tax administration]*. Almaty [in Russian].
- 2 Indikatory DoingBusiness, otnosiashchiesia k kompetentsii Ministerstva finansov Respubliki Kazahstan [Doing Business indicators within the competence of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan]. *doingbusiness.gov.kz*. Retrieved from <http://doingbusiness.gov.kz> [in Russian].
- 3 Model perspektivnoho razvitiia orkhanov hosudarstvennykh dokhodov Respubliki Kazahstan na 2015–2017 hody [Model of perspective development of government revenue agencies of the Republic of Kazakhstan for 2015–2017]. *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz>. [in Russian].
- 4 Goncharenko, L.I., & Anashkin, A.K. (2018). Nalohovoe administrirovanie: luchshe byt, chem kazatsia [Tax administration: it is better to be than to pretend]. *Vash nalohovyi advokat – Your tax lawyer*, 5 [in Russian].
- 5 Izmailov, A.T. (2017). *Nalohovoe administrirovanie i ego znachenie v povyshenii sobiraemosti nalohov [Tax administration and its importance in increasing tax collection]*. [in Russian].
- 6 Ospanov, M.T. (2007). *Nalohovaia reforma i harmonizatsiia nalohovykh otnoshenii [Tax reform and harmonization of tax relations]*. Saint Petersburg: UEF [in Russian].
- 7 Ponomarev, A.I. (2015). Nalohovoe administrirovanie: sushhnost i formy [Tax administration: the essence and forms]. *Nalohi i nalohooblozhenie – Taxes and taxation* [in Russian].
- 8 Pushkareva, L.V. (2017). Formirovanie sotsialno orientirovannoi sistemy nalohooblozheniia [Formation of socially oriented system of taxation]. *Nalogi – Taxes*, 1 [in Russian].

R.K. Serkebayeva, G.K. Kazbekov, L.A. Samatova

«Turan-Astana» University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: serkebayeva.roza@gmail.com)

Financial provision of the social policy

Social policy, in a narrow sense, presupposes social relations in which a state undertakes to maintain stability in the society, ensure a decent standard of living for a part of the population that due to age or life situations needs special public support and care. In a broad sense, social policy expresses the state's ability to provide opportunities for personal growth and a decent life for its' citizens, including the development of the social infrastructure — education, health care, culture, all of which determine the level and quality of life in the society. In the conduct of social policy Kazakhstan adheres to the world practice. The goal of social policy has always been providing decent quality and standard of living for the population. In the population income policy the state follows the two basic approaches: a) it creates favorable conditions for able-bodied citizens to receive and earn decent incomes; b) it provides social protection and support for the disabled and those categories of the population who for objective reasons are not able to achieve a minimum acceptable standard of living. During the adaptation of the Republican budget for the corresponding financial year, the sizes of social pensions, the minimum wage, and the monthly calculated index are annually reviewed.

Keywords: man, social policy, income, finance, standard of living, quality of life, entrepreneurship, consumer basket.

Introduction

In the condition of globalization and by T. Friedman's definition, globalization is «the indomitable integration of markets, nations-states and technologies, allowing individuals, corporations and Nations-States to reach any point in the world faster, cheaper and deeper» [1], a universalization of the value of indicators of the level of quality of life takes place in each individual country. These are such indicators as: the volume of gross domestic product per capita; consumer price index; consumption structure; fertility and mortality rates, life expectancy at birth; infant death rate. Differences may relate to the emphasis of social priorities based on their quality.

Social policy in a narrow sense presupposes social relations in which the state undertakes to maintain stability in the society, ensure a decent standard of living of the population, which, due to age or life situations, needs special public support and care. In a broad sense, social policy expresses the ability of the state to provide conditions for personal growth and professional development of citizens, including the development of social infrastructure — education, health, culture, ultimately determining the level and quality of life in the society. Under personal growth, the authors mean the formation of a new quality of labor and skills.

Kazakhstan follows the world practice in the social policy. The aim of social policy has always been to ensure a decent quality and standard of living of the population. In the policy of monetary income of the population, the state is guided by the following approaches: a) creates conditions for able-bodied citizens to receive and earn decent income; b) provides social protection and support for the disabled and those categories of the population which, for objective reasons, are unable to provide the minimum acceptable standard of living.

The main method of regulation of income and wages are legal acts: the Constitution, Tax and Budget codes, presidential decrees and government resolutions.

As economic categories, the level and quality of life express the economic relations that people enter into in order to achieve their goals in personal and social consumption. It includes such elements as subjects of relations, objects, goals and mechanisms for achieving goals.

The subjects of relations on the formation of the level and quality of life include the entire population, enterprises, the state.

The object is the gross product coming into personal and public consumption.

The task of the state is to ensure that the distribution of resources does not infringe on the interests of different subjects. Therefore, in addition to the minimum social standards indicators in the social policy of the state are the indicators of subsistence minimum. Social legislation in developed countries uses this indicator to measure poverty: people with incomes below the subsistence level are recognized as poor and have the right for the state support. Many social guarantees are tied to the subsistence minimum: minimum wage, minimum pension, student scholarships, benefits. In domestic practice, annually with the adoption of The

law on the national budget for the relevant financial year, the size of social pensions, minimum wages, monthly calculation index are provided.

Research methods

In Kazakhstan the formation and implementation of the state social policy experienced the following organizational stages from the moment of independence to the present time. In the first phase, preparations were made to profile social and economic guarantees and to share responsibility between the state, the employer and the employee. The content of the state social policy during this period was concentrated in three main directions [2]:

- 1) mitigation of the social consequences after the collapse of the Union state and the transition to the market, and maintaining at least minimum living standards for the population;
- 2) formation of a regulatory framework for social policy in the new market realities;
- 3) formation of new state structures, non-governmental organizations and foundations.

In the second stage, the state social policy has already acquired a purposeful and systematic nature, which was implemented in the Concept of social development of the Republic of Kazakhstan until 2030 [3].

The system-structural method of cognition gave the possibility to study social policy as a complex system of social relations and obligations of the state and its key role in this system as the main carrier of financial resources.

Research results

Social policy characterizes the attitude of the society and the state to the person, his right to a decent standard of living. The term «decent standard of living» is defined by many specialists as legally supported economic and social conditions for free cultural development, maintenance of hygienic and sanitary standards of living, the possibility of acquiring funds for education, buying clothes [4].

Financial resources play an important role in effective social policy. The indicator of the level of financing of the social sphere is the indicator of gross domestic product. Its formation and directions of use have an impact on the proportion of distribution of funds between sectors and sectors of the economy, affect the level of financial security of enterprises, organizations, households.

GDP growth, aimed at improving the welfare of the people, stimulates the efficiency of labor, the main source of the increase in gross domestic product. The main instrument is the country's fiscal policy.

Approaching the quality of life of 18 million of Kazakhstan to Western standards of welfare requires a lot of time, so the fiscal policy is a long-term and strategic way.

In recent years, the population growth rate has decreased, the number of hospital organizations has decreased, the purchasing power of pensions has decreased (although above the subsistence minimum).

Table 1

Dynamics of socio-demographic indicators of Kazakhstan for 2014–2017

Indicators	Years			
	2014	2015	2016	2017
Population at the beginning of the period (year) as % of the previous year	101,5	101,5	101,4	101,3
Life expectancy at birth, total population, age	71,44	71,97	72,41	72,95
Total fertility rate (per 1000 people)	23,10	22,71	22,52	21,64
Total mortality rate (per 1000 people)	7,65	7,46	7,37	7,15
Number of hospital organizations, units	911	901	877	853
Number of higher education institutions, units	126	127	125	122
The minimum amount of pension, tenge and \$	21736	23692	25824	31 245
	121,3	106,9	75,5	95,8

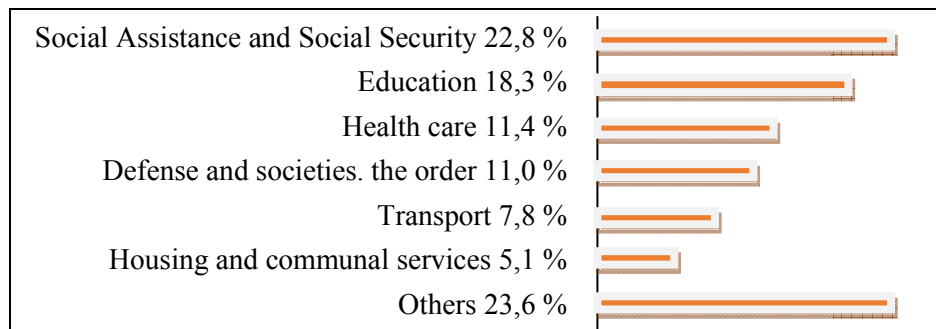
Note. [5].

The living standard directly depends on the food basket, and that, in turn, is calculated «on scientifically based physiological norms of food consumption, approved by the authorized body in the field of sanitary and epidemiological welfare in coordination with the authorized body in the field of health».

In March 2018, the average living standard level in Kazakhstan was 26.2 thousand tenge [6]. This amount is based on the value of the food basket, which has been increased by a fixed share of the minimum required non-food goods and services. Since 2018, non-food products and services has received 45 % of the cost of the minimum consumer basket against 40 % in 2017.

Budget efficiency in many countries is achieved by reducing the share of social spending through targeting. Today, the state budget expenditures on the social sphere of the total funding is 52.5 %. Annual health expenditure is about 1 trillion more than 100 billion tenge is spent on education.

The size of pension payments by age and length of service annually increases ahead of the projected inflation rate by 2 %, the basic pension — in proportion to the inflation rate. [7].

Note. [8].

Figure 1. Structure of state budget expenditures

State influence on the finances of enterprises is carried out by regulating the volume and structure of its financial resources, which, in turn, affect the amount of income of employees in the form of wages. The average monthly nominal salary of one employee at the beginning of 2018 was 149663 tenge or 459 \$, the index of real wages by 2017 — 97.9 %.

Income of the population during the years of independence has undergone quantitative, structural and substantive changes. New types of income, such as income from property, income from business activities have been developed, the absolute value of them increases and the share in the total amount of income will only increase.

The growth of income from business activity indicates the desire of people, firstly, to be independent from the subjectivity of the employer; secondly, it indicates the stability of the tax policy in the field of entrepreneurship, which allows for the active development of all types and forms of business in the country. An effective tool has been created in the form of special tax regimes (STR) providing for a special procedure for calculating corporate income tax or individual income tax, with the exception of taxes with held at the source of payment, social tax, property tax, tax on vehicles.

The income and expenditure structure of the population serve as an assessment of the impact of the entire socio-economic policy.

Note. <http://stat.gov.kz/>.

Figure 2. structure of household cash expenditures

Consumer spending is dominated by spending on food products, the prices of them continue to rise. The index of real cash income in 2017 compared to 2016 was 97.5 %. Inflation expectations of citizens for 2018 are in the range of 5,9–6,6 % [9].

The increase in prices for consumer goods and services, on the one hand, leads to a slowdown in nominal growth and a fall in real wages, on another hand, it increases social differentiation of the population.

Inflation also affects savings opportunities. Savings in liquid form are reduced, partly taking the natural form — the purchase of real estate or durable goods. The ratio between consumed and saved income is shifting towards consumption.

The state is fighting inflation by resorting to the policy of inflation targeting, and the population sees the availability of consumer loans in banks as one of the methods of fighting inflation.

Consumer loans are beneficial to all participants, including the state. Firstly, social tension is reduced by increasing the availability of durable goods for the population. Secondly, banks and traders receive their share of the profits.

However, this often causes a dependency that can become a problem. A person who borrows money seems to have a successful life. But there is an objective reality. And, nevertheless, the average citizen of Kazakhstan, is not going to give up loans and more.

Table 2 shows the structure of consumer lending in JSC Bank home Credit in Astana.

Table 2

Ranking of consumer loans by product groups of JSC Bank home Credit

Group of products	Share in total volume (%)	Average price (KZT)
Technique	68	98 000
Furniture	11	120 000
Outerwear	15	570 000
Building materials	6	105 000

Note. [10].

The share of consumer loans in the country is about 20 — 21 % of the total amount of loans and is almost equal to the level of consumer loans in the United States. International experts identify three main social models: Scandinavian, continental and Anglo-Saxon.

Table 3

Comparison of social development models

Models Criteria	Scandinavian model	Continental model	Saxon model
The role of the state in social policy	Provision of budget financing	Provision of budget financing and market regulation	Market regulation
The principle of social welfare	Equality — ensuring equal starting opportunities for all	Personal responsibility is a high dependence between the level of social protection and the success of work.	Targeting is the minimum support of the state, stimulation to continuous improvement of professional skills.
Financial basis	High level of taxation	High level of taxation, availability of compulsory and voluntary social insurance	Availability of private insurance and private savings

Note. [3].

Kazakhstani social model, as well as the model of the financial system, is built on the basis of the European continental model, but with its own peculiarities. Thus, the social model of Kazakhstan includes a scheme of social partnership based on the distribution of responsibility between the state, employers and citizens. This means that each participant has a commitment and responsibility to achieve a better quality of life. Thus, in the field of social protection, employers provide social insurance for employees. In the sphere of

pension provision, responsibility is assigned primarily to citizens through the mechanism of accumulative pension accounts. Pre-school and secondary education are provided by the state, etc.

Thus, the state is trying to build an effective social policy that takes into account the interests of its subjects — state and local authorities, entrepreneurs, public associations and various social groups.

According to the Concept of social development of the Republic of Kazakhstan until 2030, citizens at every stage of their life are guaranteed the minimum necessary level of social services, and in matters of social payments a differentiated approach is used, excluding social dependency.

Additional resources in the form of external and internal investments are necessary to implement social commitments. Investments, in addition to improving the structure of production, lead to an increase in the share of the socially active population, and high employment provides a stable income in the field of hired labor and leads to an increase in profits in the business environment. In 2016, the gross inflow of foreign direct investments in the Republic was \$20.6 billion [11]. The growth of indicators of the country's production sectors was achieved mainly due to the transfer of foreign technologies.

Households generate savings, including large savings, which, depending on the period of circulation, are classified into consumer (current) savings and investment savings. The first one has a short circulation period and pursues a certain consumer purpose, the second — accumulates for a long period of time in order to extract investment income in the future. However, this resource is still underutilized. Thus, the share of retail investors among the population involved in the stock market through the People's IPO is only 0.6 % [12].

Discussion of results

People of Kazakhstan do not feel satisfied with the quality of life with all the positive trends in the growth of social spending. According to Happy Planet Index, the country's happiness index is 34.7 [13].

Partly, these data confirm the outflow of the economically active population, including from the titular nation, to the countries of near and far abroad. Outflow goes on the most mobile groups—professionals of technical, economic, pedagogical and medical specialties that negatively influences the General index of human development of Kazakhstan.

On the other hand, this process has positive aspects, it characterizes the democratic and personal freedoms of citizens that have really taken place in society. Equal relations between all ethnic and religious groups are ensured in the country. Civil society institutions have developed and the role of public associations has increased.

Improving the quality of life, as the end result of the effectiveness of social policy, takes place in the interaction of three factors — the formation of the individual, society, finance. The processes of globalization do not give the Kazakhs a chance to stay beyond the threshold of the civilized world, so the level and quality of life in the country will only grow. To do this, there is a state policy in the social sphere, and there is a desire of people to live better.

Conclusions

1. Each state conducts social policy taking into account its economic opportunities, political situation, demographic situation, national traditions, etc.;

2. The state affects the total amount of income that households actually have through social policy, financial instruments of which are taxes, social payments, annually established and revised indicators — the level of the minimum wage and the cost of the consumer basket, etc.

3. Social policy, like the household, is closely connected with the regional economy. The level of economic potential, demography of the territory, financial resources created in the regions and transfers from the national budget to social support are almost completely used in the region. Consequently, the level and quality of life differ and will differ by regions of the Republic. The task of the state in social policy is manifested in the consideration of these factors for the purpose of equalizing the level of welfare of all regions and settlements of the country.

References

- 1 Friedman, L.A. (1999). *Globalization processes and their impact on developed and developing countries*. Moscow: Publishing House Center of ISAA at MSU.
- 2 Abdulkirimov, K.K. (2012). *State social policy in modern Russia. PhD. thesis*. Moscow.

- 3 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan from April 25, 2014 № 396 The concept of social development of the Republic of Kazakhstan until 2030.
- 4 Kuklina, V.E. (2016). The concept of a decent standard of living (legal aspect). *Young Scientist*, 6.6, 76–78.
- 5 Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. Statistics Committee stat.gov.kz* Significant preliminary data.
- 6 zakon.kz. Retrieved from www.zakon.kz/4911747-velichina-prozhitochnogo-minimuma-v.html.
- 7 kz/ru. Retrieved from bnews.kz/ru/news/stalo_izvestno_kto_budet_poluchat_bolshuu_pensiu_s_2018.
- 8 kursiv.kz. Retrieved from www.kursiv.kz/news/finansy/v-kazahstane-rashody-na-zdravoohranenie-vyrosli-na-20/ graph.
- 9 Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, GfK Kazakhstan. nationalbank.kz. Retrieved from www.nationalbank.kz/cont/.
- 10 Ranking data acquired from the analysis of the structure of consumer loans for 2017–2018 year from BankHomeCredit JSC
- 11 rfcaratings.kz. Retrieved from www.rfcaratings.kz/6579.
- 12 B. Elagin. What restricts Kazakhstan Stock Exchange? *kursiv.kz*. Retrieved from www.kursiv.kz/news/finansy/cto-mesaet-kase/.
- 13 Kaparov. Kazakhstan in the «happiness index» is not the happiest. *kursiv.kz*. Retrieved from www.kursiv.kz/news/obshestvo.

Р.К. Серкебаева, Г.К. Қазбеков, Л.А. Саматова

Әлеуметтік саясаттың қаржылық қамтамасыздандырылуы

Әлеуметтік саясат тар мағынада — мемлекеттің қоғамдағы тұрақтылықты сақтау мақсатында, жасының ерекшелігіне немесе өмір жағдайына байланысты қоғамның ерекше қолдауы мен қамқорлығына мұқтаж халықтың бір бөлігіне лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік қатынастар. Ал кең мағынада әлеуметтік саясат азаматтардың жеке өсуі мен кәсіби дамуына, соның ішінде әлеуметтік инфрақұрылымды — білім беруді, денсаулықты, мәдениетті дамыту үшін жағдайды қамтамасыз ету қабілетін білдіреді, сайып келгенде, қоғамдағы өмір деңгейін және сапасын айқындайды. Қазақстан әлеуметтік саясатты жүргізу кезінде әлемдік тәжірибеге сүйенеді. Әлеуметтік саясаттың мақсаты — халықтың өмір сүру деңгейі мен лайықты сапасын қамтамасыз ету. Халықтың ақшалай табысы саясатында мемлекет екі негізгі тәсілдерді басшылыққа алады: а) еңбекке жарамды азаматтардың лайықты табыстар алуға және табысқа қолжеткізуге жағдай жасайды; ә) объективті себептер бойынша ең төмен қолайлы өмір сүру деңгейін қамтамасыз ете алмайтын мүгедектер мен халықтың санаттарын әлеуметтік қорғау мен қолдауды қамтамасыз етеді. Жыл сайын тиісті қаржы жылына арналған «Республикалық бюджет туралы» ҚР заңы қабылданған кезде әлеуметтік зейнетақылардың мөлшерін, ең төменгі жалақыны, айлық есептік көрсеткішті қайта қарау көзделеді.

Кілт сөздер: адам, әлеуметтік саясат, кіріс, қаржы, өмір сүру деңгейі, өмір сүру сапасы, кәсіпкерлік, тұтыну қоржыны.

Р.К. Серкебаева, Г.К. Қазбеков, Л.А. Саматова

Финансовое обеспечение социальной политики

Социальная политика в узком смысле предполагает социальные отношения, в которых государство обязуется с целью поддержания стабильности в обществе, обеспечения достойного уровня жизни части населения, которые в силу возрастных особенностей или жизненных ситуаций нуждаются в особой общественной поддержке и заботе. В широком смысле социальная политика выражает способность государства обеспечивать условия для личностного роста и профессионального развития граждан, включающих развитие социальной инфраструктуры – образование, здравоохранение, культуру, в конечном итоге определяющих состояние уровня и качества жизни в обществе. Казахстан в вопросах проведения социальной политики придерживается мировой практики. Целью социальной политики всегда было обеспечение достойного качества и уровня жизни населения. В политике денежных доходов населения государство руководствуется двумя основными подходами: а) создает условия для трудоспособных граждан получать и зарабатывать достойные доходы; б) обеспечивает социальную защиту и поддержку нетрудоспособных и тех категорий населения, которые по объективным причинам не в состоянии обеспечить минимально допустимый уровень жизни. Ежегодно с принятием Закона РК «О республиканском бюджете» на соответствующий финансовый год предусматривается пересмотр размеров социальных пенсий, минимальной заработной платы, месячного расчетного показателя.

Ключевые слова: человек, социальная политика, доходы, финансы, уровень жизни, качество жизни, предпринимательство, потребительская корзина.

V. Artakshinova¹, A.Yu. Domnikov²

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

²*Ural Federal University named after the first President of Russia B.N. Yeltsin, Ekaterinburg, Russia
(E-mail: salta_27@mail.ru)*

Finance banks and ways to improve them in Kazakhstan

In the article the development of the bank, as well as improvement of its activities both for the banks and for the country's population are considered. The aim of banks is to reach a fundamentally new level of business and gain competitive advantages which contributes to the creation of a balanced analytical system for managing cash flows. Banks accumulate the main share of credit resources and provide the clients with a full range of financial services, including loans, deposits, settlement services, purchase and sale, and safekeeping of securities. Therefore, it is necessary to control the receipt and expenditure of funds in order to determine the financial condition of the bank. The development of the banks should follow the path of the overall development of the entire banking system in Kazakhstan with the obligatory consideration of local features of economic development. In this regard, it is essential to improve the role of banks and other credit institutions in measures to stabilize the economy. For Kazakhstani banks in the current economic situation, the issue of profitable investment of the population's funds and the services of banks in lending specifically in national currency become very relevant. Banking activity is the subject to numerous risks, the underestimation of which can lead to disruptions in work and bankruptcy of credit institutions, causing negative effect to the customers and shareholders. The role of specific banking operations is the basis for assessing the position of the bank in the future.

Keywords: finance, bank, deposit, loan, deposit market, banking sector, financial sector, loan portfolio, capital, household deposits.

The modern economy can not be imagined without the banking system, and bank finance is its foundation. It is the banks that provide various enterprises and ordinary citizens with access to loans or, on the contrary, the opportunity to receive interest from capital. As a result, the development process of the country's economy is gaining acceleration, since a business can implement a project, even if it does not currently have sufficient funds.

As a result, the development of the banking system often leads to an increase in production efficiency. And the rates on banking instruments become defining indicators dictating conditions to enterprises. Not one who developed economy can operate as efficiently as possible if banks do not provide them with quality services [1]. To date, the structure of bank finance is an extremely complex system. It is based on funds raised from enterprises or individuals as deposits. In order to secure an increase in capital, money must work. The bank is looking for opportunities to invest. At the same time, the yield on these investments should exceed the rate at which the money will have to be returned to the client, since the bank is interested in maximum profit. In addition to deposits, the bank can raise funds in other ways; in particular, the bank can receive financing from the Central Bank at the refinancing rate, take an interbank loan, or raise funds in the market. In addition to deposits, the bank can raise funds in other ways. This is one of the most important features of the capital structure of banks. Even very large banks have virtually no cash. Cash capital in most cases is limited by the required reserve ratio, which is determined by the Central Bank and which is designed to ensure the stability of the banking system. All other funds are directed either to solve current problems or are invested in various tools.

An important indicator of the state of bank finances at a certain point is the ratio between the interest rate on loans and deposits. The larger the first exceeds the second, the higher the level of profitability. However, raising interest rates on loans significantly higher than the market average will not work, since in this case the bank will simply lose its customers. Deposit rate is also tied to the market. A too low rate will serve as a repulsive factor. Thus, the banking system seriously depends on the market situation. This is the problem of entering the mature banking market [2].

If large state or private banks have enough capital to work for a certain time without sufficient profit in an unfavorable market situation, and small business is forced in such a situation to either borrow money at inflated rates from larger banks or simply leave the market. In addition, it is often difficult for small banks to maintain a high level of equity. In addition, bank finances are characterized by the ratio of the volume of funds raised and loans issued. The closer these figures, the more efficient the bank. Of course, it is efficiency

that determines the success of any bank. The weak influence of the bank lending channel is due to the fact that the central bank has a limited impact on the factors determining the demand for loans to the economy. On the demand side, the low quality of borrowers is inadequate, as well as insufficient business development of potential for financing through lending projects. In the retail segment, household income is in a weak growth zone, which, along with limited collateral, reduces the population's solvency. The main source of financing enterprises and investments are own funds. In this regard, the increase in the volume of loans has a weak effect on economic activity.

On the supply side of the loan, the constraining factors are unsustainable funding, dependence on funds of quasi-state organizations, low capitalization of banks, lack of proper credit risk assessment, and associated lending. These factors do not allow banks to respond adequately in response to changing monetary conditions. The functioning of the credit channel is currently distorted as a result of the provision of public funds to the real sector of the economy at non-market rates [3].

To improve the performance of the credit channel, stability, as well as the development and deepening of the financial system, are important. In this regard, in 2019, the National Bank will continue to work to ensure financial stability. The Program for Improving the Financial Stability of the Banking Sector of the Republic of Kazakhstan, implemented in 2017–2018, allowed capital banks to be recapitalized and bad portfolios that restricted credit risk taking was canceled.

Starting in 2019, a risk-based approach will be introduced in the supervisory process and a transition to the resolution and settlement mode of problem banks (Recovery and Resolution tools), which provides for mechanisms for the forced restructuring of bank obligations. A risk-based approach with the possibility of applying motivated judgment will be used both to tighten the supervisory process for banks with a high level of risk and to relax it for banks using proper procedures and risk management systems. Thus, a full list of measures is introduced, allowing for the prompt settlement of an insolvent bank with minimization of systemic consequences and government support.

The construction of a long-term deposit market segment, facilitated by the introduction of savings deposits and the improvement of the mechanism for setting maximum rates for household deposits, will help to increase the intermediary function of the banking sector.

The improvement of the banking sector, which is nearing completion, the introduction of new regulatory and methodological approaches allow building a reliable infrastructure for lending to the economy and helping to improve the passability of the credit channel of monetary policy.

As a result, the volume of demand for credit resources from the real sector and their supply from banks and an increase in lending growth are expected. In 2019, the growth of the loan portfolio is estimated at a level higher than the growth rate of nominal GDP (more than 10 %) [4].

The main events in 2018 in the banking sector were large-scale write-offs of previously hidden problem loans. S & P Global Ratings assesses the tendency of development of economic risk in the banking system of Kazakhstan as «stable», since it predicts the weakening of the negative impact of the long correction phase on the banking sector over the next two years. S & P expects that credit losses in the banking system of the country will stabilize at 1.5–2.0 % in 2018–2020, after they reached a peak level of 9 % in 2017. In addition, S & P expects that, in general, a steady volume of problem loans will reflect a moderate projected growth in the loan portfolio and a slow recovery of problem loans. The development trend of sectoral risk in the banking sector of Kazakhstan is rated as «stable». We do not predict a significant improvement in the regulation of the Kazakh banking sector, taking into account the continuing political influence. We expect that consolidation in the country's banking sector will continue as a result of the revocation of licenses from weak banks. We expect that the sources of funding of the banking system will be mainly retail and corporate deposits, while the level of dollarization of deposits as a whole will remain stable, «conclude in S & P Global Ratings. Thus, the banking sector of Kazakhstan is represented by 28 banks (32 banks at the beginning of the year), while the top 5 banks account for 64 % of the market in terms of assets.

Also, the decline in the role of the banking system in the development of the economy of Kazakhstan continues. The share of the loan portfolio of the banking sector to GDP in 2018 was 23 %, decreasing consistently from 26 % in 2017 and from 33 % in 2016. This situation is due to the persistence of structural problems in the economy, the dominance of the commodity sector with the weakness of the small medium segment business, accumulated internal problems of the banking system, a significant predominance of the state in the economy.

Despite the good growth of the economy, there is a rather weak increase in deposits in the banking sector. The main driver of growth in deposits in 2018 was the increase in household deposits, while the

dynamics of growth in corporate deposits shows stagnation. The lack of growth of corporate deposits is associated with a significant withdrawal and placement of foreign currency earnings of exporters on foreign currency accounts in foreign banks [5].

Due to consolidations and liquidations, the market suffers qualitative changes. As of November 1, 2018, the STB managed to reduce the level of toxic loans by 175.7 billion tenge, or 1.1 % since the beginning of the year. The volume of deposits grew by 0.7 %, and the total mass of consumer loans increased by 17 %. And in this regard, everything goes to the fact that the market will consist of the most reliable, responsible and competitive players, which should have a positive impact on the stability of the entire banking sector of Kazakhstan. Meanwhile, the sector maintains a high dynamics of changes in deposits between banks, while maintaining the total volume of deposits at about the same level. In this regard, recent changes in differentiation of marginal rates for tenge deposits, on the one hand, will expand the choice of placement of savings, on another hand, will shift preference towards long-term deposits by increasing the difference between maximum deposit rates (+ 3 %). Thus, in the structure of banks' liabilities, more «long-term» and sustainable funding will be gradually formed, which increases the potential for lending to the economy [6].

One of the positive trends is the active increase in household deposits. Bank deposit (deposit) is a basic, publicly available method of accumulating and placing savings, the primary task of which is to solve important vital needs and requirements. Nevertheless, the answer to the question of how to choose the right deposit for the placement of savings does not lie on the surface: proper management of your money will require a prudent approach. In order to make a reasonable decision, you need to understand and distinguish one deposit product from another. Until recently, the choice of deposit was hampered by two main factors — firstly, the set of deposit products on the market with minor differences and, secondly, the lack of motivation to place savings for a long time due to the lack of a bond term and interest rate [7]. Over the past five years, the volume of deposits of individuals in banks has doubled — from 3.7 to 8.4 trillion tenge. The number of bank accounts of individuals increased from 21 to 55 million tenge. The growth of deposits was achieved mainly due to time deposits in tenge for a period of one year or more. Until recently, the choice of deposit was hampered by two main factors — firstly, the set of deposit products on the market with minor differences and, secondly, the lack of motivation to place savings for a long time due to the lack of a bond term and interest rate. Over the past five years, the volume of deposits of individuals in banks has doubled — from 3.7 to 8.4 trillion tenge. The number of bank accounts of individuals increased from 21 to 55 million tenge. The growth of deposits was achieved mainly due to time deposits in tenge for a period of one year or more. Profitability on a savings deposit in tenge directly depends on the deposit term and reaches 13.5 %. «At the same time, the profitability of a two-year savings deposit exceeds the current level of inflation by more than two times, and 13 times the return on a deposit in foreign currency. It is obvious that real yield is negative for dollar deposits (-4 %), and the conditional devaluation income can be ignored, since it is impossible to predict the rate in a freely floating exchange rate. It is better to hedge such risks. But even in this case, the maximum that can be earned from a currency deposit is 1 % per annum [8].

There are a lot of products in the deposit market: on average, the number of types of deposits in banks is about 20, and if you multiply this by the number of banks that attract deposits, it becomes clear that in order to choose a deposit, you need to analyze at least 480 different deposits products. High competition, the desire to attract new customers are forcing banks to go on new marketing moves and come up with recognizable names for their products: «Children», «Pension», «Privileged», «VIP» — this list goes on and in the end interest in choosing The deposit is lost. Such a multitude of similar proposals complicated the selection process, since it requires considerable effort and time.

The second complicating factor is the wide range of interest rates and the use of various interest rates, such as nominal and effective, which, among other things, were applied to deposits placed for a similar period. In addition, banks offered products with a quarterly, monthly, daily capitalization. The rate of remuneration, with some exceptions, did not depend on the term of the deposit or on the possibility of early withdrawal: on deposits with the same term, for example, for 3 months, in different banks the rate of remuneration could be from 5.3 to 12 %. Whereas, on deposits for one year, individual second-tier banks were limited to a remuneration rate of no more than 6 %. And most importantly — there was no simple and direct motivation to keep the money placed in the deposit during the whole period — in the form of a high guarantee amount from the Kazakhstan Deposit Insurance Fund [9].

As a result, it was easier for the depositor to make a choice in favor of foreign currency deposits with the possibility of early withdrawal, despite the fact that foreign currency income is limited to an annual effective interest rate of 1 %. In addition, savings in foreign currency are associated with high risk: you can

both get income and fix a loss. According to international studies, in a variety of deposit insurance systems, the guarantee amount is on average two GDP per capita. «In Kazakhstan, the amount of the guarantee on savings deposits in tenge is 15 million tenge or 4.7 GDP per capita. For other types of deposits in national currency — 3.1. For comparison, according to data for 2017, in Korea this indicator is 1.6, in Canada — 1.7, in Japan — 2.4, in Russia — 2.3, in the European Union — 3, in the USA — 4, 2 The FGD guarantee is extended to 100 % deposit accounts of individuals in second-tier banks. «Given that in the current year the maximum amount of guarantee on savings deposits in tenge was increased, deposits in national currency are less exposed to credit risk.

Unresolved problems of the bank deposits market have led to the fact that the fixed-term bank deposits market have lost its importance and term deposits, both tenge and foreign currency, have been transformed into demand deposits. The lack of requirements for the urgency of bank deposits has led to a reduction in lending to the economy. In turn, the absence of conditions that would discourage early withdrawal of deposits is an additional risk for banks, for minimization of which banks must increase liquid assets, which lead to higher prices for such retail loan products as mortgage, car loans, small business loans, consumer crediting.

In order to create fair and understandable conditions in the market, the National Bank proposed a simplified structure of deposits. From October 1, 2018, 3 types of deposits became available to depositors: non-urgent, term and savings. The new deposit line gives each depositor the opportunity to choose the right deposit for his needs. The indiscriminate setting of rates was terminated: now the interest rate on term and savings deposits directly depends on the term of the bank deposit agreement. For example, on a savings deposit for 3 months the interest rate may be 12 %, and on a deposit over 24 months — 13.5 %. The profitability of deposits in foreign currency has not changed: the maximum interest rate on deposits in foreign currency cannot exceed 1 %, which is lower than the return on deposits in national currency by 10–13 times.

With the development of the market, time and savings deposits are expected to become the main resource for growth in economy, business and consumer lending, and for depositors a savings or time deposit can be an additional opportunity to place savings and receive a high guaranteed income when there is no objective need to use in cash during the term of the bank deposit agreement. Of course, the depositor retains the right to terminate the bank deposit agreement ahead of time.

Deposits with restrictions on early withdrawal existed in the Kazakhstan market before, but the practice of developed countries shows that such restrictions are established at the legislative level. For example, in Malaysia, the law allows a bank to withhold more than 50 % of the accrued interest in case of early withdrawal of a long-term deposit. Loss of remuneration in full and a fine for early withdrawal of the savings deposit are applied in Germany. In Singapore and Israel, the right of early withdrawal of the savings deposit is not provided. With the advent of savings and time deposits in the market, conditions have been created that meet the objectives of different groups of investors. Investors who are interested in mobility at the disposal of money and who plan to use money throughout the entire term of the deposit will be able to place savings on non-term and demand deposits for which there are no restrictions associated with early withdrawal of the deposit. Those depositors who plan to place savings for a certain period at a higher interest rate, but prefer to remain mobile in possession of money, will be eligible for time deposits. Those who intend to save money for a certain period and for whom high guaranteed yield and the maximum amount of reimbursement from the Kazakhstan Deposit Insurance Fund are important, may consider placing savings on a savings deposit in tenge. Any depositor can diversify his personal finances: a bank card or non-term deposit allows the use of money and replenishment at any time, and for savings and income to open a savings or term deposit. In addition, the savings deposit is great for those who plan to save money on large purchases or important goals, such as family vacations, to pay for school or children's wedding, for a down payment on a mortgage, or to purchase a car.

A significant excess of liquidity is observed in the banking sector of Kazakhstan throughout the year, due to both the growth of deposits and the infusion of public funds into the banking system, and the rather weak credit activity of the banking system. In 2019 the trend will continue to further deteriorate the financial condition of second-tier banks. This process will occur due to inefficient business models of these banks and increased competition for high-quality borrowers and depositors with large banks. In general, the development of the banking sector will continue to lag behind the growth of the economy as a whole. The transition to more active lending and the growing share of the banking sector in the economy are possible only after resolving a number of structural problems in the economy and building a more efficient market mechanism

for the provision of financial services. Retail lending, as well as the overall emphasis on public services (card products, online banking), will continue to be the main driver of the development of the banking system of Kazakhstan.

The cumulative increase in corporate deposits will continue to lag behind GDP growth, while growth in deposits of large businesses will be positively influenced by the restoration of confidence in the banking system and a fairly good economic growth expected in 2018–2021. As a result of the recovery in income growth of the population, deposits will continue to increase, which will be slightly higher than the results of 2018.

The liquidity surplus in the banking system will persist as a result of poor functioning of the lending channel and the preservation of structural problems in the economy. Nevertheless, there will be a gradual increase in lending as a result of a fairly good growth of the economy and the recovery of the banks' loan portfolio. However, in conditions of a limited corporate lending market, this liquidity will to a large extent be aimed at increasing retail lending. Retail lending growth will continue to show high rates, continuing the current trend with a gradual slowdown. Growth in corporate lending will remain fairly moderate and will be significantly lower than nominal GDP growth. The increase in corporate lending will mainly depend on the resolution of structural problems and the growth of the share of small medium-sized businesses in the economy.

It is worth noting the significant mobility of deposits in 2018, first of all corporate between banks, caused by the withdrawal from the market of a number of problems of banks, the movement of deposits in large banks and banks with foreign participation. The loan portfolio of the banking system demonstrates the absence of a significant increase. This result was influenced by the withdrawal from the system of a number of banks and the repurchase of problem loans in the amount of 450 billion tenge. Also, the overall dynamics of the loan portfolio contains the significant write-offs of previously hidden problem loans and their replacement with new loans, mainly in the corporate lending segment. At the same time, the reduction in the corporate loan portfolio was replaced by a significant increase in retail lending, which showed an increase of more than 15 % since the beginning of the year. Such a high growth rate of the retail sector, both in lending and in attracting deposits, reflects a significant increase in the orientation of most banks in the sector of services to the public.

In 2018, the NPL90 + level in the banking system was 8 %, which is a rather low value. The level of provision of the loan portfolio amounted to 13 %, the provisions fully cover the level of officially reflected bad debts.

The officially reflected level of bad debts does not reflect the real state of the loan portfolio of the banking system, which is actually much worse, and the current level of provision is insufficient. At the same time, an additional increase in provisions will rather negatively affect the level of profitability, as well as the already low capitalization of the banking sector.

In his Message on October 5, President Nursultan Nazarbayev instructed the government to allocate 600 billion tenge to banks to support long-term tenge liquidity, which would be taken partly from the UNPF and the National Bank itself. «They will be sent to second-tier banks on a returnable basis at a commercial rate, at a market rate. These funds will get into the economy for priority projects, as the head of state said. And now we have to build a mechanism to control target use, targeting those projects that are priorities for our economy».

«Those savings that are in the pension fund should be invested and generate income in order for the assets of the UAPF to grow. Therefore, they need to be invested somewhere. In this case we are talking about investing in our own economy at market rates. Therefore, it is normal. This happened and is happening in all countries of the world — invested in the economy, at market rates, due to this, first, there is an accumulation of the main body, in addition, there is an increase in the investment component» [10].

One of the key trends in the year 2019 in the banking system will be:

First, in 2019, the banking sector will start operating under a new system of risk-oriented supervision by the regulator, which will allow the National Bank to independently identify potential risks based on initial data through the control system before they arise, when it is still possible to prepare and implement preventive measures to eliminate them. In world practice, this system has already proven its effectiveness; we also expect from it a positive impact on the banking sector of Kazakhstan.

Secondly, the regulator intends to create an environment in which long-term lending in tenge will develop. The National Bank plans to introduce new standards for the presence of stable funding by banks in the national currency. As a result, all market players will have to confirm that they have sources to meet these

new requirements. Both factors can significantly affect the change in the structure of a country's financial sector.

In 2019, second-tier banks will have the opportunity to introduce new technological solutions for loan operations. The regulator is still quite restrained in this matter. But we are confident that digitalization will have a positive effect not only on customer experience, but in general, and on the emergence of a number of new opportunities to stimulate even greater growth of the banking system of Kazakhstan.

2019 should be the year of increasing business activity and stabilization of the financial sector. We are witnessing a significant reduction in risks in the system as a whole, since over the past year there has been a rather significant and high-quality clearing of the financial sector. Predicting developments in the banking sector and solving the problems of Kazakhstan banks, including by switching to manual management of the sector in an authoritarian political system, will inevitably lead to voluntarism in the regulator's policies and practices [11].

It is well known that the National Bank of Kazakhstan, their plans and intentions were predictable results of their efforts by the end of 2019:

1. The write-off of the troubled loan portfolio of Kazakhstan banks, in order to reduce its share from approximately 25 % to 10 % or even lower, will lead to a significant reduction in lending to the economy as a whole.

2. The funds of the quasi-public sector companies, as well as the private sector, will flow into the country's largest banks, primarily the Halyk Bank of Kazakhstan, since the latter are less likely to fail than other financial institutions, and they will receive state support, if it is required.

3. Since the large business structures engaged in the extraction and export of raw materials will continue to be credited mainly abroad, and private consumption will stagnate, the growth of banking sector revenues will be minimal. Accordingly, the recovery and revitalization of the market is unlikely, and if it takes place, it is not so much due to the growth of profits and its capitalization, as due to the departure of weak «players». The policy and practice of the National Bank of Kazakhstan on individualization and stricter regulatory requirements and actions will also contribute to this.

4. The National Bank of Kazakhstan will continue its current policy of withdrawing monetary liquidity from the market, since abandoning it will be fraught with reorientation of players to the foreign exchange market and another devaluation of the national currency. The only thing that the National Bank of Kazakhstan can try to do is lower the price of money in order to reduce its current expenses.

5. An attempt by the National Bank of Kazakhstan to force Kazakhstani banks to use free cash to increase lending to the economy and the population will be ineffective. Just due to the fact that the economic crisis continues, the national economy, Kazakhstani producers and products will remain noncompetitive even in their own region, respectively, the effective demand for credit products will be low. Plus, another devaluation of the national currency is not excluded as a result of the strengthening of the dollar as a result of changes in the US Federal Reserve policy.

6. The process of concentration of banking capital in the country will accelerate, the number of Kazakhstan banks will be constantly decreasing, both as a result of bankruptcies and associations of financial institutions. At the same time, the dominant positions of the People's Bank of Kazakhstan group will only increase, so that its share in the sector can grow to almost half [12].

«The problem portfolio of second-tier banks is higher than official statistics show. The fact is that domestic financiers very often use restructuring as an extension of the life of the borrower and the loan. Moreover, it is not a fact that the borrower will be able to pay off the debt in the end, the Next is liquidity management. Unfortunately, in our country liquidity provides a lot of quasi-public sector companies. These are different companies, but they are indirectly subordinate to the parent, and they have similar investment strategies. When this is a large bank, with a good base, there are no problems, but if it is a medium or small bank, each large capital outflow will create a pressure on liquidity» [13].

In the future, 5–10 years, the CIS markets will move in the direction of open banking. Open banking is a standard already implemented in the European Union whereby banks provide other third-party organizations with access to their services. Thanks to API integration with FINTECH startups and other B2B service providers, banks will also be able to significantly expand the product line, which is so much in demand today from customers.

In general, active cooperation with financial technology will allow banks to work with those segments that did not have access or did not use banking services (unbanked). There will also be a growing focus on young entrepreneurs, the so-called Millennials, which are completely different in behavior and needs for

banking services. Other microbusiness groups will also develop: individual entrepreneurs, freelancers and self-employed, in which banks have been inactive or several leaders have been working in this sector. All this will be promoted by further automation of banking processes, the transfer of banking services into electronic channels and the development of mobile technologies. This is a serious challenge for financiers.

References

- 1 Горина Т.И. Деньги, кредит, банки: учеб. пос. / Т.И. Горина. — 2-е изд. — Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 2010. — 152 с.
- 2 Грязнова А.Г. Финансы: учеб. / А.Г. Грязнова, Е.В. Маркова. — М.: Финансы и статистика, 2007. — 426 с.
- 3 Оразалин Р. Трансмиссионный механизм денежно-кредитной политики в Республике Казахстан / Р. Оразалин // Департамент исследований и статистики, Национальный Банк Республики Казахстан. — № 2018–3. — С. 10–8.
- 4 Постановление Правления Национального банка Республики Казахстан от 29 ноября 2018 года «Об основных направлениях денежно-кредитной политики Республики Казахстан на 2019 год». — 2018. — № 308.
- 5 Официальный сайт Nalyk Finance. «Прогноз развития экономики и банковского сектора» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://forbes.kz>.
- 6 Официальный сайт RIA-NEWS. «Бизнес и Финансы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ria-news.ru>.
- 7 Звонова Е.А. Банковские вклады как основной инструмент аккумуляции сбережений населения в современных условиях / Е.А. Звонова // Экономика. Налоги. Право. — 2015 — № 1. — С. 27–36.
- 8 Официальный сайт КФГ «Казахстанский фонд гарантирования депозитов» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://zakon.kz>.
- 9 Официальный сайт «Национальный банк Республики Казахстан» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://nationalbank.kz>.
- 10 Послание Президента Республики Казахстана Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 5 октября 2018 года «Рост благосостояния Казахстанцев: Повышение доходов и качества жизни». — 2018. — Октябрь.
- 11 Послания Президента страны народу Казахстана от 1 марта 2019 года «25 ответов на важные вопросы Послания Президента страны народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» от 1 марта 2019 года». — 2019. — Март.
- 12 Официальный сайт «Прогноз по банковской системе к 2019 году [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://KazakhSTAN 2.0>.
- 13 Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан «Деловой еженедельник «КУРСИВЪ» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://Kursiv.kz>.

В. Артакшинова, А. Домников

Банктердің қаржысы және оларды жақсарту жолдары

Мақалада Банктің даму жолдары, сондай-ақ оның қызметін банктердің өздері және ел тұрғындары үшін де жақсарту қарастырылған. Банктердің бизнесті жүргізудің принципі жаңа деңгейіне шығу және бәсекелестік артықшылықтар алу жөніндегі ұмтылысына қаржы ағындарын басқарудың теңгерімді талдау жүйесін құру ықпал етеді. Банктер несие ресурстарының негізгі үлесін жинақтайды және өз клиенттеріне несие беруді, депозиттерді қабылдауды, есеп айырысу қызметін көрсетуді, бағалы қағаздарды сатып алу-сатуды және сақтауды, қоса алғанда, қаржылық қызметтердің толық кешенін ұсынады. Сондықтан банктің қаржылық жағдайын анықтау үшін ақша қаражатының түсуі мен жұмсалыуына бақылау жүргізу қажет. Ел банктерін дамыту экономиканы дамытудың жергілікті ерекшеліктерін міндетті түрде ескере отырып, бүкіл қазақстандық банк жүйесін жалпы дамыту жолымен жүруі тиіс. Осыған байланысты экономиканы тұрақтандыру жөніндегі іс-шараларда банктер мен басқа да несие мекемелерінің рөлін көтеру қажет. Қазақстандық банктер үшін қазіргі экономикалық жағдайда халықтың ақша қаражатының тиімді үлесі, сондай-ақ ұлттық валютада несие беруде банктердің қызметтерін пайдалану мәселесі өзекті болып отыр. Банк қызметі көптеген тәуекелдерге ұшырайды, оларды жете бағаламау кредиттік ұйымдардың жұмысы мен банкротқа ұшырауына, олардың клиенттеріне және акционерлеріне зиян келтіруге әкеп соғуы мүмкін. Нақты банк операцияларының рөлі және болашақта Банктің жағдайын бағалау үшін негіз болып табылады.

Кілт сөздер: қаржы, банк, депозит, несие, депозиттік нарық, банк секторы, қаржы секторы, несие қоржыны, капитал, халықтың салымдары.

В. Артакшинова, А. Домников

Финансы банков и пути их улучшения в Казахстане

В статье рассмотрены пути развития банка, а также улучшения его деятельности как для самих банков, так и для населения страны. Стремлению банков по выходу на принципиально новый уровень ведения бизнеса и получению конкурентных преимуществ способствует создание сбалансированной аналитической системы управления финансовыми потоками. Банки аккумулируют основную долю кредитных ресурсов и предоставляют своим клиентам полный комплекс финансовых услуг, включая кредитование, прием депозитов, расчетное обслуживание, покупку – продажу и хранение ценных бумаг. Поэтому необходимо вести контроль поступления и расходования денежных средств, для того чтобы определить финансовое состояние банка. Развитие банков страны должно идти по пути общего развития всей казахстанской банковской системы с обязательным учетом местных особенностей развития экономики. В этой связи нужно поднять роль банков и других кредитных учреждений в мероприятиях по стабилизации экономики. Для казахстанских банков в современной экономической ситуации весьма актуальным становится вопрос выгодного вклада денежных средств населения, а также пользования услугами банков в кредитовании именно в национальной валюте. Банковская деятельность подвержена многочисленным рискам, недооценка которых может привести к сбоям в работе и банкротству кредитных организаций, нанесению ущерба их клиентам и акционерам. Роль конкретных банковских операций и является основой для оценки положения банка в будущем.

Ключевые слова: финансы, банк, депозит, кредит, депозитный рынок, банковский сектор, финансовый сектор, ссудный портфель, капитал, вклады населения.

References

- 1 Gorina, T.I. (2010). *Denhi, kredit, banki [Money, credit, banks]*. (2d ed.). Habarovsk: RITs HHAEP [in Russian].
- 2 Griaznova, A.G., & Markova, E.V. (2007). *Finansy [Finance]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
- 3 Orazalin, R. (2018). Transmissionnyi mekhanizm denezhno-kreditnoi politiki v Respublike Kazakhstan [Transmission mechanism of monetary policy in the Republic of Kazakhstan]. *Departament issledovaniy i statistiki, Natsionalnyi Bank Respubliki Kazakhstan, 2018–3* [in Russian].
- 4 Postanovlenie Praveniia Natsionalnogo banka Respubliki Kazakhstan ot 29 noiabria 2018 hoda «Ob osnovnykh napravleniakh denezhno-kreditnoi politiki Respubliki Kazakhstan na 2019 hod» [About the Main directions of monetary policy of the Republic of Kazakhstan for 2019]. (2018, noiabr, No. 308) [in Russian].
- 5 Ofitsialnyi sait Halyk Finance. «Prohnoz razvitiia ekonomiki i bankovskogo sektora» [The official website of Halyk Finance. «The forecast of development of the economy and the banking sector»]. *forbes.kz*. Retrieved from <http://forbes.kz> [in Russian].
- 6 Ofitsialnyi sait RIA-NEWS. «Biznes i Finansy» [«Business and Finance»]. *ria-news.ru*. Retrieved from <http://ria-news.ru> [in Russian].
- 7 Zvonova, E.A. (2015). Bankovskie vklady kak osnovnoi instrument akumulatsii sbrezhenii naseleniia v sovremennykh usloviakh [Bank deposits as the main instrument of accumulation of savings of the population in modern conditions]. *Ekonomika. Nalohi, Pravo, 1*, 27–36 [in Russian].
- 8 Ofitsialnyi sait KFH «Kazakhstanskii fond harantirovaniia depozitov» [«Kazakhstan Deposit guarantee Fund»]. *zakon.kz*. Retrieved from <http://zakon.kz> [in Russian].
- 9 Ofitsialnyi sait «Natsionalnogo banka Respubliki Kazakhstan» [«National Bank of the Republic of Kazakhstan»]. *nationalbank.kz*. Retrieved from <http://nationalbank.kz> [in Russian].
- 10 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstana N.A. Nazarbaeva narodu Kazakhstana ot 5 oktiabria 2018 hoda «Rost blagosostoianiia Kazakhstantssev: Povysenie dokhodov i kachestva zhizni» [«Growth of welfare of Kazakhstan Citizens: increase of income and quality of life»]. (2018, Oktiabr.) [in Russian].
- 11 Poslaniia Prezidenta strany narodu Kazakhstana ot 1 marta 2019 hoda «25 otvetov na vazhnye voprosy Poslaniia Prezidenta strany narodu Kazakhstana «Novye vozmozhnosti razvitiia v usloviakh chetvertoi promyshlennoi revoliutsii» ot 1 marta 2019 hoda» [«25 answers to important questions of The President's Address to the people of Kazakhstan New opportunities for development in the fourth industrial revolution of March 1, 2019»]. (2019, mart) [in Russian].
- 12 Ofitsialnyi sait «Prohnoz po bankovskoi sisteme k 2019 hodu» [«The Outlook for the banking system by 2019»]. *KazakhSTAN 2.0*. Retrieved from <http://KazakhSTAN 2.0> [in Russian].
- 13 Ofitsialnyi sait Natsionalnogo banka Respubliki Kazakhstan «Delovoi ezhenedelnik «KURSIVE» [«Business weekly «Kursiv»]. *Kursiv.kz*. Retrieved from <http://Kursiv.kz> [in Russian].

Б.Б. Суханбердина, Г.К. Курманова

*Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Уральск, Казахстан
(E-mail: suhanb@mail.ru)*

Анализ современного состояния и тенденций развития рынка банковских депозитных услуг в Казахстане

Статья посвящена исследованию казахстанского рынка банковских депозитных услуг. Исследование направлено на решение практической проблемы и вносит определенный вклад в обеспечение стабильного функционирования рынка депозитных услуг и банковской системы страны в целом. Результаты исследования показали, что рынком банковских услуг охвачено около 50–60 % населения; политическая и экономическая стабильность, выражающаяся в управляемых макроэкономических показателях, придает депозитному рынку положительную динамику; на фоне существенной девальвации тенге темпы роста объемов депозитов физических лиц за последние годы снизились; в условиях практически одинаковых ставок вознаграждения коммерческие банки стремятся активно использовать неценовые инструменты; ужесточение конкуренции между коммерческими банками за клиентов способствует развитию новых дополнительных банковских услуг. Установлено, что коммерческие банки в настоящее время активно используют различные маркетинговые подходы к организации розничного бизнеса. Также выявлено, что изменились предпочтения и ожидания клиентов банков. На первый план выходит надежность банка, на второй — уровень и качество обслуживания и только на третьем плане — доходность. Поэтому современным банкам необходимо больше внимания уделять уровню и качеству обслуживания. Доказано, что в современных условиях развития рынка банковских депозитных услуг необходимо усилить стратегическую и организационную роли банковского маркетинга. Все это должно происходить на основе расширения использования новых банковских информационных технологий.

Ключевые слова: рынок депозитных услуг, процентные ставки, девальвация, банковская маркетинговая стратегия, банк.

Современный рынок банковских депозитных услуг Республики Казахстан как динамичная система развивается под влиянием внутренних и внешних условий. При этом рынок банковских депозитных услуг складывается как под действием рыночных спроса и предложения, так и под действием политических, социальных, демографических и экономических факторов. Политическая и экономическая стабильность, выражающаяся в управляемых макроэкономических показателях, придает депозитному рынку положительную динамику процентов и объемов депозитов всех видов. Таким образом, депозитному рынку свойственны свои тенденции и закономерности.

Несмотря на активный охват населения банковскими услугами, этот рынок еще недостаточно освоен и имеет большой потенциал. Рынок банковских услуг физическим лицам только формируется. В настоящее время, по оценкам банковских специалистов, 50–60 % населения не охвачены банковскими услугами. В условиях острой конкурентной борьбы именно сбережения населения могут стать теми источниками пополнения банковских ресурсов, которых так не хватает казахстанским банкам. Как известно, именно физические лица имеют на руках значительные сбережения, которые они склонны приумножать пассивным путем, т.е. не вкладывать в бизнес напрямую, а вкладывать в финансовые инструменты, могущие принести им стабильный, пусть и невысокий доход.

Опираясь на данные Агентства РК по статистике и финансовые показатели, представленные Национальным банком Республики Казахстан, рассмотрим современное состояние розничного депозитного рынка.

Данные последних лет показывают общую положительную динамику объемов депозитов населения (рис. 1).

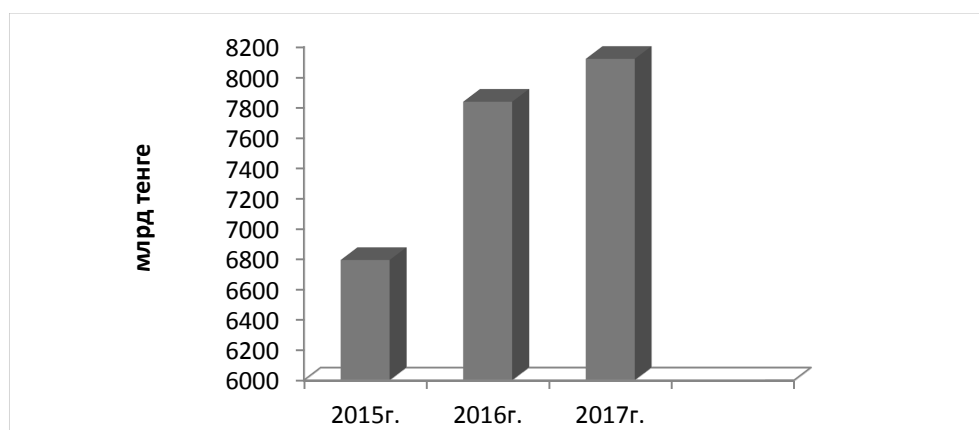

Рисунок 1. Вклады населения в банках второго уровня РК, млн тг

Анализ данных рисунка 1 позволяет сделать вывод о том, что на фоне существенной девальвации тенге темпы роста объемов депозитов физических лиц низкие. Однако в последние два года рост идет более высокими темпами. Поскольку депозиты являются основным источником пополнения банковских ресурсов, данная тенденция положительно сказывается на финансовом состоянии коммерческих банков Казахстана и дает им возможность активизировать свои действия на этом рынке.

Динамика доли депозитов физических лиц в общей сумме депозитов в коммерческих банках представлены на рисунке 2.

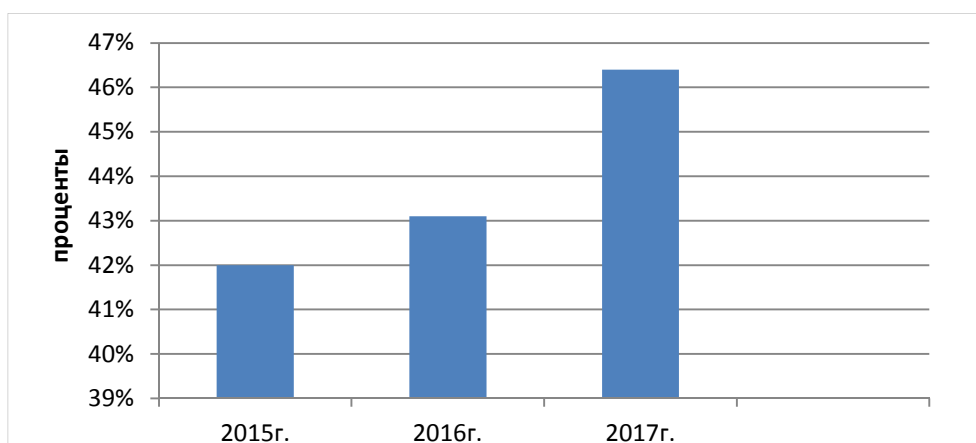

Рисунок 2. Динамика доли депозитов физических лиц в общей сумме депозитов в коммерческих банках, %

Динамика доли депозитов физических лиц в общей сумме депозитов в коммерческих банках отражает поступательное повышение доли депозитов населения.

При этом проведенный анализ ставок вознаграждения по депозитам показал их постепенное снижение. Так, если в прошлом году ставки вознаграждения по вкладам в национальной валюте были 14–15 %, то в текущем 2018 г. они снизились до 11–12 % годовых. По вкладам в иностранной валюте тенденция наблюдается та же, ставки вознаграждения по ним около 1 % годовых.

В организации и эффективном функционировании рынка депозитных услуг немаловажную роль играет Казахстанский фонд гарантирования депозитов. Это организация была основана Национальным банком Республики Казахстан в 1999 г. для создания системы страхования вкладов физических лиц. Основная цель данной системы — возмещение ущерба вкладчикам в случае банкротства коммерческого банка, принявшего данный вклад.

В конце прошлого года Казахстанским фондом гарантирования депозитов процентная ставка по вкладам в иностранной валюте была изменена с 1,5 до 1 процента. Это привело к снижению привлекательности таких вкладов.

В отношении вкладов в национальной валюте позиция Казахстанского фонда гарантирования депозитов противоположна. Ставка вознаграждения по таким вкладам составляет примерно 13,5 % годовых. Казахстанским фондом гарантирования депозитов проводится целенаправленная политика поддержания вкладов в национальной валюте через создание выгодных условий.

Таким образом, с декабря прошлого года Казахстанским фондом гарантирования депозитов рекомендуется устанавливать по вкладам населения в национальной валюте ставку в 13,5 %, по вкладам в иностранной валюте ставку в 1 %.

При этом все денежные средства, вложенные населением и индивидуальными предпринимателями в коммерческие банки — участников системы страхования вкладов, гарантируются и подлежат возмещению согласно установленным нормам в пределах 10–15 млн тг, 5 млн тг по вкладам в иностранной валюте.

Несмотря на все усилия Казахстанского фонда гарантирования депозитов, объемы срочных депозитов в национальной валюте снизились по причине высоких темпов инфляции и девальвации тенге (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Структура депозитов физических лиц в коммерческих банках, в %

Годы	Всего	Депозиты до востребования		Условные депозиты		Срочные депозиты	
		в тенге	в иностранной валюте	в тенге	в иностранной валюте	в тенге	в иностранной валюте
2013	100	22,2	5,0	0,2	1,8	34,5	36,3
2014	100	21,5	5,8	0,1	0,2	30,5	41,9
2015	100	12,7	3,1	0,1	0,2	54,8	29,1
2016	100	11,8	1,5	0,2	0,1	51,3	35,1

В целом анализ показал, что динамика объемов депозитов, прежде всего, зависит от курса тенге. При снижении курса наблюдается значительное уменьшение тенговых вкладов. На данный процесс также могут оказать влияние:

- текущая денежно-кредитная политика Национального банка РК;
- цены на нефть;
- размеры золотовалютных резервов страны и готовность Национального банка использовать их на поддержание тенге;
- действия финансовых посредников на валютном рынке;
- политическая ситуация в стране;
- инфляционная ситуация в странах — основных торговых партнерах.

При благоприятной ситуации вклады в национальной валюте могут принести достаточно высокие доходы, потому что ставки вознаграждения по таким вкладам значительно выше, чем по вкладам в иностранной валюте.

Динамика изменения курса тенге представлена на рисунке 3.

Сравним по выгодности депозиты, предлагаемые казахстанскими коммерческими банками, по таким критериям, как ставка вознаграждения в национальной и иностранной валюте.

В начале 2018 г. по вкладам в национальной валюте наиболее выгодные условия были у следующих банков:

- АО «Цеснабанк» — 12,5 %;
- АО «Банк ХоумКредит», который предлагает 12,0 % годовых (сумма депозита от 1 млн тг);
- АО «Казкоммерцбанк» — 11,6 %;
- АО «Банк ЦентрКредит» — 11,5 %;
- АО «Каспибанк» — 11,4 %.

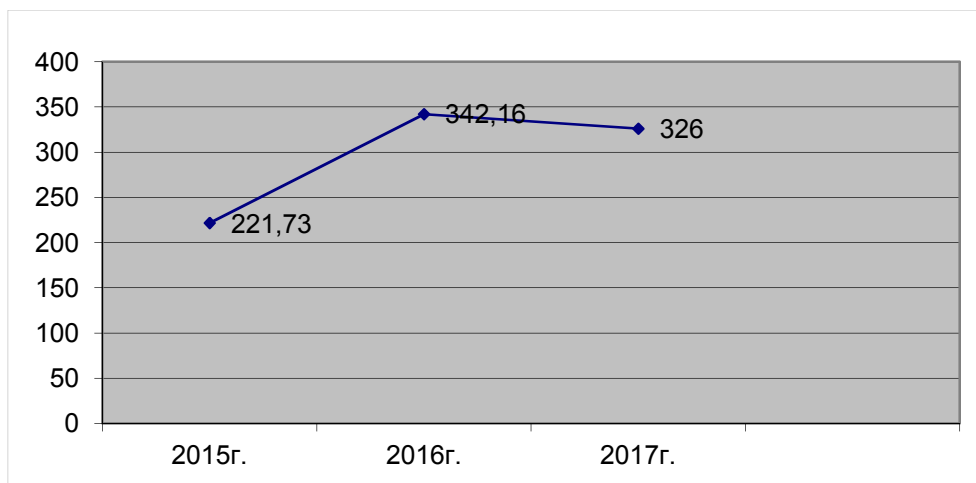

Рисунок 3. Динамика изменения курса тенге по отношению к доллару США с 2015 по 2017 г.

В начале 2018 г. по вкладам в иностранной валюте наиболее выгодные условия были у таких банков, как:

- АО ДБ «Альфа-Банк» — 1 % годовых, минимальная сумма — 100 долл. США;
- АО «Казкоммерцбанк» — 1 % годовых, минимальная сумма — 100 долл. США;
- АО «Народный банк Казахстана» — 0,5 % годовых, минимальная сумма — 100 долл. США;
- АО «Нурбанк» — 0,9 % годовых, минимальная сумма — 5 400 долл. США;
- АО «AsiaCredit Bank» — 1 % годовых, минимальная сумма — 100 долл. США;
- АО «Банк ЦентрКредит» — 1 % годовых, минимальная сумма 1000 долл. США;

Несмотря на то, что объемы депозитов физических лиц растут невысокими темпами, конкуренция между коммерческими банками за клиентов постоянно усиливается.

В таблице 2 представлены данные по объемам вкладов физических лиц ряда крупных банков.

Т а б л и ц а 2

Вклады физических лиц в наиболее крупных банках, входящих в систему коллективного страхования депозитов по состоянию на 01. 02. 2018 г.

№ п/п	Банк	Вклады физических лиц, млн тг
1	АО «Народный банк Казахстана»	1 632 909
2	АО «КазКоммерцБанк»	1 370 545
3	АО «Kaspi Bank»	893 782
4	АО «Цеснабанк»	693 365
5	ДБ АО «Сбербанк»	684 654
6	АО «Жилстройсбербанк Казахстана»	529 422
7	АО «Банк ЦентрКредит»	508 519
8	АО «ForteBank»	448 374
9	АО «Евразийский банк»	355 680
10	АО «АТФБанк»	341 402

Как показывают данные таблицы 2, по объемам депозитов лидирующую позицию занимает АО «Народный Банк Казахстана», второе место — «КазКоммерцБанк», АО «Kaspi Bank», третье — АО «Kaspi Bank».

Рейтинг банков Казахстана по объему привлеченных депозитов физических лиц за последние два года представлен в таблице 3.

Рейтинг банков Казахстана по объему привлеченных депозитов физических лиц (первая десятка)

№ п/п	По состоянию на 01.02.2017 г.	№ п/п	По состоянию на 01.02.2018 г.
1	АО «Народный банк Казахстана»	1	АО «Народный банк Казахстана»
2	АО «КазКоммерцБанк»	2	АО «КазКоммерцБанк»
3	АО «Kaspi Bank»	3	АО «Kaspi Bank»
4	АО «Цеснабанк»	4	АО «Цеснабанк»
5	ДБ АО «Сбербанк»	5	ДБ АО «Сбербанк»
6	АО «Банк ЦентрКредит»	6	АО «Жилстройсбербанк Казахстана»
7	АО «Жилстройсбербанк Казахстана»	7	АО «Банк ЦентрКредит»
8	АО «ForteBank»	8	АО «ForteBank»
9	АО «АТФБанк»	9	АО «Евразийский банк»
10	АО «Евразийский банк»	10	АО «АТФБанк»

Как видно из данных таблицы 3, ситуация по лидирующим банкам за последние два года не претерпела сильных изменений.

В 2017 г. на рынке банковских розничных депозитных услуг наблюдалась острая конкуренция, которая началась еще в конце 2016 г.

После сильнейшей девальвации 2014 г. коммерческие банки столкнулись с кризисом ликвидности. Это заставило банки активизироваться на депозитном рынке. Многие коммерческие банки изменили маркетинговые подходы к данному рынку, стали активно применять массовые рекламные кампании и повысили ставки вознаграждения. Особенностью рынка депозитных услуг является тот факт, что даже при острой конкуренции банки с длительной историей и сложившейся репутацией имеют явные конкурентные преимущества, поскольку население склонно доверять свои сбережения только известным им банкам. Поэтому в последние годы сильных изменений в плане смены основных игроков не произошло. К тому же в условиях практически одинаковых ставок вознаграждения коммерческие банки стремятся активно использовать неценовые инструменты. Такие инструменты, как подарки, программы лояльности и многое другое активно используются [1].

С другой стороны, кризисы последних лет до сих пор оказывают сдерживающее влияние на склонность физических лиц к сбережению в форме депозитов. На повышение объемов привлеченных средств на различные депозиты могут оказать положительное влияние стабильный валютный курс тенге, умеренные темпы прироста инфляции, экономическая и политическая стабильность в стране. Однако на то, чтобы вернуть доверие населения, требуется немало времени. В условиях снижения уровня жизни население вынуждено расходовать больше денег, чем сберегать.

Таким образом, стабильный политический режим в стране, умеренная инфляция являются сильнейшими факторами, определяющими желание сберегать, чем рост доходов физических лиц на фоне инфляции. В таких условиях особое значение в современном банковском деле приобретает банковский маркетинг. Особенность банковского маркетинга заключается в том, что главное — это не простое привлечение клиентов, а максимизация аккумуляции временно свободных денежных средств и получение максимальной прибыли в результате их размещения. Поэтому залогом успешной деятельности банка является комплексный подход в организации менеджмента и маркетинга банка с обеспечением четкой взаимосвязи между работой с вкладчиками и заемщиками.

В нынешних условиях залогом успешной деятельности банков является хорошо продуманная маркетинговая стратегия. Маркетинговая деятельность банка предполагает не только использование такого инструмента, как реклама, но и глубинные маркетинговые исследования. Так, была замечена закономерность, что в периоды кризиса активная банковская реклама больше отпугивала клиентов, чем привлекала. Аудитория воспринимала такую рекламу как сигнал тревоги, опасности, т.е. у банка мало клиентов и он может обанкротиться в ближайшее время.

Введение новых банковских услуг, модернизация уже существующих, расширение клиентской базы становятся объективной необходимостью. При этом необходимо учитывать тот факт, что правильная организация маркетинга предполагает изучение финансового рынка, тенденций в его развитии, меняющиеся предпочтения клиентов, новые маркетинговые технологии и т.п. В результате исследования руководство должно разработать новую маркетинговую стратегию на краткосрочный,

среднесрочный и долгосрочный периоды. Только такой основательный подход к организации банковского маркетинга способен обеспечить банку конкурентное преимущество в будущем [2]. Грамотно проработанные маркетинговые мероприятия способны не только удержать клиентов банка в условиях жесточайшей конкуренции, но и привлечь новых.

Немаловажным моментом банковского менеджмента и маркетинга является создание положительного социально ориентированного имиджа банка. Имидж является лицом банка. В этой области также необходима профессиональная работа со стороны банка. Здесь возможно вложение также значительных финансовых ресурсов, организация многоступенчатой рекламной компании и т.д.

Перспективным направлением также является дальнейшее развитие различных дополнительных банковских услуг, таких как смс-сервис, интернет-банкинг и т.п. Все это позволяет банкам обеспечить дистанционное банковское обслуживание. Развитие дистанционных схем обслуживания становится популярным по всему миру. Круглосуточная доступность и контроль за средствами привлекает все больше клиентов. Удобство таких услуг заключается в том, что они позволяют клиентам пользоваться основными банковскими продуктами с максимальным комфортом. Поэтому развитие удаленного банковского обслуживания становится объективной необходимостью в банковской практике.

С другой стороны, оказание подобных услуг требует от банка дополнительных затрат. Это, прежде всего, затраты на технические средства поддержки данных услуг и специальные компьютерные программы и системы.

Сегодня все ведущие коммерческие банки мира в конкурентной борьбе за клиента внедряют различные новые услуги, улучшают сервис и т.п. Мировой финансовый рынок претерпевает изменения. Развитие рыночных отношений, глобализация экономики, переливы капиталов приводят к образованию единого мирового банковского пространства. Многие крупные коммерческие банки проникают в зарубежные банковские системы, вытесняя слабые отечественные банки. Идет процесс универсализации банковских продуктов и услуг, стирание географических границ между банком и клиентом [3]. Все эти тенденции должны стимулировать казахстанские банки постоянно наращивать капиталы и увеличивать клиентскую базу. Это необходимо как в целях выживания в условиях жесткой конкуренции, так и в целях дальнейшего развития.

Таким образом, проведенный анализ рынка депозитных услуг Республики Казахстан позволяет сделать следующие выводы и рекомендации.

Во-первых, казахстанский рынок банковских депозитных услуг как динамичная система развивается под влиянием как внутренних, так и внешних факторов. Среди внутренних факторов важными являются не только рыночные спрос и предложение, но и политические, социальные, демографические и экономические.

Во-вторых, данные последних лет показывают общую положительную динамику объемов депозитов населения. Однако в последние два года рост идет более высокими темпами. Поскольку депозиты являются основным источником пополнения банковских ресурсов, данная тенденция положительно сказывается на финансовом состоянии коммерческих банков Казахстана и дает им возможность активизировать свои действия на этом рынке.

В-третьих, в организации и эффективном функционировании рынка депозитных услуг немаловажную роль играет Казахстанский фонд гарантирования депозитов.

В-четвертых, динамика объемов депозитов зависит от стабильности курса тенге. Девальвации последних лет привели к уменьшению объемов вкладов в национальной валюте.

В-пятых, несмотря на то, что объемы депозитов физических лиц растут невысокими темпами, конкуренция между коммерческими банками за клиентов постоянно усиливается. В условиях проведения единообразной процентной политики банкам необходимо усилить работу в области наращивания развития различных дополнительных банковских услуг.

В-шестых, в современном банковском деле особое значение приобретает банковский маркетинг. Именно он становится залогом успешной деятельности банков на рынке депозитных услуг.

Список литературы

- 1 Канаев А.М. Банковский бизнес: теория и практика / А.М. Канаев. — М.: ЮНИТИ, 2011. — 642 с.
- 2 Батишева Т.К. Банковский маркетинг шагает по стране / Т.К. Батишева // Эксперт Казахстан. — 2015. — № 6. — С. 13–19.

Б.Б. Суханбердина, Г.К. Курманова

Қазақстандағы банктік депозиттік қызметтер нарығының қазіргі жай-күйі мен даму үрдістерін талдау

Мақала қазақстандық банктіктердің депозиттік қызмет нарығын зерттеуге арналған. Зерттеу тәжірибедегі мәселелерді шешуге бағытталған және депозиттік қызметтер нарығы мен жалпы елдің банк жүйесінің тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге белгілі бір үлес қосады. Зерттеу нәтижелері банк қызметтері нарығымен халықтың шамамен 50–60 % қамтылғанын көрсетті; басқарылатын макроэкономикалық көрсеткіштерде көрініс тапқан саяси және экономикалық тұрақтылық депозиттік нарыққа оң серпін береді; теңгенің елеулі девальвациясы аясында соңғы жылдардағы жеке тұлғалардың депозиттері көлемінің өсу қарқыны төмендеді; сыйақының іс жүзінде бірдей мөлшері жағдайында коммерциялық банктер бағалы емес құралдарды белсенді пайдалануға ұмтылады; клиенттерге коммерциялық банктер арасындағы бәсекелестікті күшейту жаңа қосымша банктік қызметтерді дамытуға ықпал етеді. Коммерциялық банктер қазіргі уақытта жеке бизнесті ұйымдастыруға әртүрлі маркетингтік тәсілдерді белсенді қолданатыны анықталды. Сондай-ақ банк клиенттерінің қалаулары мен күтулері өзгергені анықталды. Бірінші жоспарға банктің сенімділігі, екінші — қызмет көрсету деңгейі мен сапасы, тек үшінші жоспарда кірістілік шығады. Сондықтан қазіргі заманғы банктерге қызмет көрсету деңгейі мен сапасына көп көңіл бөлу қажет. Банктік депозиттік қызметтер нарығын дамытудың қазіргі заманғы жағдайларында банктік маркетингтің стратегиялық және ұйымдық рөлін күшейту қажет екендігі дәлелденді. Осының барлығы жаңа банктік ақпараттық технологияларды пайдалануды кеңейту негізінде жүргізілуі тиіс.

Кілт сөздер: депозиттік қызметтер нарығы, пайыздық мөлшерлемелер, девальвация, банктік маркетингтік стратегия, банк.

B.B. Sukhanberdina, G.K. Kurmanova

Analysis of the current state and development trends of the banking deposit services market in Kazakhstan

The article is devoted to the study of the Kazakhstan market of Bank Deposit services. The study is aimed at solving the practical problem and makes a certain contribution to the stable functioning of the Deposit services market and the banking system of the country as a whole. The results of the study showed that the market of banking services covered about 50–60 % of the population; political and economic stability, expressed in controlled macroeconomic indicators, gives the Deposit market a positive dynamics; against the background of a significant devaluation of the tenge, the growth rate of deposits of individuals in recent years has decreased; in conditions of almost identical interest rates, commercial banks tend to actively use non-price instruments; increased competition between commercial banks for customers contributes to the development of new additional banking services. It is established that commercial banks are currently actively using various marketing approaches to the organization of retail business. It was also revealed that the preferences and expectations of Bank customers have changed. The reliability of the Bank comes to the fore, the second — the level and quality of service, and only in the third plan—profitability. Therefore, modern banks need to pay more attention to the level and quality of service. It is proved that in modern conditions of development of the market of Bank Deposit services it is necessary to strengthen the strategic and organizational role of Bank marketing. All this should be done on the basis of expanding the use of new banking information technologies.

Keyword: deposit services market, interest rates, devaluation, banking marketing strategy, bank.

References

- 1 Kanaev, M.A. (2011). *Bankovskii biznes [Banking business]*. Moscow: UNITI [in Russian].
- 2 Batishcheva, T.K. (2015). Bankovskii marketinh shahaet po strane [Bank marketing walks across the country]. *Ekspert Kazakhstan – Expert Kazakhstan*, 6, 13–19 [in Russian].
- 3 Sidorov, A.N. (2014). *Bankovskie usluhi: zarubezhnyi i rossiyskii opyt [Banking services: foreign and russian experience]*. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].

N.A. Satanbekov

*Abay Myrzakhmetov Kokshetau University, Kazakhstan
(E-mail: nurlan1912@mail.ru)*

Budget imbalance as a consequence of distortions in withdrawals and subventions

In the article the author investigated the budgetary imbalance, the reason of which is in the existing distortions concerning withdrawal in the republican budget from donor regions and the subsequent subventions for regions recipients. The definition is given to the budgetary equalization and also the reasons which have an impact on the existing imbalance are stated. The comparative analysis of volumes of the budgetary withdrawals is carried out to the republican budget of four donor regions. Also the author carried out the analysis of the transferred volume of the budgetary subventions from the republican budget to regions recipients. The volumes of withdrawals and subventions are presented by years in the form of diagrams. In the article state programs of development of regions are mentioned, actions on prevention of the existing budgetary imbalance between regions are defined. In the research a conclusion is presented that nowadays the disproportion in formation of revenues of local budgets of certain regions is observed that serves as loading for the republican budget which in turn withdraws considerable financial resources from some regions and transfers to others. This problem is caused by regional differences in the plan of socio-economic development which such factors as population density, problems of uneven placement of productive forces and the fixed business assets, current state of the social sphere and also the level of development of a business sector on regions.

Keywords: budget equalization, imbalance, transfers, withdrawals and subventions, donor regions, recipient regions.

As it is known, significant territorial differences, which are largely determined by such features as: economic, natural and climatic, resource, and infrastructural, contribute to significant differences in the level of budgetary security of the population of single regions. A high degree of dependence includes the population with the necessary set of public goods and services which directly depend on the level of sufficiency of budgetary funds and give rise to the need of equalization of regional differences in budgetary security, which subsequently causes the state to use budget adjustment tools in budget policy.

Budget equalization is a process that is carried out by the state authorities of a higher level in order to prevent differences in the levels of social and economic development of the state's territories, ensuring the balance of budgets of all levels and equal opportunity to implement social guarantees on the whole territory [1].

Budget equalization is carried out through a number of mechanisms defined by the budget policy of the state and single territories.

As in many countries, the Republic of Kazakhstan has regions with sufficient tax potential, they are called «donor regions», as well as less developed regions, which are called «recipient regions» Of course, unfortunately, nothing is perfect, and there have always been and will be «rich» and «poor» regions. In the context of inter-budgetary relations, the burden of equalizing regional development in the country is largely superimposed on donor regions, but it is necessary to take into account the number of donor regions and recipient regions [2].

There are 14 regions in the Republic of Kazakhstan, and as of 2018 there are 3 cities of republican significance, only 17 regions (up to 2018 16 regions, Shymkent has acquired the status of a city of republican significance). From the above, it should be noted the fact, that only 4 regions in the country are donor regions, while the others are dependent on them. It should be borne in mind that the number of donor regions has changed in 2015. The city of Astana was added to their number, which in 2014 the city was a recipient region. It should be noted that this is a big disproportion. It implies that there are 3 recipient regions per donor region or as they are called subvention regions [3].

It is known that the budget of the Republic of Kazakhstan is considered, approved and implemented for a period of three years. According to the Law of the Republic of Kazakhstan «On the volume of general transfers between the republican and regional budgets, budgets of the city of republican significance, the capital for 2017–2019», the value of budgetary seizures transferred from the regional budgets and budgets of the city of the republican significance, the capital in the republican budget by years are presented in Table 1.

Table 1

The volume of budget seizures transferred from the regional budgets and budgets of the city of Republican significance, the capital to the Republican budget (thousands of tenge)

Region	2017	2018	2019
Atyrau	93073240	98079854	105177356
Mangistau	28977170	31316423	35365489
Almaty	95217756	102907355	115389732
Astana	19539853	20467618	30039508
Total	236808019	252771250	285972085

Note. Compiled by the author according to sources [3, 4].

From the presented table, it follows that, from year to year budgetary seizures from the donor regions to the republican budget increase both in the aggregate volume and in the context of the regions. So, the total amount of seizures in 2017 was 236808019 thousand tenge; in 2018, the amount of seizures is 252771250 thousand tenge, which is 15963231 thousand tenge more than in 2017; for 2019 the total amount of seizures of donor regions is 285972085 thousand tenge, which is 33200835 thousand tenge more than 2018 and by 49164066 thousand tenge more than 2017, respectively (Fig.1).

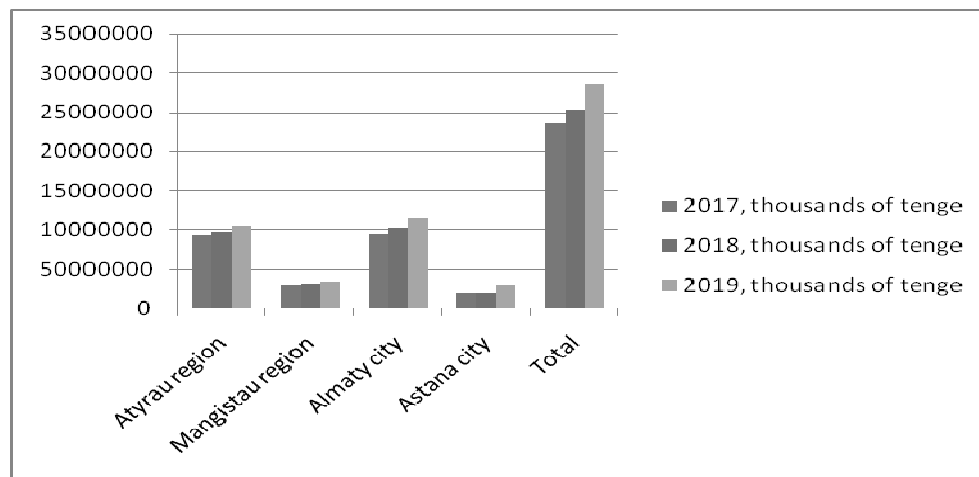

Figure 1. The volume of budgetary seizures transferred from the regional budgets and budgets of the city of the republican significance, the capital to the republican budget, thousands of tenge (compiled by the author)

It is clear, from the presented table and figure 1 that the leader among the donor regions from year to year is the city of Almaty, almost on an equal footing is Atyrau region being in second place, the third position is occupied by Mangystau region, and Astana is the fourth leader.

The total amount of budgetary seizures by years shows that the budgetary withdrawals of 2019 are provided in the amount of 285972085 thousand tenge, which is 33200835 thousand tenge more than in 2018 and is 11.6 %, in 2018 total withdrawals amounted to 252771250 thousand tenge and more 6.3 % of 2017, is 15963231 thousand tenge.

From the presented information it is necessary to carry out the comparative analysis between regions on the amounts of seizures to the Republican budget. So the undoubted leader by years is the city of Almaty, in the second place is Atyrau region. A comparative analysis between these two donor regions is presented in Figure 2.

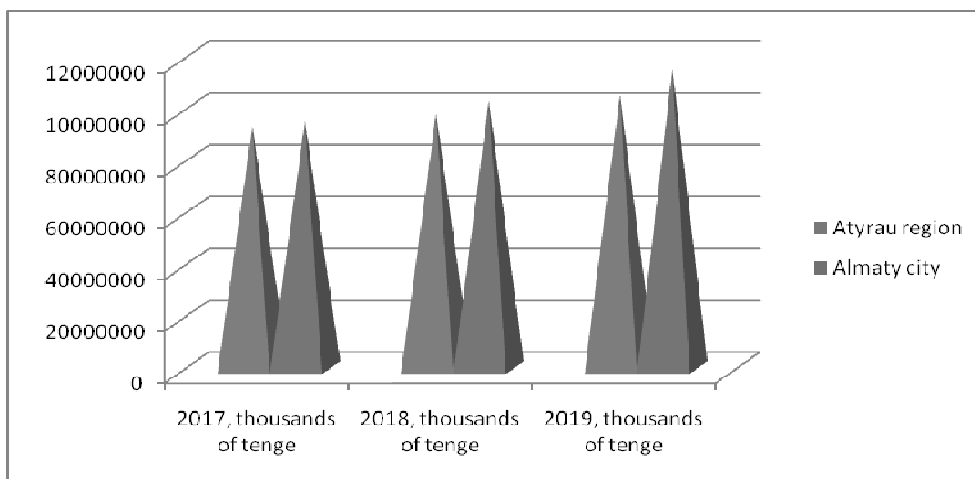

Figure 2. Volumes of budgetary seizures of Almaty and Atyrau region, transferred to the Republican budget, thousands of tenge (compiled by the author)

From the comparative analysis of the presented regions it follows that the difference between Almaty and Atyrau region is 2144516 thousand tenge or 2.25 % in 2017. In 2018, the volume of seizures of Almaty is more by 4827501 thousand tenge, which is 4.6 %, in 2019, the withdrawals from the budget of Almaty city will amount to 115389732, which is 8.8 % more in Atyrau region and is 10212376 thousand tenge.

Having made a comparison between the donor regions that are leaders in this category, a comparison should also be made between the regions closing this position, particularly, Astana and Mangystau region (Fig. 3).

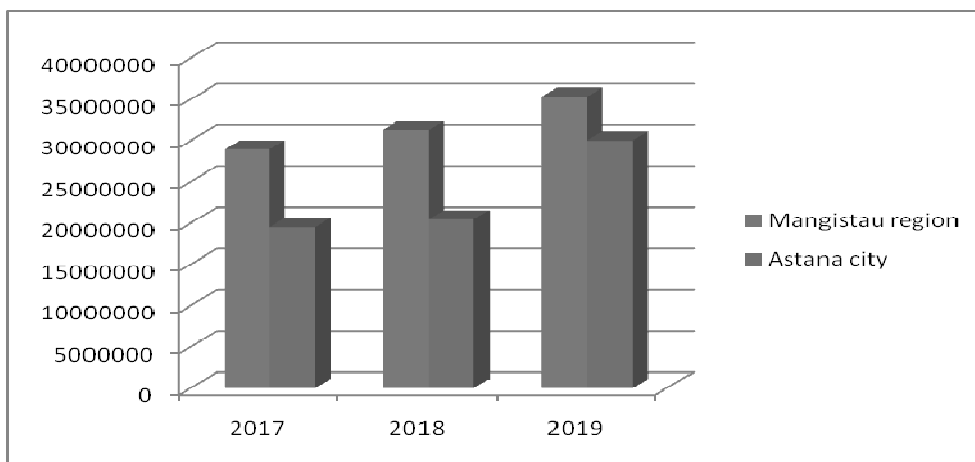

Figure 3. Volumes of budgetary seizures of Mangistau region and Astana city, transferred to the Republican budget (compiled by the author)

A comparative analysis between these two donor regions shows that Mangistau Region is undoubtedly the leader towards the city of Astana. This can be explained by the fact that Astana has recently become a donor region, and this is explained by the existence of factors that are mentioned at the beginning of the article. In a breakdown by years, the following picture is observed. So, in 2017 Mangistau region ahead of Astana on the amount of budgetary seizures to the Republican budget for 9437317 thousand tenge, which is 32.5 %. Despite the fact that in 2018 the amount of seizures in the budget of the city of Astana increased, but the gap from Mangistau region increased by 2.1 % and amounted to 34.6 % against 32.5 % in 2017. This situation is explained by the fact that in Mangistau region the amount of seizures also increased and amounted to 31316423 thousand. tenge against 20467618 thousand tenge of the city of Astana. In 2019, the amount of seizures will be 35365489 thousand tenge in Mangistau region, and 30039508 thousand tenge from the budget of the city of Astana. The difference between the regions is 5325981 thousand tenge or about 15 %. A marked decline compared to previous years.

Having considered the donor regions and the total value of seizures from their budgets to the Republican budget, it is necessary to analyze the situation in the remaining subventional regions, which is presented in Table 2.

Table 2

The volume of budget subventions transferred from the Republican budget to the regional budgets (thousands of tenge)

Region	2017	2018	2019
Akmola	98876923	104043009	104474017
Almaty	149323221	56275267	55812434
Aktobe	52075219	156003745	153723098
East Kazakhstan	154177713	163157610	163954224
Zhambyl	148950489	158021243	161934587
West Kazakhstan	47523970	50857832	51393369
Karaganda	98979375	103899796	100730628
Kyzylorda	130493866	137143159	137165718
Kostanay	103540487	108989956	110192744
Pavlodar	43979033	46829053	46106965
North-Kazakhstan	91616267	95748762	96360248
Turkestan (until 19.06. 2018. YUKO)	368753673	392376072	402300571
Total	1488290236	1573345504	1584148603

Note. Compiled by the author according to sources [3, 4].

The information in Table 2 shows that budget subventions in the country are growing from year to year, however it can be seen that in some regions the amounts vary from year to year. Figure 4 shows these differences.

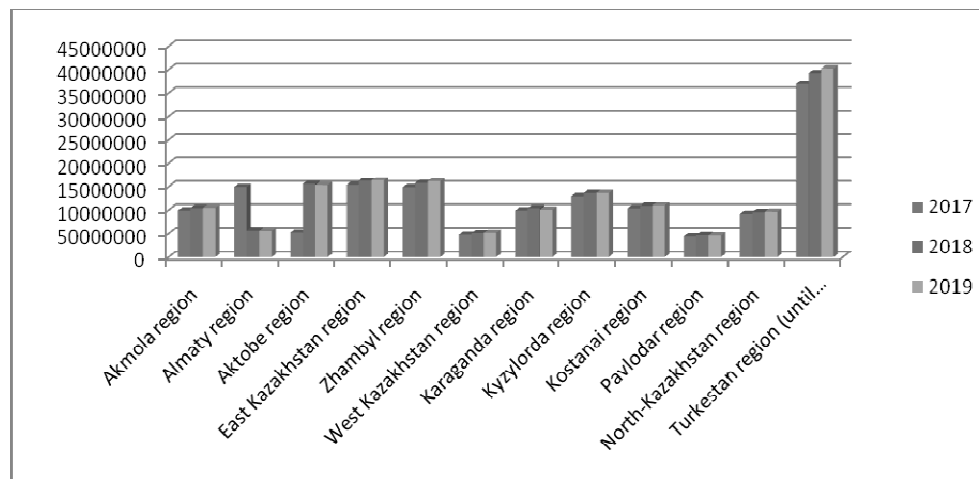

Figure 4. Volumes of budgetary subventions transferred from the Republican budget to the regional budgets (compiled by the author)

According to the given information of the diagram presented in Picture 4, there is a conclusion that can be represented by the rating of regions taking into account 5 places. So, undoubtedly, the first place in the volume of subventions is occupied by the Turkestan region (the former South Kazakhstan), the second place in the rating is taken by Aktyubinsk, East Kazakhstan and Zhambyl region, we note that in 2017, it was possible to include Almaty region. In the third place according to the diagram is the Kyzylorda region. Almost equal in subventions from year to year are Akmola, Karaganda, Kostanay and North Kazakhstan regions. The five recipient regions of Almaty, West Kazakhstan and Pavlodar regions are closing, and in 2017 Aktobe region was on an equal footing with them.

According to the regional analysis, the conclusion is that there is a significant difference between the individual regions in obtaining subventions. However, if we compare the aggregate amounts of subventions of all regions, except for Turkestan region, we see that in 2017 the region received 32.9 % of the subventions from the total allocated and the Republican budget. In 2018, the region allocated 33.2 % of the total amount of subventions, and in 2019 the volume will amount to 34.03 % of the total volume from the Republican budget.

Therefore, according to the article, it follows that nowadays there is a disproportion in the formation of the revenues of the local budgets of individual regions, which serves as a burden for the Republican budget, which in turn seizes significant financial resources from donor regions, which are the «minority» in our country. The regional difference of socio-economic development is influenced by such factors as population density, and in the south it is the highest, the uneven distribution of productive forces and production assets, the condition of the social sphere, the development of the business sector, and so on.

The state fully contributes to the equalization of the level of social and economic development of the territories. This should be judged, because today there are state programs. For example, the program «Serpin — 2050» «Mangilik el zhastary — industriya», the purpose of which is to train and employ young people from the southern region of the country (Almaty, Turkestan, Zhambyl, Kyzylorda, Mangistau regions) with an excess of labour resources in the east, north and west of Kazakhstan — in regions experiencing a shortage of personnel.

A unified program of business support and business development «Business Road Map 2020» promotes the growth of business structures in the regions, creating a favorable investment and tax climate. The program for the development of regions until 2020, goal of which is to create conditions for the development of socio-economic potential of the regions through the formation of a rational territorial organization of the country, stimulating the concentration of population and capital in the centers of economic growth.

In the Strategy «Kazakhstan 2050»: the new political course of the matured state, also paid special attention to budgetary policy. Within the framework of the budget policy, the head of state focuses on the fact that the budget process should be built on new principles, which involves spending on opportunities, reducing the budget deficit to a minimum, building up reserves and saving for the next generation. It is necessary to consider and execute the budgetary process in the context of preventing a budget imbalance, which is generated by the difference in the amounts of budgetary exemptions and subventions [5].

Therefore, increasing the tax potential in regions, through the development and support of business structures, the rational allocation of productive forces, a favorable investment and tax climate, will increase the revenues of local budgets of the recipient regions, which will reduce the burden on the donor regions. It should be noted that the aforesaid activities in the country have been developed and adopted for implementation in various programs and normative legal acts, but they are not fully implemented in the regions. At the same time, local executive authorities need to actively participate in the implementation of the state strategy, guided by the principles of transparency, openness, prevention of corruption schemes and lobbying of interests, as well as the patronage of certain interested groups, thereby reducing the imbalance of regional development, while donor regions to maintain their positions, and to regions-recipients to become competitive regions, to join the number of regions-leaders.

References

- 1 Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 г. № 95-IV (с изм. и доп. по состоянию на 11.07.2017.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.zakon.kz>.
- 2 Айгазин Ж.Ж. Богатые регионы Казахстана богатеют, а бедные — беднеют [Электронный ресурс] / Ж.Ж. Айгазин. — Режим доступа: <https://forbes.kz>.
- 3 Официальные данные Министерства Национальной экономики РК. Комитет по статистике [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://stat.gov.kz>.
- 4 Закон Республики Казахстан от 29 ноября 2016 года № 24-VI «Об объемах трансфертов общего характера между республиканским и областными бюджетами, бюджетами города республиканского значения, столицы на 2017–2019 годы» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.
- 5 Официальный сайт Президента РК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz>.

Н.А. Сатанбеков

Шығарылымдар мен субвенциялардың бұрмалануының салдарынан бюджет теңгерімсіздігі

Мақалада автор донорлық аймақтардан республикалық бюджетке қаражат алу және қабылдаушы аймақтар үшін субвенциялар берудің себебі болатын бюджеттік теңгерімсіздікті зерттеді. Бюджеттік теңестірудің анықтамасы беріліп, бар теңгерімсіздікке ықпал ететін себептер аталды. Республикалық бюджетке төрт донорлық аймақтан бюджет қаражатын алу көлемінің салыстырмалы талдауы жүргізілді. Сондай-ақ ұсынылып отырған зерттеуде республикалық бюджеттен қабылдаушы аймақтарға берілетін бюджеттік субвенциялардың көлеміне автор жан-жақты талдау жасаған. Алу мен субвенциялардың көлемі жылдар бойы диаграммалар түрінде ұсынылды. Мақалада өңірлердің мемлекеттік даму бағдарламалары қозғалып, өңірлер арасында қолданыстағы бюджет теңгерімінің алдын алу шаралары анықталған. Зерттеуде қазіргі уақытта республиканың бюджетіне ауыртпалық ететін, ол, өз кезегінде, кейбір өңірлерден елеулі қаржы ресурстарын алып және басқаларға аударып, жекелеген өңірлердің жергілікті бюджеттерінің кіріс бөлігін қалыптастырудағы сәйкессіздіктің аңғарылуы туралы тұжырым ұсынылды. Бұл мәселе халықтың тығыздығы, өндірістік күштердің және негізгі өндірістік қорлардың біркелкі орналастырылмауы, әлеуметтік саланың ағымдағы жай-күйі, сондай-ақ аймақтар бойынша кәсіптік сектордың даму деңгейі сияқты факторлар ықпал ететін әлеуметтік-экономикалық даму тұрғысына әсер ететін аймақтық айырмашылықтарға байланысты туындады.

Кілт сөздер: бюджетті теңестіру, теңгерімсіздік, трансферттер, алулар мен субвенциялар, донорлық аймақтар, алушы аймақтар.

Н.А. Сатанбеков

Бюджетный дисбаланс как следствие перекосов в изъятиях и субвенциях

В статье автором исследован бюджетный дисбаланс, причина которого кроется в существующих перекосах по вопросам изъятия в республиканский бюджет из регионов-доноров и последующих субвенциях для регионов-реципиентов. Дано определение бюджетному выравниванию, а также названы причины, которые оказывают влияние на существующий дисбаланс. Проведен сравнительный анализ объемов бюджетных изъятий в республиканский бюджет четырех регионов-доноров. Также автором проведен анализ передаваемого объема бюджетных субвенций из республиканского бюджета регионам-реципиентам. Объемы изъятий и субвенций представлены по годам в виде диаграмм. В статье затронуты государственные программы развития регионов, определены мероприятия по предотвращению существующего бюджетного дисбаланса между регионами. В исследовании представлен вывод о том, что в настоящее время наблюдается диспропорция в формировании доходной части местных бюджетов отдельных регионов, что служит нагрузкой для республиканского бюджета, который, в свою очередь, изымает значительные финансовые ресурсы из одних регионов и передает в другие. Данная проблема вызвана региональными различиями в плане социально-экономического развития, на которые влияют такие факторы, как плотность населения, проблемы неравномерного размещения производительных сил и основных производственных фондов, текущее состояние социальной сферы, а также уровень развития предпринимательского сектора по регионам.

Ключевые слова: бюджетное выравнивание, дисбаланс, трансферты, изъятия и субвенции, регионы-доноры, регионы-реципиенты.

References

- 1 Biudzhetnyi kodeks Respubliki Kazakhstan ot 4 dekabria 2008 h. No. 95-IV [The Budget Code of the Republic of Kazakhstan (December 4, 2008). № 95-iv]. *zakon.kz*. Retrieved from <https://www.zakon.kz> [in Russian].
- 2 Aigazin, Zh.Zh. Bohatye rehiony Kazakhstana bohateiut, a bednye — bedneiut [The rich regions of Kazakhstan are getting richer while poor regions are getting poorer]. *forbes.kz*. Retrieved from <https://forbes.kz> [in Russian].
- 3 Ofitsialnye dannye Ministerstva Natsionalnoi ekonomiki RK. Komitet po statistike [Regulation of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. The Committee on Statistics]. *stat.gov.kz*. Retrieved from <http://stat.gov.kz> [in Russian].

4 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 29 noiabria 2016 hoda No. 24-VI «Ob obieemakh transfertov obshcheho kharaktera mezhdur respublikanskimi i oblastnymi biudzhetaimi, biudzhetaimi horoda respublikanskoho znacheniiia, stolitsy na 2017–2019 hody» [The Law of the Republic of Kazakhstan of November 29, 2016 No. 24-vi «On the amount of general transfers between the republican and regional budgets, budgets of the city of Republican significance, the capital for 2017–2019»]. (2016, 29 November). *online.zakon.kz*. Retrieved from <http://online.zakon.kz> [in Russian].

5 Ofitsialnyi sait Prezidenta RK [Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]. *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ INFORMATION ABOUT AUTHORS

Abauova, G.M. — Candidate of economic sciences, senior lecturer, Chair of Economics and international business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.

Abdikarimova, A.T. — Associated professor of the Department of Economics and entrepreneurship, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouyz, Kazakhstan.

Abylkassimova, Zh.A. — PhD, head of the Department of economics, Shakarim State University of Semey, Kazakhstan.

Adilova, Zh.G. — Candidate of economic sciences, senior lecturer, Chair of Economics and international business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.

Aimagambetov, E.B. — Doctor of economic sciences, professor, rector of Karaganda Economic University of Kazpotrebsouyz, Kazakhstan.

Aldashova G.M. — Master of economic sciences, senior teacher of the Department of finance and accounting, Faculty of economics and law, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.

Alibayeva, M.M. — Candidate of economic sciences, acting associate professor, Department of Economics, Shakarim State University of Semey, Kazakhstan.

Alimbayev, A.A. — Doctor of economic sciences, professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouyz, Kazakhstan.

Alimkhanova, R.K. — Master of economics, doctoral student, University «Turan», Almaty, Kazakhstan.

Allahverdieva, L.M. — Moscow state University of Humanities and Economics, Russia.

Altaibayeva, Zh.K. — Candidate of economic sciences, S. Toraigyrov Pavlodar State University, Kazakhstan.

Amirbekova, A.B. — Master of economic sciences, PhD student on the specialty 6D050600 — «Economics», Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Amirova, G. — PhD student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouyz, Kazakhstan.

Artakshinova, V. — Master of economic sciences, senior teacher, Department of finance, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.

Aryn, E.M. — Doctor of economical sciences, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Assanova M.A. — PhD in economics, teacher of Department of Economic Theory and State and Local Government, Karaganda Economic University Kazpotrebsouyz, Kazakhstan.

Aymurzina B.T. — Doctor of economics, associate professor, dean of the faculty of Business, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Bauer, M.Sh. — Associate professor, doctor of economics, professor, head of the Department, S.Seifullin Kazakh agrotechnical university, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Beisembayeva, G.M. — Candidate of economic sciences, doctoral student, Bishkek Humanitarian University named after Karasayev.

-
- Bekbossynova, Zh.A.** — «Public administration» program doctor student, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Bektleyeva, D.Ye.** — Candidate of economic sciences, senior lecturer, Chair of Economics and international business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Bespalyy S.V.** — Candidate of economic sciences, associated professor, professor of the Department of Economics and Management, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan.
- Bolyssov, T.K.** — PhD student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Bugubayeva R.O.** — Doctor of economic sciences, professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, Kazakhstan.
- Choyubekova, G. A.** — Kyrgyz State Medical Academy.
- Domnikov, A.Yu.** — Doctor of economics, professor of the Department of Banking and investment management, Ural Federal University named after the first President of Russia B.N. Yeltsin, Ekaterinburg, Russia Graduate School of Economics and Management, Russia.
- Dontsov, S.S.** — Professor of the branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in the Pavlodar region, candidate of Engineering sciences, Professor in Economics (CCSES).
- Ermanova, A.A.** — Candidate of economic sciences, docent of the Department of finance, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Filyuk, G.M.** — Taras Shevchenko Kiev National University, Ukraine.
- Galieva, A.Kh.** — Doctor of economics, associate professor of Economics Department, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Gimranova, G.I.** — Professor of the Department of Economics and Public Administration, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouyz, Kazakhstan.
- Granetsky V.N.** — Candidate of economic sciences, associate professor of the sub-department «Innovation Management», D. Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.
- Gudalin, A.V.** — Master Student of the Department of Economics, Shakarim State University of Semey, Kazakhstan.
- Gusmanova, Zh.** — Candidate of economic sciences, assistant professor, associate professor of banking, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Jazykbayeva B.K.** — PhD, associate professor of Management and Innovation Department, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Junusbekova G.A.** — PhD in economics, professor, Institute of Management, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Kalkabayeva, G.M.** — Candidate of economic sciences, senior lecturer of the Chair banking, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, Kazakhstan.
- Kamenova M.Zh.** — Doctor of economics, professor, head of Department of Management, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Karayilmazlar E.** — Professor, doctor of economic sciences, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Pamukkale University, Denizli, Turkey.
- Karenov, R.S.** — Doctor of economic sciences, professor of the Chair of the Management, Y.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kasymova, N.** — PhD student, International University of Kyrgyzstan, Bishkek, Republic of Kyrgyzstan.
- Kazbekov, G.K.** — PhD in Economics, associate professor, «Turan-Astana» University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Kenesheva, G.A.** — PhD student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, Kazakhstan.

-
- Khussainova, Zh.S.** — Candidate of economic sciences, senior lecturer, head of Chair of Economics and international business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kocherbayeva, A.A.** — Doctor of economics, professor, professor of Department of Management, Kyrgyz Russian Slavic University, Bishkek, Republic of Kyrgyzstan.
- Kurbanov, F.** — PhD student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kurmanalina, A.** — Candidate of economic sciences, assistant professor, associate professor of banking, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyus, Kazakhstan.
- Kurmanova, G.K.** — West Kazakhstan Innovation and Technology University, Uralsk, Kazakhstan.
- Madiyarova E.S.** — Candidate of economic sciences, associate professor, head of sub-department of Finance, accounting and taxation, D. Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.
- Maimurunova, A.A.** — Master of economic sciences, PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Maydyrova, A.B.** Doctor of economics, professor, Head of the Economics and Entrepreneurship Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Mussatayeva, A.A.** — Associated professor of the Department of Economics and Public Administration, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Niyazbayeva A.T.** — Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Nurpeyissov, B.G.** — Candidate of economic sciences, senior lecturer, Department of economics and international business, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Rakhimberdinova M.U.** — PhD, head of sub-department «Innovation Management», D. Serikbayev East Kazakhstan State Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.
- Rakhmetova, A.M.** — Doctor of economic sciences, professor of the Chair of Economic theory and state and local government, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.
- Ramashova, A.N.** — PhD, senior teacher, Department of marketing, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Samatova, L.A.** — Master's degree undergraduate, «Turan-Astana» University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Satanbekov, N.A.** — Master of economic sciences, PhD student of the Department of Finance, Abay Myrzakhetov Kokshetau University, Kazakhstan.
- Serkebayeva, R.K.** — PhD in economics, professor, Turan-Astana University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Shakirova, G.A.** — Master of economic sciences, senior teacher of the Accounting and audit Chair Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shelomentsev, A.** — Doctor of economic sciences, professor, Institute of economics, the Ural branch of Russian Academy of Sciences, Yekaterinburg, Russia.
- Shelomentseva V.P.** — Doctor of sociology sciences, professor of economics, professor of the Department of Economics and Management, Innovative Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan.
- Sitenko, D.A.** — PhD in economics, associate professor, professor of Accounting and audit Chair, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Soltangazinov, A.R.** — PhD, associate professor, Innovative Eurasian University, Pavlodar, Kazakhstan.
- Stesenko I.P.** — Doctor of economic sciences, professor, vice-rector (vice-principal) for science, Baltic International Academy, Riga, Latvia.
- Sukhanberdina, B.B.** — West Kazakhstan Innovation and Technology University, Uralsk, Kazakhstan.
- Tapenova G.S.** — PhD student, Karaganda Economic University of Kazpotrebooyuz, Kazakhstan.

-
- Tasmaganbetov A.B.** — Candidate of economic sciences, dean of the Faculty of economics and law, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.
- Tasmaganbetova, S.Zh.** — Zh. Master of management, senior teacher of the Department of economics and management, Faculty of economics and law, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Kazakhstan.
- Taubayev, A.** — Doctor of economic sciences, professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Tishtykbayeva, A.Zh.** — Master of economic sciences, senior teacher of the Department of Finance, Ye.A.Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Toksanova, A.N.** — Doctor of economics, professor of the Economics Department Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Kazakhstan.
- Toleuuly, A.** — PhD student, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Toxambayeva, A.B.** — Senior teacher of the Department of management, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Tyll L.** — MBA, PhD, University of Economics, Prague, Czech Republic.
- Tyngisheva, A.M.** — PhD student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Ukubassova, G.S.** — PhD, associate professor, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Vasa, L.** — PhD, Professor at Széchenyi István University Győr, Hungary.
- Yemelina N.K.** — Head of the Department of Mathematics, PhD in economics, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Yessengeldin, B.S.** — Doctor of economic sciences, professor of the Chair of Finance, dean of the Economic Faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yessengeldina A.S.** — Candidate of economic sciences, professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.
- Yugay S.V.** — Researcher of Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies, Halle, Germany.
- Zhartay, Zh.M.** — A first year PhD student in «Economics», Chair of Economics and international business Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhetpisbayeva, M.K.** — Professor of the Department of Economics and Public Administration, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan.
- Zhussupov, Y.A.** — Phd student, Kazakh University of economics, finance and international trade, Nur-Sultan, Kazakhstan.